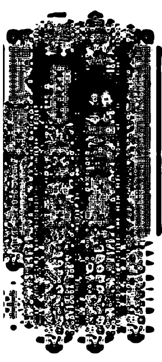
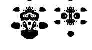

BIBLIOTHECA REFORMATA. DEEL X.

WILLEM AMEZES.

VIJF BOEKEN
VAN DE
CONSCIENTIE
EN HAAR REGT OF
GEVALLEN.

VERTAALT EN MET UYTGEDRUKTE SCHRIFTUUR PLAATSEN VERMEERDERT

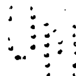
DOOR

C. v. WALLENDAL.

Iob 34. 29.

Als hy stillet, wie zal dan beroeren?
als hy het aengezichte verbergt,
wie zal hem dan Aenschouwen.

WEDEROM UITGEGEVEN DOOR
W. GEESINK,
THEOL. DOCT.

AMSTERDAM, J. A. WORMSER.
voor de Vereen. voor den herdruk van Geref. Theol. Werken.
1896.

General

VOORREDE.

ALS tiende deel der *Bibliotheca Reformata* volgt de herdruk eener vertaling van Amesius' werk: *de Conscientia et eius iure, vel Casibus.* Op dezen auteur is nog zoo kort geleden bij vernieuwing de aandacht gevestigd door Dr. Hugo Visscher met zijn dissertatie: *Guilielmus Amesius, Zijn leven en werken,* Haarlem, J. M. Stap, 1894, dat ik zou meenen te kunnen volstaan met slechts aan te stippen hoe William Ames 1576 te Ipswich, in Engeland, uit puriteinsche ouders geboren, door opvoeding en onderwijs — hij studeerde te Cambridge onder Perkins — zelf puritein geworden, in conflict kwam met de Anglicaansche hiërarchie en daarom in 1610 zijn vaderland verliet. Hoe hij toen in ons land gekomen, eerst predikant werd bij de Engelsche troepen in Den Haag; spoedig als Calvinist tegen de Remonstranten partij koos en later den voorzitter der Synode van Dordt in 1618 als particulier secretaris ter zij stond. Hoe hij daarna als academisch docent is opgetreden en wel eerst als regent der Amsterdamsche bursalen te Leiden en later, van 1622 tot 1632, als hoogleeraar te Franeker; en hoe hij eindelijk, na in 1632 predikant bij de Engelsche Kerk in Rotterdam te zijn geworden, aldaar in 1633 overleed.

Nu brengt echter Amesius — en dit noopt mij tot een uitweiding — in dit werk, Boek I, hoofdst. VII, de vraag ter sprake omtrent de verhouding van den wil tot het verstand en beantwoordt die op een wijze, welke met de leer van het primaat van het verstand, de Gereformeerde leer op dit stuk, niet strookt. Hier komt dan nog bij, dat hij in een zijner andere werken, zijn *Medulla*, een compendium van dogmatiek en ethiek, opgesteld voor de Amsterdamsche bursalen, gelijk *de Conscientia* voor de Franeker studenten, een definitie van de Theologie geeft, die evenmin conform is aan de Gereformeerde leer.

Vandaar dat ik meen, dat ook op deze twee punten hier de aandacht moet gevestigd en dat mitsdien op den lof Amesius, door zijn jongsten biograaf, als theoloog toegebracht, moet worden afgedongen.

Wat nu het eerste, het psychologische punt betreft, dan meent Amesius t. a. p. in het onbetwistbare feit, dat een mensch tegen zijn conscientie kan *willen,* een instantie te vinden tegen het primaat van het intellect over den wil. De conscientie toch, zoo leert Amesius, en dat naar het mij voorkomt zeer te recht, is een actus op het gebied van het intellect. Hij definieert haar

als

als „judicium hominis de semetipso, prout subjicitur judicio Dei", en bedoelt dan blijkbaar, de actus van oordeelen waarvan het oordeel zelf resultaat is. Dit oordeel nu is een iudicium practicum waarin ik aan een handeling als subject het praedicaat zedelijk goed of slecht toeken. Ik moet wat ik weet goed te zijn willen en toch wil ik het vaak niet. Dus, besluit Amesius, is het niet waar, dat mijn verstand mijn wil volgt. Hier vergeet hij echter, dat ook dit niet zoo-willen, wel degelijk afhankelijk is van een oordeel. Door de zedelijk goede handeling in het algemeen, met de voor mij nuttige of aangename handeling *hic et nunc*, te vergelijken kan ik tot de conclusie komen, dat zij onder deze bepaalde omstandigheden voor mij schadelijk of onaangenaam is. Het eind kan dan wezen, na korten of langen strijd, dat ik verkies mijn plicht ten offer te brengen aan mijn lust. Dan, juist omdat dit te willen van mijn keuze afhankelijk is, kan het feit van tegen de conscientie te willen, geen instantie tegen het primaat van het intellect zijn.

Wat nu het tweede, het punt der Theologie betreft, zijn definitie: *Theologia est doctrina Deo vivendi*. cf *Medulla* p. 1., dan is het wel waar, dat ook anderen b. v. zijn leermeester Perkins hem hierin zijn voorgegaan, en dat deze definitie. op rekening moet worden gesteld van den heftigen bestrijder van Aristoteles, van Petrus Ramus in wiens *Religio Christiana* men leest op p.6. *Theologia est doctrina bene vivendi*, doch dit neemt niet weg, dat tegen zulk een begripsbepaling van de Theologie moet geprotesteerd. Dat ook hier zijn neiging naar het wilsprimaat hem parten heeft gespeeld is duidelijk, waar hij in diezelfde *Medulla* o. a. zegt: B. I. c. I. § 9: „primum et proprium Theologiae subjectum esse voluntatem". Hier raakte de bestrijder der Arminianen, zonder het zelf te weten, op de „ethische" lijn. Het heilig *willen* gaat hier aan het zuiver *kennen* vooraf. Als bij Kant wordt, zij het ook uit andere motieven, straks de moraal grondslag voor de religie, de dogmatiek gebouwd op de ethiek. Aan het wezen der Theologie als kennisse Gods wordt te kort gedaan.

Na de verschijning van bovengenoemde monographie over Amesius is dan ook, van Calvinistische zijde, reeds dadelijk tegen deze bepaling der Theologie protest aangeteekend en wel door den hoogleeraar Bavinck in „De Bazuin" van 12 October 1894, met de volgende woorden:

„De richting door Amesius in de theologie voorgestaan, was hoe ook verklaarbaar, toch van eenzijdigheid niet vrij te pleiten. Zij deed aan het wetenschappelijk karakter der Godgeleerdheid tekort. Het gaat niet aan, om den wil te maken tot het subject der Theologie en deze te omschrijven als eene wetenschap om Gode te leven. Ook de *kennisse* Gods heeft hare eigene en zelfstandige waarde en heeft als zoodanig haar zetel niet in den wil maar in het bewustzijn."

Ik voeg hieraan toe, dat wat Löscher eens aangeduid heeft als de gronddwaling van het Piëtisme, ook geldt voor Amesius' richting: „Dependenz des Verstandes von dem Willem und der Orthodoxie von dem frommen Leben."

Dan juist omdat de praktijk der religie zoo groote beteekenis heeft, mocht

aan

aan dit werk van Amesius, mits de twee bedenkingen tegen zijn leer onverholen werden uitgesproken, een plaats in de Bibliotheca Reformata niet worden onthouden. Dit werk toch behandelt de zedeleer, naar de volgorde van den decaloog, in den vorm eener Casuïstiek, en zulk een wijze van behandeling kan ook nog in onzen tijd aan den herder en leeraar uitnemende diensten bewijzen, waar dan nog bijkomt, dat Amesius, naar het mij voorkomt, juist als Gereformeerd Casuïst boven anderen staat.

De naam Casuïstiek of wetenschap van de Casus of gevallen der conscientie is in de Kerk van Christus vooral sedert de 13e eeuw in de z.g. Summae Casuum Conscientiae, van Roomsch standpunt, op voortreffelijke wijze beoefend. Dit geldt met name van een der oudste Summae, van die welke geschreven werd door Raymundus de Pennafort, een boek eerbiedwaardig door geleerdheid en groote scherpzinnigheid. Het kan echter niet worden ontkend, dat later de Casuïstiek, door te veel af te dalen in bijzonderheden en zich te verloopen in spitsvondigheden het spoor bijster is geraakt. Vandaar dat de Reformatie aanvankelijk van de Casuïstiek niet weten wilde. Toen daarbij de Jezuïeten, uitgaande in hun zedenleer van Duns Scotus in plaats van Thomas Aquinas, hun laxe moraal schier uitsluitend als Casuïstiek gaven, werd de antipathie tegen deze disciplina in protestantsche kringen al grooter.

Protestantsche ijver is hierin zeker te ver gegaan. Men vergat dat het misbruik het gebruik nog niet opheft. Er zijn nu eenmaal gevallen in het zedelijk leven, waarin raadgeving en voorlichting noodig is om tot beslissing te komen wat al dan niet naar 's Heeren wet is. In zulke gevallen was ook wel door de Reformatoren in hun brieven en andere geschriften, bij voorkomende gelegenheden, b. v. op het stuk van huwelijkszaken, renten, recht van opstand enz. raad gegeven en wat was dit nu anders dan Casuïstiek? Ja zelfs de wijze waarop de Jezuïeten de Casuïstiek hebben behandeld is niet in alle stukken te veroordeelen. Gelijk Voetius een open oog had voor het schoon in hun mystiek, toonde Amesius een oog te hebben voor het goede in hun Casuïstiek. Hij toch schreef: „cum multo luto superstitionum nonnullas venulas habent argenti, ex quibus non contemnenda eruisse quaedam me confido."

Toen dan ook het puritanisme opkwam in Engeland en niet minder dan Calvijn zelf, zij het ook in meer nomistischen zin dan hij, op de praktijk der religie aandrong, ontstond de behoefte aan een wetenschappelijke behandeling van de Gevallen of Casus. En toen is in den kring der Puriteinen met Perkins vooraan en ook bij de Anglicanen, Hall, Taylor en Sanderson en bij de Duitsche Gereformeerden door Alsted, de Casuïstiek weer gaan opbloeien, terwijl zij ook in de Luthersche Kerk der 17e eeuw, in Balduin, J. A. Osiander en Danhauer, om Deneken met zijn drie folianten Consilia Theologica, waarin hij de adviezen der godgeleerde faculteiten verzamelde, niet te vergeten, weer in eere kwam.

Tegenover de minachting eindelijk waarmee vele moralisten, ook onder de nieuweren, de Casuïstiek nog altijd bejegenen, Gass noemt haar een „Lückenbüsser der Moral", komt het mij voor, dat de zedekunde een behandeling der „Casus" niet kan missen, hetzij dan *in* het systeem zelf, gelijk Kant heeft

gedaan

gedaan in zijn *Metaphysik der Sitten* als „Casuistische Fragen", hetzij als een afzonderlijke disciplina gelijk hier door Amesius.

Pleiten de vele uitgaven en vertalingen van een werk voor zijn gunstige ontvangst bij het publiek, dan is, gelijk uit het lijstje dat ik hier laat volgen, Amesius' werk zeer zeker gunstig ontvangen.

Uitgaven van *de Conscientia:*

In Latijnschen tekst:

a. Afzonderlijk

1630. *De Conscientia et eius iure, vel Casibus. Cum Parenaesi ad studiosos.* Amst. 1630. Cf. Vriemoet, *Athenarum Frisiacarum Libri Duo.* p 218.

1635. *Guilielmi Amesii/ de/ Conscientia/ et eius/ iure,/ vel/ Casibus./* Libri Quinque./ Editio nova./ Job 34. 29/. Franekerae,/ Apud Bernardum a Berentsma/ CIↃ IↃC XXXV/.

. . . *Guilielmi Amesii/ de/ Conscientia/ et eius iure,/ vel/ Casibus./* Libri Quinque / editio Nova./ Job 34 ; 29./ Cum Privilegio./ Amstelodami/ Ex Officina/ Boomiana./. Op het titelblad een houtsnede. Zonder jaar.

b. *Medulla Theoligica* en *de Conscientia* samen.

1643. *Guilielmi Amesii/, de Conscientia/ et eius iure,/ vel/ Casibus.* Libri Quinque./ editio Nova./ Job 34. 29/. Cum privilegio. Amstelodami,/ apud/ Joan Jansonium/ 1643. Op het titelblad dezelfde houtsnede als bij de vorige uitgave.

c. In de *Opera Omnia.*

1658. Het 1e deel der Opera omnia van Amesius door den hoogleeraar Nethenus, welke uitgave te Amsterdam verscheen in 12⁰.

In Nederduitschen tekst.

1653. *Willem Amezes/ Vyf Boecken,/ Van de/ Conscientie/ en haar regt of/ Gevallen.* Vertaalt door/ C. v. Wallendal. Job 34. 29./ Tot Amsterdam/ by Jan Pieterse/ Kuypen 1653/. Houtsnede als bij de editie Boom. Bij van Abcoude vond ik een uitgave te Dordrecht op dit zelfde jaar vermeld, echter zonder nadere aanwijzing.

1660. *Willem Amezes/ Vyf Boecken/ van de/ Conscientie/ en haar regt of/ gevallen./.* Vertaalt en met uytge/drukte Schriftuur plaat/ sen vermeerdert door/ C. v. Wallendal./ Job 34. 29./ Tot Amsterdam/ By Jan Pieterse/ Kuypen 1660. Houtsnede als bij de vorige.

1669. *Amezes 5 boeken van de Conscientie* 1669. Amsterdam. G. van Goedesberg. 8⁰. Vermeld bij v. Abcoude.

In Duitschen tekst:

wordt door Vriemoet a. w. p. 218 vermeld. „Extat hic Liber etiam *Germanice* et Belgice redditus." Waarschijnlijk, Vgl. R E H³. VII. p 556. te Nürnberg 1654.

De herdruk hier gegeven is de vertaling uit 1660 van v. Wallendal die eerst predikant te Westzaan en later te Schagen was. Het eigenaardig purisme van dezen vertaler, waardoor hij ook gangbare technische termen letterlijk overzet

maakt

maakt de lectuur in het begin min gemakkelijk. Dan, vrij spoedig leert men uit het verband den zin der woorden verstaan. Zoo zal men in v. Wallendals „onthoudenis" het Scholastieke „synteresis" en dus de hebbelijkheid om in ons bewustzijn de ingeschapen zedewet te bewaren of te onthouden, herkennen. Evenzoo ziet de lezer, dat hij in v. Wallendals „opneming" met het woord „assumtio" of minderoordeel in een syllogisme te doen heeft.

Moge de lezing van deze Casuostiek bevorderlijk zijn aan het *weten* van wat Gods Woord ook op zedelijk gebied eischt en daardoor ten goede komen aan de praktijk der Godzaligheid.

AMSTERDAM, April 1896. W. G.

BLAD-WYSER
DER
HOOFT-STUCKEN

Van 't eerste Boek.

Van 't tweede Boek.

17. Van de

Van 't derde Boek.

Van 't vierde Boek.

14. Van het

Van 't vijfde Boek.

21. Van de

EYNDE.

Van de Conscientie en haar Gevallen.

HET EERSTE BOEK.

Het Eerste Hooft-stuk.

Beschrijving der Conscientie.

DE Menschelijke Conscientie (want die van de Engelen en vangen wy niet aan te verklaren) is des Mensches Oordeel van sich selvė, voor soo veel hy Gods oordeel onderworpen is. *Jesa.* 5. 3. *Oordeelt doch tusschen my en tusschen mijnen Wijngaert.* 1 *Cor.* 11. 31. *Indien wy ons selven oordeelden, soo en souden wy niet geoordeelt worden.*

1. Ick noem de Conscientie of 't Geweten, een Oordeel, eerstelijk om te toonen dat sy tot het Verstant behoort en niet tot den Wille. De Naam self wijst dat aan, en wordt het ook daar uyt beweesen, om dat alle die werckingen welcke der Conscientie inde Schrift worden toegeeygent, behooren tot een sekere kracht en bequaamheydt van onse reden. Daar is nochtans een nijging des Willes, waar deur sy uyt eygen aard bequaam is te gebieden dattet Verstandt een oordeel geeve, en 't selve te volgen: welcke nijging van sommigen Conscientie genoemt wordt, van anderen een Deel der Conscientie, maar niet seer wel.

2. Ook dewyl sy tot het Oordeel gerigt wort, daar mede wordt onderscheyden van het bloote begrip der Waarheydt. Want de Conscientie altijt eene, en dat wel vaste toestemminge in haar vervat.

3. De bepalingh, die inde beschrijvinge staat, geeft te kennen, dat de Conscientie niet en is een spiegelend Oordeel, daer deur het waare eenvoudelick wort geschift van het valsche: maar werkachtigh, daer deur die kennis van den Mensch bezonderlick word toegepast tottet geene dat hem goed of quaad is, soo datse zy een inwendige Regel, bestierende den wille.

(*a*) Doch aangezien het Woordt oordeel somtijts genoomen wort voor een Kracht of Macht, somtijts voor een Hebbelikheyt, somtijdts voor een Daat, ontstaat hier uyt de Vraag, tot wien van dese de Conscientie eygentlik behoort?

4. De deftighe Gods-gheleerde *Willem Perkins*, die alleen onder de onsen een byzonder Tractaat van de Gewisse heeft uytghegeven, schiktse onder de

---

(*a*) Of de Conscientie zy een kracht, heblikheyt, of daat (facultas, habitus, actus).

Krach-

Krachten, ende beschrijft haar alsoo, dat hy voor het gheslacht stelle een deel des verstants, dat is, gelijk hy self uytleyt, *een natuurlike kracht of macht.* Hy gheeft ook reden van sijn Zin-uytting: om dat namelik de werkingen van beschuldighen, troosten, en verschrikken, der Conscientie niet en konnen toe-gheschreven worden, indien sy self een Werkingh ware; maar die reden ganselik swak is: nademael dierghelijcke werkken de gedachten inde Schriftuure worden aangemaatigt, aan welcke niet en is te twijffelen of sy Daaden zijn. *Rom.* 2. 15. *De gedachten haar onder malkanderen beschuldighende ofte ook ontschuldighende.* Reden is, om dat dinghen door beweegenis ghemaakt, niet alleen en zijn de werkken des beweegers, maar ook der beweeginghe selver. Behalven dat de Heer *Perkins* op de selve plaatse en orde de Conscientie stelt met de verstandigheydt, meyningh, wetenschap, gheloof, en voorsichtigheyd. Maar niemand en zal dese dingen soo verklaren, datse voor onderscheydene krachten der Ziele ghehouden worden.

5. Eenigen onder de School-geleerden zijn'er, namelik *Scotus*, *Bonaventuur*, *Durandus*, die willen dat de Conscientie zy een Hebbelikheyt. 't Welk hoewel zou konnen toegestaan worden van eenigh deel of beginsel der Conscientie, enkelik nochtans van 't geheele, dat eygentlik Conscientie wordt genaamt, niet en mach toegestaan worden. Want d'eenige pligt der hebbelikheydt, als zodaanigh, is te nijgen om vaerdiglijk te handelen: maar het geweeten heeft andere werkingen, die 't onmiddelik oeffent.

6. Soo dan deur het Oordeel, in de beschrijvinge der Conscientie verstaan wy aller-naast met de beste School-leeraars, een daat van het werksaam Oordeel, uyt kracht des verstants, met macht van een sekere hebbelikheydt voort-vloejende.

7. Nu een daadelik Oordeel, dewijl' et of simpelik of by Reden-kavelinge eenige saake te verstaan geeft, valt de Vraag, van welke aart de Conscientie is? Antw. vande tweede slach. Dit blijckt daar uyt, om dat sy haar Ampten van beschuldigen, onschuldigen, vertroosten en de andere niet en kan doen, dan door een derde Bewijs-grond, welker kracht in een bewijs-som alleenlik by gevolg blijkt.

(*a*) 8. De Kracht en Natuur der Conscientie dan wordt in dusdaanige Bewijs-reden vervat: *Die in sonde leeft, sal sterven. Ik leev' in zonde; zo zal ick dan sterven.* Ofte zoo, *Die in Christus gelooft, en zal niet sterven, maar leven: ik geloov' in Christus: zoo zal ik dan leven en niet sterven.*

9. De Conscientie wort in opsicht vande grontreden gesegt, *een Licht en Wet te zijn*; in op-sicht van de opneminge of tweede stellinge ende het besluyt, *een Getuyge;* maar in op-sicht van de opneeminge wort bequaamst genoemt *een Wijser* of *Boek*: en in op-sicht van 't besluyt zeer eygentlik *een Richter*.

10. De gront-reden wort voorgespeld van de onthoudenis, welcke by de Scholastijcken *Synteresis* geheeten word. De op-neemingh wort by toe-eygening genaamt *Conscientie, mede weten*: Het Slot van de reden is *'t Oordeel* self.

(*a*) Geweetens Reden-kaveling. (Syllogismus conscientiae.)

11. Veel

11. Veel andre bewijs-sommen zijn'er, die tot de Conscientie gehooren, ten aansien datse of het voorste lit van sulken voorneemsten bewijs-som bevestigen, of 't besluyt self verklaaren: maar die Reden-Kaveling alleen behelst 't geheele wezen der Conscientie, welker eerste stelling handelt van het goddelik regt, de tweede van onse daad of staat, en de laatste van het op-sicht, dat uyt ons werk ofte gestalte by oorsaak van dat reght is ontstaande. Welk besluyt toont, dat wy voor Godt of in seekere schult steeken ofte vry en veyligh zijn.

Het II. Hooft-stuk.

Van de Onthoudenis.

1. DIE Onthoudenis, waar uyt vloeyt de gront-reden dezer bewijs-som, is seer eygenlik een verstandelijke hebbelikheydt, daar deur wy toestemmen de beginselen der werkingen, die onse seden ofte pligt betreffen, in aanmerkinge van Gods Wil: daarom sy ook in 't Griex haar Naam heeft, van onthouden, of bewaren, vermits door Gods weldaad de kennis van veele dingen, die te doen of te laten staan, in 's Mensches vernuft self na den val behouden is. Want al te hart en ongerijmt de uytlegging van *Durandus* is, die droomt, dattet woordt *Synteresis*, in't Griekx *een samen-kiesinge* luydt.

2. Om dat dese onthouding is een heblikheyt, soo noemen veele de Conscientie een Heblikheydt: maar dese alleen het beginsel der Conscientie is, nochte en maakt een deel der selver, dan voor soo veel sy daadelik wordt in 't werk gestelt om te oordeelen.

3. Die onthouding wort een natuurlike Heblikheyt gesegt, in op-sicht van het Licht, daar mede des Mensches verstand gebooren, en bequaam is om sulcke beginselen toe te stemmen: wort ook gesegt een verkreegen Heblikheyt in op-sicht van de byzondere soorten der beginselen, of voller begrijpinge, tot welcke het verstant van Nature bequaamheyt, en gelijk als de naaste macht heeft.

4. Deze Onthoudenis en verschilt niet, als in ons begrip, van de *Wet der Natuure*, ofte die Wet Gods *die aller Menschen herten natuurlik ingeschreven is: Rom.* 2. 14, 15. Want de Wet is het voorwerpsel, ende de onthoudingh het begreepen voorwerpsel of begrijping van dien.

5. Die onthouding kan, soo veel de daad belangt, voor een tijt op-houden, maer niet ganselik in haer beginsel uytgeblust en verlooren worden. Hier om niemand soo verdorven en verlooren is, dat hy geheel zonder eenige Conscientie zy.

6. Tot de onthoudinge, op haar breedst genomen, gebracht moeten worden, niet alleen de gemeene besluyten aangaande 't Reght, welke uyt natuurlike beginselen by seker gevolg worden getrokken, maer ook alle werkachtige waarheden, die wy door openbaringe des Geloofs vastelik toestemmen.

(*a*) 7. Hier

(*a*) 7. Hier uyt komt dat de Conscientie wordt onderscheyden in natuurlik ende verlicht. De natuurlicke is, die voor haar Wet erkent de natuurlike beginselen en besluyten daar uyt getrokken: de verlichte is, die daar en boven alles erkent dat in de Schriften wort voorgeschreeven. Somtijts spreekt de Schrift de verlichte Conscientien aan, gelijck *Rom.* 6. 3. *En weet ghy niet, dat soo veele, als wy in Christum Iesum gedoopt zijn, wy in synen dood gedoopt zijn:* doch somtijts, *ofte en weet ghy niet, dat de onrechtvaerdige het Koninkrijke Gods niet en sullen beerven*, gelijk 1. *Cor.* 6. 9. spreektse tot de natuerlijke Conscientie.

8. Hier van daan is de geopenbaarde Wille Gods de effene Regel der Conscientie, waar door den Mensche sijn plicht wordt voorgeschreven en bekent gemaakt. Want de onthoudingh in een breede sin, bestaat, ten deele uyt ingeborene beginselen der zeden met hunne besluyten, ende ten deele uyt die welke God den Mensche voorgeschreven heeft: maar de geopenbaarde wille Gods maakt beyde deelen uyt, door welke de Mensch verstaat dat hem sijn plight van Godt voor-gheschreeven is.

(*b*) 9. Hierom Gods Wet alleen des mensches conscientie verbind. Doch verstaen wy by Gods Wet sijn geopenbaerde wil, van welcke flus gesproken is; alzoo dat sy ook de dingen vervatte, die in het Euangelij den Mensche voor-geschreeven worden.

10. Verbinden (in deese zedelijke sin) is, dat gezag hebben in 't gebieden of verbieden, dat de Conscientie zich het selfde moet onderwerpen, soo dattet sonde is indien daer tegen yetwes gedaan werde.

11. Daarom hoewel de Menschen van God verpligt worden in Conscientie, om rechtvaerdige menschlijke Wetten gerechtelik te onderhouden, *Rom.* 13. 5. *Het is noodigh onderworpen te zijn, niet alleenlik om der straffe, maar ook om der Conscientie wille:* nochtans de menschelijke Wetten selve, ten dien aanzien datse menschen Wetten zijn, en verbinden de Conscientie niet.

12. De Conscientie is onmiddelijk Gode en sijnen wille onderdanigh. En kan haar selve geen schepsel onderwerpen zonder afgoderije. *Jac.* 4. 12. *Daar is een eenigh Wet-gever, die kan behouden ende verderven. Doch wie zijt ghy, die eenen anderen oordeelt?*

13. Godt alleen kent de innige beweegingen der Conscientie, soo kan hy dan alleen die een Wet stellen, of de Conscientie in de zelve beweegingen verbinden.

14. Godt alleen kan de sondigende Conscientie straffen. Soo dan hy alleen kan haar yets verbieden.

15. Belofte self, hoewel heylig en met eede bevestight, soo verre 't een menschlijke daadt is en verbind eygentlik het geweeten niet, om de voorgaande redens: hoewel de Menschen van Godt in Conscientie verbonden worden tot een heylige en Gods-dienstige onderhoudinge van die, gelijk te voren is geseght van de menschlicke Wetten: En kan eenigsins verseekert worden van alle verbonden, en andre Conditien, die gesteldt zijnde, volgt de nootwendigheyt der pligt uyt Conscientie jegens Godt. Een sieke is uyt Conscientie gehouden

(*a*) Natuurlike en over-natuurlike Conscientie. (*b*) Wat het is dat de Conscientie verbindt.

den

den heylzamen Raadt der Medecijn-meesters te gehoorsamen: efter hunne voorschrijvingen de Conscientie niet en verbinden. Daar kinderen gewonnen zijn, worden de Ouders en sy selven gehouden tot onderlinge Ampten: na ontfangen weldaadt wordt de ontfanger verpligt tot betooninge van dankbaarheydt: en veele andre zijn soort-gelijkke dingen, nochtans niets van dezen en verbindt het Geweeten.

Het III. Hooft-stuk.

Van het Ampt der Conscientie.

1. DE Conscientie, ten opsicht van de onthoudinghe, heeft een ander Ampt in nootsakelikke, een ander in middelbaare dingen. In noodtsakelicke, heeftse twee Werkingen of Ampten, 1. den Mensche te verbinden om Gods wille te doen; 2. aan te drijven dat hyse doe.

(*a*) 2. De Conscientie verbindt gelijc alsse onderricht wordt van Gods Wil: om dat sy de kracht van de Goddelijke Wille bij haar heeft, ende is alzoo in de plaatse van Godt.

3. Gods Wille, soo verre sy verstaan wordt oft kan worden, verbind de Conscientie tot toestemminge: maar soo verre sy in Conscientie erkent wordt, verbindt onmiddelijk den geheelen mensch tot gehoorsaamheydt.

4. Deze verbintenis is zoo naauw, datse door geenes Schepsels Gebod op eenigerley wijse konne ontbonden worden. *Hand.* 4. 19. *Oordeelt ghy, of het recht is voor Godt, u lieden meer te hooren dan Godt.*

5. Daar uyt yemandt bewust van de Wille Gods, hem yetwes belastende, ten dien aanzien is *een schuldenaar*, *Rom.* 1. 14. *Een Dienst-knecht*, *Rom.* 6. 16. *Gebonden door den geest*, *Hand.* 20. 22. *Gedrongen*, 2. *Corint.* 5. 14. *Door noot geperst*, 1. *Cor.* 9. 16. *Soo dat hy niet anders en konne doen. Hand.* 4. 20.

(*b*) 6. De Conscientie drijft aan uyt kracht der verbindinge, voor soo veel die Band den wille is een dringende oorsaak, datse haar even na gewisse kome te dragen.

7. Dese aandrijvingh wordt in de voorseyde plaatsen en manieren van spreeken beteekent: haer kracht wordt aengeweezen, *Jer.* 20. 9. *Seyde ik, ik en sal aan hem niet gedencken, ende niet meer in synen Name sprecken; maar het wierdt in mijn Herte als een brandende Vyer, beslooten in mijne beenderen, &c. Amos* 3. 8. *De Leeuw heeft gebrult, wie en zoude niet vreesen? De Heere Heere heeft gesproken, wie en zoude niet propheteeren? Hand.* 17. 16. *Syn geest wierdt in hem ontsteecken.*

8. So nu met dese drift van Gewisse een stant-vastighe ghestaltenis der Wille over-een-komt, maecken sy samen een sedelick goede Conscientie.

9. Dese Conscientie heeft ook in middelbaare saaken twee Werkingen ofte Ampten, 1. schiften, 2. stieren.

(*a*) De Conscientie verbindt. (b) De Conscientie drijft aen.

(*c*) 10. Schif-

(c) 10. Schiften, is hier het onderscheydt tussen nootsakelik en vry, geoorlooft en ongeoorlooft, merken en aanwijsen.

(d) 11. Stieren, is na gelegenheydt van omstandigheeden, geoorloofde werken schikken tot een goedt eynde.

12. De eynden doorgaands oock in middelbare dingen te beseffen, zijn Gods verheerlijking, des Naestes stichting, en behulp van onse noodwendige wercken.

13. De kracht deser bestieringe is soo groot, dat sy een werk uyt sijn aard middelbaar goedt maakt; gelijk in tegen-deel, niet alleen quaade bestiering, maar ook het gebrek van een goede, deselve werkinge quaad maakt.

Het IV. Hooft-stuk.

Van een dwaalende Conscientie.

OMTRENT deese Leere, in welke de eerste betrachtingen en pligten van conscientie worden voorgestelt, vallen verscheydene Vragen voor, die van groot belang zijnde, om onsen handel in 't gansche leven wel aan te stellen, hier nootelik met weynig woorden dienen ontwart, en verklaart te worden.

't Eerste Vraag-stuk is, of een dwaalende Conscientie ons verbindt?

Antw. op dat die vraag recht opgelost werde, dese vijf dingen kortelik zijn uyt te leggen: 1. Wat een dwaalende Conscientie is? 2. Waar omtrent sy bezich is? 3. Waar uyt de dwaalingh in de Conscientie ontstaat? 4. Welcke de gemeyne onderscheyden dier dwaalingen zijn? 5. Hoe veel manieren van verbinden daar zijn.

(a) 1. Een dwalent Conscientie wort of ontbeerender wijze tegen een rechte gestelt, soo dat sy allerley Conscientie behelze, die niet recht oordeelt als sy moet, ook een twijffelige en anxt-vallige: of vast-stellender wijze, soo dat sy alleen die Conscientie beduyde, die anders oordeelt dan de saak is, welke door een vaste toestemminge gegeeven aan eenigh vraag-stuk met ja of neen daar op te zeggen van een twijffelachtige en ange Conscientie onderscheyden wordt. Doch in dese vraage wort een Conscientie verstaan die stellenderwijze dwaalt.

2. Sommige beginselen zijn soo klaar en aller herten ingeschreven, dat sy geen misslag van conscientie omtrent zich en lijden, indien sy te weten na gekomen worden: Hoedanig is, datmen God moet lief hebben, Meyn-eed schouwen. Want in het oordeel van Conscientie niemandt in sulcke dingen kan feylen, of die zelve doen tegen Conscientie. Soo dan feylt de Conscientie eygentlijk omtrent de besluyten uyt zoodanighe beginsels voortgebracht.

(b) 3. De faal-greep der Conscientie ontstaat of daar uyt, dat van d'algemeene

---

(c) Geweetens Schifting. (d) Bestieringh. (a) Ontbeerende en stellende dwaaling. (error privativus et positivus.) (b) Oorsaaken van geweetens dwaalinge

be-

beginselen de bezondere Sluyt-redens niet recht afgeleydt worden: of dat de geloofs-saaken van Godt in de H. Schriften voorgestelt, niet genoeg begreepen worden: of entelijk dat het geloof, die selve wel begreepen zijnde, niet toe en stemt. De oorsaak (behalven Godts verborgene Oordeelen) is of d'onbedachtsaamheydt van 't gene hoort bedacht te worden, oft sekere boose gestaltenis, 't zy die de sin af-leydt van behoorlijk ondersoek te doen, 't zy die haar afkeert van rechtmatig te vonnissen.

(*b*) 4. De dwaalingh der Conscientie is of in eenige daad ofte over het reght: aangaande het regt, sy is of na of voor de daad: afdwaling van het regt voor de daad is of daar in geleegen, dat de Conscientie vonnist geoorloft te wezen 't gene ongeoorloft is; of ongeoorloft 't gene geoorloft is; of daar in, dat sy voor schult reekene 't gene of ongeoorloft is, of alleenlik geoorloft.

(*c*) 5. 1. Verbinden en binden van sommigen wordt onderscheyden, so dat de Conscientie gesegt word te verbinden, wanneer niet alleen met tegen haar te doen wordt gezondigt, maar ook indien verzuymt word, dat sy voorschrijft: doch te binden, wanneer ymandt, niet en magh voortgaan, als de Conscientie soo blijft, soo datmen zondigt ·indien daar tegen gedaan werde, ende ook indien na haar Voor-schrift gehandelt werde. De sin en uytting van dit onderscheydt is voor goed te keuren: 't verschil der woorden van binden en verbinden aangaande, meugen de Vinders toe-zien. 2. Verbinden wordt ook van sommigen onderscheyden, ten aansien van het voorwerpsel, daar omtrent men besigh is. Want oft yemand word verbonden om te doen volgends een dwaalende Conscientie, ofte om die Conscientie af te leggen. Maar dat onderscheydt en is niet nauwkeurig: om dat de Conscientie niet en verbind dan voor so veel sy gebiedt; maer geen Conscientie dewijlse dwaalt en beveelt dat die dwaaling moet af-geleght worden. 3. Andre stellen onderscheyd tussen die verbindinge, waar deur yemand gehouden is te doen dat de Conscientie voor-schrijft, en die waar deur hy gehouden is het tegendeel niet te doen. Maer nochte dat onderscheyd over al en geldt. Want zoo de Conscientie ymand aanseyd, datmen liegen moet om 't leven te behouden, of moet hy liegen, of zal nootzakelik doen tegens het voorgeven van sijn gewisse.

(*d*) 6. Uyt die gronden word aldus geantwoordt op het Vraag-stuk. 1. De Conscientie, hoewel dwalende, bind altoos, zo dat hy zondigt die tegens Conscientie doet. De reden is, nademaal die tegens Conscientie handelt, doet tegens Gods Wil, of schoon niet na de stoffe en waarlix, efter in 't fatsoen en byduydinge: om dat de Conscientie haar gevoelen segt onder de gedaante van Gods Wil. Die een by-zonder Persoon smaatheyt aandoet, dien hy meent dat de Koningh ende niet een gemeyn persoon is, wort geacht den Koningh self beleedigt te hebben: Aldus die de Conscientie versmaat, die veracht God self, om dat haar Oordeel gehouden wordt voor de Goddelike Wil. Hier deur zondigt hy altoos, die yet wat tegens Conscientie doet. Indien sy niet en dwaalt, ende hy evenwel tegens haar doet, dan begaat hy dobble zonde, mits doende dat quaadt is in sigh self, ende dat qualik doende, zoo dat dusdaanige daad tweesins quaad zy; te weten zoo uyt haar eygen boosheyt, als die dewelke

(*b*) Dwaaling omtrent daad of reght. (*c*) Verbinden en binden. (*d*) Dwaalende Conscientie bind.

daar

daar by komt uyt verachtinge van Conscientie. Maer indien de Conscientie dwaalt en yemand tegen haar doet, dan en is 't niet quaad dat hy doet, maer hy doet het qualik, zo dat dit enkelik sijne quaadheyd is, namentlik dat hy sijne Conscientie verwaarloost.

7. Dwaaling van de Conscientie 't Feyt aangaande, dat is, 't voorwerp ofte stof daar omtrent de werking bezigh zijn moet, is of buyten wil en schult, of gewillig en schuldig. Indien sy buyten wil en schult is, dan verbind de Conscientie, even of sy niet en dwaalde, om te doen 't geen sy voorspelt. Gelijk soo yemand ter goeder trouwe eenig ding oordeelt 't sijne te wezen, daar het eens anders is, kan en moet hy op 't aanseggen van Conscientie het zelve gebruyken als het sijne. So yemand ter goeder trouw een Tyran oordeelt sijn Prinse te wezen, oft hem een wettige Overheyt, welke zigh dien Tijtel valschlik aanneemt, is hy den zelve gehouden schuldige onderdanigheydt te betoonen. Een Voor-beelt hebben we ook in *Jacob*, nakende tot *Lea*, die sijn Vrouw niet en was, welke hy nochtans in goeder trouwe waande, dat sijn eygen *Rachel* was.

8. Indien 't een vrijwillige dwaaling zy, dan is 't met haar even eens geleegen, als met dwaalinge omtrent het reght.

9. De Conscientie dwaalende omtrent 't regt na de daad, soo dat sy gelooft zonde te zijn 't gene sy wel gedaan heeft, of 't tegendeel, en heeft ten aanzien van die voorleeden daat geen kracht om te binden: omdat binding en verbinding altoos zien op de toekoomende daad: ende een Werk van zeeden, gelijk ook de Wil, altijdt sijn fatsoen van goed of quaad te zijn, krijgt van het voorgaande begrip onses verstants, niet van 't volgende. Hierom geen daad beter of slimmer wordt om de Conscientie, diemen daar na heeft. Nochtans bind die Conscientie den mensche ten aansien van 't volgende by geleegenheydt van 't voorgaande werk, so dat niemant met sulken Conscientie recht voortvaren kan in eenigh werk, ten selven eynde strekkende.

10. 't Geweeten bij misverstant oordeelende, dat het ongeoorlofde geoorloft is, gelijk het geene oordeelt, datmen liegen mag tot behoudenis van eygen of sijnes Naastes Leven, bind wel, maar en verbind niet: het bind, om dat een, die sulcken conscientie heeft, vast gehouden word, so dat hy nochte liegen mag, nochte zonder sonde van leugen af-houden: niet liegen, vermits dat simpelijk ongeoorloft is: niet af-houden van leugen met zodaanige Conscientie, om dat sulk van Godt verboden is, hoewel 't af-houden self geboden. Want Godt niet alleenlijk eyscht dat wy goedt doen en van 't quaade aflaten, maar ook dat wy het beyde met een goedt en geen quaadt gemoet betrachten. Doch soodanig geweeten en verbind niet, 1. Om dat God en sijn Woordt ons alleenlijk verbinden tot het geene, dat goed en geoorloft is, en daarom en konnen noch mogen wy oyt in Conscientie verbonden worden tot het gene, dat ongeoorloft en quaad is. 2. Om dat de Conscientie niet en verbind dan uyt kracht van eenig Goddelijk Gebod: maar sulk een conscientie en steunt op geen gebod: Want Gods Wet in geenerley wijs yemand nijgen of verbinden kan tot sonde. 3. Om dat die dwaaling altoos faut is: maar geen faut en verbind tot gehoorsaamheyd. 4. Om dat sulk een conscientie nimmer soo vasten gront heeft, of het vereyscht een wijder ondersoek. 5. Om dat yder mensch

gehouden is om zulken Conscientie af te leggen. Want hoe wel 't niet nauwkeurlijk genoeg word gesegt, 't geen sommige voor vast stellen, dat zoodanige Conscientie den Mensche verbind om haar af te leggen; Nochtans is t'eenemaal wis en seeker, dat een Mensch gehouden zy om sulken Conscientie af te leggen, want sy een deel is van *die oude Mensch*, dien wy belast worden *uyt te trecken*. *Eph.* 4. 22.

11. De Conscientie oordeelende ongeoorloft te zijn, dat geoorloft is, verbind om van dat geoorlofde te onthouden. Reden is, *Rom.* 14. 23. *Al wat uyt den geloove niet en is, dat is sonde.* Maar van geoorlofde dingen kan men sonder sonde wel afhouden.

12. De Conscientie oordeelende dat wy schuldigh zijn te doen, dat ongeoorloft is, bindt wel; Maer en verbind niet, om redens inde tiende stellinge gezet.

13. De Conscientie oordeelende schult te zijn, dat alleenlijk geoorloft is, verbind om dat te doen. Gelijk indien de Conscientie yemant aansegt, dattet noodig zy de Handen altijdt te ontblooten als hy plegtelijk bidt. De waarom is, nademaal geoorlofde dingen standtvastelijk zonder zonde kunnen onderhouden worden.

(*a*) Tegenwerp. Indien de dwaalende Conscientie so bindt, dat wy die noch volgen konnen, noch achterlaten zonder zonde, dan wort hem, die soo dwaalt, een noot tot zondigen opgeleydt, dat met dc billikheydt van Godts Wet niet bestaan en kan.

Oplos. 1. Dese nootsakelijkheyd van zondigen, daar in yemandt van syn dwaalende Conscientie wordt ingewickelt, en is niet wederzijds ten selven opsicht: Maar van d'eene zijde ten op-sichte van het werk, en van d'andere zijde ten op-sichte van de maniere om te werken.

2. 'T en is geen onbepaalde noodtsaakelijkheyt, maar sodanigh, die alleen uyt een voorgaande conditie ontstaat; Te weten, indien hy, die dwaalt, sulken Conscientie behoud, dien hy mag en moet af-leggen.

3. Dese noodtsaaklijkheyd en vloeyd niet uyt den aard van Godts wet, maar wordt deur des mensches zonde te gelijk angehaalt en aangehouden. Want niemand zonder sijn eygen schuldt in dier voege verwart is.

(*b*) Vraag, Wat van beyde zwaarer zond is, te doen tegen sulk een dwaalend Conscientie, ofte desselfs Voor-schrift in 't werken te volgen?

Antw. Van de zwaar-wigtigheydt der zonde moetmen vonnissen uyt de hoedaanigheydt der sake die te doen of te laten staat, na dat haar aard is, ende sy van ons begreepen word. So yemand by feyl van Conscientie ongeoorlooft achtte, te zijn inde vergaaringe der gemeente, dien hy andersins by wezen moet, vermits hy weet, dat de Dienaar van die gemeente een onvroom Mensch is, en meent met syne onvroomheydt te zullen gemeenschap hebben, die zondigt meer met zich te onthouden, dan of hy daar by waar: om dattet zwaaarder zond is den dienst Godts te verzuymen, dan met eens anders Persoonlijke onvroomheydt in den dienst gemeenschap te hebben. Maar so hy ongeoorloft achtte in 't Heyligdom te zijn om der Afgoderye die hy meent

(*a*) Van de verwarringe der Conscientie. (*b*) Of'et zwaarer Zond is te doen volgends of tegen een dwaalende Conscientie?

dat

dat daar begaan zal worden, die zou zwaarder zondigen wanneer hy'er by ware: Want de zonde van Afgoodery zwaarder is, als 't verzuym van de waaren dienst. Daar zondigt hy zwaarder, die de Conscientie volgt, dan die'er tegen doet. Doch hier zondight hy zwaarder, die 'er tegen doet. Soo dat een sekre en algemeene Regel in deese saak niet en kan gestelt worden.

Het V. Hooft-stuk.

Van een waanende en twijffelende Conscientie.

VRAAGE 1. Of yemand in een waanende Conscientie niet rusten en te vreeden wesen mag?

(c) Antw. Tot verklaaringe van deze Vraag is aan te merken, dat de *waan of meyning* somtijts het Oordeel betekent, dat juyst niet uyt gevoel, wetenschap, of goddelijk geloof, maar uyt reden seker is, hebbende geen twijffel by zigh: Maar somtijts word nauwer genomen voor dat Oordeel, daar mee wy wel de waarheyt van eenig gevoelen toestemmen, doch niet zonder vermoeden, vreese, ofte twijffel van het tegendeel.

Na dit gesteld onderscheyd antwoord ik. 1. In dingen tot de Zaligheydt en Godts-dienst noodig, en is geen meyning genoeghsaam, hoewel sy de hooghste zeekerheyd hebbe, maar word het Geloof vereyscht, dat op 't gewisse Woord Godts steunt. 2. In dingen, welke van die beginselen wat verder zijn, moet men vlijd aanwenden, dat wy ook zeker Geloof uyt de heylige Schriften bekomen: Doch soo dat niet kan verkregen worden, maghmen een sekre meyninge, getoetst aen den Regel der Schrift, volgen in sijn betrachten. 3. Ook zijnde behoorlijke naarstigheydt aangewendt, maghmen in veelen de waarschijnlijxte meyninge volgen. 4. Noyt en is geoorloft te doen tegen eygen meyninghe, sekere of waarschijnlijke, om 't gesagh van andre Lieden. 5. Twee waarschijnlijke meyninghen, omtrent dezelve Vraage, strijdig tegens malkanderen, en kan niemandt te gelijk hebben, soo dat hy d'eene vry sou mogen verlaten, en d'andere volgen.

Vrage. 2. Wat te doen staat, als de Conscientie twijffelachtigh is? Antw. Is aan te mercken tot ontvouwinge van deze Vraag:

1. Een Conscientie wordt twijffelachtigh genoemt in een breeder zin, ook als de toestemmingh van geloof of meyningh d'overhandt heeft, hoewel sy eenighen twijffel by haar hebbe. Maar nauw en eygentlijk wordt die Conscientie twijffeligh genaamt, die op de Vraage, waar van gehandelt wordt, noch ja noch neen seydt, maar t'eenemaal hanght opgeschort tussen toe en afstemminge. Van de eerste twijffelinghe ten deele ghesprooken is op de voorgaande Vraage, en zal ten deele gesprooken worden op de volghende: Hier wordt gehandelt van die Conscientie, die eygentlijk en in een nauwen zin twijffelachtigh wordt geseght.

(c) Wat waanen is?

(a) 2. De

(a) 2. De twijffeling is of beschouwachtig of werkelijk. De beschouwachtighe is, die niet onmiddelijk bezich is omtrent de praktijk oft uytvoeringe van eenigh werk, gelijk als yemandt twijffelt dit of dat het sijne te wezen, dan niet. De werkelijke is, die onmiddelijk bezich is, omtrent eenigh byzonder werk, of het hier ende nu zonde is, dan niet; geoorloft, ofte ongeoorloft?

Antw. Deze dingen gestelt zijnde, wordt geantwoordt. 1. In alle die twijffelighe saaken, welcke eenighsins onse Praktijk betreffen, moet naerstigh onderzoek worden gedaan, dat wy de waarheydt klaar doorsien, en dubbinge verdrijven mogen. Reden is, om dat dewijl 't gemoedt in twijffel is, het werk nootsaaklijk van die volmaaktheyt versteeken is, welcke een doorgesochte en uytgevondene waarheydt met haar brenght.

Want hoe wy van onze betrachtingen sekerer kennisse hebben dat sy goedt zijn, soo veel grooter ons vertrouwen is in 't werk, en de vreughde na het werk.

2. Dikmaal is 't geoorloft te werken, blijvende de beschouwachtige twijffelingh. Reden is, om dat die soo doet, niet nootsakelijk tegens een dubbent Conscientie handelt, nog zonder een sekre: want hy kan niet tegenstaande die - beschouwende twijffelingh, by zich zelf vast stellen, gedaan te moeten worden, 't geene dat hy doet. By exempel, yemandt besit in goeder trouwe eenighen Grondt of Werf, en begint te twijffelen ofse sijne is, zoo hy nochtans niet en weet dat sy eens anders is, magh hy die met recht behouden, om dat, andere dingen gelijk zijnde, de conditie des bezitters best is.

3. Tegen een werksame twijffel-zinnigheydt maghmen niet doen. De waerom is, 1. datmen soo niet doen en kan uyt geloove, *maar die twijffelt, indien hy werkt, is veroordeelt, om dat het niet en is uyt den geloove, Rom.* 14. 23. 2. Om dat die soo doet, niet genoeg afschrikt van Sonde. Want hy zich wetens en willens in gevaar van zondigen begeeft. 3. Om dat hy niet genoeg overgeven is om Gods wille te doen. Want gelijck hy tegens de Wet van vrundschap handelt, die van zelf doet, daer aan hy twijffelt of 't sijnen Vriendt aangenaam zij? soo doet hy tegens de Wet der liefde Godts, die doet daar aan hy dubt of 'et Godt aangenaam zy, of niet?

4. In twijffel-stukken moetmen 't veylighste deel kiezen. Nu dat is 't veyligste deel, in 't welk te volgen seker is geen sonde te zijn. By exempel, twijffelt yemandt of Woeker gheoorloft zy, dan niet? veylighst is zich daar van te onthouden, want hier in geen perijkel van zondigen is.

De billijkheydt van deze regel, hebben stuks-wijs sommige Werelt-wijzen gesien, welker oordeel dees saacke aangaande *Cicero* verhaalt en goedt keurt, in 't 1 Boek van de Pligten: *Wel* (seght hy) *beveelen sy, die verbieden yets te doen, dat ghy in twijffel treckt of'et billijk zy, dan onbillijk? billijkheyt blijkt klaar door haar zelver: twijffelingh beduydt gedachte van onrecht.* Die twijffelt en heeft het sijne niet, of geeft niet, dat eens anders is.

(a) **Beschouwachtige en werkelijke Twijffelingh.**

Het

Het VI. Hooft-stuk.

Van een ange Conscientie.

VRAAGE. Wat te doen zy, als de Conscientie angh is?

(a) Antw. Tot verstandt van dit vraag-stuk is te letten, 1. Dat de Angst is een vreese des gemoedts, omtrent sijn werck, die de Conscientie quelt, gelijk een kleyn Steentje dat schuylt in den Schoe, ende den Voet pijnigt. 2. Dat niet alle vreese eygentlijk angst genoemt werdt, maar die, welke uyt lichte en losse oft geene bewijs-gronden ontstaat. 3. Dat yemandt angstig is, of in het onderzoecken van sijne wercken, die hy alreeds gedaan heeft, of die hy noch te doen heeft. 4. Dat de angsten ontstaan, na Gods beschickinge, op dat hij straffe, of beproeve: Somtijdts uyt ingevinge des Duyvels, anders uyt gebrek van wetenschap, anders uyt de zwarte Gal, of diergelijke gestaltenisse des Lichaams, dan noch uyt geselschap van anxtvallige Menschen. 5. Dat de ange Conscientie daar in verschilt van de twijffelachtige, dat de twijffelige op de vraage, welcke haar voorkomt, noch ja noch neen seydt; maar de ange, hoewel sy daar op ja ofte neen antwoordt, nochtans met eenige quellinge bekommert wort, om te dencken of het ook anders mochte wesen.

Dit soo vast gestelt zijnde, wordt op de Vraagh geantwoord, 1. Om Gods genade aanhoudelijk gesmeekt hebbende, moetmen vlijdt aanwenden, dat de anghsten, die met reden konnen wegh-genoomen worden, door een gerechtigh onderzoeck worden geweert. Want de Conscientie dan meest tot ruste gebracht wort, als sy op gewisse kennis steunt. 2. 't Helpt veel (wanneer het bequaamlijk geschieden kan) te mijden de gedachtenis dier dingen, daar uyt de angsten voort komen. Want wanneer de inbeelding eens bewogen wordt, dan volgen gemeenlijk veele ontroeringen, die zonder groote zwarigheyt niet konnen bedwongen worden; gelijk in de Tichel-steenen op orde samen gevoeght, d'een vallende, d'andre volgen: En hier uyt worden de anghsten in verschrikte Conscientien, soo men die noemt, vermenighvuldight. 3. Veele angsten, als sy door reden daar tegen gestelt, niet konnen weggenomen worden, moeten als met gewelt worden afgelegt, mits dat sy van alle beraatslagingen uytgeslooten worden. Want de angstvallige vragen en gedachten, wanneer sy aan ons herte niet dadelijk worden toe-gepast, en zijn niet moeyelik. En sommige zijn so moeyelik, dat de zwacke en onervarene luyden deur geen ander middel van de selve en konnen bevrijd worden, als door een simpele verwerpinge. Want de aandacht des gemoets, om den anxt met reden weg te nemen, den angst meenigmaal baart of vermeerdert. By exempel, Alle menschen weten dat Gods Naam daaglijks moet aangeroepen worden: Echter kan yemandt met godloose gedachten so gequelt worden, dat hy daar deur beangst zy oft hy bidden moet? Hier en is 't niet altijts veylig zulke gedachten te toetzen, noch moet men over die Vraage lang zin-twisten, maar die bangigheydt krachtiglijk weg werpen, en zigh, na vermogen, tot het Gebed begeven.

(a) Wat angst is.

4. Indien

4. Indien sy niet geweert konnen worden ofte sy blijven noch al moeyelijk vallen, dan is 't geoorloft en geraden tegen diergelijke angsten te doen. By exempel, soo 'er yemand is, dien d'aanmerking syner onwaardigheydt soo moeylijk valt, dat hy naauwlijks aan den Tafel des Heeren derft toekomen, hoewel hy een oprecht geloove en boetveerdigheydt in sigh self ghevoelt, magh en moet, deese anghst niet tegenstaande, tot het Avondmaal des Heeren naderen. Nochte en is dat doen tegens, maar volgends Conscientie. Want de angheyt is een reukelooze en ongegronde vreese, ende en kan over sulks niet verbinden. Ja uyt gewoonte om tegens sulke angst-valligheden te doen, wort de Conscientie zelve sterker gemaakt.

Het VII. Hooft-stuk.

Van de Aandacht der Conscientie op haar Werken.

DUS verre is gehandelt van die onthoudenis ofte die gront-reden, daar door de Conscientie ons het vonnis van Regt aanseyt: Volgt 't tweede deel dezes oordeels, daar mee des Mensches conscientie in de twede plaetse getuygt van haer werk, volgends dat Regt.

Van wege deze daad de Conscientie gesegt word *een Getuyge*, en in een gemeen spreek-woordt, *duysend Getuygen*, ook wort genoemt *een Boek*, *Openb:* 20 : 12. Nademaal in 's Mensches sin als in bezegelde Taferelen geschreven, nagelaten werd, wat hy gedaan heeft, en met wat gemoed, 't geen ook endelijk van de Conscientie gelezen en in 't herte des mensches uytgesproken wort. De opneeming dan van die werkachtige bewijs-reden, daar in de Conscientie bestaat, niet anders en is, als een erinnering van onse daad of staat, gelijkse siet op dat Regt, het welk de Conscientie zelve heeft aangesegt. Op dat nu haare aart en nature te beter verstaan werde, zijn eenige dingen te verklaaren, aangaande 't werk dat erinnert wordt, en eenige aangaande d'erinneringe selver.

Het werk of komt over een met d'aanseggiuge ende het voorschrift van Conscientie, of strijd daar tegen.

Nu d'aansegging van Conscientie, waar na eenig werk vereyscht word, gaat by wijlen voor, en verzelt het Werk self, maar by wijlen volgt het.

Een exempel van werk tegens d'aanseggiuge van Conscientie, die voorgaat en verzelt, hebben we in hen van welken d'Apostel spreekt, *Rom.* 1. 32. *Die het Recht Godts wetende (namelijk dat de gene die sulke dingen doen, des doods weerdig zyn) efter niet alleen dezelve doen, maar ook mede een welgevallen hebben inde gene dieze doen.* Een exempel van werk tegens het oordeel van Conscientie op de daad volgende, hebben wy in de Joden *die Christus door onweetenheyt hebben gedood*, *Hand.* 3. 15. 17. 1 *Cor.* 2. 8. Naderhand nochtans beter onderweezen, oordeelden heel anders van hun feyt, als toen sy dat begingen. *Sy wierden daar over verslaagen in het herte. Hand.* 2. 37.

(*a*) Vraage. Hier komt voor vry een zwaare Vraag, hoe dat ymand yet

(*a*) Hoe dat een Mensch tegen sijn Conscientie zondigt.

kan

kan doen tegens voorgaande en verzellende oordeel syner Conscientie? De reden van twijffelinge, hoe dat geschied, ontstaat daar uyt, dat de Wil (so veelen schijnt) niets kan willen, of niet willen, ten zy alvoren van de Reden aangesegt is, dat sy het willen of niet willen magh; en moet noodelijk het laatste werkelijk oordeel nakomen, dat doende 't geene de Reden gebied om te doen: en by gevolg kan zig de Wil niet beweegen tegens bevel van Conscientie.

Antw. Tot verklaaringe dezer saake schijnen deze Slot-redens te moeten gestelt worden.

1. Dat tegen de Conscientie als een heblijkheyt ofte de onthoudenis vele doen konnen en ook doen, is so baarblijkelijk, dat daar aan niemand twijffelen kan. Maar alle deze handelen eenigsins tegens Conscientie.

2. Tegen Conscientie, als een daad, handelen sy alle, die wat doen tegens 't Oordeel, dat sy in der daad gehadt hebben, en dat als noch in kracht by hen blijft, hoewel niet in de daad.

3. De Wille en kan niets willen, begeeren, kiezen, vervolgen, ofte men moet het eerst overleggen en begrijpen. De waarom is, dat het goed, 't welk het verstandt begreepen heeft, is het voorwerpsel van de Wil. Het onbekende goed en word niet begeert.

4. Een enkel begrip van 't voorwerpsel, zonder eenig werkelijk oordeel, dattet op dese tijd en plaats te achtervolgen ofte vlieden staat, kan genoeg zijn om de werkinge van de wil uyt te lokken. Dat blijkt genoeg inde onsinnigen en jonge Kinderen, en alle onberaden beweeginge des Willes. Reden is, om dat het geene wy maar begrijpen goed te zijn, alle conditien heeft, die in 't voorworpsel des willes vereyscht worden. Maar de Wil en is van geen minder kracht omtrent haar voorworpsel, als de gevoelijke Begeerte omtrent haare, die nochtans deur eenvoudig begrip haars voorwerpsels opgewekt zijnde, werkt.

5. De Wil kan met haar wenk haar werk omtrent het begreepen en geoordeelt voorworpsel opschorten, zonder eenig voorgaande oordeel. Want indien om de daad op te schorten, en van het werk af te houden, noodtsaakelijk een oordeel vereyscht werd, dan wortter om dat Oordeel op te schorten, een ander vereyscht, en so zou men oneyntlijk voortgaan, sonder het beginsel der werkinge uyt te konnen vinden.

6. De Wil kan het Verstandt af keeren van de aanmerkinge des voorwerpsels, nu al begrepen en geoordeelt, en toe wenden tot aanmerkinge van eenigh ander voorwerpsel te vooren begreepen. Ten aanzien van welke Heerschappij de Wil is de eerste oorsaak van onbedachtsaamheyd, en van een schuldige dwaalinge in het Verstandt. Als nu de Wil 't Verstand eerst begint af te keeren, van 't geen dat het verstand geoordeelt heeft, doet sy dat uyt eygen neyginge zonder oordeel: anders zouden 'er by het verstand dese twee Vonnisse teffens wezen, dat men eene zaake moet achtervolgen ende niet; aanmerken ende niet aenmerken, 't welk ongerijmt is.

7. De Wil kan sich bewegen tottet voorwerpsel, begreepen onder eenige gedaante van goet, 't zy nut of genuchlijk, hoewel de Reden vonnist dat het

niet

niet eerlijk maar schandigh zy. De waarom is, 1. Dat allerley goedt, dattet Verstandt den Wille in dit leven voorstelt, het voorstelt met eenige onbepaaltheydt van oordeel, als welk bysonder goedt met het algemeyne niet nootsakelijk verknocht is, daar toe de Wil natuurlijk bepaalt wordt. Van waar geseght wordt, dat 's Mensches Vryheydt in 't werken oorspronkelijk in 't oordeel van de reden gegrondt zy. 2. De Wil, hoewel sy nopende haar sorteringe van 't Verstandt bepaalt wordt, om dat sy niet wilt, dan 't geene het Verstandt eerst begrepen heeft; echter nopende d'oeffeninge sy haar selve en het verstandt samen met de andre krachten uytvoerlijk beweeght. Hier uyt de Vryheydt wezentlijk in de Wille zelf is: dat niet waar zijn soude, indien sy van 't Verstandt nootsakelijk wierdt bepaalt. 3. Indien staande een recht Oordeel in 't Verstandt, de Wil niet en kan dan wel willen, soo wierter voor d'eerste sonde van Engelen en Menschen nootelijk alvoren een miswaan in 't Verstant vereyst: en soo isser voor d'eerste zonde geweest straf van zonde. Want een werksame faal-greep in 't verstandt is of sond of straf van dien. 4. Indien de Wil noodiglijk het Oordeel van Verstand volgde, dan sou'er, om eygentlijk te zeggen, geen zonde uyt quaatwilligheyt zijn, verscheyden van die zonden, welcke uyt onweetenheydt of eenige ontroeringhe begaan worden. Maar is openbaar in de Duyvels, ook mede in sommige Menschen, dat diergelijke zonde van quaadwilligheydt bevonden wort. 5. Indien de Wil nootsaaklijk de Conscientie in 't wercken volgde, dan souder in 's Mensches wedergeboorte niet noodigh wezen, dat de wil inwendelijk en in sich selver door de genade vernieut wierdt; want de verlichtingh van 't verstand zou tot alles vernoeghen. Maar dat en komt met het waare geloove en de Godvruchtigheydt niet overeen.

8. De Wil, hoewel sy niet altijdt na en komt het oordeel van de reden, volght evenwel altijdt na het gebiedt en gebodt, welcken sy onderworpen is, dat mettet oordeel van den mensch dikwils overeen-stemt. Maar die macht om te gebieden, hoewel sy behoort tot de bestieringhe des verstandts, nochtans, wat de krachtige uytvoeringe aangaat, behoort tot de wil. Waar van daan het is, dat wy met waarheydt en toestemminge van alle volcken zeggen, Ik wil willen.

Het VIII. Hooft-stuk.

Van het onderzoek der Conscientie en erkentenis van Daden.

VOORTAAN is te handelen van die erkentenisse, welcke omtrent onse wercken ofte staat bezich is.

1. Ik heetse een Erkentenis, liever dan Kennis. 1. Om dat een enkele begrijpingh van onse daadt of staat tot dat werk van Conscientie niet genoeg is, maer een herhaalde overlegging gevordert wordt. 2. Om dat sekere kennis onse

onse wercken dikmaal voorgaat en verzelt, maar deese erkentenis volcht daar op.

2. Dese Erkentenis is een daat des Verstants gekeert tot syns selfs aanmerckinge, daar door een Mensch verstaat ende met oordeel sijne eygene werken met hunne omstandigheeden overleght. Sy pleeght geheeten te worden Aanmerkingh of Bedenckingh van onse wegen. In de Heylige Schriften wordt genoemt *Overdenkinge des Hertes*, *Psal.* 19. 15. *Verstandt. Psal.* 50. 22. *Bezinning ofte overpeynzingh*, *Psal.* 119. 59. *Aanleggingh des Hertes*, *Hagg.* 1. 5. *Zeggen in 't Herte*, *Ierem.* 5. 24. *Zeggen tottet Herte*, *Hos.* 7. 2. *Wederbrengingh aan 't Herte*, 1. *Kon.* 8. 47. *Ter Herte nemen*, *Ier.* 12. 11. *en Mal.* 2. 2. *Eyndelijk een onderzoek en beproeving onses selfs*, 2 *Cor.* 13. 5.

3. De oorsaak, waarom wy onse wercken aldus dienen te erkennen, moet zijn, 1. Zorgh om Gode in alles te behagen: 2. Vrees van zondigen. Want indien om andere oorsaak eenige erkenningh van onse wercken wordt aangestelt, sy en behoort niet tot de Conscientie: Om dat sy Gods oordeel niet en beoogt, dat tot het werck van Conscientien t'eenemaal noodigh is.

4. De manier en wijze dezer Erkentenis in deze twee dinghen bestaat: 1. Dat wy niet alleenlijk de stoffe, maar oock de forme onser betrachtinghen aanmerken. Dat is, dat wy niet alleen bedencken watwe ghedaan hebben in order der Natuure, maar oock wat en hoedanigh het zy in order van zeden. By exempel, 't en behoort niet tot de Conscientie, soo yemandt dencke, of hy sijn weerparty overwonnen hebbe, dan niet? maar soo hy denckt, of hy daar in doodt-slagh begaan hebbe, of niet? of het rechtvaerdigh dan onrechtvaerdig zy dat hy gedaan magh hebben? Dit is een werk van Conscientie. 2. Isser vergelijckingh te maken tusschen de daadt en regel van dien. Want gelijckerwijs die de waarheydt seydt, niet en weet dat hyse seydt, 't en zy hy sijn reden met de saak vergelijcke, alsoo die wel of qualijk ghedaan heeft, en kan dat niet weten, 't en zy hy de daadt met haar Richt-snoer vergelijckt. Nu de regel van dit onderzoeck en vonnis moet onse natuurlijcke reden niet wezen, noch ghewoonte, of wat anders van dat slag: maar de Wet of geopenbaarde Wille Gods. Want andersins Godts Oordeel niet en wordt aanghemerckt, maar ons eyghen of van andere Menschen.

5. De tijdt te besteeden tot deze erkenninghe, ten op-sicht van misdaden, wordt in de H. Schriften aengeteykent te wesen, somtijdts voor Godts bedreyginge, *Davids herte sloegh hem, na dat hy het volk getelt hadde.* 2. *Sam.* 24. 10. Somtijdts nae bedreyginge, doch voor d'uytvoeringe van het oordeel, *Indien ghy niet en sult hooren, noch ter herte nemen, om mijnen name eere te geven, seyt de Heere der Heyrscharen, soo sal ick den vloek onder u senden, ende ick sal uwe zegeningen vervloeken. Mal.* 2. 2. Maar somtijdts als Godts oordeelen alreeds yemandt overgekomen zijn, *Nu dan stelt uw herte op uwe wegen, Ghy zaayt veel, maar brenght weynich in, ghy etet, maar niet tot verzadinge; ghy drinckt, maar niet tot droncken worden toe; ghy kleedet u, maar niet tot uwe verwarminge; ende die loon ontfanght, ontfanght dien in eenen doorgeboorden buydel. Hagg.* 1. 5, 6. Maar hoe eerder dese erkentenis aangestelt wort, soo veel meer sy Gode aangenaam en ons nut is. Hierom is der Godvruchtigen overpeynsingh van 't geene sy allen dagh doen, onder hun dagelijkse oeffeningen.

Job

Job heylighde syne kinderen alle die daghen, als sy maal-tijden ghehouden hadden; Job 1. 5.

6. By mangel dezer erkentenis wordt veroorsaakt, 1. Onboetvaardigheyt in de zwaarste zonden als afgoderije, *Jes.* 44. 18. 19. gierigheyt, *Pred.* 4. 8. 2. Laat-dunckentheyt in de grootste elende. *Openb.* 3. 17. 3. Soo groote dommigheydt, dat sy die veel andre dingen weten, hen selven en hunne werken geenssins en kennen. Hier uyt ist dat sommige roeckelooze zweerders zijn, die van hun sonde vermaent, by na in dien zelven adem met zweeren pleeghen te bevestighen, dat sy niet gezwooren hebben.

7. Sonderlinge vruchten van deze erkenninghe onzer wegen zijn, 1. Ten aansien van Godt, een recht Oordeel over sijne weghen, *De Heydenen zullen weten, dat die van den huyse Israëls ghevankelick zijn wech-gevoert, om hare ongerechtigheydt. Ezech.* 39. 23. En dankbaarheydt aan Godt voor de openbaringe van sijn goede wille en de verlichtinge van ons duystere verstandt. 2. Ten aansien van ons, nedrigheydt. En 3. ten aansien van andre, billijckheydt en sachtsinnigheydt, *Datse niemandt en lasteren, gheen vechters en zijn, maar bescheyden, alle sachtmoedigheydt bewysende teghen alle menschen. Want oock wy waren eertijdts onwijs, ongehoorsaam, dwalende, menigerley begeerlickheeden en wellusten dienende, in boosheydt ende nydigheydt levende, hatelick zijnde ende malkanderen hatende. Maar wanneer de goedertierentheydt Gods onses Salichmakers, ende sijne liefde tot de menschen verscheenen is, heeft hy ons saligh ghemaackt,* En soo voorts *Titum cap.* 3. *verss.* 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

Het IX. Hooft-stuk.

Van de toe-passinge des Rechts, die de Conscientie uyt kennis van saken doet op den Persoon.

1. VOLGT de derde daat van Conscientie, daar door het besluyt uyt voor af-gesondene redens ingebracht wort. Dit besluyt is een daat van Conscientie, waar mede een Mensch sich zelve dat regt Gods toe-past, dat sijn werk of staat betreft.

2. Soo dan hangt dat besluyt stuks-wijs aan dat gemeene Reght, 't geen de onthoudenis inde gront-reden aansegt, en stuks-wijs aan die erkentenis van eenigh werk of staat, die inde opneeminge vervat wort: Also dat het besluyt de kracht der voorgaande werckingen versamelt, en 't gantsche vonnis van Conscientie volmaakt.

3. Gelijk dan de Conscientie in de gront-reden is *een Wet, Rom.* 2. 14. In de opneeminge *een Getuyge, Rom.* 2. 15. Soo is die selfde Conscientie in het besluyt seer eygentlijk *een Richter. Indien ons herte ons veroordeelt, Godt is meerder dan ons herte, ende hy kent alle dingen,* 1. *Joh.* 3. 20. De waarom is, dat gelijk in de gront-reden, Godts Wet verklaart wordt: en in d'opneeminge des Mensches werk of staat daar aan getoetst wort: soo word in het

besluyt

besluyt 't vonnis over den Mensche uytgesproken, volgends sijn daad of staat, uyt kracht der verklaarde Wet.

4. Sy word dan recht door een toepassinge beschreeven, dewijl in sulken besluyt, Gods Regt en 's Mensches werk by malkanderen worden saamengevoegt, ende den Mensche toegepast en als aangeplakt, terwijlen dat sy met kracht van vonnis op hem aangedreeven worden.

(*a*) 5. Die toepassing, hoewel sy van zelver uyt de voorgaande werkingen der Conscientie volgt, gelijk 't besluyt eener bewijs-reden gesegt wordt nootsakelijk uyt voor heen gaande stellingen te volgen; Soo gebeurt het nochtans dikmaal by der Menschen faut, dat die daad der Conscientie voor een tijdt afgesneeden word: in voege dat de gront-reden en op-neeminge gesteldt zijnde, efter niets beslooten word. By exempel, daar kan yemand in 't gemeen verstaan en toestaan, dat yder mensch die Godt niet en dient, zy vervloekt: en kan ook zich zelve meewustig wezen, dat hy geen op-recht Dienaar Godts en zy: en nochtans afhouden van een Oordeel der verdoemenis over zich zelf te strijken. Mede kan yemandt genoech verstaan dat den mensche, die Boete over sijne zonden doet, vergevinge der zelver bereyd is by God: En ook hem zelve meewustig wezen van sijn bekeeringe: So nochtans dat hy die vergiffenis en Godts barmhertigheydt zigh zelve niet en konne toepassen.

6. Gewoonlijker is deze vertraaging, om Slot-vonnis te maken in geleegentheydt van misdaden: maer gebeurt ook sommes in dingen die wel gedaan worden.

7. Exempel van 't voorste slagh hebbenwe in die Joden van welke d'Apostel spreekt. *Ghy weet Godts wille, ende ghy betrouwt u selven te zyn een Leer-meester der onweetende, die dan eenen anderen leert, en leert ghy u selven niet? Rom.* 2. 18, 19, 20, 21, *&c.* Ook self in David heeft dit plaatse gehadt, 2. *Sam.* 12. 5, 6. Die wat het recht was, aangaande sijn euveldaad, genoegsaam verstaan heeft: Ook wat hy gedaan had, hem niet en konde onbekent zijn; Maar hinkte inde toepassinge van een besluyt tegen sich selven te maken.

8. Exempel van 't laatste slach hebben wy in alle die geloovigen, welke waare Boete doende, nochtans lange soo wederhouden worden, dat sy Godts genade en barmhertigheydt hun zelven niet toepassen konnen.

9. In Sondaars zijn de oorsaaken, 1. dat sy niet ernstich genoech Godts regt en hun eygene werken bedenken. Want het besluyt vloeyt uyt de krachtdadigheydt, die daar is in de voorgaande oorsaaken wel voorgesteld en bedacht zijnde. 2. Dat sy in hunne gemoederen heel strijdige besluyten vast houden. *Als hy de woorden des vloeks hoort, zegent hy sigh zelven in syn herte, zeggende: ik zal vreede hebbe wanneer ik schoon na mijns hertes goelduncken, zal wandelen, om de dronckene te doen tot de dorstige: Deut.* 29. 19. 3. Dat sy die besluyten vreezen en vlieden, als hen en hunne voornemens t'eenemaal vyandigh. *Die quaadt doet, haat het licht, ende en komt tot het licht niet, op dat sijne werken niet bestraft en worden. Iohan.* 3. 20. 4. Dat sy traach en vergetelich zijn van sulke dingen. *Soo yemandt een hoorder is des woordts ende niet een dader, die heeft sijn aangebooren aangesicht bemerkt, ende is*

(*a*) Traagheyt van Conscientie in toe-passinge.

wech-

wechgegaan ende heeft terstondt vergeeten, hoedanich hy was, Iacob. 1. 23, 24. Uyt diergelijcke oorsaaken pleegen de godloozen hen zelven *met valsche overleggingen te bedrieghen. Iacob.* 1. 22.

Dat de geloovigen en vroomen dikwils tot hun eygen troost niet en besluyten, daer van zijn oorsaaken. 1. Eene geweldige Versoecking. 2. Overblijfsels van Ongeloof, die oock in de wedergeboorene overblijven. 3. De uytmuntentheydt der Genade, dien sy hun toepassen moeten. En 4. Meewustheydt van eygen onwaardigheydt, insonderheyd na datse seekere zwaare sonde begaan hebben.

10. Uyt die traagheydt der Menschen in 't besluyten en toe-passen, van de Goddelijcke waarheydt op sich selven, is alle getrouwe Dienaaren Christi een noot opgelecht, om niet alleenlijk in 't gemeyn de Wille Godts voor te stellen, maar ook de Menschen te helpen na vermoogen, inde toepassinge der zelfde, soo in 't openbaar als bezonder, na dat hunne geleegentheydt en Conscientien zullen vorderen. *Rom.* 12. 7. *Laat ons de Prophetie besteeden na de mate des Geloofs. Matth.* 14. 4. *Johannes seyde tot Herodes, Het en is u niet geoorloft de Huys-vrouwe uwes Broeders te hebben.*

Het X. Hooft-stuk.

Van de Vruchten der Toepassinge in de Conscientie zelf.

1. UYT het besluyt der Conscientie volgen zekre Vruchten, die met haar oordeel over een komen.

2. Deze vruchten zijn, of werkingen van de Conscientie zelf, die krachtelijk in het zelve besluyt vervat worden, of sijn bewegingen en werkingen van de Wil, die uyt de voorgaande her-voor-komen.

3. Aangaande de werkingen van de Conscientie selve, betreffen sommige dat wel, andre dat qualijk gedaan is.

4. Die 't wel doen betreffen, zijn *onschuldiging, onslagh, en goedkeuringh. Rom.* 2. 15.

(*a*) 5. Onschuldigingh is een daad van Conscientie, daer door een Mensch, ten aansien van syn werk wordt vrygesprooken van de schuld der zonde. Want onschuldiging hier, in dien nauwen sin niet genoomen word, daar mee sy minderinge of verkleyninge van schuldt beteekent, maar in die zin, daar mee sy een volle af-weeringe van zonde en schuldt beduydt.

(*b*) 6. Onslagh is een daadt van Conscientie, daar deur sy den mensche, ten aansien syns werks, bevrydt van vrees voor straffe.

7. Deze twee daden zijn met soo nauwen en onverbreeckelijken bandt onder een verknocht, dat sy alleenlijk in 't begrip, ende niet in der daat self verschillen. Want de onschuldigingh meest eygentlijk siet op de schult, en 't onslagh op de straffe, maar noch de schuldt wordt wech-genomen daar de straf blijft, noch en blijft de schuldt, de straffe wech-genomen zijnde.

(*a*) Onschuldiging. (*b*) Onslagh.

(*c*) 8. Goedt-

(*c*) 8. Goedtkeuringh is een daadt van Conscientie, daar door sy uytspreeckt dat de Mensch, Gode in sijn werck behaaght heeft.

9. Onslagingh on goed-keuringh scheelen daar in van onschuldiginge, dat de Conscientie in de onschuldinghe eygentlijk bewaart de plaatse van de Wet, en siet op Godt, als Richter, voor wiens Vyerschaar sy den Mensch, als getuyghe onschuldight: Maar in onslaginge en goedt-keuringe de Conscientie eygentlijk Godts plaatse bewaart, en siet op den Mensch, dien sy als Richter ontslaat en goedt keurt.

10. De daaden van Conscientie, die haar opsicht op de zonde hebben, zijn *beschuldigingh en verdoemenis.*

(*d*) 11. Beschuldigingh is een daadt van Conscientie, daar door sy den Mensch van weghen sijn schuldt voor schuldigh houdt.

(*e*) 12. Verdoeming is een daadt van Conscientie, daar mee sy den schuldigen Mensch veroordeelt tot straffe des eeuwigen doodts.

13. Beschuldingh en verdoemenis in dezelve Trap en wijse onder malkanderen scheelen, waar in onschuldigingh verschilt van onslaginghe en goedt-keuringe.

14. Die beschuldingh en verdoeming, somtijts van stonden aan volghen op de Sonde, ghelijck in David, *Wiens herte sloegh hem, na dat hy het volck getelt hadde*, 2 *Sam*. 24. 10. Somtijdts volgen sy na eenigen tijdt, ghelijck in Judas, *die Christum verraden hadde*, doch *siende*, *dat hy veroordeelt was*, *heeft toen berouw gehadt*. *Matth*. 27. 3. Eyndelijck volgense somtijts na een ruyme tijdt verloopen zijnde, ghelijck in Josephs Broeders, die na twee-en-twintich jaren over hun feyt aan Joseph bedreven, *seyden d'een tot den anderen*, *Voorwaar wy sijn schuldich aan onsen Broeder*, *wiens benauwtheydt der ziele wy sagen*, *doe hy ons om genade badt*, *maar wy en hoorden niet*. *Daarom komt dese benauwtheydt over ons*. Want de beschuldigingh en verdoeming van Conscientie nooyt door lankheydt van tijdt, maar alleen door bekeeringe geweert worden.

Het XI. Hooft-stuk.

Van de Beweeghenissen uyt het Oordeel der Conscientie ontstaande.

1. DE eerste beweeghenis die in 't herte ontstaat van weghen de ontschuldiginghe, onslaginge en goedt-keuringe van Conscientie, is Vreughde, daar mee sy in haar weldoen, als 't ware Goedt dat by haar is, rustet. *Een vrolijk herte is eene gedurige maaltijdt*. *Spr*. 15. 15. *Onse roem is het ghetuyghenis onser Conscientie dat wy in eenvoudigheydt en oprechtigheydt Godts in de werelt verkeert hebben*. 2. *Cor*. 1. 12.

(*f*) Nu dese vreugde verschilt veel van ydel gelach en wereltsche blijdschap. 1. Om dat sy den mensch self in 't binnenste vertrek van sijn Herte treft.

(*c*) Goedt-keuringh. (*d*) Beschuldigingh. (*e*) Verdoemingh. (*f*) Vreugd.

treft. 2. Om dat sy is een ernstige gestaltenis des hertes, ende niet een lichtvaerdighe beweegingh. 3. Om dat sy een vasten gront heeft: en also uyt een regtmatige overpeynzinge meer en meer bekragtigt wort. 4. Om dat sy oock vaste en heylige Vruchten voort brenght. Alle 't welcke van den gemeynen lach en blijdtschap ontkent wordt, *Tot het lacchen seyde ick, Ghy zijt onsinnigh*, *Pred.* 2. 2.

(*b*) 2. De tweede Herts-tocht is Vertrouwen, waar mee de Conscientie een gemoedt heeft, dat voor de vreese des quaats en zwacke hope van goet is bevestigt, *Wie in oprechtigheyt wandelt, wandelt seker*. *Spr.* 10. 9. *en c.* 28. 1. *Elck rechtvaerdige is moedich als een jonge Leeuw*. Reden is, om dat alle elende uyt schuldt voor komt, en den *Godtsaligen* alle goedt *in het tegenwoordige en toekomende leven belooft wordt*, 1. *Tim.* 4. 8.

(*c*) 3. De eerste Beweegenis, die van beschuldinge en verdoemenis der Conscientie voort-komt is Schaamte, daar mee een Zondaar in 't geene hy gedaan heeft, sich zelve mishaaght. Reden is, om dat zonde den Mensche altijdt veranderinghe ten erghsten aanbrenght, *Doe wierden Adams en Evas oogen geopent, ende sy wierden gewaar dat sy naackt waren, ende sy hechten vygeboom-bladeren te samen en maackten sich schorten*. *Genes.* 3. 7. Doch die Schaamte, indien sy op de schuldt der zonde siet, so datse een afkeer daar van baart, is onder andre een teeken van bekeeringh, *Wat vrucht dan hadt ghy toen, van die dingen, daar over ghy u schaamt? Want het eynde der selve is de doodt*. *Rom.* 6. 21. Gelijk onbeschaamtheydt by zonden gevoeght altijdt eens onbekeerden en bedorven mensches merk-teken is.

(*d*) 4. De tweede Beweegingh is des Hertes droefheydt en treurigheyd, daar door het gemoet, beset met het quaade, ontstelt word. 't Streckt *tot wankelinge ende aanstoot des hertes*, 1 *Sam.* 25. 31. *Tot verslagentheyd*, *Hand.* 2. 37. Reden is, omdat de beschuldingh en verdoemenis van Conscientie, niet alleen sonde en schuld van dien, maar ook self de straffe eenigerwijs tegenwoordigh stellen.

(*e*) 5. De derde Herts-tocht is Vrees, daar door 't gemoet vlied van 't aanstaande quaadt, en van Godt self, als van een strenge Richter, *De godloosen vlieden, daar geen vervolger en is*, *Spr.* 28. 1. *Adam ende syn Wijf verberghden zigh voor het aangesicht des Heeren, om dat sy naakt waren*, *Gen.* 3. 8, 10. De onbekeerden bidden, dat *de Rotsen hen bedecken voor den toorn des Lams*, *Openb.* 6. 16. Reden is, om dat de voltreckingh van 't quaad als noch verwacht wordt. De hooger Trappen, van welke vrees geseght worden schrik en bevingh.

(*f*) 6. De vierde bewegenis is Wanhoop, daar mee alle hoop van verlichtinge wordt weg-geworpen, *Een schrickelijke verwachtinge des oordeels, ende hitte des vyers sal de tegenstanders verslinden*, *Hebr.* 10. 27.

(*g*) 7. De vijfde en laatste is benauwtheydt en quellingh des Gemoets, om de onder-druckende elende. Deese is die geestelijke Worm, die *niet en sterft*, maar steeds de verdoemden pijnigt in de Helle, *daar het vyer niet uytgeblust en wordt*. *Marc.* 9. 44. *Iesai.* 66. 24.

(*b*) Vertrouwen. (*c*) Schaamte. (*d*) Droefheyd. (*e*) Vrees. (*f*) Wanhoop. (*g*) Benauwtheyd.

Het

Het XII. Hooft-stuk.

Van een goede Conscientie.

1. TOT soo ver is gesprooken van de nature der Conscientie, gelijk sy in de beschrijvinge is verklaart geweest. Volght de afdeeling, welke genomen wordt van haar mede-gaande eygenschappen.

De Conscientie is, of goed of quaad.

2. Goed word de Conscientie gesegt, of na haar eerlijkheyd en oprechtigheyt, of na haar gerustheyd en vreede.

3. (*a*) Een eerlijk goede Conscientie is, die in allen deele een recht en krachtich oordeel velt.

4. Daarom tot een eerlijk goede Conscientie vereyscht word, 1. dat sy recht en op-rechtelijk oordeele, dat goed te zijn, 't geen in Gods Oordeel goet is: ende dat quaad te zijn, 't geen in Godts Oordeel quaad is. Nu dit word vereyscht, eerst in dat Oordeel, 't welk het goddelijk Regt is aangaande, en behoort tot de gront-reden der bewijs-som, daar in een werk van Conscientie geleegen is. Ende ten tweeden in dat Oordeel, 't welk de daad aangaat en behoort tot de opneeminge van de bewijs-reden der Conscientie.

5. Daar word ten tweeden tot een eerlijk goede Conscientie vereyscht, dat sy onschuldige, ontslaa en goed keure, in 't geen yemant wel gedaan heeft, datse ook beschuldige en verdoeme over misdaden.

6. Die eerste Pligt aangaande, die in onschuldigen, onslaan, en goedkeuren bezich is, en is onder de Godts-geleerden geen verschil. Doch die tweede aangaande, die in beschuldigen en veroordeelen bezich is, sommigen eenich geschil maken, die meynen dat de goedheyd van Conscientie geensins in beschuldigen bestaat, maar alleenlijk in onschuldigen.

7. Sy brengen twee redens by, 1. Dat Adams Conscientie, na de order der scheppinge, alleen onschuldigt heeft, maar niet beschuldigt 2. Dat een goede Conscientie beleedigt en gequetst wort, wanneerder zonde begaan en gelegenheyd van beschuldigen gegeeven wordt. Maar de eerste reden en heeft geen kracht, om dat de Conscientie inden staat der onnoselheyd, hoewel niet in der daat beschuldighde, nochtans indien'er alsoo wel geleegenheyd geweest ware, gehad heeft vermogen om te beschuldigen. Nochte en heeft dat de Conscientie meer tot faut konnen gereekent worden, dat sy naderhand gerechtelijk beschuldight en verdoemt heeft, dan de Wet self. en oppersten Richter, die 't selve gedaan heeft na het inkoomen van de sonde, en niet te vooren.

8. Maar wanneer de Conscientie rechtveerdelijk beschuldicht, isse soo verre daar van daan, om met recht berispt te worden, dat sy van Sondaars, als de eenige wech om boete te doen over begaane zonden, voor al gevordert werd. Want een Sondaar, op dat hy Gods oordeel ontvliede, gehouden is zich self te oordeelen, dat is, voor Godt, tegen wien hy gezondigt heeft, oordeel en gerechtigheyd over zich zelf te doen, *Want indien wy ons selven oordeelden, soo en souden wy niet geoordeelt worden.* 1. *Cor.* 11. 31. Dat nu betracht

(*a*) Een eerlijk goede Conscientie.

een

een boetveerdich Sondaar, de sake Gods tegen hem self handhavende, met zich te beschuldigen, te getuygen, by te brengen, en belijden, of Gods Recht tegen zich te erkennen, de geheymenissen sijns Herte en verborgen schanden te ontdekken tot sijne smaatheyd en schaamte: Daar na zich veroordeelende, mettet verklaaren van straffen en peen, die na Gods rechtvaardigh Oordeel hem konne aangedaan worden, oft zich uyt te roepen voor een Schuldenaar des eeuwigen Doodts. Nu tot dit oordeel van Conscientie, verweckende betamelijke beweghenissen, indien 'er, door Gods genade, veranderingh des gemoets toekomt, met een vertrouwende beroepinge tot de Vierschaar der Godlijke Barmhertigheyd in Christus, dan heeft een waaren sin ('t geen van sommigen pleeght geseght te worden) dat dit Oordeel van boete ontleedigt het Oordeel van straffe; Dat de beschuldiging, getuygenis, en verdoemenis van de toekomende Toorn door deze daden, die in haar stee komen ontweeken worden; Ja, dat self God in Christus Voorspraak, Getuyge, en richter voor hun sal zijn, die door Godt tegens hen zelven, inde Recht-bank van een boetvaardich Conscientie deze partijen waargenomen hebben.

9. Nochte en zijn wy alleen gehouden, tot die beschuldinge en verdoeminge onses selfs, omdat dit een baat-middel is, om met Godt versoent te worden, maar ook van wegen de natuurlijke Gerechtigheyd. Want indienwe tegens een Mensche gesondight hebben, dan zijn wy hem schuldig over ons zelven vonnis te strijken, met beschuldinge en veroordeelinge schult bekennende; Derhalven zijn veel meer schuldig, dat voor Godt te doen. Daar by komt oock het Ampt van Dienstknechten door welkes verbintenisse wy gehouden zijn aan Godts zijde te staan in alle verschil, twist, en strijdigheydt, dien hy heeft tegens de Ongerechtigheydt, en meest tegens onse eygene, die ons meest beschadight, en waar tegen wy meer vermogen als tegens een vreemde. Doet hier by de aanmerkinge van deze billikheyd. Indien wy, soo wanneer 't zonder ongemak geschieden kan, gehouden zijn onsen Broeder in allen deele sijner rechtvaardige twist-sake by te staan, om tot sijn gerief de plichten eens getuyge oft beschuldigers waar te nemen; hoe veel meer zijn wy dat gehouden voor God te doen? want onvergelijkelijk meer gehoudenis heeft yder, Gode dan zich zelf aan te hangen: En Godt, in de saake die hy tegens hem heeft, by te staan met beschuldigen, getuygen, oordeelen, en soo voorts. Deze verklaringen die ons leeren boete doen (welke *Willem van Parijs* by andere gheleeghentheyd voor-stelt en aandringht) heeft my goed gedacht hier te verhaalen, soo om dat sy 't jegenwoordige vraag-stuk groot licht by-brengen, als om het voortreflijk gebruyck, dat sy hebben in aanmaningen tot oeffeninge van boetvaardigheyd.

10. De tweede reden, daar mee wort voorgeworpen, dat de quetsingh van de Conscientie, saamengaande met hare beschuldinge, niet en behoort tot hare goetheyt, is ook onkrachtig: Om dat die belediging en quetsing, of is de beschulding self of een bewegenis welke op de beschuldinge volgt. Maar ook den zelven rechter, die yemant wel en regtvaardelik veroordeelt, kan en pleegt moeyelijk te vallen, dat hy om sulx te doen geleegenheyd heeft. Want hy veel liever de goede ontslaet, als de quade verdoemt.

11 Wat

11. Wat de sake self belangt, de daad van beschuldigen volcht wel uyt sonde, edoch niet onder de gedaante van schult, maar van straf. Derhalven de beschuldigende Conscientie, hoe ver sy recht beschuldicht, is eerlijk goed, hoewel ten aanzien der moeyelijkheydt, dien sy toebrenght, pleecht quaadt gesecht te worden, gelijk alle andre straffen. En kan ook quaad geheeten worden, omdat sy altoos bezich is omtrent het quaad van schuldt, dat alvoorens bedreeven is.

12. Daar word ten derden tot een eerlijk goede Conscientie vereyscht, dat sy uyt kracht van een recht Oordeel, tot weldoen krachtelijk opwekke, en van 't geen dat quaad is af-trekke, *Hebr.* 13. 18. *Wy vertrouwen, dat wy een goede Conscientie hebben, als die in alles eerlijk willen wandelen.* Doch dat en word van de Conscientie alleen niet gedaan, maar hier toe ook gevordert wordt een eerlijke gestaltenis, en voornemen des willes, 't welk met het oordeel van de Conscientie over een stemt.

13. Een vreedigh goede Conscientie is, die onschuldight, onslaat, vertroost: *Hier in oeffene ick my selve, om altijdt een onergelijke Conscientie te hebben by Godt ende de Menschen. Hand.* 24. 16. Daarom ook tot een Conscientie in sulken aansien goedt, behooren de beweegenissen van *blijdtschap*, *vertrouwen*, *veyligheyd*, *en vryheyd.*

14. Een te gelijk eerlijk en vreedich goede Conscientie, is die, welke van d'Apostel geheten word, *Reyn*, 2 *Tim.* 1. 3. *Schoon*, *Hebr.* 13. 18. *Onergerlijk*, *Hand* 24. 16. Die daar is de troost en *roem* der geloovigen, 2 *Cor.* 1. 12. En om welke te behouden sy zijn bereyd alle *swaarigheyd te verdragen, lijdende ten onrechte*, 1 *Petr.* 2. 19.

(*a*) 15. De Conscientie word na den val goet gemaakt, 1. Door Christus Bloed toegepast door geloove, waar mede schuldigheyd, beschuldiging, en verdoemenis worden wechgenomen: *Het Bloed Christi sal uwe Conscientie reynigen van doode werken. Hebr.* 9. 14. *en cap.* 10. 22. *Laat ons toegaan met een waarachtig herte, in volle versekertheyd des geloofs, onse herten gereynight zijnde van de quaade Conscientie, ende het lichaam gewasschen zijnde met reyn water.* 2. Door kracht van het selve Bloet in bekeeringe en heyligmakinge des Geests, *Het eynde des gebods is liefde uyt een reyn herte: ende uyt een goede Conscientie, ende uyt een ongeveynst geloove.* 1. *Tim.* 1. 5. *Godt de Heydenen gevende den H. Geest, heeft hare herten gereynigt door het geloove. Hand.* 15. 8, 9. Daar door de geloovigen gestelt worden in een vast voornemen om wel te leven 3. Deur getuygenis des Geests, met welke niet alleenlijk de genade Godts voor den jegenwoordigen tijdt, maar ook der zelver gedurige onderhoudinge tottet goede werck verzeegelt wordt, *In welken ghy ook, na dat ghy geloofl hebt, zijt versegelt geworden met den H. Geest der belofte; die het onderpandt is van onse erffenisse tot de verkreegene verlossinge, tot prijs sijner heerlijkheyd. Eph.* 1. 13. 14 *Rom.* 8. 37, *&c.* 1. *Petr.*. 1. 5, 6.

(*b*) 16. De Conscientie wordt goedt bewaart door *die oeffeninge*, van welcken spreeckt d'Apostel, *Hand.* 24. 16. Nu dese oeffening hier insonderheyd in bestaat. 1. Dat de eerbiedenis jegens Godt in onze Herten geduurigh blijken mach, *De overtreedinge des godtloose spreekt in 't binnenste van mijn*

(*a*) Hoe de Conscientie goed gemaakt wort? (*b*) Hoe sy goedt bewaart word.

herte,

herte, daar en is geen vreese Godts voor sijne oogen. Psalm 36. 2. Want dese doet ons in alle dingen *Gods gebooden* en Oordeel *aanschouwen, Psalm* 119. 6. 2. Dat wy *de Wet Godts overdenken dagh ende nacht*, *Psalm* 1. 2. Want dat behoort om de grontreden der Conscientie te bevestigen. 3. Dat wy met een scherp Oordeel onse eygene wegen ondersoeken. *Zijt beroert, ende en sondight niet. Spreekt in u-lieder herte op uw leger en zijt stille. Psalm* 4. 5. Want daar deur de Wet in de op-neeminge aan de Conscientie wort toe-gepast. 4. Dat wy door geduurige vernieuwingh van bekeeringe en geloove *ons selven reynigen* van de aangehaalde smetten der sonden. 1. *Ioh.* 3. 3. Want daar in de kracht van het besluyt gesteld word.

Het XIII. Hooft-stuk.

Van een swakke en sterke Conscientie.

1. DE goede Conscientie laat eenige Trappen toe, van wegen dewelke sy van den Apostel *Paulus* wordt onderscheyden in *zwak en sterk*, *Rom.* 15. 1.

2. Een zwakke Conscientie is, die wel uyt een op-recht Geloove is verbetert, maar door die onvolmaaktheden verhindert word, die meest alle geloovigen metter tijd pleegen boven te komen.

3. Een waar Geloof wort voor henen gestelt in een zwacke Conscientie te zijn. Want de zwacke is *een Broeder*, *Rom.* 14. 15, 21. *Die niet te veroordeelen of te verachten is*, *vers* 10. *Om welken Christus gestorven is*, 1 *Corinth.* 8. 11. Deese Conscientie dan dewijl sy goed is, van heel ander slach is, als die, welke van quaatwilligheyd of laatdunckenheyd, of bij-geloovigheydt onderricht en gefatsoeneert wordt.

(*a*) 4. De onvolmaaktheden en gebreken, met welke dees zwacke Conscientie beladen is, zijn, 1. in wetenschap, dat hy tot noch niet genoech verstaat, wat geoorloft en reyn is, 1 *Corinth.* 8. 7. *Rom.* 14. 14. *Ick weet ende ben verseeckert in den Heere Jesu, dat geen dingh onreyn is in hem selven; dan die acht yet onreyn te zyn, dien ist onreyn.* Nu deese zwakheydt van wetenschap oock geheten word zwakheyd *des Geloofs, Rom.* 14. 1.

5. De tweede onvolmaaktheyd, aan de eerste hangende, is in de beweegenis, dat hy lichtlijk bedroeft en ontrust wordt, als hy andren ziet doen, 't geen hy zelf niet voor goed en keurt. *Rom.* 14. 15. *Om der spijse wille word uw' Broeder bedroeft.*

6. De derde onvolmaaktheyd is in oordeel, dat hy licht anderer Vryheydt oordeeldt en verdoemt, 1 *Cor.* 10. 29. *Rom.* 14. 3, 15. *Waarom wordt mijne Vryheydt geoordeeldt van een ander Conscientie? Die niet en eet, en oordeele hem niet, die daar eet.*

7. De vierde onvolkomenheydt is in den staat en voornemen des gemoeds, dat hy licht tot een quaden kant gedreven word, 1 *Cor.* 8. 10. *Want soo*

(*a*) Onvolmaaktheden van een swacke Conscientie.

yemand

yemand u, die de kennisse hebt, siet in der Afgoden Tempel aansitten, en sal de Conscientie desselven die swak is, niet gestijft worden, om te eten de dingen die den Afgoden gheoffert zijn? waar van hij zeer eygentlijk gesecht wordt *aanstoot te lijden, geergert te worden, gequetst en verdorven te worden, Rom.* 14. 15, 21. 1. *Cor.* 8. 9, 12.

8. Een sterke Conscientie is, die in de waarheyt bevesticht is, *Rom.* 14. 5. *Een yegelijk zy in sijn eygen gemoet ten volle verzeekert*, 2 *Pet.* 1. 12. *Wetende en in de tegenwoordige waarheyd versterkt.*

9. Dese vastigheyd is 1. in wetenschap, en niet soo zeer in hare klaarheydt als seekerheydt bestaat. 1. *Corinth.* 8. 4, 7. *Wy weten dat een Afgodt niets en is in de Wereld. Doch in allen en is die kennis niet: en hunne Conscientie zwak zijnde, word bevlekt.* Want de zeekerheydt meer behoort tot het Geloof, 't welk hier door Conscientie verstaan wordt, als tot die klaarheydt, die'er is in een eygentlijk genaamde wetenschap. 2. In die geneegentheydt, daar door hy altoos bereyd is om anderer zwakheden te dulden en dragen. *Rom.* 15. 1. *Wy die sterk zyn, zyn schuldigh de zwakheden der onstercke te dragen.* 3. In het oordeel, dat hy een Broeder niet voor en legt, daar aan hy zich stote of ergere. *Rom.* 14. 13. *Oordeelt dit liever, namelijk dat ghy den Broeder geen aanstoot of ergernisse en geeft.* 4. Inde staat en voornemen des hertes, daar door hy in de waarheyt en Godzaligheyt so bekrachtight wort, dat hy niet licht daar af bewoghen werde, *Hebr.* 13. 5. *Want het is goedt dat het herte gesterkt worde door genade.*

Het XIV. Hooft-stuk.

Van een quaade Conscientie.

1. ZOdanich is een goede Conscientie. Een quaade Conscientie wort geseght, of ten aansien, van ondeught, of van moeyelijkheyt en smerte.

2. Een ondeugent quaade Conscientie is, die geen recht en krachtig oordeel geeft. Zoodanig is de Conscientie van alle onherboorene Menschen. Want sy in 't Menschelijk geslachte niet min wijt wort uytgestrekt, als zelf de oorspronklijke verdorvenheyt, waar van het minste deel niet en is *een bevlekte Conscientie, Tit.* 1. 15.

3. De eerste ondeugt van een quaade Conscientie is blintheyd, waar door sy niet anders van goedt en quaat oordeelt, als een lichaamlijk blinde pleegt te oordeelen van de verwen en coleuren. *Sy noemt het goede quaat, en het quaade goet, hy stelt de duysternisse tot licht, ende het licht tot duysternisse; het bittere tot soet, ende het soete tot bitter. Jes.* 5. 20.

4. De tweede ondeught is een geestlijke vaddigheyt en traagheyt, daar door sy nochte krachtelijk opwekt tottet gheen dat sy siet goet te wezen, nochte

nochte achterwaarts trekt van 't gheen dat sy bekent quaad te zijn. *Rom.* 1. 18. *Die de waarheyt in ongerechtigheyt t' onderhouden.*

5. Haar derde ondeugt is een valsch getuygenis, dat voorneemlijk blijkt in een valsche onschuldinge en beschuldinge.

6. Een valsche onschuldingh der quaade Conscientie, is tweederley: want of sy en beschuldigt niet, daar sy behoort: of onslaat en keurt goedt, daar sy moet beschuldigen en verdoemen.

7. Het eerste slagh van die faute wort in plaatse van Gods-dienst geviert van den pestigen hoop der Libertijnen, die daar in de hoogste volkoomenheyt stellen, wanneer het gevoelen van sonde in 't herte wort uyt-gedooft.

8. Ook heeftse de overhand in die alle, die van groove zonden vrij zijnde, hun dunken volmaakt te wezen, en van geen zonde te betigtigen, *Luc.* 18. 21. *Marc.* 10. 20. *Alle deze dingen hebbe ik onderhouden van mijner jonkheyt af.*

9. De tweede soorte van die valsche onschuldinge, daar door een quaade Conscientie goed keurt, waar sy veroordeelen moet, voornamelik in hun bevonden wort, die vol zijn van een quaat bygeloof, *Matth.* 6. 7. *Sy meynen dat sy door hunne veelheyt van woorden sullen verhoort worden. Joh.* 16. 2. *De ure komt, dat een yghelijk die u sal dooden, sal meynen Goden een dienst te doen. Rom.* 10. 2. *Ick geve haar getuygenisse, dat sy eenen yver tot God hebben, maar niet met verstant.*

10. Een valsche beschuldiging der quaade Conscientie is, als sy daar beschuldight en veroordeelt, waar sy ontschuldigen moet, dat is, om wel doen. *Rom.* 14. 22. *Saligh is hy, die hem selve niet en oordeelt in het gene dat hy voor goedt hout.*

11. Een moeylijk en elendig quaade Conscientie is, die beschuldigt en verdoemt. 1. *Ioh.* 3. 20. *Indien ons herte ons veroordeelt, Godt is meerder dan ons Herte, ende hy kent alle dingen.*

12. Daarom tot een Conscientie ten dien opsichte quaad, behooren de bewegingen van droefheid, vreese, angst, en andere.

13. Die Conscientie is eerlik goedt, indien sy recht beschuldigt: is ondeugend quaad, indien sy dat ten onrechte doet.

14. Een moeylik quaade en eerlik goede Conscientie even in geloovigen en ongeloovigen bevonden wort: maer in den gheenen die noch niet en gelooven, heeft sy kracht tot waare bekeeringhe en geloove, als te sien is in de Joden, *Hand.* 2. 37.

15 Een Conscientie te samen moeylik en ondeugend quaad, is ook den ongeloovigen met gheloovigen gemeyn. Maar by de geloovigen het beginsel dier genade is te samen, door welker kracht sy ondersteunt worden, daar tegen worstelen, en allenkskens gebeetert worden.

Het

Het XV. Hooft-stuk.

Van de verscheydene Trappen en wijsen der quade Conscientie.

1. DE quaade Conscientie ten aansien van verscheydene trappen, kan onderscheyden worden, 1. in een plompe, domme, geschroeyde, ten opsicht van ghebrek: 2. in een ontroerde en wanhopende, ten opsicht van uytslagh.

(*a*) 2. Een plompe Conscientie is, die so verstompt is in haar Ampt, dat daar uyt geen krachtige beweeging volgt. Die sulken Conscientie hebben, worden met een geesteliken slaap overstolpt, daermee 't gevoelen van Conscientie so ghebonden wort, dat het van haar niet meer ghetroffen werd, als een slapend Mensch van sijn droomen.

3. Die plompheyt blijkt. 1. in een logge en luye aenprikkelinge ten goede. Exempel hebbenwe in *Agrippa*, *Hand.* 26. 28. *Ghy beweegt my by na een Christen te worden.*

4. Sy blijkt ten tweeden in een luye beschuldinge over begaane quaad. Exempel hebben we in *Saul* die David lange vervolgt, en bewijs van syne onschuld gekreegen hebbende, eyndelik sijn eyghen schuld bekent. *Hy seyde tot David, ghy zijt rechtvaerdiger, dan ick. Want ghy hebt my goed vergolden, maer ick heb u quaad vergolden*, 1 *Sam* 24. 18, 19, 20.

5. De oorsaak van die plompigheyt in veelen niet ganslik godloos, is sekre vleeschlike sorgloosheyt, die uyt langdurige vreede en voorspoet den mensche pleegt te bekruypen. *Moab is van sijne jeucht aan gerust geweest, ende hy heeft op sijn heffe stille geleegen, ende en is van vat in vat niet geleedigt, ende en heeft niet gewandelt in gevanckenisse: daarom is sijn smaak in hem gebleeven ende sijn reuk niet verandert. Ier.* 48. 11.

(*b*) 6. Een domme Conscientie is, die heel en al haar ampt in beschuldigen en verdoemen niet waar en neemt, 't en zy om de zwaerste zonden, en gedrongen door de zwaarste plagen. Want gelijk slaapzuchtige Menschen, niet dan door 't maken van een groot geruysch pleegen opgewekt te worden, also en wort die Conscientie niet, dan door den Donder van Gods oordeelen, bewoogen. Exempel hebbenwe in *Pharao*, *Die riep Mose en Aaron*, *ende seyde*, *bidt vieriglik tot den Heere*, *dat hy de vorschen van my en van mijnen volcke wechneme. soo sal ick het volck trecken laten*, *dat sy den Heere offeren. Maar als de Vorschen gestorven waren, verstijfde Pharaos Herte. Exod.* 8. 8, 19.

7. De oorsaak deser domheyt is, ongeloovigheyt, en gewoonte van sondigen, die 't gevoelen van sonden wegh neemt.

(*c*) 8. Een geschroeyde Conscientie is, die in geenerhande wijs bewooghen wordt, selfs niet in de grovzaamste boos daden. 1. *Tim.* 4. 2. *Hebbende hunne Conscientie als met een brant-yser toegheschroeyt.* Sulk een slagh van Conscientie wordt voornamelijk in hun bevonden, die na dat sy verlicht zijn

(*a*) Een plompe Conscientie. (*b*) Een domme Conscientie. (*c*) Een geschroeyde Conscientie.

geweest,

geweest, zich tegen eigen Conscientie tot een schelmsch Leven hebben overgegeven.

9. In hun wort de onthoudenis zelf verhindert en voor een tijt als verdooft. *Judae vers.* 10. *Het gene sy natuurlijk, als de onredelijke Dieren weten, in het selve verderven sy zich.* Die onderdrukkingh van natuurlijkke werksame kennissen in 't gemeyn allen ingeplant, van zommige Filosofen wort geheeten *Apolithoosis*, *versteeningh*, om dat zulcke Menschen gelijk als in steenen verkeert worden, so sy in de Schrift gesegt worden een hart en steenigh herte te hebben. Sy wort van andere Wijsgierigen geheeten *Theeriotees en Theerioodeia beestigheyt*, om dat sulcke Menschen t' eenemaal beestigh worden, 2. *Pet.* 2. 12. Of liever des Duyvels aart aantrekken, ghelijk Christus seyde tot de Joden, *Ghy zijt uyt den Vader den Duyvel, ende wilt de begeerten uwes Vaders doen. Joh.* 8. 44.

10. Teykenen van zoodanighe Conscientie zijn. 1. So yemant *blijt is in het quaat doen. Spr.* 2. 14. 2. So hy hebbende gesondigt niet en kan verbeetert worden, *syne dwaasheyt en sal van hem niet afwijcken. Spr.* 27. 22. 3. So hij zich om strijdt tot openbare zonden overgeeft, *om alle onreynicheyt gieriglijk te bedrijven, Eph.* 4. 19.

11. Tegen deese quade Conscientie, of hart Herte, wort (*c*) een teedere Conscientie gestelt, die licht gheraakt wort van het Woort Gods: van welke wy een voor-beelt hebben in *Iosia*, 2 *Con.* 22. 19. *Om dat uw Herte week geworden is, ende gy u voor het aanghesichte des Heeren verneedert hebt, als ghy hoordet wat ik gesprooken hebbe tegen deese plaatse ende der selver inwoonderen, ende dat ghy uwe kleederen gescheurt, ende voor mijn aangesichte geweent hebt, soo hebbe ick u ook verhoort, spreekt de Heere.*

(*d*) 12. Een ontroerde Conscientie is, die soo beschuldigt, dat sy het gemoet niet en laat gerust zijn.

13. Sij brengt aan een verslaande vrees, en onderdrukkende weedom.

14. In de H. Schriften wort sy genaamt droefheyt, nederwerping, verslagenheyt of onsteltenis des gemoets, en een ghebrooken geest, *Een verslagen geest, wie sal dien opheffen? Spr.* 18. 14.

15. Die ontroeringh der Conscientie is somtijdts eerlijk goedt; maar sommes ondeugendt quaat.

16. Eerlijk goet is sy, wanneerse recht beschuldigt. Dat nu gheschiet eygentlijk in hun die noch in Christus niet en gelooven: maar gebeurt ook in hun, die waarlijk gelooven.

17. De Conscientie wel moeyelijk quaat, maar eerlijk goet, maakt in hen die noch niet en ghelooven dusdanige besluyt-reden: Die in Christus niet en gelooft, is den toorne Gods onderworpen. Maar ik en gheloove niet in Christus; soo ben ik dan den toorne Godts onderworpen. Hier moet de gansche bewijs-som toeghestaan worden. Doch de eenige manier om soodanigen Conscientie te bevreedigen is, wanneer die soo gestelt is datse door waare bekeeringe en geloove tot een andere staat gebracht kan worden. Want als-dan de op-neemingh of tweede stellinge van die Rede-kavelinge, die te voren waar was, begint valsch te zijn, en mach met recht geloochent worden.

(c) Een teedere Conscientie. (*d*) Een onroerende Conscientie.

18. Inde

18. Inde waare geloovigen de Conscientie wel eerlik goed, maar moeylik quaad, na sware sonden die de Conscientie verwoesten, soodanige besluyt-reden maakt: Die swaarlik gesondigt heeft, en gheen behoorlike Boete gedaan, die en kan uyt waar vertrouwen gheene vertroostinge in Godt hebben. Ick ben zoodanig. Soo dan en kan ick uyt waar vertrouwen gheene vertroostinge hebben in Godt. Hier moet men ook de beschuldigende Conscientie gelooven, en waare bekeeringe na trachten, op dat, die so gestelt is eyndelik met sijn reght de opneeminge ontkennen magh.

19. Een ontstelde Conscientie, die ondeugend quaad zy, is meest eygentlik in de waare Geloovigen. Want hoewel ook de ongeloovigen daer in seer swaarlik zondigen, dat sy als de Conscientie recht beschuldigt, het waare genees-middel in Christus niet en soecken, maar oft onder den last ganschelik beswijcken, ofte dat middel der verlossinge door 's Hertes hardigheyt verwerpen, ofte uyt de ydelste dingen en als Vijge-bladeren verlichtinge soecken; so en is dat nochtans geen zonde in 't oordeel van Conscientie zelver over hun eygen verdoemelijken staat, maar in de besluyten daar uyt afgeleydt dat sy gheen verbeeteringe van dien in Christus en soecken.

20. Maar der geloovigen Conscientie op veele wijzen qualik ontstelt wort. Hier moet des Conscientie Reden-kaveling naerstelik ondersocht worden. Want altoos de eerste of tweede stelling kan en moet geloochent en weder-leyt worden, op dat de Conscientie geheelt werde. So is 't geleegen met de beschuldingen, die ontstaan uyt onverstant van Gods genade; uyt gevoelen van Gods toorn, uyterlicke verdruckingen, schrikkelicke versoekingen tot zondigen, en uyt verscheyde sonden.

(*a*) 21. Een wanhoopende Conscientie is, die soo beschuldigt en verdoemt, dat sij niet alleen de ruste, maar ook de hope van ruste en geneesinge wegh neemt.

22. De wanhoop, welke alle hoope, die uyt onze verdiensten of krachten sou konnen ontstaan, wegh neemt, is eerlijk goed.

23. Maar de wanhoop die in dit leven alle hope wegh neemt, die uyt Gods genade zou kunnen ontstaan, en is niet alleen moeyelik en elendigh, maar ook ondeugend quaad.

(*b*) 24. Doch de wanhoop der verdoemden, die gansch alle hope van heel-middel weghneemt, is de af-gront der ellende zelf.

25. Daar uyt is het, dat een gansch wanhopige Conscientie (die alle zonden vol op vertegenwoordigt, samentlik met haar hoogste en onuytwisselijke schult, ende Gods schrikkelijken toorn op de Sondaers blijvende, ghelijkelijk met de oneyndige elendigheyt daer uit volgende) zy Gods krachtighste werk-tuig, om de verdoemden te pijnigen: even als een Worm hunne herten op 't scherpst bijtende en knagende in eeuwigheyt. *Marc.* 9. 46. *Hunne Worm en sterft niet.*

26. Tegens die ontroeringe en wanhope strijd volle vreede, gerustheyd, en de vreugde eener goede Conscientie: die eygentlijk uyt de volkoomenheyd der godlike hope voortkomt: daar mee wort aengegreepen een onbeweeglijke besitting van het oppergoed.

(*a*) Een wanhoopende Conscientie. (*b*) De geestlike Worm.

27. Hierom

27. Hierom is 't, dat een goede Conscientie, volmaaktelijk gerust en blijde (voor soo veel sy innig een volle bevryinge van 't quaadt der schult en straffe vertegenwoordigt, en een onbeweeglijk, onversteurlijk leven Gode te leven, door vereeniginge en gemeynschap met hem self, in de opperste vreede en blijdschap) formeelijk en wezentlijk zij de saligheyt der Heyligen in het toekomende leven. *Matth.* 25, 21, 23. *Gaat in, in de vreugde uwes Heeren. Joh.* 15. 11. *Op dat mijne blijdschap in u blijve, en uwe blijdschap vervult werde.* 1. *Pet.* 1. 8. *Ghy verheugt u met een onuytspreekelijke en heerlijke vreugde.*

KORTE HERSAMELING

Van den voorigen Handel,

Gelijck sy in een openbaare Schift-reden of disputatie is voorgestelt geweest, om de werkelijke Leer-oeffeninge der Godgeleertheyt op te wekken.

Gods-geleerde stellingen van de Conscientie.

1. DE Kennisse maakt opgeblaazen; ende de Liefde sticht: maar de Conscientie met groote godvruchtigheit moet opgebouwt worden. 1 *Cor*. 8. 1, 10.

2. De Conscientie is des Mensches Oordeel van zich zelf, voor zo veel hy den Oordeele Godts onderworpen is, *Jes*. 5.3.

3. Daar is een sekre neyging des Willes, daar deur sy uyt eygen aart bequaam is het Verstand tot zulken oordeel op te wekken, en 't selve ook te volgen: welke neygingh van zommighen Conscientie ghenoemt wordt, van anderen een deel der Conscientie: maar min wel. Want noch de naam van mede-wetenheyt nochte hare daden in de H. Schriften verhaalt een andere kracht of bequaamheyt beduyden, als die van het Verstant. *Rom*. 2. 15.

4. Nochtans en behoort niet yder werckinge des verstands tot de Conscientie: maar sy alleen, die zulk een werkelik oordeel vellen, hoedanig te voren in de tweede stellinge is uytgeleyt.

5. Door het Oordeel nu wort meest eygentlijk de daad van oordeelen beteekent, niet alleen een heblikheyt ofte maght, *Rom*. 2. 15.

6. De gansche geleegenheyt van Conscientie, en wordt niet anders als in het oordeel van Reden-kaveling vervat: nademaal beschulding, onschulding, vertroosting, en gelijke Conscientien Ampten niet geoeffent en konnen worden, dan door eenig middel of derde bewijs-grond, welker kracht in een bewijssom alleenlijk by gevolg blijkt. *Rom*. 6. 11. *Also ook ghy Lieden hout het daar voor. Luc*. 19. 22, 23. *De Heere seyde, uyt uwen mond sal ick u oordeelen, ghy boose dienstknecht: ghy wist, dat ick een straf mensche ben, nemende wech dat ick niet gelegt en hebbe, en majende dat ick niet gesaayt en hebbe. Waarom en hebt ghy dan mijn geld niet inde bank gegeven, ende ick komende hadde het selve met winste mogen eyssen.*

7. Die Reden-kavelingh in welke het geheel oordeel van Conscientie wort uytgelegt, handelt haar gront-reden altoos van 't Recht; de opneeminge van onze daad of staat, ende het besluyt van 't opzicht uyt onze daad of staat, by oorsaak van dat Recht, onstaande: 't welk of in sekre geestelike schult of veyligheyt bestaat. *By exempel. Die in zonde leeft, zal sterven. Ik leef*

in

in zonde. Soo zal ik dan sterven. Of so, Die in Christus gelooft, en zal niet sterven, maar leven. Ik geloof in Christus. Soo dan en sal ik niet sterven, maar leven. Rom. 8. 13, 33, 34. 1 *Joh.* 3. 19, 20.

8. De Conscientie wort in opzicht van de grontreden gezegt een Wet: in opzicht van de opneeminge en Slot-reden, een getuyge: maar in opzicht van de opneeminge zeer eygentlijk *een Wijser* ofte *Boek*: en in opzicht van 't besluyt zeer eyghentlijk *een Richter*: *Rom.* 2. 14, 15. *Openb.* 20. 12. *Joh.* 5. 10.

9. De gront-reden wort voorgespelt van de *Synteresis*, *Onthoudenis*, welk woort by de Scholastijken gehouden is. De opneeming wort by toe-eygeninge ghenoemt *Conscientie*, *Medeweten*. Het besluyt is 't *Oordeel* zelf.

10. De onthoudenis is eygentlijk een verstandelijke heblikheyt, daar door wij de beginselen der zedelijke werkingen toestemmen. So dan en verschilt sy niet van de Wet der natuure, die aller Menschen herte ingeschreeven is, als in 't begrip alleen.

11. Hoe wel sy dan, soo veel de daad belangt, voor een tijdt belet kan werden; en kan sy lijkewel niet ganselijk uytgeblust en nagelaten worden. Daar uyt niemandt van soo overgeven boosheyt wordt bevonden, dat hy geheel zonder alle Conscientie zy: zelfs niet de vry-geesten, die daar in hunne pestige volmaaktheydt stellen, wanneer meewustheyt van zonde t' eenemaal uytgedooft wert.

12. Tot de onthoudenis in 't breede genoomen, gebracht moeten worden alle werkachtighe waarheden, welcke wy vastelijk toestemmen: 't zy die uyt natuurlycke beginselen by ghevolgh zijn getrokken, 't zy door godlijke openbaringe mee gedeelt.

13. Hier uyt ontstaat het onderscheydt tussen de *natuurlijke en verlichte* Conscientie. Vragende spreekt de Schrift nu deze aen, ghelijk *Rom.* 6. 3. Doch nu die, gelijk 1 *Cor.* 6. 9. en 11. 14. *Of en leert u ook de nature selve niet, dat soo een man langh hayr draaght, het hem een oneere is?*

14. Hierom is de gheopenbaarde Wille Gods de effene regel der Conscientie, daar door den Mensche sijn plicht voorgeschreeven en bekent ghemaakt wort.

15. De Conscientie dan, alleen Gods Wille en gezag eygentlijk onderworpen wort. *Jac.* 4. 12. Nochte en kan zich eenig schepsel onderwerpen zonder afgoderye.

16. Daar door, hoewel de Menschen van Godt in Conscientie verplight worden, om rechtvaerdighe Menschlijke Wetten gherechtelijk te onderhouden. Rom. 13. 5. Efter de Menschelijkke Wetten zelve, ten aansien: dat sy Menschen Wetten zijn, de Conscientie niet en verbinden.

17. De Conscientie verbint den Mensch in alle dingen die sy oordeelt tot haar Ampt te behooren, uyt kracht van Gods Wil: So dat sy door egheens Schepsels ghebodt konne ontbonden worden. *Hand.* 4. 19. Daar uyt ymandt zich so bewust ten dien aansien gheseght wordt. *Een Schuldenaar*, *Rom.* 1. 14. *Een Dienstknecht*, *Rom.* 6. 16. *Gebonden. Hand.* 20. 22. *Gedrongen*, 2 *Cor.* 5. 14. *En door noot geperst*, 1 *Cor.* 9. 16. *So dat hy niet anders en konne doen*, *Hand.* 4. 20.

18. De

18. De kracht van deese Conscientie is soo groot; dat sy een werk uyt sijn aard middelmatigh, goedt of quaat maakt; en dat uytter aart goet is, quaad maakt, als men 't met gheen goede Conscientie doet: hoewel sy het werk, dat van natuure quaad is, niet en kan veranderen in goet.

19. Nochtans egheen daat beter of erger wort om de Conscientie, die men heeft na voltoogen werk.

20. Een dwaalende Conscientie bint altoos so ver, dat hy zondigt die tegens voorgeven van Conscientie doet. Want hy in het fatsoen en by duydinge handelt tegens Gods wil.

21. Dwaaling van Conscientie aangaande eenighe daat (dat is, 't voorwerpsel ofte stof waar omtrent de werking bezich zijn moet) indien sy onschuldig is, en verandert of mindert die verbindinghe niet, daar aan een rechte Conscientie gehouden is.

22. De Conscientie by misverstant oordeelende, dat het ongeoorlofde geoorloft of schult zy, bint soo, dat yemant zondigt, die daar tegen doet: en ook zondigt wanneer hy na haar voorschrift doet.

23. Echterwel deese noot tot zondighen, daar in sommighe worden inghewikkelt, en strijt niet met de billikheyt der goddelijke Wet. 1. Om dat sy wederzijdts niet en is ten zelven opzicht, maar van d' eene sijde ten opsicht van de daat, en van de andere sijde ten opsicht van de maniere om te werken. 2. Om dat het niet en is een onbepaalde noot, maar uyt voorgestelde conditie: indien sy namelijk zulken Conscientie behouden, dien sy afleggen moeten. *Ephes.* 4. 22. 3 Om dat sy niet en vloeyt uyt de Natuure der Wet, maar door 's Mensches zonde te samen aangehaalt en aangehouden wordt. Want zonder syn eyghen schult niemant in diervoege verwart is.

24. De Conscientie oordeelende dat ongeoorloft te zijn, 't gheen gheoorloft is, verbindt om van dat geoorlofde te onthouden. *Rom.* 14. 14. Ook aanseggende dattet schult zy, 't geen alleen geoorloft is, verbint om dat te doen. Reden is, nademaal men van gheoorlofde dinghen zich magh onthouden; en ook sulkke stantvastelijk zonder zonde magh onderhouden.

25. Tegens een werkelijke twijffelinghe van Conscientie en mag men niet doen, Rom. 14. 23.

26. In twijffel-stukken moet men 't veyligste deel kiezen. Nu dat is 't veyligste deel, in 't welk te volgen seeker is geen zonde te zijn.

27. Sommes is 't gheoorloft en raadtsaam teghens eenige anxtvalligheyt van Conscientie te doen.

28. De erkentenis van onze daat of staat, sose op dat Reght ziet dat zelf de Conscientie heeft aangezeght, om volghens dien van ons selven voor Godt te oordeelen, maakt de opneeminghe van die werkachtige bewijs-som, die de Conscientie toestelt. In de Schriftuure wort sy genoemt *Overdenkingh des Herten*, *Psalm* 19. 15. *Verstandt*, *Psalm* 50. 22. *Bezinning van wegen*, *Psalm* 119. 59. *Aanlegging des Herten daar op*, *Hagg*. 1. 5. *Zeggen met of tottet Herte van de zelve*, *Hos*. 7. 2. *Weder-brenging aen 't Herte*, 1 *Con*. 8. 47. *Ter Herte nemen*, *Jerem*. 12. 1. *Malach*. 2. 2. Entlijk *een onderzoek en beproevinghe onzes zelfs*, 2 *Corinth*. 13. 5.

29. In

29. In het besluyt dier bewijs-reden past de Mensch op sich zelven toe dat Regt Gods, hetgeen sijn daad of staat betreft, en spreekt over zich zelven het vonnis uyt: daar uyt noodelijk volght of onschuldingh, onslagingh en goedkeuring, of beschulding en verdoeming, t' samen met behoorlijkke beweegenissen, *Rom.* 2. 15.

30. Die toepassing, hoewel sy van haar selver uyt de voorgaande werkingen der Conscientie volgt, gelijk een besluyt uyt voor heen gaande stellingen, soo geschied 't nochtans menigmaal door der Menschen boosheyd, dat, de gront-reden voor vast bekent, en d'opneeming eeniger wijs daar by gevoegt zijnde, de Slot-reden en toepassingh niet te min verzuimt werden, *Rom.* 2. 18, 20, 21. 2 *Sam.* 12. 5, 6.

31. Hier door wort alle trouwe Herders een noot opgelegt om Gods wille, niet alleen in 't gros voor te stellen, maar ook na vermoogen, so in 't openbaar als bezonder, de Menschen in der zelver toepassinge te helpen, na dat hunne Oordeelen en Conscientie zullen vereysschen, *Rom.* 12 7. *Matt.* 14. 4.

32. Een eerlijk goede Conscientie is, die een recht en krachtig Oordeel velt, *Hebr.* 13. 12. Die, in tegendeel, een valsch of krachteloos oordeel geeft, is ondeugend quaad, *Jes.* 5. 20. *Rom.* 1. 18.

33. Bêvreedight goedt is sy, die onschuldigt, onslaat, vertroost, *Hand.* 24. 16.

34. Na den val en is de Conscientie niet gelijkelijk eerlijk en bevreedight goedt, dan door besprenginge des Bloeds Christi, *Hebr.* 9. 13, 14, en 10. 22. En door sijn kracht in heyliginge des Geests, 1 *Tim.* 1. 5. *Hand.* 15. 8, 9.

35. Een bevreedight goede kan een ondeughent quaade Conscientie zijn: en die, welke moeylyk quaad of beschuldighende is, kan niet te min eerlijk goed zijn.

36. Een swakke conscientie is van een heel ander slag als die. welke van quaatwilligheyt, of laat-dunkenheyt, of over-geloove haar fatsoen krijgt.

37. Om een recht onstelde Conscientie te bevreedigen, is dit het eenigh middel: indien hy, die soo gestelt is, deur waar geloove en bekeeringe in een andere staat gebragt kan worden, op dat de opneeming der bewijs-redenen, daar mee hy ontstelt was, van wegen sijn goede gestaltenis beginne valsch te wezen, en met reght ontkent werde.

38. Als de Conscientien der Geloovigen by faut ontroert worden, dan mag in de Rede-kaveling, die d'onsteltenis aanbrenght, altoos de eerste of tweede stellingh ontkent en wederleydt worden, 't welck ook om sulk een conscientie te geneesen, dc eenighe wegh is.

Toewerpsels.

1. De grootste schennis van conscientie, is de grootste zond.
2. De grootste benauwtheyt van conscientie, is de grootste straf.
3. De onzeekerheydt der Genade, dien de Papisten stellen, en die onzeeker-

heyd

heyd der volhardinge in genade, dien andre leeren, ganselijk strijdt tegen die bestendige vreughde en vaste vertrouwen, welke uyt een recht goede Conscientie vloeyd

4. De uytlegging der H. Schrift, ofte het Oordeel de wille Godts onderscheydende, behoort tot yder een voor zich zelve, in de Reght-bank van Conscientie.

Eerste Boeks Eynde.

Van de Conscientie, en haar Gevallen,

HET TWEEDE BOEK,

In 't welke van die gevallen gehandelt word, die des Mensches Staat betreffen.

Het Eerste Hooft-stuk.

Van een Geval der Conscientie, en des Menschen Staat in 't gemeyn.

TOT noch toe is verklaart de natuur der Conscientie: voortaan komen de gevallen van Conscientie te verhandelen.

1. Een geval van Conscientie is een werkelijk Vraag-stuk, waar aan de Conscientie twijfelen kan.

2. Het wordt een Vraagh-stuck geheeten, om dat het niet en is een Zet-regel, door haar zelf baarblijkelijk, maar van noode heeft, dat het verklaart en door een andere middelreden beweesen werde.

3. Het is ook een werkelijk Vraagh-stuk, om dat andere twijffel-stuc ken die niet onmiddelijck strecken om in 't werck gesteldt te worden, ook niet onmiddelijk en behooren tot het oordeel of werckinge van Conscientie. Dat van anderen niet genoech en is waar-genoomen, die onder den tijtel van gevallen der Conscientie veel dinghen verhandelen, die niet meer tot de Conscientie behooren, dan een yegelijk ander Hooft-stuk der Godgeleertheyd, met voor-dacht van hun overgeslaagen.

4. Het wordt een Geval geseght, omdat het in der Menschen leven pleeght voor te vallen, en een geval van Conscientie, om dat als het voorvalt, de Conscientie daar over met groote omzichtigheydt moet een oordeel geven.

5. Van dit slach zijn alle die Vraagen, in welke, de gemeyne leer van Geloof en gehoorzaamheyd voor heenen gesteld zijnde, ons ampt na voorvallende geleegentheyd in 't bysonder ondersocht word.

6. Van die Vraagen heeft *Willem van Parijs*, te vooren van my gepreezen, met waarheyd gesecht: *Nadien de Wet der natuure ingegeeven en ingeschreven*,

ingeschreven, vervallende de regelen van natuurlijke eerlijkheyd en gerechtigheyd, deur de oorspronkelijke verdorventheyd by na heel begraven, en door quade gewoonte by na heel, als met een op-geleyde Dijk van quaade begeerlijkheden, opgehoopt is, om dat ook zelf 't licht des inwendigen gesichts, veelvoudige duysternissen is ingewikkeld en verdonkert, soo dat het Boek des Verstants de ingeschreve regelen van eerbaarheyd niet heel en duydelijk leesbaar vertoont: noch ons vernuft in 't zelve klaar en bescheydentlijk lezen kan. Is 't hier uyt ontstaan, dat de barmhertigheydt Godts door sijne voorzienigheydt ons drie bedienstelijcke middelen heeft ter hand gestelt; te weten de Luchter der Schriftuure, den Anblas der genade en 't behulpsel der Leere. Nu tot dit laetste wort de tegenwoordige arbeyd aengewendt.

7. Nu doch een Vraag, of geval van Conscientie (de natuure der zake zelf, en ervarenis dat leerende) of is omtrent des Mensches staat voor God, of omtrent de werkingen, welke hy in die staat uyttet en oeffent.

8. De staat des Mensches behoort tot het eerste deel der Gods-geleertheyd, dat *het Geloof* aangaat: maar de werken tottet tweede deel, dat aangaat, *de Gehoorzaamheyt.*

9. De staat des Mensches voor Godt is dat opsicht, dat de Mensch heeft tot Godt, so als hy is het beginsel des geestelijken levens ende der geluksaligheyd.

10. De Conscientie moet van dese staet uytwijsen, 1. hoedanig sy is, en 2. oordeelen, dat sy, quaad zijnde, te vlieden is; of indien sy goed zy, dat sy te bewaaren ende te bevorderen is

11. Van den staat des Mensches in 't gemeyn, komen drie Vraagen voor. De eerste is, of een Mensch kan Conscientie kennisse hebben, in wat staat hy zy?

Antw. Ja hy. 1. Om dat hy zonder deze kennisse geen Conscientie hebben kan, die hem ontschuldicht of beschuldicht, ten aanzien van sijn staat; maar de Menschen konnen en pleegen zulken Conscientie te hebben, *Hare conscientie mede getuygende, ende de gedachten onder malkanderen haar beschuldigende, ofte ook ontschuldigende. Rom.* 2. 15. 2. Om dat sy een onbekende staat noch vlieden noch begeeren kunnen. Maar sy den eenen staat vlieden ende den anderen zoeken moeten, *Matt.* 3. 7, 8. *Wie heeft u aangeweesen te vlieden van den toekomenden toorne? Brenght dan vruchten voort der bekeeringe waardich.*

12. Vraage 2. Of de Menschen na hunnen staat ondersoeken moeten?

Antw. Sy moeten dat met de grootste vlijtigheyd doen. 1. Om dat God dit vordert. *Zeph.* 2. 1. *Doorsoekt u selven nauwe, ja doorsoekt nauwe, ghy volk dat met geenen lust bevangen zijt.* En 2 *Cor.* 13. 5. *Ondersoekt u selven, of ghy in het geloove zijt, beproeft u selven. Ofte en kent ghy u selven niet, dat Jesus Christus in u is? ten zy dat ghy eenighzins verworpelijk zijt.* 2. Om dat sy zonder deze kennisse geen *vrede met God konnen hebben*, *Rom.* 5. 1. Noch de Conscientie kan gerust zijn, *datter geen verdoemenis voor haar is. Rom.* 8. 1. 3. Om dat zy zich andersins niet bereyden en konnen, om Godt bequaamlijk te dienen, 1 *Cor.* 11. 28. *Maar de mensche beproeve hem selven, ende eete also van 't brood, ende drinke van den drink-beeker.*

(*a*) 13. Vraage

(*a*) 13. Vraage 3. Deur wat middelen des Mensches staat gekent werde? Antw. 1. Uyt inwendige en uytwendige werken, *Matth.* 7. 17. *Een yeder goede boom brenght voort goede vruchten, ende een quaade boom brenght voort quaade vruchten.* 2. Uyt de genegentheden en gestaltenissen des hertes nevens Gods Wet, waar uyt die werken hervloeyen, *Rom.* 7. 15, 16, 17. *Ick en doe niet, 't gene ik wil, maar dat ik hate. Ik stemme de Wet toe, dat sy goed is. Ik dan en doe dat selve nu niet meer, maar de zonde, die in my woont.* 3. Door die omgeboogen daad des verstants, welke den Mensche eygen is, daar mee hy begrijpen kan, wat in hem zelf is, 1 *Cor.* 2. 11. *De geest des mensches weet wat in hem is.* 4. Door seeker geestlijk gevoelen, *Luc.* 24. 32. *En was ons herte niet brandende in ons? Rom.* 7. 21, 23. *Ik vinde en sie een andere Wet in mijne leeden.*

14. Vraage 4. Wat die kennisse belet?

(*b*) Antw. Godloose en onheylige gedachten in veelen, *Psal.* 14. 1, 2. *De dwaas seyd in sijn herte, daar en is geen God.* 2. Vermeetenheyd, *Openb.* 3. 17. *Ghy segt, ik ben rijk ende verrijkt geworden, ende en hebbe geens dinks gebrek; ende ghy en weet niet, dat ghy zijt elendig, ende jammerlijk, ende arm, blind, ende naakt.* So ook *Mat.* 7. 21, 22, &c. 3. Bezwaaringh des Hertes, uyt de begeerlijkheden des Vleeschs, namelijk *brasserije ende dronkenschap, ende sorghvuldigheeden deeses levens. Luc.* 21. 34. 4. Een quaade Conscientie, *Want een yegelijk die quaad doet, haat het licht, ende en komt tot het licht niet, op dat sijne werken niet bestraft en worden. Joh.* 3. 20. 5. Geestelijke traagheydt en luyigheyd, *Jes.* 64. 7. *Daar en is niemant, die uwen name aanroept, die sich opwekt, dat hy u aangrijpe.* 6. Onwetenheyd, *Rom.* 6. 3. *En weet ghy niet, dat wy in Jesu Christi dood gedoopt zijn?*

Het II. Hooft-stuk.

Van den staat der Zonde.

1. DE staat des Mensches na Adams val is tweevoudigh: De staat der zonde, en de staat der genade, *Hand.* 26. 17, 18, *Christus heeft Paulum gesonden, om der Heydenen oogen te openen, ende hen te bekeeren van de duysternisse tot het licht, ende van de macht des Satans tot Godt, op dat sy vergevinge der sonden ontfangen souden, ende een erfdeel onder de geheyligde door het geloove in hem.* Siet ook 1 *Joh.* 3. 10, 14.

2. De staat der Zonde is een derving des geestelijken levens en geluks. Also dan behoortmen van die staat te vlieden als van de dood ende 't hoochste quaad. Van dese staat der zonde is de eerste Vraag: Hoe yemandt onderscheydentlijk van hem selven kan weten, dat hy als noch in die staat is en blijft.

(*a*) Waar uyt des Mensches staat gekent werdt. (*b*) Beletselen dezer kennisse.

(*a*) 3. Antw.

(*a*) 3. Antw. De teykens of bewijsen, met welcke deze staat wis onderscheyden kan worden, in 't ghemeyn alle dingen zijn, die zich aanstellen tegens den staat der genade ende des geestlijken levens. Want als men ontkent, dat yemandt in de eene staat is, dan verzeekertmen, dat hy noodtsaakelijk in de andere gestelt is.

4. Het eerste teyken is, een groove onweetenheyd der dingen, die tot het geestelijke leven behooren, *Ephes*. 4. 18. Want door deze worden de Menschen *vervreemt van het leven Gods*. Reden is om dattet *onmooghlijk is dat yemandt zonder Geloove Gode behage. Hebr*. 11. 6. Maar niemand zonder kennisse van de wille Gods *het geloof* hebben kan, dat *uyt de predikinge en 't gehoor van Gods Woordt verkregen word, Rom*. 10. 14, 17.

5. Het tweede teyken is een verkeerde gestalte des willes, daar deur hy het Rijke der zonde t' eenemaal onderworpen is, *Rom*. 6. 12. *Als de zonde heerscht in het sterflijk lichaam, om haar te gehoorsaamen in de begeerlijkheden desselven lichaams*. Reden is, omdat sy, *die zich tot Dienst-knechten stellen, om* 't Rijcke *der zonde te gehoorzamen, zijn in den* staat der *dienstbaarheydt nevens de zonde ter doodt, Rom*. 6. 16.

(*b*) 6. Deze nu zijn de ken-teekenen van de heerschende Zonde. 1. Indien yemandt zich niet ernstelijk en stelt tegens de begeerlijkheden der zonde, maar aan die zelfden overgeeft, Rom. 6. 13. *Stellende sijne leeden der sonde tot wapenen der ongerechtigheyt*. 2. Indien in volle beraatslaginge of nut of vermaak meer by hem vermag als het eerlijcke en godzalige, *Phil*. 3. 18,19. *Vyanden des Cruyces Christi zyn, welcker Godt is de buyck, die aardsche dingen bedencken*. 3. Indien het zondig bedrijf den zelve liever blijdtschap dan droefheyt pleegt by te brengen, *Spr*. 2, 14. *Die blijde zijn in 't quaad doen, verheughen zich in de verkeertheeden des quaaden*. 4. Indien hy in 't ghezelschap der godloozen vermaak schept, *Ps*. 50. 18. *Indien ghy een Dief siet, soo loopt ghy met hem: ende uw deel is met de overspeelders*.

7. Het derde teyken, daar mee yemand wort onderkent inden staat der zonde te blijven, is die gestalte des Willes, daar mee hy zich teghen Gods wille stelt, *Rom*. 8. 7. *Het bedencken des Vleeschs is Vyandtschap teghen Godt: want het onderwerpt sich de Wet Godts niet; want het en kan oock niet*.

8. Nu de ken-teykens van deeze verkeerde ghestalte zijn, 1. Verwerping van de kennisse der wegen Gods, *Job*. 21. 14. 15. 16. *Sy seggen tot Godt, wijkt van ons; want aan de kennisse uwer weghen en hebben wy gheenen lust*. 2. Haat der verbeeteringe, *Ps*. 50. 17. *Ghy hatet de kastijdinge en werpt mijne woorden achter u henen*. 3. Verachting van Gods dreygementen en oordeelen. *Ps*. 36. 2. 3. *De godloose vleydt sich selven in sijne oogen, als men sijne ongerechtigheyt bevindt, die te haten is*. Ende *Deut*. 29. 19. *Als hy de woorden des vloecks hoort, segent hy sich selve in sijn herte*.

9. Het vierde teycken is verkeertheyt van herts-tochten, daar mee sy sich af-keeren van Godt, en t' eenemaal in wereltsche dingen blijven hangen, 1 *Joh*. 2. 15. *En hebt de Werelt niet lief, noch het gheene in de Werelt is: soo ymand de Wereldt lief heeft, de liefde des Vaders en is niet in hem*.

(*a*) Teykenen van de staat der Zonde. (*b*) Kentekenen der heerschende Zonde.

10. Des

10. Des Mensches af-keer van Godt pleeght openbaar te worden, 1 Door vervreemdinge, die hy van Godts Woordt heeft, insonderheyd als het hem krachtelijk gepredikt wordt. 2 *Timoth.* 4. 3, 4. *Daar sal een tijd zijn, wanneer sy de gesonde leere niet en sullen verdraagen, ende sullen haar gehoor van de waarheyd afwenden.* 2. Deur verzuym van Gods aanroepinge en dienst, *Psal.* 14. 3, 4. *Psal.* 79.6. *Ier.* 10.25. *Daar en is niemand, die goet doet; Sy en roepen den naam des Heeren niet aan.* 3. Door ontvremdinge van Gods Dienaars, *Spreuk.* 29. 27. *Die recht is van wege, is den godloosen een grouwel.* 1. *Joh.* 3. 10. *Die sijnen Broeder niet lief en heeft, en is niet uyt Godt.*

11. Kenteekenen van een Mensche, die met sijn herte aan wereldtsche dingen hanght ende daar in versoopen leyd, zijn de volgende. 1. Indien hy sijn meeste *zorge en bekommeringe* daar aan besteedt, *Matth.* 6. 25, 31, 32. Reden word gegeven *vers* 21. *en* 24. *Want waar uw schat is, daar sal ook uw herte zijn.* Ende *niemand en kan twee Heeren dienen*: namelijk die malkanderen tegen zijn. *Ghy en kondt niet Gode dienen ende den Mammon.* 2 Indien hy Godt en de gerechtigheyd liever dan die wereldlijke dingen verlaten wil, *Matth.* 10. 37, 39. *Die Vader of Moeder, Sone of Dochter lief heeft boven my, en is my niet waardigh. Die sijn ziele vind, sal deselve verliesen : ende die sijn ziele verlooren hebben om mijnent wille, sal deselve vinden.* 3. Indien hy hen geluckigh oordeelt, die van wereltlijke goederen overvloeyen, *Spr.* 11.28. *Wie op syn rijkdom vertrouwt, die sal vallen; en* 18.11. *Des rijken goed is de stadt sijner sterkte, ende als een verheeven muur in sijne inbeeldinge.*

12. Het vyfde teyken is, wanneer sijn leven en doen niet en deught. *Rom.* 8. 13. *Want indien ghy na den vleesche leeft, so sult ghy sterven.* Nu dese verdorventheydt des levens niet in die zonden bestaat, die uyt zwakheyd ook van Godvruchtigen pleegen begaan te worden, maar in geduurigen loop en vervolch van zondigen. Wort in de H. Schrift geheeten *de Weg der zonde*, *Psal.* 1.1. *Werkingh der zonde*, *Matth.* 7.23. *Wandelingh of gangh in zonden*, *Psalm* 1.1. *Spr.* 1.15. *Nawandelingh der zonde*, *Ierem.* 9.14. *Gewoonte van zondigen*, *Ierem.* 13. 23. *Deze werken des Vleeschs nu zijn openbaar*, *Galat.* 5. 19.

13. Het seste en droevighste teyken is Halsterkheydt in 't quaade, daar mede yemandt den wech voor alle hervorminge en verbeeteringe toe-sluyt, *Iesai.* 6. 9. 10. De Heere seyde tot Jesaias, *gaat henen ende seght tot deesen volcke, hoorende hoort, maar en verstaat niet; Maakt het herte deses volcks vett, ende maakt haare ooren zwaar, ende sluyt haare oogen, op dat het niet en sie met sijne oogen, noch met sijne ooren en hoore, noch met syn herte en verstaa, noch sich bekeere, ende hy het geneese. Ierem.* 6. 10. *Tot wien sal ick spreecken ende betuyghen dat sy het hooren? Siet, haar oore is onbesneeden, dat sy niet en konnen toeluysteren : siet, het Woordt des Heeren is hen tot een smaad, sy en hebben geenen lust daar toe.*

Het

Het III. Hooft-stuk.

Van het uytstellen der Bekeeringe.

DE tweede Vraag van den staat der Zonde is, of yemand veylig in deze staat voor een tijt verblijven kan, insonderheyt als hy by zich selven voorneemt, naderhant sijn leven te beteren?

1. Antw. Onbehoorlijk is 't den vlijt der bekeeringhe d' allerminste rek van tijt uyt te stellen. Redenen zijn, 1. Om dat Godt dien voor teghenwoordigh eyscht, *Psalm* 95. 7, 8. *Hebr.* 4. 7. *Heden indien ghy syne Stemme hoort, soo en verhardt uwe herten niet.* Want dewijl Zonde een schult is, en onreght dat Godt aangedaan wordt, ist blijkelijk, dat hare verbeetering gheen oogenblik magh uytgestelt worden, dan met Gods toestemminghe en wille. Hoe haast dan van Godt levens betering en bekeeringh afgeeyscht wordt, soo haast moet sy vertegenwoordigt ende in 't werck gestelt worden. Daar-en-boven vermagh niemant der onderzaten een Dief, Roover, of openbaare Vyandt by zich te bergen, buyten wil van de overste Richter, zonder groote misdaad. Maar de Zonde is een Dief, Roover, en vyand van de heerlijkheyd Gods. Een yder dan wie Zonde by zich behoudt en koestert, tegens Gods wil, hoewel hy dat maar voor een tijt beslooten heeft te doen, maakt zich daarmede ten hooghsten schuldigh.

2. II. Om dat alle uytstel van boetvaardigheyt de hardigheyt des Hertes vermeerdert, *aldaar*. Sy brengt voort gewoonte van zondigen, en maakt de bekeeringe zwaarder, *Jerem.* 13, 23. *Sal oock een Moorman syne huyt veranderen? ofte een Luypaard syne vlecken? soo sult ghy lieden oock konnen goed doen, die geleert zijt quaad te doen.* Reden is, om dat de booze heblijkheden meer versterckt worden: *'t verstand* meer *verduystert, Ephes.* 4.18. De wille meer *verhard* wort, en der zonde toegedaan, *Hebr.* 4. 7. Alle de krachten meer als met ketens gebonden, ende *met knoopen toegestrickt worden, Hand.* 8. 23. Een jong Aart-gewas wort lichter ontwortelt, dan als het diepe wortels gheschooten heeft. Een Naghel, hoe dickwilder sy met den Hamer wordt ingeklopt, soo veel vaster sy ingeheght, en swaarder uytgetrokken wort.

3. III. Om dat volstandigheyt in zonden, haar aantal, onze schuldigheyt, en Gods toorn vermeerdert, *Veertich jaar hebbe ick verdriet gehadt aan dit geslachte, ende hebbe geseyt, sy zijn een volck dwalende van Herten, ende sy en kennen mijnen wegen niet. Daarom hebbe ick in mijnen toorn gesworen, soo sy in myne ruste sullen ingaan. Psalm* 95. 10, 11. Want Zonde, die deur Boete niet en wordt wegh genomen, uyt haar natuurlijke geneygtheyt ende godlijken vloek wat gelijks heeft met dien, dat in goede dingen voort komt van Gods segen; *Sy wast en vermeenighvuldight.* Ook trekt sy door haar gewigte tot andre Zonden, gelijkerwijs de Af-gront gezegt wort te roepen tot den Af-gront.

4. IV. Om

4. IV. Om dat de duurachtigheyt onzes levens zeer onzeeker is. *Wel aen nu ghy die daar seght, wy sullen heden ofte morgen na sulcken Stad reysen, ende aldaar een jaar overbrengen, ende Koopmanschap drijven, ende winste doen. Die ghy niet en weet wat morgen geschieden sal; want hoedanich is uw leven? Want het is een damp, die voor een weynich tijdts gesien wordt, ende daar na verdwijnt. Jac.* 4. 13, 14. Daar is gevaar in 't vertoeven. *Ghy Dwaas, in deze nacht zalmen uwe Ziele van u af-eysschen: Luc.* 12.20 En waar zal de bekeeringh wezen, die ghy uyt-geschooven hebt? Derhalven dewijle wy den bequamen tijdt hebben, laat ons dit betrachten.

5. V. Om dat de bekeeringh Gods gaaf is, die hy ook ter bestemder tijd verleent, ende niet na ons goed-duncken, 2 *Tim.* 2. 25. *Onderwijst met sachtmoedigheyd de gene die tegenstaan, of hen God t'eeniger tijdt bekeeringe gave tot erkentenisse der waarheyd.* 2. *Corinth.* 6.2. *God seght, in den aangenamen tijdt heb ik u verhoort, ende in den dach der Saligheyd heb ik u geholpen: Siet nu ist de welaangename tijd, siet nu ist de dach der Saligheyd. Luc.* 13.9. *Indien de vygeboom Vrugt sal voortbrengen, laat hem staan: Maar indien niet, soo sult ghy hem namaals uythouwen.* Soo en moetmen dan geene geleegenheyd laten voorby slippen, maar zich *heden* bekeeren. Nu dat is rechtvaerdich voor Godt, dat indien wy zulcke plichten verydel-tuyten, en die als wy konnen, niet willen aanvaerden, het na sijn oordeel en verlatinge geschiede, dat als wy zelfs wouden, ook dan niet en konnen.

6. VI. Om dattet voornemen van sijn bekeeringe uyt te stellen, niet t' samen en kan bestaan met een oprechten toelegh om sich te bekeeren, *Want het is ons genoech, dat wy den voorgaanden tijdt des levens der heydenen wille volbracht hebben.* 1. *Petr.* 4. 3. Het is bespottingh en lorshandel van quaade naam ende eens vertwijffelden schuldenaars, die vermids hy het vertrouwde geldt niet weer uytkeeren wilt, de betaalinge van dagh tot dagh vertrekt.

7. VII. Om dat spaad berouw is zeer zelden waar berouw, en meest altijdt verdacht. Alleenlijk het exempel des Moordenaars staat in de H. Schriften. Noch en wordt evenwel van hem of van yemand anders, naderhandt bekeert geleesen, dat hy sijne bekeeringe opgeschooven hebbe. Ja ganselijk den Mensche, die zulcks doet, verkondight wordt, dat Godt hem niet bekeeren maar straffen sal. *Soo die quaade dienstknecht in sijn herte soude seggen, mijn Heere vertoeft te komen: Ende soude beginnen sijne mededienstknechten te slaan, ende te eten ende te drincken met de dronckaarts: So sal de Heere deses dienst-knechts komen ten dage, in welcken hy hem niet en verwacht, ende ter uure, die hy niet en weet: Ende sal hem afscheyden ende sijn deel setten met de geveynsde: Daar sal weeninge zijn ende knersinghe der tanden. Matth.* 24. 48, 49. 50. 51.

8. VIII. Om dat so wy al zeeker konden zijn van waare toekomende bekeeringe, het nochtans onwaardigh waare soo te handelen met Godt, als 'et met de Menschen niet en is geoorloft te doen, *Levit.* 19. 13. *Des dach-looners arbeyds-loon en sal by u niet vernachten tot aan den morgen. Spr.* 3. 28. *En seght niet tot uwen naasten, gaat henen ende morgen sal ick geven; dewyl*

het

het by u is. En 't is onbetamelijk soo met Godt te doen, als wy niet souden willen, dat Godt met ons deede: *Psal.* 13. 2. 3. klaaght David over uytstel van Gods hulpe, *Hoe lange Heere sult ghy my steedt vergeeten? &c.* Ende *Psalm* 102.3. bidt de Gemeynte, *Ten dage als ik roepe, verhoort my haastelijk.*

9. IX. Die uytstellers worden door 't gemeyne gevoelen der Menschen, en gebruyk en saaken, van zottigheyd en onzinnigheyd overtuyght. Want hy van allen onzinnig gehouden zou worden, die de uytblussinge van de brant, in sijn Huys inbreekende, maar voor een uur uytstellen zou: of die het Fenijn niet van stonden aan uyt sijn Lichaam zou poogen uyt te drijven: of die niet metter haast een swaare wonde sou soecken te genesen, &c. Maar in dien brant, 't Fenijn, de dood der zonde te verzuimen, gelijk het perijkel grooter is, so is de dwaasheyt des te meer verderflik.

Het IV. Hooft-stuk.

Van de voor-bereydingh eens Sondaars tot Bekeeringe.

DE derde Vraag is, wat moet een mensche doen, op dat hy mag overgaan uyt den staat der zonde tot den staat der genade?

Antw. Belangende de dingen die nootsakelijk vereyscht worden, eenige behooren tot uytrukkinge uyt den staat der zonde: en andre tot vast-stellinghe in den staat der genade. Welcke behooren tot uyt-rukkinge uyt den staat der zonde, zijn de geene die den mensche de vleeschelijke sorgloosheyt, daar in hy te voren geslaapen heeft, uytschudden: ende hem over sijn saligheyt zeer groote bekommeringe aanjagen, *Hand.* 2.37. *Ende als sy dit hoorden, wierden sy verslagen in het herte, ende seyden tot Petrus ende de andere Apostelen, wat sullen wy doen Mannen broeders?* en 16. 30. *De stok-waarder Paulus ende Silas buyten gebracht hebbende, seyde, lieve Heeren, wat moet ick doen om salich te worden?* Op dat men nu daar toe bevordert werde, veele dingen noodig zijn.

1. Want eerstelijk wort vereyscht, dat wy ernstelijk leeren ende bemercken den eysch van Gods Wet, ende onse staat en leven ondersoecken volgende haar oordeel en uytspraak. *Bemerckende ons aangebooren aangesicht in eenen spiegel, moeten niet vergeeten hoedanigh wy zijn, maar in sien in de volmaakte Wet, die der vryheyt is. Iac.* 1. 23, 24, 25.

2. Wort vereyscht, dat uyt die vergelijckinge van Gods Wet en onze staat, een overtuiging van Conscientie volgt, die in de Schrift genoemt wort *Anapologia, onveronschulding: Op datse niet te veronschuldighen en souden zijn. Rom.* 1.20. *en* 2. 1. *En besluyting onder de Zonde, Rom.* 3. 9. *en* 11. 32. *Want door de Wet is de kennisse der sonde. Rom.* 3. 20. *Ja ick en kende de sonde niet, dan door de Wet. Rom.* 7. 7.

3. Wort

3. Wort vereyscht, dat uyt deeze overtuiginge van Conscientie, Wanhoop der saligheyt volghe, beyde in opzicht van onze krachten, en ook van alle hulp, diemen van eenige Schepselen hebben kan, *Rom.* 7. 9. 11. 13. *Sonder de Wet, so leefde ick eertijts, maar als het gebodt ghekomen is, so is de sonde weder levendigh geworden, doch ick ben gestorven. Want de sonde oorsake genomen hebbende door het ghebodt, heeft my verleydt en door het selve ghedoodt.*

4. Wort vereyscht, dat uyt allen dezen een ware verneedering in 't herte volge, die bestaat in smerte en vreese om de Zonden, en desgelijcke nedrige belijdenisse voort brenght, *Matt.* 9. 12, 13. *Jesus seyde, die gesont zijn en hebben den Medecyn-meester niet van noode, maar die sieck zijn. Ick en ben niet gekomen om te roepen rechtvaardigen, maar sondaars tot bekeeringe.*

5. Om die vernederinge uyt te wercken, is altoos von noode dat wy eenighe bysondere sonden duydelijk in ons selven aanmercken. Want dat wy maar in 't gemeen weten en seggen, dat wy sondig zijn, dat en veroorsaakt gheen oprechte verootmoedinghe, maar alleen een verwarde verbaastheyt. *Rom.* 7. 7. *Want oock en hadde ick de begeerlijkheyt niet geweeten sonde te zyn, indien de Wet niet en seyde, Ghy en sult niet begeeren.*

6. Menigmaal wort sy verwekt uyt inzicht van een sekre Zonde, *Hand.* 2. 23. *Desen, door den bepaalden raadt en voor kennisse Gods overghegheven zijnde, hebt ghy ghenomen ende door de handen der onrechtvaardige aan het kruys gehecht, ende gedoot.* De vrucht van welcke bekentmakinge volgt *vs.* 37.

7. Somtijts wort sy gevordert door eenige zware verdrukkinge, gelijk in *Manasses*, 2 *Chron.* 33. 11. 12. *Als God hem benauwde, badt hy het aanghesichte des Heeren sijnes Gods eernstelijk aan, ende verneederde sich seer voor het aangesichte des Gods sijner Vaderen.* De trap dezer verneederinge en is niet de zelfde noch evenhoogh in hun allen, die bekeert worden. Want andre zwaarder ontsteltenisse voelen, doch andre lichter. Maar alle die waarlix bekeert worden, ook waarlijk verneedert worden. Tot vast stellinge in den staat van de genadige beloften Gods in Jesu Christo, wort vereyscht 1. datmen uyt het Evangelium geleert werde en geloove meuglijk te zijn, dat ons de Zonden vergeven werden, *Rom.* 11. 23. *Maar ook de Ioden, indiense in het ongeloove niet en blijven, sullen ingeëntet worden: want Godt is machtich de selve weder in te enten. Psal.* 130. 4. *Maar by u is vergeevinghe, op dat ghy gevreest wordt.* 2. Een heftigh verlanghen om die ghenade te bekomen: dat in de H. Schrift een geestelijke *honger en dorst* ghenoemt wordt, *O alle ghy dorstige, komt tot de wateren. Ies.* 55. 1. *Iesus riep seggende, Soo ymandt dorstet, die kome tot my en drincke. Ioh.* 7. 37. *Hongerige heeft hy met goederen vervult. Luc.* 1. 53. 3. Een daadlijke vereeniginghe met Christus, welcke gheschiedt door een waar geloove in hem, dat de krachtige roepinghe in ons werckt. *Blijvet in my, ende ick in u. Iohan.* 15.4. 4. Een ware bekeeringh, daar mee wy alle zonde verlatende, ons gheheel Gode in Christus overgeven en toe-eygenen, *Hand.* 2. 38. *Petrus seyde, tot de Ioden, Bekeert u, ende een ygelijk van u werde ghedoopt in den name Iesu Christi, tot vergevinge der Zonden; ende gy sult de gave des H. Geests ontfanghen.* Ende *cap.*

3. 19. *Be-*

3. 19. *Betert u dan ende bekeert u, op dat uwe Zonden mogen uytgewischt worden*. Maar van dit geestelijk verlanghen, van het Gelove in Christus, ende van de Bekeeringe, hier na op sijn plaets breeder sal gesproocken worden.

Het V. Hooft-stuk.

Van de krachtige Roepingh.

DOOR een krachtige Roepinghe hebben wy den eersten toegangh tot den heylzamen staat der genade. Hier nu komen in 't gros vier Vraaghen voor, die innig behooren tot de Conscientie. (*a*) De eerste Vraag is, of een Geloovighe door ordinaire middelen voor zeker kan weten, dat hy van Godt krachtelijk gheroepen, ende inden staat der genade zy?

Antw. Een waar Geloovighe kan en pleeght zeekere kennis te hebben, dat hy in den staat der genade is. Redens van deeze verzeekeringe, buyten die, welcke hier vooren in de Vraagen van 's Mensches staat in 't gemeen zijn uytgeleyt, konnen verscheydene by gebracht worden.

1. I, Het Ampt en werkingh *des Geests Gods, die de Geloovigen ontfangen hebben, is hen te verzeeckeren van de dingen, die hen van Godt geschoncken zijn*, 1 *Cor*. 2. 12. *Rom*. 8. 15.

2. II Worden de Geloovigen belast *zich te benaerstigen, om hunne roepinge en verkiezinge vast te maken*, 2 *Pet*. 1. 10. Dat niet een Gebod der Wet, maar des Euangeliums is: en daarom mach en kan volbracht worden.

3. III. De genade, welcke wy ontfangen, heeft den aard en kracht van een *onderpant*, ten aanzien *der erffenisse* ons belooft. *Eph*. 1.14 *en* 4. 30. *ghy zijt door den H. Geest Gods verseegelt tot den dag der verlossinge*. En 2 *Cor*. 1. 22. en 5. 5. *'t Is Godt, die ons oock heeft verseegelt, ende het onderpant des Geests in onse herten gegeven*. Dewijle dan dese genade des H. Geests ons seker maakt van de salicheyt, die noch is toekomende, soo en moet sy dan in ons niet onseecker wesen voor het tegenwoordighe. Want niets en wort zeeker gemaakt door 't geene dat onzeeker is.

4. IV. Dese zeekere kennis der meegedeylde genade Godts, als een noodige grond tot die vreugde en dankbaarheyt vereyst wort, welke Godt van ons wegen sijne genade vordert, 1 *Pet*. 1. 6, 8. *Den welcken Jesum Christum ghy niet gesien en hebt ende nochtans lief hebt: in den welcken ghy nu, hoewel hem niet ziende, maar ghelovende u verheught met eene onuytspreeckelijke en heerlijke vreugde.*

5. V. *Een conscientie ghereynigt van* sonden en *doode wercken* nootsaakelijk medebrenght seekere kennisse, dat de Genade Gods in ons plaetse heeft. *Hebr*. 9. 14 en 10. 22. *Rom*. 8. 16. *Gods geest getuygt met onsen geest, dat wij kinderen Gods zijn*, en *Rom*. 9. 1.

(*a*) De Geloovigen van hunne roepinge konnen zeker zijn.

6. VI. Het

6. VI. Het voorseyde wordt in de H. Schrifture vast gestelt ten opsichte van de waare geloovigen, uyt kracht van sulcke eygenschappen, die hun allen gemeyn zijn. Gelijk daar is, dat *wij kennen den waarachtighen Godt ende zijnen Sone Jesum Christum.* 1. *Joh.* 5. 20. Dat *Jesus Christus in ons is door het geloove.* 2 *Cor.* 13. 5. Dat *Godt liefde tot ons heeft.* 1 *Joh.* 4. 16. Dat *wy de broeders liefhebben.* 1 *Joh.* 3. 14.

(*a*) De tweede Vraagh is, met wat merk-teekenen de gewisheyt dier roepinge en krachtige genade kan bevestigt worden?

7. Antw. Het eerste teeken is, een stantvastige neyging des Willes tot Godt, als het hooghste goed, *Psal.* 119. 57. *De Heere is mijn deel, ick hebbe geseydt dat ick uwe woorden sal bewaren.* Want in de genietinge Gods niemand waarlijk sijn hoogste goed stelt, 't en zy die van Godt gheroepen is uyt de Werelt, en bekeert van sijne Afgoden, welcke hy zich te vooren in 't Herte opgericht hadde.

8. Het tweede teeken is, een toelegh en bereydheyt van gemoet, om Godt in alles te hooren, ende te gehoorsamen. *De Heere riep, Samuel, Samuel: ende Samuel seyde. Spreekt, want uw knecht hoort.* 1 *Sam.* 3. 10. *David* als Christi voorbeelt, *seyd, Siet ick kome, ick hebbe lust, o mijn Godt, om uw welbehagen te doen, en uwe Wet, is in 't midden mijnes ingewants. Psal.* 40. 8, 9. *Paulus* van Christo bestraft, *seyde, Heere, wat wilt ghy dat ick doen sal? Hand.* 9. 6. Want so beantwoordt de Mensch den roepende Godt, en wort een geroepene, *Psal.* 27. 8. *Mijn herte seydt tot u, ghy seght, soekt mijn aangesichte: ick soecke uw aangesicht, o Heere.*

9. Het derde teeken is, een heftig verlangen na Gods Woort, 1. *Pet.* 2. 2. *Ende als niewgeboorene kinderkens zijt begeerigh na de redelijcke onvervalschte melck, op dat ghy door deselve meught opwassen.* Want de geloovigen *door dit Woort* geroepen en *weder geboren worden,* 1 *Pet.* 1. 23.

10. Het vierde teeken is, een zonderlinge liefde der gheener, die uyt het zelve zaat en bloedt herboren worden, 1 *Joh.* 3. 14. *Wy weten dat wy zijn overgegaan uyt de doot in het leven, dewijle wy de Broeders liefhebben.*

(*b*) De derde vraag is, wat den Mensche te doen staat, op dat hy dezer genade deelachtig werde?

11. Antw. Hoewel *Godt,* na den overvloet zijner genade, dikwils *gevonden wort van de gene die hem niet en zoecken, Jes.* 65. 1 en *Rom.* 10. 20. So zijn'er nochtans verscheyde Ampten, die den Mensche omtrent sijne roepinge ten laste leggen, en gewoonlijk van hem moeten en pleeghen betracht te worden, eer dat die zeeckerheyt der genade kan verkreegen worden.

12. Die hem selven schicken wilt na Gods roepinge, 1. moet het Woort Gods in waardye houden *boven alle rijkdom, Ps.* 119. 14. Reden is, om dat hy noyt na behooren *'t Koninkrijke Gods soeken zal, Matt.* 6. 33. 't en zy hy dat so groot schattet, dat hy van oordeel is, dat men alle dingen achter het selve stellen moet. *Die Vader of Moeder, Sone of Dochter lief heeft boven my, is my niet waardich. Matt.* 10. 37. *Luc.* 14. 26.

(*a*) Teekenen der krachtige roepinge. (*b*) De ampten van een geroepene, om sijn roepinge te vorderen en te bevestigen.

13. 2. Hy

13. 2. Hy moet syn voorneemste zorge, arbeyt en moeyte aan dat werk te koste leggen. *Werkt niet om de spijse die vergaat, maar om de spijse die blijft ten eewiger leven. Joh.* 6. 27. *Soekt de wijsheyt, als Silver; en speurtse na als verborgene Schatten. Spr.* 2. 4 en 8. 17. Reden is, om dat die waardeeriug van het Koninkrijke Gods niet ernstigh en bestendigh zijn kan, 't en zy een behoorlijke poogingh daar op volge, om 't selve te bekomen.

14. 3. Hy moet met alle nijverheyt, bekommernis, en stantvastigheyt zich schikken tot het gebruyk van alle die middelen, welcke Godt tot ghemeyn makinge zijner Genade geheyligt heeft, *Wel gheluksalich is de mensche, die na my hoort, daghelijks wakende aan mijne poorten, waarnemende de posten mijner deuren. Spr.* 8. 34. Reden is, om dat alleen Godt, de stichter der genade, der zelver middelen bestellen en bekrachtigen kan. Hij moet *de krancken* navolgen, *die by 't Badt-water lagen, wachtende op de roeringe des waters, door den Engel, om ghesont te worden. Joh.* 5. 3, 4, 7.

15. 4. Hy moet zich zo aanstellen, dat hy alle andre dinghen verkoope, om dat puyk Juweel te bekoomen, *koopt de waarheyt, ende en verkooptse niet. Spr.* 23. 23. *Het Koninkrijke der Hemelen is gelijk een Koopman, die een Schat inden Acker verborgen, of een Paarle van groote waarde gevonden hebbende, verkocht al wat hy hadde, ende kocht deselve.* Want hoewel Godt van ons niet en krijght, maar het leven om niet schenkt, *sonder geldt ende sonder prijs, Jes.* 55. 1, 2. So moeten wy nochtans alle ongeoorlofde dinghen daatlijk nalaten, en de uyterlijke en ook natuurlijke goederen in voornemen en toelegh des gemoets, opdat wy Gods genade verkrijgen mogen.

De vierde vraag is, met wat bewijs-middelen een Mensch kan opgewekt worden, om Gods genade te omhelsen?

16. Antw. 1. Indien hy ernstelijk en menigmaal by hem selven overlegt, wie die zy die hem roept. Want het is de almogende Godt, na wien wij in alles gehouden zijn te luysteren, schoon wy niet en weten wat daar uyt volgen zal, *door het gheloove is Abraham geroepen zijnde, gehoorsaam geweest om uyt te gaan na de plaetse, die hy tot een erfdeel ontfanghen soude: ende hy is uyt gegaan, niet wetende waar hy komen soude. Hebr.* 11. 8.

17. 2. Indien hy met groote aandacht dikmaal bemerkt, wattet zy daar toe hy van Godt gheroepen wort. Want het en is niet eenig gering dink, en datmen achter andre zorgen zetten magh, maar *d'eeuwige* gheluksaligheyt en *heerlikheyt*, 1 *Pet.* 5. 10. *Op dat ghy meught weten, welcke zy de hope van sijne roepinge, ende welcke de rijkdom zy der heerlikheyt van sijne erffenisse in de heylige. Eph.* 1. 18.

18. 3. Indien hy met eenen denkt, wat het zy daar uyt hy geroepen wordt. Want men wort niet aangeport om yets te verlaten, dan de sonde ende de dood. *Hand.* 26. 18. *Te vlieden van den toekomenden toorn. Luc.* 3. 7.

19. 4. Indien hy lett op d'oorzaak van de instellinge deser roepinge, die hy gheen ander vinden zal dan d'onbegrijplijke genade Gods jegens ons, *sijne vyanden zijnde, Rom.* 5. 10. *soo zijn wy dan gesanten van Christi weghe, als of Godt door ons bade: Wij bidden van Christi weghe, laat u met Godt versoenen.* 2 *Cor.* 5. 20. Van Yzer moet hy wezen, die door zoodanige goedig-

heyt

heyt niet bewoogen wordt: gelijk te zien is in *Saul*. 1 *Sam*. 24 17, 18, 19. 20. 5. Indien hy zik zelf ootmoedelijk met anderen vergelijkt, welken de genade der roepinghe onthouden wort, *Want ghy siet uwe roepinge, broeders, dat ghy niet veele wijse en zijt na den Vleesche, niet veele machtige, niet veele Edele*. En soo voorts, 1 *Cor*. 1. 26, 27, 28.

21. 6. So hy ter Herte neemt, hoe grootelijks Godt verstoort, ende ergernis aan sijn Dienaars gegeven wordt, als men sijn roepinghe versuymt, ick late staan, dat men die versmaadt. Teghen de sulcke *wierdt de Koning toornig, ende seyde tot sijne dienst-knechten, de Bruyloft is wel bereydt, doch de ghenoode en waren 't niet waardich. Matth*. 22. 7, 8. *Ende Iesus seyde, voorwaar daar en is geen Propheet aangenaam in sijn Vaderlant. Luc*. 4. 24.

22. VII. So hy ook desghelijks die elendigheyt en straffe wel bedenkt, welke hy na de Wet van gelijke vergeldinge, met dese sonde op sijn hals halen zou, *dewijle ick gheroepen hebbe, ende ghy-lieden geweygert hebt, mijne hant uytgestrekt hebbe, ende daar niemant en was, die opmerkte; Ende hebbet allen mijnen raat verworpen; ende mijne bestraffinghe niet ghewilt: Soo sal ick ook in u-lieder verderf lachen; ick sal spotten, wanneer uwe vreese komt*: en soo voorts, *Spr*. 1. 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31.

Het VI. Hooft-stuk.

Van het Geloove.

HET werk der krachtige roepinge is, inden Mensche voor te brenghen: het waare gheloove in Christus en bekeeringe tot Godt.

(*a*) Van het geloove is de eerste vraag, wat yemant te doen hebbe, op dat hy tot het waare Gheloof in Christus kome?

1. I. Antw. Behalven de voorgestelde dinghen, wort vereyscht dat hy t'eenemaal gaa uyt zich zelve, met sijn eygen gerechtigheyt te verzaken, dit en deeden de Joden niet, die Paulus bestraft: *Want alsoo sy de rechtvaardigheydt Godts niet en kennen, ende hare eygene gerechtigheyt soecken op te richten, soo en zijn sy der rechtvaardigheyt Gods niet onderworpen. Rom*. 10. 3. *Phil*. 3. 9. Reden is, om dat niemant de gerechtigheyt buyten zik zelf door gheloove zoeken zal, 't en zy hy alvoorens zich erkenne van alle gerechtigheyt in zik zelve versteeken te wesen.

2 II. Hy moet zich de gerechtigheyt Christi, als het voorneemste perk en doel-wit, soo voorstellen, dat hy alles in opzicht van Christus verachte, volgends het exempel des Apostels, betuygende, *Ja ghewisselijk ick achte ook alle dingen schade te zijn, om de uytnementheyt der kennisse Christi Iesu mijns Heeren; om wiens wille ick alle dinghen schade ghereeckent hebbe, ende achte die dreck te zijn, op dat ick Christum moge gewinnen, ende in hem ghevonden worde,*

(*a*) Betrachting van het Geloove.

niet hebbende mijne reehtvaardigheydt, die uyt de Wet is, maar die door 't geloove Christi is, namelijk de rechtvaardigheydt, die uyt Godt is door het gheloove. Phil. 3. 8, 9. Reden is, om dat Christus niet recht ghezoght wort, soo hy niet voor alle andre dinghen gestelt wort, als het eenigh middel der eeuwige geluksaligheyt.

3. III. Hy moet de Ooghen des verstants hechten op de beloften des Euangeliums. Want het Euangely is *een bediening des geests, der gherechtigheyt, ende des levens*, 2 *Cor.* 3. 6, 8, 9. Reden is, om dat Christus van Godt niet en wordt voorghedraghen, noch van den Mensche en kan aangevat worden, dan in beloften des Euangeliums.

IV. Nu in 't beschouwen van d'Euangelische beloften, is aan te merken. 1. dat alleen *Christus, en die ghekruycight*, in de zelve *voorghestelt wordt* 1 *Corinth.* 1. 23, 24 *en* 2. 2. *Want ick en hebbe niet voor genomen yet te weten onder u, dan Iesum Christum ende dien gekruycight.* 2. Dat *in Christus* zy alle genoegsaamheyt van verlossinge en *zaligheyt*, bereydt *voor hun allen, die in hem ghelooven, Joh.* 3. 16. Waar van sy ook inde Schrift ghenaamt wort *Een rijke, diere, overvloedige, menigvuldige genade, Ephes.* 1. 6, 7. *en* 2. 4. *Rom.* 5. 20. 1. *Tim.* 1. 14. 3. Dat die ghenade bezonderlijk hun allen wort voor ghehouden, dien sy verkondight wordt, *Predikt het Euangelium allen creaturen. Die gheloo/t sal hebben, en ghedoopt sal zijn, sal salich worden. Marc.* 16. 15, 16.

(*b*) De tweede vraag, met wat beweegh-reedenen yemant konne opgewekt worden, om in Christus te gelooven?

V. Antw. 1. Indien hy dit aanmerkt *Gods gebodt* te wezen, *dat hy in Christus gheloove*, 1. *Joh.* 3. 23. 2. Indien hy aan de elende denkt, die alle, *die niet en gelooven*, onderworpen zijn, namelijk sy *zijn alreede veroordeelt. Joh.* 3. 18.

VI. 3. So hy overpeynst hunne geluckigheyt, *die* waarlijks *gelooven,* want sy *hebben het eeuwige leven. Ioh.* 3. 16.

VII. 4. So hy bemerkt, datter geen ander baat-middel zy, waar mede hy die elende ontvlieden, of dat geluk bekoomen konne, buyten het gheloof in Christus, *De Salicheydt en is in gheenen anderen. Hand.* 4. 12. *Maar sonder geloove is het onmogelijk Gode te behagen. Hebr.* 11. 6.

VIII. 5. So hy bedenkt wat onghelijk hy Godt doet, die niet en gelooft, *Die in den Sone Gods niet en gheloo/t, heeft Godt tot een leugenaar ghemaakt: dewijle hy niet gelooft en heeft het getuygenisse, dat Godt gheluyght heeft van syne Soone.* 1. *Iohann.* 5. 10.

IX. 6 Soo hy mee *de Eere* overleght, welke *sy Godt geven, die gelooven, Rom.* 4. 20. *Sy verseegelen, dat Godt waarachtich is, Ioh.* 3. 33.

X. 7. So hy aanschouwt *de Wolke der getuygen* en de exempelen, van hun te weten, die gelooft hebben, en door geloove zijn saligh gheworden, *Hebr.* 12. 1. Want sy zijn *voorbeelden der gheener die gelooven zullen ten eeuwighen leven*, 1. *Tim.* 1. 16.

De derde vraag is, by wat teekenen het waar Geloof kan onderkent worden?

Antw. 1. Het Geloof kan, ten opzicht van syn byvoegsels onderscheyden worden in flaeuw en levendigh.

(*b*) Beweeg-redenen tot Geloove.

(*a*) XI. Een

(a) XI. Een flaeuw Geloof is, dat met verzoekingen en verdorventheeden gedrukt wort, en verhindert, so dat het zik zelf in die vruchten niet uytten kan, die de Conscientie 't gevoelen van vreede, vreughde, en blijdschap aanbrengen, *En bedroeft den Heyligen Geest Gods niet. Ephes.* 4. 30. Exempel hebbenwe in *David*, biddende tot Godt, *Geef my weder de vreugde uwes heyls; ende de vrymoedige Geest ondersteune my. Ps.* 51. 14.

(b) XII. Een levendig Geloof is, dat vryelijk syne werkingen oeffent, so dat sy met groote troost van een geloovige zelf gevoelt werden. *Den welken ghy niet gesien hebt, ende nochtans lief hebt, ende in hem geloovende u verheugt, met eene onuytspreeckelijcke vreugde.* 1. *Petr.* 1. 8.

XIII. Ten opzicht van trappen word het Gheloof ook onderscheyden in zwak en sterk.

(c) XIV. Een zwak Geloof is, welkes loop haestelijk vertraagt kan worden, *Rom.* 14. 1. *Gal.* 6. 1. 't Wort inde H. Schrift genoemt *Oligopistia, kleyngeloovigheyt, Matt.* 16. 8.

(d) XV. Een sterk Geloof is, dat alle zwarigheden overwinnende, in syn loop vryelijk voort gaat. Het wort inde Schriftuure geheeten *Pleerophoria, volle zeekerheyt, Luc.* 1. 1. *Rom.* 4. 21. 1. *Thess.* 1. 5. *Col.* 2. 2.

XVI. Een levendigh en sterk Geloof is hun ghenoegsaam blijkbaar en bebekent daar het by is, 1. om dat sy *het getuygenis daar van hebben in zich zelven,* 1. *Joh.* 5. 10. Te weten *Gods Geest gelijkelijk getuyghende met hun gheest, dat sy Kinderen Gods zijn, Rom.* 8. 16. *Dien sy hebben als het onderpant der erffenisse, Eph.* 1, 13. 14. *En verzeegelt worden tot den dagh der verlossinghe, Eph.* 4. 30. 2. *Hebben sy de Liefde Gods uytghestort in hunne Herten door de zelfde Geest, Rom.* 5. 5. *waar door sy vreede en vreugde hebben, met eene heerlijke verheuginge, Rom.* 5. 1, 2. 1. *Pet.* 1. 6, 8. 3. Sy hebben en brenghen die vruchten voort, door dewelcke het waare Geloof pleegt vertoont ende tot een goed eynde gebracht te worden. *Toont my uw geloove uyt uwe wercken, ende ick sal u uyt mijne wercken mijn gheloove toonen, Jac.* 2. 18. *Want in Christo Jesu en heeft noch besnijdenis eenighe kracht, noch voorhuyt; maar het geloove door de liefde werckende. Gal.* 5. 6.

(e) XVII. Een flaauw en zwak Geloof wordt voor waar en oprecht, insonderheyt uyt deze merk-teeckens onderkent.

Ten eersten, indien daar zy een oprecht verlangen na vereeninghe en gemeenschap met Christus, *Maar wy hebben goede moet, ende hebben meer behagen om uyt het lichaam uyt te woonen, ende by den Heere in te woonen.* 2. *Corinth.* 5. 8. Dit verlanghen nu wordt van 't gheene, dat in de on-herboorene bevonden wordt, onderscheyden: 1. Om dattet niet en is een wensch en willigheyt, met beding, op welcke wijse veele ondeugende menschen die geestelijke goederen ook wel zouden wenschen, indien sy 't ghenot van zonde ghelijkelijk behouden mochten: maar 't is een onbepaalde Verkiezingh, *Moses verkoos liever met het volck Gods qualijk gehandelt te worden; dan voor eenen tijt de genietinge der Sonde te hebben; achtende de versmaatheyt Christi meerder*

(a) Een flaauw Gheloof. (b) Een levendigh Gheloof. (c) Een swak Geloof. (d) Een sterk Geloof. (e) Ken-teekenen van een waar Geloof.

rijkdom

rijkdom te zijn, dan de Schatten in Egypten. Hebr. 11. 25, 26. 2. Dat hy tot die gheestlijke dingen gedreeven wort, niet alleen als sijn voordeelen; maar als tot sulcke, die simpelijk eerlijk, en in zich zelven goedt zijn, en die van allen behooren erlangt te worden, *Wien heb ick neffens u in den Hemel? neffens u en lust my ook niets op der aarde. Psal.* 73. 25 *en* 42. 3. 3. Dat hy tot den geheele *Christus* gedreeven wort: dat is, so wel *tot de heyligmakinge*, als *tot de rechtvaerdigmakinge en de verlossinge, die in hem is.* 1. *Cor.* 1. 30. 4. Dat hy Christus meer acht, dan alle andre dingen, *Daarom is oock vervattet in de Schrift, Siet ick legghe in Sion eenen uytersten hoek-steen, die uyt verkoren ende dierbaar is: ende, die hem ghelooft en sal niet beschaamt worden.* 1 *Pet.* 2. 6. 5. Dat hy daar by heeft ghevoelen van zonde, de Conscientie perssende, ende een ernstig mishaghen daar over, *Komt herwaerts tot my, alle die vermoeyt ende belast zijt, ende ick sal u ruste geven. Matt.* 11. 28. 6. Dat het verlangen niet los ende wilt-wajigh is, maar ghestadich en bestendich. *Men moet altijt bidden, ende niet vertragen, Luc.* 18. 1. 7. Dat dit selfde verlangen niet luy en ledich, maar noest en besich is. *De begeerte des luyaarts sal hem dooden: want syne handen weygeren te wercken. Spr.* 21. 25. *en* 26. 15.

XVIII. Blijkt ook d'oprechtigheyt des geloofs, so het door een krachtige dienst des Woorts, gheteelt, bewaart, en opgewekt wort. *Rom.* 10. 14. *Hoe sullen sy in hem ghelooven, van welcken sy niet gehoort en hebben?* en *vers* 17. *Soo is dan het geloove uyt het gehoor; ende het gehoor door het Woordt Gods.* Daar uyt komt ook, dat de gheloovige tot het woort zulken trek heeft, als tot sijne geestelijke Spijs: *hy is seer begeerich na de redelijke en onvervalschte melk.* 1. *Pet.* 2. 2. Reden is, nademaal dit verlangen, zijnde een beweegingh des geestelijken Levens, het Leven zelf dat in Geloof bestaat, nootelijk voor heenen stelt en aanwijst. Want de vleeslijke vermeetenheyt, bestaat zonder bedieninge des Woorts, ende ten grootsten deele een afschrik heeft van een krachtige toepassinge der dinghen, die tot de kracht der Godtsaligheyt behooren, *Want daar sal een tijt zijn, wanneer sy de ghesonde leere niet en sullen verdragen.* 2. *Tim.* 4. 3. Maar 't geloof aan het woort, als aan sijn beginsel en gront vast blijft hangen.

XIX. Het blijkt 3. daar uyt, dat hoewel het de rechtvaerdighmakinge in sijn Salighmaker Christus soekt, dat selve nochtans met oprechte toestemminge en onderwerpinge des Hertes, het gansche Woordt Gods omhelst, dat is, *alle beveelen*, verbooden, dreyghementen, die van Godt hervoort komen, *Psal.* 119. 6. *Wat nuttigheyt is het, indien ymandt seght, dat hy het gheloove heeft, ende en heeft de wercken niet? kan dat gheloove hem salich maken? Iac.* 2. 14. *Herodes* stont toe en *deede veele dinghen:* Maar niet alle, *Marc.* 6. 20. De reden nu van 't voorseyde is, dat het gheloof eenvoudelijk, sonder uytneminghe van saacken, het Herte des Mensches overgeeft aan Godt en vereenigt met Godt.

XX. Het blijkt 4. daar uyt, dat het selve des Mensches *Herte reynigt* van alle Zonden, *Hand.* 15. 9. te weten, wat belangt het voornemen des gemoets en behoorlijke betrachtinge. In welcke opsichten de Gelovigen zijn *de reyne van Herten. Matt.* 5. 8. Reden van dese werckinge is, om dat het Geloof insonderheyt en voor al in Godt allerley weghneminge van zonden zoekt.

XXI. Het

XXI. Het blijkt 5. daar uyt, dat het in het Herte een zuyvere genegentheyt jegens Godt verwekt, daar door gebeurt dat wy den naam en eere Godts allermeest achten, *Wy hebben hem lief, om dat hy ons eerst lief gehadt heeft.* 1. *Joh.* 4. 19. Hier uyt is dat de Geloovigen door de liefde, waar mee *sy God lief hebben*, in de Schrift pleeghen beschreeven te worden, *Rom.* 8. 28. 1. *Cor.* 16. 22. *Eph.* 6. 23, 24. Reden is, om dat sy Godt achten en houden te zijn hun hoogste en opperste goed.

XXII. Het blijkt 6. daar uyt, dat het ook *jegens de Broeders een oprechte Liefde* in 't Herte verwekt, 1. *Ioh.* 3. 14. Reden is, om dat Godts Beeldt in dezelven gezien wort. 1. *Ioh.* 5. 1. *Een ygelijk, die lief heeft den genen die gebooren heeft, die heeft ook lief den geenen die uyt hem gebooren is.*

Het VII. Hooft-stuk.

Van de Versoekingen, die tegens het Geloof strijden.

NADEMAAL des Mensches gansche gheestelijke leven hanght aan sijn Geloove, *De rechtvaardige sal uyt den Geloove leven*, *Hebr.* 10. 38. Daar door hy als syn Schildt teghen alle verzoekinghen des Duyvels, des Werelts, en des Vleeschs veyligh bewaart word, *boven al aangenomen hebbende den Schilt des geloofs, met welken ghy alle de vierige pijlen des boosen sult konnen uytblussen*, *Eph.* 6. 16. *Den duyvel wederstaat, vast zijnde in het geloove*, 1 *Petr.* 5. 9. Gelijk *Moses door het geloove sich vast hielt, als siende den onsienlijken*, *Hebr.* 11. 24, 27. Daarom wordt het Geloof van den Duyvel, de Wereldt, en het Vleesch allermeest bestreden. 't Sal dan oorbaar zijn, dat wy van de voorneemste aanvallen onser vyanden, daar mee sy het Geloof pleegen te bespringen, goede kennisse hebben, samen van bequame middelen, met welke wy die door Godts genade konnen te rugge drijven, op dat sy 't Geloof niet te zeer verzwakken.

(*a*) Soo is dan de eerste Vraag, hoe een Geloovige zik zelf ondersteunen kan tegens die verzoekingen, welke daar uyt ontstaan, om dat het geloof ende de heldere vruchten van dien niet gevoelt en worden?

I. Antw. Hy moet 1. aanmerken, dat het Geloof in sijn natuure van die dingen is, welke niet gezien noch gevoelt en worden, *Het geloof is een vaste grond der dingen, die men hoopt, ende een bewys der saken, die men niet en siet.* *Hebr.* 11. 1. Daar in het verscheelt van het gesichte. *De hope nu die gesien word en is geen hope: Want het gene yemand siet, waarom sal hy 't ook hoopen?* *Rom.* 8. 24. *Wy zien nu door eenen spiegel in een duystere reden.* 1. *Cor.* 13. 12. Alsoo dat tot het wezen des geloofs genoech zy, soo yemand met geheeler herte Christus voor sijn Salighmaker kieze, en met gantscher herte hem aanhange. De rest behoort totte *wel wezen* des geloofs,

(*a*) Van het gebrek in het gevoelen des Geloofs.

niet

niet simpelijk tottet *wesen; zyt gewortelt ende opgebouwt in Christus, ende bevestight in het geloove. Col.* 2. 7.

II. Hy moet 2. bemerken, dat het gebrek van veel Vruchten kan een bewijs zijn, dat yemands geloof flaauw of zwak is, maar niet dat hy zonder geloof is. Gelijk in 't voorgaande Capittel uytgeleyd is. *Want so by u zijn het geloove, ende godsaligheyd, ende in u overvloedig zijn, sy en sullen u niet ledich noch onvruchtbaar laten in de kennisse Jesu Christi onses Heeren.* 2 *Petr.* 1. 5, 6, 7. 8.

III. Hy moet ook 3. bemerken, dat de Conscientie by wijlen veel ondersteunt word door gedachtenis van het voorgaande gevoelen van Gods genade, schoon dat die niet en blijkt voor tegenwoordig, *Ick overdachte de dagen van ouds; de jaren der eeuwen. Ick dachte aan mijn snaren-spel, in der nacht overleyde ick in mijn herte, ende mijn geest ondersocht. Ick sal der daden des Heeren gedencken: ja ick sal gedencken uwe wonderen van ouds her, Psalm* 77. 6, 7, 12. Desgelijks wordt de Conscientie versterkt door 't oordeel van andre godvruchtige en ervarene luyden over ons, als ons eygen ontstelt is, *Maar, geliefde, wy verseekeren ons van u betere dingen, ende met de saligheyd gevoegt. Hebr.* 6. 9. *Ghy moet* den boetvaardigen *liever vergeven ende vertroosten, op dat de sodanige door al te overvloedige droefheid niet eenigsins en worde verslonden.* 2 *Cor.* 2. 7, 8.

(*a*) De tweede Vraag is, hoe dat hy zich kan ondersteunen jegens die verzoekingen, welke daar uyt ontstaan, dat hy teekenen van Godts toorn gevoelt?

IV. Antw. Hy moet 1. aanmerken, dat veele teekenen van Godts toorn, samen met sijn gunste konnen bestaan. *O Heere onse God, ghy hebtse verhoort, ghy zijt hen geweest een vergevende God, hoewel wrake doende over hare daden. Psal.* 99. 8.

V. Hy moet 2. gedencken, dat Christus zelf, de Soon der liefde Gods, de gramschap Gods in dese maniere gesmaakt heeft, *Roepende, met een groote stemme, Mijn Godt, mijn Godt, waarom hebt ghy my verlaten? Matth.* 27. 46.

VI. Hy moet ook 3. betrachten, dat van de Geloovigen vereyscht word, dat sy *tegen hope op hope gelooven, Rom.* 4. 18. En datse door geloove *met Godt zelf*, als *worstelen, Genes.* 32. 24. *Hos.* 12. 4, 5, 6.

(*b*) De derde Vraag is, hoe dat hy zik mach ophouden jegens verzoekingen, die daar uyt voortkomen, dat sijn geloof niet toe en neemt: dat nochtans behoort. *De rechtvaardigheydt Gods word in het Euangelium geopenbaart uyt geloove tot gelove. Rom.* 1. 17.

VII. Antw. 1. Hy moet beseffen, dat het Geloof (gelijk de Aart-gewassen en Dieren) eerder en lichter begreepen werdt gewassen te hebben, als te wassen. 2. Dat de aanwas des Geloofs niet in yeder oogenblik en alle tijdt des levens geschied, *Want ghy, daar ghy Leeraars behoort te zijn van wegen den tijd, hebt wederom van noode, dat men u leere, welke de eerste beginselen zijn der woorden Gods: ende ghy zijt geworden, als die melk van noode hebben, ende niet vaste spijse. Hebr.* 5. 12. Maar dan voornamelijk wast het geloove, als de Sonne der gerechtigheyd nader komt tot onzen gezicht-eynder of Hemel-

(*a*) Van het gevoelen des toorns Gods. (*b*) Van het gebrek van aanwas en voortgank des Geloofs

oort,

oort, door een goedertierene mededeelinge syner jonste, *De gemeynten dan door geheel Iudea, ende Galilea, ende Samaria hadden vrede, ende wierden gestigt: ende wandelende inde vrese des Heeren, ende de vertroostinge des H. Geests, wierden vermenigvuldigt. Hand.* 9. 31. *genade ende vrede sy u vermenigvuldigt door de kennisse Gods, ende Iesu onses Heeren.* 2. *Pet.* 1. 2, 3. 3. Dat de verzoekingen zelve, die de vermeerderinge des Geloofs voor jegenwoordigh beletten, dezelve in 't toekomende bevorderen: gelijck de Winter in de Planten, en verscheyde Siekten in jonger Luyden Lichamen.

(*a*) De vierde Vraag is, hoe dat hy zik magh staande houden, jegens de verschrickingen van sijn eygen zonden, inzonderheydt wanneerse vry zwaar zijn?

VIII. Antw. 1. Hy moet gedenken, dat het by gebrek van Geloof toekomt, dat hy in zulke verzoekingen geleydt wordt, waarom Paulus vermaant, *houdt het daar voor, dat ghy wel der sonde doodt zijt, maar Gode levende zijt in Jesu Christo. Rom.* 6. 11. *Ephes.* 6. 16. 1. *Petr.* 5. 9. Overzulks dat niet het Geloof om deze zonden moet wegh-geworpen worden, maar des te meer versterkt worden, *de Heere seyde, Simon, Simon, siet de Satan heeft u lieden seer begeert om te siften, als de tarwe: Maar ik hebbe voor u gebeeden, dat uw geloove niet op en houwde: ende ghy, als ghy eens sult bekeert zijn, soo versterkt uwe broeders. Luc.* 22. 31, 32

IX. Hy moet 2. bedenken, dattet eens Geloovigen plicht zy, niet van Godt om de zonden, maar om Gods wille van de zonden te vlieden, en Gode in Christus aan te hangen, tot vergiffenis en uytwissinge van alle sijne sonden, *gelyk Moses de slange in de Woestijne verhooght heeft, alsoo moet de Sone des mensches verhooght worden: Op dat een ygelijk die in hem gelooft, niet en verderve, maar het eeuwige leven hebbe. Johan.* 3. 14, 15. vergeleeken met *Num.* 21. 9.

De vijfde Vraagh is, hoe dat hy zik konne ondersteunen, tegens te hoop aanvallende verdrukkingen?

X. Antw. Hy moet denkken, 1. Dat dusdanige beproevingen sijn Vruchten van Godts Liefde, *Want dien de Heere lief heeft, kastijdt hy; ende hy geesselt eenen yegelijken Soone, dien hy aanneemt. Hebr.* 12. 6. 2. Sij zullen hem *ten besten gekeert worden, Rom.* 8. 28. 3. *Gods genade moet* in allen dezen *vernoegen, want syn kracht word in zwakheyd volbracht.* 2. *Cor.* 12. 9. Edoch om van de verdruckingen te spreken, zal hier na plaats volgen.

Het VIII. Hooft-stuk,

Van de Bekeeringe.

VAN de Bekeeringe is de eerste Vraag, Wat den Mensche te doen staat, op dat hy zik bekeeren magh?

I. Antw. Hy moet 1. met alle aandacht sijne zonden bemerken na den allerverfoeylijksten aart die sy hebben, *Wee den sondigen volcke, den volcke*

(*a*) Van de schuldigheyt der zwaare zonden.

van

van swaare ongerechtigheyd, den zade der boosdoenderen, den verdervenden kinderen: sy hebben den Heere verlaten, sy hebben den heyligen Israëls gelastert, sy hebben sich vervreemdet, wijkende achterwaarts. Jesai. 1. 4. *Ghy en weet niet, dat ghy zyt elendigh, ende jammerlijk, ende arm, ende blind, ende naakt. Openb.* 3. 17. Want gelijk de aanmerkingh van zonde, ons voorkomende onder eenigen valschen schijn van een sake, die men dient te betrachten, aan leydt tot sonde: alsoo is 't dat het gemoet, de sonde ten rechte bemerkende, als een grouwelijk ende afschouwelijk ding, wederom op nieuws van de sonde wordt afgeleyd door ware bekeeringe. Nu in deze aanmerkinge vermagh zeer veel, 1. Die Majesteyt Gods te beschouwen, die deur onse sonden zwaarlijk is beleedight. 2. Te overleggen die oneyndige en veelvoudige verbintenis, daar door wy gehouden zijn om God te behagen, die wij niet hebben op-gehouden onuytspreeklijk te schenden. 3. Te dencken aan die schrickelijke toorne Godts, die als een verteerende vuur blijft op de onboetvaardige Sondaars. 4. Die Godlijke goederen, van welke ons de zonden berooven, voor oogen te hebben. 5. Die groote quaaden ter herte te nemen, welke ons, onse evennaesten, en ook den Goddelijken Naam door onze misdaden geschapen worden. Maar een zonderlinge plaats en gebruyk, heeft hier een heyligh overlegh van die hoochste cruycingen, doodt, en vervloeckinge, die onze zonden den Heere Christus toegebracht hebben.

II. Hy moet 2. gehoorzaamheyd nevens God voor sijne oogen-stellen, als een saak, onbepaaldelijk te zoeken, en nootelijk te achtervolgen, *Indien ghy u niet en bekeert, soo sult ghy alle desgelijks vergaan. Luc.* 13. 3. *Een dingh is noodich. Luc.* 10. 42. Die tot yetwes anders. als onbepaaldelijk noodich, gevoert worden, *versinken* met die genegentheyt *in 't verderf*, 1. *Tim*. 6. 9.

III. Hy moet 3. sijne zonden voor Godt bekennen, *Indien wy onse sonden belijden, Godt is getrouw ende rechtvaardig, dat hy ons de sonden vergeve ende ons reynige van alle ongerechtigheydt.* 1. *Johan*. 1. 9. Siet het exempel van David, *Psal*. 32. 5. *en* 51. 5, 6. Want bekentenis alle schult en *schaamte* den Mensche toeschrijft, en Godt alle eer, *van gerechtigheyd, Dan*. 9. 7.

IV. Hij moet 4. door geloove in Christus van God verwachten en eyschen veranderinge des hertes, volgends de beloftenis, die staat, *Ezech*. 36. 26. *Ick sal u een nieuw herte geven, ende sal eenen nieuwen geest geven in het binnenste van u: ende ick sal het steenen herte uyt uw vleesch weghnemen, ende sal u een vleeschen herte geven*, Want die op hun eygen krachten steunende, zich tot bekeeringe begeeven en richten geen vast en bondig werk uyt. Om *dat wy van ons selven niet bequaam zijn yet te dencken, als uyt ons selven: maar onse bequaamheydt is uyt Godt.* 2 *Cor*. 3. 5.

V. Hy moet in de 5. plaats, in die kracht Gods zik mettet gantsche Herte afkeeren van 't geene dat quaadt, en bekeeren tot het geen dat goed is voor 't Aengezichte Gods, *Psalm* 34. 15. *Wijkt af van het quade, ende doet het goede.* Nu de afkeeringh van 't quade, bestaat ten eersten in een haat des quaets, *Psal.* 45. 8. *Ghy hatet de godloosheyd.* Welke haat ten aanzien van de voorgaande zonden noodtsaakleijck een ernstige weedom en *rouwklachte* baart. *Zach*. 12. 11, 12. 't Samen met *schaamte* en walginge, *Rom*. 6. 21.

En de

En de bekeeringh ten goede, bestaat ten eersten in verlangen en voornemen om wel te doen, *Psalm* 119. 30. *Ick hebb' verkooren den wegh der waarheydt, uwe rechten hebb' ick my voórgesteld. En vers* 106. *Ick hebbe gezwooren, ende sal het bevestigen, dat ick onderhouden sal de rechten uwer gerechtigheyd.*

(*a*) De tweede Vraag is, met welke beweeghredenen yemand tot waare bekeeringe konne opgewekt worden?

VI. Soo hy beseffe 1. dat deze bekeeringh God hooghlijk behaaght, *Psalm* 51. 19. *De offerhanden Godts zijn een gebrooken geest, een gebroken en verslagen herte en sult ghy, o Godt, niet verachten.* De kracht der bewijs-reden is daar in, dat die door geloove aan God overgegeven is, niet anders en kan dan alle dingen, die God behaaglijk zijn, benijveren. 2. Dat sy tot zaligheyd 'teenemaal noodig zy, *Luc.* 13. 3. *Indien ghy u niet en bekeert, soo sult ghy alle desgelijks vergaan.* Reden van gevolg legt daar in, dat die het eynde wilt, ook wilt de middelen, die hy ziet met dat eynde noodtsaaklijk verknocht te zijn. 3. Dat *de zonden* als een verdienende en werkende oorsaak, *maaken een scheydinge tusschen Godt en de menschen. Ies.* 59. 2. Die reden daarom volgt, om dat een geloovige door sijn geloof Gode aanhanght, en zik alsoo af-keert van dingen, die van Godt scheyden. 4. Datter seer groote tegenstrijdt zy tusschen de sonden, en onse roepinge. geloof, en leven, 2. *Cor.* 6. 14, 15, 16, 17, 18. *Want wat mededeel heeft de gerechtigheyd met de ongerechtigheyd? ende wat gemeynschap heeft het licht met de duysternisse? Ende wat samenstemminge heeft Christus met Belial? Ofte wat deel heeft de geloovige met de ongeloovige?* En soo voorts. 1. *Thess.* 4. 7. *Godt en heeft ons niet geroepen tot onreynigheydt, maar tot heylighmakinge.* Dese bewijs-reden geldt daarom, dat, als van twee tegenstrijdige dingen het eene vast gestelt word, dan het andere tegendeel van dien geweert en ontkent word. 5. Dat de groote en menighvuldige weldaden Godts tijdt en redenen geven om ons te bekeeren. *Rom.* 2. 4. *Of veracht ghy den rijkdom sijner goedertierenheydt, ende verdraagsaamheyd, ende langhmoedigheyd; niet wetende dat de goedertierentheydt Gods u tot bekeeringe leydt?* 6. Dat Christus de zwaarste smerten om onze zonden geleeden heeft, *Zach.* 12. 10. *Sy sullen my aanschouwen, dien sy doorsteeken hebben, ende sy sullen over hem rouwklaagen, als met de rouwklaage over eenen eenigen Soone; ende sy sullen over hem bitterlijk kermen, gelijk men bitterlijk kermt, over eenen eerstgeborenen.* Waar uyt wy geleert worden, hoe gruwelijk en verfoeyelijk de sonden zijn. 7. Dat de onboetvaardigheyd in zich de zwaarste zond is, en een aanhoudingh, verzeegeling, ende verwijdering van alle andere misdaden. *Jerem.* 8. 4, 5. *Soo seyd de Heere; salmen vallen, ende niet weder opstaan? salmen afkeeren, ende niet wederkeeren? Waarom keert dan dit volk te Jerusalem af met eene altoos duurende afkeeringe? sy houden vast aan bedrogh, sy weygeren weder te keeren.* 8. Dat aan allen die zich bekeeren, zeer groote beloften gedaan zijn, en het Rijcke Godts voor hun open is. Op de beterschap des levens, *seydt de Heere, komt dan en laat ons t'samen rechten: Al waren uwe sonden, als scharlaken, sy sullen wit worden, als sneeuw; al waren sy rood, als karmosijn, sy sullen worden als witte wolle, Jesai.* 1. 18.

(*a*) Beweegh-redenen tot Bekeeringe.

Diergelijk

Diergelijke schoone beloften lesen wy in Salomons Gebed, 1. *Kon.* 8. By-sonderlijk *vers* 48, 49, 50.

(*a*) De derde Vraag is, welke teekenen daar zijn van waare Bekeeringe?

VII. Antw. 1. Leet-wesen over zonden, voor so veel yemant door dezelve God beleedigt heeft, ende niet alleenlijk ten aanzien van straffe. Reden is, om dat de bekeeringh den Mensch afkeert van zonde, als sonde: nu yetwes is sonde, hoe ver het Gods geopenbaarde Wille schend, en alzo hem zelf beleedigt en tot gramschap verwekt. Die weedom moet ook zijn de grootste van alle ween, *Zach.* 12. 10, 11, 12. Ten minsten in 't begrijp na mishagen des willes, hoewel in 't gevoel menichmaal andre smerten meerder ingespannen lijcken. Smerte of droefheyd is een beleediging der Ziele, daar uyt ontstaande, dat sy yets lijd, 'tgeen sy af-stemt, als waar van sy voelt gequetst te worden. So dat droefheyd over de zonden, nootsaaklijk vergeselschapt de bekeeringe van zonden: om dat de Ziel, dewijl sy zich van zonde bekeert, begint de zonde niet te willen of die af te stemmen. Voelende dan dat haar aankleeft, 't geen, waar van sy meest af-keerig is, en kan niet anders dan versteurt worden, als beleedigt zijnde. Om dat ook de voorneemste reden, waarom een bekeerde Ziel van zonde af-keerigh zy, is die weder strijd, welke de zonde heeft tegens de Wille Gods, met wien een bekeerde Ziel nu is vereenight, overzulks de droefheyd over de zonden, sose wel geaart is, meer daar uyt her voor komt, dat Godt door dezelve verstoort zy, als dat sy ellendigheyd met zich brengen.

VIII. 2. Het tweede teeken der waare bekeeringe is een haat van de zonde, als verfoeyelijk boven alle dingen. *Openb.* 2. 6. *Dit hebt ghy, dat ghy de werken der Nicolaiten hatet, welke ik ook hate.* Soo nu dese haat oprecht is, wordt sy 1. zonder uytstekinge gedragen tegens alle bekende zonde. 2. Is stantvastig, zonder onderlatinge. 3. Onverzoenlijk, zonder bevredinge. 4. Is heftig, zonder duldinge.

IX. Het derde teeken is een groot verlangen en vast voorneemen, 1. Om alle zonde te mijden, en voort aan wel te leven. Reden is, om dat die tot verfoeyinge en haat van zonde gekomen is, onder die gestalte dattet zond is, en de Goddelijke Majesteyt beleedight, die schrikt af, so van toekomende als van voorleedene zonden: Want niet min deze als die de Goddelijke Majesteyt quetsen: nu niemand en kan de toekomstige vlieden, dan die by zik voor en vast stelt, so wis hy kan, sijne zonden nimmermeer op eenich beding te herhalen. Soo nu dat voornemen oprecht ende ongeveynst is, brenght het mede een scheydinge so veel meuglijk is, van jegenwoordige zonden, en van gelegentheden der toekomende. 2. Legt zik toe op alle goet. 3. Soekt dat krachtelijk in gestadige betrachtinge en gebruyk van middelen. 4. Bevlijtigt sorgvuldelijk alle hindernissen so inwendige als uytwendige te weeren.

(*b*) Vierde Vraag, Hoe datmen van onbekende zonden zik bekeeren kan?

X. Antw. Die formelijk en bescheydentlijk van alle bekende zonden boete doet, heeft een deughdelijke ende gemenghde bekeeringe van alle zonden, ook die hy niet en kent, *Psal.* 19. 13. *Wie soude de afdwalinge verstaan? reynight my van de verborgene afdwalingen.*

(*a*) Teekenen van Bekeering. (*b*) Bekeeringh van onbekende zonden.

(*b*) Vijfde

(*b*) Vijfde Vraag is, Of het genoech is, eenmaal bekeert te zijn?

XI. Antw. 1. Voorleedene zonden en moeten der vergetelheyd niet bevolen worden, *Deuter*. 9. 7. *Gedenkt ende vergeet niet, dat ghy den Heere, uwen Godt in de woestijne seer vertoornt hebt*. Selfs en moeten oude zonden, die in onse jeugt begaan zijn, niet vergeten worden. *Gedenkt niet de zonden mijner jonkheyd;* bid David tot God, *Ps*. 25. 7. 2. Nuttigh is deeze geheugenis der voorgaande feylen, 1. Tot verneederinge, *Deuter* 9, 7. 2 Tot dankbaarheyd jegens God, 1. *Tim*. 1. 12, 13. *Ick dancke hem, die my bekrachtigt heeft, namelijk, Jesu Christo onsen Heere: die ick te vooren een gods-lasteraar was, ende een vervolger, ende een verdrucker*. 3. Tot meedelijden en zaftsinnigheyd nevens andre Zondaars, *Tit*. 3. 2, 3. *Datse niemand en lasteren, geen vechters, maar bescheyden zijn, alle sachtmoedigheyt bewijsende tegen alle menschen: want ook wy waren eertijds onwijs, ongehoorsaam, dwalende, &c.* Soo dikwijls nu, als de gedachtenis van de zonden ons voorkomt, moeten wy van wegen de selve, met schaamte en droefheydt aangedaan wesen, gelijk Pharaos schencker *Gen*. 41. 9. Jerusalem en Juda, *Ezech*. 16. 61, 63. d'Apostel Paulus, 1. *Cor*. 15. 9. Die gruwel, welcke het gemoet in de eerste bekeeringe te verschrikken pleegt, en komt wel hier uyt herdenckinge van ouwe zonden niet weer in de Geloovigen, om Godts barmhertigheyd die sy in Christus bekomen hebben, maar schaamte en bloozen de Heyligen meest betaamt, *Rom*. 6. 21. *Wat vrucht dan hadt ghy doe van die dingen, daar over gy u nu schaamt?* So dattet een merk-teeken eens godloozen Mensches zy, die noch van sijne misdaden geen boete en heeft gedaan, soo hy daar aan met blijdschap herdencken kan, *Job*. 20. 12. *Indien het quaad in sijnen mond soet is, ende hy dat verbergt onder sijne tonge*. *Spr*. 2. 14. *Die blijde zijn in 't quaad doen, verheugen sigh in de verkeertheeden des quaaden*.

VII. 2. De bekeeringh moet daaghlijks vernieuwt worden, gelijk de zonden vernieuwt worden, 2. *Tim*. 1. 6. *Ik maake u indachtigh, dat ghy opwekt de gave Gods, die in u is*. Maar een domme onboetvaardigheyd mishaaght Godt. *Jere*. 8. 6. *Ick hebbe geluystert en toegehoort, sy spreeken, dat niet recht en is; daar en is niemand, die berouw heeft over sijne boosheyd, seggende, wat heb ik gedaan? een yder keert sig om in sijnen loop, gelijk een onbesuyst paard in den strijdt*. Want gelijkerwijs een Kaerse versch uytgeblust, en noch rookende, met een geringen blas weder aangesteeken wordt en herleeft, alsoo wordt de Ziel van de gewoonlijke bangigheeden en perijkelen der zonde bevrijdt, door een tijdtlijke, dat is, daaghlijkse vernieuwinge van bekeering. Een verstuykt Lit moet ten eersten herstelt worden. 3. In ongemeene zonden is meede noodsaakelijk een ongemeene bekeeringh. Hoedanige David betoont *Psalm* 51. En d'Apostel vereyscht, namelijk *een meerder leetwesen*. 1. *Cor*. 5. 2. *eene droefheyd na God*. 2. *Cor*. 7. 9. ende *eene verneederingh en rouwe*. 2. *Cor*. 12. 21.

(*a*) Aanhoudingen en vernieuwingh van bekeeringe.

Het

Het IX. Hooft-stuk.

Van de Aanneeminge tot Kinderen.

UYT het geloove in Christus, volght de rechtvaardighmaking en aanneemingh tot een kint Godts. Maar om dat de rechtvaardighmakingh eygentlijk bestaat in seeker betreckinge ofte opsicht des Mensches tot Godt, daerom en heeft sy niet bezonders, dat op de Conscientie ziet, behalven de dingen, die of te vooren zijn uytgeleght in de Vraagh-stucken van het Geloof, of na deze zullen uytgeleyd worden in de Vraagen, die behooren tot heylighmakinge, verheerlijkinge, en gehoorsaamheyd.

Soo yemand zeeker is van sijn Geloove in Christus, en efter in sijne Conscientie opgeschort is, aangaande sijn rechtvaerdiginge voor Godt, dat gebeurt by gebrek van wijsheyd, daar door hy uyt die voorige gronden een besluyt in brengen moet over sijn staat voor God. Welk gebrek ook mackelijk zal genezen worden door rechte onderwijsinge van den aardt der rechtveerdighmakinge. Want alle beloften des Euangeliums van de vergevinge der zonden, rechtveerdiginge, en eeuwige zaligheyd, behooren even tot yder geloovige, en konnen, ja ook moeten even van hem aangevat ende hem toegepast worden, als of hy met sijn eygen naam in de Schriftuure zelf betekent en aangesproken was. Reden is, vermits alles, dat aan het geloove ende de geloovigen in 't gemeen belooft word, uytdruckelijk alle en yegelijk waar gelovige wort toegezegt.

Dezelve geleegentheydt heeft het met de aanneeminge tot een kindt Godts. Maer desen zegen en weldaet Gods op een bysondere maniere sekre werking des H. Geests, als een byvoeghsel, toegeschreeven word, van wegen de welke hy genoemt wordt een Geest der Aanneminge tot kinderen. Want hoewel 't *deselve geest* zy, die 1. de Menschen *overtuyght van zonde, gerechtigheyd, en oordeel Ioh.* 16. 8. 2. *Verlicht met de heylzame kennisse Christi*, 1 *Cor*. 2. 10, 13. *Eph*. 1. 17, 18. 3. *Inlijft in Christus*, *Ephes*. 3. 16, 17. en 4. 4. 4. De ingelijfde *levendigh maakt*, 2. *Cor*. 3. 6. 5. Die levendigh gemaakt zijn, *leyd in alle waarheyd*, die ter zaligheyd noodich is, *Johan*. 14. 17. *en* 16. 13. 1 *Johan*. 4. 13. Evenwel om dat de aenneming onder alle die weldaden de voorneemste plaats bestaat, die ons door den Heyligen Geest bezeegelt word, overzulks ontfangt hy daar van een zonderlinge benaaminge, en word geheeten *de Geest der aanneeminge tot kinderen*, *Rom*. 8. 15.

(*a*) Van desen Geest nu word 1. gevraagt, wat den mensche te doen zy, op dat hy hem oft sijne levendige werkinge en gevoel verkrijgen konne?

1. Antw. Hy moet 1. naarstelijk luysteren na de predikinge des Euangeliums, 2. *Corint*. 3. 6, 8. *De Dienaars des nieuwen Verbonts*, worden geheeten *Dienaars des geests*. *en de bedieningh* des zelven *bedieningh des geests*, om dat Godt door dit middel sijnen Geest voor-draegt en mede-deylt, *Galat*. 3. 2. *Ghy hebt den geest ontfangen uyt de predikinge des geloofs*. *Ephes*. 1. 13. *Gehoort hebbende het Euangelium uwer zaligheyd; en zijt, na dat ghy gelooft hebt, ook verzeegelt geworden met den Heyligen Geest der belofte*.

(*a*) Hoemen staan moet na den Geest der aanneminge.

11. Hy

II. Hy moet 2. dezen Geest begeeren en bidden van God, *Luc.* 11. 13. *De hemelsche Vader sal den Heyligen geest geven den genen die hem bidden.*

III. 3. Hy moet de deurèn sijns Hertes openen, op dat de Geest mooge ingaan, *Psal.* 24. 7. *Heft uwe hoofden op ghy poorten, ende verheft u ghy eeuwige deuren, dat de Koning der Eeren ingaa. Openb.* 3. 20. *Siet ick staa aan de deure, ende ick kloppe: indien yemandt mijne stemme sal hooren ende de deure open doen, ick sal tot hem inkomen, ende ick sal met hem avondmaal houden, ende hy met my.* Nu dit openen van 't herte, is sijn gemoet van aerdsche dingen aftrecken, opwaarts heffen; ende zik in aller maniere aanstellen, om de driften des Geests toe te laten, en te volgen.

De tweede Vraag is, welke dingen daar zijn tekens van den Geest der aanneminge?

(*a*) IV. Het eerste teeken is de geest des Gebeds, daar mee Gode word aangeroepen als Vader, *Zach.* 12. 10. *Doch over het huys Davids ende over de inwoonders van Ierusalem, sal ick uytstorten den geest der genade ende der gebeeden. Rom.* 8. 15. *Ghy hebt ontfangen den geest der aanneminge tot kinderen, door welcken wy roepen Abba, Vader.* Siet ook *vers* 26. *en Galat.* 4. 6. Want een oprechte Kinderlijke genegentheyd tot God niemant en verkrijght, als uyt de gemeenschap en mededeelinge van den selven geest.

Dit nu op die wijze, eenighsins ten tijde des Euangeliums of nieuwen Verbonds eygen is, gemerkt God voorneemlijk, baarblijkelijk, en op voortreflijker wijse als vooren, zik verklaart heeft onzen Vader te wezen.

V. Het tweede teeken is een groote achting van dese waerdigheydt, die in de aanneminge is, sy word genaamt *een macht of recht* en *waerdigheyd. Johan* 1. 12. Ende erkent 1. Joh. 3. 1. *Siet hoe groote liefde heeft ons de Vader gegeven, namelijk, dat wy kinderen Godts genaamt souden worden.* Want de Geest ons de aanneeminge niet alleen en verzegelt, maar ook toont hoe groot een zegen sy is en hoe veel daar van te houden is.

VI. Het derde teeken is Eere en Eerbiedigheyd, die men betoont jegens Godt, 1. *Petr.* 1. 17. *Indien ghy tot eenen Vader aanroept den geenen, die zonder aanneminge des persoons oordeeld, na een ygelijks werk, soo wandelt in vreese den tijdt uwer inwooninge. Mal.* 1. 6. *Een Sone sal den Vader eeren.* Want oprechte eerbiedenis volcht uyt begrijpinge van yemandts groote goedertierenheyd, samen gevoeght met groote mogentheyt.

VII. Het vierde teeken is Kinderlijke gehoorzaamheydt, 1. *Petr.* 1. 14. *Als gehoorsaame kinderen, en wordt niet gelijkformigh den begeerlijkheeden, die te vooren in uwe onweetenheydt waaren.* Welke gehoorsaamheyd niet zoo zeer uyt verwachtinge van loon ontstaat, als uyt liefde en lust om te behagen, *Rom.* 8. 14. *Soo veele als 'er door den Geest Gods geleyd worden, die zijn Kinderen Gods.* Want deese volgzaamheyt uyt Gods-dienstige eerbiedenis her voor-komt.

VIII. Het vijfde teeken is, gelijkformigheyd met het Beeldt Godts des Vaders en Christi onses eerst-gebooren Broeders, *Matth.* 5. 48. *Weest dan ghy-lieden volmaakt, gelijck uw Vader, die in de Hemelen is, volmaakt is. Rom.*

(*a*) Aanneemings merk-teekenen.

8. 29.

8. 29. *Die God te voren gekent heeft, die heeft hy oock te voren geordineert den Beelde sijns Soons gelijkformig te zijn, op dat hy de eerst-gebooren zy onder veele Broederen.* 1. *Joh.* 3. 9. *Een ygelijk, die uyt Godt gebooren is, die en doet de Zonde niet.* Want een Zoon na de ghelijkenis en het Beelt sijns Vaders wort geteelt.

IX. Het zeste teeken is een oprechte Hoop des eeuwigen Erf-doms, *Rom.* 8. 17. *Indien wy kinderen zijn, so zijn wy oock Erfgenamen; Erfgenamen Gods, ende mede Erfgenamen Christi.* Want de erffenis en haare afwagtingh den Kinderen eygen is, niet den Slaaven of den Vreemden.

De derde Vraag is, hoe een Mensch het getuyghenis van desen gheest behouden ende bewaaren kan?

X. Antw. 1. Indien hy hem deur verachtinge of verzuim van de middelen der ghenade *niet uyt en blussche*, 1, *Thess.* 5. 19, 20. *En bluscht den Geest niet uyt. En veracht de Prophetien niet* Reden daar van is, om dat het woordt, met gelijcke middelen der genade, zijn het voeder des boven natuurlijken levens, welk genuttigt zijnde, de geest in ons versterkt wort, ook ontbreekende, de geest nopende sijn wooninge, in ons beswijkt, en alsoo gezegt wort uyt geblust te worden.

XI. 2. Indien hy hem door vuyligheyt der zonden *niet en bedroeve*, *Eph.* 4. 30. *Ende en bedroeft den H. Geest Gods niet.* De waarom is, dat gelijk natuurlijke droefheydt her voor komt uyt jeghenwoordigheyt of vertegenwoordinge en vertooninge van een strijdig en onaangenaam voorwerpsel, dat yemant oplegt en overweldigt, zo wort in eenigerhande wijs de geest door gheweldige zonde, die hem zeer onlustig en wederstreevig is, aangetroffen en bewogen.

XII. 3. Indien hy hem door Godtvruchtighe poogingen *opwekke*, 2. *Tim.* 1. 6. *Wekt op de gave Gods, die in u is door de opleggingе mijner handen.* De oorzaak is, vermits, gelijk vuur in groen hout niet ontsteeken wordt, dan door hulp van op-blaasinge met Blaasbalken; zo mee geestelijke Brant in de Herten van Zondaars gheen stant en houdt, 't en zy die door betamelijkke middelen ontfonkt werde.

Het X. Hooft-stuk.

Van de Heylig-makinge.

VAN de Heyligh-makinghe is de eerste Vraagh, Wat den Mensche te doen zy, op dat hy mooge heylig wezen?

1. I. Hy moet zich gheheel den woorde Godts onderwerpen. (*a*) Want het Woordt is Godts heylig-makende waarheyt. *Joh.* 17. 17. *Heylightse in uwe waarheyt: uw woort is de waarheyt. Ier.* 31. 33. *Ick sal mijne Wet in haar*

(*a*) Hoemen moet staan na Heyligheyt.

binnenste

binnenste gheven, ende sal die in haar Herte schrijven. Nu dit Woort is krachtig om te heyligen, 1. Voor zooveel het krachtelijk gestelt wordt ende strijdt tegen de Sonde, en die alsoo uyt het Herte drijft, daar in het selve ontfangen wort. 2. Voor zoo veel het is Godts krachtighe werk-tuygh, tot der Menschen weder gheboorte, 1. *Pet.* 1. 23. *ghy zijt weder geboren door het levende ende eeuwich blijvende Woort Gods.*

II. Hy moet zich 2. door gheloove *Christus* toepassen, als *syne Heyligmakinge,* 1. *Corinth.* 1. 30. Soo dan moet hy 1. de heyligheyt uyt Christus als ziel-zuigen: Door erlanghen, dat is, bekennende dat Christus is de Springbron van alle geestelijk leven, en heylig-makende genade, *Col.* 1. 19. *Het is des Vaders wel behagen geweest, dat in hem alle de volheyt woonen zoude. Ioh.* 1. 16. *Ende uyt syne volheyt hebben wy alle ontfangen, oock genade voor genade.* So moet hy op Christus leunen en betrouwen, om waare heyligheydt te bekomen, dat hy haar *putte uyt dese Fonteyne des heyls, Ies.* 12. 3 Ook moet hy 2. dezelve heyligheyt sich diets maaken en daar van over-reden, door aanmerckinghe en overpeynsinghe van de geleegentheyt en weldadigheyt Christi, dat is, beschouwende en ernstig overwegende Gods zegeninghen in Christus moet hem zelf noestelijk opwekken, tot eene bevlijtinghe der heyligheydt, welke op die weldaden is passende.

III. Om datter nu twee deelen onzer heyligmakinge zijn, namelijk de afsterving des ouden Mensches, daar deur de zonde oft oude Mensch wordt uytgetoogen, en de levendig-making des nieuwen Mensches, daar mee de genade of nieuwe Mensch wort aangetrokken, *Eph.* 4. 22, 24. en *Col.* 3. 8, 10. Daarom zijner ook twee deelen om zik Christus tot heylighmakinghe toe te passen; het eerste van welkke is de toe-passingh des doodts Christi; het tweede is de toepassingh zijner opstandinghe ende sijns levens, *Rom.* 6.

IV. Nu daar gheschiet toe-passingh des doodts Christi, tot doodinge der zonde, als het geloof deze doodinghe der zonde werkdadelijk uyt Christus doot besluyt ende betracht. *Rom.* 6. 11. *Also oock ghy-lieden houdt het daar voor, dat ghy der Sonde doodt zijt.*

V. Uyt deze toepassingh wordt de zonde ghezegt *gekruycigt, Rom.* 6. 6. *Gal.* 5. 24. *gedoot, Rom.* 6. 2. En *begraven* te worden, *Rom.* 6. 4.

VI. De Spijkers en Naghels met welke de zonde in dese toepassinghe aen 't Cruys gheheght wort, zijn ganselijk dezelve die Christus zelf hebben aen 't Cruyce gehecht. Want daar en is niets krachtiger, dan so men ernstaftig bemerke, 1. den aart en verdienste zijner zonden. Want wie in goeden ernst denkt, dat sijne zonden den doot verdienen en bearbeyden, en kan niet anders dan benijveren, op dat hy dit verderf door afstervinge der zonde voorkome: dewijl of zonde of zondaar nootelijk sterven moet, *Rom.* 8. 13. *Want indien ghy na den Vleesche leeft, soo sult ghy sterven: maar indien ghy door den geest de werckinge des Lichaams doot, soo sult ghy leven.* 2. Indien hy bedenkt de Liefde en Barmhertigheyt Godts des Vaders jeghens zich zondig Mensche, die Christus om de zonden wegh te nemen in de Wereldt ghezonden heeft. Want de liefde Gods dwinght ons dat te zoeken voor ons zelven, 't gheene Godt met zulken moeyte en koste heeft gezocht voor ons, 1. *Joh.* 4. 11.

Indien

Indien Godt ons also lief gehadt heeft, zijn ook wy schuldig' malkanderen lief te hebben. 3. De genade Jesu Christi, die alles ondergaan en volbragt heeft, om die zelve misdaden uyt te delgen, vordert de afstervinge der Zonden. Want soo deese liefde en genade Jesu Christi ons ter herte gaat, zal sy onse herten tot zodanige bevlijtinge verbinden, 2. *Cor.* 5. 14, 15. *Want de liefde Christi dringt ons: Als die dit oordeelen, dat indien een voor allen gestorven is, sy dan alle gestorven zijn. Ende hy is voor allen gestorven, op dat de gheene, die leven, niet meer sich selven en souden leven, maar dien die voor haar gestorven ende opgewekt is.* Dese dinghen zijn gheweest de Spijkers, met welcke Christus aan 't Cruys ghenaghelt is, niet die van uytwendighe stoffe, welcke de Moordenaars Christi ten dien eynde gebeezight hebben.

VII. De toepassing van Christus opstandinghe en leven wort gedaan, wanneer 't geloof dit leven der ghenade beseft uyt Christus opstandinghe en leven, *Rom.* 6. 11. *Also oock ghy-lieden hout het daar voor, dat ghy Gode levende zijt in Christo Jesu onsen Heere.* Dit leven nu wort uytvoerlijk betracht, door bepeynzinghe van de werkende oorzaak, het eynde, ende de Vruchten van Christus verreyzenis, *Col.* 3. 1. *Indien ghy dan met Christo opgheweckt zijt, so soekt de dingen, die boven zijn, daar Christus is sittende aan de rechterhandt Gods.* De overpeynzingh van de werkende oorzaak stelt deze bewijsreden ter hant: *Indien de zelve gheest, die Christus heeft opghewekt uyt den dooden, in my woont, soo zal hy ook nu mijn Siel van den dood* der zonde *opwekken, tottet leven* der genade, *ende namaals oock mijn lichaam levendigmaken* tot heerlijkheyt. *Rom.* 8. 10, 11. De overpeynsing van het eynde der verryzenisse Christi geeft dese reden; gelijkerwijs *Christus is opghewekt, opdat de doot over hem niet meer heerschen zou, maar hy Gode* in eeuwigheyt *leven, soo moeten wy* ons oock benaarstighen, om door Christi geest *Gode te leven*, dat is, voor Godt ende ter eeren Godts. *Rom.* 6. 9, 10. De overpeynzingh van de Vruchten, dese reden geeft, *ghelijk Christus opgewekt zijnde, zit ter rechter-handt des Vaders in de Hemelen*, also moeten wy altijt trachten, niet na aartse dingen, maar na hemelse, ende na de heerlijkheyt, die in de Hemelen is wegh gelegt. *Onse wandel is in de Hemelen. Phil.* 3. 20. *Col.* 3. 1.

VIII. Hy moet 3. met een levendigh Geloof niet alleen de ghemeene beloften der zaligheyt aangrijpen, maar ook die bezondere, welcke zonderlingh tot de heylighmakinghe zelf behooren, *Dan sal ick reyn water op u sprengen, ende ghy sult reyn werden: van alle uwe onreynigheden, ende van alle uwe drekgoden sal ick u reynigen, Ezec.* 36. 25, *&c.*

IX. Hy moet 4. zik gheheel aan den Heyligen Geest overgeven, op dat hy door hem de beweeginge der sonde weder-staan mach, ende in alle dingen van hem bewoogen en ghedreeven werde, *Rom.* 8. 13, 14. *Indien ghy door den geest de werckingen des lichaams doodet, soo sult ghy leven. Want so veele als'er door den Geest Gods geleydet worden. die zijn Kinderen Gods.*

Tweede Vraag, wat beweeg-redenen daar zijn, met welcke yemant tot bevlijtinge der heyligheydt mag aengeport worden?

(*a*) X. Antw. Soo hy bemerkt, 1. dat *zonder heylig-makinge niemant Godt* zien

(*a*) Beweeg-redenen tot bevlijtinge der Heylig-makinge.

zien en zal. Hebr. 12. 14. *'t En zy uwe gherechtigheyt overvloedigher zy, als der Schrift-geleerden ende der Phariseen, en sult ghy in 't Koninrijke der Hemelen gheensins ingaan. Matt.* 5. 20. 2. Dat de Heyligheyt is Godts Beelt, en die volmaaktheyt, in welke wy van den beginne geschapen zijn: *Ephes.* 4. 24. *Doet aan den nieuwen Mensche, die na God geschapen is in waare rechtvaerdigheydt en Heyligheydt.* 3. Dat de Heyligheyt zy 't eynde van onse verkiezinghe: *Godt heeft ons uytverkoren in Christo, voor de gront-legginge der Werelt, op dat wy souden heylich ende onberispelijk voor hem zijn in de liefde. Eph.* 1. 4. Van onse Verlossinge: *Christus heeft hem selven voor ons gegeven, op dat hy ons soude Verlossen van alle ongerechticheyt, ende hem selven een eyghen Volck soude reynighen, yverich in goede wercken. Tit.* 2. 14. Van onse roepinge: *Paulus aan de gemeynte Gods, die te Corinthen is, den geheyligden in Christo Jesu, den gheroepenen heyligen.* 1. *Corinth.* 1. 2. 4. Dat sy ook het minste deel niet en zy der eeuwige Heerlijkheyt en Geluksaligheyt: *Christus heeft de gemeynte lief gehadt, ende hem selven voor haar overghegheven, op dat hy se hem selven soude heerlijk voorstellen, een gemeynte, die gheen vlecke ofte rimpel en heeft, ofte yet derghelijcke, maar datse soude heylich zijn ende onberispelijk. Eph.* 5. 25, 27. 5. Dat sonder heyligh-makinge niet bestaan en kan, het waare Geloove: *Want gelijk het lichaam sonder geest doot is, also is 't ook het gelove sonder de wercken doot. Jac.* 2. 26. Noch de rechtvaardigmakinge: *Ende dit waart ghy sommige: maar ghy zijt afgewasschen, maar ghy zijt geheyligt, maar gy zijt gerechtvaerdigt in den name des Heeren Jesu, ende door den Geest onses Gods.* 1 *Cor.* 6. 11. Nochte eyndelijk de aanneming tot een kint Gods: *Daarom, Broeders, benaarstight u te meer om uwe roepinge en verkiesinge vast te maken. Want dat doende en sult gy nimmermeer struykelen.* 2. *Pet.* 1. 10.

Derde Vraag, welcke teeckenen daar zijn van de waare heylig-makinge?

(*a*) XI. Antw. 1. Hervorming van alle krachten en vermooghen des Mensches: *De Godt des Vreedes selve heylighe u gheheel ende al: ende uwe geheele oprechte geest, ende ziele, ende lichaam werde onberispelijk bewaart in de toekomste onses Heeren Jesu Christi.* 1. *Thess.* 5. 23. 2. Opmerking op alle de beveelen Godts: *Dan en soude ick niet beschaamt worden, wanneer ick mercken soude op alle uwe geboden. Psal.* 119. 6. *Want wie de geheele Wet sal houden, ende in een sal struyckelen, die is schuldich geworden aan allen. Iac.* 2. 10. 3. Geduurige zorgh om zonden te mijden: *Wel gheluk-salich is de Mensch, die geduurichlijk vreest: maar die sijn Herte verhardt, sal in 't quaat vallen. Spr.* 28. 14. 4. Wandelingh voor Godts Aanzicht: *De Heere verscheen Abram, ende seyde tot hem: Ick ben Godt de Almachtige, wandelt voor mijn aangesichte, ende zijt oprecht. Gen.* 17. 1. Siet voordts het Exempel en de vermanigen Pauli, *Hand.* 24. 16. 1. *Corinth.* 10. 31. *Col.* 3. 23. 5. Worsteling des Geests tegen 't Vleesch: *Want het vleesch begeert tegen den gheest, ende de gheest teghen het vleesch: ende dese staan tegen malkanderen, also dat ghy niet en doet, het géene ghy wildet. Gal.* 5. 17.

(*a*) Merk-teekenen der heylig-makinge.

Het

5

Het XI. Hooft-stuk.

Van de Worstelinghe des Geests en Vleeschs.

VRAAGE 4. Hoe de worsteling des geests teghen 't vleesch, in de weder gheboorene kan onderscheyden worden van die strijt, welke dikmaal in de on-wederboorene, dewijl sy zondighen, pleeght bevonden te worden?

Antw. Sy verschillen 1. in oorzaaken. Want 1. de worsteling der godloosen, of uyt schrik en slaafse vreeze van straf voort komt, of uyt sekre Burgherlijke ghestaltenis, die lichtelijk overwonnen wort: Maar de geestelijke worsteling ontstaat uyt zekere nieuwe Natuure, welke uyt eygene drift tot dingen bewoogen wort, die Godt behagen, ende de tegenstrijdighe vastelijk en bestendigh dwars is en tegen staat. 2. Die strijt en tegen-worstelingh, die in de godloosen bevonden wort, en pleegt geen plaats te hebben, dan in die groover schelmstukken en boos-daden, welcke ofte van het licht der natuure verdoemt worden, ofte van allen die maar weynigh verligt worden, voor een groot afgrijzen pleegen ghehouden te worden: Maar het geestelijk wederstreeven der wederboorene, is tegen alle boosheyt, hoewel sy nooydt in eenigh feyt voltrokken wort.

II. 2. Sy scheelen in voor-werpsels, om dat de zelf-strijt die in ondeugende menschen wort gevonden, is of tussen het natuurlijke getuyghenisse van de Conscientie aan d'eene sijde, ende de gheneegentheyt van de wil, aan d'andere sijde: of mede tussen een lichter beweeginge des Willes, tot eenig burgerlijk of zedelijk goet, en quaade herts-tochten welcke overheerschen: maar die worstelingh, welke de weder-gheboorne eygen is, bestaat in tegenstellinge en kampinge van seker nieuwe en boven natuurlijke hoedanigheydt of gheestelijk leven, welcke haar zitplaats voorneemlijk heeft in den Wil, teghens de verdorvene gheneghentheeden, welcke wel samen bij haar woonen, doch niet overheerschen.

III. 3. Haare wercken zijn verscheyden. Want 1. die strijt der natuurlijke Menschen, kan en pleegt te bestaan, met daaghlijks en ghewoonlijk bedrijf van Zonden: maar de worsteling des geests werkt dit altijt uyt, dat hoewel men in veelen struykelen, evenwel des levens loop en vervolg na Gods Wille aangestelt en door gebracht werde: *Een yghelijk, die uyt Godt gebooren is, die en doet de Sonde niet: want sijn saad blijft in hem: ende hy en kan niet Sondigen, want hy is uyt Godt gebooren. Hier in sijn de kinderen Gods ende de kinderen des Duyvels openbaar. Een yghelijk, die de rechtvaardigheydt niet en doet, die en is niet uyt Godt, ende die sijnen Broeder niet lief en heeft.* 1 *Joh.* 3. 9, 10. 2. Die strijdt van natuurlijke Menschen, hoewelse sommes oorzaak zy, dat het goede gedaan werde, en maakt nochtans gheen goedt beginsel, goedt eynde, noch goede wijze van handelen: Maar de Geest strijdende tegens het Vleesch, brenght dit alles mede. 3. De strijdt der natuurlijke Menschen, laat ordinaire daden toe, selfs in haar wezen quaat: maar de Geest ten grootsten deele so overweldigt, dat hy de zonde in de daat zelf niet toe en laat, hoewel hy in maniere en trap van wel doen bezwijkke. 4. In bedreevene Zonden en belet de strijdt der onherboorene niet, of de zonde

aan alle kanten voltooyt zy, nopende des Zondaars voorgaande raatslagh en voornemen, mee gaande wellustigheyt, en opvolgende hals-sterkheydt en boeteloosheyt: Maar de geest door sijn worstelinge, de kracht der sonde vermindert, ten deele voor, stukwijs na 't bedrijven, en daar na breekt hy haar 't eenemaal. 5. Die natuerlijker Menschen tegen-strijt en zoekt niet meerder dan de zonde te wederhouden: maar de Geest in sijn worstelen altoos strekt zelf tot doodinghe der zonde, en tot de hooghste volkoomenheydt der genade, schoon hy die voor de doot niet verkrijghen kan.

Het XII. Hooft-stuk.

Van den Voortgangh, te doen in de Heylig-makinge.

DE vijfde Vraag over de Heyligh-makinge is, of wy daar in berusten moeten, dat wy de beginselen van dien bekomen hebben?

I. Antw. Twee ampten (*) ons noch opleggehen, welker een van beyde by aldien verachteloost wort, so is al den arbeyt verlooren.

II. Het eerste ampt is vlijt om die Heyligheydt, welke wy hebben, te behouden: *Hout het geloove, ende een goede Conscientie.* 1. *Tim.* 1. 19. De reden is, om dat vele eenighen tree ghedaan hebben, *om de besmettinghen der Wereldt te ontvlieden, in deselfde wederom ingewikkelt zijnde, overwonnen worden, welker laatste conditie is erger, dan hun eerste.* 2. *Petr.* 2. 20, 21. 22.

III. De Heyligheyt nu zullen wy behouden, 1. So wy indachtig zijn des Verbonts, dat wy met God hebben aanghegaan: *Ick hebbe een Verbondt ghemaakt met mijne ooghen. Job* 31. 1. Ende dat wy door Christum verlost zijn: *Of en weet ghy niet, dat u lieder lichaam een tempel is des Heyligen Gheests, die in u is, dien gy van Godt hebt, ende dat gy uwes self niet en zijt? Want ghy zijt diere gekocht: so verheerlijkt dan Godt in uw lichaam ende in uwen geest, welcke Godes zijn.* 1 *Cor.* 6. 19, 20. 2. Soo wy sorgvuldelijk wachten, dat ons eenig berouw van misdaden niet en berouwe: *Maar sy keerden daar na wederom, ende deeden de knechten ende maaghden weder komen, die sy hadden laten vry gaan, ende sy brachtense t' onder, tot knechten, ende tot maagden. Ier.* 34. 11. Dat is, soo wy ons naarstelijk hoeden, dat wy geen zonde goed keuren, te voren van ons quaat gekeurt: of eenigh ampt quaat keuren, te voren van ons goet gekeurt: ende dat in die dinghen, welcke in de Wereldt weynigh geacht worden.

IV. Het tweede Ampt is vlijt, om in de heyligheyt Godts, door sijn hulpe en bystant, te vermeerderen: *Behoudende het hooft, uyt welcke het geheele lichaam door de samen voegselen ende samen bindingen voorsien, ende 't samen gevoegt zijnde, opwast met goddelijcke wasdom. Col.* 2. 19. *Dit bidde ick God, dat uwe liefde noch meer en meer overvloedigh wort in erkentenisse en alle gevoelen. Phil.* 1. 9. *Bedenkt dese dingen, weest hier in besig, op dat u toenemen openbaar zy in allen.*

(*) officia.

1. *Tim.*

1. *Tim.* 4. 15. *Ende ghy tot het selve oock alle naarstigheyt toe brenghende voeght by uw geloove deught.* 2. *Pet.* 1. 5.

V. Reden is, om dat de Natuur der genade zoodanig is, dat sy altijt een verlangen van voller genietinge verwekt: *Als niew gheboorene kinderkens, zijt seer begheerich na de redelijke en onvervalschte melck, op dat ghy door deselve meugt opwassen: indien ghy anders gesmaakt hebt, dat de Heere goedertieren is.* 1. *Pet.* 2. 2. 3. Soo dat, schoon de dorst van gheheele behoeftigheydt door de genade Gods uytgheslooten wort, ghelijk de Heere Christus belooft: *Soo wie gedroncken sal hebben van het water, dat ick hem gheven sal, die en sal in eeuwigheyt niet dorsten. Joh.* 4. 14. Evenwel de dorst van overvloediger genot niet wegh genoomen wort, maar toeneemt. 2. Om dat gelijk onze levendighe Warmte noyt in een staat verblijft, maar altijt af neemt ofte aanwast, also is 't in het leven der genade, 't en zy tot aanwas gearbeydt werde, zal'er nootsaakelijk eenige verteeringh volghen, door de aanvechtinge en bestrijdinge, die dat selve leven lijdt van het verdorvene Vleesch.

VI. Edoch in heyligheyt zullen wy meer en meer aanneemen. 1. Indien wy ons van dag tot dagh oeffenen, tot volkomener verloocheninghe van de zonde, de Wereldt, en ons selven; ende arbeyden om Godt en sijn Rijcke volmaakter te zoeken: *Jesus seyde tot sijne Discipelen, Soo ymandt achter my wil komen, die verloochene hem selven. Matt.* 16. 24. *Maar soekt eerst het Koninkrijke Godts, ende sijne gerechtigheyt. Matt.* 6. 33. 2. Indien wy het eynde geduurigh voor ooghen hebben: *Een dingh doe ick, verghetende het gheene dat achter is, ende streckende my tot het gheene dat vooren is, jaage ick na het wit, tot den prijs der roepinghe Gods, die van boven is in Christo Jesu. Phil.* 3. 14. 3. Indien wy ons Herte omzichtelijk behoeden: *Behoedt uw Herte boven al dat te bewaren is; want daar uyt zijn de uytganghen des levens. Spr.* 4. 23. 4. Indien wy waken in een heylig gebruyk der middelen, welcke tot heyligheyt baten, gebeeden daar toe gevoegt zijnde, om kracht van Godt te verkrijgen.

Het XIII. Hooft-stuk.

Van de Eerstelingen der Verheerlijkinge, bestaande in het gevoelen van Gods liefde.

ONDER de eerstelingen der heerlijhheydt, die den geloovighen in dit leven verleent worden, behoudt de eerste plaatse, de aangrijping en gevoelen van de liefde Gods: want gelijk de bezorging onzer zaligheyt haar eerste begin en gront-slag gehadt heeft in de verkiezinge of liefde Gods tot ons, alsoo beginnen wy te begrijpen, dat wy Salich zullen worden, als wy die selfde liefde Gods 't onswaart gevoelen.

Van de Liefde nu is de eerste Vraagh, op wat maniere en wijze wy dese liefde Gods aangrijpen en gevoelen konnen?

(*a*) 1. Antw.

(*a*) I. Antw. De eyghen oorzaak dezer aangrijpinghe is *de heylighe Geest, deze Liefde Gods uytstortende in de Herten* der gheloovigen. *Rom.* 5. 5. Dat is, hen zonderlingh zeker makende, dat dese liefde Gods overvloedelijk tot hen uytghestrekt wort. Maar nochtans zijner veel baat middelen, door welcke deze uytstortingh ghevordert wort, die ook maken, dat *de geloovigen gewortelt en gegront worden in die liefde. Ephes.* 3. 17. Van die middelen nu de voorneemste deze zijn.

II. Ten eersten soo een gheloovige, Godt in opsicht jegens hem en andre geloovigen, begrijpe enckele liefde te zijn: *Godt is liefde.* 1. *Joh.* 4. 8. Want alsoo is die manier van spreecken te verstaan, niet van God onbepaaldelijk aangemerkt, maar in opsicht tot de geloovigen: vermits alle dingen, die Godt omtrent de geloovigen doet, in eenigerhande manier van sijne Liefde voort komen. Want de liefde Gods in sijne werken gezoght en beschouwt moet worden.

III. Ten tweeden, indien hy aanmerke hoe wonderlijk alle ding in deze liefde Gods zy: *Want also lief heeft Godt de Werelt gehadt, dat hy sijnen eeniggebooren Sone gegeven heeft, op dat een jegelijk die in hem gelooft, niet en verderve, maar het eeuwighe leven hebbe. Joh.* 3. 16. In dese liefde Gods is alles wonderlijk, 1. Ten aanzien van de lief hebbende Persoon. Want Godt, die alle goed, genoeghsaamheydt, en volkoomenheydt in zik heeft, die uyt den Mensch oft sijne liefde egeen nut heeft konnen scheppen, die mede van den Mensch swaarlijk beleedight is gheweest; deze Godt echter heeft den Mensche lief gehad: *Hier in is de liefde, niet dat wy Godt lief ghehadt hebben, maar dat hy ons lief heeft ghehadt, ende sijnen Soone ghesonden heeft tot een versoenninghe voor onse Sonden.* 1. *Johann. cap.* 4. *vers* 10,11.

IV. 2. Ten aanzien van de gheliefde Persoonen. Want Godt bemindt heeft den onverdienende Mensch, den vyandighe Mensch, den ondankbaare Mensch: *Maar Godt bevestight sijne liefde teghen ons, dat Christus voor ons gestorven is, als wy noch Sondaars waren. Ende vyanden zijnde, met Godt versoent zijn door den doodt sijns Soons. Rom.* 5. 8, 10.

V. 3. Ten aansien der gaven uyt liefde gheschoncken: Want Godt den Mensche syn eyghen Soon, en in sijn Sone sich zelf, uyt liefde gegeven heeft: *Indien in u blijft, dat ghy van den beginne gehoort hebt, so sult ghy oock in den Sone ende in den Vader blijven.* 1. *Johan.* 2. 24. Ende: *met hem sal hy ons oock alle dingen schencken, Rom.* 8. 32.

VI. 4. Ten aansien der maniere ven begiftigen, te weten uyt loutere en overvloeijende genade, sonder 's Mensches eenig begeeren of verwagten: *Ende Jesaias verstout hem ende seght, ick ben gevonden van de gheene die my niet en sochten; ick ben openbaar den gheenen die na my niet en vraaghden. Rom* 10. 20.

VII. 5. Ten aansien der gedurigheyt, dat die Liefde Gods zy geweest van eeuwigheyt: *voor de gront-legginge der Werelt, Eph.* 1. 4. Ende ook in eeuwigheyt onveranderlijk blijven zal: *Ja ick heb u lief gehadt met eene eeuwige liefde. Jer.* 31. 3. *Jesus, also hy de sijne, die in de Werelt waren, lief gehadt hadde, soo heeft hy se lief gehadt ten eynde toe. Ioh.* 13. 1.

VIII. De derde gheleegenheydt (*) om dese Liefde Godts in 't Herte eens

(*a*) Hoe wy van de Liefde Gods verzeekert worden? (*) Ratio.

gheloovigen

gheloovigen voort te setten is, dat hy hem zelf geheel pooge te begeeven tottet gebruyk van alle middelen, die hier toe doen, om wijder smaak van dese liefde te krijgen: *Smaakt ende siet, dat de Heere goed is: wel gheluksalich is de Man, die op hem betrouwt. Psalm* 34. 9. 1. *Pet.* 2. 3.

Tweede Vraagh, Waar uyt yemandt onderkennen magh, dat hy van Godt bemindt werde?

(a) IX. Antw. 1. Indien hy seker is, dat Christus de sijne is, dat is, so hy van sijn Gheloove in Christus zeeker is. Want Christus is de Soon der liefde Godts, deur wien die liefde oock tot andren afgheleydt wordt: *Ick ben met Christo ghekruyst. Ende ick leve, doch niet meer ick, maar Christus leeft in my: ende het gheene ick nu in het vleesch leve, dat leve ick door het gheloove des Soons Gods, die my heeft lief ghehadt, ende hem selven voor my overgegeven heeft. Gal.* 2. 20.

X. 2. Indien hy van sijne liefde jeghens Godt zeeker zy: 1. *Joh.* 4. 10. *Spr.* 8. 17. *Ick hebbe lief, die my lief hebben.*

XI. 3. Indien hy gerechtigheyt najaghe: Spr. 15. 9. *Dien, die de gherechtigheyt najaaght, sal de Heere lief hebben.* Want God niet anders dan sijn Beelt beminnen kan.

XII. 4. Indien Godts liefde hem verbint, en werk-dadelijk opwekt tot plighten der godvruchtigheyt jeghens Godt, ende der liefde en gerechtigheyt jeghens de Menschen: *Want de liefde Christi dringht ons.* 2. *Cor.* 5. 14. *Indien wy malkanderen liefhebben, so blijft Godt in ons, ende sijne liefde is in ons volmaakt.* 1. *Joh.* 4. 12.

Derde Vraag. Of ook niet uyt gemeyne goederen de liefde Godts en blijkt?

XIII. Antw. Alle weldaden Gods, van wat slach sy zijn, brenghen verbintenis met sich om Godt te lieven en te dienen: maar sommigen eygen is ook een bondigen en geestelijken troost by te brengen, door betooninghe van de zonderlinghe liefde Godts. Want niets ghemeens en kan een besondere liefde toonen. Derhalven de scheppingh, onderhoudingh, en aardsche natuurlijke goederen door sich zelfs geen boven-natuurlijke jonst te kennen geven: *Ook liefde, ook haat en weet de mensche niet uyt al 't geene, dat voor sijn aangesichte is. Alle dingh wedervaart hen, gelijk allen anderen; Eenderley wedervaart den rechtvaardigen ende den godloosen, den goeden ende den reynen, als den onreynen; So dien die offert, als dien, die niet en offert; gelijk den goeden, also ook den sondaar; dien die sweert, gelijk als dien, die den eed vreest. Pred.* 9. 1. 2. Echter wel die gemeene goederen, wanneer sy met geloove worden aangenomen, als in Christus geschonken, ten aansien der maniere en wijse waar mee sy bekleed zijn, den gelovigen eygen worden, en zijn ook 't tweede bewijsen der goddelijke Liefde, jegens hen: *ghy Heere zijt het immers, die my uyt den buyk hebt uytgetogen, die my hebt doen vertrouwen, zijnde aan mijne Moeders borsten. Op u ben ik geworpen van den Baer-moeder af; van den buyk mijner moeder aan zijt ghy mijn Godt. Soo weest niet verre van my, want benauwtheyd is na by: want daar en is geen helper. Psal.* 22. 10, 11, 12. Want een waarachtigh Geloof, hoedanigh de Psalmist daar te werk stelt, maakt dat zoodaanige

(a) Ken-teykens der Godtlijke Liefde.

redens krachtigh zijn. Maar 't Geloof ter zijde gesteldt wesende, en sullen sy ganselijk geen gevolch hebben, om ons van die bysondere liefde Gods te verseekeren.

Het XIV. Hooft-stuk,

Van de Hope der eeuwiger Zaligheyd.

UYT aangrijpinge en gevoelen van Gods Liefde, volcht een gewisse Hoop, of vertrouwen en ongetwijffelde verwachtingh der eeuwiger Zaligheyd. Aangaande nu dese Hope en sekerheyd der Zaligheydt, is de eerste Vraag, Of een geloovige van sijne Zaligheyd onfeylbaar, konne seeker zijn.

(a) I. Antw. Een geloovige en kan niet alleenlijk komen tot die gewisheydt, maar en moet ook niet rusten, voor dat hy tot die gekomen zy: *Maar wy begeeren, dat een ygelijk van u deselve naarstigheyd bewijse tot de volle verseekertheyd der hope, tot den eynde toe. Hebr.* 6. 11. *en* 10. 22, 23. Gelijk Abraham: *Ten volle verseekert zijnde, dat het gene belooft was, God ook machtich was te doen. Rom.* 4. 21. Ende Paulus *verseekert, dat geen Schepsel ons sal konnen scheyden van de liefde Godts, welke is in Christo Jesu onsen Heere. Rom.* 8. 35, 38, 39.

II. 1. Godt heeft dat met belofte, eede, onderpand, en zegels aan yeder waar gelovige bevestigt. De belofte is, *dat een yegelijk, die in den Sone gelooft, niet en verderft, maar het eeuwige leven heeft. Johan.* 3. 16. Ende, *ik sal een eeuwigh verbond met hen maken, dat ik van achter hen niet en sal afkeeren, op dat ik hen weldoe: ende ik sal mijne vreese in haar herte geven, datse niet van my af en wijken. Jere.* 32. 40, 41. *Waar in Godt willende den erfgenamen der beloftenisse overvloediger bewijsen de onveranderlijkheyd sijnes raads, is met eenen eed daar tusschen gekomen. Hebr.* 6. 17. De H. Geest *is het onderpand van onse erffenisse. Eph.* 1. 14. De doop is een zegel daar van. *Die gelooft sal hebben, ende gedoopt sal zijn, sal salich worden. Marc.* 16. 16.

III. 2. Het geloof moet dat geheel aannemen, 't welk Godt alsoo verzeekert heeft. *Het woord der predikinge en deede haar geen nut, dewijle het met het geloove niet gemenght en was in de geene die het gehoort hebben. Want wy, die gelooft hebben, gaan in de ruste. Hebr.* 4. 2, 3.

IV. Door dryerley daad wordt deese zeekerheyd in ons volmaakt. 1. Door de daad des eygentlijk genaamden geloofs, waar mee wy op Godt deur Christus leunen, en steunen, tot seekere bekominge der Zaligheyd. 2. Door de daad van erkenninge, waar mee wy nu geloovende verstaan, dat Godt ons dese Zaligheydt zeekerlijk heeft toegekeurt. 3. Door de daat van vertrouwen ofte hope, waar mee wy de toegekeurde Zaligheydt zeekerlijk verwachten. Doch evenwel word de gantsche toepassingh, ende toe-eygening der zaligheyd het

(a) De hope kan en moet zeeker wezen.

geloove

geloove toegeschreven, om dat sy eerstelijk ende voorneemlijk door het geloove geschiet en daar aan vast is.

V. 3. Het eeuwich leven en de Zaligheyd word in 't voorwerpsel des geloofs begrepen. Want wy gelooven een eeuwich leven: *Godt heeft ons wedergeboren tot een levende hope, door de opstandinge Jesu Christi uyt den dooden, tot een onverderfelijke erffenisse, die in de hemelen bewaart is voor u, die ghy in de kracht Gods bewaart word, door het geloove, tot de zaligheyd, die bereyd is om geopenbaart te worden in den laetsten tijd.* 1 *Petr.* 1. 3, 4. 5.

VI. 4. Waare genade (van welker zeekerheyd te vooren gesprooken is) en wordt van het eeuwige leven noyt afgescheyden: *Geliefde, wy verseekeren ons van u betere dingen, ende met de zaligheydt gevoeght. Hebr.* 6. 9. Want de rechtvaardichmakende genade is de onfeylbare oorsaak des levens; en de heylighmaakende genade is een deel daar van: *Dit is het eeuwige leven, dat sy u kennen den eenigen waarachtigen God, ende Jesum Christum, dien gy gesonden hebt. Joh.* 17. 3. *Ick leve, doch niet meer ik, maar Christus leeft in my. Gal.* 2. 20.

VII. 5. God de Vader heeft besloten de gelovigen ter leven te brengen. 't Welk bekent word uyt het geloof, dat een vrucht der verkiesinge is. *De Heere deede dagelijks tot de gemeente, die salich wierden. Hand.* 2. 47. *Ende daar geloofden soo veele, als'er geordineert waren tot het eeuwige leven. Hand.* 13. 48.

VIII. 6. De Heylant Christus *bidt* geduurig *voor de geloovigen, dat Godt hen bewaare van den booze, Joh.* 17. 15, 20.

IX. 7. De heylige Geest stiert en behoud de gelovigen ten eeuwigen leven: *Hy leydse in alle waarheydt. Joh.* 16. 13. *Hy maakt datse in Gods insettingen wandelen, ende sijne rechten bewaren ende doen. Ezech.* 36. 27.

X. 8. *Door de kracht Gods en Christi, worden de geloovigen bewaart tot saligheydt, ende sy en sullen niet verlooren gaan in der eeuwigheydt. Ioh.* 10. 28, 29. 1. *Petr.* 1. 5. *Sy worden met kracht versterkt door Godts geest in den inwendigen mensche. Ephes.* 3. 16. *Ende met alle kracht bekrachtight na de sterkte sijner heerlijkheyd, tot alle lijdsaamheyd ende lankmoedigheyd met blijdschap. Col.* 1. 11. Soo dat sy seggen met Paulus: *Ik vermag alle dingen door Christum, die my kracht geeft. Phil.* 4. 13.

(*a*) Tweede Vraag, met wat beweech-redenen een geloovige konne opgewekt worden, om deze gewisheyd der hope vlijtelijk te soecken?

XI. Antw. 1. Godt vordert dat. *De Godt nu der hope vervulle u lieden met alle blijdtschap ende vreede in 't gelooven op dat ghy overvloedigh meugt zyn in de hope door de kracht des H. Geests. Rom.* 15. 13. *Blijft in 't geloove gefondeert ende vast, ende en word niet beweeght van de hope des Euangeliums. Col.* 1. 23. *Siet de vermaningen, Hebr.* 6. 11. *en* 10. 22. Ende 1. *Petr.* 5. 9.

XII. 2. Deze hoop is een geloovige, die versocht en bestreden word, noodich, als een helm den Krijghs-man. *Neemt aan tot een helm, de hope der saligheyd. Eph.* 6. 17. 1. *Thess.* 5. 8. Sy is noodich, als een ancker aan 't schip. *Welke wy hebben, als een ancker der Ziele. Hebr.* 6. 19.

XIII. 3. Sy brengt toe vrymoedigheyd, kloekheyd en vastigheyd in allen werke des Heeren. *Wy zyn Christi huys, in dien wy maar de vrymoedig-*

(*a*) Waarom wy na de seekerheyd der hope staan moeten.

heyd

heyd en roem der hoope ten eynde toe vast houden. Hebr. 3. 6. *Soo dan zijt stantvastigh, onbeweeghlijk, altijdt overvloedigh in het werk des Heeren, als die wetet, dat uwen arbeyd niet ydel en is in den Heere.* 1. Cor. 15. 58. Reden is, om dattet eynde en vrucht des wercks den Mensche aanlockt en verwackert tot naerstigheyd en bestendigheyd in 't werken. Hoewel nu onse Zaligheydt niet en zy het voorneemste en laatste eynde van wel te doen, isse nochtans een vrucht daar van, en heeft in dier voege ten deele den aart van het eynde: *Maar nu van de sonde vry gemaakt, ende Gode dienstbaar gemaakt zijnde, hebt ghy uwe vrucht tot heylighmakinge, ende het eynde, het eewige leven.* Rom. 6. 22. Zoo dat niet alleen geoorloft zy, maar oock seer betaamelijk om onse zwakheydt te verlichten, met aensien en verbeydinge der heerlijkheyd, als eens loons sich der godvruchtigheyd te benaerstigen *Sijt langhmoedigh, Broeders, tot de toekomste des Heeren. Siet de Landt-man verwacht de kostelijke vrucht des landts, langmoedig zijnde over deselve, tot dat het den vroegen en spaden regen sal ontfangen hebben.* Jacob. 5. 7. *Soo wat de mensche saayt, dat sal hy ook maeyen, die in den geest saayt, sal uyt den geest het eeuwige leven maayen.* Gal. 6. 7, 8 *Siet op den Oversten Leydsman ende voleynder des geloofs Iesum, dewelke voor de vreugde, die hem voorgestelt was, het cruyce heeft verdragen, ende schande veracht, ende is geseten aan de rechterhand des Throons Godts.* Hebr. 12. 2. *In het houden van de bevelen des Heeren is groote loon.* Psal. 19. 12.

XIV. 4. Sy is het eynde van der geloovigen roepinge. Waar door sy ook geheeten word, *de hope van sijn roepinge.* Eph. 1. 18.

XV. 5. *Die hope en beschaamt niet:* om dat sy nimmermeer ydel word of bedriegt Rom. 5. 5.

XVI. 6. De hoop is, die den gelovigen behoud: Rom. 8. 24. *Wy zijn in hope zalich geworden.*

Derde Vraag, wat een geloovige te doen heeft, op dat hy dese hoope levendich hebben en bewaren konne?

XVII. Antw. Ten 1. moet hy sijn geloof vast en levendich bewaaren. Want de hoop uyt het geloof vloeyt en hangt, daar aan, niet alleenlijk ten opsichte van haar wezen, maar ook in trap, wijse en gevoelen: *Het geloove is een vaste grond der dingen, die men hoopt, ende een bewijs der saken, die men niet en siet.* Hebr. 11. 1.

XVIII. Hy moet 2. met alle vlijt *een goede Conscientie behouden.* 1. Tim. 1. 19. Want zodanigh een Conscientie veel doet, om beyde geloof en hoop te bevestigen: *Ick hebbe den goeden strijd gestreeden, ick hebbe den loop geeyndicht, ik hebbe het geloof behouden. Voorts is my wechgelegt de kroone der rechtvaardigheyd, welcke my de Heere, de Rechtvaardige Rechter geven sal: ende niet alleen my, maar ook allen, die sijne verschijninge lief gehad hebben.* 2. Tim. 4. 7. 8.

XIX. Hy is 3. schuldich waar te nemen seekere staaltjes en ervarenissen (*) van de liefde, die Godt jegens hem heeft gehad. Want *de bevindingh baart hope.* Rom. 5. 4.

XX. Hy is 4. verplight dikmaals sich selven de exempelen der geener

(*) Specimina et experimenta.

voor

voor oogen te stellen, die met eenen geluckigen uytgangh op Godt gehoopt hebben: *Neemt tot een exempel des lijdens ende der langhmoedigheydt de Propheten, die in den naame des Heeren gesprooken hebben. Siet wy houdense geluksaligh die verdragen. Ghy hebt de verdraaghzaamheydt Jobs gehoort, ende ghy hebt het eynde des Heeren gesien, dat de Heere seer barmhertig is ende een ontfermer. Iac.* 5. 10, 11.

XXI. Hy moet 5. noest en naerstig wesen in oeffeningen der godzaligheyd: *Rom.* 15. 14. *Dog mijne broeders, ook ick selve ben verseekert van u, dat ghy ook selve vol zijt van alle goedheyd, vervult met alle kennisse, machtigh om malkanderen te vermanen.*

(*a*) Vierde Vraag, welke daar zijn teekenen van deese waare en levendige hoope?

XXII. Antw. 1. De waare hoop gaat tot Godt alleen: die daarom genaamt word *de Godt der hope. Rom.* 15. 13. En *de verwachtinge Israels. Ierem.* 14. 8.

XXIII. 2. Sy steunt op Godts genadige ontferminge, die in rechtvaardighmakinge geopenbaart wordt: niet op Menschelijke verdiensten of krachten, noch op uytterlijke en gemeyne weldaden Gods: *Door Iesum Christum wy ook de toeleydinge hebben door het geloove tot de genade, in welken wy staan, ende roemen in de hoope der heerlijkheyd. Rom.* 5. 2.

XXIV. 3. Sy verwacht niet alleene heyl, maar ook heylighmaakinge: *Want wy verwachten door den geest, uyt den geloove de hope der rechtvaerdigheyd. Want in Christo Iesu en heeft noch besnijdenisse eenige kracht, noch voorhuyt; maar het geloove door de liefde werkende. Gal.* 5. 5, 6.

XXV. 4. Sy wordt gebooren en onderhouden deur godzalige oeffeningen, *Rom.* 15. 14. Leest het XXI. Antwoord.

XXVI. 5. Sy brenght lijdsaamheyd by, 1. *Thess.* 1. 3. *Sonder ophouden gedenke ik de verdraaghsaamheyd uwer hoope op onsen Heere Iesum Christum.*

XXVII. 6. Sy brenght geestelijke blijdschap by: genaamt, *de vrymoedigheydt en roem der hoope. Hebr.* 3. 6.

XXVIII. 7. Sy brenght mede by geduurige zorge voor heyligheyd: 1. *Ioan.* 3. 3. *Ende een yegelijk, die dese hope op Christum heeft, die reynicht hem selven, gelijk hy reyn is.*

Het XV. Hooft-stuk.

Van de Vertroostinge.

UYT de Christelijke hope ofte vertrouwen, volgt Vertroosting: welke is een bevesting des gemoets tegens overstelpende herten wee of vreese. Want sy en is niet (gelijk sommigen dunkt) eygentlijk verblijding des gemoets, maar meer eene wederhoudingh, of vermurwingh en verzachtingh

(*a*) Ken-teykens der waare hoope.

van

van smarte, vrees, ofte droefheyd. Overmits hy troost ontfangen heeft, die sijne droefheyd eenigerwijs heeft afgeleght, hoewel de vreughde tot noch haar plaats in sijn herte niet vervult en heeft; ofte indien de droefheyd al ten deele eenighsins wederhouden of versacht zy. Want droefheyd en troost altemet onder elkanderen gemengelt worden. Nochte en hebben zich de lieden in 't begin der vertroostinge heel en al wel, nochte heel quaalijk: *Ies.* 40. 1, 2. *Troostet, troostet mijn Volk, sal u lieder Godt seggen: Spreekt na het herte van Ierusalem, ende roept haar toe, dat haar strijd vervult is, dat haare ongerechtigheyd versoent is, dat sy van de hand des Heeren dobbel ontfangen heeft voor alle haare zonden.* Van deze vertroostinge nu de eerste Vraagh is, of een geloovige vasten troost hebben kan tegens alle quaad?

I. Antw. Ja. Want *Godt de Vader*, ten opsichte der geloovigen, *is de Godt aller vertroostinge. die ons vertroost in alle verdruckinge.* 2 *Corint.* 1. 3. 4.

II. 2. *Christus is* 't beginsel of Fonteyn, *door wien* der geloovigen *vertroostingh overvloedig is.* 2 *Corint.* 1. 5.

III. 3. *De Heylige Geest is* aller geloovigen *Trooster*, den zelven alle vertroostinge uytdeelende, *Joh.* 14. 26. en 15. 26. en 16. 7, 13.

IV. 4. De gantsche Schrift doet tot der geloovigen vertroostinge: *Rom.* 15. 4. *Want al wat te voren geschreven is, dat is tot onser leeringe geschreven; op dat wy door lijdsaamheyd: ende vertroostinge der Schriften hope souden hebben.*

V. 5. Word deze troost krachtich gemaakt deur *Gods onveranderlijke Raet*, en des selfs allerley bevestinge, *met eenen eed, op dat wy door twee onveranderlijke dingen, in welke het onmogelijk is, dat Godt liege, een sterke vertroostinge souden hebben. Hebr.* 6. 17, 18.

VI. Gesamentlijk met vertroostinge voecht God bekrachtinge sijner genade, dat is een bequame herstelling der krachten en behoorlijke versterking. Want wanneer de geloovigen, even gelijk zwacke Vrouwen, als in bezwijmenis des gemoets vallen, alle krachten ontbonden zijnde, dan beschaft God, tegen dat gebrek, de genade van hert-sterkinge. Een merck-waerdich voor-beeld hebben we, *Dan.* 10. *vs.* 8. *Ende daar en bleef in mijn gene kracht overigh*; *vers* 10. *Ende siet eene hand roerde my aen, ende maakte dat ick my beweegde, op mijne knijen ende de palmen mijner handen. Ende hy zeyde tot my, staa op uwe stand-plaatse. vers* 18. *Doe raekte hy my wederom aen, ende hy versterkte my: ende hy seyde, en vrees niet, ghy seer gewenschte Man, vreede zy u, wees sterk, jaa wees sterk: ende terwijlen hy met my sprak, wierde ik versterkt, ende seyde, mijn Heere spreeke, want ghij hebt my versterkt*, Vorder worden wy belast deze genade te zoeken: *Hebr.* 12. 12. *Daarom recht weder op de trage handen, ende de slappe knijen.*

Het

Het XVI. Hooft-stuk.

Van de Verdruckinge.

DE tweede Vraag; Welke die quaaden zijn, daar tegen van de geloovigen vertroostingh gezocht moet worden?

Antw. Zy zijn of lichamelijk, als de verdruckingen dezes levens, en de doot: of geestelijk, als geestelijke verzoekingen en zonden.

(*a*) Derde Vraag, met welke bewijs-middelen een gelovige versterkt kan worden, jegens verdruckingen dezes levens?

I. Antw. 1. *De bezoeckingh* van zulke verdruckingen *is menschelijk*. 1 *Cor.* 10. 13. Daer van wy moeten *weten, dat het selve lijden aan onse broederschap dat in de wereld is, volbracht word.* 1 *Petr.* 5. 9. *Paulus versterkte de zielen der Discipelen, vermanende, dat sy souden blijven in het geloove, ende dat wy door veele verdruckingen moeten ingaan in het Koninkrijke Gods. Hand.* 14. 22.

II. 2. Zonder Godts voorsienigheyd, en *gaat* zelf *geen Hair des hoofts verlooren. Matth.* 10. 30. *Luc.* 21. 18.

III. 3. Gods Vaderlijke Liefde pleecht in de verdruckingen ontdeckt te worden: *Hebr.* 12. *vers* 6. *Want dien de Heere lief heeft kastijt hy, ende hy geesselt een yegelijk sone, dien hy aanneemt.*

IV. 4. Zelf Christus alle des Werelts verdruckingen gedragen heeft, en overgekomen is, op dat hy ons te gemoet moghte komen: *Want in het gene hy selve versocht zijnde geleeden heeft, kan hy de geene die versocht worden, te hulpe komen. Hebr.* 2. 18. *Want wy en hebben geenen Hoogenpriester, die niet en kan medelijden hebben met onse swakheeden, maar die in alle dingen, gelijk als wy, is versocht geweest, doch sonder sonde. Hebr.* 4. 15.

V. 5. God zal, samen met de verzoekinge, door sijn Geest krachten ter hand stellen, en ook een uytkomste geven: *Godt is getrouw, welke u niet en sal laten versocht worden boven het gene ghy vermeugt, maar hy sal met de versoeckinge oock de uytkomste geven, op dat ghyse konnet verdraagen.* 1 *Cor.* 10. 13.

VI. 6. De tijd der verdruckingen is kort: *Want onse lichte verdruckinge, die seer haast voor-by gaat, werkt ons een gantsch seer uytnemende eewig gewichte der heerlijkheyd.* 2. *Corint.* 4. 17. *Wy moeten een weynig tijts lijden.* 1. *Petr.* 5. 10.

VII. 7. De vrucht der verdruckingen is zalig. *Want alle kastijdingh geeft van haar een vreedzaame vrucht der gerechtigheyd, den genen die door de selve geoeffent worden. Hebr.* 12. 11.

Vierde Vraag, Of wy op even gelijcke manier ons zelven in alle verdruckingen mogen vertroosten?

(*b*) VIII. Antw. Na dat de verdruckingen zelve van verscheyden aart zijn, alzoo verschilt mede het fatsoen van vertroostinge. Want sommige verdruckingen worden ons van Menschen toegedreven, en aangedaan, *om der gerechtigheyd wille, Matth.* 5. 10. *Om Christus wille, vers* 11. *Om Christus*

(*a*) Vertroosting der bedrukten. (*b*) Veelerley slag van verdruckingen.

ende

ende 't Euangelium, *Marc.* 10. 29. *Om het Koninkrijk Gods*, *Luc.* 18. 29. Die eygentlijk met den naam van vervolginge en kruys beteekent worden, vermids sy eenige gelijkheydt en deel hebben met Christus Kruyce: *Op dat ick hem kenne, ende de kracht sijner opstandinge ende de gemeynschap sijns lijdens, sijne dood gelijkformig wordende. Phil.* 3. 10. Op dusdanige verdruckingen is ten minsten eenige vertroosting vaerdich, om dat wy beyde de soorte ende de oorsaak van deese verdruckinge mogen en moeten houden, voor bewijsreden van grooten troost: *Salig zijt gy, als u de menschen smaden, ende vervolgen, ende liegende alle quaad tegen u spreeken, om mijnent wille. Verblijd ende verheught u, want uw loon is groot in de hemelen: want also hebben sy vervolght de Propheeten, die voor u geweest zijn. Matt.* 5. 11, 12. Sulke vertroostinge lesen wy, *Iac.* 1. 2. 1. *Petr.* 4. 14, 16. Volgends welke *de Apostelen sich verblijden, dat sy waren waardigh geacht geweest, om des naams Jesu wille smaadheyt te lijden*, *Hand.* 5. 41. Reden is, om dat in vervolgingen, die wy om der gerechtigheydt wille lijden. altoos is de gedaante van het Martellot, of bloedt-getuygenis, en voor-beeld, waar mee wy Godt verheerlijken voor de Menschen. Soo dat *spijse uyt gaat van den Eter*, volgends *Simsons* Raadsel, *Rich.* 14. 14.

IX. Sommige verdruckingen worden van God toegezonden, om ons te beproeven en verzoeken: *Aldaar, aan het bittere water, stelde God het volk eene insettinge, ende recht, ende aldaar versocht hy het selve. Exod.* 15. 23, 25. *In de woestijne Sin, seyde de Heere tot Moses, siet ick sal voor u lieden broodt uyt den Hemel regenen, ende het volck sal uytgaan, ende versamelen elcken dachmate op sijnen dagh, op dat ik het versoecke, of het in mijne Wet gaa, ofte niet. Exod.* 16. 4. en *Deut.* 8. 2, 16. Die verdruckingen worden eygentlijk genoemt beproevingen en verzoekingen. In dewelke onze troost niet en vloeyd uyt de verzoeckinge zelve, maar uyt de maniere van dragen, als wy door Godts genade sijn naam in die zelve heyligen en vereeren, gelijk *Iob, die seyde, de Heere heeft gegeven, ende de Heere heeft genomen: de Naam des Heeren zy geloofl. Iob* 1. 21. De eerste zorg moet dan weezen, dat wy ons zelven aanstellen om deze verdruckingen recht te dragen: en daar na zal de vertroostingh van zelf volgen.

X. Sommige verdrukkinghen ook worden toegezonden, als straffen ofte kastijdinghen: *Dan geeft Godt den menschen haar werck te kennen, ende hare overtredingen, om datse de overhandt genomen hebben. Ende hy openbaart'et voor haar-lieder oore ter tucht; ende seydt, datse hen van de ongerechtigheyt bekeeren souden. Job* 36. 9. 10. *Hebr.* 12. 6. In die besoeckingen hoewel eenige vertroosting vervattet wort, in geleegenheyt van Vaderlijke tuchtinghe, *Indien ghy de kastijdinge verdraagt, so draaght hem Godt tegen u, als Sonen; want wat Soone isser, dien de Vader niet en kastijdt? Maar indien ghy sonder kastijdinghe zijt, welcker alle deelachtich zijn gheworden, soo zijt ghy dan bastaarden, ende niet Soonen.* Efter en kan die troost niet bondig begreepen worden, dan in een rechtschapen gebruyk der verdruckingen zelver: *aldaar vers* 11. Hier is dan de eerste zorg, dat wy van diergelijke bezoekingen een rechtmatigh gebruyk maken, eer wy na bondigen troost staan.

XI. Die

XI. Die verdrukkingen en zijn van soo verscheyden slag niet, ofte sy konnen in een en dezelve quellinge samen komen. Want in vervolgingen de geloovigen altoos beproeft, en menigmaal ook ghetuchtigt worden. Doch evenwel beproevinghen en tughtingen zijn dikwils zonder vervolginghe: en wanneer sy te samen komen, blijkt de gheleegentheyt van 't eene slagh in sommigen meerder dan in anderen.

(*a*) Vijfde Vraag, Wat een verdrukt Mensche te doen staat, op dat hy waaren en vasten troost erlangen magh?

XII. Antw. Hy moet 1. Gods slaande Handt bekennen: *Heere, is uwe Handt verhooght, de godloosen en sien het niet: maar sy sullen het sien, ende beschaamt worden, van wegen den yver over u volck, oock sal het vier uwe weder partijders verteeren. Jes.* 26. 10, 11. *Salder een quaat in de Stadt zijn, dat de Heere niet en doet? Amos* 3. 6. *Gelijk als Eliphaz gesien heeft, die ondeught ploegen, en moeyte saayen, maaijen dezelve. Job.* 4. 8. Want deze bevroedingh en aanmercking de gront van geduldigheyt is: *Eli seyde, hy is de Heere, hy doe wat goedt is in sijne ooghen.* 1. *Sam.* 3. 18. Ende *David, ick ben verstomt, ick en sal mijnen mont niet op doen, want ghy hebt het gedaan. Ps.* 39. 10. Dit is oock de gront van alle heilzame vruchten die uyt de verdruckingen genoten werden: *Jes.* 9. 3. *Want het jok hares lasts, ende den stok harer schouderen, ende den staf des geenes, die haar dreef, hebt gy verbrooken, gelijck ten dage der Medianiten.*

XIII. Hy moet 2. sijne wegen onderzoecken, en Zonden erkennen, *Wat klaagt dan een levendig mensche? een yder klaage van wegen sijne Sonden. Laat ons onse wegen ondersoecken ende doorsoecken, ende laat ons weder keeren tot den Heere. Klaegl.* 3. 39, 40. *Job.* 36. 9, 10. Want hoewel alle verdrukkinghen niet altoos directelijk en voorneemlijk om de zonde werden toegestiert, is sy al lijkewel d'oorspronklijke welle en alier onheylen fundament: *Rom.* 5. 12. *Door eenen mensche is de Sonde in de Werelt ghekomen, en door de Sonde de doot.* Dieshalven isset ten hooghsten billik, veyligh en Gode aanghenaam, dat wy in alle wederweerdigheden onze feylen bezien, welcke die of rechtelijk bestelt hebben, of ten minsten verdient.

XIV. Hy moet 3. hem zelf voor het gezichte des Heeren *verneederen ende onder sijne krachtighe hant nederwerpen. Iac.* 4. 10. 1. *Pet.* 5. 6. *Doe seyde de Koninck David, indien ick ghenade sal vinden in des Heeren oogen, so sal hy my weder halen. Maar indien hy also sal segghen, ick en hebbe gheenen lust tot u, siet hier ben ick, hy doe my, so als het in sijne oogen goet is.* 2. *Sam.* 15. 25, 26. *So dan haar onbesneeden herte geboogen wort, &c. Levit.* 26. 41. Want anders wort Gods kastijdingh veracht, de zorgloosheydt en ydele vermeetenheyt vertoont, *Mijn Soon, en verwerpt de tucht des Heeren niet; ende en weest niet verdrietigh over sijne kastijdinghe. Spr.* 3. 11. *Hebr.* 12. 5.

XV. Hy moet 4. in ootmoedige bekeeringe Gods Aanschijn, gunste, en genade zoeken, *Zijt my ghenadich, o Godt, want mijne ziele betrouwt op u, ende ick neme mijn toevlucht onder de schaduwe uwer vleugelen, tot dat de verdervingen sullen voor by zijn ghegaan. Ps.* 57. 2. Doorgaands vermaant

(*a*) Plichten der verdrukten.

ons

ons de H. Schrift *tot Godt den Heere weder te keeren. Klaagl.* 3. 40, 41. *Hos.* 5. 15. *en* 6. 1. *en* 14. 2. *Amos* 4. 12. Daar zijn drie getijen om God deur bekeeringe te zoeken : 1. Terstont na begane misdaet, als daar was die bloet-schande, 1. *Cor.* 5. 1, 2. 2. Na dat ons vreese van eenige straf aangejaagt, of goddelijke bedreyginge gedaan is : *Dat u niemant en verleyde met ydele woorden: want om dese dingen komt de toorne Gods over de kinderen der ongehoorsaamheyt. Eph.* 5. 6. 3. Na dat Godts toorn ons nu eenigsins aanghetroffen heeft: *Gelijk als in de Wet Mosis geschreven is, alsoo is al dat quaat over ons gekomen. Dan.* 9. 13. De beste en best ghebeeterde Christenen zijn, die de eerste gheleegenheyt waar nemen. Want sy toonen datse enkelijk van de Zonde, als zoodanig, afkeerig zijn. Die de tweede geleegentheyt niet en laten voor by gaan, hebben de tweede lof. Want sy ghelooven, hoewel sy niet en zien. Maar sy zijn ganselijk vertwijffelt, die de derde verachteloozen.

XVI. Hy moet 5. zorge dragen, dat hy door dese verdruckingen mach vorderen en toenemen in alle stucken en deelen van nieuwe gehoorsaamheyt aan Godt. Want dikmaal en schrickelijk dreygt Godt: *So ghy my tot dese dingen niet hooren en sult, ick sal noch daar toe doen, om u seven-voudelijk over uwe Sonden te tuchtigen. Levit.* 26. 18, 21, 23, 24, 27, 28. 't Was een vertwijffelde boosheyt van Achas, dat *als men hem benauwde, maakte hy des overtreedens tegen den Heere noch meer.* 2. *Chron.* 28. 22. Maar de Propheet betuyght: *Met mijne ziele hebbe ick u begeert in der nacht, oock sal ick met mijnen gheest, die in 't binnenste van my is, u vroegh soecken; want wanneer uwe gerichten op der aarde zijn, so leeren de inwoonders der Werelt gerechtigheyt. Jes.* 26. 9. *De Vader der geesten kastijdt ons tot onsen nutte, op dat wy syner heyligheydt souden deelachtigh worden. Hebr.* 12. 9, 10.

XVII. Hij moet 6. lijdsaamlijk een uytgang verbeyden, die Godt verleenen zal: 1. *Cor.* 10. 13. *Weest langhmoedich, versterkt uwe herten,; want de toekomste des Heeren genaakt. Jac.* 5. 8; gelijk David: 2. *Sam.* 15. 25, 26. Ende de Kerke, segghende: *Ick sal des Heeren gramschap dragen; want ick hebbe tegen hem gesondicht: tot dat hy mijnen twist twiste, ende mijn recht uyt voere. Mich.* 7. 9. Maar die door ongeoorloofde middelen tracht van 't quaat bevrijt te worden, die selve Godt den Heere noch meer vertoornt: Gelijk *Ahazia*, de koningh Israels, *vragende Baal-Zebub den Godt van Ekron, of hy van syne krankheyt gheneesen soude, dien Elia voorseydt dat hy sterven sou.* 2 *Kon.* 1, 2, 3, 4. En daarom wordt sulck een verkeert mensche van het quaadt niet bevrijdt, maar hij verwisselt een minder quaat met een meerder. *De vreese, ende de kuyl, ende het strick over u, o inwoonders des Lants! Ende het sal geschieden, soo wie voor de stemme der vreese vlieden sal, die sal in den kuyl vallen; ende die uyt den kuyl opklimt, die sal in den strik gevangen worden. Jes.* 24. 17, 18. *Als wanneer ymant vlode voor 't aangesichte eenes Leeuws, ende hem ontmoette een Beer; of dat hy quame in een huys ende leende met sijne hant aan de wandt, ende hem beet een Slange. Amos* 5. 19.

Het

Het XVII. Hooft-stuk.

Van de Doot.

VAn de Doot, is de eerste Vraag, of hy te verachten zy?

(*a*) Antw. 1. De doot en is simpelijk niet te verachten; mits hy 1. in sijn aart is een zwaar Oordeel Godts tegen der Menschen Zonden, ende alzoo beyde onze verdiensten en Godts gramschap af-beeldt. 2. Om dat hy ook van nature is een toegang tot eewige scheydinge van Godt: Zo dattet een werk zy van vertwijffelde zorgloosheydt of zekere verbootste (*) wijsheyt en kloekhertigheyt, de verachtinge des doots op dezelve wijs met sommige, daarom gepreezene, Heydens voor te wenden. Evenwel zijnde vergelijkinghe ghemaakt tussen de doot en de zaken die de geloovigen na de doot voorbereydt zijn, kan en moet deselve van alle geloovigen eenigher mate versmadet worden: *Hebr*. 12. 2. *Iesus heeft het Kruyce verdraghen, en de schande veracht.*

Tweede Vraag, of de geloovigen na den doodt verlangen en wenschen moeten?

Antw. Hy en is niet enckelijk ende om sich selven te wenschen. 1. Om dat hy de ghedaante van quaat heeft. 2. Omdat, dewijle Godt als d'opperste Heerscher ons in dezes levens stant plaatse ghestelt heeft, wy die buyten sijn last niet verlaten mogen, noch voor den tijt van hem gestelt, simpelijk wenschen om ontslagen te worden: *Want ook wy, die in desen tabernakel zijn, suchten beswaart zijnde: nademaal wy niet en willen ontkleedt, maar overkleedt worden, op dat het sterflijke van het leven verslonden worde. Daarom zijn wy oock seer begeerich, het zy inwonende het zy uytwonende, om hem welbehaghelijk te zijn.* 2 *Cor*. 5. 4, 9. Maar nochtans mogen en moeten de geloovigen het leven na de doot zoo verwagten, dat het hun merkelijk meer bevalle, als dit jegenwoordighe leven: *Wy hebben goeden moet ende hebben meer behagen, om uyt het lichaam uyt te woonen, ende by den Heere in te wonen*. 2. *Cor*. 5. 8. Ende also mogen sich de gheloovigen na de doot strekken met een verlanghen, dat matich en de wille Gods onderworpen is, als die een veel beter en geluckiger staat mede brengt. *Wy selve die de eerstelingen des geests hebben, suchten in ons selven, verwachtende de aanneminge tot kinderen, namelijk de verlossinghe onses lichaams. Rom*. 8. 23. *Ick worde van dese twee gedrongen, hebbende begeerte om ontbonden te worden, ende met Christo te zijn. Want dat is seer verre het beste. Philip*. 1. 23. ende 2. *Tim*. 4. 7, 8.

Derde Vraag, met wat bewijs-redenen eens geloovigen gemoet tegen de vreze des doodts kan bevestight worden?

(*b*) II. Antw. 1. Indien hy ernstelijk denke en met geloof begrijpe, dat *Christus door sijn doodt hem te niete gedaan heeft, die het gewelt des doods hadde, dat is, den duyvel*, ende heeft also des doods kracht afgeschaft. *Hebr*. 2. 14. En *sijn prickel benoomen*. 1. *Cor*. 15. 55. Zo dat *de doodt van Christus*

(*a*) Van de verachtinge des Doods. (*b*) Hoe de vrees des doods te minderen zy. (*) Sapientia affectata.

tot

tot overwinninghe verslonden zy, en die zelve overwinningh deur hem den geloovighen ghegeeven wordt: aldaar vers 54. 57. In voege dat der geloovigen strijt niet zo zeer om d'overhandt des doodts gevoert werd, als om 't geloof, waar mee sy Christus den overwinner aankleeven, nochte oyt toelaten meugen, dat sy van hem afgescheurt werden, 't zy in 't leven ofte in den doot.

III. 2. Soo hy ook dit overweghe te zijn eene der eynden des doodts Christi, *dat hy ons van de vreeze des doods, als van* een swaare *dienstbaarheyt verlossen soude. Hebr.* 2. 15.

IV. 3. Soo hy gelijkelijk met gheloof bedenke, dat *die liefde Christi en Godes in Christus* soo stantvastigh zy, dat *geen doot ons van die scheyden kan. Rom.* 8. 35 *&c. tottet eynde des Cap.*

V. 4. Indien hy by zik zelf betrachte, dat *dierbaar ende kostelijk is in de oogen des Heeren de doot sijner gunst genooten. Ps.* 72. 14. en 116. 15. En te gelijk voor zeker houde, dat de goede hant Godts daar zy, en sijne Vaderlijke voorsienigheyt wake den geloovigen ten goede, zoo wel in den doot als in 't leven: *Matt.* 10. *vers* 28, 29, 30, 31. *En vreest u niet voor de gheene, die het lichaam dooden, ende de ziele niet en konnen dooden: maar vreest veel meer hem, die ziele en lichaam kan verderven in de helle. En worden niet twee muschkens om een penninksken verkocht? En niet een van desen en sal op de aarde vallen, sonder uwen Vader. Ende oock uwe hairen des hoofts zijn alle ghetelt. En vreest dan niet, ghy gaat veele muschkens te boven.*

VI. 5. Indien hy wel overlegge, van hoe veele en groote quaden hy door den doodt verlost zal worden. Als daar zijn, 1. de Zonde: *Rom.* 6. 7. *Want die ghestorven is, die is gherechtvaerdight van de Zonde.* 2. De Elenden, die de Zonde achtervolgen: *Jes.* 57. 1, 2. *De rechtvaerdige wort wech gheraapt voor het quaat. Hy sal ingaan in Vrede, sy sullen rusten op hare slaap-steeden, een jeghelijk die in sijne oprechtigheyt heeft gewandelt.* Welcke elenden menighmaal maken, dat *de menschen de doot soecken en begeeren te sterven. Openb.* 9. 6. 3. De versoeckingen des Duyvels: *Openb.* 12. 8. *De plaatse des Draaks en sijner Engelen en is niet meer ghevonden in den Hemel.* 4. De aanvechtinge onses bedorven Vleeschs: *Openb.* 14. 13. *Salich zijn de dooden, die in den Heere sterven van nu aan: Ja seght de geest, op dat sy rusten mogen van haren arbeyt; ende hare wercken volgen met haar.* 5. De verdruckinghen der Werelt: *Pred.* 4. 1, 2. *Daar na wendde ick my, ende sach aan alle de onderdruckinghen, die onder de Sonne gheschieden, ende siet, daar waren de tranen der verdrukten, ende der geener, die gheenen trooster en hadden; Ende aan de sijde harer verdruckers was macht. Dies prees ick de dooden, die alreede gestorven waren boven de levendige, die tot noch toe levendich zijn.* Hierom wordt de doot genaamt *een ruste en slaap. Jes.* 57. 2. en 1. *Thess.* 4. 14. Dat self de Duyvel, onder schijn van *Samuel*, bekent, 1. *Sam.* 28. 15.

VII. 6. Soo hy altoos die ghelucksaligheydt voor ooghen draagt, waar toe men komt door de doodt. Want na de doot, 1. Gods genade in ons voltrokken zal worden: *Doch wanneer het volmaakte sal gekomen zijn, dan sal het gene, dat ten deele is, te niete gedaan worden.* 1. *Cor.* 13. 10. 2. *Wy sullen by Godt den Heere wesen.* 2. *Cor.* 5. 8. Ende *by Christus. Phil.* 1. 23; en *de*

Salige

6

Salige geesten. Heb. 12. 23. 3. Wy sullen een vasten en onveranderlijken staat des hemelschen levens ghenieten, *in die eeuwighe tabernakelen. Luc.* 16. 9. *Want wy weten, dat soo ons aardsche huys deses tabernakels gebroocken wort, wy een gebouw van Godt hebben, een huys niet met handen gemaakt, maar eeuwich in de hemelen.* 2. *Cor.* 5. 1. Also *verwachtede Abraham de stadt, die fondamenten heeft, welcker konstenaar ende bouw-meester Godt is. Hebr.* 11. 10.

VIII. 7. Indien hy sijn ghemoet begheeve tot een ernstigh beschouw van aller dinghen ydelheyt, die aan het jegenwoordige leven hanghen, en door de doodt verlaten worden: *Want het is al ydelheydt en quellinge des geests. Pred.* 2. 17.

IX. 8. Indien hy indachtig zy dat de Godlijke voorsienigheyt sonder hem tot alle dingen genoegt, over welke hy zik bekommeren magh: maar weete dat hy zonder die met allen niet vermag, schoon hy in 't leven bleef.

Vierde Vraagh, wat den gheloovighen Mensche te doen zy, op dat hy dezen troost ghenieten magh?

X. Antw. 1. Hy moet allermeest daar op toeleggen, dat sijn gheloof, bysonderlijk aannemende de belofte der ghenade, ende sijn vertrouwen op Godt, door Christus seer levendigh en krachtigh zy: *Simeon nam het Kindeken Iesus in sijne armen, ende loofde Godt, ende seyde, nu laat ghy, Heere, uwen dienst-knecht gaan, in vrede, na uw Woordt: Want mijne oogen hebben uwe salicheyt gesien. Luc.* 2. 25, 27, 28, 29, 30. Paulus seyde: *ick weet, wien ick gheloofl hebbe, ende ick ben verseeckert, dat hy machtich is mijn pant by hem wech gelegt te bewaren tot dien dach.* 2. *Tim.* 1. 12. *Want dit is de overwinninge, die de Werelt overwint, namelijk ons geloove.* 1. *Joh.* 5. 4.

XI. 2. Hy moet seer besorgt wezen, *dat hy hebbe een goede en on-ergerlijke Conscientie, by Godt ende de menschen. Hand.* 24. 15, 16. *Soo laat ons toegaan met een waarachtigh herte in volle verseeckertheyt des geloofs, onse herten gereynigt zijnde van de quade Conscientie. Hebr.* 10. 22.

XII. 3. Hy moet met dit geloove en Conscientie *den Heere en Salichmaker Iesum Christum verwachten*, zik alsoo dragende, gelijk het een Burger des Hemels betaamt: *Phil.* 3. 20. *Dewijle dan dese dingen alle vergaan, hoedanige behoort ghy te zijn in heylige wandel en Godvruchtigheyt; verwachtende ende haastende tot de toe-komste van den dach Gods.* 2. *Pet.* 3. 11. 12.

XIII. 4. Hy moet altoos ghedencken, dat de ure des doods genaakt en over 't hooft hangt: *Leert ons alsoo onse dagen tellen, dat wy een wijs herte bekomen. Ps.* 90. 12. Paulus voorsach en voorseyde sijn doot, wel getroost zijnde, 2. *Tim.* 4. 6. *Ick worde nu tot een drank-offer geoffert, ende de tijt mijner ontbindinghe is aanstaande.* Het teghendeel doen *de bespotters, seggende, wy hebben een verbont met de doot ghemaakt, ende met de helle een voorsichtigh verdrach; wanneer de overvloejende gheessel door trecken sal, en salse tot ons niet komen. Iesaias* 28. 14, 15.

XIV. 5. Hy moet hem selven oeffenen, om de Werelt te verloochenen en te verlaaten. Daar toe vermaant Paulus, 1. *Corinth.* 7. 29, 30, 31. *Op dat die dese Werelt gebruycken, souden zijn, als niet misbruyckende. Want de gedaante deser werelt gaat voor by.* Ende so doet hy: *Galat.* 6. 14. *Het zy verre*

van

van my, dat ick soude roemen anders dan in 't Kruyce onses Heeren Iesu Christi, door welcken de werelt my ghekruycight is, ende ick der wereldt.

XV. 6. Hy moet zich de Doodt selfs als huysgemeen en familiaar maken door dikwijlige overpeynsinge, en die oeffeninghen, tot welcke hy van Godt geroepen wort: *Ick sterve alle daghe, 't welck ick betuyge by onsen roem, dien ick hebbe in Christo Jesu onsen Heere.* 1. *Cor.* 15. 31. Even-ghelijcke betuygingen doet d'Apostel, 2. *Corinth.* 1. 8. 9. en 4. 10. 11.

XVI. 7. Hy moet daar toe sijn best doen, dat *hoe meer d'uytwendige Mensch zijght tot verdervinge, soo veel meer d'inwendige vernieuwt werde van dage te dage.* 2. *Cor.* 4. 16.

XVII. 7. Hy moet voorneemelijk denken niet aan de Dood selve, maar aan Gods genade, beyde in de dood self, en in die dingen, welke den dood achtervolgen, namelijk, *dat de kroone der rechtvaardigheyd is weghgelegt allen, die des Heeren verschijninge lief gehad hebben.* 2. *Tim.* 4. 8.

XVIII, 9. Hy moet *sijne Ziele* met gehoorsaamheyd en *weldoen bevelen aan Godt, als den getrouwen Schepper.* 1. *Petr.* 4. 19.

Het XVIII. Hooft-stuk.

Van de Verzoekingen.

AANGAANDE de verzoekingen is de eerste Vraag, met wat bewijsredenen een geloovige zik zelve tegens hare aanvallen versterken kan?

(*a*) I. Antw. Indien hy wel overwege, dat deze verzoekingen een gedeelte van die krijch zijn, tot welken de geloovigen worden geroepen: *Want wy en hebben den strijt niet tegen vleesch ende bloet, maar tegen de machten, tegen de geweldt-hebbers der wereldt, der duysternisse deser eeuwe, tegen de geestelijke boosheden in de lucht. Ephes.* 6. 12. Ende om daar tegen te strijden hebben de geloovigen sich selven, haare namen aangegeven in den doop, met een Godsdienstige, ende seer heylige belofte en krijchs-eed.

II. 2. Moet men gedenken, dat Christus in desen strijd onse Veld-overste en Hertoogh is. *Open.* 12. 7. *Daar wierd krijgh in den Hemel: Michaël ende sijne Engelen krijghden tegen den draak, ende de draak krijgde ook ende sijne Engelen.* Nu, dat ook in Christi tegenwoordigheyd en aansien onse gantsche strijd gestreeden word, moet ons ernstelijk aanporren, om kloeklijk te handelen. Want hy self vermaant op dat wy strijden, helpt op dat wy winnen, onderschoort de bezwijkende, en kroont de overwinnende.

III. 3. Moet men verstaan, dat ook aan Gods bevel en beleyd hangt het bestier der versoeckingen selve. Daarom leert ons Christus bidden: *En leyd ons niet in versoeckinge, maar verlost ons vanden boosen. Matt.* 6. 13. Tot onsen goede, *wierdt Jesus van den geest weg geleyd inde woestijne, om versocht*

(*a*) Wederstant der verzoekingen.

te

te worden van den Duyvel. Matth. 4. 1. Tot Achabs verleydinge en straffe diende, dat *een boose geest seyde, ik sal uytgaan ende een leugen geest in den mond aller sijner Propheeten zijn: Ende de Heere seyde: Ghy sult overreden, en sult ook vermogen; gaat uyt en doet alsoo.* 2. *Chron.* 18. 20, 21. Den haters der waarheyd *sal God toesenden eene Kracht der dwalinge, dat sy de leugen souden gelooven.* 2 *Thess.* 2. 11,

IV. 4. Moet men bemerken, dat *Godt met de versoeckinge ook de uytkomste geven sal.* 1 *Cor.* 10. 13. *Ende de Godt des vreedes sal den Satan haast onder uwe voeten verpletteren. Rom.* 16. 20

V. 5. Men moet sien op het gebruyk ende vrucht der verzoeckingen: *Dit sal u overkomen tot een getuygenisse. Luk.* 21. 13. Soo spreekt Paulus van sijne *versoeckingen.* 2 *Cor.* 12. 9. *De Heere heeft tot my geseght, mijne genade is u genoegh: want mijne kracht wordt in zwakheydt volbracht. Soo sal ik dan veel liever roemen in mijne zwakheeden, op dat de kracht Christi in my woone.*

VI. 6. Men moet sich voorstellen, dat *Christus selve versocht zijnde geleeden heeft, ende kan de gene die versocht worden, te hulpe komen, Hebr.* 2. 18. en 4.15. Want *de overheden ende de machten uytgetogen hebbende, heeft hy die in 't openbaar ten toon gestelt, ende heeft door het selve Kruyce over haar getriumpheert. Col.* 2. 15.

VII. 7. Men moet het quaad der verzoeckinge van de verzoeckinge selve onderscheyden.

Tweede Vraagh, wat een geloovigh Mensch schuldig is te doen, op dat hy die troost in de ure der verzoeckinge verkrijgen magh?

VIII. 1. Hy moet alle verzoeckingen, die tot Zonde moeien, voor sijne aller pikantichste vyanden houden: *Onthoudt u van alle vleeschelijke begeerlijkheden, welcke krijg voeren tegen de ziele.* 1 *Petr.* 2. 11.

IX. Hy moet 2. de insteekingen (*) selve, die tot Zonde leyden, ten hoochsten haaten en verfoeyen: *'t gene ick doe dat en kenne ick niet: maar het gene ik hate, dat doe ick. Rom.* 7. 15.

X. Hy moet 3. zik naerstelijk wapenen tegen die geestelijke Vyanden: *Neemt aan de geheele wapenrustinge Gods, op dat gy konnet wederstaan inden boosen dag, ende alles verricht hebbende staande blijven. Eph.* 6. 13.

XI. Hy moetse 4. met alle krachten wederstaan: *Wederstaat den Duyvel, vast zijnde in 't geloove. Jac.* 4. 7. *Petr.* 5. 9.

XII. Hy moet 5. in de worstelinge tegen de verzoekingen niet vertrouwen op sijn eygen krachten, maar om Godts hulpe smeeken, en daar op steunen: *In 't Gebed des Heeren. Bede* 6.

XIII. Hy moet 6. in vuyle en stinckende verzoeckingen af-houden van alle sin-twist en besondere raatslaginge omtrent het ingesteekene, of hy dat doen sal ofte niet, maar moet sich self met de verfoeyinge der sake te vreeden stellen. Gelijk *Jesus seyde tot den versoecker, gaat wegh Satan. Matth.* 4. 10. Want als men langh besich is met sulcke verzoeckingen te bedenken, pleegen sy lichtelijk ons aan te kleeven en te besmetten, als het lijm doet.

XIV. Hy moet 7. alle die geleegentheden vlieden, welke die verzoeckingen

(*) Suggestiones.

bevorderen

bevorderen konnen: *Spr.* 4. 14, 15. *En komt niet op het pad der godloosen, noch en treedt niet op den wegh der boosen: Verwerpt dien, en gaatter niet door; wijkt 'er van, en gaat voorby.*

XV. Hy moet 8. alle die moeyelijke ingevingen met zoo grooten kracht als hy kan, wechdrijven en uytdooven: *Eph.* 6. 16. *Boven al aangenomen hebbende den schilt des geloofs, met welcke ghy alle de vyerige pijlen des boosen sult konnen uytblussen.* Ja men moet haar ook somtijds verachten, wanneer sy, alle andere middelen aangewend zijnde, niet op en houden lastich te vallen.

XVI. Hy moet 9. (indien sy dikmaal te rug gekeert, t'elkens met nieuwe aansprongen wederkeeren) in gedachte houden, dattet eens onverwinnelijken Soldaats lot zy niet alleen des vyands aanval en aanperssinge uyt te staan, maar ook het marren en 't verdriet van een langduurige belegeringe te verdraagen.

Derde Vraag, op wat wijs yemand onderscheyden mach, oft eene verzoeckingh by hem overweldicht hebbe, dan niet?

(*a*) XVII. Antw. 1. Een oordeel van dese saak en moet daar uyt niet gestreeken worden, datmen in 't gemoet verstelt werde, oft sijne gerustheyt behoude: Want versteltheyd des gemoets, die uyt leelijke verzoeckingen volcht, ten grootsten deele niet alleenlijk hare overweldinge niet en beduyd, maar ook godvruchtigheydt des gemoets bewijst: en geruste sorghloosheyd menich werf betoont, dat de verzoekingh overweldicht hebbe. De waarom is, dat het gevecht, 't welk in de ontroeringe blijkt, een bewijs is yets in dat gemoet tegen de verzoekinge strijdich te wesen: en de rust eenige toestemminge te kennen geeft. Want Water niet uyt instortinge van Water, maar door inwerpinge van Vuur beroert word. Die minst ontroert word, meest beleedicht word, als die gantselijk in de macht des Satans is. *Wanneer een sterke gewapende sijn hof bewaart, soo is al wat hy heeft, in vreede. Luc.* 11. 21. Zoo zijn *Ananias* en *Saphira* gerust geweest, *als de Duyvel haer herte had vervuldt om den Heyligen Geest te liegen. Hand.* 5. 3, 8. Maar *Paulus* seer ontstelt was over den strijd tusschen vleesch en geest, uytroepende: *Ick ellendige mensch! wie sal my verlossen van het lichaam deses doots? Rom.* 7. 24. Ende *van wegen een scherpe doorne hem gegeven in 't vleesch, namelijk een Engel des Satans*, segt hy, *hebbe ik den Heere driemaal gebeden, op dat hy van my soude wijken.* 2. *Cor.* 12. 7, 8. Efter indien de ontstelling sodanig is, dat sy den mensche van Godt afschricke, en niet om hem te soecken aenporre, en moet sy niet gepreesen noch gekoestert worden. Want alsdan hoewel niet recht aan en uyt haar natuur, evenwel by omwegh en uyt verkeertheyd onzer aert de verzoeking krachtigh is, en de verzoecker dat hy socht, verworven heeft.

XVIII. Een blijkbaar teeken van een overweldigende verzoekinge is de toelatingh dier Zonde, tot welken de verzoekingh aandreef. *Gebed des Heeren, Bede* 6. Doch hier moet men waarnemen, dat dit niet alleenlijk als dan gebeurt, wanneer de misdaadt volkomelijk begaan en voltoyt wordt, maar mede als daar toe self de eerste tree gedaan is in toestemminge des willes. ofte ook in 't minste vermaak over het gedachte wanbedrijf, hoewel de wil tot

(a) Merk-teekenen eener overweldigende, ofte verdreevene verzoekinge.

uytvoeringe

uytvoeringe daar niet by is: *Jac.* 1. 14, 15. *Een yegelijk wordt versocht, als hy van sijne eygene begeerlijkheyd afgetrocken ende verlokt word. Daar na de begeerlijkheyd ontfangen hebbende baart sonde: ende de sonde voleyndigt zijnde baart de dood.* Daar word ook te meer sonde begaan, indien de verzoekingh (gelijk men seght) gemelijk zy, dat is, een tijd lank by blijve, en niet van stonden aan verdreeven werde.

XIX. 3. Hoewel wy de verzoekinge niet toestemmen, indien sy nochtans uyt ons her voorkome, heeft sy onse Zonden daar mee vermenght, ook in hare eerste ontfankenis: om dat sy uyt ons vleesche en verdorvenheyd opwelt schoon sy van den Duyvel aangesteeken en ontvonkt werde: *die dingen, die ten monde uytgaan, komen voort uyt het herte, ende deselve verontreynigen den mensche. Matt.* 15. 18, 19. *Want het gedichtsel van 's menschen herte is boos van sijne jeucht aan. Gen.* 6. 5. en 8. 21. *Iac.* 1. 14. Maar die trap van Zonde sodanig is, dat hoewel sy vereyscht, dat wy altoos ootmoedich en nedrig voor God zijn, nochtans en moeten wy daarom niet troosteloos of moedeloos zijn, aangesien het de gemeyne staat aller geloovigen is, die niet te min Gode in Christus aangenaam en ontfankelijk zijn. Edoch indien de gedachte niet van ons, maar van den Duyvel kome, dan is sy grootelix te verfoeyen, maar niet voor onse personele Zonde te erkennen; so heeft de Duyvel den Heere Christus versocht, *Matth.* 4.

XX. De verzoeking nu is dan eerst te oordeelen, dat sy alleen van den Duyvel en niet van ons zelven komt: 1. Als sy strijd tegen het licht der nature, ofte tegen de reden zelf en natuurlike geneegentheyd. 2. Als sy niet en ontstaat gelijk gemeyne gedachten, maar schielijk, met zekre hevigheyd, na de wijze van uytgeschooten weerlicht, in 't gemoet lijkt ingeworpen en ingestooten te worden.

XXI. 4. Terwijlen wy met krachtige gebeden en diergelijke geestelijke Wapenen eenige verzoekinge wederstaan en tegenworstelen, konnen wy zeker zijn, dat sy tot noch niet overweldigt, oft ons in hare macht heeft; dit blijkt uyt de bygebrachte plaatsen, 2. *Cor.* 12. 7, 8, 9. *Jac.* 4. 8.

(*a*) Vierde Vraag, hoe eens geloovigen Conscientie in Goddelijke verzoekinge kan ondersteunt worden, dat is, in eenige geestelijke verlatinge, uyt welke een groote beangstheyd en benauwtheyd des gemoets volght?

XXII. Antw. 1. Daar moet voor al bedacht worden, dat eertijts de beste Dienaren Gods zulke verlatingen ervaren hebben. Als Job, klagende, *cap.* 6. 4. *de pijlen des Almachtigen zijn in my, welker vyerigh venijn mijnen geest uytdrinkt: De verschrickingen Godts rusten sich tegen my.* En 13. 26. *Ghy schrijft tegen my bittere dingen; en doet mij erven de misdaden mijner jonkheydt*; En 16. 9. *Sijn toorn verscheurt ende hy hatet my; hy knerst over my met sijne tanden; mijn wederpartijder scherpt sijne oogen tegen my.* David, *Psal.* 6. 2, 3, 4, 5. *O Heere en straft my niet in uwen toorn. Geneest my Heere, want mijne beenderen zijn verschrikt: Ia mijne ziele is seer verschrikt: ende ghy Heere, hoe lange! Keert weder o Heere, redt mijne ziele.* En *Psal.* 77. 8, 9, 10. *Sal dan de Heere in eeuwigheeden verstooten? ende voortaan niet meer goedgunstig zyn;*

(*a*) Godlijke verzoeking.

houd

houd sijne goedertierentheyd in eeuwigheyd op? heeft de toesegginge een eynde van geslachte tot geslachte? heeft God vergeeten genadig te zijn? heeft hy sijne barmhertigheden door toorne toegeslooten? En Christus zelf, d'allerliefste Soone Gods, *roepende met een groote stemme, Mijn Godt, mijn God, waarom hebt ghij my verlaten? Matt.* 27. 46.

XXIII. 2. Men moet verstaan, dat die verlatingen niet soo seer in der daad geschieden, als wel dat sy in ons gevoelen zoodanigh zijn: *Want God heeft geseght, ik en sal u niet begeeven, noch ik en sal u niet verlaten. Hebr.* 13, 5.

XXIV. 3. Ook moetmen weten, dat Godt de sijne niet en vergeet te dier tijdt, als hy hen schijnt verlaten te hebben: Want soo spreekt de Heere: *Kan ook een vrouwe hares suygelings vergeeten, dat sy haar niet en ontfarme over den soone hares buyks? Ofschoon dese vergaten, soo en sal ik doch u niet vergeeten. Siet, ik hebbe u in de beyde hand-palmen gegraveert; uwe muuren zijn steeds voor my. Jesai.* 49. 15. 16. Maar de Heere houd ende gelaat sik dikmaal soo, als of hy de sijne vergeeten hadde, tot sijne eere, ende tot haren beste.

XXV. 4. Wij konnen seeker wesen uyt Godts Woort en verbond, dat die verlating niet dan kort sal zijn: insonderheyd zoo sy met den tijd der ontferminge vergeleeken werde: *Ies.* 54. 7, 8. *Voor eenen kleynen oogenblik hebbe ik u verlaten; maar met groote ontfermingen sal ik u vergaderen. In eenen kleynen toorne heb ik myn aangesichte van u een oogenblik verborgen; maar met eeuwige goedertierentheyd sal ik my over u ontfermen, seyd de Heere, uwe Verlosser.* Desgelijks *Iesai* 57. 16.

XXVI. 5. Het is ook onse schuldige plicht, met alle naarstig onderzoek van Conscientie na te speuren, of niet onze eygene zonden de oorsaak zijn van dese Goddelijke besoeckinge: dewijle, *de godloosen, seyd mijn Godt, en hebben geenen vrede. Jesai.* 57. 21. Indien dan dese quellingh onzer zonden schuld is, zoo zijnse ootmoedelijk met afbiddinge te belijden, en ernstelijk te verlaten. *Psalm* 51.

XXII. 6. Wy moeten *door geloove leven. Hab.* 2. 4. *Verbeydende den Heere, die sijn aangesigt verbergt. Jes.* 8. 17.

XXVIII. 7. Wy moeten ons selven opwecken om onzen Godt aan te grijpen, met geloovige smekingen en gebeeden. Gelijk de Propheete, *Jesaias cap.* 64. 8, 9. *Doch nu, Heere, ghy zijt onse Vader; wy zyn leem, ende gy zijt onse Potte-backer, ende wy alle zyn uwer handen werk, Heere en weest niet soo seer verbolgen, ende en gedenkt niet eeuwighlijk der ongerechtigheyd: Siet, aanschouwt doch, wy alle zyn uw volk.*

XXIX. 8. Wy moeten mee altoos gedenken dat hoewel Godt met sijne genade van ons al te langh schijnt af te wesen, hy alleen geleegen tijdt verwacht, om ons sijne gunste te bewijsen. *Jesai.* 30. 18. *Daarom sal de Heere wachten, op dat hy u genadigh zy, ende daarom sal hy verhooght worden, op dat hy sich over u-lieden ontfarme, want de Heere is een Godt des gerichtes. welgeluksaligh zyn die alle, die hem verwachten.*

Het

Het XIX. Hooft-stuk.

Van de Meê-wustheyd der Zonde. (*)

VAN de Zonden is de eerste Vraag: Met welke bewijs-reedenen een geloovigh mensche sich selven eene vaste vertroostinge kan toebrengen tegens de moeyelijkheyd van sijne Conscientie, die hem van velerley zonden overstrijd en betigtigt?

I. Antw. Die zonden zijn van tweederley slag: want sommige zijn eygentlijk gezeyde zwakheden, of misdaden, die gemeynlijk de besten en wackersten pleegen aan te hangen, gelijk Paulus seyd tot de Corinthiers: *Soo isser dan nu gantschelijk gebrek onder u.* 1 *Cor.* 6. 7. Maar andere zijn boosdaden, die noch allen geloovigen gemeyn zijn, noch eenigh waar geloovige overkomen, dan zelden, en uyt een sterker verzoekinge, *als wanneer men sijne leden stelt der sonde tot wapenen der ongerechtigheyt. Rom.* 6. 13. Hoedanige sonden nochtans dewijle sy yder een konnen overkomen, vermaant d' Apostel de Galaten tot sachtmoedigheyd in 't bestraffen van anderen, en tot voorsichtigheyd jegens hen-selven: *Broeders, indien oock een mensche overvallen waare door eenige misdaadt, ghy die geestelijk zyt, brenght den soodanigen te rechte met den geest der sachtmoedigheyd; siende op u selven, op dat ghy niet versocht en word. Gal.* 6. 1.

II. Zwakheydt is, als'er wel voornemen is van weldoen zoo in 't gemeen als besonder, maar de macht van volbrengen ontbreekt: *Rom.* 7. 18. *Het willen is wel by my, maar het goed te doen dat en vinde ik niet.* Eene boosdaad is, wanneer zelf de toeleg ook in een besondre daad godloos is, sulcks betuyght Samuel van de Voor-ouders der Israëliten, 1. *Sam.* 12. 10. *Sy seyden, wy hebben gesondight, dewyle wy den Heere verlaten, ende de Baalim ende Astharoths gedient hebben.* Van de zwakheden eygentlijck genoemt zijn'er de navolgende plaatsen van vertroostinge.

III. 1. De beste en volmaakste Kinderen Gods, terwijlen sy in dit leven blijven, en zijn van sodanige misdaden niet vry: *Want wy struykelen alle in vele. Jac.* 3. 2. Ende, *Indien wy seggen, dat wy geen sonde en hebben, soo verleyden wy ons selven, ende de waarheyd en is in ons niet.* 1. *Joh.* 1. 8.

IV. 2. Godt ontfermt hem over de sijnen in hunne zwakheden, gelijk een toegevende Vader sich over sijne kleyne Kinderen ontfermt: *Ps.* 103. 13. *De Heere seyd, ik salse verschoonen, gelijk als een man sijnen sone verschoont, die hem dient. Mal.* 3. 17.

V. 3. Christus zelf *onse Hooge-priester heeft medelijden met onse swakheden. Hebr.* 4. 15.

VI. 4. Christus self ook sulken versoeninge voor soodanige sonden te weegh-gebracht heeft, dat hy over deselve ons vertroostinge aanbied, ook al vooren sy begaan zijn: *Indien yemand gesondight heeft, wy hebben eenen voorspraake by den Vader, Iesum Christum den rechtvaardigen: Ende hy is een versoeninge voor onse sonden: en niet alleen voor de onse, maar ook voor de*

(*) De conscientia peccati.

sonden

sonden der geheeler weereld. 1. *Joh.* 2. 1. 2. *De sonde en sal over u niet heerschen: Want ghy en zijt niet onder de Wet, maar onder de genade. Rom.* 6. 14.

VII. 5. Door Christus *hebben wy met vrymoedigheydt toegangh tot den genaden-stoel, op dat wy barmhertigheyd mogen verkrygen. Hebr.* 4, 16.

VIII. 6. Godt sal op ons versoek onse zwakheden geneezen: *Ies.* 49. 8. *Alsoo seyd de Heere, inden tijd des welbehagens hebbe ik u verhoort, ende ten daagen des heyls hebbe ik u geholpen.* Hierom seyt David, *Psal.* 103. 1, 3. *Looft den Heere myne ziele, die alle uwe krankheeden geneest.*

IX. 7. Ondertusschen *komt de Geest onse swakheden te hulpe. Rom.* 8. 26.

X. 8. De swakheden selve en worden ons niet toegerekend: *Rom.* 7. 17, 20. *Indien ik 't geene doe, dat ik niet en wil, soo en doe ik nu 't selve niet meer, maar de sonde die in my woont.*

XI. In quade stucken, tot zoo lang sy weg gedaan worden, en kan men geen vertroostinge hebben: 1. *Corint.* 5. 2. *En hebt ghy niet veel meer leet gedragen, op dat hy uyt het midden van u wech gedaan werde, die deze daad begaan heeft?* De reden is, om dat diergelijke zonden ook de geloovigen des Wets dreygementen onderhoorigh maken, en ten minste voor een groot deel van des Euangeliums beloftenissen uytsluyten, ende de Conscientie verwoesten: *Daarom laat ons toegaan met een waarachtigh herte, in volle verseekertheyd des geloofs, onse herten gereynigt zynde, van de quade Conscientie, ende het lichaam gewasschen met reyn water. Hebr.* 10. 22. Sulke stoute sonden ons ook schuldigh maken aan Gods toorne, als mede-genooten van ongeloovige en godlooze menschen: *Galat.* 6. 7. *En dwaalt niet: Godt en laat hem niet bespotten: want zoo wat de mensche saayt, dat sal hy ook maeyen. Eph.* 5. 6, 7. *Dat u niemand en verleyde met ydele woorden: want om dese dingen komt de toorne Gods over de kinderen der ongehoorsaamheyt. Soo en seyd dan hare medegenoten niet:* Dat over sulks oorsaake van schrik, maar niet van troost en geeft: *Hebr.* 10. 31. *Vreeselijk is het te vallen in de handen des levendigen Gods.* Nochtans door mooglijkheyd en hoope van toekomenden troost, zou zik het gemoet eens geloovigen ondersteunen konnen, ook in de zwaarste zonden: *Rom.* 11. 23. *Maar ook sy, indiense in het ongeloove niet en blijven, sullen inge-entet worden; want Godt is machtig deselve weder in te enten. Luc.* 22. 32. *Maar ik hebbe voor u gebeeden, dat uw gelove niet op en houde.*

Tweede Vraag, Wat een geloovige doen zal, op dat hy tegen sijne zonden vertroostinge hebben magh?

XII. Hy moet 1. van alle ende yder sonde, als van een zwaare last, gevoelen hebben: *Matth.* 11. 28. *Komt herwaarts tot my alle, die vermoeyt ende belast zijt, ende ik sal u ruste geven.*

XIII. Hy moet 2. alle zonde altoos haten: *Rom.* 7. 15. *'t Gene ik doe, dat en kenne ik niet: maar 't gene ik haate, dat doe ik.*

XIV. Hy moet 3. sich gedurelijk wachten, dat hy de begeerlijkheden der sonde niet en volbrenge: *Galat.* 5. 16. *Ende ik segge, wandelt door den geest, ende en volbrenght de begeerlijkheden des vleeschs niet.*

XV. Hy moet 4. zich tot haren doodinge en afstervinge benaarstigen:

Rom.

Rom. 8. 13. *Indien gy door den geest de werkingen des lichaams doodet, soo sult ghy leven.*

XVI. Hy moet 5. de beloften des Euangeliums wel aanmerken, tot Christus sijn toevlucht nemen, ende hem meer en meer door geloove aanhangen: *Welken Godt voorgesteld heeft tot een versoeninge door het geloove in sijnen bloede. Rom.* 3. 25; seggende met Paulus: *Ik danke God door Iesum Christum onsen Heere. Rom.* 7. 25. Ende *achtende alle dingen schade te zijn, om in hem gevonden te worden. Phil.* 3, 8, 9.

XVII. Edoch boose stucken altijd eer moeten wech geweert worden, dan yemand bequaam is om op goeden grond bondighlijk vertroost te worden: *Jes.* 1. 16, 17, 18. *Wasschet u, reyniget u, doet de boosheyd uwer handelingen van voor mijne oogen wech, laat af van quaad te doen, leeret goed doen, soekt het recht. Komt dan en laat ons samen rechten, seyd de Heere: Al waren uwe sonden als Scharlaken, sy sullen wit worden als Sneeuw; al waren sy rood, als Karmosijn, sy sullen worden als witte Wolle.*

Sommige uyt-geleeze dingen uyt het Tractaat van *Willem de Parijse*, (*)

Nopende

De verzoekinghen en weer-biedenissen, die 't my goedt gedacht heeft hier voor te stellen, om te lezen, en te verklaren de Leere van de verzoekingen, ghemerkt sy in den Autheur niet als van de weynigsten geleezen worden.

1. VERZOEKINGH (in haar eene bediedenis) niet anders is dan beproeving: en verzoeken is niet anders, als van seker voorvallent ding proeve nemen om het te bekennen: Dat is, op dat het zelve bekent werde, oft ter kennisse van yemant kome. Want de Duyvel dit alleenlijk vermag, maer niet door sijne kracht ymandt overwinnen of ter nederwerpen. Want 't en zy dat wy hem van zelfs gelooven, ende ons hem in handen geven, en kan hy geen macht over ons hebben. Hy en vermag niet meer tegen ons, dan dat wy hem het vermoghen gegeven of toegelaten hebben. Waarlix kan hy dan verzoeken, dat is, ervarenis nemen hoedanig wy zijn, te weten kloek of krank? lichtelijk hem wijkende, oft manlijk wederstaande? By zoo ver hy in 't begin der verzoekinghe vind dat wy hem manhaftigh wederstaan dan is 't dat hy wanhopende van de overwinninghe, ja meesten tijdt overwonnen en verwart henen wech scheyt. Ende dit is den verzoeker eygen, dat hy een proeve genomen en ondervonden hebbende, 't geen hy zocht, het werk der verzoekinge varen laat.

II. In de tweede bediedenis wort by verzoekinge verstaan aanvechting of oorlog en slag-levering, in 't Fransch gezegt *Guerre.* 't Is ook waarschijnlijk,

(*) *Guillaume d'Auvergne,* gestorven in 1249, was bisschop van *Parijs.* Bestrijder van de Aristoteliaansche wijsbegeerte. Hier is bedoeld zijn verhandeling: *De tentationibus et resistentiis.*

lijk, dat al wat de Duyvel tegen ons doet, het een strijt is, soo yemant naarstelijk daar op lett. Want met opset om ons te overwinnen doet hy 't gheheel en al, wanneer hy ons versoekt; 't zy, dat hy ons laghen leydt, 't zy verspiede, 't zy het goede voorwende om ons te bedrieghen, 't zy hy met een stok of zwaart smijt, 't zy den muur onzer vestinge ondergraaft, oft het geestelijk voeder ontrekt oft verzorght, dattet ontrokken wordt, nademaal hy dit alles doet met toelegh om te beschadighen. Ende in der daadt zijn dat de deelen des Oorlogs of *Guerre*, met welcke hy ons altoos bestrijt.

III. Een yder faut heeft hare verzoekinghen: en strijdt de Duyvel teghens de gansche spitse des verstants, haar met ommegangh bezettende, ende sijne slag-ordens schikkende en stierende tegens het gansche heyr-legher der deughden en tegen alle de deelen van het Kasteel des menschelijken vernufts.

IV. De eyghene aanvechtingen van onse redelijcke deugt zijn : 1. Nieuwsgierigheyt, dat is, lust om onnodige dingen te weten, en welker kennis niet ofte helpt ter zaligheyt. 2. Traagheyt om te ghelooven. 3. Lichtvaardigheyt tottet zelfde. 4. Twijffelachtigheydt. 5 Vermoedenheydt ofte argh-waan. 6. De geest der lasteringe, 't welck is een springh-ader van afschouwelijke gedachten, zoo schrikkelijk en lastigh, dat haar verzoeking meestentijts als een martelaarschap zy: 't welke sommigen liever dan die grouwel zouden willen uytstaan.

V. Yemant kan yder Duyvelsche versoekinghe tegenstaan, zo hy eenvoudelijk en zuiverlijk wille, sonder eenige vermenginge van onwilligheyt. Want niemant geheel tegen wil en dank beswijkt of wijkt voor de versoekinghe: om dat alsoo sijn wille sou blijven onverwonnen en vast staande, niet gevelt of ook gheneygt tot toestemminge des verzoekers: en so ghelijkelijk de neerlaag hebben zou ende niet. Maar op dat yemant zuyverlijk wilde wederstaan, dat en heeft hy niet uyt zik zelf of natuurlijke deugt; maar uyt louter geschenk en behulp der godlijker genade.

VI. Doch let wel, dat, als'er gevraaght wordt, of men yeder verzoekinge kan willen wederstaan? het selve op twee manieren konne verstaan worden. Want dat wort gezegt of na meuglijkheyt, dat is lijdelijk en ontfanghender wijze als 't Godt believen mocht yemant soo verre te begenadigen; ofte het wort ghesegt na onse tegenwoordige kracht, werkdadigheyt, ende werkelijk. 't Is nu openbaar dat niet een ygelijk elken versoeckinge groot of kleyn kan wederstaan werkender wijs; maar by maniere van mooglijkheyt of lijdelijkheyt kan hy wel.

VII. Benevens de gaven der genaden en deugdlijkheden, Gods behoeding en beschutting zelf den heyligen van noode is, om de verzoekingen weer te bieden: also zijn oock nootsakelijk de menichvuldighe raat en hulpe des Heeren, waar mede hy sijne strijdende uytverkoorenen pleegt by te staan.

VIII. Voor eerst helpt Godt ons, wanneer hy onse Vyanden verjaaght, daar door hun somtijts niet en wort toeghelaten de uyt-verkorene te versoeken : *Iob* 1. 10. *Hebt ghy niet eene betuyninge gemaakt voor hem, ende voor sijn huys, ende voor al dat hy heeft rontom?*

IX. Ten tweeden helpt ons de Heere, als hy onse Vyanden breydelt, op

dat

dat sy ons niet en versoeken so veel sy wouden: *Iob* 2. 6. *De Heere seyde, tot den Satan; Siet Iob zy in uwe hant; doch verschoont syn leven.*

X. Het derde behulp ontstaat self uyt de geleegentheyt van den versoecker, wanneer self sijn gedaante, waar in hy versoekt, hulp en onderrichtinge verschaft. So had de gedaante der Slange des Duyvels ingevinge by Eva konnen verdacht maken.

XI. Het vierde behulpsel gaat de versoekinghe self aan, als sy ofte vreese aanjaeght, die een goet Hoeder is: Ofte ons ten strijde beroept en teghens den Vyant op hitst.

XII. Het vijfde is nieuwe genade of vermeerdering van de voorige. Want Godt den geenen die met hunne Talenten wel handelen, deselve of in grootte of in meenigte vermeerdert, *Matt.* 25. *Luc.* 19.

XIII. Het seste is, ophouding en vreede (of liever bestant) van versoekinge.

XIV. Het sevenste is, verkoelingh in de hitte der versoekinge: 't welk is haare versachtingh, ghelijk als wanneer Godt de quellinghe zelve in troost verandert.

XV. Het achtste is, versterckingh, dat is, bekrachtiging en oprichting des hertes door belofte van vermogen en overwinninghe, en door betooninghe van der Vyanden onmachtigheydt en lichtigheydt des gheveghts.

XVI. Het negenste is, vertroostingh, dat is verblijding in moeyelijkheyt, smerten, en arbeyt.

XVII. Het tiende is, schenkingh van hoop en vertrouwen, tegens slabbakkinge en de bevreestheyt, uyt eygen gebrek en swakheyt ontstaande.

XVIII. Het elfde is, opneemingh der versochten, op dat sy niet en vallen, soo te weten dat sy dootlijk souden gequetst worden. Sy worden nu aan gedreeven by na tot den val, op datse hunne swakheden erkennen; en dat sy niet en vallen, niet hare eygene krachten, maar de Godlijke barmhertigheyt aanmatighen en dancken.

XIX. Het twaelfde is, opneemingh der geener die tot hem vlieden: om welke oorsaak hy de toevlucht der uyt-verkoorenen geheeten wort.

XX. Het dertiende is, Godts voorvechtingh voor ons, en demping onser Vyanden.

XIX. Het veertiende is, de uytwendige moeylijkheyt selve, soo ver sy vele vorderlijcke nuttigheden heeft.

XXII. Het vijftiende is gheheughenis der jonghste dingen, als daar zijn de doot, het laatste Oordeel, de eeuwige verdoemenis, en geluksaligheyt.

XXIII. Heel beswaarlijk valt het eenighe verzoekingen t' overwinnen: nademaal, in dese ghemeyne verdorventheyt der nature, niemant gheheel teghens eenige versoekinge strijt: maar een yegelijk ten deele voor die en teghen zich selve vecht. De gheloovighe zelf is in de versoekinge; gelijk een Koninkrijk tegen zich self gedeylt: gelijk een gewapent Ruyter, sittende op een akelijk en achter uyt slaande Paart, dertel en van teeren of harden ghebit: ghelijk een wel-ghebouwt huys maar op een lossen gront: gelijk een treflijk kamp-vechter, staande op een slibberige Vloer, of ten deele gewapent, en ten deele onghewapent; ofte met een swaaren last verhindert.

XXIV. Onder

XXIV. Onder de heymelijkste laghen en listichste versoekinghen des Duyvels, welken ook de wijste en kloekste Christenen menighmaal onderworpen worden, is de eerste, langwijlige vermoeying, waar door hy den versochten niet alleen in versoekinge poogt in te voeren, maar mede in wanhoop, op dat hy te weten geloove of dat hy tot Godt niet en behoort, of dat Godt hem gheen gade slaat. Doch die dwaasheydt en slimme ramp ontstaat daar uyt, vermits de Menschen onkundig zijn, wat groote voordeelen een langhe en dikwijlighe strijt van versoekinge pleeght uyt te wercken: oft hoe sy een ingewortelden hoogmoet kan verbreeken, andre swakheden, van ons niet bemerkt noch ghevoelt, duydelijk vertoonen, ende alsoo den ootmoet bewaren.

XXV. De tweede loosheyt van des duyvels versoekinge bestaat in hare vremdigheydt; want sommighe uyt-verkorenen quelt hy meest met ongewoone versoekingen, op dat sy daar uyt self, datse niet en hooren dat anderen over dusdanige dingen versocht worden, of versocht geweest zijn, heftigh vreezen dat sy Godt niet aan en gaan.

XXVI. De derde loosheydt is, daar door hy tracht dat yemandt sijn stantplaatse en beroep verandere, daar in men doch wel is; ghelijkerwijs de Vogeltjes en Vissen door geruysch of gestommel uyt die plaatsen, in welken sy veylig waren, verjaaght worden in de netten en andre lagen der Jagers ofte Visschers.

XXVII. De vierde listigheydt is, daar mee hy yemant versoekt tot saken, die sijne swacke en onvermogende krachten te boven gaan.

XXVIII. De vijfde listigheyt is, als hy onder voorwendtsel van goedt, aanraadt tot eenich perijkel van quaat.

XXIX. Sijne seste argheyt is, als hy fauten en sonden aanraadt onder bewimpelinge van deugt.

XXX. De sevende en aller gevaarlijkste schalkheydt is self een voorghewende vreede, en ophoudingh van versoekingen: waar uyt volgt zorgloosheyt, luyigheyt, verheffing, verachtingh der Broeders, hardigheyt des Hertes.

XXXI. Nu het geschiedt op drierley maniere, dat men de versoeckingen wederstaat. 1. Hy wederstaat, diese niet toe en stemt. Daar mede self wordt de versoeker overwonnen, dat hy ons niet overwint. 2. Hy wederstaat de versoekingen, die deselve vliet. 3. wederstaat de versoeckingen, die haar wederleggende te rugge drijft en krachteloos maakt.

XXXII. Mettet vlieden der versoekinghe moet samen gevoeght worden verbelging (*). Want even gelijk een verkoper, die een dierbaare waare heeft, den koper min als den gerechtigen prijs biedende, niet eens ghewaardigt aan te zien noch te hooren, ook meesten tijt over den zelve zich verbelgt; so doet hy die Godt voor sijn Opperste goet hout; al wat de duyvel aanbiedt om Godt te verlaten, verontwaardigt hy aan te zien of daar na te luysteren, en hout zik over hem verbolgen, dewijl hy boven alle waardeeringe en gedachte minder goedt voor draeght dan behoorlijk is, en gansch niets in vergelijkinge van Godt.

XXXIII. Het behoort tot deze konst, zo te blijven hangen aan 't goede

(*) Indignatio.

dat

dat yder deugt heeft, ende haar so te bewaren en beschermen, dat de Javelijnen (*) der bekoringen tot haar niet eens en gheraken. Zoo is 't dat sommighe luyden, die Godt seer lief hebben, Godt aankleeven, ende sijn welbehagen so betrachten, ende sich daar mede so laten inneemen, met onbeweeglijke gedachtenis daar in gehegt, dat de strijdige pijlen van aanstoot op hen niet toe en treffen noch quetsen.

XXXIV. Best wort de versoeking wederstaan en gedoot met haar eygen zwaart. Dit nu doet yder deugt, so menigmaal hare frayheyt en kostelheydt in de versoekinge bedacht wort. Overmits door dusdaanighe gedachte selfs de begeerlijkheden der zonden die versoeken, en selfs de ghedachten, en de pijlen die van haar ingeworpen worden, altoos als gequetst zijnde worden verswakt, ter neer gevelt, somtijts ook verdwijnen, en tot niet verydelen; gelijkerwijs het licht doorgebrooken zijnde, de duysternis vliet en vergaat. Want daarom alleenlik zondige dingen in de ure der verzoekinge ons schijnen van eenigh gewight te zijn, om dat de Wet der deugden of door onweetenheydt, of door achteloosheydt op die tijt voor onse herten verborgen wordt; gelijk daarom alleenlijk rotsel van hout en Vis-schobben by nacht blinken, om datter het licht der Zonne oft eenig ander licht niet by en is.

(*) Iacula.

Tweede Boeks Eynde.

HET DERDE BOEK.

Van onse schuldighe plichten, in 't ghemeyn te betrachten tegen Godt en de Menschen.

Het Eerste Hooft-stuk.

Van de ghehoorzaamheydt in 't gros.

DAAR is tot noch toe van dingen gehandelt, die tot des Mensches staat behooren: het volgt dat wij op den handel en wandel sijnes levens ondersoek doen.

De eerste plaats is van de onderhoudinghe der Goddelijke geboden ofte gehoorsaamheyt jegens Godt in 't gros: alwaar

De eerste Vraagh is, Welcke de merk-teekenen der waare gehoorsaamheyt zijn?

(a) I. Antw. 1. Indien wy Gods wille meer achten, als eenigher Menschen bevelen, of onsen eygen wille: *Hand.* 4. 19. *en* 5. 29. *Men moet Gode meer gehoorsaam zijn, dan den menschen. Matth.* 22. 38. *Dit is het eerste, ende het grootste ghebodt.* De Reden van dien is, om dat gehoorsaamheydt eygentlijk daar in bestaat, dat wy onsen wille eenvoudelijk schikken na den wille Gods.

II. 2. Indien wy Herten hebben, die buyghsaam zijn tot de aanradingen Gods: *Ephes.* 2. 2. *en* 5. 6. Ende *Col.* 3. 6. Daar *hujoi tees apeitheias, Kinderen* (op dat ik so spreke) *der onberedelijkheyt of der ongezeglijkheyt*, dat is, onberedelijke en onghezeggelijke menschen, *zijn Kinderen der onghehoorsaamheyt.* Want sy tegen hen gestelt worden, die 1. *Pet.* 1. 14. *Kinderen der gehoorsaamheyt* gheheten worden. Tegen dese gestaltenisse wort in de Schrift gestelt een hart en steen-achtich herte.

III. 3. Indien wy ons selven aanstellen, om Gods wil in allen te volgen: *Deut.* 5. 33. *In al den wech, dien de Heere uwe Godt u gebiet, sult ghy gaan.* Ook in die dingen, welcke tegen onse welstant lijken te strevelen, soo dat sy van 't ghevoelen ende oordeel des vleeschs niet anders dan quaat begreepen worden: *Jer.* 42. 6. *'t Sy dan goet ofte quaadt, wy sullen der Stemme des Heeren onses Gods ghehoorsamen. Hebr.* 11. 8. *door het gheloove is Abram ge-*

(a) Merk-teekenen van ware gehoorsaamheyt.

roepen

roepen zijnde gehoorsaam geweest, om uyt te gaan, na de plaatse, die hy tot een erf-deel ontfanghen soude, ende hy is uytgegaan, niet wetende waar hy komen soude. Phil, 2. 8. *Christus heeft hem selven verneedert, gehoorsaam geworden zijnde tot den doot, ja den doot des Kruyces.*

IV. 4. Indien wy mee als dan ons selfs voegen na Godts wil, als wy de reden daar van niet en vatten: *Joan.* 13. 7, 8. *Jesus seyde tot Petrus, dat ick doe en weet ghy nu niet, maar ghy sult het na desen verstaan. Petrus seyde tot hem: ghy en sult myne voeten niet wasschen in der eeuwigheyt. Jesus antwoorde hem, indien ick u niet en wassche, ghy en hebt gheen deel met my.* 1 *Sam.* 15. 22. *Ghehoorsamen is beter dan slacht-offer, opmerken dan het vette der rammen.* Want anders en volghen wij niet enkelijk Godts wil, maar haar reden.

V. 5. Indien wy na 's hertes gestalte en willigheyt bereyt zijn, Gods wille waar te nemen, niet alleen in dinghen die wy weten dat hy wilt, maar ook in dingen die we tot noch toe niet weten: *Exod.* 10. 26. *Wy en weten niet waar mede wy den Heere onsen Godt dienen sullen tot dat wy daar komen.*

VI. 6. Indien wy die wille Gods, welke meest tot ons ampt behoort, meest begeerich zijn te leeren. *Ps.* 119. 33, 34. bidt David: *Heere, leert my den wech uwer insettingen, ende ick sal hem houden ten eynde toe. Geeft my het verstant, ende ick sal uwe Wet onderhouden met ganscher herte. Hand.* 9. 6. *Paulus bevende en verbaast zijnde, seyde, Heere wat wilt ghy dat ick doen sal?* Maar de godloosen *segghen tot Godt, wijckt van ons, want aan de kennisse uwer wegen en hebben wy geenen lust. Wat is de Almachtige dat wy hem souden dienen? ende wat bate sullen wy hebben, dat wy hem aanloopen souden? Job* 21. 14, 15.

VII. 7. Indien de vreese Gods geduurig voor onse oogen zy, so dat wy sijn verstooringe eerbiedelijk vreesen, naarstelijk wachten, en omzichtelijk vlieden: *Hebr.* 12. 28, 29. *Alsoo wy een onbeweeghlijk Koninkryck ontfangen, laat ons de genade vasthouden, door dewelcke wy welbehagelyk Gode moghen dienen, met eerbiedinghe ende Godvruchtigheydt. Want onse Godt is een verteerende vyer.* 1. *Pet.* 1. 17. *Indien ghy tot eenen Vader aanroept den genen, die, sonder aanneminge des Persoons, oordeelt na eens jegelijks werck, soo wandelt in vreese den tijt uwer inwooninge.*

VIII. 8. Indien wy niet en blijven hangen aan d'uytkomst ofte spoet onser gehoorsaamheydt, die wy in dese Werelt verkrijgen, maar vast stellen te bestaan en voort te gaan in de ghehoorsaamheyt jegens Godt, hoewel ons daarom verscheyde ongelijken en ongemacken mogen aanghedaan worden: 1. *Pet.* 2. 19, 20. *Want dat is genade, indien yemant, om de Conscientie voor Godt, swarigheyt verdraagt, lijdende ten onrechte. Want wat lof is het indien gy verdraagt als ghy sondicht, ende daar over geslaghen wordt? Maar indien ghy verdraagt, als ghy wel doet, dat is genade by Godt.* Soo droegen sich Daniels met-gesellen, *ende seyden tot den Koning Nebucadnezer, zal 't soo zyn, onse Godt, dien wy eeren, is machtig ons te verlossen uyt den oven des brandenden vyers, ende hy sal ons uyt uwe handt, o Koning, verlossen.*

Maar

Maar soo niet, u zy bekent, dat wy uwe goden niet en sullen eeren nochte het gouden-beelt, dat ghy hebt opgericht, en sullen aanbidden. Dan. 3. 16, 17, 18.

IX. 9. Indien wy ons in die middelen oeffenen, met welcke wy tot gehoorsaamheyt konnen gefatsoeneert en bequaam gemaakt worden: 1. *Cor.* 9. 27. *Ick bedwinghe mijn lichaam, ende brenghe het tot dienstbaarheydt, op dat ick niet eenighsins, daar ick anderen ghepreedikt hebbe, selve verworpelijk en werde.*

De tweede Vraagh is, Met wat beweegh-redenen ymant konne opgewekt worden, om Gode gehoorzaamheyt te betoonen.

(*a*) X. Antw. 1. Indien hy sijn ghemoet begeeft, om wel te bemercken, dat Godt de Heere authoriteyt en gesagh heeft om ons gehoorsaamheydt te beveelen: *Mal.* 1. 6: *Een Sone sal den Vader eeren, ende een knecht sijnen Heere: ben ick dan een Vader, waar is mijne eere? ende ben ick een Heere, waar is mijn vreese? Seyt de Heere der Heyr-scharen.* Jeremias de Propheet *cap.* 35. vergadert, door Godts bevel de Rechabiten ende nodichtse tot Wijndrincken, maar sy weygheren het selve van weghen het verbodt hares Voorvaders Jonadabs, met welk exempel Godt sijn ongehoorsaam Volck beschaamt ende het verderf voorleydt. Die Godt gehoorsaamen *zijn vrij gemaakt van de Sonde, ende ghemaakt dienst-knechten der gerechtigheyt. Rom.* 6. 18. Daar toe wy van weghen het Goddelijk recht schuldigh zijn: *Of en weet ghy niet dat u lieder lichaam een tempel is des Heyligen Geests, die in u is, die gy van Godt hebt, ende dat ghy uwes selfs niet en zijt?* 1. *Corinth.* 6. 19.

XI. 2. Indien hy ghesamentlijk Gods macht overweeght, om sijn Volk te behouden ofte te verderven: *Jerem.* 18. 6 *En sal ick u lieden niet konnen doen, gelijk dese Potte-backer, o huys Israëls? spreekt de Heere. Siet ghelijk leem in de handt des Potte-backers also zijt ghy-lieden in mijne handt, o huys Israëls.*

XII. 3. Indien hy met een bedenkt, dat die ghehoorsaamheydt, welke Godt van ons vordert, niet op eenigh profijt van Godt, maar op het onse siet: *Job* 22. 2. *Sal oock een man Gode profijtelyk zijn? Maar voor hem selven sal de verstandige profijtelijk zijn.* En *cap.* 35. 6, 7. *Indien ghy sondigt, wat bedrijft ghy tegen hem? indien uwe overtredingen menichvuldich zijn, wat doet ghy hem? Indien ghy rechtvaardigh zijt, wat geeft ghy hem? ofte wat ontfanght hy uyt uwe handt?*

XIII. 4. Indien hy ghedenkt, hoedanigh en hoe groot daar zijn de weldaden Godts aan hem bewesen. Tot een voor-reden van sijne volghende gebooden, *sprack Godt, seggende, Ick ben de Heere uwe Godt, die u uyt Ægyptenlandt, uyt den dienst-huyse, uyt gheleyt hebbe. Exod.* 20. 1, 2. *Deut.* 5. 6. d'Apostel, in plaets van te gebieden, seght, *Rom.* 12. 1. *Ick bidde u dan, Broeders, door de ontfermingen Gods, dat ghy uwe lichamen stelt tot een levende heylige, ende Gode welbehaghelijke offerande, welcke is uwe redelicke Godts-dienst.* Hier op nu moetmen meest blijven staan, als een opmerkinge die zeer krachtigh is. Want het is van zelf openbaar, dat de schuldige verbintenis jegens den weldoender nauwer en meerder wort, na de grootheydt der weldaadt.

(*a*) Beweeg-middelen der gehoorsaamheyt.

Want 't en is gheen twijffel oft alle weldaat verbint den beweldadigden aan den weldoender, dat is, den ontfanger aan den gever; en hoe sy grooter is, soo veel meer sy oock verbindt. Derhalven *Willem van Parijs* die aanmerkinghe in deser voege wel uyt-gebreyt heeft. *Zo yemant den ander duysent Mark' hebbe om niet gegeven, buyten twijffel wort hy aan den zelve eenighsins verbonden: en so hy twee duysent gegeeven hebbe, dobbel meer: en so in oneyndelickheyt. Daarom indien hy hem oneyndigh of beter of kostelijker gegeven hebbe, sal hy oneyndelik meer aan hem verbonden zijn. Nu alleen het oog, ofte de tongh, op dat ik 't gheheele lichaam niet en zeg, is onvergelijkelik beter en kostelijker dan duysent Mark goudts. Soo dan is yder een oneyndig meer aan God verbonden, alleen van wege der tonge of ooge, dien hy hem gegeeven heeft, dan hy zou wesen van wegen duysent Marken. Dat meer is, laat ons stellen, dat God ymant duysent Marken gouts gegeven hebbe, aan een ander oneyndige duysenden; 't is openbaar. dat de verbintenis en schult der dankbaarheyt en syns diensts, die een oneyndighe schenkaadje ontfangen heeft, oneyndig meer gehoudenis van verbandt en schult aan Godt hebbe, als hy die alleenlijk het voornoemde eyndigh geschenk ontfanghen heeft: Dewijl dan de verbintenis, daar mede yemant aan Godt van wege het oog of tonge alleen ghehouden is, oneyndig grooter als die andere zy, is 't blijkelijk dat deese oneyndig is. Grooter nu (eeniger wijse) als oneyndig, of meer oneyndig is de verbintenis waar mede hy aan Godt gehouden is van wege des gheheelen lichaams, en noch grooter van weghen der Siele: en noch grooter van weghe des geduurigen en onsterffelijken levens; en soo in de reste. Het is dan baar-blijkelijk, dat de verbintenis of schult van dankbaarheyt en dienst aan Godt om veel verplightinghen oneyndigh is.*

XIV. 5. Indien hy waarneemt, dattet eynde der grootste weldaden Gods, zy gehoorsaamheyt: *Dat wy verlost zijnde uyt de hant onser vyanden hem dienen souden sonder vreese. Luc.* 1. 74. *Wetende, dat ghy niet door verganckelijke dinghen, silver ofte goudt, verlost en zijt uyt uwe ydele wandelinge, die u van de Vaderen overgelevert is, maar door het dierbare bloet Christi, als eens onbestraffelijken ende onbevleckten Lams.* 1. *Pet.* 1. 18, 19.

XV. 6. Indien hy opmerkt, dat wy geduuriglijk ook van Godt tot gehoorsaamheyt gheroepen worden: *Tit.* 2. 11, 12. *de Salich-makende genade Godts onderwijst ons, dat wy de godloosheydt ende de wereltsche begeerlikheden versakende, matiglik, ende rechtvaardelik, ende Godsaliglik leven souden in dese tegenwoordige Werelt.* 1. *Thess.* 4. 7. *God en heeft ons niet geroepen tot onreynicheyt, maar tot heylighmakinge.* 1. *Pet.* 1. 15. *gelijk hy die u gheroepen heeft, heylich is, so wordt ook ghy selve heylich in al uwen wandel.*

XVI. 7. Indien hy indachtigh is, dat wy door het aller Heylighste verbont ghemaakt tussen Godt en ons, verplicht ende verknocht zijn om Godt te dienen: *Hebr.* 8. 10. *dit is het verbont, dat ick met den huyse Israëls maken sal na die dagen, segt de Heere, ick sal mijne wetten in haar verstant, geven, ende in hare herten, sal ick die in schrijven: ende ik sal haar tot een Godt zijn, ende sy sullen my tot een volk zijn.* In gevolge van dien betuygt Job, *cap.* 31. 1. *Ick hebbe een verbont gemaakt met mijne oogen.*

XVII. 8. Indien hy bemerkt de elendigheyt der gheener, die Godt

niet

niet gehoorsamen: wantse zijn *dienst-knechten der zonde tot de doodt. Rom.* 6. 16, 20.

XVIII. 9. Indien hy de beloften, op de ghehoorsaamheyt gedaan, met een beweeght ghemoet overpeynst: 1. *Tim.* 4. 8. *de Godsalicheyt is tot alle dinghen nut, hebbende de beloften des tegenwoordigen en toekomenden levens. Hebr.* 5. 9. *Christus gheheylicht zijnde is allen die hem ghehoorsaam zijn een oorsake der eeuwige Saligheyt geworden.* 2. *Cor.* 7. 1. *dewijle wy dan dese beloften hebben, gheliefde, laat ons ons selven reynighen van alle besmettinghe des vleeschs ende des geests, vol-eyndigende de heyligmakinge in de Vreese Godts.*

XIX. 10. Indien hy entelijk de dreyghementen in Gods Woort gedaan, ende de wraakė der ongehcorsaamheyt alreets bereyt, altoos voor ooghen heeft: 2. *Thess.* 1. 8. *God sal met vlammenden vyere wrake doen over de geene die hem niet en kennen, ende over de geene die den Euangelio onses Heeren Jesu Christi niet gehoorsaam en zijn.*

De derde Vraag is, Door wat middelen yemant konne worden bequaam gemaakt, om Gode ghehoorsaamheyt te betoonen?

(*a*) XX. Antw. 1. Hy moet voor al sijn geloof versteroken ende besorghen, dattet bondigh en levendig zy. Want alle gehoorsaamheyt Gode aangenaam, is *eene gehoorsaamheyt des Geloofs. Rom.* 1. 5. en 16. 26.

XXI. Het geloof nu baart gehoorzaamheydt: 1. Om dat, dewijl het Gods Woort aanhangt, als een Woordt der Godlijker waarheydt, het alle die aanprikkelingen der gehoorzaamheyd, welke in de heylige Schrift gevonden worden, krachtigh en werkdadigh maakt. 2. Om dattet van Godt alle genade, ook die tot gehoorsaamheyd nodig is, verkrijgt ende erlangt. 3. Om dattet ons samen voegt met Christus als ons Hooft, *zonder wien wy niets, en in wien wy alles vermogen. Joan.* 15. 5. *Phil.* 4. 13. 4. Om dattet uyt Christus daaglijx als zuygt den Geest des levens.

XXII. 2. Hy moet zich aen den H. Geest overgeven, *reynigende sijne ziele inde gehoorsaamheyd der waarheyd door den geest.* 1. *Petr.* 1. 22. Op dat *hy zy in den geest. Rom.* 8. 9. *En de geest in hem woone. vers* 11. *Van den geest gedreven werde. vers* 14. *Door den geest wandele. Galat.* 5. 16. *Door den geest geleyd werde. vers* 18. *Door den geest leve en wandele. vers* 25.

XXIII. 3. Hy moet sijn herte en gemoet begeeven om Gods Woordt in sijn kracht te ontfangen, tot sijnes selfs overtuyginge en heylige beweeginge: 2. *Cor.* 10. 4, 5. *Want de wapenen onses krijghs en zijn niet vleeschelik, maar krachtig door God, tot nederwerpinge der sterken. Dewijle wy de overleggingen ter neder werpen, ende alle hooghte, die haar verheft tegen de kennisse Godts, ende alle gedachte gevangen leyden tot de gehoorsaamheydt Christi.* Voorbeelden van sulken gehoorsaamheyd zijn geweest de Romeynen, *cap.* 6. 17. *Gode zy dank, dat ghy wel dienstknechten der sonde waart, maar dat gy nu van herten gehoorsaam geworden zijt den voorbeelde der leere, tot het welke ghy overgegeven zijt.* Ende 1 Thessalonicensen, *cap.* 1. 5. *Ons Euangelium en is onder u niet alleen in woorden geweest, maar ook in kracht, ende in den heyligen Geest, ende in veele verseekertheyd.*

(*a*) Manier om den vlijt der Gehoorsaamheydt op te wekken en bevorderen.

XXIV. 4.

XXIV. 4. Hy moet met alle kracht poogen en trachten, om hem selven Gode gehoorzaam te stellen, volgends sijn Woord: *Rom.* 6. 13. *En stelt uwe leden niet der zonde tot wapenen der ongerechtigheydt: maar stelt u selven Gode, als uyt den dooden levendich geworden zijnde, ende stelt uwe leden Gode tot wapenen der gerechtigheyd.* Ende *vers* 19: *Ik spreke op menschelijker wijse, om de swakheyd uwes vleeschs wille. Want gelijk gy uwe leden gesteld hebt om dienstbaar te zijn der onreynigheyd ende der ongerechtigheyd tot ongerechtigheyd, alsoo stelt nu uwe leden om dienstbaar te zijn der gerechtigheyd tot heylighmakinge.*

Het II. Hoofd-stuk.

Van de Kennis.

OM dat tot de Christelijke gehoorzaamheydt, voor al eenige kennis noodigh is: zoo is van de kennisse,

(*a*) De 1. Vraag, Na welke en hoedanige kennis wy ons bevlijtigen moeten, om die te verkrijgen?

1. Antw. 1. Wy moeten ons in deze bevlijtinge wachten van alle moetwillige onwetenheydt, die bestraft word, ende het tegendeel van dien aangepreesen, *Spr.* 1. 22. *Gy slechte, hoe lange sult ghy de slechtigheyt beminnen? ende de spotters voor sig de spotterije begeeren? ende de sotten wetenschap haten?* Ende *c.* 29. 7. *de rechtvaerdige neemt kennisse van de rechtsake der armen: maar de godloose en begrijpt de wetenschap niet.* Desgelijks 2 *Petr.* 3. 5. *Willens is dit den spotters onbekent, dat door het Woord Godts de hemelen van overlange geweest zijn,* en zoo voorts.

II. 2. Wy moeten ook alle weetgierigheyt mijden, omtrent sulke en diergelijke saken. als'er gemeld worden met waarschouwinge, *Deut.* 29. 29. *De verborgene dingen zijn voor den Heere onsen Godt: maar de geopenbaarde zijn voor ons ende voor onse kinderen, tot in eeuwigheyd, om te doen alle de woorden deser Wet. Spr.* 25. 2. 3. *Het is Gods eere eene sake te verbergen; maar de eere der Koningen eene sake te doorgronden. Aan de hooghte des Hemels, ende aan de diepte der aarde, ende aan het herte der Koningen, en is geene doorgrondinge,* 1 *Tim.* 6. 20. *Bewaart het pand u toebetrouwt, een afkeer hebbende, van het ongodlik ydel roepen ende van de tegenstellingen der valschelik genaamde wetenschap.* 2 *Tim.* 2. 23. en *Tit.* 3. 9. *Wederstaat de dwase vragen ende geslacht-rekeningen, ende twistingen, ende strijdingen over de Wet: want sy zijn onnut ende ydel. Joan.* 21. 22. *Jesus seyde tot Petrus, indien ick wil, dat hy blijve tot dat ick kome, wat gaat het u aan? volgt ghy my. Hand.* 1. 6. 7. *Sy dan die te samen gekomen waren vraagden hem, seggende, Heere, sult ghy in desen tijd aan Israël het Koninkrijke weder oprechten?*

(*a*) De kennis hoedanig?

rechten? ende hy seyde tot haar, het en komt u niet toe te weten de tijden ofte gelegentheden, die de Vader in sijne eygene macht gestelt heeft.

III. Daar is vijfderley nieuwsgierigheydt van wetenschap. 1. Als wy dingen willen weten, die God niet geopenbaart en heeft. 2. Als wy dingen nazoeken, die ons niets aen en gaan, maar anderen. 3. Als wy min noodige dingen meest betrachten. 4. Als wy de zwaarste onderzoeken, de beginselen verzuimt zijnde. 5. Als wy niet eenvoudelijk berusten in Gods wille, maer de reden daer van willen zien.

IV. 3. Tot kennis dier zaken moeten wy ons meest bevlijtigen, welke ons in ons leven meest nootzakelijk zijn: *Spr.* 9. 10. *De vrese des Heeren is het beginsel der wijsheyt; ende de wetenschap der heyligen is het verstant.* Ende *vers* 12. *Indien ghy wijs zijt, gy zijt wijs voor u selven: maar zijt gy een spotter, gy sult het alleen dragen.* 1 *Tim.* 6. 3. 4. *Indien yemant een andre leere leert, ende niet over een komt met de gesonde woorden onses Heeren Jesu Christi, ende met de lere, die na de godsaligheyt is, die is opgeblasen ende weet niets, maar hy raast ontrent twistvragen ende woordenstrijt.*

V. 4. In die wetenschap moeten wy zoeken toe te nemen; niet berustende in een kennis, welke den kinderen eygen is: 1. *Cor.* 14. 20. *En word geen kinderen in het verstant; maar zijt kinderen in de boosheyd, ende word in 't verstant volwassen. Hebr.* 5. 12. *Daar ghy Leeraars behoorde te zijn van wegen den tijd, hebt wederom van noode, dat men u leere, welke de eerste beginselen zijn der woorden Gods, ende ghy zijt geworden, als die melk van noode hebben, ende niet vaste spijse.* Maar *Col.* 3. 16. *Het Woort Christi woone rijkelijk in u in alle wijsheyd.*

VI. 5. Alle trotsigheyd moeten we verhoeden, die uyt kennis pleegt te ontstaan: 1. *Corint.* 8. 1. *De kennisse maakt opgeblasen.*

(*b*) Tweede Vraag, Wat te doen zy, om bondige wetenschap te bekomen?

VII. 5. Antw. 1. Het heele gemoet, der Godvruchtigheydt moet toegezeght ende toegeeygent worden: *Spr.* 1. 7. *De vreese des Heeren is het beginsel der wetenschap,* Want *Psal.* 25. 14. *De verborgentheyd des Heeren is voor de gene die hem vreesen, ende sijn verbont, om hen die bekent te maken.* Ende daarom seyde Jesus, *Joa.* 7. 17. *So yemand wille desselfs wil doen, die sal van dese leere bekennen of sy uyt God is, dan of ik van my selven spreeke:* Want gelijk *de wetenschap voor den godvruchtigen licht ende recht is, Spr.* 8. 9. en 14. 6; Soo isse voor den godtloozen *te hoogh* en ontoegankelijk, *Spr.* 24 7..

VIII. 2. De vleeschelijke wijsheydt moet verloochent worden: 1 *Cor.* 3. 18. *Niemand en bedriege hem selven: so yemand onder u dunkt, dat hy wijs is in dese wereld, die worde dwaas, op dat hy wijs mag worden.* Reden wordt gegeven, *Spr.* 26. 12. *Hebt gy eenen man gesien, die wijs is in sijne oogen? van eenen sot is meer verwachtinge, dan van hem*: Te weten, om wijs en deugtsaam te worden.

IX. 3. Ook moet men de vleeslijke begeerlijkheden vlieden, die 't verstant verduysteren: *Eph.* 4. 18. 19. *De Heydenen en andere* onherborene men-

(*b*) Manier om wetenschap te bekomen.

schen

schen *zijn verduystert in 't verstant door de verhardinge hares hertes. Welke ongevoeligh geworden zijnde, hebben sich selven overgegeven tot ontuchtigheyt, om alle onreijnigheyd gieriglyk te bedrijven.* Dus onwetende, dom, en ongevoeligh, maken die vuyle lusten den mensche, met het vernuft te misbruyken, ontroeren, verlocken, en t'onderdrucken.

X. 4. De Godlijke wijsheydt moetmen op een hooge prijs houden, ende wel oppassen, om haar met behoorlijke vlijt te soecken: *Spr.* 2. 3. 4. *Roept tot het verstant, ende verheft uwe stemme tot de verstandigheydt. Soektse als silver, ende speurtse na als verborgene schatten. cap.* 3. 14. *Want hare koophandel is beter, dan de koophandel van silver, ende hare inkomste dan het uytgegraven goud.* Ende *cap.* 4. 7. *De wijsheyd is het voorneemste, verkrijght dan wijsheydt, ende verkrijght verstandt met alle uwe besittinge.*

XI. 5. Sy is van Godt met vyerige gebeeden te versoeken: *Iac.* 1. 5. *Indien yemand van u wijsheyd ontbreekt, dat hyse van God begeere, die een yegelijk mildelik geeft, ende niet en verwijt, ende sy sal hem gegeven worden.*

XII. 6. Nedrigheydt, zedigheydt, en matigheyd moetmen bewaren: *Spr.* 11. 2. *Als de hoovaardigheyd komt sal de schande ook komen; maar met de ootmoedige is wijsheyd. Rom.* 12. 3. *Want door genade, die my gegeven is, segge ik eenen yegelijken, die onder u is; dat hy niet wijs en zy boven het gene dat men behoort wijs te zyn; maar dat hy wijs zy tot matigheyd, gelijk als Godt eenen yegelijken de mate des geloofs gedeelt heeft.*

XIII. 7. Men moet de ervarene raat vragen: *Spr.* 15. 12. *De spotter en sal niet lief hebben die hem bestraft: hy en sal niet gaan tot de wyse.*

XIV. 8. Godvruchtelijk moetmen roemen in 't bezit der Godlijke wetenschap: *Iere.* 9. 24, *Die sich beroemt, beroeme sich hier in, dat hy verstaat ende my kent, dat ik de Heere ben, doende weldadigheyd, recht, ende gerechtigheyd op der aarde: Want in die dingen hebbe ik lust, spreekt de Heere.*

XV. 9. Die wijsheyd moet gezocht worden in gestadige en Gods-dienstige lezinge en aanhooringe van Gods Woord: 2 *Tim.* 3. 12. *Blijft ghy in 't gene ghy geleert hebt, ende daar van u verseekeringe gedaan is, wetende van wien ghy het geleert hebt: Ende dat ghy van kindts af de heylige Schriften geweeten hebt, die u wijs konnen maken tot saligheyd, door het geloove, 't welk in Christus Jesus is.* En die kennis, welke verleent is, moet tot oeffeninge en gebruyk aangewend worden: *Matt.* 25. 29. *Want een yegelijk die heeft, dien sal gegeven worden, ende hy sal overvloedigh hebben; maar van den geenen, die niet en heeft, sal genomen werden, ook dat hy heeft.* Hier op slaat de Saligh-sprekinge Christi, *Joh.* 13. 17. *Indien ghy dese dingen weet, Salig zijt ghy, soo ghy deselve doet.*

Derde vraag, Met welke bewijzen yemandt konne opgewekt worden tot zulcken bevlijtinge der Godlijke wetenschap?

Antw. 1. Om dat de wetenschap behoort tot 's Mensches natuurlijke volmaaktheydt. Gelijk blijkt uyt de verzoekinge der eerster Voor-ouders, beschreeven *Gen. c.* 3. 2. Sy maakt het onderscheyd der menschen ende der onvernuftige dieren: *Ps.* 32.9. *Weest niet gelyk een Paard, gelijk een Muil-ezel, welk geen verstand en heeft.* 3. Die versteeken en ontbloot zijn van deze

ken-

kennis, eeniger wijs botter als Beesten zijn: *Jes.* 1. 3. *Een Osse kent sijnen besitter, ende een Ezel de kribbe sijnes Heeren; maar Israël en heeft geen kennisse, mijn volck en verstaat niet.* 4. De kennis een zonderlingh en eerlijk vermaak met haar brengt: *Spr.* 24. 13, 14. *Eet honig mijn Sone, want hy is goed; ende honighseem is soet voor u gehemelte. Soodanich is de kennisse der wijsheyd voor uwe ziele: als ghyse vind, soo salder belooninge wesen: ende uwe verwachtinge en zal niet afgesneeden worden.* 5. *Zonder wetenschap en kan* des Mensches *herte niet goet zijn. Spr.* 19. 2. 6. Wetenschap is *de Sleutel* van het Rijke der Hemelen. *Luc.* 11. 52. 7. Wetenschap is het geestelijke voeder der Ziele. *Ierem.* 3. 15. Spreekt de Heere: *ik sal u-lieden herders geven na mijn herte; die sullen u weyden met wetenschap ende verstant.* 8. Dese kennis is noodigh tot gemeynschap aan het Verbond Godts: *Hebr.* 8. 10, 11. *Want dit is het verbond, dat ik met den huyse Israëls maken sal na die dagen, segt de Heere, ik sal mijne Wetten in haar verstant geven, ende in hare herten sal ick die inschrijven: sy sullen my alle kennen van den kleynen onder haar tot den grooten onder haar.* 9. Alle Geloovigen zijn Kinderen des lichts ende niet der duysternisse: *Eph.* 5. 8. *Gy waart eertydts duysternisse, maar nu zyt ghy licht in den Heere: wandeld als kinderen des lichts.* 10. De ontbeeringh en afkeerigheyd van deze wetenschap is dwaasheyd: *Spr.* 1. 7. *De dwase verachten wysheyd ende tucht.* Ende *vers* 22. Siet op de eerste vraag. 11. Sy is een oorsaak van alle sonden en boosheden: 1. *Cor.* 2. 8. *Niemand van de Overste deser wereld en heeft de wijsheyd Gods gekent. Want indien syse gekent hadden, soo en souden sy den Heere der Heerlijkheyd niet gekruyst hebben.* 12. Ja sy verderft de goede bewegingen so verre, dat sy deselve quaad maakt: *Rom.* 10. 2. *Ik geve haar*, namelijk de Joden, *getuygenisse, dat sy een yver tot God hebben, maar niet met verstant.* 13. Eyndelijk isse een oorzaak en merkteeken, dat Godt de Heere die ontwetende en onverstandige menschen tijdelijck en eeuwighlijk verderven sal: *Hos.* 4. 6. *Mijn volk is uytgeroeyt, om dattet sonder kennisse is. Dewijle ghy de kennisse verworpen hebt, heb ik u ook verworpen, dat ghy my het Priester-ampt niet en sult bedienen; dewijle ghy de Wet uwes Godts vergeeten hebt, sal ik ook uwe kinderen vergeeten.* 2. *Cor.* 4. 3. *Indien ons Euangelium bedekt is, so is het bedekt inde gene die verloren gaen.*

Het III. Hooft-stuk.

Van de Vreeze Godts.

MET de kennisse Godts is door innige maaghschap gevoeght de vreeze: *Psal.* 119. 79. *Laatse tot my keeren, die u vreesen, ende die uwe getuyhenissen kennen.* Van dese vreeze dan is,

De eerste Vraag, Of alle vreeze Gods goed sy?

(*a*) 1. Antw.

(*a*) 1. Antw. Dewijl'er verscheydene vreeze Gods is, soo is de eene ghebrekkelijk, en de andere goed: *Exod.* 20. 20. *Moses seyde tot den volke; En vreest niet, Want God is gekomen, op dat hij u versochte, ende op dat sijne vreeze voor uw aangesichte soude sijn, dat ghy niet en sondigdet.* Over zulks moet somtijds in 't gemeen de vrees gepreezen: *Spr.* 28. 14. *Welgeluksalig is de mensche, die geduuriglijk vreest* En andersins werdtse in 't gemeen mispreezen: *Openb.* 21. 8. *Den vreesachtigen is haar deel in den poel, die daar brand van vier ende svlpher, 't welk is de tweede doodt.*

Tweede Vraag, Hoedanig de vreeze Godts zy, die te misprijsen is?

(*b*) II. Antw. 1. Die vrees, welke de menschen van God afschrikt, oft hen aandrijft om van God te vluchten: *Exod.* 20. 18, 19. *Ende al het volk sagh de donderen, ende blixemen, ende het geluyt der basvyne, ende den roockenden berg*: *doe 't volk sulkx sag, weeken sy af ende stonden van verre. Ende sy seyden tot Mose, spreekt ghy met ons, ende wy sullen hooren; ende dat God met ons niet en spreeke, op dat wy niet en sterven. Gen.* 3.8. *Sy hoorden de stemme des Heeren Godts, wandelende in den Hof aan den wint des daags: doe verbergde sich Adam, ende sijn Wijf, voor het aangesicht des Heeren Gods in 't midden van het geboomte des Hofs. Openb.* 6. 16. De Godloosen *seyden tot de bergen ende tot de steenrotsen, valt op ons, ende verbergt ons van het aangesichte des genes, die op den throon sit, ende van den toorn des Lams.* 2. Mede is de vreeze der geener misprijselijk, die alleen voor Gods gramschap sitteren, *Iac.* 2.19. *Ghy gelooft, dat God een eenig God is; ghy doet wel: de Duyvelen gelooven ook, ende sy sitteren.* Maar tot de Geloovigen segt Paulus, *Rom.* 8. 15. *Ghy en hebt niet ontvangen den geest der dienstbaarheyd wederom tot vreese.*

Derde Vraag, hoedanigh de prijselijke vreese Gods zy?

(*c*) III. Antw. 1. Wanneer wy Gods Majesteyt en macht eerbieden: zoo dat de voorneemste reden van vreeze niet eenig ons quaad en zy, maar de uytmuntende volkomenheyd Gods: *Pred.* 8. 12. *Ik weet doch, dat het dien sal wel gaan, die God vreesen, die voor sijn aangesichte vreesen.* Soodanigh was Jacobs vreese, *Gen.* 28. 16, 17. *Hy seyde, gewisselijk is de Heere aan dese plaatse; ende ik en hebbet niet geweeten. Ende hy vreesde, en seyde: Hoe vreeslijk is dese plaatse! dit en is niet dan een huys Gods, ende dit is de poorte des hemels.* Ende om dat Isaac, sijn Vader, Godt diende met groote eerbiedinge en Godvruchtigheyd, noemde hy *Godt de vreese sijnes Vaders Isaacs. Genes.* 31.42.53. 2. De vreese is prijselijk, wanneer wy meest beducht en bekommert zijn, om Godt met onse sonden niet te vertoornen: *Pred.* 5.6. *Gelijk in de veelheyt der droomen ydelheden zijn. alsoo in vele woorden: maar vreest ghy Godt* Want, *Spr.* 13. 13. *Die het woord veracht, die sal verdorven worden: Maar wie het gebod vreest, dien sal vergolden worden.* Te weten van den goeden Godt eene genadige belooninge. 3. Wanneer wy uyt aenmerkinge van Gods rechtvaardige gramschap tegen de sondaars met vreese en bevinge worden aangedaan: *Psal.* 90. 11. *Wie kent de sterkte uwes toorns, ende uwe verbolgentheyd, na dat ghy te vreesen zijt?*

Vierde Vraag, Of niet de vrees van straffe slaafachtig zy?

IV. Antw.

(*a*) Goede en quade vreeze Gods. (*b*) Quade Vrees. (*c*) Goede Vrees.

(*a*) IV. Antw. 1. Sose alleen van wege der straffe zy, isse louter slaafsch en ondeugende. 2. Soo in de straf voorneemlijk onze ellende beschouwt werde, isse ook in dat deel slaafachtigh. 3. Doch so de straf in de tweede plaats beschouwt word, en om oorzaak dat sy van God scheyd, inzonderheyd gevreest word; ende daar toe gericht, datse ons in het wandelen voor God voorsichtiger maakt, zulk een vrees is loffelijk. 4. Indien ons belast is *de Overheyd te vreesen als Godts dienaresse ende een wreekster tot straffe den genen, die quaad doet. Rom.* 13. 4. Soo moeten wy veel meer Godt vreesen om sijnen toorn. *Want onse God is een verteerende vier. Hebr.* 12. 29. Als de Heere sijnen toorn hadde te kennen gegeven, seght Amos, *cap.* 3. 8. *De Leeuw heeft gebruld. wie en soude niet vreesen? de Heere Heere heeft gesprooken, wie en soude niet propheteeren?*

Vijfde Vraag, Welcke daar zijn teekenen van oprechte vreese Gods?

(*b*) V. Antw. 1. Indien wy ernstelyk vlieden van dingen, die in Godts oogen quaad zijn: *Spr.* 3. 7. *Vreest den Heere, ende wijckt van 't quade.* Want dit brengt de rechte vreese Godts mede. *Spr.* 14. 16. *de wijse vreest, en wijckt van 't quade.* Ende c. 16 : 6. *door de vreese des Heeren wijckt men af van 't quade.* 2. Indien wy uyt Conscientie jegens God af-houden van die Zonden, welke meest verborgen, en ten opsicht van Menschen veylig zijn: *Lev.* 19. 14. *gy en sult den dooven niet vloecken, nochte voor het aanghesichte des blinden eenen aanstoot setten, maar ghy sult voor uwen Godt vreesen. Ick ben de Heere.* Joseph en heeft sijne Broeders het quaat hem aangedaan niet vergolden, schoon hy de macht hadde. *Hy seyde tot hen, doe dit, so sult gy leven, ik vreese Godt. Gen.* 42. 18. Dit geeft Job voor reden van sijnen vroomen handel met anderen, seggende, *cap.* 31. 23: *Want het verderf Gods was by my een schrik; ende ick en vermogt niet van wegen sijne hoogheyt.* Indien wy ons niet alleenlijk onthouden van Zonden, maar die ook met haat vervolgen: en dat even daarom dat God haar verfoeyt: *Spr.* 8. 13. *de vreese des Heeren is, te haten het quade, de hovaardigheyt ende den hoogmoet, ende den quaden weg: ick hate oock den mont der verkeertheden.* 4. Indien wy daar over meest bekommert zijn, dat wy van God niet af en wijcken: *Jer.* 32. 40. *Ick sal mijne vreese in haar herte geven, datse van my niet af en wijken.* 5. Indien wy van 't quade niet alleenlijk af en houden, maar ook benijveren te doen, dat goet is. Dat wenscht Godt de Heere: *Deut.* 5. 29. *Och dat sy sulck een herte hadden om my te vreesen, ende alle mijne geboden, t' allen dage te onderhouden, op dat het haar ende hare kinderen wel ginge in eeuwigheyt.* Dit leert Salomon, dat de somme aller leere is: *Pred.* 12. 13. *Van alles dat gehoort is, is het eynde van de sake: vreest Godt ende houdt sijne gebooden: want dit betaamt alle menschen.* 6. Indien wy de volmaaktheyt soeken in alle deele der heyligmakinge: 2. *Cor.* 7. 1. *Laat ons ons selven reynigen van alle besmettinge des vleeschs ende des geests, voleyndigende de heylich-makinge in de vreese Godts. Phil.* 2. 12. *Werckt uwes selfs salicheydt met vreese ende beven.* 7. Indien wy noch Menschen noch eenig ander Schepsel soo en vresen, dat sy ons van onse plight konnen af-schrikken: *Matth.* 10. 28. *En vreest u niet voor de ghene, die het lichaam doo-*

(*a*) Slaafsche Vrees. (*b*) Merk-teekenen van oprechte Godvruchtigheyd.

dooden ende de ziele niet en konnen dooden: maar vreest veel meer hem, die beyde ziele ende lichaam kan verderven in de helle. So worden de Godsalighe Joden in 't bysonder vermaant, dat sy de Koninghen van Assyrien niet vreesen en souden, maar sich op Godt verlaten, *Jes.* 8. 12, 13. *En vreest ghy-lieden haare vreese niet ende en verschrikt niet. Den Heere der Heyr-scharen sult ghy-lieden heylighen, ende hy zy uwe vreese, ende hy zy uwe verschrickinge.* Welcke troostelijke vermaningh verhaalt wordt, 1. *Pet.* 3. 14, 15. Met toepassinghe van deselve op de belijdenisse der waarheyt: *Ende zijt altijt bereydt tot verantwoordinghe aan een ygelyk, die u rekenschap afeyscht van de hope, die in u is, met sachtmoedigheyt en vreese.* 8. Indien wy in Gods Woort en andre heylige dingen met vreese te werk gaan gelijk Paulus in sijne leere en bedieninghe; oock bysonderlijk in 't ghene hy verklaart, 1. *Cor.* 7. 25. *Aangaande nu de maagden, en hebbe ick geen bevel des Heeren: Maar ick segge mijn gevoelen, als die barmhertigheyt van den Heere verkreeghen hebbe ghetrouw te zijn.* 9. Indien wy self den name Godts ende andere dingen hem toegeeygent met eerbiedigheyt gebruyken: *Deut.* 28. 58. *Neemt waar te doen, alle de woorden deser wet, die in dit boeck gheschreeven zijn; om te vreesen desen heerlijken ende vreeslijken Name, den Heere uwen Godt.*

(*a*) Vraage 6. Met welcke bewijs-redenen yemant tot de vreese Gods konne opgeweckt worden?

VI. Antw. 1. Daar is Gods Almachtigheyt: *Jer.* 5. 22. *En sult ghy-lieden my niet vreesen, spreekt de Heere? sult ghy voor mijn aangesichte niet beven? die ick der Zee het Sant tot eenen paal ghestelt hebbe, tot eene eeuwighe insettinghe, datse daar over niet en sal gaan. Job* 37. 22. *Maar by Godt is eene vreeselijke Majesteyt.* En *vers* 23. 24. Dit erkent de Psalmist, *Ps.* 76. 8. *ghy, vreeselik sijt ghy: ende wie sal voor u aanghesichte bestaan van den tijdt uwes toorns af?* 2. Daar is het Koninkrijke Gods, 't welk hy opricht, besit, en regeert door sijne macht en genade, ende voltrekt in heerlijkheyt: *Ps.* 99. 1. *de Heere regeert, dat de volckeren beven: hy sit tusschen de Cherubim, de aarde beweege haar.* En waarlijk, *Jer.* 10. 7. *Wie en soude u niet vreesen, ghy Konink der Heydenen? Want het komt u toe: om dat doch onder alle wijse der Heydenen, ende in haar gansche Koninkrijke, niemant u gelijk en is.* Volgendts dien *schreef de Konink Darius aan alle volckeren, natien, ende tongen die op de gansche aarde woonen, uwe vrede worde vermenighvuldicht. Van my is een bevel gegeven, dat men in de gansche heerschappye mijnes Koninkrijks beve en sittere voor 't aangesichte van den Godt Daniels: want hy is de levendige Godt, ende bestendich in eeuwigheden, ende sijn Koninkrijk en is niet verderflik, ende syn heerschappye is ten eynde toe. Dan.* 6. 26, 27. 3. So isser sijne machtige bestiering van alle dingen, streckende tot verlossinge en saligheyt aller gelovigen, mitsgaders tot verdelging harer vyanden. Waar over Gods volk hem dank-segt met eerbiedigheyt en vreese: *Jes. cap.* 25. bysonderlijk *vers* 1. *en* 3. *Heere ghy zijt mijn Godt, u sal ick verhoogen, uwen naam sal ick loven, want ghy hebt wonder gedaan: uwe raatslaghen van verre zijn waarheyt ende vastigheyt. Daarom sal u een machtig volk eeren, de Stadt der tyrannige volckeren*

(*a*) Beweeg-middelen tot de vreese Gods.

keren sal u vreesen. 4. De uytvoeringe van de daghelijkse en bysondere oordeelen Gods tegen de Zonden, moet ons Godt leeren vreesen. Gelijk David, *Ps.* 119. 118, 119, 120. *ghy vertreedt alle, die van uwe insettingen afdwalen, want haar bedroch is leugen. Ghy doet alle de godlose der aarde wech, als schuym. daarom hebbe ick uwe gheluygenissen lief. Het hair mijns vleeschs is my te berge geresen van verschrickinge voor u, ende ick hebbe gevreest voor uwe oordeelen.* Desgelijks de Propheete Habakuk over de verstooringe der stadt Jerusalem door de Chaldeen: *cap.* 3. 16. *Als ick 't hoorde, soo wierdt mijn buyck beroert, voor de stemme hebben mijne lippen ghebeeft, verrottinghe quam in mijn gebeenten, ende ick werde beroert in mijne plaatse.* Want het is Gods oog-merck in 't straffen van andere: *Zeph.* 3. 7. *Ick seyde, Immers sult ghy my vreesen, ghy sult de tucht aannemen, op dat hare woninge niet uyt geroeyt soude worden.* Seven Engelen singen eenen Lof-sangh, waar in sy Godt ende sijne oordeelen prijsen, *Openb.* 15. 3, 4, *Sy songen het gesang Mosis des dienst-knechts Gods, ende het gesangh des Lams, segghende, groot ende wonderlik zijn uwe werken, Heere ghy Almachtighe Godt: rechtvaardich ende waarachtich zijn uwe wegen, ghy Koningh der Heyligen. Wie en soude u niet vreesen Heere, ende uwe Name niet verheerlijken? want gy alleen zijt Heylig: want alle volckeren sullen komen, ende voor u aanbidden: want uwe oordeelen zijn openbaar geworden.* 5. Dit vordert het algemeyne en laatste oordeel: *Pred.* 12. 13, 14. *Vreest God ende houdt sijne geboden: want God sal yder werk in 't gerichte brengen, met al dat verborgen is, 't zy goedt, of 't zy quaat.* Ende 1. *Pet.* 1. 17. *Indien ghy tot eenen Vader aanroept den geenen, die sonder aanneminge des persoons oordeelt na een yghelijks werck, so wandelt in vreese den tijt uwer inwooninge.* 6. God dreyght ons door sijne dienaars, op dat hy ons doet vreesen: 2. *Kon.* 22. 18, 19. *Tot Josia den Koninck van Juda, seyt de Heere, aangaande de woorden, die gy gehoort hebt: om dat uw herte week geworden is, ende gy u voor het aangesichte des Heeren verneedert hebt, als ghy gehoort hebt wat ick gesprooken hebbe tegen dese plaatse ende derselve inwoonders; datse tot eene verwoestinge ende vloeck sullen worden, ende dat ghij uwe kleederen gescheurt ende voor mijn aangesichte geweent hebt. So hebbe ick u oock verhoort.* 7. Al het quaat der straffe, dat ons teghenwoordelijk treft, en op ons blijft legghen, behoort ons te beweegen tot Godvruchtigheyt. Beyde het gebreck en gebruyck waar van ons wort voor ghestelt, *Luc.* 23. 39, 40, 41. *Ende een van de quaadtdoenders, die gehangen waren, lasterde hem,* namelijk onsen Heere Jesus Christus, *seggende, indien gy de Christus zijt, verlost u selven ende ons. Maar de andere antwoordende bestrafte hem, seggende, en vreest ghy oock Godt niet, daar ghy in het selve oordeel zijt? Ende wy doch rechtvaardelik: want wy ontfangen straffe, waardich 't gheene wy gedaan hebben: maar dese en heeft niet onbehoorliks gedaan.* 8. Gods Barmhertigheyt is eene soete beweegh-reden daar toe. Want *Ps.* 130. 3, 4. *Soo gy, Heere, de ongerechtigheden gade slaat; Heere, wie sal bestaan? Maar by u is vergevinge, op dat gy gevreest wert.* 9, Desgelijks Gods segeningen en weldaden vereyschen, dat wy hem vreesen. Het beklaaght de Propheete Jeremias onder andere sonden de verstocktheydt van het volck Israels, *cap.* 5. 24. *Sy en*

seggen

seggen niet in haar herte: laat ons nu den Heere onsen God vreesen, die den regen geeft, soo vroeghen regen als spaden regen, in sijnen tijdt: die ons de weecken, de ghesette tijden des oogsts bewaart. Maar *Ps.* 72. 5. *Sy*, te weten de kinderen Godts, *sullen u vreesen, soo lange de Sonne en de Mane sullen zyn, van geslachte tot geslachte.* 10. Eyndelijk de beloften, hun ghedaan die Godt vreesen, moeten ons daar toe opwecken: *Ps.* 25. 12, 13. *Wie is de man, die den Heere vreest? hy sal hem onderwijsen in den wech, dien hy sal hebben te verkiesen. Sijne ziele sal vernachten in 't goede: ende sijn saat sal de aarde beerven.* So dan *Psalm* 34. 10. *Vreest den Heere, ghy sijne heyligen; want die den Heere vreesen en hebben geen ghebrek.* Hiertoe dienen de volgende beloften: *Spr.* 10. 27. *De vreese des Heeren vermeerdert de dagen: maar de jaren der Godloosen, worden verkortet.* En c. 19. 23. *de vreese des Heeren is ten leven: want men sal versadicht zijnde vernachten: met het quaadt en sal men niet besocht worden.* En *cap.* 22. 4. *de loon der nedricheyt, met de vreese des Heeren, is rijckdom ende eere, ende leven.* Dit alles is waarachtigh, alhoewel het dickwils den vromen qualijk, ende den boosen in dese werelt wel gaat: *Pred.* 8. 12, 13. *hoewel een Sondaar hondert-maal quaat doet, ende God hem de dagen verlengt: so weet ick doch, dat het dien sal wel gaan, die Godt vreesen, die voor sijn aangesichte vreesen. Maar den Godloosen en sal het niet wel gaan, ende hy en sal de dagen niet verlengen: hij sal zijn gelijk een schaduwe; om dat hy sich voor Gods aangesichte niet en vreest.*

Het IV. Hooft-stuk.

Van de Ootmoedigheydt jegens Godt.

OVERMITS de ghehoorsaamheydt in onderwerpinghe gheleeghen is, daarom moet in de naaste plaats ghehandelt worden van de ootmoedigheydt jeghens Godt, dewelcke daar in bestaat, dat wy ons voor hem vernederen: *Jac.* 4, 6, 7. *Godt wederstaat de hoovaardige, maar de nedrige geeft hy genade. Soo onderwerpt u dan Gode.* Dese *nedrigheydt met de vreese Godts* samen ghevoeght wordt, *Spr.* 22. 4.

(*a*). Eerste Vraagh, Welke daar zijn de rechte Ken-teykens van de waare ootmoedigheydt jegens Godt?

I. Antw. 1. Een ernstige erkenningh van onse eygen onvolmaaktheyt voor hem. Waarom de Propheete badt, *Ps.* 39, 5. *Heere, maakt my bekent mijn eynde, ende welcke de mate mijner dagen zy; dat ick weete, hoe verganckelik ick zy.* Dit is alle menschen gemeyn, sodanige als sy van nature zijn: *Jes.* 40. 6, 7. Ende 1. *Pet.* 1. 24. *Een stemme seydt, Roept, ende hy seyt, wat sal ick roepen? Alle vleesch is gras, ende alle sijne goedertierentheydt en heerlikheydt, als een bloeme des velts. Het gras verdort, de bloeme valt af, als de Geest des*

(*a*) Ootmoedighheyts Ken-teykenen.

Heeren

Heeren daar in blaast: voorwaar het volck is gras. Want de hovaardije in tegendeel bestaat in een ydele inbeeldinghe en natrachtinghe van uytmuntentheyt.

II. 2. Erkentenis van onse seer groote schuldigheyt, van wege de zonden die wy tegen hem begaan hebben: *Rom.* 3. 19. *Wy weten nu, dat al wat de Wet seght, sy dat spreeckt tot de geene, die onder de Wet zijn: op dat alle mont ghestopt werde, ende de geheele werelt voor Godt verdoemelik zy.* Want hovaardigheydt dusdanighen ernstighen belydenisse uytsluyt: *Luc.* 18. 11. *De Phariseus staande badt dit bij hem selven, o Godt, ick dancke u, dat ick niet en ben gelijk de andere menschen, roovers, onrechtvaardighe, over-speelders; ofte ook gelijk dese tollenaar.*

III. 3. Vernederingh met stilswijgen, sonder te murmureren teghens Godts oordeelen, volgendts het exempel van David, *Ps.* 39. 10. *Ick ben verstomt, ick en sal mijnen mont niet op doen; want ghy hebt het gedaan.* Van Eli den Hoge-priester, 1. *Sam.* 3. 18. *hy seyde, hy is de Heere, hy doe wat goet is in syne oogen.* Ende Job, *cap.* 1. 21. *hy seyde, naakt ben ick uyt mijns Moeders buyck ghekomen, ende naakt sal ick daar henen wederkeeren: de Heere heeft ghegeven, ende de Heere heeft ghenomen: de Naam des Heeren zy gelooft.* Ende *cap.* 39. 37. *Siet, ick ben te geringe, wat soude ick u antwoorden? ick legge mijne handt op mijne mont.* Want een hovaardige snatert teghen Godt ende sijne oordeelen: *Rom.* 9. 20. *Maar doch, o Mensche, wie zyt ghy, die tegen Godt antwoordt? sal ook het maaksel tot den geenen die 't gemaakt heeft seggen, waarom hebt ghy my also gemaakt?*

IV. 4. Verbreyding van Gods Genade, en ontferminge in alle sijne weldadigheden: 1. *Chron.* 29. 10, 14. *David loofde den Heere ende seyde, wie ben ick, ende wat is mijn volck, dat wy de macht souden verkreegen hebben, om vrijwillich te geven, als dit is? want het is alles van u, ende wy gheven 't u uyt uwe hant.* Want een hooghmoedich mensch alle goede dingen zich zelf en zijne eygene verdiensten in eenigerhande wijs pleeght aan te matighen, en toe te schrijven. Waar teghens Moses waarschouwt na een verhaal van veele groote weldaden Godes aan Israel bewesen, *Deut.* 8. 11, 14, 17. *Wacht u, dat u herte sich als dan verheffe: dat gy vergeetet des Heeren uwes Gods. Ende dat gy in uw herte segget, mijne kracht, ende de sterckte mijner hant heeft my dit vermogen ghekreegen.* Even alsoo, *cap.* 9. 4. *Wanneer nu de Heere uwe Godt de volcken voor u aangesichte sal hebben uytgestoten, so en spreeckt niet in uw herte seggende, de Heere heeft my om mijne gerichtigheyd ingebracht om dit lant te erven: want om de godloosheyd deser volken drijftse de Heere voor uw aangesichte uyt de besettinge.*

V. 5. Heylige verwonderingh over de wegen Godts, die onnaspeurlijk zijn: dit bekent Job, *cap.* 42. 1, 3. *hy antwoorde den Heere ende seyde, wie is hij, seght ghy, die den raad verberght sonder wetenschap? soo hebbe ick dan verhaalt 't gene ick niet en verstond: dingen die voor my te wonderlijk waren, die ik niet en wiste.* Doch David, uyt insicht van het selve, hoewel seer ontsteld zijnde over de grouwelijke boosheyd der godloosen, evenwel verwondert sich te meer over de grondloose wijsheyd, gerechtigheyd en goedertierenheyd des Heeren: *Psal.* 36. 6, 7. *O Heere uwe goedertierenheyd is tot in de hemelen:*

uwe

uwe waarheyd tot de bovenste wolken toe. Uwe gerechtigheyd is als de bergen Godts, uwe oordeelen zijn een grooten afgrond. Ende Paulus besluyt *cap.* 11. *tot de Romeynen*, met eene verwonderinge over de groote wijsheyd Godts in 't bestieren van der menschen saligheyd: *verss.* 33, 34. *O diepte des rijkdoms beyde der wysheydt ende der kennisse Gods! hoe ondersoeckelijk zijn sijne oordeelen, ende onnaspeurlijk sijne wegen! want wie heeft den sin des Heeren gekent: Of wie is sijne raadsman geweest?* Want een trotsch mensche laat sich dunken, dat hy alle dingh kan begrijpen; ende waant, dat hem alle dingen toekomen ende daarom moeten medegedeylt worden.

VI. 6. Aflegging ende versaking van alle onze waardigheydt en uytnementheydt boven andren, als wy verschijnen voor Godt, om hem te eeren en te dienen: *Openb.* 4. 10. 11. *Soo vielen de vierentwintigh Ouderlingen voor hem, die op den throon sat, ende aanbaden hem, die leeft in alle eeuwigheyd, ende wierpen haare kroonen voor den throon, seggende: ghy Heere zijt waardigh te ontfangen de heerlikheyd, ende de eere, ende de kracht.* Een laatdunkige bedenkt en roemt sijn eygen voortreflijkheyd, en veracht anderen, ook voor Godts Aangesicht *Luc.* 18. 11. Siet Antw. II.

VII. 7. Begrijpingh van onze verwerpelijke geringheydt in de tegenwoordigheyd Godts, met bevinge voor sijn Majesteyt: *Gen.* 18. 27. *Abraham antwoorde ende seyde: Siet doch, ick hebbe my onderwonden te spreeken tot den Heere, hoewel ick stof ende assche ben.*

VIII. 8. Heylige zedigheyd in den dienst Gods: *Pred.* 5. 1. *Weest niet te snel met uwen monde, ende uwe herte en haaste niet een woord voort te brengen voor Gods aangesichte. Want Godt is in den hemel, ende ghy zijt op der aarde; daarom laat uwe woorden weynigh zijn.*

IX. 9. Gewillige opneemingh der amten ons van Godt opgelegt, schoon sy leger en slechter mogen schijnen: soo vermaant ons Christus met sijn eygen exempel sijne nedrigheyd en gedienstigheyd na te volgen, *Joan.* 13. 14. *Indien dan ik, de Heere ende de Meester uwe voeten gewasschen hebbe, soo zijt ghy ook schuldig malkanders voeten te wasschen.* Daar toe vermaant ons Paulus met een ander exempel Jesu Christi. *Die in gedaante gevonden als een mensche, heeft hem selven vernedert, gehoorsaam geworden zijnde tot den dood, ja den dood des Cruyses. Phil.* 2. 8.

Tweede Vraag, Met wat bewijzen yemand opgewekt mach worden, tot bevlijtinge der ootmoedigheydt tegens God?

(*a*) X. Antw. 1. Indien hy voor oogen stelle Gods opperste Majesteyt en mogentheyd: 1. *Petr.* 5. 6. *Vernedert u dan onder de krachtige hand Gods.*

XI. 2. Soo hy den aard en natuure van dese deugt der ootmoedigheyd wel en na waarde bedenke, dat sy namentlijk des mensches Ziele bequaam maakt, om een Huys of Tempel Godes te worden: *Jes.* 66. 1, 2. *Also seyd de Heere, de hemel is mijn throon, ende de aarde is de voed-bank mijner voeten; maar op desen sal ik sien, op den armen ende verslagenen van geesten, ende die voor mijn woord beeft.* Om te wezen een offerande Gods: *Psal.* 51. 19. *De offeranden Godts zijn een gebrooken geest: een gebrooken ende verslagen herte en sult ghy,*

(*a*) Ootmoedigheyts beweeg-middelen.

o God

o God, niet verachten. Om te zijn een ontfang-plaatse van Gods genade: *Spr.* 3. 34. *Sekerlijk de spotters sal hy bespotten: maar den sachtmoedigen sal hy genaden geven.* Op dat men de ware wijsheyd konne begrijpen ende niet tot schande komen door hoovaardije: *Spr.* 11. 2. *Als de hoovaardigheyd komt, sal de schande ook komen: maar met de ootmoedige is wysheyd.* Want dese deugd de Moeder van andre deugden is, en mede een zonderlingh versiersel der Ziele: 1. *Petr.* 5. 5. *Zijt met de ootmoedigheyd bekleed.*

XII. 3. So hy gedachtigh zy der beloften, die den nedrigen gedaan zijn. *Godt zal op hen zien. Jes* 66. 2. *Hy zal hun genade geven. Jac.* 4. 6. 1. *Petr.* 5. 5. *Sal hen verhoogen. Iac.* 4. 10. 1. *Petr.* 5. 6. *Luc.* 18. 14. *Want een yeder, die hem selven verhooght, sal vernedert worden, ende die hem selven vernedert, sal verhooght, worden.* Eyndelijk sal God hem met allerhande slagh van goederen beloonen: *Spr.* 22. 4. *De loon der nedrigheyd, met de vreese des Heeren, is rijkdom, ende eere, ende leven.*

XIII, 4. By aldien hy bemerkt dat de nedrigheyd noodig zy om God te zoeken, ende sijne gramschap af te keeren: *Zeph.* 2. 3. *Soekt den Heere alle ghy sachtmoedige des lants, die sijn recht werken: soekt gerechtigheydt, soekt sachtmoedigheyd, misschien sult ghy verborgen worden in den dagh des toorns des Heeren.* Rehabeam sich met sijne Vorsten verootmoedigende, word behouden in sijn Koninkrijk: 2. *Chron.* 12. 6, 7. *Doe verootmoedighden sich de Oversten Israëls ende de Konink, ende seyden, de Heere is rechtvaerdigh. Als nu de Heere sach, datse hen verootmoedighden, geschiedde het Woord des Heeren tot Semaja, seggende, sy hebben hen verootmoediget, ik en salse niet verderven; maar ik sal hen in korten ontkominge geven, dat mijne grimmigheyd over Jerusalem door de hand van Sisak niet en sal uytghegoten worden.*

XIV. 5. Indien hy verstaa, dat ootmoedigheyd in alle Ampten jegens Godt vereyscht word: *Mich.* 6. 8. *Hy,* namelijk de Heere, *heeft u bekent gemaakt, o mensche, wat goet is: ende wat eyscht de Heere van u, als recht te doen, ende weldadigheyd lief te hebben, ende ootmoediglik te wandelen met uwen Godt?*

Het V. Hooft-stuk.

Van de Oprechtigheydt.

OM dat de eygen hoedanigheydt der gehoorzaamheyd is Oprechtigheyd, so sy daar van,

(*a*) De eerste Vraag, In wat zake bestaat de Oprechtigheyt onser gehoorsaamheyd?

1. Antw. 1. Dat sy niet alleen uytterlijk en zy, maar eerst en voorneemlijk inwendig: *Psal.* 51. 8. *Siet, ghy hebt lust tot waarheyd in het binnenste, ende*

(*a*) Oprechtigheyd. welke en hoedanig zy?

ende in het verborghene maakt ghy my wijsheydt bekent. Maar, *wee u ghy Schrift-geleerden ende Phariseen, ghy geveynsde: want ghy reynight het buytenste des Drinck-beeckers ende des Schotels, maar van binnen sijnse vol roof ende onmatigheyt. Matt.* 23. 25.

II. 2. Dat sy voornamelijk op Godt zie, en niet op Menschen: *Col.* 3. 23. *Al wat ghy doet, dat doet van herten, als den Heere, ende niet den Menschen.* Ende in 't bysonder: *Hebt acht, dat ghy uwe aelmoesse niet en doet voor de menschen, om van haar gesien te worden: anders so en hebt ghy geenen loon by uwen Vader, die in de Hemelen is. Matt.* 6. 1.

III. 3. Dat sy alle mengelinge en besmettinghe van de natuurlijke verdorventheydt en Wereltsche insichten vermijde: 1. *Cor.* 5. 8. *Soo dan laat ons feest houden, niet in den ouden suur-deessem, noch in den suur-deessem der quaatheyt ende der boosheyt, maar in de onghesuurde Brooden der oprechtigheydt ende der waarheyt.*

IV. 4. Dat sy niets na en late of verzuyme, van alle het geene, dat tot volmaaktheyt streckt: *Psalm* 119. 128. *Daarom hebbe ick alle uwe beveelen van alles voor recht gehouden; maar allen valschen padt hebbe ick gehaet.*

V. 5. Dat sy hare vrucht en nuttigheydt van Godt ende niet van de Menschen verwagte: *Rom.* 2. 29. *Die is een Jode, die het in 't verborgen is, ende de besnijdenisse des herten in den geest, niet in de letter is de besnijdenisse: wiens lof niet en is uyt de menschen, maar uyt Godt.*

(*a*) Tweede Vraag. Welcke daar de rechte en waare ken teeckenen van sulke oprechtigheydt zijn?

VI. Antw. 1. Soo yemant het licht des Goddelijken Woorts beminne, op dat sijne werken daar aan openbaar werden: *Joh.* 3. 21. *Die de waarheyt doet, komt tot het licht, op dat sijne werken openbaar worden, dat zy in Gode gedaan zijn.*

VII. 2. Soo hy in afweezigheydt even als in de tegenwoordigheydt van sijne opzienders, in 't verborghen even als in 't openbaar, en ook meer, sich bevlijtighe om Godt te ghehoorsamen: *Phil.* 2. 12. *Also dan, mijne geliefde, gelijck ghy alle tijt gehoorsaam geweest zijt, niet als in mijne tegenwoordicheyt alleen, maar veel meer nu in mijn afwesen, werckt uwes selfs salicheyt met vreese ende beven.* By exempel, *wanneer ghy bidt, gaat in uwe binne-kamer, ende uwe deure gheslooten hebbende, bidt uwen Vader die in 't verborgen is; ende uwe Vader, die in 't verborgen siet, sal het u in 't openbaar vergelden. Matt.* 6. 6. Dese oprechtigheydt staat te betrachten, niet alleen als Godt sijn tegenwoordigheyt, deur sonderlinge oordeelen ofte weldaden doet blijcken, maar oock wanneer, die ophoudende, Godt de Heere schijnt niet tegenwoordich te wesen. Dat eerste alleen deeden de huychelaren onder de Joden, maar niet het laatste: *Ps.* 78. 34. *Als hyse doode, so vraagden sy na hem; ende keerden weder, ende sochten Godt vroegh.*

VIII. 3. Soo hy in tegenspoet even als in voorspoet Godt aanhangt: *Job.* 1. 8, 9. 10. 11. *De Heere seyde tot den Satan; hebt ghy oock acht gheslagen op mijnen knecht Job? want niemant en is op de aarde, gelijk hy, een Man oprecht,*

(*a*) Oprechtigheyts ken-teeckenen.

oprecht, *ende vroom*, *God vreesende ende wijckende van 't quaadt. Doe antwoorde de Satan den Heere*, *ende seyde*, *is 't om niet dat Job Godt vreest? hebt ghy niet eene betuyninge gemaakt voor hem*, *ende voor sijn huys*, *ende voor al dat hy heeft rontom? het werck sijner handen hebt ghy ghesegent*, *ende sijn vee is in menichte uytgebroocken in den lande. Maar doch streckt nu uwe handt uyt*, *ende tast aan alles wat hy heeft: soo hy u niet in uw aanghesichte en sal segenen!*

IX. 4. Soo hy besorght zy om alle de gebooden Gods te onderhouden, oock die selfs, de welcke van minder belang en gewichte schijnen te wesen. *Matt.* 5. 19. *Soo wie dan een van dese minste gheboden sal ontbonden*, *ende de menschen also sal geleert hebben*, *die sal de minste genaamt worden in 't Koninckrijcke der hemelen: maar soo wie deselve sal gedaan ende geleert hebben*, *die sal groot genaamt worden in 't Koninckrijcke der hemelen.*

X. 5. Soo hy zich *onthoude van allen schijn des quaads*, na volgends de vermaninge des Apostels, 1 *Thess.* 5. 22.

XI. 6. So hy zijn misdaden niet bedecke, noch verschoone, maar bekenne en afbreeke, *Spr.* 28. 13. *Die sijne overtreedinghen bedeckt*, *en sal niet voorspoedich zijn: maar diese bekent ende laat sal barmhertigheydt verkrijgen.* Dit deel der oprechtigheydt wordt van Paulus beweesen uyt de vruchten van deselve, 2 *Cor.* 7. 11. *Want*, *Siet*, *dit selve dat ghy na Godt zijt bedroeft geworden*, *hoe groote naarstigheyt heeft het in u gewrocht*, *ja verantwoordinge*, *ja onlust*, *ja vreese*, *ja verlanghen*, *ja yver*, *ja wraacke; in alles hebt ghy u selven bewesen reyn te zijn in dese saake.*

(*a*) Derde Vraag, Met welcke bewijs-middelen yemant tot bevlijtinge der oprechtigheyt meuge opgewekt worden?

XII. Antw. 1. Om dat God is een door-gronder van herten en nieren. Dit bevestigt Salomon, *Spr.* 16. 2. *Alle wegen des Mans sijn suyver in sijne oogen: maar de Heere weegt de geesten.* Ende *cap.* 21. 2. *Alle wegh des mensches is recht in sijne oogen: maar de Heere weegt de herten.* Desghelijks de Heere Jesus selve, *Openb.* 2. 23. *Alle de gemeynten sullen weten*, *dat ick ben*, *die nieren ende herten ondersoecke. Ende ick sal u-lieden geven*, *een yegelijk na uwe wercken.* 't Is de grondt van Davids gebedt, *Ps.* 7. 10. *Laat doch de boosheydt der godloosen een eynde nemen*, *maar bevesticht den rechtvaardighen*, *ghy die herten ende nieren beproeft*, *o rechtvaardighe Godt.* Ende betuygende voor Godt sijne oprechtigheyt, bidt hij, *Psalm* 26. 2. *Proeft my*, *Heere*, *ende versoeckt my; toetst mijne nieren ende mijn herte.* Job bewijsende sijne onschult geeft dit voor reden, *cap.* 31. 4. *Siet hy niet mijne weghen? ende telt hy niet alle mijne treeden?*

XIII. 2. Om dat daar uyt volgt oprechte vreede met Godt, vreughde der Conscientie, ende veyligheydt van onse staat. *Spr.* 10. 9. *Wie in oprechtigheyt wandelt*, *wandelt seecker: maar die sijne wegen verkeert*, *sal bekent worden.*

XVI. 3. *Godt heeft lust in waarheydt* ende oprechtigheyt, *Ps.* 51. 8. *Spr.* 11. 20. *De oprechte van weghe zijn sijn welghevallen.* Ende hy achtervolght se met allerley segheningen ende weldaden. *Spr.* 28. 10, 18. *Die de oprechte doet*

(*a*) Beweeg-middelen van oprechtigheyt.

doet dwalen op eenen quaden wech, sal selve in sijne gracht vallen: maar de vroome sullen het goede beerven. Die oprecht wandelt, sal behouden worden: maar die sich verkeerdelijck draaght in twee weghen, sal in den eenen vallen.

XV. 4. Om dat een dobbel herte is verwerpelijk, afschouwelijk, en verfoeylijk voor Godt en vroome menschen. *Spr.* 11. 20. *De verkeerde van herten zijn den Heere een grouwel.*

Het VI. Hooft-stuk.

Van den Yver.

AENGEZIEN ook dat onse gehoorsaamheyt jegens Godt hare groote en kracht vertoont in een yver tot Godt en Goddelijke saken, daarom zy van desen yver

(*a*) De eerste Vraagh, Waar in de nature des yvers bestaat?

I. Antw. Daar in, dat de ghenegentheyt om Gode te behagen en sijne heerlijkheyt te bevorderen in een hooghen trap zy, *Openb.* 3. 15, 19. *Ick weet uwe wercken, dat ghy noch koudt en zijt, noch heet: och of ghy kout waart, ofte heet: so wie ick lief hebbe, die bestraffe en kastijde ick: weest dan yverich, ende bekeert u.* Dewijle nu dese uytgestreckte ghenegentheydt om Godt te behagen meest blijkt in de bestrijdinge der dingen die teghens Gods wille en eer ghestelt worden, daarom wortse ten grootsten deele ghericht tot teghenstellinghe jeghens quaade dingen.

(*b*) Tweede Vraag, Welcke daar zijn de teekenen van oprechten yver voor God ende zijne eere?

II. Antw. 1. Indiense zy na kennis: die niet en was in de Joden, van welcke Paulus spreeckt, *Rom.* 10. 2. *Want ick gheve haar gheluygenisse, dat sy eenen yver tot Godt hebben, maar niet met verstant.*

III. 2. Indien yemant bereyt zy alle pligten na te komen na vermogen, en boven vermoghen; dit wort ons van Paulus voorgestelt in de milde hantreyckinge der Gemeynten van Macedonien. 2 *Cor.* 8. 3. *Want sy zijn na vermoghen (ick beluyghe 't) ja boven vermogen gewillich geweest.*

IV. 3. Indien hy naarstigh zy om zijn Ampt te betrachten, gelijk Apollos, *Hand.* 18. 25. *dese was onderwesen in den wech des Heeren: ende vierich zijnde van geeste, sprack hy ende leerde naarstelik de saaken des Heeren, wetende alleenlik den doop Johannis.*

V. 4. Indien hy zijne diensten nevens God geen andere mate set, dan Godt self die ghestelt heeft, *Exod.* 36. 5, 6. *het volck bracht meer dan ghenoegh was ten dienste des wercks, 't welck de Heere te maken gheboden hadde. Doe gheboodt Mose, dat men een stemme soude laten gaan door het leger, seggende, Man*

(*a*) Hoedanig zy de natuure des yvers. (*b*) Ken-teekenen van oprechten yver.

Man noch Vrouwe en maacke geen werck meer ten hef-offer des heyligdoms: also wort het volck te rugge gehouden van meer te brengen.

VI. 5. Indien yemandt sachtmoedig zy in dingen, die tot hem self behooren, en vierig in dingen die op Godt zien, dit beyde lesen wy van Moses. Want *Num.* 12. 3. *de man Mose was seer sachtmoedich; meer dan alle menschen, die op den aartbodem waren:* te weten om onrecht van anderen te konnen lijden. Nochtans *Exod.* 32. 19. *gheschiede het als hy aan 't legher naderde, ende 't kalf, ende de reyen sach: dat de toorn Mose ontstack, ende dat hy de tafelen uyt de handt wierp, ende deselve beneden aan den bergh verbrack.* Ende van Paulus, betuyghende sijne goede genegentheyt tot de Galaten, *cap.* 4. 12. *Weest ghy als ick: want oock ick ben, als ghy: Broeders, ick bidde u; ghy en hebt my geen ongelijk ghedaan.* Nochtans bestraft hy scherpelijck Elymas den tooveraar, *Hand.* 13. 10, 11. *O ghy kint des duyvels, vol van alle bedroch, ende van alle arglistigheyt, vyant van alle gerechtigheydt, en sult ghy niet ophouden te verkeeren de rechte weghen des Heeren? Ende nu siet, de hant des Heeren is tegen u, ende ghy sult blindt zijn, ende de Sonne niet sien voor eenen tijt.* Hierom wort de ware yver een yver Gods gesegt, om dat de mensche door haar insonderheyt tot Godt gedreeven wort. Waarom sy mede van sommigen wort geheeten, *een genegentheyt, om het onrecht, dat Godt aangedaan wort, te wreecken; of om Godts vyanden uyt te roeyen: of min yver, die met droefheydt en wraake vervolght de over-speelen van Christi Bruydt, met de sondighe gheleghentheden en teyckenen der selver: ofte een heftige liefde, die de Bruyt en Kercke Christi in naeuwe bewaarnis afsluyt ende af-sondert van de Werelt.*

VII. 6. Indien hy niet in twist-vraaghen en tegen-spreekingen voornamelijk brant, maar in vlijt van goede werken, daar toe Paulus vermaant, *Tit.* 1. 14. *Dat sy haar en niet begeven tot Joodsche fabelen, ende geboden der menschen, die haar van de waarheydt af-keeren.* Maar *cap.* 2. 14. *yverich zijn in goede wercken.*

VIII. 7. Indien hy in minder dingen min, in grooter meer bewoogen werde, heel anders als de Phariseen en Schrift-gheleerden deden; tegen de welcke de Heere dus uytvaart, *Matt.* 23. 23. *Wee u ghy geveynsde, want ghy vertient de munte, ende de dille, ende het komijn, ende ghy laat na het swaarste der Wet, namelik het oordeel, ende de barmhertigheyt, ende het geloove. Dese dinghen moestmen doen, ende de andere niet nalaten.*

IX. 8. Indien hy zich self niet meer en spaart, dan hy anderen doet. Want *Matt.* 7. 4. *hoe sult gy tot uwen broeder seggen, laat toe dat ick den splinter uyt uw ooge uytdoe, en siet daar is een balck in uwe ooge.* Dese faut was in Juda, die hoewel hy self wetens Hoererye ende on-wetens bloedtschande begaan hadde met Tamar zijn Schoon-dochter, spaart hem selven, maar veroordeelt haar, *dat zy verbrant werde. Gen.* 38. 24. Sy was ook in David, op hem self geen acht gevende, *seyde tot Nathan, so waarachtich als de Heere leeft, de Man, die dat ghedaan heeft, is een kint des doods.* 2 *Sam.* 12. 5.

X. 9. Indien hy de godloosen en *quaade menschen niet en kan verdragen.* Ghelijk de Gemeynte van Ephesen die lof heeft, *Openb.* 2. 2. Ja dit heeft

zijn

zijn plaatse, schoon ons ymant na bestaande zy. 1 *Kon.* 15. 13. *Asa settede selfs sijne Moeder Maacha af, datse geen Koninginne en ware, om dat sy eenen af-grijselijken af-godt in een bosch ghemaakt hadde.*

XI. 10. Indien de verbolgenheydt jeghens de zonden gevoegt zy met weedom, en medelijden, ten aanzien van de zondaren, 2 *Cor.* 12. 20, 21. *Ick vreese, dat wederom, als ick sal gekomen zijn, mijn Godt my niet en verneedere by u, ende ick rouwe hebbe over vele, die te voren gesondicht hebben ende die haar niet en sullen bekeert hebben van de onreynigheyt, ende hoererye, ende ontuchtigheyt, die sy ghedaan hebben.* Want aldus so wel de ongevoelighe traagheyt, die tegens den yver strijt, als die dolligheydt, (*a*) welke des yvers vierigheydt sommes valschlijk verbootst, met ghelijke voorhoede ontweecken wort.

XII. 11. Indien de yver stantvastigh zy, en haar selve in alle gheleegenheydt wel ghelijckende. So vermaant Paulus de Galaten te volherden in den yver, met welcke sy eerst het Euangelium hadden ontfanghen, *cap.* 4. 15, 16, 17, 18. *Welcke was dan uwe geluckachtinge? Want ick geve u ghetuygenisse, dat ghy, soo het mogelik ware, uwe oogen soudet uytgegraven, ende my ghegheven hebben. Ben ick dan u vyandt geworden, u de waarheyt seggende? Sy en yveren niet recht over u, maar sy willen ons uytsluyten, op dat ghy over haar soudt yveren. Doch in het goede alle tyt te yvêren, is goet, ende niet alleenlijk, als ick by u tegenwoordich ben.*

(*b*) Derde Vraagh, Met wat bewijs-redens yemant tot den Yver Godts konne opgewekt worden?

XIII. Antw. 1. Om dat de yver is een eygenschap van Christus Volk: en een van de dinghen, die Christus in onse verlossinge voor gehadt heeft, om deselve voor ons te verkrijgen. Als *die hem selven voor ons gegeven heeft, op dat hy ons soude verlossen van alle ongerechtigheyt, ende hem selven een eygen volck soude reynigen, yverich in goede wercken. Tit.* 2. 14.

XIV. 2. Om dat de dingen, welcke zien op God en onse pligt nevens hem, meest waardig zijn, dat sy met yver besorgt worden, *Galat.* 4. 18. Hoewel wy door die yver als verteert worden, *Psal.* 69. 10. *Joann.* 2. 17. *Den yver uwes huys heeft my verslonden.*

XV. 3. Vermits de waare Godts-dienst sonder yver niet bestaan en kan, *Openb.* 3. 16. *Soo dan, om dat ghy laauw zijt, ende noch kout noch heet, ick sal u uyt mijnen mont spouwen.*

XVI. 4. Overmits soo ons den yver van Godsaligheydt ontbreekt, de sonden en erghernissen in ons zelven en in andren niet gebetert maar ghevoet worden, met verstooringe Gods en smaatheyt zijns Naams, 1 *Sam.* 2. 23. *Eli seyde tot sijne Soonen, waarom doet ghy al sulcke dinghen, dat ick dese uwe boose stucken hoore van desen ganschen volcke. En de Heere seyde* tot hen gesamentlijk, *v.* 29. *Waarom slaat ghy-lieden achter uyt teghen mijn slachtoffer, welcke ick geboden hebbe in de wooninge? ende eert uwe Sonen meer dan my, dat ghy-lieden u mestet van het voorneemste aller spijs-offeren mijnes volcks Israël?*

XVII. 5. Dewyl het versuym van yver, Gods zwaare oordeelen op ons haalt, 2. *Thess.*

(*a*) Verhoeding. (*b*) Beweeg-middelen tot den yver.

2. *Thess.* 2. 10. *De toekomste* van den Antichrist *is in alle verleydinghe der ongerechtigheyt in de gheene die verlooren gaan: daar door dat sy de liefde der waarheyt niet aangenomen hebben om salich te worden: Openb.* 2. 5. *ghedenckt dan waar van ghy uytghevallen zijt, ende bekeert u, en doet de eerste wercken: en soo niet, ick sal u haastelik by komen, ende sal uwen kandelaar van sijne plaatse weeren, indien ghy u niet en bekeert.*

XVIII. 6. Aanghezien de bezorgingh van yver een sonderlinge belofte heeft van de tegenwoordigheyt en gemeynschap Gods in Christus, die seght, *Openb.* 3. 20. *Siet, ick staa aan de deure ende ick kloppe: indien yemant mijne stemme sal hooren, ende de deure open doen, ick sal tot hem inkomen, ende ick sal met hem Avondtmaal houden, ende hy met my.*

XIV. 7. Ghemerkt den yver alle onse bedieningen jegens God voltooyt ende aengenamer maakt, *Jac.* 5. 16. *Een krachtigh gebedt des rechtvaardigen vermach veel.* En daarom, *Zijt niet traach in 't benaarstigen. Zijt vierig van geeste. Dient den Heere. Rom.* 12. 11.

XX. 8. Nadien dit de ghelegenheyt en wijs is, wel dienende om Godts Koninkrijke te bekomen, *Matt.* 11. 12. *Van de daghen Johannis des Doopers tot nu toe, wordt het Koninkrijk der hemelen gewelt aangedaan; ende de geweldigers nemen het selve met gewelt.*

XXI. 9. Also veele menschen die alleen de Schaduwe van Godts-dienst hebben, nochtans deselve met yver achtervolgen, so seyt de Heere, *Matt.* 23. 15. *Wee u, ghy Schrift-geleerde ende Pharizeen, gy geveynsde: want ghy omreyst Zee ende Lant, om eenen Jode genoot te maken: ende als hy het gheworden is, so maakt ghy hem een kint der helle, tweemaal meer dan ghy zijt.*

(*a*). Vierde Vraagh, Wat ons te doen zy, op dat wy den waren yver Gods verkrijgen, bevestigen, en opwecken mogen?

XXII. Antw. Wy moeten 1. ons voor alle dingen hoeden, die desen yver tegen-strevelen. De sulke nu zijn 1. verscheyde spiegelingen, en vraghen, die niet en doen tot opbouwinge in het ghehoorsaamende geloove. Paulus verbiet, *sich te begeeven tot fabulen, ende oneyndige geslacht reeckeninghen, welcke meer twist vragen voortbrengen dan stichtinge Gods, die in het geloove is.* 1. *Tim.* 1. 4. In tegendeel gebiedt hy, 1. *Tim.* 4. 7. *Verwerpt de ongodlijke ende oud-wijfsche fabelen.* Ende 2. *Tim.* 2. 14. *Betuygt voor den Heere, dat sy geenen woorden-strijt en voeren, 't welck tot gheen dingh nut en is, dan tot verkeeringe der toehoorders.* Siet ook 1. *Tim.* 6. 3. 2. *Tim.* 2. 23. *Tit.* 3. 9. *cap.* 11. *antw.* II. IV. hier voren. De reden nu van dese waarschouwinge is, om dat het vernuft des mensches, zik toeleggende op dinghen, die alleen beschouwachtig zijn, ofte omtrent de praktijk der Godsaligheyt met een enckele spiegelinghe ende beschouwinge besich zijnde, hoewel het selve de goddelijke waarheyt kan uytvinden, nochtans belet het de beweeginghen des gemoets, die wy daar over behooren te hebben. En dit is de oorsaak, waarom dikmaal in rouwe en onervarene Christenen meer waare yver bevonden werdt, dan in onse groote Leeraars en Meesters. 2. Toeleggingh der Herts-tochten en gheneeghentheeden op wereldtsche en aartsche dinghen. *Lucas cap.* 8. *vers* 14. *Het zaat dat in de doornen valdt,*

(*a*) Manier om yver te verwekken.

dese

dese zijn, die ghehoort hebben, ende heenen gaande verstickt worden door de sorghvuldighheeden, ende rijckdom, ende wellusten des levens, ende en voldraghen gheen vrucht. 3. Geestelijcke zatheydt, dat is, laatdunckentheydt van ghenoeghsaamheydt, of berustinghe in die graadt van kennisse en Godtsaligheydt, tot welken wy ghekomen zijn, daar Paulus self sijne onvolmaaktheydt bekent en daarom na de volmaacktheydt trachtet, *Philippensen, cap.* 3. *vers* 13, 14. *Ick en achte niet dat ick selve het gegreepen hebbe. Maar een dingh doe ick, vergheetende 't gheene dat achter is, ende streckende my tot het gheene dat vooren is, jaghe ick na het wit tot den prijs der roepinghe Gods, die van boven is in Christo Jesu.* 4. Vleeslijcke onachtsaamheydt, vreese, en voorsichtigheyt. Dus wort ons verhaalt de slappigheydt der stammen Israels in 't verdrijven der Canaaniten, waar door sy van deselve ghequelt worden, *Richter. cap.* 1. *vers* 19, 21, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33. 5. Gemeynsaamheydt met de godloosen, ofte godloosheydt in anderen overvloeyende, *Matth.* 24. *vers* 12. *Om dat de ongherechtigheydt vermenighvuldicht sal worden, soo sal de liefde van veelen verkouden.* 6. Het doen van dinghen, die onse Conscientie niet goedt en keurt, *Rom.* 14. 23. *Die twijfelt, indien hy eett, is veroordeelt, om dat hy niet uyt den gheloove en eett: ende al wat uyt den gheloove niet en is, dat is sonde.* 7. Toegevingh jegens ons zelven in onse verdorventheeden, 1. *Corinth.* 5. *vers* 6. *Uw roem en is niet goet. En weet gy niet dat een weynich suur-deessems het geheele deegh suur maackt?* Doch de nalatigheydt van welckes uytsuyveringe de Corinthiers naderhant verbetert hebben, na het getuygenisse Pauli, 2. *Cor.* 7. 11. Siet de plaatse in dit Boek C. V. Antw. XI.

XXIII. Wy moeten 2. dikwils en naarstelijk Gods liefde en goedertierenheydt jeghens ons beschouwen, want gelijk onse weldadigheyt jegens onse vyanden hen dikwils gevoeligh en dankbaar maakt om voor onse eere te yveren: also sal de goetheyt Godts wel bedacht zijnde ons beweeghen om voor Godt te yveren. Nu dat leert Salomon. *Spr.* 25. 21, 22. *Indien de gheene, die u haatt, hongert, geeft hem Broot te eten: ende so hy dorstich is, geeft hem water te drincken. Want ghy sult vierige kolen op zijn hooft hoopen: ende de Heere sal 't u vergelden.*

XXIV. Wy moeten 3. gestadig denken aan onse onvolmaaktheydt, *Phil.* 3. 13, 14. leest in dit *cap.* antw. XXII. 3.

XXV. Wy moeten 4. naarstig wesen in 't ghebruyk van alle middelen, welcke Godt tot voorttelinge der genade heeft ingestelt, 1. *Thess.* 5. 19, 20. *En bluscht den geest niet uyt. En veracht de Prophetien niet.*

XXVI. Wy moeten 5. ons by hen voegen, die een goddelijken yver hebben, *Spr.* 22. 17, 18. *Neygt uwe ooren ende hoort de woorden der wijsen: ende stelt u herte tot mijne wetenschap. Want het is lieflik, als ghy die in uw binnenste bewaart. Sy sullen samen op uwe lippen ghepast worden.* En *cap.* 27. 17. *yser scherpt men met yser; also scherpt een man het aangesichte sijnes naastes.* Onder sodanigen nu zijn voorneemelijk die Predikers in achtinge te nemen, *welker lippen geroert heeft een vierige koole, genoomen van den* hemelschen *Altaar, Jes.* 6. 5, 6, 7. Want door gedenkwaarde en beklaaglijke

erva-

ervarenheyt (oock in hervormde gemeenten) maar al te veel gebleeken is, dat de Auteur nu ettelijke maal gepreesen, eertijts geschreeven heeft: *De woorden des levens, wat de kracht en werkdadigheyt belanght, sterven in sommiger Leeraren en Predikanten lippen. Want sy zoo laauw, zoo flaauw de woorden Gods verkondighen, datse in hunne lippen t'eenemaal schijnen uytgedooft: waar door, gelyk sy selfs kout en uytgeblust zijn, soo laten sy na, en oeh of sy niet en maakten kouwe en uytgedoofde toehoorders. Ick ken een seker persoon, welcke dieshalven van de Stadt Parijs vertrocken is. Want hy seyde, dat hy door de Parijsche voorlesingen en predikatien, van dagh tot dagh, meer en meer verkoelt wierde, en vreesde, wanneer hy daar langher vertoefde, dat hy entelijk door een geestelijcke vrost zoude worden uytgheblu scht: daarom dat hy zik tot vierige Mannen, als levende koolen, hadde overghezet, op dat hy onder hen verkeerende sijne geestelijke hitte voeden en vermeerderen mogt.*

(*a*) Vijfde Vraagh, of yver zy te achten uyt haar gevoel en wijse van oeffeninge?

XXVII. Antw. Niet altoos. Want yver is of wesentlijk grooter, hoe ver sy op de saake self siet, waar omtrent sy bezich is, of toevalliglijk, hoe ver daar eenige omstandigheden bykomen, die deselvighe niet altijt en pleeghen te blijven. By exempel, jong-gehoude lieden zich onderlingh beminnende, worden somtijts inde Bruyloft self meer bewogen, als in het gedurige geselschap van leven, dat daar op volgt. Dat geschiet toevalliglijk om de niewigheyt der sake: maar over de sake self konnen sy naderhant even of ook meerder blijde zijn.

XXVIII. Also konnen mede geloovigen somtijts in de eerste bekeeringhe grooter beweginghen van hun herts-tochten waarnemen, als daar na, om de niewigheydt der saake, hoewel sy naderhandt groeyen in den waaren yver Gods. Yet diesgelijks wort zelfs van de Engelen verseeckert door onsen Heere Christus, *Luc.* 15. 7. *Ick segge u-lieden, datter alsoo blijdtschap sal zijn in den hemel over eenen sondaer, die hem bekeert, meer dan over negen-en-'t negentich rechtvaardige, die de bekeeringe niet van nooden hebben.*

XXIX. In ouderdom ofte eenige gelijk verzwakkinge van krachten, hoewel de yver deselve is, of ook grooter danse te vooren gheweest is, en wordt nochtans op deselve wijse niet geuytert ende uyterlijk in 't werck gestelt van sommigen, ghelijck dat wel van te vooren plaght te gheschieden in haar jeught.

XXX. Ook brengt de verscheydenheyt van onderwijs verscheydenheyt in wijse om den yver te betonen, hoewel het in wesen deselve yver is.

(*b*) Seste Vraagh, Of het geoorlooft zij omtrent een en de selve sake te yveren ende te lacchen?

XXXI. Antw. Dat dit geschieden kan blijkt in *Elias*, 1 *Kon*. 18. 27. *Het gheschiedde op den middach, dat Elia met de Propheeten Baals spottede, ende seyde: Roepet met luyder stemme, want hy een Godt is; om dat hij in gepeyns is, ofte om dat hij wat te doen heeft ofte om dat hy eene reyse heeft, misschien slaapt hy, ende sal wacker worden.* Nochtans betuygt zijnen

(*a*) Waar uyt van den yver te oordeelen is. (*b*) Hoe yver en lach over-een-komen.

yver,

yver, *cap.* 19. 10, 14. *Hy seyde, ick hebbe seer gheyvert voor den Heere, den Godt der Heyr-scharen; want de Kinderen Israels hebben uw verbont verlaten, uwe altaren af-ghebroocken, ende uwe Propheeten met den swaarden ghedoot: ende ick alleen ben overgebleeven, ende sy soecken mijne ziele om die wech te nemen.* Echter wel kan men niet eygentlick om een en 't selfde insicht yveren en lagchen. Want den yver siet op 't gene dat eerlijck of schandelijck is: maar de lach op yet onverwacht, luttel behagende, zonder anmerkinge van eerlijk of schandelijk. Want dit is de aart van een belagchelijk ding.

Het VII. Hooft-stuk.

Van de Vrede of helderheyt der Conscientie.

NADEMAAL het verzellend byvoegsel der gehoorsaemheyt aan Godt, is een geruste Conscientie, zo wort onderzocht

(*a*) De eerste Vraag, In wat manier die gerustheyt van conscientie of gewisse hangt aan onze gehoorsaamheyt jegens Godt?

I. Antw. 1. Die gerustheyt en hangt niet aan de onderhoudinge der geboden Gods ofte onse gehoorsaamheyt, als de voornaamste oorsaak, maar aan die rechtvaerdigmakinge, welcke wy hebben in Christus Jesus. Dit leert ons Paulus, *Rom.* 5. 1. *Wy dan gerechtvaerdight zijnde uyt den geloove, hebben vrede by Godt door onsen Heere Jesum Christum. Ende vermaant uyt kracht van dien, Hebr.* 10. 21, 22. *dewijle wy hebben eenen grooten Priester over het Huys Gods: So laat ons toegaan met een waarachtigh herte, in volle versekertheyt des geloofs, onse herten gereynigt zijnde van de quade Conscientie, ende het lichaam gewasschen zijnde met reyn water.* Ende wordt ons bevestigt door het Sacrament des Doops: 1 *Pet.* 3. 21. *de welcke, zijnde het tegenbeelt van de arcke Noë, ons nu oock behoudt, niet die een aflegginge is der vuyligheyt des lichaams, maar die een vrage is eener goeder Conscientie tot Godt door de opstandinge Jesu Christi.* En toont het d'Apostel met sijn exempel, 1 *Cor.* 4. 4. *Want ick en ben my selven geens dinks bewust: doch ick en ben daar door niet gerechtvaerdicht · maar die my oordeelt, is de Heere.*

II. Wie zo in zich zelven en hunne werken willen rusten, die en zullen hunne gewissen nimmer bondige gerustheyd konnen vinden, zo om verscheyde struykelingen, als om de menigvouwdige onvolmaaktheden, die der Menschen beste poogingen, dewijl sy in dit leven zijn, altoos aanhangen. Ende hierom ist, dat de Papisten van noode hebben met geduurige dubbingen, en twijffelingen in leven en in sterven, gedreven te worden, om die waan, welken sy hebben van de rechtvaerdigheyt en verdiensten der werken, na hun eygen bekentenisse onzeker.

III. 2. Maar aan onze onderhoudinge ofte gehoorsaamheyt hangt die gerustheyt 1. als daar aan, waar door haar tegendeel of verhinderend beletsel

(*a*) Hoe uyt de onderhoudinge der geboden Gods gerustheyt der Conscientie volgt.

geweert

geweert word, 1 *Ioh.* 3. 21. *Geliefde, indien ons herte ons niet en veroordeelt, so hebben wy vrymoedigheyt tot Godt.* Met welcke reden Abigail Davids toorn stilde, 1. *Sam.* 25. 31. *So sal dit u, mynen heere, niet zijn tot wanckelinge, noch aanstoot des herten, te weten dat ghy bloed sonder oorsaak soudt vergoten hebben, en dat mijn heere hem selven soude verlost hebben.* 2. Brenght de gehoorsaamheyt gerustheyt voor, als een tweede oorsaak ofte reden. 2 *Cor.* 1. 12. *Want onse roem is dese, namelick het getuyghenisse onser Conscientie, dat wy in eenvoudigheyt ende oprechtigheyt Gods, niet in vleeschelicke wijsheyt, maar in de genade Gods in de werelt verkeert hebben, ende aller meest by u lieden.*

IV. Dit nu moet zo opgenomen worden, dat de gerustheyt van gewisse, alleen na die werckingen welcke met Gods Wet over-een-komen, verstaan werde aan de gehoorzaamheyd te hangen, wat de zaak zelf belangt: maar die gerustheyt, welke ziet op onzen staat voor Godt, niet anders onze gehoorzaamheyd aangematigt en toegeschreven werde, als een oorzaak, dan na de zekerheyd van ons begrijp: ende dat de zaak zelf ziet op onze gehoorzaamheyd als haar teeken en vrucht: waar uyt die manier van spreeken in de Schriftuure, voornamelik van *Johannes* gebruyckt wordt, *hier aan kennen wy;* en andere diergelijcke, 1 *Ioh.* 2. 3, 5, 29. *Hier aan kennen wy, dat wy hem gekent hebben, so wy syne geboden bewaren. So wie sijn woord bewaart, in dien is waarlijk de liefde Gods volmaakt geworden: Hier aan kennen wy dat wy in hem zijn. Indien ghy weet, dat hy rechtvaerdigh is, so weet ghy, dat een iegelick, die de rechtvaerdigheyt doet, uyt hem geboren is. En cap.* 3. 10, 19. *Hier in zijn de kinderen Gods ende de kinderen des duyvels openbaar. Een iegelick die de rechtvaerdigheyt niet en doet, die en is niet uyt Godt, ende die sijnen broeder niet lief en heeft.* Maar als wy oprechte liefde aan onse naasten toonen, *kennen wy hieraan, dat wy uyt de waarheyt zijn, ende wy sullen onse herten verseeckeren voor hem.* Ende *cap.* 4. 13. *Hier aan kennen wy dat wy in hem blijven, ende hy in ons, om dat hy ons van sijnen geest gegeven heeft.*

V. Het hangt mee de gerustheyt der Conscientie aan, de onderhoudinge der geboden Gods, als aan de bewaarende oorzaake der selver. Want rechtvaerdigheyt (niet de toegerekende ofte de inhangende) maar van leven en ommegang is des geloovigen Mensches Borst-wapen, daar mede hy beschermt en beschut, en behouden in ruste bewaart wort, *Eph.* 6. 14. *Staat dan, uwe lendenen omgegordt hebbende met de waarheyt, ende aangedaan hebbende de borstwapen der gerechtigheyt.* Want, 1 *Ioh.* 3. 7. *Die de rechtvaerdigheyt doet, die is rechtvaerdich, gelijck hy rechtvaerdich is.* Daar door d'Apostel, hebbende een goede Conscientie, weynich acht het verwaande oordeel der menschen. 1 *Cor.* 4. 3. *Doch my is voor het minste, dat ick van u lieden geoordeelt worde, ofte van een menschelick oordeel; Ja ick en oordeele oock my selve niet:* te weten verwaandelick. Hierom die gerechtigheyt, welke in de gemelde onderhoudinge bestaat, eygentlik wort geheeten, *Gerechtigheyt eener goede Conscientie*, uyt *Hand.* 24. 16.

VI. Nu dese onderhoudinge van Gods geboden bewaart de gerustheyt der Conscientie, niet alleen als een teyken onzer verzoeninge met Godt, maar oock als een aanhouding en oeffening dies levens, 't welk by Godt ontfan-

kelik

kelik en aangenaam is. Paulus seght, *Col.* 1. 9, 10. *Ick en houde niet op voor u te bidden, op dat ghy mooght wandelen waerdiglick den Heere, tot alle behaaghlikheyt in alle goede wercken vrucht dragende, ende wassende inde kennisse Godts.* Ende 1 *Thess.* 4. 1. *Wy bidden ende vermanen u in den Heere Iesu, gelijk ghy van ons ontfangen hebt, hoe ghy moet wandelen ende Gode behagen, dat ghy daar in meer overvloedigh wordt.* So mede, *Hebr.* 12. 28. *Daarom alsoo wy een onbeweegelick Coninkrijk ontfangen, laat ons de genade vast houden, door dewelcke wy welbehaghelick Gode mogen dienen in eerbiedigheyt ende godvruchtigheyt.* Niet dat die volmaaktheyt in onze gehoorzaamheyt zy, welke Gods Wet konne voldoen, maar dat nadien onze Persoonen door geloof, om Christus wille, Gode ontfankelik zijn, alsdan oock uyt kracht desselfden geloofs, om Christus, onze gehoorzaamheyd, hoewel flaeuw en onzuiver, voor Godt welbehaaglik wordt, 1 *Pet.* 2. 5. *Wordet ghy oock selve, als levende steenen, gebouwt tot een geestelijck huys, tot een heylich Priesterdom, om geestelicke offeranden op te offeren, die Gode aangenaam zyn door Iesum Christum.*

(*a*) Tweede Vraag. Hoedanig die gehoorzaamheydt zy, uyt welcker jegenwoordigheyt de Conscientie kan gerust wezen?

VII. Antw. 1. Een onbepaalde volkoomenheyd en wort tot die gerustheyt niet vereyst. Want de gerustheyt in dit leven dan te vergeefs zow gezogt worden, *Iac.* 3. 2. *Want wy struyckelen alle in veelen.* 1 *Ioh.* 1. 10. Ende, *Indien wy seggen, dat wy niet gesondigt en hebben, so maken wy hem,* te weten Godt, *tot eenen leugenaar, ende sijn woort en is niet in ons.*

VIII. 2. Evenwel is die volmaaktheyt noodig, welke in de heylige letteren, zelf met Gods getuigenis verciert wort, datse hem aengenaam en welgevallig zy, *Hebr.* 11. 2, 5. *Door het geloove hebben de Ouden getuyghenissen bekomen, dat zy Gode behaaghden.*

IX. 3. Die volkomenheyt eygentlik daar in bestaat, dat alle onze bevlijtingen en poogingen goed zijn, en d'onvolmaaktheyd alleen zy in den trap van voltrekken, *Rom.* 8. 4. *Het reght der Wet wordt vervult in ons, die niet na den vleesche en wandelen, maar na den Geest.* En so voorts.

X. 4. Mede zijn alle d'aenhangende onvolmaaktheden met onderdanigsten ootmoet te bekennen, ende haare vergiffenis in geloove te bidden, *Matt.* 6. 12. *Vergeeft ons onse schulden.*

Derde Vraag, Hoedanig de gerustheyt is, die uyt zulken gehoorzaamheydt ontstaat?

XI. Antw. 1. Zodanig is sy, als de gehoorzaamheyd zelf, te weten verscheyden en onvolmaakt, 2 *Cor.* 1. 24. *Niet dat wy heerschappye voeren over uw geloove, maar wy zijn medewerckers uwer blijdschap: want ghy staat door het geloove.*

XII. 2. So dan en sluyt sy niet uyt, dat een gelovige over het quaad bewoogen worde ten goede, maar alleenlik en laatse die ontsteltenisse niet toe, welke uyt begrijp der goddelike gramschap ontstaat.

XIII. 3. Evenwel behoed ende behoud sy de herten der geloovigen, als met een wacht ofte besettinge, tegens hunne vyanden. *Phil.* 4. 7. *De vrede Gods,*

(*a*) Hoedanige onderhouding tot gerustheyt der Conscientie vereyscht wort.

die

die alle verstant te boven gaat, sal uwe herten ende uwe sinnen bewaren in Christo Jesu. Ende heeft sy de overhand en heerschappye over de selve, om alles in ruste tot een goed eynde te richten. *Col.* 3. 15. *De vrede Gods heersche in uwe herten, tot welcken ghy oock geroepen zijt in een lichaam: ende weest danckbaar.*

(*a*) Vierde Vraag, hoe deze gerustheyt eener goede Conscientie van die ruste mag onderscheyden worden, die sommes in de onvroome en godlose menschen bevonden wort?

XIV. Antw. 1. De gerustheyt der selver niet in Gods woort, maar in woorden en ydele inbeeldingen gegront wort, *Ier.* 23. 16, 17, 18. *So seydt de Heere der Heyrscharen: En hooret niet na de woorden der Propheten, die u Propheteren; sy maken u ydel; sy spreeken het gesichte hares herten; niet uyt des Heeren mond. Sy seggen steeds tot de ghene, die my lasteren: de Heere heeft 'et gesprooken, ghy lieden sult vrede hebben: ende tot allen, die na sijns hertes goedduncken wandelt, seggen sy: U lieden en sal geen quaad overkomen. Want wie heeft in des Heeren raad gestaan, ende sijn woord gesien ofte gehoort? wie heeft sijn woord aangemerkt ende gehoort?* Maar 1 *Thess.* 5. 3. *Wanneer sy sullen seggen, het is vrede ende sonder gevaar: dan sal een haastich verderf hen overkomen, gelijck de barents nood eene bevruchte Vrouwe; ende sy sullen 't geensins ontvlieden.*

XV. 2. Die gerustheyt en pleegt niet bestendig te zijn, maar vermengt met verscheyde tussen-lopende beeten: en pleegt ook, als Gods oordeelen beginnen te perssen, verydelt te worden.

XVI. 3. Sy pleegt dezelvige en in een stant te blijven, 't zy der godvruchtigheyts en gerechtigheyts pligten bezorgt ofte verzuimt werden, als 'er maar die misdaden niet en zijn, van welcke de natuur zelf een afgrijsen heeft.

Het VIII. Hooft-stuk.

Van de Deugt.

EERSTE Vraag, Of't niet genoeg zy goedt te doen, (*b*) 't en zywe ook des deugts heblikheden bekomen, waar door onze herten geneygt worden tot dat goed?

Antw. *Alle vlijd bygebracht zijnde,* moeten wy *by ons gelove deugt toedoen,* 2 *Petr.* 1. 5.

I. Om dat het woord Gods, daar deur wy bezonderlick tot onze ampten worden geroepen, ons moet ingeplant wezen, *Jac.* 1. 21. *Ontfangt met sachtmoedigheyt het woord, dat in u geplant wordt.*

II. Wy moeten ons zelven de zelve leere overgeven, als een voorbeelt ofte vormsel, welkes beelt in onse herten is uyt te drukken, *Rom.* 6. 17. *Gode*

(*a*) Verschil tussen gerustheyt van godsaligen en goddeloozen. (*b*) Nootwendigheyt des deugts.

zy

zy danck, dat ghy van herten gehoorsaam geworden zijt den voorbeelde der leere, tot het welck ghy overgegeven zijt. Dat innige beelt nu is de deugt selve.

III. Gelijck wy moeten *den ouden mensche afleggen, Eph.* 4. 22. ende *sijne leeden dooden, Col.* 3. 5. die eygentlick inwendige ondeugden zijn: So moeten wy desgelijks *den nieuwen mensche aandoen, Eph.* 4. 24. met sijne leden, die eygentlick inwendige deugden zijn.

IV. Wy moeten gefatsoeneert worden na Christus Beelt, *Col.* 3. 10. *Doet aen den nieuwen mensche, die vernieuwt wordt tot kennisse, na het evenbeelt des genen, die hem geschapen heeft: Waar in niet en is Grieck ende Jode, besnijdenisse ende voorhuyt, Barbare ende Schytha, dienstknecht ende vrye; maar Christus is alles ende in allen. In wien woont alle de volheyt* der deugden, *Col.* 1. 19. Om dat *op hem de Geest des Heeren rustet: de Geest der wijsheyt ende des verstants, de Geest des raats ende der sterckte, de Geest der kennisse ende der vreese des Heeren, Jes.* 11. 2. En dat ten dien eynde, *op dat wy uyt sijne volheyt ontfangen genade voor genade, Joh.* 1. 16.

V. Indien des deugts heblikheyt afweezig zy, hoewel wy een goed werk doen, en zijn wy nochtans in dat goed niet gewortelt en gegrond, maar worden lichtelik tot strijdige zeden weggerukt, en die goedheyt verydelt, *Matt.* 13. 21. De tijdelick-gelovige *en heeft geenen wortel in hem selven, maar is voor eenen tijt: ende als verdruckinge of vervolginge komt, om des woords wille, so wordt hy terstond geergert. Col.* 1. 23. *Maar blijft ghij in 't geloove gefondeert ende vast, ende en wordt niet beweegt van de hope des Evangeliums, dat ghy gehoort hebt.*

VI. 't Goed dat wy doen zonder deugt, en doen wy niet met een goed en eerlik herte, 't geen nochtans in allen vereyscht wort, *Luc.* 8. 15. *Het saad, dat in de goede aarde valt, zijn dese, die het woord gehoort hebbende 't selve in een eerlick en goed herte bewaren, ende in volstandigheyt vruchten voortbrengen.*

VII. Zulcke werken en zijn Gode geen aangename gehoorzaamheyd, *Matt.* 7. 18. *Want een goede boom en kan geen quade vruchten voortbrengen: noch een quade boom goede vruchten.* Dese laatste zijn *de geveynsden* met hare wercken. *Van dewelcke Jesaïas wel geprophetеert heeft, seggende, Dit volck genaakt my met haren monde, ende eert my met de lippen, maar haar herte houd hem verre van my.*

(*a*) Tweede Vraag, Wat den geloovigen Mensche te doen zy, op dat hy met eenige deugt mag vermeerdert worden?

VIII. Antw. Hy moet 1. bezonderlik en ernstelik sijn gebrek en onmacht erkennen en belijden, 2 *Cor.* 3. 5. *Niet dat wy van ons selven bequaam zijn yet te dencken, als uyt ons selven: maar onse bequaamheyt is uyt Godt.* 1 *Cor.* 3. 7. *Soo en is dan, noch hy die plant yet, noch hy die nat maakt, maar Godt, die den wasdom geeft.*

IX. Hy moet 2. in Christus die genade, door een waar geloove in hem, aanvatten, waar van hy versteeken is, op dat hy in hem machtig en bequaam gemaakt werde tot die genade. Soo schrijft Paulus sijne deugden toe niet aan sijne krachten, maar aan Christus, *Phil.* 4. 13. *Ick vermach alle dingen door Christum, die my kracht geeft.* Ende onderwijst alle Christenen dat selve te

(*a*) Wijs om na deugt te staan.

gevoelen,

gevoelen, *Col.* 2. 10. *Ghy zyt in hem volmaakt, die het hooft is van alle Overheyt ende macht.*

X. Hy moet 3. zich naerstelyk hoeden voor alle dingen, welcke die deugt tegen gaan. Als daar is gelegentheyt tot verleydinge. Spr. 4. 14, 15. *En komt niet op het padt der godloosen; noch en treedt niet op den wech der boosen. Verwerpt dien, en gaat er niet door; wijckt 'er van en gaat voorby.* Dusdanich zijn oock de tegenstrijdige ondeugden. *Eph.* 4. 29. *Gheen vuyle reden gaa uyt uwen mond: maar soo daar eenige goede reden is tot nuttige stichtinge, op dat sy genade geve dien diese hooren.* Ende *v.* 31. *Alle bitterheyt, ende toornigheyt, ende gramschap, ende geroep, ende lasteringe zy van u geweert met alle boosheyt.*

XI. Hy moet 4. in die zaken moeyte doen, waar mee die deugt bevordert wort, 2 *Pet.* 1. 5, 12, 15. *Ghy tot het selve oock alle naerstigheyt toebrengende, voeght by uw geloove deugt. Daarom en sal ick niet versuymen u altijt te vermanen, hoe wel ghy het weet, ende in de tegenwoordige waarheyt versterckt zijt. Doch ick sal ook naerstigheyt doen by alle gelegentheyt, dat ghy na mijnen uytgang meugt van dese dingen gedachtenisse hebben.*

XII. Hy moet 5. die zelfde deugt met gestadige en aanhoudende gebeden van God begeeren, *Iac* 1. 5. *Indien iemand van u wijsheyt ontbreekt, dat hyse van Godt begeere, ende sy sal hem gegeven worden.* d'Apostelen bidden om vrymoedigheyt, *Hand.* 4. 29. *Nu dan Heere, siet op hare dreygingen, ende geeft uwen dienst-knechten met alle vrymoedigheyt uw woord te spreecken.*

XIII. Hy moet 6. zik in die dingen dikwijlig en vlijtelik oeffenen, welcke die deugt eygen zyn, 1 *Tim.* 4. 7. *Oeffent u selven tot Godsaligheyt.*

(*a*) Derde Vraag, Welcke zijn de tekenen van eene deugt die nu verkregen is?

XIV. Antw. 1. Geneygtheyt, en als natuurlike vaerdigheyt om die deugt te oeffenen, 2 *Pet.* 1. 3, 4. *Gelijck ons sijne goddelicke kracht alles, wat tot het leven ende de Godsaligheyt behoort, geschoncken heeft, door de kennisse des genes, die ons geroepen heeft tot heerlickheyt ende deugt: Door welcke ons de grootste en dierbare beloften geschoncken zijn, op dat ghy door de selve der Godtlicke nature deelachtigh soudt worden, na dat ghy ontvloden zijt het verderf dat in de werelt is door de begeerlickheyt.*

XV. 2. Vastigheyt en bestendigheyt in die oeffeninge. Want de Heere Christus heeft verscheydene ampten in sijne gemeynte verordineert, *Op dat wy niet meer kinderen en souden zijn, die als de vloed beweegt ende omgevoert worden met alle wint der leere: maar de waarheyt betrachtende in liefde, allesins souden opwassen in hem, die het hooft is, namelick Christus.*

XVI. 3. Vermaak en vreugde uyt die zelve oeffeninge vloeyende, *Spr.* 21. 15. *'t Is den rechtvaerdigen eene blijdschap, recht te doen: maar voor de werckers der ongerechtigheyt is het verschrickinge.* Deze blijdschap wil Paulus, dat betracht werde in het geven van aelmoessen, 2 *Cor.* 9. 7. *Een iegelick doe, gelijck hy in sijn herte voorneemt: niet uyt droefheyt ofte uyt nootdwang. Want God heeft eenen blymoedigen gever lief.* Ende steltse voor in een exempel, 2 *Cor.* 8. 1, 2. *Voorts maken wy u bekent, broeders, de genade Gods, die in de gemeynten van Macedonien gegeven is: dat in vele beproevinge der verdruckinge de overvloed*

(*a*) Deugts ken-teekenen.

harer

harer blijdschap, ende hare seer diepe armoede overvloedich geweest is tot den rijckdom harer goeddadigheyt.

XVII. 4. Een afkeerigheyt en schrick van die sonde en ondeugt, dewelcke strijdt tegen de ware gerechtigheyt ende deugd. *Ps.* 119. 163. *Ick hate de valscheyt, ende heb 'er een grouwel van, maar uwe wet hebbe ick lief.*

XVIII. 5. Vervreemding van sulcke menschen, welcke die ondeugt toegedaan zijn, *Spr.* 29. 27. *Een ongerechtigh man is den rechtvaerdigen een grouwel: maar die recht is van wege, is den godloosen een grouwel.*

XIX. 6. Algemeynheyd, waar door geschied dat men niet alleen stuks-wijs of ten deele dat goed is nakomt, en het quaat bestrijd, maar het selve ganschelick ende onbepaaldelick doet, sonder dat vleeschelicke raad en genegentheyt ons in het betrachten van de deugde pale of mate sett. Paulus bidt voor de Colossensen, *c.* 1. 10. *Dat sy mogen wandelen waerdiglick den Heere tot alle behaaghlickheyt, in alle goede wercken vruchtdragende, ende wassende in de kennisse Gods.* Dus algemeyn is de ware liefde, 1 *Cor.* 13. 6, 7. *Sy en verblijdt haar niet in de ongerechtigheyt, maar sy verblijdt haar in de waarheyt, sy bedeckt alle dingen, sy gelooft alle dingen, sy hoopt alle dingen, sy verdraagt alle dingen.*

Het IX. Hooft-stuk.

Van de Voorzichtigheyt.

ONDER die voorwaarden en conditien, dewelcke nootelik worden vereyscht tot de deugt, na de gemeyne rechtvaerdigheyt, die haar wezentlicke en rechte gestaltenisse beteeckent, heeft de voorzichtigheyt of geestelike wijsheyt de eerste plaats. Deswegen zy daar van

(*a*) De eerste Vraag, In wat zake de ware voorzichtigheyt bestaat?

I. Antw. 1. De Geestelike voorzichtigheyt in 't gemeyn besich en doende is, om de dingen, die Gods eere en heerlikheyt, onze pligt en zaligheyt betreffen, zo te schiften, ommezien, doorgronden, en schicken, dat sy, soo veel als de menschelijke swakheyt vermach, tot volkomenheyt mogen gebracht worden, *Spr.* 14. 8, 15. *De wijsheyt des kloecksinnigen is sijnen wech te verstaan: maar de dwaasheyt der sotten is bedriegerye.* Dit blijckt in verscheyde voorvallen. Want, *de slechte gelooft alle woort; maar de kloecksinnige merckt op sijnen gangh.* Ende *c.* 15. 24. *De wech des levens is den verstandigen na boven, op dat hy afwijcke van de helle beneden.* Desgelijx, *c.* 22. 3. *Een kloecksinnigh mensche siet het quaat, ende verbergt sich: maar de slechte gaan henen door, ende worden gestraft.* Doch in het bysonder maakt de voorsichtigheyt, dat hare liefhebbers, 1. Altoos een goed en recht eynde voornemen, en daar na trachten, gelijck Paulus seght, 2 *Tim.* 3. 15. *Ghy hebt van kints af de heylige Schriften geweten, die u wijs konnen maken tot saligheyt, door het geloove, het welck in Christo Iesu is.* Dat is

(*a*) Voorzichtigheyds natuur.

Godt

Godt den Heere seer aangenaam: die van sijn volck wenscht, *Deut.* 32. 29. *O dat sy wijs waren! sy souden dit vernemen, sy souden op haar eynde mercken.* Maar beklaagt in tegendeel hare dwaasheyt, *Ier.* 4. 22. *Sekerlick mijn volck is dwaas, my en kennen sy niet: 't zyn sotte kinderen, ende en zijn niet verstandich: wijs zijnse om quaad te doen, maar goed te doen en wetense niet.* Want hy en is geensins wijs, die voor zik zelf en t' sijnen beste niet wijs en is.

II. De voorsichtigheyt doet die middelen uytkippen en nakomen, dewelcke gewisselick strecken tot het voorgenomen goede eynde wanneer ghy de ware wijsheyt met yver natracht, *Spr.* 2. 9. *Dan sult ghy verstaan gerechtigheyt, ende regt, ende billickheden, ende allen goeden padt.*

III. Doet sy ons nawkeurlik en bezet wandelen in die middelen te onderhouden en te achtervolgen volgends de vermaninge Pauli, *Eph.* 5. 15. *Siet dan hoe ghy voorsichtelick wandelt: niet als onwijse, maar als wijse.*

IV. Sy besorgt, dat wy alle goede gelegentheyt waarnemen en uytkoopen, om de betrachtinge van die gemelde goede middelen te bevorderen. *Col.* 4. 5. *Wandelt met wijsheyt by de gheene, die buyten zijn, den bequamen tijt uytkopende.*

V. Sy leert ons alle dingen, die tegen deze vlijt strijden, vlijtelik wachten en vlieden; groot is de kloeckheyt des menschelicken vernufts in de dingen deser werelt, *Maar tot den mensche heeft Godt geseyt, Siet de vreese des Heeren is wijsheyt: ende van het quaade te wijcken, is het verstand. Iob.* 28. 28.

VI. Sy beweeght den mensche om alle andere dingen te verlaten, om dat hoogste goed te bekomen, *Matt.* 13. 44, 45, 46. *Het Koninkrijcke der Hemelen is gelijck een Koopman, die een Schat in den acker verborgen, of een paerle van groote waerde gevonden hebbende verkocht al wat hy hadde, ende kocht deselve.*

VII. Sy vermaant ons op geen ydele hoop te vertrouwen, maar alle dingen, die ter salicheyt nodigh zijn, bondich en grondich in het herte vast te stellen. *Matt.* 7. 24. *Een iegelick, seydt de Heere Jesus, die dese mijne woorden hoort, ende deselve doet, dien sal ick vergelijcken by een voorsichtigh man, die sijn huys op een steenrotse gebouwt heeft.*

(*a*) Tweede Vraag, Op wat maniere kan dese voorzichtigheyt bekomen worden?

VIII. Antw. 1. Nergens en komt sy van daan, als van Godt alleen door den heyligen Geest, *Iob* 28. 12, 13, 14, 15, 20, 21, 22, 23. *De wijsheyt, van waar salse gevonden worden? ende waar is de plaatse des verstants? De mensche en weet hare waerde niet: ende sy en wort niet gevonden in het lant der levendigen. De afgrond seydt, Sy en is niet in my, ende de see seydt, Sy en is niet by my. Het gesloten gout en kan voor haar niet gegeven worden: ende met silver en kan haar prijs niet opgewogen worden. Die wysheyt dan, van waar komtse? ende waar is de plaetse des verstants? Want sy is verholen voor de oogen aller levendigen, ende voor het gevogelte des hemels isse verborgen. Het verderf ende de doot seggen, Haar geruchte hebben wy met onse ooren gehoort: Godt verstaat haren wech: ende hy weet hare plaetse.* Van Christus voorseght de Propheete Jesaias, *c.* 11. 2, 3. *Op hem sal de Geest des Heeren rusten; de Geest der wijsheyt ende des verstants, de Geest des raads ende der sterkte, de Geest der kennisse ende der vreese des Heeren. Ende syn riecken sal zijn in de vreese des Heeren. Hy is na den rijkdom*

(*a*) Manier om voorzichtigheyt te bekomen.

sijner

sijner genade overvloedich geweest over ons in alle wijsheyt ende voorsichtigheyt. Eph. 1. 8. Dese is *de wijsheyt, die van boven is. Jac.* 3. 17.

IX. 2. Op dat wy die van Godt krijgen, moetenwe onse dwaasheyd ernstelik erkennen, 1 *Cor.* 3. 18. *Niemant en bedriege hem selven: soo ymand onder u dunckt, dat hy wijs is in dese werelt, die worde dwaas, op dat hy wijs mach worden.*

X. 3. Wy moeten die zoeken in Gods Woort, *Psal.* 19. 8. *Het getuyghenis des Heeren is gewis, den slechten wijsheyt gevende. Dese vrucht gaf Gods Wet aan David, betuygende, Psal.* 119. 98, 99, 104. *Sy maakt my door uwe geboden wijser, dan mijne vyanden zijn; want sy is in eeuwigheyt by my. Ick ben verstandiger dan alle mijne Leeraars, om dat uwe getuygenissen mijne betrachtinge zijn. Uyt uwe bevelen krijge ick verstant; daarom hate ick alle leugen-paden.* Maar sonder het Woort Gods en is by niemand eenige ware wijsheyt. *Ier.* 8. 9. *De wijse zijn beschaamt, verschrickt, ende gevangen: Siet sy hebben des Heeren woord verworpen, wat wijsheyt souden sy dan hebben?*

XI. 4. Wy moeten die behoorlik van Godt begeeren: Daar toe vermaant ons Jacobus, *c.* 1. 5. *Indien iemand van u wijsheyt ontbreekt, dat hyse van Godt begeere, die een iegelick mildelick geeft, ende niet en verwijt, ende sy sal hem gegeven worden.* Hier om bidt Paulus, *Eph.* 1. 17. *Op dat de Godt onses Heeren Iesu Christi, de Vader der heerlickheyt, u geve den geest der wijsheyt ende der openbaringe in sijne kennisse.* En soo verkreeghse Salomo, 2 *Chron.* 1. 10, 11, 12. *Geeft my nu wijsheyt ende wetenschap, dat ick voor het aangesichte deses volcks uytgaa ende in gaa; want wie soude dit uw groot volck konnen richten? Doe seyde Godt tot Salomo, De wijsheyt ende de wetenschap is u gegeven.*

XII. 5. Wy moeten ook alle onze waarneminge en ervarenis van saken strekken en stuuren om wijsheyt aen te nemen, *Psal.* 90. 12. *Leert ons also onse dagen tellen, dat wy een wijs herte bekomen.*

(*a*) Derde Vraag, Met wat bewijs-redens wy tot vlijt dezer geestelike voorzichtigheyt moeten opgewekt worden?

XIII. Antw. 1. Om dat sy des Mensches volkomenheyt boven alle andre Dieren is, *Psal.* 32. 8, 9. *Ick sal u onderwijsen ende u leeren van den wech, die ghy gaan sult; ick sal u raad geven; mijn' ooge sal op u zijn. Weest niet gelijck een paert, gelijck een muyl-esel, welck geen verstant en heeft.*

XIV. 2. Om dat sy een groot deel van het goddelike beelt is, *Col.* 3. 10. *Doet aan den nieuwen mensche, die verniewt wort, tot kennisse des genes, die hem geschapen heeft.*

XV. 3. Om dat sy ons reddet van alle quaad, *Spr.* 2. 11, 12: *De bedachtsaamheyt sal over u de wacht houden; de verstandigheyt sal u behoeden: Om u te redden van den quaden wegh; van den man die verkeertheden spreekt.*

XVI. 4. Om dat sy tot alle goed gedijd, *Spr.* 3. 13, 14, 15, 16, 17, 18. *Welgelucksaligh is de mensche, die wijsheyt vindt; ende de mensche, die verstandigheyt voortbrengt. Want hare koophandel is beter dan de koophandel van silver: ende hare inkomste dan het uitgegraven gout. Sy is kostelicker dan robijnen; ende al wat u lusten mach en is met haar niet te vergelijcken. Lankheyt der dagen is in hare rechterhand; in hare slinckerhand rijkdom en eere. Hare*

(*a*) Waarom na voorzichtigheyt zy te trachten.

wegen

wegen zijn wegen der lieflickheyt, ende alle hare paden vrede. Sy is een boom des levens den genen die se aangrijpen ; ende elck een die se vast houdt, wordt wel gelucksalich.

Om dat nu in de H. Schrift menigmaal word gewag gemaakt van menslike wijsheydt of voorzichtigheyt, tegen deze geestelike wijsheyd gestelt, overzulks wort onderzocht

Ten eersten, (*a*) Of alle menschlike wijsheyt zy te verdoemen?

XVII. Antw. Menschlike wijsheydt twevoudig bemerkt wort, of gelijkse eenvuldelik een menslike volmaaktheyt is, en so men haar heet, een verstandele deugt, waar deur dingen, die ons te doen staan, schoon verscheyde en wijtluftig, makkelik worden gevat, geoordeelt, en gestiert: of gelijkse is een bederfenis en misbruyk van die kracht, waar door se zonde heeft haar aanhangende ofte vermengt. In den eersten zin, is sy een zaak in 't geslachte der natuure goed, en alzo te prijzen en te zoeken, hoewelse ten aenzien der zedelike goedheyt een middelbaar ding zy, noch goed noch quaad, gelijk mee alle andre natuurlijcke volkomentheden. Burgerlijke wijsheyd dan in haar zelf bemerkt en wort tegen geestelike wijsheyt niet gestelt, maar alleenlik als een vertwijffelt ding, daar van niet goeds te verwachten is. Nu in den laatsten zin, isse een zaak in slag van zeden quaad, en alzo te veroordeelen ende te vlieden: want sy word als een strijdig ding, gesteld tegen de geestelijke wijsheyt: waarom sy ook geheeten wort, *de Wijsheyt die is aardsch, natuurlik, vleeslik, duyvelsch, Iac.* 3. 15.

(*b*) Tweede Vraag, Wanneer de menslike wijsheyd, vleeschlik, en daarom te verdoemen is?

XVIII. Antw. 1. Als sy sich rechtdraats tegen de goddelike wijsheyt stelt, met wat quaats te bearbeyden, *Exod.* 1. 8, 9, 10. *Een nieuwe Konink over Egypten seyde tot sijnen volcke, Siet het volk der kinderen Israëls is vele, ja machtiger dan wy. Komt aan, laat ons wijslick tegen het selve handelen, op dat het niet en vermenighvuldige.* Maar, *Spr.* 21. 30. *Daar en is geene wijsheyt, nochte daar en is geen verstant, nochte daar en is geen raat tegen den Heere.* Evenwel is sy doende, alsse een middel van godloosheyd en ongerechtigheyt wort. *Noch en stelt uwe leden niet der sonde tot wapenen der ongerechtigheyt. Rom.* 6. 13. Want wijsheyd met onvroomheid, niet anders dan gewapende boevery en is. In 't quade wijs zijn, en is niet wijs, maar dwaas zijn.

XIX. 2. Alsse Gods wijsheyt veracht en voor zotheyt houdt, 1 *Cor* 1. 23. *Wy predicken Christum den gekruycigden, den Ioden wel een ergernisse, ende den Griecken eene dwaasheyt.*

XX. 3. Alsse zich der wijsheyt Gods geensins onderwerpt, *Rom.* 8. 7. *Het bedencken des vleeschs vyandschap is tegen Godt: want het en onderwerpt sich de Wet Gods niet: want het en kan oock niet.*

XXI. 4. Alsse voor de wijsheyd Gods eenigsins wijkt, dan ist, dat sy niet na de zaak zelve, die sy zoekt maar na de middelen en maniere van zoeken, zich zelf betrowt. *Naäman komt tot Elisa om van sijne melaatsheyt genesen te worden. Doe sont Elisa tot hem eenen bode, seggende: gaat henen ende wascht u sevenmaal in de Jordane, ende uw vleesch sal u wederkomen, ende ghy sult*

(*a*) Menslike wijsheyt. (*b*) Vleeslike wijsheyt.

reyn

reyn zijn. Maar Naäman werdt seer toornich, ende toogh wech, ende seyde: Siet ick seyde by my selven, hy sal sekerlik uytkomen, ende staan, ende den name des Heeren sijnes Gods aanroepen, ende sijne hand over de plaetse strijken, ende den melaatsen ontleedigen. 2. *Kon.* 5. 9, 10, 11. Dit en dede Paulus niet, 1 *Cor.* 2. 1, 4. *Broeders, als ick tot u gekomen ben, en ben niet gekomen met uytnementheyt van woorden ofte van wijsheyt, u verkondigende het getuyghenisse Gods. Ende mijne reden ende mijne predikinge en was niet in beweeghelicke woorden der menschelicke wijsheyt, maar in betooninge des geests ende der kracht Gods.*

XXII. 5. Alsse den Mensch onbequaam maakt om de dingen te vatten, die des Geestes Gods zijn. 1 *Cor.* 2. 14. *De natuurlicke mensch en begrijpt niet de dingen, die des Geests Gods zijn: want sy zijn hem dwaasheyt: ende hy en kanse niet verstaan, om dat se geestelick onderscheyden worden.*

XXIII. 6. Alsse wort stof van beroeminge, *So seydt de Heere Heere tot den Vorst van Tyrus: Siet, ghy zijt wijser dan Daniel: sy en hebben niet toegeslotens voor u verborgen. Uw herte verheft sich over uwe Schoonheyt; ghy hebt uwe wijsheyt bedorven. Ezech.* 28. 2, 3, 17. Daar tegen *so seydt de Heere, Een wijse en beroeme sich niet in sijne wijsheyt. Jer.* 9. 23.

XXIV. 7. Als vertrouwen op haar gestelt wort, *Spr.* 3. 5, 6, 7. *En steunt op uw verstant niet. Kent den Heere in al uwe wegen. En zijt niet wijs in uwe oogen.* Reden daar van word gegeven, *Spr.* 26. 12. *Hebt ghy eenen man gesien, die wijs in sijne oogen is? van eenen sot is meer verwachtinge, dan van hem.*

XXV. 8. Alsse van oprechtigheyt en onnozelheyt afgezondert wort, die daar by behoort te wesen: na de vermaninge Christi, *Matt.* 10. 16. *Zijt voorsichtich, gelijk de slangen; ende oprecht, gelijk de duyven.* En Pauli, *Rom.* 16. 19. *Ick wil, dat ghy wijs zijt in het goede, doch onnosel in 't quade.* 2 *Cor.* 1. 12. *Want onse roem is dese, dat wy in eenvowdigheyt en oprechtigheyt Gods, niet in vleeschelicke wijsheyt, in de werelt verkeert hebben.*

Derde Vraag, Met welcke bewijzen yemand kan angeleyd worden, om die vleeslike wijsheyd te verachten?

Antw. 1. Om dat sy de Menschen meer vervreemt van het koninkrijke Gods, als eenvowdige zotheyt, 1 *Cor.* 1. 26, 27. *Want ghy siet uwe roepinge, broeders, dat ghy niet vele wijse en zijt na den vleesche. Maar het dwase der werelt heeft Godt uytverkoren, op dat hy de wijse beschamen soude.* Ende *Matt.* 11. 25. *Jesus seyde, Ick dancke u Vader, Heere des hemels ende der aarde, dat ghy dese dingen voor den wijsen en verstandigen verborgen hebt, ende hebt deselve den kinderkens geopenbaart.* 2. Om dat deze wijsheyd van Godt verdwaast en te niete gedaan wort, 1 *Cor.* 1. 19, 20. *Want daar is geschreven, Ick sal de wijsheyt der wijsen doen vergaan, ende het verstant der verstandigen sal ick te niete maken. Waar is de wijse? waar is de Schriftgeleerde? waar is de ondersoecker deser eeuwe? En heeft Godt de wijsheyt deser werelt niet dwaas gemaakt?* 3. Om datze niet en is de wijsheyt, die van boven afkomt; maar is aardsch, vleeschelik, duyvels, *Jac.* 3. 15. En serpentisch, *Gen.* 3. 1. *De slange nu was listiger, dan alle het gedierte des velts.* 4. Om dat se hare eygene vinders en stichters verderft, *Spr.* 11. 3. *De oprechtigheyt der oprechten leydet haar: maar de verkeertheyt*

der

der trouwlosen verstoort haar. Sy dan noch alle menschelike gezelschap omkeert, 2 *Sam.* 16. 22. *Sy spanden Absolom eene tente op het dack; ende hy ging in tot de bywijven sijns Vaders, voor de oogen des ganschen Israëls.* Eyndelick neemt sy wegh alle den troost des levens. 2 *Sam.* 17. 23. *Als Achitophel sach, dat sijn raat niet gedaan en was, sade'de hy den Esel, ende maakte sich op, ende toogh na sijn huys in sijne Stadt, ende gaf bevel aan sijn huys, ende verhing hem.*

Het X. Hooft-stuk.

Van de Wackerheyt.

OM dat der voorzichtigheyts geoeffende kracht en bedrijvendheyt (opdat ick zo spreke) in de H. Schriften met den naam van wackerheyd pleegt beteeckent te worden: derhalven van deze wackerheyd,

Onderzocht wort I. In wat zaake sy bestaat?

1. Antw. Wackerheyd niet anders en is als een omzichtige aandacht, daar door eenig ding naerstelik bezorgt wort, *Luc.* 2. 8. *De Herders hielden de nachtwake over hare kudde. Hebr.* 13. 17. *Uwe voorgangers waken voor uwe sielen.* Doch die daad der geestelike wackerheyt, in de H. Schriften tot drie voorworpsels gericht wort, 1. Tot de wakende zelfs, op dat sy de wacht over hen zelfs houden, *Spr.* 4. 23, *ten eynde des cap. Behoedt uw herte boven al dat te bewaren is; want daar uyt zijn de uytgangen des levens. Doet de verkeertheyt des monts van u wech, ende de verdraaytheyt der lippen doet verre van u. Laat uwe oogen recht uytsien, ende uwe oogeleeden sich recht voor u henen houden. Weegt den gang uwes voets, ende laat alle uwe wegen wel gevestigt zijn. Wijckt niet ter rechter ofte ter slincker hand, wendt uwen voet af van 't quade.* 2. Tot hunne pligt, op dat sy tot dien waken, *Eph.* 6. 18. *Waakt tot het zelve met alle geduurigheyt.* 3. Tottet toekomstige, daar toe sy hen bereyden door dat Ampt, *Matt.* 24. 42, 43, 44. *Waakt dan, want ghy en weet niet, in welcke ure uw Heere komen sal. Maar weet dit, dat so de Heere des huys geweten hadde, in welcke nachtwake de dief komen soude, hy soude gewaakt hebben, ende en soude syn huys niet hebben laten doorgraven. Daarom zijt ook ghy bereydt; want in welcke ure ghy 't niet en meent, sal de Sone des mensches komen.* Het eerste kan geheeten worden 't voorwerpsel *over 't welke:* het tweede, 't voorwerpsel *tot 't welcke:* en het derde, 't voorwerpsel *waartoe.* Deze drie nu, hoe wel sy om der leere wille onderscheyden worden, moeten nochtans in betrachtinge altoos samen gaan, zo dat wy gelijkelik ons zelven waarnemen, in die pligten waken, welcke ons opleggen, en ons tot toekomende dingen voorbereyden, die het ampt betreffen, dat wy alreeds betracht ofte versuymt hebben. *Pred.* 5. 1, 3. *Weest niet te snel met uwen monde, ende uw herte en haaste niet een woord voor te brengen voor Gods aangesichte: want Godt is in den Hemel, ende ghy*

zijt

zijt op der aarde; daarom laat uwe woorden weynich zijn. Maar, wanneer ghy eene gelofte sult belooft hebben aan Godt, en stelt niet uyt de selve te betalen; want hy en heeft geene lust aan de sotten: wat ghy sult belooft hebben betaalt het.

II. Wackerheyt over ons zelven, in 't gros het zelfde is, met een wackere waarneminge der wille Gods, *Psal.* 119. 4, 5, 6, 9. *Heere, ghy hebt geboden, datmen uwe bevelen seer bewaren sal. Och dat mijne wegen gerichtet werden, om uwe insettingen te bewaren. Dan en soude ick niet beschaamt worden, wanneer ick soude mercken op alle uwe geboden. Waar mede sal de jongeling sijn padt suyver houden? Als hy dat houdt na uw woort.*

III. Maar wat aangaat hare stucken en deelen, daartoe vereyst wort, gelijk in de wachten eener belegerde of andersins gevaarlopende Stad, dat wy waarnemen en onderzoeken, 1. Op alle inkomende, hoedanig sy zijn, van waar komen, waar sy henen gaan: dat is, op alle dingen, welcke door onze zinnen als door Stads-poorten ingaan, op dat deselve in dien sy schadelik zijn, mogen uytgeslooten worden. Hierom badt David, *Ps.* 119. 37. *Wendt mijne oogen af, datse geen ydelheyt en sien: maakt my levendich door uwe wegen.* Dit besorgde Job, *c.* 31. 1. *Ick hebbe een verbond gemaakt met mijne oogen: hoe soude ick dan acht gegeven hebben op eene maagd.* 2. Dat ook naerstiglik onderzogt werde, en dat in even gelijken wijze om alle uytgaanden, dat is, op alle gedachten, woorden, werken, die uyt ons ontstaan, *Spr.* 4. 23, 24. *Pred.* 5. 1, 2. 3. Siet de plaetsen Antw. 1. Dit was Davids voornemen, *Ps.* 39. 2. *Ick seyde, ick sal mijne wegen bewaren, dat ick niet en sondige met mijne tonge; ick sal mijn mond met een breydel bewaren, terwijlen de godlose noch tegen over my is.* Voorwaar een nodig en treflik werk. Want *indien iemand in woorden niet en struyckelt, die is een volmaakt man, machtig om ook het geheele lichaam in den toom te houden. Jac.* 3. 2.

(*a*) IV. Wackerheyt zo als sy op het ampt zelf ziet, en is niet anders dan bekommering over dingen die ons Godt bevoolen heeft, hoe wy Gode daar in behagen mogen, 1 *Cor.* 7. 32. *De ongetrowde bekommert hem met de dingen des Heeren, hoe hy den Heere sal behagen.*

V. Bezonderlik nu wort de wackerheyt vereyst. I. Eer het ampt betracht word, dat de zaak wel overwogen werde, *Spr.* 14. 15. *De kloeksinnige merckt op sijnen gang.* Dat alle hindernissen ('t zy in zich zelfs ongeoorlofde dingen oft anders geoorlofde) uyt het midden weggenomen worden, 1 *Pet.* 2. 11. *Geliefde, ick vermane u als inwooners ende vreemdelingen, dat ghy u onthoudt van de vleeschelicke begeerlikheden, welcke krijg voeren tegen de siele.* 2 *Tim.* 2. 4. *Niemand, die in den krijgh dient, wordt ingewikkelt in de handelingen des leeftochts, op dat hy dien moge behagen, die hem tot den krijgh aangenomen heeft.* Dat wy bequaam en geschikt zijn, om ons ampt te doen, *Luc.* 21. 34, 36. *Wacht u selven, dat uwe herten niet t' eeniger tijt beswaart en worden met brasserye ende dronckenschap, ende sorgvuldigheden deses levens. Waakt dan tot aller tijt, biddende.* En dat de gelegentheden worden aengevat om 't zelfde te doen, *Gal.* 4. 18. *In het goede alle tijt te yveren is goed.* En dat aanleydingen daar tegens strijdende vermijd worden, *Spr.* 4. 15. *Verwerpt die, en gaatter niet door: wijckter van, en*

(*a*) Wackerheyt.

gaat

gaat voor by. En *Spr*. 5. 8. *Maakt uwen wech verre van haar ; ende en nadert niet tot de deure van haar huys*. 2. De wackerheyt wordt vereyst in het betrachten des ampts dattet op een rechte en zorgvuldige wijs geschiede, gelijck Christus vordert in 't hooren van Gods woord, *Luc*. 8. 18. *Siet dan, hoe ghy hoort*. 3. Na het betrachte ampt, dattet niet door eenige volgende bederfenis verlooren werde, 2 *Ioh. v*. 8. *Siet toe voor u selven, op dat wy niet en verliesen het gene wy gearbeydt hebben, maar eenen vollen loon mogen ontfangen*. Om dat het lichtelik pleegt of door hovaerdye bedorven te worden, 1 *Cor*. 4. 7. *Wie onderscheydt u? ende wat hebt ghy, dat ghy niet en hebt ontfangen? ende so ghy het oock ontfangen hebt, wat roemt ghy, als of ghy het niet ontfangen en hadt?* Of het begonnen goede werck wordt door onbestendigheyt en lichtvaerdigheyt uytgeroeyt, *Ier*. 4. 11. *Te dier tijt sal tot Jerusalem tot desen volcke geseyd worden: Een dorre wint van de hooge plaetsen in de woestijne, des weegs der Dochter mijns volcks, niet om te wannen noch om te suyveren*. Maar, wil de Heere seggen, om te verwoesten en te verderven.

VI. Wackerheyt zo als sy ziet op het toekomstige werk voor oogen te hebben, is een betamelike voorbereyding, hoedanigen vereyst het gene dat verwagt wort: 't zy goed, op dattet aangenomen, 't zy quaad op dattet vermijd werde, *Matt*. 24. 42, 44. Leest de plaetse hier boven, Antw. 1. 3. Daar toe nu bezonderlik gevordert wort, 1. dat deze voorbereyding by tijts geschiede, *Matt*. 25, 3, 4, 10, 11, 12. *De dwase maagden hare lampen nemende, en namen geen olie met haar. Maar de wijse namen olie in hare vaten, met hare lampen. Als sy nu henen gingen om te koopen, quam de Bruydegom, ende die gereedt waren gingen met hem in tot de Bruyloft, ende de deure wiert gesloten. Daar na quamen oock de andere maagden, seggende: Heere, Heere, doet ons oopen. Ende hy antwoordende seyde, Voorwaar segge ick u, ick en ken u niet*. 2. Dat sy onophoudelik en stantvastelik geschiede, *Luc*. 21. 36. *Waakt dan tot aller tijt, biddende, dat ghy meugt waerdich geacht worden te ontvlieden alle dese dingen die geschieden sullen, ende te staan voor den sone des mensches*.

Tweede Vraag, Wat dingen voorneemlik worden vereyscht, om die wachten waar te nemen?

VII. Antw. 1. Soberheyt in 't gebruyk van wereltsche dingen, 1 *Thess*. 5. 6. *Soo en laat ons dan niet slapen, gelijck als de andere, maar waken ende nuchteren zijn*. 1 *Pet*. 4. 7. *Het eynde aller dingen is na by: zijt dan nuchteren, ende waakt in de gebeden*. En *c*. 5. 8. *zijt nuchteren ende waakt, want uwe tegen-partije de duyvel gaat om, als een brieschende Leeuw, soeckende wien hy soude mogen verslinden*. Want *het herte bezwaart word* niet alleen *met brasserye en dronckenschap*, maar ook *met zorgvuldigheden deses levens*, *Luc*. 21. 34, 36.

VIII. 2. Dikwijlige bedencking van Gods tegenwoordigheyt en opzigt, *Spr*. 5. 21. *Want een iegelicks wegen zijn voor de oogen des Heeren: ende hy weegt alle sijne gangen*. Volgens dien seght David, *Ps*. 119. 168. *Ick onderhoude uwe bevelen ende uwe getuygenissen, want alle mijne wegen zijn voor u*.

IX. 3. Menigvoudig onderzoek van onze wegen, met rechtvaerdige bestraffinge ofte oordeel, *Psal*. 4. 5. *Zijt beroert, ende en sondigt niet; spreekt in u lieder herte op uw leger, en zijt stille*. Soo doet de man Gods self, *Ps*. 119. 59. *Ick*

hebbe

hebbe mijne voeten gekeert tot uwe getuygenissen. Want indien wy ons selven oordeelden, soo en souden wy niet geoordeelt worden, 1 *Cor.* 11. 31.

X. 4. Hun metgenootschap, die onze medehulpers in die zorge zullen zijn, nakomende de vermaningen Pauli, *Phil.* 2. 4. *Een iegelijck en sie niet op het sijne, maar een iegelik sie ook op het gene dat der anderen is.* En *Hebr.* 10. 24. *Laat ons op malckanderen acht nemen, tot opscherpinge der liefde ende der goede wercken.* 5. Gestadige bidding, *Matt.* 26. 41. *Waakt ende bidt, op dat ghy niet in versoeckinge en komt. De geest is wel gewillich, maaar het vleesch is swack.*

(*a*) Derde Vraag, Met welcke bewijs-redenen wy tot wakens vlijt konnen opgewekt worden?

XI. Eene wezentlijke reden is, die gehaalt word uyt het gevaar, in het welke zo wy zelfs verkeeren, als ook zelf Gods naam deur ons, 1 *Tim.* 6. 1. *De dienstknechten, so vele als 'er onder het jock zyn, sullen hare Heeren alle eere waerdich achten; op dat de name Gods, ende de leere niet gelastert en worde.*

XII. Dat gevaar nu ons over 't hooft hangt, 1. uyt de zwakheyt onzes vleeschs, *Matt.* 26. 41. 2. Uyt des Duyvels en Werelts lagen, 1 *Pet.* 5. 8. 3. Uyt onzeekerheyt des tijts van des Heeren komste ten oordeel, ofte algemeyn ofte byzonder, *Matth.* 24. 42. en 25. 13. *Marc.* 13. 33, 35. *Soo waakt want ghy en weet niet, wanneer de Heere des huys komen sal, des avonts late, ofte ter middernacht, ofte met het haanengekraay, ofte in den morgenstont. Luc.* 21. 35, 36. *Want gelijck een strick sal hy komen over alle de gene, die op den aardbodem geseten zijn.*

Het XI. Hooft-stuk.

Van de Kloekheyd.

OM dat na de voorzichtigheyd tot volmaaktheyt des deugts vereyscht wort Kloekheyt, zoo zy daar van

De eerste Vraag, In wat ding bestaat de Christelijke Kloekheyd?

I. Antw. 1. Sy en moet niet sonder onderscheyd genomen worden voor moedigheyt: om dat moedigheyt mee bevonden wort, niet alleenlik in Menschen, die vreemd zijn van alle deugt, maar ook in domme Dieren, als daar zijn een Leeuw, Paart, Stier, en Hond, *Spr.* 30. 29, 30. 31. *Dese drie maken eenen goeden tredt, de oude Leeuw, geweldich onder de gedierten, die voor niemand en sal weder keeren; Een winthond van goede lendenen; ende een bock.*

II. 2. Efter moedigheyt of groothertigheyt het fatsoen van het geslachte heeft tot de waare kloekheyt, die overzulks niet zo zeer en bestaat in matinge van stoutigheyt ofte hoope, als van vreeze en wanhoope. Het gebreck waar van de woorden Jobs te kennen geven, *c.* 6. 11, 12. *Wat is mijne kracht, dat ick hopen soude? of welck is mijn eynde, dat ick mijne leven verlengen soude? Is mijne kracht steenen kracht? is mijn vleesch staal?*

(*a*) Wackerheyts beweeg-middelen.

III. 3. Niet

III. 3. Niet alleen en bestaat sy in 't aanvaerden van gevaaren, en hoogwichtige gescheften t'aanvangen, maar ook in tegenspoedige quaden t'ondergaan en te verdraagen, gelijck de gelovigen in 't owde Testament, *Hebr.* 11. 33, 34, 35, 36. *Welcke door het gelove de kracht des viers hebben uytgebluscht, de scherpte des swaerts zijn ontvloden, uyt swakheyt krachten hebben gekregen, in den krijg sterk geworden zijn, hebben heyrlegers der vreemden op de vlucht gebracht. De vrouwen hebben hare dooden uyt de opstandinge weder gekregen: ende andere zijn uytgereckt geworden, de aangebodene verlossinge niet aannemende, opdat sy een beter opstandinge verkrijgen souden. Ende andere hebben bespottingen en geesselen geproeft, en oock banden en gevangenisse.* Welcke exempelen dienen tot navolginge, 2 *Tim.* 2. 1, 3. *Ghy dan, mijn sone word gesterckt in de genade, die in Iesu Christo is, ghy dan lijdt verdruckingen, als een goed krijgsknecht Iesu Christi.*

IV. 4. Doch de waare kloekheyd de perijkelen altijts onder gaat en tegenspoeden verdraagt. deugts en ampts halven, 1 *Pet.* 3. 14. *Indien ghy lijdet om der gerechtigheyt wille, soo zijt ghy saligh: ende en vreest niet uyt vreese van haar, noch en wordt niet ontroert.* En *cap.* 4. 14, 15. *Indien ghy gesmadigt wort om den name Christi, so zijt ghy salich: want de geest der heerlickheyt en de geest Gods rust op u: wat haar aangaat, hy wort wel gelastert, maar wat u aangaat, hy wort verheerlickt. Doch dat niemand van u en lijde als een dootslager, of dief, of quaatdoender, of als een die hem met een anders doen bemoeyt.*

V. 5. Kloekheyd dan is die moedigheyt, waar door wy bereyd zijn ons ampt te volvoeren, wat zwarigheden der voorkomen: even zelf daarom, dat het onse schuldige pligt is, 1 *Cor.* 15. 58. *Soo dan zijt stantvastigh, onbeweeglick, altijt overvloedig zijnde in het werck des Heeren, als die wetet dat uwe arbeyt niet ydel en is in den Heere.* En *c.* 16. 13. *Waakt, staat in het gelove, houdt u manlick, weest sterck.*

VI. 6. Die en is niet kloek te noemen, wie zik in perijkelen begeeft, niet bemerkende of hoedanig sy zijn, of waarom 't ondergaan, of by geval ingewikkelt, of door noot gedrongen, en niet door eerlike reden ingeleyt. 't En is niet geweest uyt kloekheyt dat *die bezetene, Mark.* 9. 22. *menigmaal sprong in 't water en menigmaal in 't vier,* maar uyt aengrijpinge des boozen Geests. Alzo en is 't niet uyt deugt van dapperheyt, dat sommige zich toonen *Helden en kloecke Mannen tot zuypen, Jes.* 5. 22. Ja veel sterke tochten en driften uyt welcke de Lieden voor kloek van den onzinnigen geoordeelt worden, zijn dulle raserijen.

VII. 7. Nochte en is hy kloek, die door eenige schreumte of gevaar van sijn pligt wort afgeschrikt, of afstaat, *Spr.* 24. 10. *Toont ghy u slap ten daghe der benowtheyt, uwe kracht is nauwe.*

VIII. 8. Allijkewel staat hier waar te nemen, dat der geloovigen sterkheyt, in dit leven, met zwakheyt gevoegt is; ende alzo eene kortwijlige bedeestheyt, daar mee de godzaligen nu en dan tot twijffelmoedigheyt toe bedeest worden, met kloekheyts deugt bestaan kan, *Jer.* 20. 9. *Dies seyde ick, ick en sal van hem niet gedencken, ende niet meer in sijnen name spreken; maar het wiert in myn herte, als een brandende vier, besloten in mijne beenderen: ende ick be-*

moeyde

moeyde my om te verdragen, maar en konde niet. Dus was 't gestelt met de Apostelen Christi, 2 *Cor.* 4. 8, 9. *Als die in alles verdruckt worden, doch niet mismoedich: vervolgt, doch daar in niet verlaten: nedergeworpen, doch niet verdorven.*

IX. 2. Hoewel ook de gelovigen met een voornemen des hertes en bequame voorbereydinge zich wapenen, en bevestigen tegen alle dingen, waar door hare plicht bestreeden wort, gelijck Paulus verhaalt, 2 *Cor.* 6. 4, 5. *Maar wy als dienaars Gods, maken ons selven in alles aangenaam, in vele verdraagsaamheyt, in verdruckingen, in nooden, in benawtheden, in slagen, in gevanckenissen, in beroerten, in arbeyt, in waken, en vasten.* Nochtans en zijnze niet altijts even bereydt om alle slag van moeylikheden te dulden en overkomen, gelijk de Satan, onse tegen-party, heeft waargenomen, *Job* 1. en 2. En d'uytkomst zelf in *Job* eenigsins bewezen heeft. Want 't geen d'ervarenheyt leert in lichaamlike zwakheyt, dat heeft na bequame bedeylinge ook plaats in 't geestelike: *Andere zijn kloek om arbeyd uyt te staan; andre tot krijgs-oeffeningen; andre om lasten te dragen; en andre om quetsingen af te keeren: en vele die in de eene of andere plicht der mate sterk zijn, tot de rest krank en zwak bevonden worden.*

(*a*) Tweede Vraag, door wat middelen die Christelijke kloekheyt in den Mensche verwekt wort?

X. Antw. 1. Indien hy sijn eygen zwakheyt erkent, *Rom.* 5. 6. *Want Christus, als wy noch krachteloos waren, is te sijner tijt voor de godloosen gestorven.* En daarom wat goedts wy vermogen, zijn schuldigh de belijdenisse Pauli te doen, 2 *Cor.* 3. 5. *niet dat wy van ons selven bequaam zijn yet te dencken, als uyt ons selven; maar onse bequaamheyt is uyt Godt.*

XI. 2. Indien hy aanmerkt van Godt verkoren en geroepen te zijn, om dat ampt, welck hy aengaet, te volvoeren; dit was Davids laatste bevel aan Salomo. 1 *Chron.* 28. 10. *Siet nu toe, want de Heere heeft u verkoren, dat ghy een huys ten heyligdom bouwet, weest sterck, ende doet het.*

XII. 3. Indien hy gedenkt, dat Godt hem in dat werck sal helpen en bystaan, 't welk hy hem gebiedt, gelijck de Priester Gods volck moeste aanspreken, *Deut.* 20. 3, 4. *Hoort Israël, ghy lieden zijt heden na den strijd tegens uwe vyanden: uw herte en werde niet weeck, en vreest niet, noch en beeft niet, ende en verschrickt niet voor haar aangesicht. Want het is de Heere uwe Godt, die met u gaat, om voor u te strijden tegens uwe vyanden, om u te verlossen.* Daar mede Elisa sijn jongen troostte, 2 *Kon.* 6. 16. *Hy seyde, vreest niet, want die by ons zijn, zijn meer dan die by hen zijn.* Ende het was Davids eenige toeverlaat en troost, *Psal.* 27. 1, 2. *De Heere is mijn licht, ende mijn heyl, voor wien soude ick vreesen? De Heere is mijns levens kracht, voor wien soude ick vervaert zijn? Als de boosen, mijne tegenpartijen ende mijne vyanden tegen my, tot my naderden, om mijn vleesch te eten, stieten sy selfs aan ende vielen.*

XIII. 4. Indien hy alle genoegzaamheyd en kracht aengrijpt in Godt, en verwagt van Godt, *Eph.* 6. 10. *Wordet krachtich in de Heere, ende in de sterkte sijner macht.* Op dese wijse was de Prophete vernoegt en versterkt, *Ps.* 73. 26.

(*a*) Middelen en manier om kloekheyt te verwekken.

Beswijckt

Beswijckt mijn vleesch ende mijn herte, soo is Godt de rotzsteen mijns hertes, ende mijn deel in eeuwigheyt. En Paulus *Phil.* 4. 13. *Ick vermach alle dingen door Christum, die my kracht geeft.*

XIV. 5. Indien hy zik erinnere dat d'overhant nu voor lang in Christus voor hem behouden zy, nochte dat yet anders van hem gevordert werde, dan dat hy Christus anhangende, met en in den zelve overwinner werde, *Ioh.* 16. 33. *Dese dingen* seydt hy, *hebbe ick tot u gesproken, op dat ghy in my vrede hebbet. In de werelt sult ghy verdruckinge hebben: maar hebbet goeden moet, ick hebbe de werelt overwonnen.* Dese troostreden is een deel van Pauli roem, *Rom.* 8. 37. *Maar in desen allen zijn wy meer als overwinners door hem die ons lief gehadt heeft.*

XV. 6. Indien hy door den geloove vast houdt aan die belofte, welcke betuygt, *dat den ghenen die Godt lief hebben, alle dingen mede wercken ten goede, Rom.* 8. 28.

XVI. 7. Indien hy altoos voor oogen heeft den loon, die Godt de Heere voor hem bereydt ende wechgeleydt heeft. 1 *Cor.* 15. 58. Siet Antw. V.

Het XII. Hooft-stuk.

Van een sterk Vertrouwen.

DEWIJLE onder de kloekheyt vervat worden vertrouwen, volharding, en lijdsaamheyd, zo zy van die kortelik de

Eerste Vraag, Hoedanig dat vertrouwen van kloekheyd is?

I. Antw. Niet en wort hier eygentlik dat vertrouwen des geloofs verstaan, daar door wy ons ter zaligheyt leggen en leunen op Godt deur Christus: noch enkelik dat vertrouwen der hope, daar door wy de dingen af-wachten die Godt belooft heeft: maar die betrouwing waar mee wy, vol des deugts van geloof en hope, wakkerlik aenvaerden het ampt dat ons van Godt opgeleyd is, gelijck gedaan hebben Jeremia, *c.* 1. 7, 8, 17. *De Heere seyde tot my, en segt niet, ick ben jongh: want over al waar henen ick u senden sal, sult ghy gaan, ende alles wat ick u gebieden sal, sult ghy spreeken. En vreest niet voor haar aangesichte; want ick ben met u. Ghy dan gorde uwe lendenen, ende maakt u op, ende spreekt tot hen alles wat ick u gebieden sal; weest niet verslagen voor haar aangesichte, op dat ick u voor haar aangesichte niet en verslaa.* Petrus ende Johannes, *Hand.* 4. 13, 29. *De Oversten der Joden siende hare vrymoedigheyt, ende vernemende dat sy ongeleerde ende slechte menschen waren, verwonderden sich.* Maar sy baden: *Heere, siet op hare dreygingen, ende geeft uwen dienstknechten met alle vrymoedigheyt uw woort te spreeken.* Paulus, *Hand.* 9. 29. *Vrymoedelik sprekende in den name des Heeren Jesu, sprack hy oock ende handelde tegen de Grieckse Joden: maar dese trachteden hem te dooden.* Die de Ephesiers vermaant voor hem te bidden, *c.* 6. 19, 20. *Op dat my,* seght hy,

het

het woort gegeven werde in de openinge mijns monds met vrymoedigheyt, om de verborgentheyt des Euangeliums bekent te maken: waar over ick een gesante ben in een keten, opdat ick het selve vrymoedilick mach spreeken, gelijck my betaamt te spreeken. De vrucht die door de selve ontstondt was dese, in andere, *Phil.* 1. 14. *Dat het meerder deel der broederen in den Heere, door mijne banden vertrouwen gekreegen hebbende, overvloediger het woort onbevreest durven spreeken.* Voor hem selven, *v.* 20. *Volgens mijne ernstige verwachtinge en hope, dat ick in gene sake en sal beschaamt worden: maar dat in alle vrymoedigheyt, gelijck alle tijt, also oock nu, Christus sal groot gemaakt worden in mijn lighaam, het zy door het leven, het zy door de doot.*

Tweede Vraag, Welcke die quade tegenspoeden zijn, welcke eygentlik door dit sterk vertrouwen overwonnen worden?

II. Antw. Twee inzonderheyt. 1. Die zwarigheden, welcke ons in betragtinge van onse pligten tegenstaan, en de vreesachtige en trage menschen verhinderen werk te beginnen of voort te gaan. *Spr.* 22. 13. *De luyaart seydt, Daar is een leeuw buyten: ick mocht op 't midden der straten gedoodt worden.* En *c.* 26. 13. *De luyaart seydt, daar is een felle leeuw op den wech; een leeuw is op de straten.* Maar, *Pred.* 11. 4. *Wie op den wint acht geeft, die en sal niet saajen; ende wie op de wolken siet, die en sal niet maajen.* Maar Paulus en vertraaghde daarom niet, 1 *Cor.* 16. 8, 9. *Ick sal te Ephesen blijven tot den Pinxterdagh. Want my is een groote en krachtige deure geopent, en daar zijn vele tegenstanders.* Het 2. quaad is de Onwisheyt wat voorspoet oft uytkomst op het betrachte ampt volgen zal in dit leven. *Dan.* 3. 17, 18. *Sal 't so zijn, onse Godt die wy eeren, is machtigh ons te verlossen uyt den oven des brandenden viers, ende hy sal ons uyt uwe hand, ô Koning, verlossen. Maar so niet, u zy bekent, ô Koning, dat wy uwe Goden niet en sullen eeren, noch het gouden beelt, dat ghy hebt opgericht, en sullen aanbidden.*

Derde Vraag, Op welke manier het gemoet tegen die angsten bevestigt wort?

III. Antw. 1. Deur vierigheyt des Geests of yver, in het oeffenen van regt en gerechtigheyt. Dat eyscht de Heere, *Amos* 5. 24. *Laat het oordeel sich daar henen wentelen, als de wateren; ende de gerechtigheyt, als eene stercke beeke. Hand.* 4. 8. *Petrus sprack, vervult zijnde met den heyligen Geest.* En *cap.* 18. 25, 26. *Apollos was in den wech des Heeren onderwesen, ende vierich zijnde van geeste, sprack hy ende leerde naerstelick de saken des Heeren, wetende alleenlick den doop Johannis. Ende als hem Aquila ende Priscilla gehoort hadden, namen sy hem tot sich, ende leyden hem den wegh Gods bescheydelicker uyt.*

IV. 2. Deur waar betrouwen op Godt gestelt. Daar toe wy vermaant worden met sonderlinge belofte, *Psal.* 37. 5. *Wentelt uwen wech op den Heere, ende vertrouwt op hem; hy sal 't maken.* En *Ps.* 55. 23. met 1 *Pet.* 5. 7. *Werpt uwe sorge op den Heere, ende hy sal u onderhouden: hy sal in eeuwigheyt niet toelaten, dat de rechtvaerdige wanckele. Spr.* 16. 3. *Wentelt uwe wercken op den Heere; ende uwe gedachten sullen bevestigt worden.* 1 *Pet.* 4. 19. *Soo dan oock die lijden na den wille Gods, dat sy hare sielen hem, als den getrouwen schepper, bevelen met weldoen.* Verwachtende sijnen segen, *Jes.* 58. 11. *De Heere sal u geduriglick leyden, ende hy sal uwe sielen versadigen in groote droogten, ende*

uwe beenderen vaerdich maken: ende ghy sult zijn, als een gewatert hof, ende als een sprinkader der wateren, welckes wateren niet en ontbreeken.

V. 3. Deur geloovige gebeden ons en alle het onze Gode beveelende, *Phil.* 4. 6. *Weest in geen ding besorgt; maar laat uwe begeerten in alles, door bidden en smeeken, met danckseggingе bekent worden by Godt.* Dit was Esthers practijk in die groote benawtheyt der Joden, *Esth.* 4. 15, 16. *Sy seyde, dat men Mordechai weder aanseggen soude: Gaat, vergadert alle de Joden, die te Susan gevonden worden, ende vastet voor my, ende etet noch en drincket niet, in drie dagen, 's nachts noch 's daags; Ick ende mijne jonge dochters sullen oock also vasten, ende also sal ick tot den Koning ingaan, 't welck niet na de Wet en is: wanneer ick dan omkome, so kome ick om.*

VI. 4. Deur een rechtschapen oordeel over de verschrickingen zelfs, met welcke wy verslagen worden. Want het dickmaal gansch verachtelicke dingen zijn, welcke ons vervaaren: gelijk zijn praatjes van de ydelste Menschen, en de rest, menigmaal loutere verdichtzels, die na een bezet oordeel gevelt, terstont vergaan, en altoos zodanig zijn, dat sy tegen onzes ampts waerdigheyt, vrucht, en nootwendigheyt, indien wy rechte vergelijckinge maaken, t' enemaal niets en vermogen.

Het XIII. Hooft-stuk.

Van de Stantvastigheyt.

VIERDE Vraag, In wat zake bestaat de volharding of stantvastigheyt des deugts?

I. Antw. 1. In een geduurige aanhoudinge desselven voornemens en gestaltenis tot weldoen, *Gal.* 4. 18. *In het goede alle tijt te yveren, is goed, ende niet alleenlick, als ick by u tegenwoordich ben. Ps.* 106. 3. *Welgelucksaligh zijnse, die het regt onderhouden: die t'aller tijt gerechtigheyt doen. Rom.* 2. 6, 7. *Den geenen wel, die met volhardinge in 't goed doen, heerlickheyt, ende eere, ende onverderfelickheyt soecken, sal Godt vergelden het eeuwige leven.*

II. 2. In een veelvowdige ende vierige herhalinge van oeffeningen en plichtplegingen, die tot het selfde slach behooren. By exempel, 1 Thess. 5. 17, 18. *Biddet sonder ophouden. Danckt Godt in alles.*

III. 3. In nijverheyt om in die weg des deugts voort te gaan en te vorderen, *Phil.* 3. 13, 14. *Ick en achte niet, dat ick selve het gegreepen hebbe. Maar een ding doe ick, vergetende het gene dat achter is, ende streckende my tot het gene, dat voren is, jage ick na het wit tot den prijs der roepinge Gods, die van boven is in Christo Jesu.*

Vijfde Vraag, Welcke quade dingen die bestendigheyt tegengestelt worden?

IV. Antw. 1. Afwijking van den rechten weg, daar van sich Job veronschuldigt, *c.* 23. 11, 12. *Aan sijnen gang heeft mijn voet vast gehouden: sijnen wech*

wech hebb' ick bewaart, ende en ben niet afgeweecken. Het gebod sijner lippen en heb ick oock niet wechgedaan: de redenen sijnes monts heb ick meer, dan mijn bescheyden deel wechgeleyt.

V. 2. Vermoeying en flauwte, *Gal.* 6. 9. *Doch en laat ons goed doende niet vertragen: Want te sijner tijt sullen wy maajen, soo wy niet en verslappen.*

VI. 3. Die af-hippelende ligtvaerdigheyt daer door de Menschen t'elker uur verandert, en zich zelven ongelijk worden: sy wort geheeten kinderachtigheyt, *Eph.* 4. 14. *Dat wy niet meer kinderen en souden zijn, die als de vloed beweegt en omgevoert worden met alle wint der leere.* Sy wort oock geheeten uytzinnigheyt en betovering, *Gal.* 3. 1. *O ghy uytsinnige Galaten, wie heeft u betovert, dat ghy de waarheyt niet en soudt gehoorsaam zijn?*

Seste Vraag, Hoe de Menschen tot bestandigheyt aangeport worden?

VII. Antw. Om dat de loon niet belooft en wort dan den volhardenden, *Openb.* 2. 10. 26. *Zijt getrouw tot den dood, ende ick sal u geven de kroone des levens. Ende die overwint, ende die mijne wercken tot den eynde toe bewaart, ick sal hem macht geven over de heydenen.* En alsoo wort te vergeefs gedaan, dat niet vorder gedaan ende volbragt wort, *Gal.* 3. 3, 4. *Zijt ghy soo uytsinnich? Daar ghy met den geest begonnen hebt, voleyndigt ghy nu met het vleesch? Hebt ghy so veel te vergeefs geleden? indien maar oock te vergeefs.*

Het XIV. Hooft-stuk.

Van de Lijdzaamheyd.

ZEVENDE Vraag, Hoedanig is de natuur des deugts van gedult en lijdzaamheyd?

I. Antw. Eens Christen Mensches lijdzaamheyd is besich omtrent drierley voorwerpsel. 1. Godt, na wiens goeddunken alle tegenspoedige dingen verordent worden, *Job.* 1. 21. *Hy seyde, de Heere heeft gegeven, ende de Heere heeft genomen: de naam des Heeren zy geloofl.* En c. 2. 10. *Souden wy het goede van Godt ontfangen, ende het quade niet ontfangen?* Op welcke manier, tegen de lijdzaamheyt gestelt wort murmurering tegens Godt, 1 *Cor.* 10. 10. *En murmureert niet, gelijck oock sommige van haar gemurmureert hebben, ende wierden verniet van den verderver.* 2. Menschen, of die middelen, welcke ons recht aen tegen lopen, 2 *Thess.* 1. 4. *Wy selve van u roemen in de gemeynten Gods over uwe lijdsaamheyt ende gelove, in alle uwe vervolgingen en verdruckingen, die ghy verdraagt*: Te weten van de quade menschen, *v.* 6. *Also het regt is by God verdruckinge te vergelden den genen, die u verdrucken.* Ende 1 *Pet.* 2. 20, 23. *Wat lof is het, indien ghy verdraagt, als ghy sondigt, en daar over geslagen wordt? Maar indien ghy verdraagt, als ghy weldoet, ende daar over lijdet, dat is genade by Godt. Christus, als hy gescholden wierdt, niet weder en scholdt, ende als hy leedt niet en dreygde.* Namelick den genen die hem

leet deden, op welcken slaat de waarschouwinge, 1 *Pet.* 3 9. *En vergeldt geen quaad voor quaad, noch schelden voor schelden.* Ten welcken opzicht tegen de lijdzaamheyd gestelt wort wraakgierigheyt, *Rom.* 12. 17, 19. *Vergeldet niemant quaad voor quaad. En wreeckt u selven niet, beminde; maar geeft de toorne plaetse.* 3. Dat ampt, 't geen wy door de moeylikheden van tegenspoeden verzogt worden te verlaten, *Hebr.* 10. 35, 36. *En werpt dan uwe vrymoedigheyt niet wech, welcke een groote vergeldinge des loons heeft. Want ghy hebt lijdsaamheyd van noode, op dat ghy den wille Gods gedaan hebbende, de beloftenisse moogt wech dragen.* In welkes aenzien der lijdzaamheyd tegen gestelt wort bezwijking van herte, *Heb.* 12. 5. *En beswijckt niet, als ghy van den Heere gekastijdt en bestraft wordt.* En daar uyt volgt onttrekking of afkeering van den rechten weg, *Hebr.* 10. 38, 39. *So iemand hem onttreckt, mijne siele en heeft in hem geen behagen. Maar wy en zijn niet van de ghene, die sich onttrecken ten verderve, maar van de ghene, die geloven tot behoudinge der siele.* De selve Apostel hebbende verhandelt de leere van lijdsaamheyt in de verdruckingen, waarschouwt ons tegen afwijkinge, *Hebr.* 12. 13. *Maakt rechte paden voor uwe voeten, op dat het gene kreupel is niet verdraayt en werde, maar dat het veel meer geneesen werde.*

II. In die eerste aanmerkinge behoort het gedult tot den dienst nevens Godt: in de tweede, tot de liefde nevens den naeste: doch in de derde is het een deel der kloekheyt, ende eene gemeene gestaltenisse van de deugt. Nochtans tot die derde aanmerkinge ook de twee andere konnen gebracht worden, voor zoo veel ons ampt of jegens Godt of jegens de Menschen in haar beschouwt wort: hoewel sy benevens die gemeene aart, bezondere verschillen hebben, deur welcke sy van die gemeene overeenkomste, en onder elkanderen nuttelik konnen onderscheyden worden.

Achtste Vraag, Hoe deze geduldigheyt onderscheyden wort van die sterkheyt, welke in betrouwinge is, en van stantvastigheyt?

III. Antw. In ware kloekheyt worden deze drie altoos samengevoegt. Doch betrouwing eygentlik ziet op des ampts anvaerdinge: stantvastigheyt, op sijn onderhoudinge: doch geduldigheyt op sijn bescherminge.

(*a*) Negende vraag, Welcke dezes gedults teekenen zijn?

IV. Antw. 1. Indien wy de zwarigheden, ons voorgeworpen, noch ganschelik verachten, noch moedeloos bezwijken, *Hebr.* 12. 5. *De vermaninge spreeckt, mijn Sone, en acht niet kleyn de kastijdinge des Heeren, nochte en beswijckt niet, als ghy van hem bestraft wordt.* Maar het wordt vereyscht, dat wy alle tegenstribbelingen in een recht oordeel overwoogen, met waar geloove overwinnen.

V. 2. Indien wy bereyde gemoederen hebben, om, van wege der gerechtigheyd, niet alleenlik die moeylikheden te dragen, welcke ons minder drukken, maar ook de allervreeselikste, *Hand.* 21. 13. *Paulus antwoordde, wat doet ghy, dat ghij weent, ende mijn herte weeck maakt? Want ick ben bereydt niet alleenlick gebonden te worden, maar oock te sterven te Jerusalem voor den name des Heeren Jesu.*

XI. 3. Indien wy niet alleen ons ampt niet t'enemaal verlaten, om de voorkomende

(*a*) **Geduldigheyts ken-teekenen.**

mende moeyenissen, maar ook niets aflaten van een yverige waarneminge desselfs. *Hebr.* 10. 35. en 12. 12, 13. leest de vermaningen, Antw. 1.

VII. 4. Indien wy niet als gedwongen en onwillig die moeyten ondergaan, maar met geestelike blijdschap en verheuginge, *Matth.* 5. 12. *Verblijt ende verheugt u: want uw loon is groot in de hemelen: want also hebben sy vervolght de Propheeten, die voor u geweest zijn.* Paulus bidt Godt, dat de Colossensen mogen *met alle kracht bekrachtigt zijn, na de sterckte sijner heerlickheyt, tot alle lijdsaamheyt ende lankmoedigheyt met blijdschap, Col.* 1. 11. 't Welck hy prijst in de Hebreen, *c.* 10. 34. *Want ghy hebt oock over mijne banden meedelijden gehadt, ende de rovinge uwer goederen met blijdschap aangenomen, wetende dat ghy hebt in u selven een beter ende blijvende goet in de hemelen.*

(*a*) Tiende Vraag, Met welcke bewijs-middelen wy in deze geduldigheyt konnen bevestigt worden?

VIII. Antw. 1. Om dat zonder geduldigheyt niet goeds en kan verricht worden, *Jac.* 1. 4. *De lijdsaamheyd hebbe een volmaakt werck, op dat ghy moogt volmaakt zijn ende geheel oprecht, in geen ding gebreckelick.*

IX. 2. Om dat wy zonder gedult onze eygene zielen niet en bezitten, *Luc.* 21. 19. *Besittet uwe zielen in uwe lijdsaamheyt.* Nochte en konnen wy anders onze herten in eenig goed vast en bestendig maken. Overzulx *Jac.* 5. 8. *Weest ghy oock lankmoedich, versterckt uwe herten; want de toekomste des Heeren genaakt.* Maar *Spr.* 24. 10. *Vertoont ghy u slap ten dage der benawtheyt, uwe kracht is nauwe.*

X. 3. Om dat wy deur die moeylikheden, van den doorzoekende Godt tegen den verzoekende Duyvel ten strijde heen-geleydt worden, *Hebr.* 10. 32. *Gedenckt der voorige dagen, in de welcke, na dat ghy verlicht zijt geweest, ghy veel strijd des lijdens hebt verdragen.* Daar in, 't en zy we door verdraagzaamheyt boven raken, het noodig is, met Gods smaadheyt, en onze ramp, van den Duivel overwonnen te worden, doch *en wordt van het quaad niet overwonnen, maar overwint het quaad door het goed.*

XI. 4. Om dat Godt in deze strijd ons krachten beschaffen, en een gelukkigen uytgang geven zal, 1 *Cor.* 10. 13. *Godt is getrouw, welcke u niet en sal laten versocht worden boven het gene ghy vermeugt, maar hy sal met de versoeckinge oock de uytkomste geven, op dat ghy se konnet verdragen.*

Het XV. Hooft-stuk.

Van de Matigheydt.

OM dat tot des deugts gestaltenis, behalven de rechtheyt van rechtvaerdigheyt, de bestieringe van voorzichtigheyt, en kloekheyts vastigheyt, ook de voorhoede (*b*) van matigheydt vereyst wort: overzulks zy aangaende dese matigheyt

(*a*) Beweeg-middelen. (*b*) hoede, bescherming.

De eerste

De eerste Vraag, Hoedanig de aart van matigheyt zy?

I. Antw. 1. Gelijkerwijs kloekheyt de deugt tegens die dingen wapent, door welcke ymand van sijn pligt konne afgeschrikt werden, zo beschut haar de matigheydt jegens dingen, deur welcke men van die zelve zoetelik konne afgeleyd worden.

II. 2. Hoewel nu eenige moedigheyt en verheventheyt van geest, die de kloeckheyt wel gelijkt bevonden wordt in de overwinninge, die de matigheyt bekomt tegens die fleemige versoeckingen, welcke het dickwils moeylick valt weder te staan; als oock in een stantvastige weygeringe der selver, die ten deele is een vrucht van de matigheyt; so is sy evenwel van een andere gelegenheyt als de kloekheyt, om de verscheydenheyt van voorwerpsels.

III. 3. Doch om dat alle vleyend anlokkende voorworpsel eenige gedaante van goed heeft, en de gedaante van eerlik goed, als zodanig, tot zonde niet en bekoort maar tottet eerlike, overzulks het voorwerp der matigheyt is profijtelik goed ofte schijn genuchlik, of profijten en wellusten.

IV. 4. Om dat ook omtrent zulk een goed bezich is liefde, verlangen, en vermaak; overzulks de matigheyt eygentlik verkeert in die hertstochten omtrent zodanige voorworpsels te regeeren.

V. 5. De matigheyt en neemt die voorseyde hertstochten en beweegingen niet t'eenemaal wech, als die den menschen natuurlick en aangeboren zijn; maar sy regeert deselve in hare onordentlickheyt, die se hebben en betoonen in hare hevigheyt, uytstreckinge, en maniere.

VI. 6. Maar die onordentelikheyt, om dat sy in allen gelovigen alleenlik stuxwijs wordt weg gedaan, daarom worden die bewegenissen, voor zo veel se zodanig zijn, wel enigsins, doch niet allesins gedoodt. Hier uyt is 't dat de matigheyt gezegt wort hare sondige overblijfsels in te binden en te bedwingen, ende daar van af te houden.

(*a*) Tweede Vraag, Welcke zijn de merckteeckenen van de matigheyt?

VII. Antw. 1. Zo yemand niet door vleeslike en wereltlike herts-tochten gedreeven wort, maar die houdt onder 't jok van reden en Gods-dienst getemt en als verzaakt, *Tit.* 2. 12. *De salichmakende genade Gods onderwijst ons, dat wy de godloosheyt ende de wereltsche begeerlickheden versakende, matiglick, ende rechtvaerdelick, ende godsaliglick leven souden in dese tegenwoordige werelt.*

VIII. 2. Zo hy voornemelik van die begeerlikheden afhoudt, tot welcke hy ofte van wegen sijne gelegentheyt, of door quade gewoonte, of door den quaden voorgang der gener, onder welcken hy leeft, meest genegen is. Paulus vermaant den jongen Timotheus, 2 *c.* 2. 22. *Vliedt de begeerlickheden der jonkheyt.* Petrus vermaant de gelovigen en bekeerden, levende by quade menschen, 1 *c.* 4. 2, 3, 4. *Om nu niet meer na de begeerlickheden der menschen, maar na den wille Gods, den tijdt die overich is, in het vleesch te leven. Want het is ons genoeg, dat wy den voorgaanden tijd des levens der heydenen wille volbracht hebben, ende gewandelt hebben in ontuchtigheden, begeerlickheden, wijnsuyperijen, brasseryen, drinckeryen, ende grouwelicke afgoderyen. Waar in sy sich vreemt houden, als ghy niet mede en loopt tot deselve uytgietinge der overdadigheyt, ende u lasteren.*

(*a*) Matigheyts merk-teekenen.

IX. 3. Zo

IX. 3. Zo hy van de uyterlicke wercken zelfs niet alleenlik zik onthoudt, daar door zulcke begeerten plegen vervult te worden, maar ook zelfs de innige ongeschikte herts-tochten benijvert te ontwortelen en te dooden, *Rom.* 8. 13. *Doodet door den geest de werckingen des lighaams.* En noch nader, *Col,* 3. 5. *Doodet uwe leden, die op de aarde zijn; namelick hoererye, onreynigheyt, schandelicke bewegingen, quade begeerlickeyt, ende de gierigheyt, welcke is afgoden-dienst.*

X. 4. Zo yemand noch in 't genot der gemakken en playzieren dezes Werelts zik verheft; noch deur hun mangel en gebreck verstoort werdt; maar die hebbende, zy als of hyse niet en hadde: Volgens Pauli onderwijsinge, 1 *Cor.* 7, 29, 30, 31. *Dit segge ick, broeders, dat de tijt voort kort is: op dat die wijven hebben, souden zijn als niet hebbende; ende die weenen, als niet weenende: ende die blijde zijn, als niet blijde zijnde: ende die koopen, als niet besittende: ende die dese werelt gebruycken, als niet misbruyckende. Want de gedaante deser werelt gaat voorby.* En niet hebbende de gemelde goederen deses levens, is 't een goed teeken, dat de mensche zy als of hyse hadde, 2 *Cor.* 6. 10. *Als droevich zijnde, doch altijt blijde: als arme, doch vele rijck makende: als niets hebbende, ende nochtans alles besittende.*

(*a*) Derde Vraag, Wat te doen zy, op dat wy na Christelike matigheyt mogen staan?

XI. Antw. 1. Wy moeten dat aller wege doen, dat wy de liefde, 't verlangen en genuchten der Werelt en dingen die in de Werelt zijn verminderen, en die tegenstaan, 1 *Joh.* 2. 15, 16. *En hebt de werelt niet lief, noch 't gene in de werelt is: so iemand de werelt lief heeft, de liefde des Vaders en is niet in hem. Want al dat in de werelt is, namelick de begeerlickheyt des vleeschs, ende de begeerlickheyt der oogen, ende de grootsheyt des levens, en is niet uyt den Vader, maar is uyt de werelt.*

XII. 2. Tot dien eynde, zal 't baten de gedachte onses hertes, en alzo mee de zinnen van verkeerdelik beminde dingen te afkeeren; op dat niet hun toonschijnig goet een brantstooker en stoofsel van verkeerde liefde zy, *Job* 31. 1. *Ick hebbe een verbond gemaakt met mijne oogen: hoe soude ick dan acht gegeven hebben op eene maagdt?* Want het bedenkelik is, dat de twee eerste verkeerde begeerten der liefde, die in de heylige Letteren verhaalt worden, uyt aanschouwinge gezegt worden ontstaan te zijn, *Gen.* 3. 6. *De Vrouw zag dat die Boom goed was tot spijze en een lust voor de oogen, ja begeerlik om verstandig te maken, ende sy nam van syne vrucht en att.* En *Gen.* 6. 2. *De Sonen Godes de Dochteren der Menschen aenzagen, dat sy schoon waren, ende sy namen hun Wijven, uyt alle die sy verkooren hadden.*

XIII. 3. 't Zal ook vorderen dat wy de vergankelike ydelheyt aller wereltlicke dingen wel overwegen, 1 *Joh.* 2. 17. *De werelt gaat voor by, ende hare begeerlickheyt: maar die den wille Gods doet, blijft in der eeuwigheyt.* En so lange de dingen deses werelts noch al duuren, wat zijn se doch? *ydelheyt der ydelheden, seydt de Prediker, ydelheyt der ydelheden, Het is al ydelheyt. Pred.*1. 2.

XIV. 4. Op dat wy door den schijn der wellusten niet gevangen en verrukt worden, is 't zeer nut, dat wy de wellusten niet als smeekend aankomende,

(*a*) Hoe na matigheyt te trachten zy?

maar

maar als weggaande, dat is vol schaemte en leetwezen beschouwen, *Rom.* 6. 21. *Wat vrucht dan hadt ghy doe van de dingen, daar over ghy u nu schaamt? Want het eynde der selve is de doot.*

XV. 5. Men moet opwaken, op dat niet de bewegingen dezer begeerlikheyt door langduurig vertoef en aanhoudinge krachten krijgen, maar arbeyd doen, dat sy strax in 't begin wederhouden en gestuyt worden, anders als in de onwedergeborene placht te geschieden, *Rom.* 7. 5, 8. *Want doe wy in den vleesche waren*, *de bewegingen der sonden, die door de wet zijn, wrochten in onse leden*, *om den doot vruchten te dragen. De sonde*, *oorsake genomen hebbende door het gebod, heeft in my alle begeerlickheyt gewrocht.*

XVI. 6. Dik en menigmael in 't gemoet te overleggen staat, hoe alle menschen, die oyt wijs en godzalig zijn geweest, niet zonder gerechtige oorzaak deze weelden versmaadt hebben, en gevonnist dat sy van anderen te versmaden en te vlieden zijn.

XVII. 7. Het gemoet met andre zaken moet ingenomen worden: de liefde, het verlangen, en ons vermakelijkigenucht tot geestelijcke en Goddelijcke dingen toegekeert; alzo dat deur de goede liefde de quade uyt het herte, gelijk als d'eene spijker door d'andere, verdreven werde.

Het XVI. Hooft-stuk.

Van de Dronckenschap.

I. ONDER alle andere zonden, gestelt tegen de matigheyd, inzonderheyd die uytmunten, welcke omtrent het vermaak van 't gevoel verkeeren, gelijk in brasserye, dronkenschap, en diergelijcker misbruycken overvloeyendheyt: te weten om dat zulcke wanbedrijven en misbruycken in en door haar zelver meest openbaarlik een zedelike quaadheyd hebben, gelijk uyt de Wet der natuure, Goddelike en ook menslike, die om haar zelver verbiedende, blijkelik is.

II. In alle die uyt-sporigheden, wort de gelegenheyt van gemeyne onorder gevonden, of de zaak zelf angaande, als kostelijcker dingen begeert worden, dan 'er met onsen staat over een komen; of belangende de grootte, als 'er meer verteert word, dan de reden vereyscht; of nopende hare hoedanigheyt, als 'er te veel naukeurigheyts wort aengewendt om der begeerte vol te doen; of van wege der maniere, wanneer de juyste reden van 't betamelike niet gehouden wort; of eyndlik tijts halven, als men of dikwilder of meermaal dan 't behoort, zich in die dingen toegeeft.

III. Maar met de dronkenschap heeft het sekere bezondere gelegentheyt boven andre, om die zonderlinge tegenstellinge, welke sy heeft tegen de pligten en werken des deugts. Derhalven zy van de dronkenschap

De eerste Vraag, wat Dronkenschap is?

VI. Antw. 1.

IV. Antw. 1. Dronkenschap dikwils genomen wort voor berovinge van reden, die uyt onmatigen drank gekomen is. En zo en is sy in zich zelver geen zond, maar liever een werk en straf van zonde.

V. Doch gelijkse beduyd de begeerte self tot onmatige dranck, of self eene vrywillige suyperije, zo verre ongematigt, dat men door haar geweldelik van redens gebruyk versteeken werde, zo isze een zware zonde, verboden en bestraft, *Spr.* 23. 29, 30, 31. *By wien is wee? by wien och armen? by wien kijvagien? by wien het geklach? by wien wonden sonder oorsaak? by wien de roodheyt der oogen? by den genen, die by den wijn vertoeven, by den genen, die komen om gemengden dranck na te soecken. En siet den wijn niet aan als hy hem root vertoont, als hy in den beker sijne verwe geeft, als hy recht opgaat: om niet verruckt te worden. Jes.* 5. 11. *Wee den genen, die sich vroeg opmakende in den morgenstont, stercken drank najagen, ende vertoeven tot in de schemeringe, tot dat de wijn haer heeft verhittet. Hos.* 4. 11. *Hoererye, ende wijn, ende most neemt het herte wech. Luc.* 21. 34. *Wacht u selven, dat uwe herten niet t'eeniger tijt beswaart en worden met brasserye ende dronckenschap.* So brengt het misbruykte schepsel hier sijn straffe mee over lijf en siele: maar swaarst hier na. 1 *Cor.* 6. 10. *En dwaalt niet: geen dronckaarts en sullen het Koninckrijcke Gods beërven.* Tot een besluyt dan, *Eph.* 5. 18. *En wort niet droncken in wijn, waar in overdaad is, maar wordt vervult met den geest.*

VI. De lelikheyt en schandelikheyt dezer zonde daar uyt voor al blijkt, dat een droncken mensch voor verachtelike wellust, dat eenigsins verkoopt, boven 't welke in 's Mensches natuure niet trefliker is, terwijlen hy zik van 't gebruyk der reden ontzet. 2. Dat hy op deze wijs zik zelf onbequaam toestelt, niet alleenlik tot Godzaligheytsplichten, *Luc.* 21. 34. Maar oock tot alle eerlicke werkingen, *Hos.* 4. 11. 3. Dat hy zik begeeft in gevaar van allerhande misdaden, dewijl hy zik de macht beneemt om te mijden die hij (ten minsten andersints) weet te wezen schandelicke zonden. Uyt welke, gelijk ook uyt de voorgaande reden blijkt, dat dronckenschap niet zo zeer een byzondere zonde zy tegens een zeker bevel Gods, als wel een gemeyne schending van de gansche Wet. 4. Dat hy Gods beelt in zik zelf zo verleelikt, dat hy zik in enigerwijs beneden de Beesten weg werpt. 5. Dat hy met allen veel ongemakken op en aan sijn Lichaam, geruchte, en uyterliken staat, met sijn eygen last dier (so men zeyd) aanhaalt. 6. Dat hy tot dees' zonde gewend, enigsins ongeneeslik word, om dat hem *'t Herte ontnomen is, Hos.* 4. 11.

VII. Dronkenschap niet dan alleenlik vrywillig is, wanneer sy *uyt opgezette toeleg* volgt: maar ook *uyt merkelijcke achteloosheyt*, die daar in te voorhoeden is.

VIII. Feyten die yemand naderhand in dronkenschap begaat, zijn hem zo ver tot schult te reekenen, als sijn dronckenschap gewillig is geweest. Doch dan zijn sy meest gewillig en toe te rekenen, wanneer (alle omstandigheden aengemerckt zijnde) iemand heeft konnen en alzo moeten voorzien, dat hy zulcke fauten in dronkenschap begaan zow, of om dat hy te voren dit ondervonden had; of om dat dronkke luyden in gelijcken voorval van dronkenschap en tijts gelegenheyt gelijkke dingen plegen te doen, ofte voor 't minste om dat hy zik in perijkel stelt om zulcke te begaan.

IX. Hoewel

IX. Hoewel nu volkomen dronkenschap bestaat in die ontbeeringe van redens gebruyk, uyt drank, waardoor yemand ganschelik ongeschikt wort om sijn pligten te betrachten; nochtans alle ontsteltenis van de herssenen en van de kracht des verstants uyt den drank, daardoor yemand merkelik min bequaam wort gemaakt tot ordinarise pligtplegingen der godvruchtigheyt (als het gebed tot Godt en lesinge der H. Schrifture) zekere trap der zelver zonde is, *Luc*. 21. 34.

X. Ook sulcke luyden die kloek zijn tot drinken, zo dat sy boven mate zuipende efter geen ontroeringe van krachten gevoelen, by al dien sy graag by de kroezen zitten, in den wijn vertoeven, en hunne samen-drinkeryen lang uytstrekken, en zijn van dese misdaad niet vry, *Ies*. 5. 11. *Spr*. 23. 30. siet hier voren, Antw. V.

XI. Desgelijks deelachtig aen dees' zonde is, die, wetens en willens, den andere wijn of bier beschaft tot dronckenschap toe. Want hy tot sijn zonde mede werkt.

XII. Maar veel meer zijn sy schuldich, die anderen om beschonken te worden aenleydinge geven, 't zy se recht-aan daar op toeleggen, 't zy averechts, met noodigen tot drinkken, grooter drinkvaten te eysschen, wedden, en om insgelijks te doen, ofte regt, zose 't heten, en bescheyd te doen, zonder alle bescheyd, af te perssen.

XIII. Wy moeten ons onthouden niet alleen van navolginge, maar ook van 't gezelschap van sulcke suyperts. Volgens het gene d'Apostel leert, *Indien yemand, een Broeder genaamt zynde, een dronckaart is, met zoodanig een en zult ghy ook niet eten.* 1 *Cor*. 5. 11.

(*a*) XIV. Zo dat men behoort af te houden (zelf uyt dezen gront, al en was 'er niet anders onder) van die gebruyklikheden, met welcke de dronkenschap konstelijk pleegt gevordert te worden. Van welk slag zijn anderer *besweeringen*, by groote of waerde namen, en personen om Bekers te ontledigen; *omzending* van Roemers, op dat sy van allen en yegelik even eens uytgezopen werden, misbruyck van 't *lot* (gelijck elders pleegt te geschieden met bellen of teerlingen die in plaetse van een ratel in de drinckschale worden ingesloten, ofte met een molentje daar aan gehegt) tot een verzierden (niet geschreven) Wet, en nootsake van drinken de gasten op te leggen; en al wat gelijcke heymelikheden van Bacchus en handleydingen tot uytslag van drinken zijn.

Het XVII. Hooft-stuk.

Van de goede Wercken.

OM DAT uyt de deugt goede werken uytspruyten, zo zy van die De eerste Vraag, Wat hier verstaen moet worden door het werk?

I. Antw. het Werk in deze plaats van de werkinge niet en moet onder-

(*a*) Bacchus pleegingen en zegel-teikenen.

scheyden

scheyden worden, gelijk het van hun schijnt onderscheyden te worden, die dat alleen voor goede werken reekenen, welcke yets voortbrengen, 't gheen de Menschen uyterlik na den lichame nuttig of goed is: van welk slag zijn aelmoessen of arme-giften, oprichtingen van Tempels of Kerken, vergader-plaatsen, arme-huyzen en Bayerden, beschenkingen, ende andere. Want hoewel de lof van diergelijcke daden zonderling is, by menschen die van hunne profijten wel varen: allijkewel konnen zulcke werken zoo gedaan worden, dat de werkinge, waar uyt sy ontstaan, om vele redenen quaad zy, schoon de uytgewrochtte dingen andere Menschen nuttig ende goed zijn.

II. Als nu mede in de zulcke, niet alleen de werken maar ook de werkingen waarlik goed zijn, en konnen sy even wel met sommige andere werkingen niet vergeleecken worden, die minder uyterlicke pracht en praal vertonen. Hoedanich daar is het ampt eenes Leeraars, 1 *Tim.* 3. 1. *Dit is een getrouw woort, So iemand tot eens Opsienders ampt lust heeft, die begeert een treflick werck.* Ende de bekeering van een afgedwaalde, *Jac.* 5. 19, 20. *Broeders, indien iemand onder u van de waarheyt is afgedwaalt, ende hem iemand bekeert, die weete, dat de gene die eenen sondaar van de dwalinge sijnes wegs bekeert, sal een siele van de doot behouden, ende sal menichte der sonden bedecken.*

III. Dat moet des te naerstiger waargenomen worden, om dattet tot vertroostinge van geringer geloovigen behoort, die by na de macht niet en hebben om yetwes uyt te werken, dat siet op anderer uyterlike voordeel. Het dient ook om de vermetentheyt en laatdunckentheyt van sommige rijcke luyden te wederstuyten, die waanen, dat sy alleen goede wercken doen.

Twede Vraag. Van de werkende oorzaak der goede werken wort gevraagt, of der onherboorene werken, met welcke sy in eenigerhande manier betrachten, dat de wederborene in hunne goede werken doen, zijn goede wercken, dan niet?

IV. Antw. In die wercken is te onderscheyden, de zelfstandigheyt der wercken zelf (op dat ik zo spreke) van de ondeugendheyt des persoons en maniere, waer mee sy worden bevlekt: de zelfstandigheyt sulcker werken is goed, om dat ook *natuurlicke Menschen* daar in *doen de dingen, die der Wet Gods zijn, Rom.* 2. 14. Nu alle werk, hoe verre het met de Wet Gods over een komt, is goed. Maar fauten komen 'er by, en van den werkenden persoon, en van de wijze in het werken waar mee zodanige wercken alzo besmet worden, dat hoewel sy in hun slag ende ten opzicht van andere goed zijn, nochtans ten aanzien der geestelike pligt van gehoorzaamheyd jegens Godt, welke sy schuldig zijn te hebben, niet goed en zijn. Om dese reden verwerpt de Heere der Joden Godsdienst. *Jes.* 1. 13. *En brengt niet meer vergeefschen offer, het reuckwerck is my een grouwel: de niewe maanden, en de Sabbathen, ende het by een roepen der vergaderingen en vermach ick niet, het is ongerechtigheyt, selfs de verbodsdagen.* Even so *c.* 66. 3. *Wie eenen osse slacht, slaat eenen man: wie een lam offert, breeckt eenen hond den hals: wie spijsoffer offert, is als die swijnen bloed offert: wie wierook brandt ten gedenckoffer, is als die een afgodt segent. Dese verkiesen oock hare wegen, ende hare siele heeft lust aan hare verfoeyselen.*

Derde

Derde Vraag, Hoe dan der weder-geborene wercken konnen goed zijn, dewijle ook die op verscheyde wijzen bezoedelt worden?

V. Antw. Hoewel het quaad beyde de persoonen en de werkingen der wederborene altoos aanhangt, *Rom.* 7. 21. *So vinde ick dan dese wet in my, als ick het goed wil doen, dat het quaad my by light.* Dat quaad lijkewel en neemt in de godvruchtige poogingen der geloovigen het wezen des geesteliken Ampts niet weg, doch belet of mindert syn Trap en volkomenheyt, om dat alle oorzaken dezer wercken goed zijn, en alleen de byvoegsels gebrekkelik: ende alzo de onvolmaaktheyt in Christus zijnde bedekt, de werkken zelfs deur de zelve Christus Gode aangenaam en welgevallig zijn, 1 *Pet.* 2. 5. *Soo wordet ghy oock selve, als levende steenen, gebouwt tot een geestelik huys, tot een heylich Priesterdom, om geestelicke offeranden op te offeren, die Gode aangenaam zijn door Iesum Christum.*

Vierde Vraag, Aangaande de materie en stoffe der goede wercken wort onderzocht, of'et ons niet geoorloft en zy, yetwes na ons goedvinden uyt te kiezen, daar in wy Gode eer en gehoorzaamheyt betoonen?

VI. Antw. 1. Dat word uytdrukkelik verboden, *Deut.* 12. 8, 32. *Ghy en sult niet doen na alles, dat wy hier heden doen: een ieder, al wat in syne oogen recht is. Maar, al dit woort, welck ik u lieden gebiede, dat sult ghy waarnemen om te doen: ghy en sult daar niet toedoen, en daar van niet afdoen. Num.* 15. 39. *Ghy en sult na uw herte, ende na uwe oogen niet spooren, die ghy zyt na hoererende. Matt.* 15. 9. en *Marc.* 7. 7. *Doch te vergeefs eeren sy my, leerende leeringen, die geboden van menschen zijn.*

VII. 2. Het is een sake, die haar selven tegenspreekt, dat wy Gode gehoorzaamheyt bewijzen, in dingen van welcke hy ons geen bevel gegeven heeft. Nochte en konnen wy Gode zonder gehoorzaamheyt eenige eere opdragen, die hem aangenaam is. Derhalven alle wercken, van selfs uytgekozen, zijn enckelick versiert, ende worden door een ydele diets-makinge goed voor de menschen gehouden, maar en zijn 't niet voor Godt.

VIII. 3. Nochtans isser ten aanzien van de stoffe in de goede wercken seker onderscheyd waar te nemen. Want ettelicke dingen alle menschen uytdruckelik en onmiddelik bevolen worden, gelijk alle Ampten der zedelike Wet: doch andre niet allen, maar alleen sommigen bevolen worden, niet uytdrukkelik en onmiddelik in de H. schriften, maar by gevolg, en bemiddelende die omstandigheden, door welcken geschied dat ze op hun sekere tijt en plaetse deel krijgen aen den aart der zedelicke bevelen.

IX. Welke nu in diergelijcke zaken Gods wille zy, door besluyt-reden wort afgenomen: welker gemeyne gront-reden is in de Schrifture: de opneming hangt aan yders gave, beroepinge, en gelijke bezondere omstandigheden: doch het besluyt uyt de gront-redenen door d' opneming alzo afgeleyd wort, dattet in opzicht van deze en ghene, op zulken tijt en plaats, de zelfste kracht om te verbinden heeft met dat gemeyne gebod. By exempel. Alle Christenen moeten gelegenheyt van laster en aenstoot af-snijden, ende dien weg houden, die meest doet om 't Euangelium te bevorderen, ende de Gemeynte op te bouwen. Dit is de gront-reden, 1 *Cor.* 10. 32, 33. *Weest sonder aan-*

stoot

stoot te geven ende den Joden, ende den Griecken, ende der gemeynte Gods. Gelijkerwijs ick oock in alles allen behage; niet soeckende mijn eygen voordeel, maar het voordeel van veele, op dat sy mochten behouden worden. Nu *Paulus*, alle omstandighedcn wel overwogen hebbende, nam die reden so op, en pastese hem selven toe: Ik *Paulus*, indien ik zonder bezoldinge het Euangelium verkondige, zal gelegenheyt van lasteringe afsnijden, 2 *Cor.* 11. 12. *Dat ick doe, dat sal ick noch doen, om de oorsake af te snijden den genen, die oorsake hebben willen, op dat sy in 't gene sy roemen, bevonden mochten worden, gelijk als wy.* Het Euangelium bevorderen. 1 *Cor.* 9. 23. *Dit doe ick om des Euangeliums wille, op dat ick desselfden mede deelachtig soude worden.* En de Gemeente stichten, 1 *Cor.* 9. 19. *Want daar ick van allen vry was, hebbe ick my selven allen dienstbaar gemaakt, opdat ick 'er meer soude winnen.* Hier uyt volgt het slot: Zo dan ik *Paulus* moet zonder bezoldiginge prediken, 1 *Cor.* 9. 14, 15. *Also heeft oock de Heere geordineert, den genen die het Euangelium verkondigen, dat sy van den Euangelio leven. Maar ick en hebbe geen van dese dingen gebruyckt. Ende ick en hebbe dit niet geschreven, op dat het also aan my geschieden soude. Want het ware my beter te sterven, dan dat iemand desen mijnen roem soude ydel maken.* Merkt dit selve in een andere omstandigheyt. Alle Christenen zijn schuldig na gelegenheyt van gaven en roepinge, welcke sy hebben, die goede Boodschap des Euangeliums te vorderen, 1 *Cor.* 7. 17. *Gelijck Godt aan een iegelik heeft uytgedeelt, gelijck de Heere een iegelik geroepen heeft, dat hy also wandele; ende also ordineere ick in alle de gemeynten.* Ik heb, seght Paulus, gaaf van onthoudinge: en de anstaende noot maakt d'ongehowden staat meer gepast om die blijde tijdinge voort te setten, dan 't huwelik, 1 *Cor.* 7. 26. *Ick houde dan dit goet te zijn, om den aanstaanden noot, dat het (segge ick) goet is, den mensche also te zijn.* Zo ben ik dan schuldig ongetrout te blijven. *Aldaar.*

X. Indien deze uytlegginge recht waargenomen werde, zal sy die leere der Papisten, welke de Euangelische Raden van Gods Geboden onderscheydt, zonder langer twistreden lichtelik om ver stooten.

Vijfde Vraag, Van het eynde der goede werken onderzogt wort, wat kracht het oogmerk heeft, om eenige werkinge ofte goed ofte quaad te maken?

XI. Antw. Een goed oogmerk door zik zelf geen goede werkinge maakt: om dat goedheyt eene volmaaktheyt is, en uyt volmaaktheyt en volkomentheyt aller oorzaken her komt. Noch en is eenig werk zo schendigh en schandich om te seggen, of het kan uyt inzicht van een goed eynde bedreven worden. De bloed-schande der Dochteren *Lots* is geweest uyt een goeden toeleg, *Gen.* 19. 32. *Op dat sy van haren Vader zaat in 't leven behielden.* De moort der Christenen dikmaal ter eeren Gods gedaan wordt, *Joh.* 16. 2. *Sy sullen u uyt de synagoge werpen: ja de ure komt, dat een iegelick, die u sal dooden, sal meynen Gode eenen dienst te doen.*

XII. Nochthans een quaad oogmerck maakt een quade werkinge: want het is eene quaadheyt en gebrek, en dat uyt allerley gebrek ontstaat, *Matt.* 6. 1. *En doet uwe aelmoesse niet voor de Menschen, om van hun gezien te worden: anders zo en hebt ghy geen loon by uwen Vader, die in de Hemelen is.*

Seste

Seste Vraag, Hoedanig oogmerk nootzakelik wort vereyst om eenige werkinge goed te maken?

XIII. Antw. 1. Onbepaaldelik is nodig, dat sy geschiede uyt inzicht van eerlikheyt, en gehoorzaamheyt jegens Godt, of onderhoudinge sijns willens. Sodanich was Pauli Godsdienstigheyt. *Hand.* 24. 16. *Hier in oeffene ick my selven, om altijt een onergerlijke Conscientie te hebben by Godt ende menschen.* Want eene werkinge en kan niet goed wezen, 't en zyse geschiede onder de gedaante van goed: nu yet wel te doen onder de gedaante van goed, is de goedheyt of eerlikheyt in het werken te bemercken: die, 't ghene eerlijk is doet, om dattet genuchlijk of nut is, niet zo zeer een eerlike, als genuchlike oft nutte werkinge pleegt. 1 *Tim.* 6. 5. *Sy houden de godzaligheyt voor gewin.*

XIV. Allijkewel een tweede toeleg van eerlik vermaak ofte voordeel, des werks eerlikheydt geensins weg neemt, maar liever verciert, *Rom.* 1. 11, 12. *Ick verlange om u te sien, op dat ick u eenige geestelicke gave mochte mede deylen, ten eynde ghy versterckt soudet worden: dat is, om mede vertroost te worden onder u, door het onderlinge geloove, so het uwe, als het mijne.*

XV. 3. Het is mede onbepaaldelick van noode, dat het werck gericht werde tot Gods eere. 1 *Cor.* 10. 31. *Het zy dan, dat ghy lieden eett, het zy dat ghy drinckt, het zy dat ghy yet anders doet, doet het al ter eeren Gods.* Wat belangt het wesen en kracht van dit eynde, wordt het selfde beooght zelf in den toeleg op eerbaarheyt, of betrachtinge van onse pligt: doch hoe in 't werken meer rechtelik en duydelik op God gezien wort, hoe volkomener de werking is, *Psal* 16. 8. *Ik stelle den Heere geduuriglik voor my.*

XVI. 4. Ook profiteert een twede toeleg om onze Zaligheyt te zoeken, volgends Pauli vermaninge en exempel, 1 *Cor.* 9. 24, 27. *Weet ghy lieden niet, dat die in de loopbane loopen, alle wel loopen, maar dat een den prijs ontfangt? loopt also, dat ghij dien meugt verkrijgen. Ick bedwinge mijn lichaam ende brenge het tot dienstbaarheyt, op dat ick niet eenigsins, daar ick anderen gepreedickt hebbe, selve verworpelick en worde.*

XVII. 5. In die wercken, welcke tot anderer kennisse komen, profiteert 't mede, dat wy denken om der godloozen mont te stoppen. *Want also is het de wille Gods, dat ghy weldoende den mont stopt aan de onweetenheyt der dwase menschen.* 1 *Pet.* 2. 15. *Ende hebt een goede Conscientie, op dat in 't gene sy qualik van u spreken, als van quaatdoenders, sy beschaamt mogen worden die uwen goeden wandel in Christo lasteren.* 1 *Pet.* 3. 16. Denkt oock om anderen in den weg der zaligheyt te bevorderen. *Matt.* 5. 16. *Laat uw licht also schijnen voor de menschen, dat sy uwe goede wercken mogen sien, ende uwen Vader, die in de hemelen is, verheerlicken.*

XVIII. 6. Een ander gelegentheyt hevet met quade werkinge, want daartoe niet vereyst en wort inzicht van oneerlikheyt, ofte uytgedrukt oogmerk om Gods Naam te onteeren, veel min om ons zelven de dood, en anderen ergernis te zoeken: om dat gelijk de aart der zonde eygentlik in ontbeeringe bestaat, zo is de versteeking van een goed oogmerk, een quaad oogmerk, ende (voor zo veel de zonde van de wille gekozen wort) by duydinge wort gehouden voor toeleg van alle die quaden, welcke de voornoemde goederen

worden

worden tegen gestelt. Want hierom is 't dat de Zondaar gezegt wort, *sijne siele gewelt aan te doen, en de dood lief te hebben. Spr.* 8. 36.

Zevende Vraag, Van de forme ofte het fatsoen eener goede werkinge wort gevraagt, In wat sake die selve bestaat?

XIX. Antw. Eygentlik bestaatse in de wijze en maniere, op welcke gewrocht wordt: wanneer niet alleen, die werkt wel gestelt is, en zelf 't geen hy doet van Godt goed wort gekeurt, maar de werking zelve ook na alle omstandigheden zo geordineert wort, gelijck als Godt voor-schrijft. Wat en hoedanig dit zy, blijkt uyt die plaetsen, daar de Schrifture desselfs gebreck te kennen geeft. *Exod.* 20. 7. *Ghy en sult den name des Heeren uwes Gods niet ydelick gebruycken. Num.* 20. 11. *Mose hief sijne hand op, ende hy sloeg de steenrotse tweemaal met sijnen staf: ende daar quam veel waters uyt, so dat de vergaderinge dronck ende hare beesten.* Welck tweemaal slaan was een teeken van Mosis haastigen toorn en twijffelinge. vs. 12. *Derhalven seyde de Heere tot Mose en tot Aaron, om dat ghy lieden my niet gelooft en hebt, dat ghy my heyligdet voor de oogen der kinderen Israels; en sult ghy lieden dese gemeynte niet inbrengen in 't lant, 't welck ick haer gegeven hebbe. Ende* 1 *Cor.* 11. 28, 29. *De mensche beproeve hem selven, en eete also van het brood, en drinke van den drinckbeker. Want die onwaerdiglick eet ende drinckt, die eet ende drinckt hem selven een oordeel, niet onderscheydende het lighaam des Heeren.*

Achtste Vraag. Om dat de onderrichting en kragt van Conscientie innig tot de forme, ende het fatsoen van onse handelinge behoort, zo wort daar van onderzocht, 1. Of des Mensches Conscientie zy een genoegsame en onbepaalde regel van handelen?

XX. Antw. Na den val, des Mensches Conscientie bevlekt is, *Tit.* 1. 15. *Den bevlekten en ongelovigen en is geen ding reyn, maar beyde hun verstand en Conscientie zijn bevlekt.* Ende alzo en kanse by haar selve aangemerkt zijnde geen volkomen en zuivere richt-snoer wezen. Ja indien wy haar eenvuldelik als leyds-man volgen, zullen dikwils in de grootste boosdaden afgeleydt worden, *Joh.* 16. 2. *De ure komt dat een iegelick die u sal dooden, sal meynen Gode eenen dienst te doen.* Soo verkeert was Pauli Conscientie voor sijne bekeeringe, *Hand.* 26. 9. *Ick meynde waarlick by my selven, dat ick tegen den name Jesu van Nazareth vele wederpartijdige dingen moest doen.* Hy was, *Phil.* 3. 6. *Na den yver een vervolger der gemeynte.* De Conscientie is dan maar een onder-verordende regel, zo ver geldende, alsse te weten van Godts Woort gestiert wort. Daar om een dwalende Conscientie noyt die kracht om te verbinden heeft, dat wy eenvoudelik gehouden zijn haar oordeel te volgen. Want wy nimmermeer rusten en moeten, eer wy een Conscientie hebben, zekerlik van de dingen onderricht, die tot onze betrachtinge behooren; hoewel sy recht gezegt wort zo ver te verbinden, dat tegens zulk een Conscientie, terwijl sy sodanich blijft, niet en mach gedaan worden.

Negende Vraag, Wat dan te doen is, als de Conscientie twijffelachtig is?

XXI. Antw. Indien de Conscientie twijfelt, of het werk geoorloft zy, moeten we van die werkinge afhouden, tot dat wy de zaake hebben nagespeurt, *Rom.* 14. 23. *Die twijffelt, indien hy eett, is veroordeelt, om dat hy*

niet

niet uyt den geloove eet: ende al wat uyt den gelove niet en is, dat is sonde.

Tiende Vraag, Wat dan te doen staat, wanneer de Conscientie ganschelik verwart is, soo dat sy niet min vonnisse zonde te zijn van het werk af te houden, als dat te betrachten?

XXII. Antw. Uyt den aart der zake zelf, en der Conscientie by haar zelf bemerkt, en wort sulk een geval niet gegeven; want 't en kan niet geschieden, dattet vonnis van Conscientie op een en 't selve voorval ja en neen seydt: ofte den mensche aanseyd, dattet selfde te doen ende niet te doen staat.

Elfde Vraag, Wat is te doen, als de Conscientie met eenige anxtvallig-heden ontroert wort?

XXIII. Antw. De Conscientie wort eygentlik gezegt angst te hebben, wanneer sy een deel der Vrage toestemminge geeft, aengevoert door bequame bewijs-redens, doch een weynigjen deur strijdige tegenwerpingen getroffen wort, welcke sy niet genoeg kan wederleggen. Nu zodanige haperingen, indien 't geschieden kan met een seker oordeel, moeten afgeleght worden: maar zo dat niet en geschied, en is zulke onvolmaaktheyt van vonnis, dewijl het de toestemminge niet door een twijffelzinnige vloting op en schort, maar alleen zwacker maakt, geen gerechtige oorzaak om van die toestemminge in het achtervolgen des werks af te staan. Dat leert ons de Heere met de waarschouwinge *Deut.* 13. 1, 2, 3. *Wanneer een Propheet ofte droomdromer in 't midden van u sal opstaan, ende geven u een teken ofte wonder: ende dat teken ofte wonder komt, dat hy tot u gesproken hadde, seggende: Laat ons andere goden, die ghy niet gekent en hebt, navolgen ende hun dienen: Ghy en sult na de woorden van die Propheet, ofte na dien droomdromer niet hooren: want de Heere uwe Godt versoekt u lieden, om te weten of ghy den Heere uwen Godt lief hebt met u gansche herte, ende met uw gansche siele.* Ende met de straffe van den Propheet uyt Juda, 1 *Kon.* 13. 21, 22. *Daarom dat ghy den mond des Heeren zijt wederspannich geweest, ende niet gehouden en hebt het gebod, dat u de Heere uwe God geboden hadde: maar zijt weder gekeert, ende hebt broot gegeten, en water gedronken ter plaetse daar van hy tot u gesproken hadde, gy en sult geen broot eten, noch water drinken, so en sal u doode lighaam in uwer vaderen graf niet komen.*

Twaalfde Vraag, Hoe zik yder dragen moet tussen strijdige meeningen, indien hy de waarheyt niet opgespeurt en hebbe?

XXIV. Antw. 1. Tot een goede Conscientie niet genoeg is, indien men het gezag van menschen aenhangt, hoewel sy geleert en godvruchtig zijn. Om dat de Conscientie geen menschelick oordeel, om sijns selfs wille, en mach onderworpen worden; nochte en heeft een menschelik oordeel krachts genoeg, ofte om Gods goed-keuringe te bewijzen, ofte voor Godt te verschoonen, *Rom.* 14. 12. *So dan een iegelick van ons sal voor hem selven Gode rekenschap geven.* Ende 1 Cor. 8. 10, leert d'Apostel de sterckgelovigen met hun exempel de swacken niet te ergeren en te verleyden, seggende, *So iemand u, die de kennisse hebt, siet in der afgoden tempel aansitten, en sal de Conscientie desselven, die swack is, niet gestijft worden om te eten de dingen, die den Afgoden geoffert zijn?*

XXV. 2. Een

XXV. 2. Een yder moet sulcken gevoelen volgen, als hy (na schuldige naerstigheyt van onderzoek angewendt) oordeelt waarschijnliker uyt de natuur van de zake, ende Gods Wet, by elkanderen vergeleecken, 't zy dat hy die waarschijnlikheyt door hem zelf, of anderer hulpe doorsocht en ondervonden hebbe. 1 *Cor.* 8. 4, 7. *Aangaande dan het eten der dingen, die den Afgoden geoffert zijn, wy weten, dat een Afgod niets en is in de werelt, en dat 'er geen ander Godt en is, dan een. Doch in allen en is de kennisse niet: maar sommige met een Conscientie des Afgods tot noch toe eten, als yet dat den Afgoden geoffert is: ende hare Conscientie swack zijnde wordt bevleckt.*

XXVI. Indien het gemoet na schuldig onderzoek ganschelik blijft hangen tussen beyde, of de werking zy geoorloft ofte ongeoorloft, dan moet men, die opschorting blijvende, het vayligste deel volgen. Dat nu isset vayligste deel, waar in geen gevaar van zondigen is, en in zulken geval en zondigt hy niet, die enkelik van zulken werkinge afhoud, terwijl hy een ander, die werkt, niet en veroordeelt. Neemt voor exempel het verschil van spijse en dagen, in den aanvang des Euangeliums, *De eene gelooft wel, dat men alles eten mach, maar die swak is, eet moeskruyden. d'Een acht wel den eenen dagh boven den anderen dagh: maar de andere acht alle de dagen gelyck. Rom.* 14. 2, 5. Elck een moet na de meeste sekerheyt staan. *Een ygelick zy in sijn eygen gemoet ten volle verseekert. v.* 5. Ende niet doen met een twijffelende Conscientie, *maar die twijffelt, indien hy eet, is veroordeelt, om dat hy niet uyt den geloove eet, v.* 23. En de swacke en moeten de andere niet veroordelen, *Wie zijt ghy, die eens anders huysknecht oordeelt? Hy staat, ofte hy valt sijnen eygen Heere: doch hy sal vast-gestelt worden: want Godt is machtigh hem vast te stellen, v.* 4. Alzo dan is men schuldig van alle dingen af te houden, aengaende welcke, na bygebrachte nijverheyt, de Conscientie twijffelig is of se geoorloft zijn dan ongeoorloft. Die anders doen, en stellen zich niet alleen in perijkel om in 't werk zelf te zondigen, maar misdoen mee zonder twijffel in de maniere van werken.

Dertiende Vraag, Als yemand begrijpt, dat hy een van beyde zonden nootelik begaan zal, wat van tween moet hy dan kiezen?

XXVII. Antw. 1. Godts beveelen uyt hun natuure nimmer dus samen lopen, dat het noot zy eene van die eygentlik deur zonde te schenden. Want als eenig minder gebod te verzuimen is, op dat een grooter onderhouden werde, laat dat minder af voor die tijt te verbinden, zo dat die uyt zulken gelegenheyt het selve verzuimen, t'enemaal onschuldig zijn, dat is, niet misdoen. In diervoege worden de hongerende Apostelen, op den Sabbath ayren pluckende, van Christus verantwoord, *Matt.* 12. 5, 7. *En hebt ghy niet gelesen in de Wet, dat de Priesters den Sabbath ontheyligen in den Tempel, op de Sabbath-dagen, ende nochtans onschuldich zijn? Doch so ghy geweten haddet, wat het zy, Ick wil barmhertigheyt ende niet offerande, ghy en soudt de onschuldige niet veroordeelt hebben.*

XXVIII. Doch het geen pleegt gezegt te worden, dat men van twee quaade dingen het minste moet kiesen, verstaan moet worden van het quaad der straffe, maar niet van het quaad der sonde.

XXIX. So

XXIX. So moet dan de Conscientie van een yder mensche vastelick voornemen alle sonde te mijden.

XXX. 2. Egeen nootsake isser van vrees, gevaar, ofte uytterlik bedwang, waar mee yemand konne verschoont worden, indien hy daarom zelf de minste zond begaat.

XXXI. Want ook en kan 't eygentlik geen dwang gezegt worden, waar eenigh ding met sekere overlegh en raatslach gedaan wort, en de Wil (die niet gedwongen kan worden) door schreumte aengeleydt zijnde, tot de daad toestemt.

XXXII. 3. Indien yemand uyt broosheyt in die benawtheden gedrongen word, dat hy waane van twee zonden een of ander te moeten bedrijven, en kan de Conscientie in zoodanig voornemen geen oordeel vellen: om dat de beraatslaging tegens de Conscientie selve ingestelt word. Efter en mach niet getwijffelt worden, of hy min zondigt, die minder zonde begaat.

Het XVIII. Hooft-stuk.

Van de onverscheydene of middelbare Dingen.

EERSTE Vraag, Waar in bestaat de natuur eenes onverscheyden dings?

I. Antw. 1. Onverscheyden, zelf uyt des Woorts beduydinge, is dat zik zoo heeft tot twee uytersten, dattet niet meer tot het eene dan tot het andere helle, ende wort in die zelve zin gezegt onverschillig, en een middelbaar dink.

II. 2. Hoewel nu 't geen den aart van dusdanigen middel tot allerley uyteynden heeft, in dezen gemeynen zin onverscheyden of onverschillig konne geheeten worden, heeft nochtans het gebruyk behouden, dat dit onverscheyden geheeten wort, 't welk midden tussen zedelik goed en quaad is.

III. 3. Nu het middelste tussen zedelik goed en quaad, is ofte van loutere loocheninge, in 't welke geen gedaante van sedelik goed of quaad bevonden wort: en zo zijn alle zelfstandigheden, 't zij natuurlikke of konstige, middelbaare en onverscheydene dingen: ofte het is ook 't middelste van eenige mededeylinge, dat voor zo veel met beyde het uytterste over een komt, als die uytersten onder elkander over een komen: ende zo zijn eygentlik geen zelfstandigheden in zich zelver middelbare ofte onverschillige zaken, om datter geene in haar selven sedelik goed of quaad zijn, maar alleen de werkingen en gestaltenissen om te werken.

IV. 4. Derhalven dan de werkingen, welcke noch geboden noch verboden en worden, noch gedaante van gehoorzaamheyd ofte ongehoorzaamheyt in haar innigen aart hebben, zijn onverschillig of middelbaar.

Twede Vraag, Of 'er eenige bezondere soort van onverscheyde werkingen gegeven wort?

V. Antw. 1. Dat kan twesins verstaan worden: of dat de onverschilligheyt van formelik en wesentlik eenige werkinge van bezondere soort make,

dat

dat valsch is: ofte dat de gemeyne aart eenige werkinge zich onverschillig hebbe tot goedheyt en quaadheyt, dat waar is.

VI. 2. Derhalven geen werking uyt haar nature zo onverscheyden is, of sy kan door omstandigheden goed ofte quaad worden: maar menigerhande werkingen worden 'er gegeven, die in haar gemeyne en bloote natuure, eerse met omstandigheden bekleedt worden, geen sedelijke goedheyd of quaadheyt insluyten: dusdanige zijn eten, drinken, reyzen, wandelen, en andere.

Derde Vraag, Of onverschillige werkingen niets onder haar selven verschillen, maar alle te samen van goed en quaad even wijd zijn?

VII. Antw. In haaren inwendigen aart en verschillen sy ganschelik niets: lijkewel zijn 'er eenige, die meesten tijt quaade omstandigheden hebben, welcke daar mede samengevoegt zijn, en alzo gezegt worden ten quade te hellen, of ten ergsten te luyden, gelijk het Ampt van een beschuldiger of Beul te bedienen: sommige ook, die den meesten tijt goede omstandigheden hebben angeknoopt, en also gezegt worden ten goede te hellen, of ten beste te lijden, gelijk het Lant-bouwen, vlijt in leer-oeffeningen anwenden, en andere.

Vierde Vraag, Of onverscheydene dingen doen tot order en betaamlikheyt?

VIII. Antw. Alle dingen, welcke uyt haren aart doen tot order, betaamlikheyt, oft enige stichtinge, die en zijn niet onverscheyden. Want als sy meedeelen aan d'eygenschappen van goed, en zijnse niet in 't middel-punt tussen goed en quaad. Dewijl sy ook goed voortbrengen, behoort het datse een goede kracht of deugt in zich hebben. Een yder ding teelt sijns gelijke.

Vijfde Vraag, Of onverscheydene dingen aflaten, zodanig te wezen, als dien aangaande wat zekers gestelt en geordineert wordt van den genen die dat met authoriteyt en gesach vermogen te doen?

IX. Antw. Niets en moet belast worden, dan goed: nochte yetwes belet worden, dan quaad: dat onverscheyden is, en kan niet simpelik, onbepaaldelik, en voor altoos, of verboden ofte geboden worden: doch hoe ver het na by goed komt, moet geboden; en na by quaad, verboden worden.

Zeste Vraag, Of enighe enkele werking zy onverschillende?

X. Antw. 1. Sommige werckingen, soo van den mensche gedaan worden, dat sy niet eygentlick menschelick en zijn, die te weeten, welcke van de naakte inbeeldinge, en niet van eenige overgeleyde reden voortkomen, gelijck de Handen of den Baart wrijven, het Hooft klouwen, een Splinter uytlichten, en andere, terwijl wy yet anders denken. Dusdanige werkingen en zijn niet zedelik goed of quaad: om dat sy niet in 't geslachte van zeden en zijn gestelt, dewijlse van alle raat-slag versteeken worden. Want ook hoewel men daar in misdoen konne, gelijk indien men in biddens tijt sijne inbeeldige omzwerven liet, en diergelijcke beuzelingen in volgen; echter de werkingen in zich zelver noch goed noch quaad en zijn. Ende worden wel dusdanige bewegingen het gebied van 't menschelik goed-dunken onderworpen: doch alzoo, dat sy konnen gepleegt worden, daar geene daad van reden voorgaat: noch en zijn wij verder gehouden die met reden voor te komen, dan op dat sy onse schuldige pligten niet tegen zijn. Gelijk in de oogeleden te bewegen, de reden en wille macht hebben om het selve te matigen: maar 't en is niet de

moeyte

moeyte waerd waar te nemen hoe dikwils wy oog-luyken, waneer maar verhoed word, dat niets buyten 't betamelike en ons Ampt daar in toegelaten word.

XI. 2. Alle werking die van beraatslaagde reden voortkomt, en eygentlik en menschelijke werckinge genoemt word, enkelik, en onverdeylt angemerkt, gelijkse is een geoeffende werking, is ofte goed ofte quaad. Want dusdanige werking ofte wort geordent tot een schuldig eynde, ofte niet. Indien sy daar toe geordent word, dan heeftse enige gedaante van goed, andere omstandigheden medestemmende: indien sy niet tot een schuldigh en behoorlick eynde geordineert wort, dan heeftse gedaante van quaad, om dat sy de schuldige volmaaktheyd ontbeert, en van hare regel afwijkt.

XII. Evenwel en word tot goedheyt eener natuurlike werkinge niet gevordert, dat sy altoos dadelik en uytstreckelik tot een schuldich eynde gericht werde, wanneer het selve maar in kracht en ingewickelt geschiedt: om dat de reden in diergelijkke daden te oeffenenen, dikwijlen met meerder vrucht omtrent andre voorworpsels verkeren kan.

XIII. 3. Eene of andere omstandigheyt van eenige menschelike werkinge kan wezen onverschilligh, gelijk so een student of leer-oeffenaar met den andere spraak houdt, en scheelt het menigmaal niet, welke hy 't zy de Inlandse of Latijnse spraak gebruyckt: doch de praat zelve, met alle haar omstandigheden, of goed of quaad is. De waarom is, dat de bepaling der handelinge niet afzonderlik aan een omstandigheyt hangt, maar aan allen gesamentlik.

XIV. 4. Daar wort eenige enkele werking gegeeven, in welke geen reden van goetheyt bevonden wort, die in een ander niet zou konnen gevonden worden: ende alzo dat wy op dees tijt dit of dat liever doen dan anders, daar in komt dikmaal niet goeds oft quaads voor. De welgelegenheyt des tijts ofte ingevinge des gemoets, zonder eenig opzicht van zedelike goedheyt, heeft gewigts genoeg tot die zonderlinge bepalinge.

XV. 5. Schoon dattter dan geen enkel menschelijke werkinge zy, welke noch goed is nochte quaad, zijn 'er nochtans menigerley, die enkelik, en in vergelijkinge tot andre, noch noodig noch ongeoorloft en zijn. Vermits gelijk een Beeld-houwer, dikwils geen sekre reden heeft, waarom hy liever dit, dan een ander Stok-beelt maakt, indien hy efter eenig maakt, is nootzaaklik, dat hy of de konst-regels volgende een goed make, of afdwalende, een quaad: zo ist in vele enkele werkingen van Menschen, die belangende de oeffeninge geen eygen reden hebben, behalven de genegentheyt des gemoets, doch als sy geoeffent worden, als dan ofte goed zijn ofte quaad.

Het XIX. Hooft-stuk.

Van een Vrywillige Daad.

EERSTE Vraag, Of tot een goede ofte quaade daad, nootsakelik vereyst wort, dat de wil daar toe nijght ?

I. Antw. 1. De wil ist beginsel en eerste oorzaak van alle menschelike werkinge

werkinge, nopende des daads oeffeninge. Want overzulks doen wy dit ofte dat, liever dan anders, om datwe willen: gelijk Godt zelf gezegt wort *alle dingen te wercken na den raat sijnes willes. Eph.* 1. 11. Zo mede doet de Mensch na Gods Beelt gemaakt. Derhalven de eerste reden en oorzaak der goetheyt en quaadheyd van alle menschelike daad, is in den wille self.

II. 2. De vryheyt van verkiezinge van goed en quaad is ook wezentlik in de wil. Dat dan yemant Gode onderdanigheyt betoont ofte niet en betoont, komt altoos van de wil voort.

III. 3. Onze gehoorzaamheyt eyndelik bestaat in onze gelijkformigheyt met Gods wille, en de ongehoorzaamheyt daar in, dat wy van die zelve wille uyt-sporich afwijken. Nu onze gelijkformigheyt met Gods wille, eerst en voornemelik in onzen wille is, *Openb.* 2. 6. *Dit hebt ghy, dat ghy de wercken der Nicolaïten haatet, welcke ik oock hate.*

Tweede Vraag, Welcke de dingen zijn, die de vrywilligheyd uyt de daad weg nemen?

IV. Antw. Niets met al, dan een onbepaalde geweldenary van dwang, en sulcke een geval dat niet en heeft konnen voorzien ofte voorhoedt worden. Welcke dingen nu door een onbepaalt gewelt ofte loutere gevalligheyd gedaan worden, en hebben noch reden van gehoorzaamheyt noch van zonde. Gelijck zo men werde gedwongen voor een Afgod Wierook op te offeren, en de knyen te buygen. Ofte gansch avontuurlik een ander doodt, *Deut.* 19. 4, 5, 10. *Die sijnen naasten sal geslagen hebben door onwetenheyd, dien hy doch van gisteren ende eergisteren niet en hatede: als dewelcke met sijnen naasten in het bosch sal zijn gegaan om hout te houwen, ende sijne handt met de bijle wordt aangedreeven om hout af te houwen, ende het yser schiet af van den steel, ende treft sijnen naasten, dat hy sterft; die sal in eene deeser steden vluchten, ende leven. Op dat het bloed des onschuldigen niet vergoten en worde in het midden van uw lant, dat u de Heere uwe Godt ten erve geeft; ende bloedschulden op u souden zijn.*

(*a*) Derde Vraag, Wat te oordeelen is van de onwetenheyt?

V. Antw. 1. De onweetenheyt, welcke eenigsins des daads oorzake is, zo dat men 't niet zou doen, indien daar anders rechte kennisse was van 't gene dat men doet, wanneer maar de onweetenheyt buyten de wille is, en in zich zelve, en in haar oorzaak, dat is niet nagetracht, noch bestelt, noch verdragen, ofte verzuimt, dan maaktse een daad louter gevallig en onwillig, ende verschoont alzo van misdaad.

VI. 2. De onkunde van 't reght en verschoont nooyt in 't geheel: om dat alle menschen gehouden zijn Gods wille te weten. Doch veronschuldigt ten deele, indien sy niet nagetracht en zy, 1 *Tim.* 1. 13. *Die ick te voren een godslasteraer was, ende een vervolger, ende een verdrucker: maar my is barmhertigheyt geschiedt, dewijle ick het onwetende in mijne ongelovigheyt gedaan hebbe. Joh.* 9. 41. *Iesus seyde tot de Phariseën, Indien ghy blindt waart, so en soudt ghy geen sonde hebben*, dat is, geen so groote ende ongeneselicke sonde: *Maar nu segt ghy, wy sien; so blijft dan uwe sonde. Hand.* 3. 17.

(a) Van onwetenheyt.

Ende

Ende nu, Broeders, ick weet, dat ghy 't door onwetenheyt gedaan hebt, gelijck als oock uwe Overste: te weten, *den Vorst des levens doodende, v.* 15. Maar so de onwetenheyt moetwillich nagetracht is, isse zonde in haar zelve, ende alzo en vermindert sy niet, maar vermeerdert liever de schult van andere sonden, daar uyt voortkomende. 2 *Pet.* 3.5. *Want willens zijn sy onwetende.*

VII. 3. Onweetenheyt in eenige daad, indien men de schuldige vlijt hebbe angewendt om kennisse te krijgen, verschoont die selve: om dat sy de daad avontuurlik maakt. Gelijk als Jacob bedrogen zijnde, naderde tot Lea, die de sijne niet en was, maar hem in plaatse van sijn vrouwe Rachel toegebracht was. *Gen.* 29. 21, 23, 25. Maar indien 'er geen schuldige naerstigheyt toegedaan zy, en verschoont sy niet t'enemaal, hoewelse de schult vermindert. Welk schijnt *Abimelechs* geval geweest te zijn, die geen genoegsaam ondersoeck gedaan hebbende, Sara Abrahams huysvrouwe liet halen om haar te trouwen. *Gen.* 20.

(*a*) Vierde Vraag, Wat van de vrees te oordeelen zy?

VIII. Antw. 1. De vrees en neemt niet eenvoudelik de vrywilligheyt weg: maar na plaats en tijt, dat is, alle omstandigheden bemerkt zijnde, drijft sy den Mensche aen om dit of dat te willen. Gelijck als blijkt in het gebruyckelick exempel eens Koop-mans, die uyt doods vreeze sijn Waaren in Zee werpt. Noyt dan en onschuldigt sy ganschelick van zonde. Ja menig werf isse een verboden zonde, en oorzaak van de zwaarste zonden: Om welcke te verhoeden sy verboden is, *Matth.* 10. 26. *En vreest dan haar niet: want daar en is niet bedeckt, 't welck niet en sal ontdeckt worden, ende verborgen, 't welck niet en sal geweten worden. Phil.* 1. 28. *En wordt in geen dinck verschrickt van de gene, die tegenstaan;* te weten, met valsche leere of swaare dreygementen en vervolgingen: *Het welcke haar wel is een bewijs des verderfs, maar u ter saligheyt, ende dat van Godt.* 1 *Pet.* 3. 14 *Indien ghy ook lijdet om der gerechtigheyt wille, so zijt ghy salich: ende en vreest niet uyt vreese van haar, noch en wordt niet ontroert. Openb.* 21. 8. *Den vreesachtigen*, welcke gestelt worden tegen de gene, die alle swaricheden kloeckmoedelick overwinnen, *is haar deel in den poel, die daar brandt van vier ende sulpher.* Schoon dan zwaare vrees of schrik, hoedanige een stantvastig man pleegt te verstellen, by Menschen voor verschooninge gehouden wordt en geldt om hare onderhandelingen te vernietigen, nochtans by Godt en mach sy niet worden by gebracht.

IX. 2. Zonde evenwel, die uyt geweldige schrick begaan word, is min zwaar (de rest gelijk zijnde) dan die begaan wort zonder enige vreeze van gevaar, uyt loutere toegenegentheyt van de wille; om dat de verzoeking in de vreese geweldiger is: en zulk een struykeling indien 'er boete op volgt, dan is 't dat de selve niet zo zeer uyt boosheyt als uyt zwakheyt en ontsteltenis voortkomt. Sodanich is geweest de val des Apostels Petri, als hy Christus versaackt, ende sich selven vervloeckt heeft. *Matt.* 26. 69, &c.

Vijfde Vraag, Wat vonnis moet men geven over de begeerlikheyt?

X. Antw. De begeerlickheyt, ten opsichte van de daad, daar uyt ontstaande, en neemt niet wech nochte en vermindert de vrywilligheyt, maar vermeerdert se eerder. Want wie yets uyt begeerlikheyt doet, die wilt dat geweldelik,

(a) Vrees.

zo ver het hem of genuchlick of profijtelik toeschijnt. Indien dan die begeerlikheyt in 's mensches herte vast gehecht is, vergroot sy de zonde: gelijk in Judas, die Christus, uyt giericheyt om sijn profijt te doen, verraden heeft. *Matt.* 26. 14, 15, 16.

(*a*) Seste Vraag, Wat te oordeelen is van de onbedachtheyt?

XI. Antw. Onbedagtheyt heeft dezelve gelegenheyd met onwetenheyd: om dat de onbedachtheyt van de onwetenheit niet en verscheelt, dan als ontbeering in de daad, van ontbeeringe in de gestaltenis des gemoets. Onbedagtheyt derhalven is zelf dikwils zonde, en wort gestelt tegen wackerheyt. Wanneer wy dan gehouden zijn te waken en op te merken, zoo wy daar niet na vragen, noch 'er ons aan en keeren, worden wy met recht gezegt onwillig, niet te willen, en te willen niet opletten. Sulcken ongehoorsaamheydt verwijtt Godt de Heere de Joden, *Jes.* 1. 3. *Een osse kent sijnen besitter, ende een esel de kribbe sijns Heeren; maar Israël en heeft geen kennisse, mijn volck en verstaat niet.*

XII. De onbedachtzaamheyt zelve wordt sommes williglik verkooren in haar zelve, *Amos* 6. 1. *Wee den gerusten te Sion, ende den seeckeren op den bergh van Samaria.* Welcker menschen vleeschlicke sekerheyt en sorghloosheyt breeder aldaar beschreeven wordt tot *v.* 10. Somtijts wordtse gewillighlick verkoren in haar oorzaak, *Matt.* 13. 22. *Die in de doornen besaayt is, dese is de gene die het woort hoort, ende de sorgvuldigheyt deser werelt, ende de verleydinge des rijkdoms verstickt het woort, ende het wordt onvruchtbaar.*

Zevende Vraag, Hoe wy gezegt worden yets in sijn oorzaak te willen?

XIII. Antw. Wanneer wy yetwes willen, waar uyt het ander volgt. Die onmatige samenzuipingen wilt bywezen, wilt de dronkenschap. Die den slaap en ledigheyt wilt toegeven, wilt sijne pligten verachtelozen. Die Menschen wilt behagen, wilt Godt mishagen, *Gal.* 1. 10. *Predike ick nu de menschen, ofte Godt? ofte soecke ick menschen te behagen? Want indien ick noch menschen behaagde, so en ware ick geen dienstknecht Christi.*

Het XX. Hooft-stuk.

Van de Zonden des Hertes.

EERSTE Vraag, Welcke zijn de Zonden des hertes?

I. Antw. Sy zijn ten deele in de gedachten, ten deele in vermakingen, ten deele in 't verlangen,

(*a*) Tweede Vraag, Welcke gedachten te houden zijn voor zonden?

II. Antw. De gedachte omtrent quaad is drierley. 1. In sijn eenvoudige begrijpinge. 2. Als dat begrip bygevoegt heeft eenige bewegenis van nijging tot toestemminge. 3. Als het een volle goed-vindinge en mee-stemminge heeft.

(*a*) Onbedachtheyt. (*b*) Sondige gedachten.

In

In de eerste dezer gedachten en is door zik zelf geen zonde. Want sy is geweest in Christus, die *van den geest wierdt wech geleydt in de woestijne, om versocht te worden van den duyvel. Matt.* 4. 1. Ende hier van daan recht gezeyd wort, quaad weten en is geen quaad. Maar de twee andere soorten van gedachten en zijn zonder zonde niet. Van de derde en word niet getwijffelt. Maar ook van de tweede getuigt de Schriftuur, *Jac.* 1. 14. *Een iegelick wordt versocht, als hy van sijne eygene begeerlickheyt afgetrocken ende verlockt wordt.* Waar wij ook geleert worden, hoe die quade gedachten van andere mogen onderscheyden worden, daar uyt te weten, indien eenige gedachte, aengaande het quaad, zelf in 't minste deel ons begint te aftrecken, lokasen, en kittelen. Reden is, om dat se dan begint ontfangen te worden, en ons aan te hangen, zo dat het quaad waar aan gedacht wordt, eenigsins het onze wordt, dewijle wy daar nevens beginnen bewoogen te worden, als jegens een voorwerpsel, dat met onse begeerlickheyt over een komt. Ende of wy al schoon niet verder voort en gaan, om daar aan een volle toestemminge te geven, nochtans ons daar van eenige vlek aanhangt. Maar onze Zielen na Gods Beelt gemaakt, alzoo van ons moeten bewaart worden, datse reyn zijn zelf van de minste bevleckinge. Want recht van een deftigh Auteur is waar-genoomen en geleert, *Dat een yder van Godt gestelt is tot sijns hertes, als eens Kasteels, bewaarder en beschermer tegen sijne Vyanden. Indien hy dan niet om hulpe gesmeekt, noch bystand van Godt verwacht hebbende, op de eerste afsteekinge der belegeringe, het Kasteel den Vyand overgeve, begaat hy blijkbare misdaad van verradery. Wat zal men dan zeggen van de overlevering der Sleutelen dezer Burgt, eer sy met eenige belegering benawt werde? De Sleutel dezer Burgt is de gedachte. Want deze het herte opent: deze den Duyvel inleydt. Gewisselik indien hy den Duivel van zelf die Sleutels overlangt, en zal hy noyt de schuld van verraad ontvluchten. Nu hy geeft die Sleutel aan den Duivel over, zo dikmaal hy sijn eygen gedachte in sijne handen levert, of na sijn wille denkt. Sijne gedachte te wentelen is den Sleutel des hertes tot des zelfs openinge draeyen, op dattet entelik ontslooten werde.*

(*a*) Derde Vraag, Wat vermaak omtrent het quaad voor zonde te houden is?

III. Antw. Niet alleen dat, het welke ontstaat uyt quaad in bedrijvinge van quaad, of het geen nu bedreeven is, of oock het vermaak, dat voortkomt uyt het voornemen om eenig quaad aen te rechten: Al het welck buyten twijffel seer sondich is. Want *Spr.* 2. 14. *Die blijde zijn in 't quaat doen, verheugen sich in de verkeertheden des quaden.* Ende *cap.* 10. 23. *'t Is voor den sot als spel, schendelickheyt te doen.* Maar self is sonde het enkel en onkrachtig welbehagen eens ongeoorlofden dinks, hoewel 'er geen toeleg zy dat metter daad te volbrengen. Het pleegt een toevend vermaak geheeten te worden, niet van de vertoevinge des tijts maar des verstants, dat met eenige wellust in beschouwinge des ongeoorlofden dings vertoeft. Reden nu waarom dat deze vermaking zonde is, daar in bestaat, dat vermaking is eene gelijkformigheyt der genegenheyd met de bedachte zaak, en eenige goedkeuringe

(*a*) Vermaak.

van dien vervat, *Rom.* 7. 22. *Ick hebbe*, seyat Paulus, *een vermaken in de Wet Gods na den inwendigen mensche.*

(*a*) Vierde Vraag, Of alle vermaak over een ongeoorloft ding zy zonde?

IV. Antw. 1. Indien het zy van een ongeoorloft dink ofte quaad werk, zo ver het zodanig is, dat is sondich. 2. Indien het voorkomt uyt genegenheydt, die tot zulcke dingen overwichtig is, ofte uyt allerley ongeoorlofde aenritselinge. 3. Indien het zulk een vermaak zy, dat het uyt sijn aart heeft de kracht van een oorzaak, of gevaar van gelegenheyt anbrengt om quaade herts-tochten op te wekken: als dan en magh niet getwijfelt worden, of het zonde zy. Maar zo yemand vermaakt wordt met te denken aan een quade zaak, zo ver daar in eenige natuurlike volmaaktheyd geoeffent wordt, zonder perijkel van in de zaak zelf toe te stemmen, en is 't eenvoudelik ende in zik zelf geen zonde. Gelijck als yemand vermaakt word door de gauwigheyt, behendigheyt, en standvastigheyt, welke in een onrechtvaerdigh twee-gevecht gezien wort. Reden is, om dat dit vermaak niet eygentlik en formelik doende is omtrent het quade, maar 't goede.

Omtrent onbepaalde lusten, en kan geen twijffelingh wezen, of die, zoose ten quade gedreeven worden, quaadt zijn: maar aangaende het verlangen ende die lusten, de welcke seeckere conditie en bedingh by sich hebben, zy de

Eerste Vraag, Of het den Mensche geoorloft zy sich selven eenig jammerlik quaad of ellende toe te wenschen onder beding?

V. Antw. Dat dit eenigsins geoorloft zy, blijkt 1. uyt de woorden ende het exempel des Apostels Pauli, *Rom.* 9. 3. *Ick soude selve wel wenschen verbannen te zijn van Christus, voor mijne Broederen, die mijn maaghschap zijn na den vleesche.* 2. Uyt de zaak zelve, om dat zulk een quaad metter daad ondergaan of lijden, niet alleenlik zy geoorloft, maar ook dikwils oorbaar, van wegen seker beding en conditie, die het selfde vereyscht. Gelijk Juda spreekt voor Benjamin, versoekende by Joseph in sijn plaets te mogen blijven, *Gen.* 44. 33. *Nu dan, laat doch uwen knecht voor desen jongeling mijns Heeren slave blijven: ende laat den jongeling met sijne broederen optrecken.* 3. Uyt reden, om dat quaad te lijden, door zik zelf niet quaad, of zonde en is: zo derhalven het beding, waar onder het gewenst wordt, goed zy, trekt zulk een verlangen de gedaante van goedt aan.

Tweede Vraag, of verlanging eener ongeoorlofde zaake, onder Conditie konne geoorloft wezen?

VI. Antw. 1. In die dingen, welcke alleenlik uyt het gestelt menschelick recht ongeoorloft zijn, zulcke verlangens geoorloft zijn, omdat zodanigen niet en hebben eene inwendige quaatheyt. Gelijck als of men seyde, Ick zoude uyt de Stadt over de Vesten gaan, dewijl de Poorten geslooten zijn, waare sulx niet verbooden.

VII. 2. In sommige dingen ook deur godlik recht verboden, die niet een innige boosheyt hebben, daar so vast aankleevende, of sy kan bequamelick daar van met gedachte afgetrocken en gescheyden worden; zijn zodanige verlangens deur zich selfs geoorloft, zo 'er geen gevaar is, dat men die onbe-

(*a*) Vermaak omtrent een ongeoorlofde zaak of het zonde zy.

paaldelik

paaldelik toestemmen ende inwilligen sal. Als voor exempel, ik zou Teetjen ter Vrouwe nemen, ware sy niet in 't bloed na-bestaande in een verboden graad.

VIII. 3. Verlangen om dat te doen 't geen t'enemaal en inwendelik quaad is, onder dese voorwoorden en voorwaerde, indien 't geoorloft of niet verboden was, en kan van zonde niet ontschuldigt worden, Gelijk dat iemand denckt, ik zou hoereren, waar 't niet verboden. Want onse lusten en begeerten, van misdaden vers moeten geweert zijn en afschricken: maar in diergelijke geconditioneerde verlangens eenige geneygtheyt en overwigtigheyt tot sondigen blijkt.

IX. 4. Verlangen, het welcke streckt om te doen 't geen in zik zelf quaad is, 't en zy een sonderlinge conditie of staat des levens het belettede, is zonde. Gelijk so iemand voornam in sijn gemoet, ik sou hem wreeken die my beledigt heeft, ook met vechten, ware ik geen Dienaar van Gods woort. Ick sou my tot het geselschap van dronkaarts voegen, waar 't dat ick niet en stond na sulcken bedieninge. Want sulcke Menschen van 't quaad niet simpelik afhouden, om dat het quaad is, maar om dattet den zelven min betaamt, ofte hun grooter voor-oordeel en schade toebrengen zou dan anderen.

X. 5. Wanneer het beding sodanig is, dattet de boosheyt van de daat niet weg en neemt, maar alleen het gevaar van straffe, dan is die lust een sware zonde en anwijzing van de hoogste boosheyt in 't herte. Gelijk, ik zou den Mensche dooden, zo ik kon verholen wezen: 'k zou hoereren en echt-breken, indien 'er geen Hel was. Want schoon dusdanige Mensch, onder beding, niets in wezen stelt (so men spreekt) de zaake self aengaande, efter stelt het vast en bewijst, datter in de wil eenige toegedaanheyt jegens sulken zonde is: ende geeft mede te kennen, dat hy, die de sonde so toegedaan is, wilde, wanneer 't geschieden kon, dat sodanige zonden begaan konden worden zonder eenige volgende straffe.

XI. 6. By na alle dusdanige voor-woordige lusten zijn Duivels bekoringen, die met groote perijkel worden ingelaten.

Het XXI. Hooft-stuk.

Van de Zonden des Mondts.

EERSTE Vraag, Of als nu sekere zonde in 't herte toegelaten is, door haar uyt-sprake daar niets by en komt?

I. Antw. Zo yemand zik onthoudt van dat quaad met woorden te uytten ende aan anderen te verstendigen, dat hy in 't herte heeft, om het lichtliker te volbrengen, dan neemt die stilswijgenheyt self de gedaante van zonde aan, en vermeerdert het bedachtte quaad: doch veel meer indien hy met woorden het tegendeel voor geeft. Want dat is bedroch van bedrieghelicke menschen.

Spr.

Spr. 26. 24, 25. *Die haat draagt, gelaatt sich vreemt met sijne lippen: maar in sijn binnenste stelt hy bedroch aan. Als hy met sijne stemme smeeckt, gelooft hem niet; want seven grouwelen zijn in sijn herte.* Ende *cap.* 10. 18. *Die den haat bedeckt, is van valsche lippen, ende die een quaat geruchte voortbrengt, die is een sot.* Maar zo yemand sich onthout van het quaad, dat hy gedacht heeft uyt te spreecken, daarom dat 't quaad en schandelick is, die stuyt den loop der zonde, en doet wel, volgends de lessen van Salomon, *Spr.* 30. 32. *Soo ghy dwaaslick gehandelt hebt, met u te verheffen, ende soo ghy quaad bedacht hebt; de handt op de mondt!* So hy dan voortgaat uyt te seggen, dat hy in 't herte heeft gehadt, vermeerdert hy de zonde, dewijl hy die meer voltrekt.

(*a*) Tweede Vraag, Of een ydel woort zonde zy?

II. Antw. 1. Een ydel woort, uyt sijn eygen beteykenis van 't segs-woort, is 't selfde als een onvruchtbaar woort, hebbende geen gebruyk, vrucht, of nuttigheyt. Zulk een woort nu, uyt beraat-slaagde reden voortkoomende, nawlix kan voortgebracht worden: om dat de reden en wille altoos eenig eynde en zeker goed beschowt, het welcke of de seden of de nature betreft: alzoo dat alle woort, van een beraat-slaagde reden voortkomende, nootelik moet goed ofte quaad wezen, en alzo isser, eygentlik en strengelik te spreeken, egeen ydel woort.

III. 2. Evenwel worden ydele woorden in de Schrifture geheeten sulcke spreuken, welcke weynig of niet van 't gemeyne Volk worden gade geslagen, en waar van sy meynen noyt rekenschap te sullen geven. Daar doch onse Salichmaker voorseker leert, dat van die ydele woorden sulck een rekenschap sal moeten gegeven worden, dat zelfs in zoodanige woorden stof en verdienste van de eeuwige verdoemenis konne gevonden worden. *Matt.* 12. 36. *Ick segge u, dat van elck ydel woort, 't welck de menschen sullen gesprooken hebben, sy van 't selve sullen rekenschap geven, in den dage des oordeels.*

(*b*) Derde Vraag. Of alle jok en speelachtige woorden ydel en leedich, ende also zonden zijn?

IV. Antw. Niet altoos en zijnse ledig, gemerkt sy somtijts hun gebruyk hebben, ten minsten van verquickinge of vrolikheyt. Nochte altoos zijnse zonden: om dat sy een wettig en eerlijk gebruyk hebben, *Spr.* 29. 9. *Een wijs man met een dwaas man in rechte sich begeven hebbende, 't zy dat hy,* namelik de wijze man, *beroert is ofte lacht, soo en isser doch geene ruste:* te weten van het geschil. Exempel daar van hebben wij in Elia, 1 *Kon.* 18. 27. *Het geschiede op den middach, dat Elia met de Baals Priesters spottede, ende seyde: Roepet met luyder stemme, want hy een Godt is; om dat hy in gepeyns is, ofte om dat hy wat te doen heeft, ofte om dat hy eene reyse heeft: misschien slaapt hy, ende sal wacker worden.* Derhalven diergelijcke jockernyen konnen ofte goed ofte quaad wezen.

Vierde Vraag, Of die woorden, met welcke de mensche yets goeds voorgeven, sonder eenig toeleg van 't selfde te volvoeren, zonden zijn?

V. Antw. Het zijn zonden, niet alleenlik van wegen de gebreckelickheyt

(*a*) Van ydele woorden. (*b*) Jokachtige woorden.

der

der selver, om dattet schuldige oogmerk daar niet by en is, maar ook van wegen de listigheyt en bedrieghlickheyt, die sulcke woorden verselt, en eenigsins de gedaante van leugen heeft. *Jac.* 2. 15, 16. *Indiender nu een broeder ofte suster naakt souden zijn, ende gebreck souden hebben van daagliksch voedsel: Ende iemand van u tot haar soude seggen, gaat henen in vrede, word warm, ende wordt versadight: ende ghy lieden en soudt haar niet geven de nooddruftigheden des ligchaams, wat nuttigheyt is dat?* Hy wil seggen, geene.

Vijfde Vraag, Of het sonde is veel woorden te gebruycken?

VI. Antw. 't En is in zik self geen zonde, veel woorden te gebruyken: maar dikmaal eene gelegenheyt van zondigen, *Spr.* 10. 19. *In de veelheyt der woorden en gebreeckt de overtredinge niet: maar die sijne lippen wederhoudt, is kloeck verstandich.*

Het XXII. Hooft-stuk.

Van de Zonden des Daads.

EERSTE Vraag, Of het uytterlike werk van zonde, met het innerlike samen-gevoegt, hare boosheyt vermeerdert?

I. Antw. 1. Zo ymand een krachtige wille tot zondigen heeft, dat is, in sijn wille zo gestelt zy, dat hem niets van het uytwendige werk zelf wederhoudt, dan datter geen geleegentheyt tot sondigen is, die wort, aengaande zik zelf, voor Godt geacht even te zondigen, als of hy dat werk volbracht hadt. Dit blijkt uyt de tegenstrijdige daden van gehoorzaamheyd, 2 *Cor.* 8. 12. *Want indien te voren de volvaerdigheyt des gemoets daar is, so is iemand aangenaam na 't gene dat hy heeft, niet na 't gene, dat hy niet en heeft.* So verre wordt voor Godt geacht Abrahams bereydwilligheyt om sijn sone te offeren, dat Paulus seght, *Hebr.* 11. 17. *Door het geloove heeft Abraham, als hy versocht wierdt, Isaak geoffert, ende hy die de beloften ontfangen hadde, heeft sijnen eenighgebooren geoffert.*

II. 2. Nochtans aangaande de uytstreckinge dier zonde, wort sy grooter gemaakt deur het uytterlike werk. Want de heylichmaking is grooter, als sy den Geest, Ziele en Lichaam verniewt heeft, dan of sy alleenlik een deel hervormde: gelijkerwijs d'Apostel bidt, 1 *Thess.* 5. 23. *De Godt des vredes heylige u geheel ende al, ende uwe geheel opreehte geest en ziele, ende lichaam worde onberispelick bewaart in de toekomste onses Heeren Jesu Christi.* Ende vermaant, 1 *Cor.* 6. 20. *Verheerlickt Godt in uw lichaam, ende in uwen geest, welcke Godes zijn.* En 2 *Cor.* 7. 1. *Laat ons ons selven reynigen van alle besmettinge des vleeschs ende des geests, voleyndigende de heyligmakinge in de vreese Godts.* Even also is de zonde op deze wijs grooter, alsse ook in 't Lichaam gevaren is, dan of sy alleen de Ziele had ingenomen.

III. 3. Nopende

III. 3. Nopende het letsel ofte schaade, die het uytterlicke werk andren anbrengt of door ergernis, oft door eenig dadelik ongemak, is ook de misdaad grooter in 't uyterlicke werk. Dit erkent David, na dat sijn toorn en dreyginge, om Nabal en sijn huysgesin te verdelgen, gestilt was door Abigail, 1 *Sam.* 25. 32, 33. *Doe seyde hy tot haar, Geseegent zy de Heere de Godt Israels, die u te desen dage my te gemoete gesonden heeft. Ende geseegent zy uwe raat, ende geseegent zijt ghy, dat ghy my te desen dage geweert hebt, van te komen met bloedstortinge, dat mijne handt my verlost soude hebben.*

IV. 4. Sommige straffen dan worden met recht, om het uytwendigh werck van eenige misdaad, den misdadigen toegevoert, die in het inwendige alleen plaatse hebben. Gelijck de echtscheyding geschiedt om de daad van 't overspel, maar niet om sijn enckele toelegh en voornemen.

Tweede Vraag, Of die ongemakken, welcke in d' uytkomste van 't quade werk volgen, de zonde vergrooten?

V. Antw. Die ongemacken konnen vierderley opsicht hebben tot den wille van den misdadigen: Eerstelik, dat sy recht-draats worden voorgenoomen: en dan vermeerderen sy 't mis-drijf in sijn innige natuure, 't zyse volgen, of niet volgen. Ten tweeden, dat sy van te voren gesien worden, al hoewel sy niet recht-draats voor-genomen worden; gelijck als iemand siet, dat de onnosele mensch groote ongemacken sal lijden van wegen de dieverye die hy voorheeft te begaan tegen hem: en dan worden ook deselve gezegt by duydinge, en in haar oorzaak toegelegt te wezen, en vermeerderen also de schult van die misdaat. Ten derden, dat sy noch voorgenomen noch voorzien en worden, maar nochtans eenigsins mochten en moesten voorzien en voorhoedt wezen: ende ook dan vermeerderen sy de faut, om dat sy eensdeels gehouden worden als ofse voorzien waren. Ten vierden, dat sy zonder schult niet geweeten worden: en alsdan worden sy oock tot schult niet toegereekent.

Derde Vraag, Hoe een zondig bedrijf afgebroken wort?

VI. Antw. 1. Dit en geschiedt niet, wanneer de sondige daat ophoudt alleen uyt gebreckelickheyt ende onmacht van de nature: want indien anders iemands goedkeuringe ende genegentheyt met sijne seden en manieren daar toe gedurelick strecken, als dan volhardt de zonde zelf.

VII. 2. Dit en geschiedt oock niet, wanneer alleenlick de daat van het voornemen ofte wille ophoud. Want dat kan toevallighlick gebeuren, uyt onbedachtheyt en aftreckinge van de sinnen tot andre dingen.

VIII. 3. Het sondige bedrijf wort dan zedelik afgebrooken, alleen door een goede wille en voornemen, die recht daar tegen strijden. Welk afbrek nochtans niet voltooyt en is, ten zy 'er sulk een verandering in de wille zy, hoedanige tot de ware boetvaerdigheyt gevordert wort.

Derde Boeks Eynde.

HET VIERDE BOEK.

Van de Pligten des Mensches jegens Godt.

Het Eerste Hooft-stuk.

Van den Gods-dienst.

EERSTE Vraag. Of Godts-dienstige eer Godt alleen toebehoort?

I. Antw. 1. Alle eer die van den Gods-dienst belast wort, ofte volgens aanradinge van den Gods-dienst, ymand wordt aangedaan, wort somtijts Gods-dienstig geheten: ende in die zin kan de eer, die in 't vijfde Gebod bevolen wort, Gods-dienstig genaamt worden, welke de verscheyde Schepselen toebehoort.

II. 2. Daar is ook de Burgerlijke eer, welke een zonderlinge gelijkheyt heeft met de eere, die aan Godt bewezen wordt, en om die over eenstemminge somtijts gezegt Gods-dienstig: Hoedanig is de godvruchtigheyt jegens de Ouders.

III. 3. Maar die eer, welken een eygen daad van den Gods-dienst is, alleen op Godt siet, ende hem toekomt als het recht eerwaerdige voorwerpsel van dien. Want 1. de grootste eer Godt alleene toekomt: maar de eer van Gods-dienst is de grootste. 2. Gode alleen kan die eer gegeven worden, die men schuldich is aen den stichter en Heere des levens en der eewiger geluk-zaligheyt: maar zoodanig is de Gods-dienstige eer. 3. De siele en Conscientie van den mensche zijn Godt alleen directelik onderworpen: maar dat geschiedt met Gods-dienstige eere. 4. Alleen Godt onze onbepaalde Heer is, ende heeft een onbepaalt regt om gehoorzaamheyt van ons af te eyschen: maar die voorrechten worden in de Gods-dienstige eer voor vast gestelt en erkent. 5. Over al worden sy in de H. Schriften veroordeelt, die Gods-dienstige eer een ander toe-dragen, benevens den waren Godt.

(*a*) Tweede Vraag. Hoe de Gods-dienstige eerbiedenis uyt sijn merck-teeckenen onderkent mach worden?

IV. Antw. 1. Indien eygentlick het vertrouwen des hertes op yemand gestelt wordt.

V. 2. Indien de Conscientie ymand onderworpen wordt.

VI. 3. Indien de dingen, die Godt eygen zijn, iemand toegeschreeven worden.

VII. 4. Indien de gewoonlike manier in Burgerlike eer te buyten gegaan wordt.

Derde Vraag. In wat uyterlicke daden de Gods-dienstige eer, of eerbiedenisse Gods bestaat?

(*a*) Gods-dienstige Eer.

VIII. Antw.

VIII. Antw. 1. Alle wettige daden, welcke de Menschen recht jegens Godt oeffenen, zijn daden van godvruchtige eer of dienst. Want wy uyt kracht van onse plicht jegens Godt niet doen en konnen, dan dat wy hem met onses selfs onderwerpinge en ontsag eere bieden.

IX. 2. Nochtans zijn 'er eenige daden in welcke die onderdanigheyt en toegenegentheyt meer uytdruckelik bekent gemaakt wort, als in andere: die te weten in welcke wy, by na op niets anders dan Gods eere zien, gelijck daar is, onses selfs neder-werping, knie-buyging, of demoedige neyging des Lichaams voor Godt, met welcke de uytwendige eerbiedenis of anbidding in de heylige Schrift beteeckent wordt.

(a) Vierde Vraag. Hoedanige Eer de heylige Engelen en Menschen moet gegeven worden?

X. Antw. 1. Zo sy by ons tegenwoordig zijn, moet men deselven Burgerlike eere bewijzen, volgends die uytmuntendtheyt, welke in hen is.

XI. 2. Maar so sy van ons af zijn, ofte aan ons niet en verschijnen, en moet ganschelick geen daad van dienst-biedenis jegens hen geoeffent worden.

XII. 3. Maar 't zy dat sy van ons af zijn, 't zy dat sy by ons zijn, en is men hun geen Gods-dienstige eere schuldig, om dat schoon sy een sonderling opsicht hebben op Gods voortreflikheyt, is echter die voortreflikheyt buyten hen; ende alzo en is de eer, welke die uytnementheyt toe komt, aan deselven niet toe te dragen, gelijck de volgende onderwijsingen leeren, *Hand.* 10. 25, 26. *Als het geschiedde, dat Petrus in quam, ginck hem Cornelius te gemoete, ende vallende aan sijne voeten aanbadt hy. Maar Petrus rechtede hem op, seggende, staat op, ick ben oock selve een mensche: Openb.* 19. 10. en 22. 8, 9. *Ende ick viel neder voor sijne voeten, namelick des Engels, om hem te aanbidden; Ende hy seyde tot my, siet dat ghy dat niet en doet, ick ben uw medediensknecht, ende uwer broederen, die het getuyghenisse Jesu hebben. Aanbidt Godt.*

Het II. Hooft-stuk.

Van het Geloof.

EERSTE Vraag. Hoe wort het Goddelik Geloof van een Menschelike waan en geloove onderscheyden?

I. Antw. 1. Het Godlik Geloof steunt op Gods getuygenis, 1 *Joh.* 5. 9, 10. *Indien wy het getuygenisse der menschen aannemen, het getuyghenisse Gods is meerder: want dit is het getuyghenisse Gods, 't welck hy van sijnen sone getuygt heeft. Die in den sone Gods gelooft, heeft het getuyghenisse in hem selven: die Godt niet en gelooft, heeft hem tot een leugenaar gemaakt, dewijle hy niet gelooft en heeft het getuyghenisse, dat Godt getuygt heeft van sijnen sone.*

(a) Dienst der Engelen.

II. 2. Het

II. 2. Het heeft altoos met sich samen gevoegt een godvruchtige toegedaanheyt jegens Godt: blijckende sulcks uyt de exempelen van het gelove der Outvaderen des ouden Testaments, beschreeven *Heb. c.* 11. En bysonderlick van *Abraham*, *Rom.* 4. 20. *Hy en heeft aan de beloftenisse Gods niet getwijffelt door ongelove: maar is versterckt geweest in 't gelove, gevende Godt de eere.*

III. 3. Het overwint de Werelt, en wereltsche begeerlickheden en aanlockingen. 1 *Joh.* 5. 4. *Want al wat uyt Godt geboren is overwint de werelt: ende dit is de overwinninge, die de werelt overwint, namelick ons gelove. Rom.* 4. 18. *Abraham tegen hope op hope geloofft heeft, dat hy soude worden een Vader van vele volcken: volgends 't gene geseght was, Also sal u saat wesen.*

Tweede Vraag. Wat dingen ter zaligheyt te gelooven nodig zijn?

IV. Antw. 1. Ingewickelt ten minsten zijn alle dingen te gelooven, die Godt om te gelooven voorgestelt heeft, *Hand.* 24. 14. *Paulus geloofde alles, dat in de Wet, ende in de Propheeten geschreeven is.*

V. 2. Uytdruckelick zijn die dingen te gelooven, welker kennis en begrip heeft de nootzaaklikheyt van een middel ter zaligheyt, *Joh.* 6. 53. *Jesus seyde tot de Joden, voorwaar voorwaar segge ick u lieden, tenzy, dat ghy het vleesch des Soons des mensches eetet, ende sijn bloed drinckel, so en hebt ghy gheen leven in u selven. Joh.* 17. 3. *Ende dit is het eeuwige leven, dat sy u kennen den eenigen waarachtigen Godt, ende Iesum Christum, dien ghy gesonden hebt.*

VI. 3. Welcke te kennen en gelooven nodig zijn, om die tweede soorte van dingen wel te konnen begrijpen en aanvatten, de welcke van den Apostel worden voorgestelt, *Rom.* 3. 19. 20. *Wy weten nu, dat al wat de Wet seght, sy dat spreeckt tot de gene, die onder de Wet zijn: op dat alle mondt gestopt worde, ende de geheele werelt voor Godt verdoemelick zy. Daarom en sal uyt de wercken der Wet geen vleesch gerechtvaerdight worden voor hem. Want door de Wet is de kennisse der sonde.*

Derde Vraag. Wat maat en trap van kennis nootzaaklik is in de dingen, welcke uytdruckelick gelooft worden?

VII. Antw. Sy konnen op drierley maniere gekent worden. 1. Aangaande de zelfstandigheyt van den zin oft gevoelen, waar in sy vervat worden. 2. Volgends die verklaaringe, waar mee sy onderscheydentlik in de H. Schrift tot stichtinge des Geloofs worden uytgeleydt. 3. Ten aansien van de swarigheden, die daar omtrent plegen ofte konnen geroert worden. Nu doch het is genoech ter zaligheyt de voorzeyde dingen te kennen na der zaken zelfstandigheit, en haar nootwendige verklaringe. By exempel. Het is tot zaligheyt genoeg, indien verstaan wordt dat Vader, Zoon, en H. Geest zijn een Godt in wezen, onderscheyden in drie Personen: dat Christus de waare Zone Gods is, en waare Mensch in een Persoon; schoon van de spits-zinnige onderzoekingen daar omtrent luttel ofte niets en werde verstaan.

Vierde Vraag. Of hy behouden en salich kan worden, wie yetwes gelooft dat strijdt met de dingen, welcke te gelooven noodig zijn tot zaligheyt?

VIII. Antw. Indien hy verstaat dat sy daar tegen strijden, en kan hy die beyde niet gelooven. Maar indien hy waant uyt misverstant en gebreck van onderwijzinge, dat die samen konnen bestaan, en sluit die dwaling niet uyt

van

van de zaligheyt. Want daar en is onder de sterflicke Menschen niemand, oft hy is dwaling onderhavig: nochte isser eenige dwaling in den godsdienst, of sy strijdt eenigsins met de gronden van dieselve.

Vijfde Vraag. Of sy konnen zalig worden, die na andere dingen niet en vragen, welcke niet onbepaaldelik nodig zijn ter zaligheyt.

IX. Antw. Het en kan niet geschieden, dat sy een waar geloove hebben van dingen die tot zaligheyt nootwendig zijn, die de rest verachten en versuymen. Want 1. Die over sijn zaligheyt bekommert is, zal de zekerste en meest onderscheyden kennisse van die selve na soeken. 2. Wie door een waar geloove Gode anhangt, die sal Gods wille en geboden grootelix achten. 3. Wie een waar geloof heeft, die en zal sijn zaligheyt niet alleen, maar mede Godes eere zoeken. 4. Het waar geloof (gelijk alle andre dingen) zal zoecken sijn behoudenis en aan-was. 5. Ook wordt het door alle dingen, die tot de nature des geloofs behooren, en daar mede overeenstemmen, sonderling vermaakt.

Zeste Vraag. Of yemand met een Goddelik geloof het valsche gelooven kan?

X. Antw. 1. Het Goddelik geloof noch door zich zelf, noch by geval, noch rechtelik of onrechtelik is oorzaak ener valsche toestemminge, zo ver sy valsch is. Want also zow Godt en Gods waarheyd wezen oorzaak van valscheyt.

XI. 2. Nochtans kan het goddelik geloof als een oorzaak samen-lopen, wat aangaat de daad self van te stemmen het geene dat valsch is, uyt quaade toepassinge, so seght de Euangeliste Lucas, *Hand.* 21. 10, 11. *Een seker Propheet Agabus quam af van Iudea tot ons, ende nam den gordel Pauli, ende sijns selfs handen ende voeten gebonden hebbende, seyde, Dit seght de heylige Geest, Den man wiens dese gordel is, sullen de Joden also te Jerusalem binden, ende overleveren in de handen der Heydenen.* 't Welck niet tegenstaande het sekerlick moest geschieden, seydt hy nochtans, v. 12. *Als wy dit nu hoorden, baden beyde wy ende die van die plaetse waren, dat hy*, namelick Paulus, *niet en soude opgaan na Jerusalem.* Even eens draaght haar de sake toe in alle sulcke besluytredenen, welker ware gront-reden is uyt Goddelik geloove, maar de opneming word toegelaten uyt menschelik geloove ofte valschen waan. By exempel. Al wat in de H. Schriften geopenbaart wort, is waarachtig: maar in de H. Schriften word geopenbaart dat de heylige Martelaars duyzend Jaar voor andre Menschen zullen opstaan: zo dan ist waarachtig.

Zevende Vraag. Of ymand het Godlik gelove qualik gebruyken kan, mits dat te richten tot een quaad einde, ydele eere, oft iets anders des gelijke?

XII. Antw. Het Goddelik geloof zelf en kan door zik zelf tot geen quaad eynde gebragt worden: maar eenige wetenschap daar door verkregen, kan alzo verkeert worden, 1 *Cor.* 8. 1, 2. *De kennisse maakt opgeblasen, maar de liefde sticht. Ende so iemandt meynt yet te weten, die en heeft noch niets gekent, gelijck men behoort te kennen.* Dit wiert verhoedt in Paulus, die seght, 2 *Cor.* 12. 7. *Op dat ick my door de uytnementheyt der openbaringen niet en soude verheffen, so is my gegeven een scherpe doorn in het vleesch, namelick een Engel des Satans, dat hy my met vuysten slaan soude, op dat ick my niet en soude verheffen.*

Achste

Achste Vraag. Hoedanige zekerheyt in 't Goddelik geloove zy?

XIII. Antw. 1. Van de zijde des voorworpsels, dat is het woort Gods, is de zekerheyt des geloofs grooter, als van ygelik natuurlike kennisse.

XIV. 2. Ook van de zijde des onderworpsels, dat is de gelovige self, maakt het uyt sijn natuur vaster toestemminge in ons, als natuurlike wetenschap, om dattet op wisser oorzaak steunt.

XV. 3. Om dat evenwel 'smensches verstant meerder gelijkmatigheyt heeft tot natuurlik bekende dingen, die het selve oock met voller begrip achtervolght, daarom ist dat het verstant niet altoos en gebruykt het Licht des geloofs met die zekerheyt, waar me het de natuurlike wetenschap gebruykt.

XVI. 4. Hierom ist, dat opschortingen des geloofs en onberaatslaaghde onwillige twijffelingen met waar geloot konnen bestaan, om des geloofs onvolmaaktheyt, en zwakheyt des verstants.

Negende Vraag. Of een geloovige met onfeylbare gewisheyt zeker zy dat hy 't geloove heeft?

XVII. Antw. 1. Uyt den aart der zake, en gemeyne order ist so, dat hy die gelooft hem selven kent en weet dat hy gelooft. Want het verstant over sijn werkinge wort omgebogen, en begrijpt als by schijnbare ervarenis wat 't doet, gelijk ook wat de wille wilt. Want gelijkerwijs wy door natuurlike wetenschap seker zijn, niet alleen van 't voorworpsel dat wy rechtdraats weten, maar mede dat wy dat weten, en ook weten of de wil tot dat voorworpsel gedreeven werde, dan niet, alzo mede in 't geloove. Anders en zou niemand konnen zeggen, Ik gelove, gelijck hy die blint geweest was, *Joh.* 9. 38. *Ik geloove, Heere,*

XVIII. 2. Het word ook allen gelovigen bevolen, niet alleenlik dat sy gelooven, maar ook dat sy zekerlik weten moeten dat sy geloven. 2 *Cor.* 13. 5. *Ondersoeckt u selven, of ghy in het geloove zijt, beproeft u selven. Ofte en kent ghy u selven niet, dat Jesus Christus in u is? 't en zy dat ghy eenichsins verworpelick zijt.*

XIX. 3. Niemand en kan van de zekerheyt sijner toestemminge twijfelen, die niet met een van de waarheyt des voorworpsels twijfelt: wie twijfelt, of hy zekerlik gelooft dat Christus Godt zy, die twijfelt ook eenigsins, of Christus Godt is.

XX. 4. Die ondervindelike zekerheyt en kan men niet alleen hebben van des daads zelfstandigheyt, maar ook van hare wezentlike gedaante, dattet geloof, 't geen men heeft, waarlik Godtlik zy. Om dattet verstant door sijne omgeboogen werkinge, niet alleen de daad zelve begrijpt, maar ook hare wijse en gedaante, die het verstant voorgestelt wordt, samen met de hoedanigheyt en toegenegentheyt, waar uyt sy voor komt.

XXI. 5. Behalven die ondervindelikke gewisheyt, isser ook een andere gewisheyt des geloofs, uyt het getuygenis des heyligen Geests, *die getuyght met onsen geest, dat wy kinderen Godts zijn, Rom.* 8. 16. Want als hy getuygt dat wy Kinderen Gods zijn, dan getuygt hy met een dat wy het geloof hebben. 't welck den Kinderen Gods eygen is.

XXII. 6. Ook isser een zekerheyt des geloofs, die ontstaat uyt sijn eygene daden

daden, onderscheydentlik begreepen. Gelijck als iemand hem selven kent ende weet, dat hy uyt eene heylige geneegentheyt tot Godt bereydt is, om alle vleeslike reden ende zik zelf geheel te verloochenen, op dat hy God na sijn wille, in het woort geopenbaart, aenhangen mach.

XXIII. 7. Efter kan 'er zulk een beswijming en taning zijn in de ombuyginge en aanmerckinge des verstants, over sijn daad: zulke verlating des heyligen Geests: en zulk een onderlating van de werckingen des Geloofs, dat een geloovigh Mensch voor een tijt niet en weete, dat hy gelooft; 't geen hy nochtans waarlik gelooft; ja dat hy valschelick oordeelt van hem selven, dat hy ongelovich zy.

Het III. Hooft-stuk.

Van de uyterlijke Belijdenisse des Geloofs.

EERSTE Vraag. Of de uyterlijke Belijdenis nootwendig zy?

I. Antw. Sy is om vele oorzaken nootwendig. 1. Om dat Godt de selve aan ons bevolen heeft, 1 *Petr*. 3. 15. *Heylight Godt den Heere in uwe herten; ende zijt altyt bereydt tot verantwoordinge aan een iegelick, die u rekenschap afeyscht van de hope die in u is, met sachtmoedigheit en vreese*. 2. Om dat sy de belofte van zaligheyt heeft, *Matth*. 10. 32. *Een iegelick dan, die my belijden sal voor de menschen, dien sal ick oock belijden voor mijnen Vader, die in de hemelen is. Rom*. 10. 10. *Want met der herten gelooft men ter rechtvaerdigheyt, ende met den monde belijdt men ter saligheyt*. 3. Om dat het verzuym dezes pligts de grootste bedreyginge heeft bygevoegt, *Marc*. 8. 38. *Luc*. 9. 26. *So wie hem mijns ende mijner woorden sal geschaamt hebben in dit overspelich ende sondich geslachte, diens sal hem de Sone des Mensches, oock schamen, wanneer hy sal komen in de heerlickheyt sijns Vaders, met de heylige Engelen. Luc*. 18. 8. *Doch de Sone des Mensches, als hy komt, sal hy oock geloove vinden op der aarde? 2 Tim*. 2. 12. *Indien wy verdragen, wy sullen oock met hem heerschen: indien wy hem verloochenen, hy sal ons ook verloochenen*. 4. Om dat die Belijdenis tot opbouwinge van andre Menschen doet, en haar verzuim zet die selven een anstoot, *Phil*. 1. 12, 13. seydt d'Apostel, *Ick wil, dat ghy weet, broeders, dat het gene aan my is geschiedt, meer tot bevorderinge des Euangeliums gekomen is: also dat mijne banden in Christo openbaar geworden zijn in 't gantsche Richthuys, ende allen anderen*. Ende *Phil*. 2. 15, 16. *Op dat ghy moogt onberispelick ende oprecht zijn, kinderen Gods zijnde, onstraffelick in 't midden van een krom ende verdraayt geslachte: onder welcke ghy schijnet als lichten in de werelt: Voorhoudende het woort des levens*. 6. Om dat de belijdenis des geloofs doet ter eeren Gods, *Phil*. 1. 20. *In alle vrymoedicheyt, gelijck alle tijt, also oock nu, Christus sal groot gemaackt worden in mijn lichaam, het zy door het leven, hetzij door de*

doot,

doot, en sijn verlochning den Name Gods de grootste smaadheyd aendoet, als offet een schandelick ding was, *Luc.* 9. 26.

Tweede Vraag. Of die belijdenis altijt en over al nootwendig zy?

II. Antw. 1. Altijt en over al wort vereyscht, dat wy 't geloove niet verzaken, of het tegendeel des waren geloofs eenigsins belijden, ofte van ons geven. 2. Overal nochtans zonder onderscheyd te belijden wat wy gelooven, noch noodig is noch te passe komt, *Matt.* 7. 6. *En geeft het heylige den honden niet, noch en werpt uwe paerlen niet voor de swijnen: op dat sy niet t'eeniger tijt de selve met hare voeten en vertreeden, ende haar omkeerende u en verscheuren.* Gelijck indien een dol Mensche met den blooten Degen opstondt, en zeyde, die zik belijd een Christen te wezen, zal verdaan worden, dan ter tijt het geloof by hem te belijden en zou niet raadzaam zijn. Maar als dan eerst, wanneer 'er ten minsten eenige hope is, dat onze belijdenisse sal strekken tot heerlikheyt Gods en stichtinge des naastes. Want een middel wordt geoordeelt nootwendig te wesen uyt het opzicht, dattet heeft tot een seker goedt eynde.

Derde Vraag. Of men openbaarlik, angaende 't geloof, gevraagt van een die in aenzienlijkheyt is gestelt, gehouden zy bekentenis te doen?

III. Antw. Volgends de gemeyne order is hy daar toe gehouden, na de vermaninge, 1 *Pet.* 3. 15. siet de selve Antw. 1. Om dattet tot eere Godts en anderer heyl behoort, *Matt.* 10. 18. *Ghy sult oock voor de Stadhouders ende Koningen geleyd worden om mijnent wille, haer ende den heydenen tot getuygenisse.*

Vierde Vraag. Of yemand door nood gedrongen zijnde een veroordeelden Godsdienst bywezen kan, indien hy anders sijn sin en genegentheyt vreemt daar van houdt?

IV. Antw. Indien hy daar zonder onderscheyt is, zik dragende op de zelve wijs, zo sy pleegen, welcke dezen dienst belijden, zondigt hy zwaarlix. 1. Tegen sijnen naaste, 1 *Cor.* 8. 10, 12. *Want so iemand u, die de kennisse hebt, siet in der afgoden tempel aansitten, en sal de Conscientie desselven die swack is, niet gestijft worden om te eeten de dingen, die den afgoden geoffert zijn? Doch ghy lieden, also tegen de broeders sondigende, ende hare swacke Conscientie quetsende, sondight tegen Christus.* En 2. tegens Godt, 1 *Cor.* 10. 20, 21, 22. *Ja ick segge, dat 't gene de heydenen offeren, sy den duyvelen offeren, ende niet Gode. Ende ick en wil niet, dat ghy met de duyvelen gemeynschap hebt. Ghy en kondt den drinckbeker des Heeren niet drincken, ende den drinkbeker der duyvelen: Ghy en kondet niet deelachtich zijn der tafel des Heeren, ende der tafel der duyvelen. Of tergen wy den Heere? Zijn wy stercker dan hy?*

Vijfde Vraag. Of't geoorlooft zy, om gevaar te vermijden, de Ceremonien te gebruyken, die zodanigen dienst aangaan?

V. Antw. 't Is niet geoorloft. Want het eygen eynde der Kerk-gebruyken is belijdenis; wie derhalven een Afgodisch kerk-gebaar gebruykt, die doet eensdeels belydenis van Afgoderye.

VI. Hoe wel 't dan zy geoorloft, allerhande Burgerlike kleedinge van

ongelovigen

ongelovigen te gebruyken, nochtans dat kleed, welck een eygen leus van godsdienst is, uyt sijne inzettinge godsdienstig, en mag onder die gedaante niemand gebruyken zonder misdaad.

(*a*) VII. Zeste Vraag. Of'et in vervolginge geoorloft zy te vluchten, en meest den Herder der Gemeynte?

VIII. Antw. 1. Dat eenig vlucht geoorloft is, schijnt toe 1. Uyt Christus berichtinge, *Matt.* 10. 16, 23. *Siet ick sende u als schapen in 't midden der wolven: zijt dan voorsichtigh gelyck de slangen, ende oprecht gelijck de duyven. Wanneer sy u dan in dese stad, vervolgen, vliedt in de andere.* 2. Uyt het doen en voorbeeld van Christus self, *Matt.* 12. 14, 15. *De Phariseën uytgegaan sijnde, hielden t'samen raat tegen hem, hoe sy hem dooden mochten. Maar Jesus dat wetende vertrok van daar.* En *c.* 14. 13. *Als Jesus dit hoorde*, te weten Johannis des Doopers gevanckenisse en onthoofdinge, *vertrock hy van daar te schepe, na een woeste plaetse alleen.* Ende *Joh.* 10. 39. *Sy sochten dan wederom hem te grypen, ende hy ontginck uit hare handt.* 3. Uyt 't exempel der Heyligen, als van Moses, *Hebr.* 11. 27. *Door het gelove heeft hy Egypten verlaten, niet vresende den toorn des Konings.* Elias, 1 *Kon.* 19. 3. *Doe hy dat sach*, dat Isebel voor hadde hem te doden, *maackte hy sich op, ende hy ginck henen om sijns levens wille, ende quam tot Berseba, die in Juda is.* Verscheyde Propheten, 1 *Kon.* 18. 13. *Van de welcke Obadjah hondert man heeft verborgen, t'elcken vijftigh man in een spelonckе, ende die met broot ende water onderhouden heeft.* En des Apostels Pauli, *Hand.* 9. 25. *Dien de Discipelen namen des nachts, ende lieten hem neder door de muur, hem aflatende in een mande.* 4. Uyt reden, om dat de Menschen door de Wet der nature gehouden worden hun leven te beschermen, tot dat opentlik blijkt dat de God en Heere des levens het weder eyscht, dat is, tot dat de noot, ofte nut der heerlikheyt Gods, ende het heyl of welstant der Gemeynte hen aanraadt hun leven te verliesen.

VIII. 2. Het is hun niet geoorloft te vluchten, welker jegenwoordigheyt tot stichtinge der gemeynte noodig is. Want dat zijn zow niet zo zeer de vervolginge mijden, als sijn plicht ontzeggen en verlopen.

IX. 2. In gemeyne, en niet persoonlike vervolginge, ist den Herder schandelik zonderlinge vrees voor te wenden, die aan de geheele Kercke een voorbeelt van kloekheit en stantvastigheit wezen moet.

Zevende Vraag. Of men om de belijdenis der waarheyt gevangen en gekerkert, 't gevangenhuys oorloofdelick uytbreecken, en de Wachters bedriegen mag?

X. Antw. Men mag niet, 1. Om dat men nu geroepen is om met sijn bloedt belijdenis te doen. 2. Om dat dit zou zijn gewelt doen aan 't openbaar gezag van de Overigheyt. 3. Om dat de Apostelen en andre Heyligen, welker exempels ons aenbevolen worden, van zulkke raetslagen zich onthouden hebben.

Achtste Vraag. Of een gelovig Mensche geoorloft zy, in zulk een geval zik met Ransoen te lossen?

XI. Antw. 1. Dat dit niet altijt geoorloft en is, blijkt uyt het exempel

(*a*) Vlucht in vervolginge.

des

des Apostels Pauli, *Hand.* 24. 26. *Felix hoopte, dat hem van Paulus geldt gegeven soude worden, op dat hy hem los liete: waarom hy hem oock dickmaals ontboodt, ende spracK met hem.*

XII. 2. Nochtans dat dit somtijts geoorloft zy, schijnt uyt den aart der zaake. Want indien hy, die macht heeft los te laten, begeerig tot winst en profijt, den prijs van los-latinge zoekt, en d'omstandigheden zodanig zijn, dat men onslakinge om niet aannemen mag, dan ist niet min geoorloft die met verlies van gelt te bezorgen, als van een Struyk-rover sijn leven met geld te verlossen.

XIII. 3. In deze en diergelijke gevallen, moet de eere Gods, de stichtinge van sijn Gemeynte, ende de gestaltenis van onse eygen Conscientie altijt by ons het meeste gelden, en swaarst wegen om dit ofte dat te doen.

Negende Vraag. Of ongeloovige Menschen, van hun die sy onderhoorig zijn, tot bekentenis des waren geloofs moeten gedreeven worden?

XIV. Antw. 1. Dat en moet niet gedaan worden. 1. Om dattet geloof zelf door bedwang den menschen niet en kan ingeteelt worden. De daad des waren geloofs altoos uyt vryen wille voorkomt, maar niet uyt vrees of gewelt. *Psal.* 47. 10. *De Edele* (ofte gewillige) *der volcken zijn versamelt tot het volck des Gods Abrahams.* Ende *Hand.* 2 41. *Die dan sijn*, namelik Petri, *woord gaerne aannamen, wierden gedoopt.* 2. Om dat de uyterlijke belijdenis zonder het inwendige geloof is geveynstheyt. 3. Om dat de gemeynte dus doende bedorven wordt, dewijl sulcke persoonen, die niet bequaam en zijn, der zelve voor leden en worden opgedrongen.

XV. 2. Nochtans konnen sy door goeddadigheyt aangelokt, en door versteekinge van gunst bewogen worden, dat sy ernstelik dencken om het geloof te omhelzen.

XVI. 4. Oock konnen sy voortgedreven worden om eenige onderrichtinge angaende het geloof te hooren. Want deze onderwijzing hare vrijheyt niet weg en neemt.

XVII. 4. Mede konnen sy gedwongen worden, dat sy 't ware geloof niet en lasteren, ofte sijne voortsettinge verhinderen.

Het VI. Hooft-stuk.

Van de Ketterye.

EERSTE Vraag. Wie voor een Ketter te houden zy?

I. Antw. 1. Op dat ymand een Ketter zy in die zin en meyninge, welke in de Kercke Gods plaetse gekregen heeft, wort vereyscht, 1. Dat hy eenige belijdenis doe van het Christendom, dat is, dat hy zy of gedoopt of ten minste in de Christelicke leere onderwezen. Want *haeresis* (*Kettery*) een Griex woord is, en beduyt eene verkiezinge, zo dat een Ketter sulcken mensche beteekent,

ende

die de waerheyt verlatende, welke hy eensdeels beleedt, naderhandt verkiest ende aanhangt eene dwalinge, die daar tegen strijdt. Maar die de waarheyt noyt beleeden heeft, schoon hy 't zelve gevoelen heeft, als een Ketter, en word hy efter niet een Ketter, maar een ongeloovige geheeten.

II. Wort 2. vereyscht, dat hy eene dwalinge omhelst, niet alleenlik tegen de leere die in de H. Schriftuur in 't gemeen overgeleevert is, maar ook tegen die leere, welke betreft de Hooft-som en 't wezen van het geloof ofte zeden. Want dusdanig onderscheyd tussen de voorneemste en min voorneemste leeringen leert ons de Apostel, 1 *Cor.* 3. 12, 13. *Indien iemand op dit fundament bouwt, gout, silver, kostelicke steenen, hout, hooy, stoppelen; Een iegelicks werck sal openbaar worden.* Hoe wel nu Kettery eygentlik tegens het geloof strijdt, moet sy evenwel oock tot de zeden uytgestrekt worden: om dat de gront van dolinge, in de zeden, is eenige miswaan in 't gelove, 1 *Tim.* 4. 1, 2, 3, 4. *De geest seght duydelick, dat in de laatste tijden sommige sullen afvallen van het geloove, haer begevende tot verleydende geesten, ende leeringen der duyvelen; door geveynstheyt der leugenspreeckers, hebbende hare Conscientie als met een brand yser toegeschroeyt, verbiedende te houwelicken, gebiedende van spijsen te onthouden, die Godt geschapen heeft tot nuttinge met dancksegginge, voor de gelovige, ende die de waarheyt hebben bekent. Want alle schepsel Gods is goed, ende daar en is niet verworpelick, met dancksegginge genomen zijnde.* Op dat nu eenige dwaling ketterije zy, moet sy strijden tegen het geloof, zo dat sy het selve nootzaakelik omkere. Andersints is 't een dwaling in 't geloof, of omtrent het geloof, niet Kettery tegens het geloof.

III. Wordt 3. vereyst, dat die dwaling samen gevoegt hebbe hals-sterkheyt en wederspannigheit des gemoets, *Tit.* 3. 10. *Eenen ketterschen mensche verwerpt na de eerste en tweede vermaninge.*

IV. Die mensche nu met regt hals-sterkig gehouden wordt, die als de waarheyt niet alleen duidelik in de H. Schriften ontdekt wordt, maar hem ook genoegsaam voorgestelt en beduit wordt, nochtans sijn mis-waan zo anhangt, dat hy zik of tegen de H. Schrifture stelt, ofte haare zin-uytinge uyt boosheyt van gemoet niet begrijpen wilt. Want hartneckig is hy, die niet bereyd en is al sijn verstant en reden onder de leere der H. Schrifture gevangen te geven.

V. Derhalven kan ymand na de stoffe kettersch wezen, terwijl hy sijn toestemminge aen een verderflike dwalinge verleent, of uyt eenvoudige gemaklikheyt, lichtvaerdigheyt, en reukeloosheyt om Ketters te gelooven, die onder eenigen eerliken schijn bedriegen; ofte uyt onwetenheyt, die in forme geen Ketter en is, dewijl hartneckigheit en stijfzinnigheyt daar niet is, ende hy alzo enkelik voor een Ketter niet te houden is.

Tweede Vraag. Of de Papisten Ketters zijn?

VI. Antw. 1. Het Pausdom, gelijk 't van de *Trentische* Kerken zameninge is bevestigt geweest, is een verderflijke Kettery. Eerstelik, om dattet het waare en zaligmakende Geloof rechtdraats uytroeyt, dewijl het den mensche leert sijn geloove en betrouwen op de schepselen te stellen: ende de genaamde goede wercken en menschelicke overleveringen, in plaatse des geloofs, opdringt, gelijk mede den Roomschen Paus en sijne Schepsels in plaatse van Christus.

Ten

Ten tweden, om dattet op menigerley wijzen 't voornaemste deel der godzaligheyt omkeert, in eenen valschen dienst en Afgoderije. Ten derden, om dattet in 't beschermen en voortspreyden dier dwalinge zo groten stijfzinnigheyt oeffent, dat het de Schriftuur zelve op verscheyde manieren beschuldigt, die den Volke Gods ontneemt, ende sijn selfs gezag en goeddunckeu onderwerpt.

VII. 2. Dat het Pausdom niet en pleegt onder de Ketteryen getelt te worden, geschiedt om de navolgende redenen. Eerst, om dattet niet en is een zekere bezondre Kettery, maar gelijk als een zeker Lichaam uyt menigerley Ketteryen samen gesmolten en te voorschijn gebracht. Want gelijk het Turkendom een mengeling der voorgaende Ketteryen is, in 't Oosten en Zuyden, alzo is 't Pausdom, hoe wel onder een anderen schijn, een Stink-kolk van menigerley Ketteryen in 't Westen en Noorden. Ten tweeden, om dat het niet eens voor al op gekomen is, maar allengskens, en voet voor voet machtig geworden. Ten derden, om dat het veel verderflicke dwalingen niet zo zeer opentlik met woorden verkondigt en belijdt, als wel dat het deselve in der daad uytbroeyt en bevordert door een verborgentheyt der ongerechtigheyt. Ten vierden, om dat het de Kercke niet so seer openbaarlick aangevochten en bestreeden heeft, als wel dat het de Kerke zelve besprongen, ingenomen, ende haar tijtel zich angematigt heeft.

VIII. 3. Om datter evenwel vele onder de Papisten zijn, die 't geheym des Pausdoms niet en verstaan, maar ten deele uyt vreeze van gevaar, ten deele uyt gewoonte, en eenvoudelik 't Pausdom anhangen, over zulx en zijn niet alle Papisten onbepaaldelick voor zodanige Ketters te houden, voor de welcken geen hope is van zaligheyt: alhoewel wy uyt hunne belijdenis niet konnen voor seker houden noch bevestigen, dat sy den wech der salicheyt betreden.

Derde Vraag. Of de Wederdoopers voor Ketters te houden zijn?

IX. Antw. Eygentlik en zijn sy geen Ketters zo alsse enkelik den Kinderdoop ontkennen, hoewel dat een misverstant zy 't welck in de gemeente niet te verdragen is: om dat sy met deze dwalinge de Hooft-som des geloofs, ter zaligheyt nootwendig, niet omwerpen. Maar sy zijn Ketters, voor so verre als sy de oorspronckelijke of erfsonde, ende de ontfankenisse en geboorte van de menschelicke nature Christi, uyt de geluksalige Maagt Maria, ontkennen en loochenen.

Vierde Vraag. Of de Remonstranten (dat is vertoonders) Ketters zijn?

X. Antw. Der Remonstranten gevoelen, gelijk het van 't gemeyne Volk hun gunstig wordt opgenomen, en is eygentlik geen Kettery, maar een gevaarlike dwaling in 't geloove, tot Ketterye strekkende. Maar gelijk het van sommigen onder de selve wordt opgenomen en verdeedicht, ist een Pelagiaanse Kettery: om dattet de krachtige werkinge der inwendige genade ontkent nootwendig te wezen, om de bekeeringe ende het Geloof in de menschen te wercken.

Vijfde Vraag. Of de Luthersehen zijn Ketters?

XI. Antw. Die onder hen stijf-koppelick voorstaan de over-al-tegenwoordigheyt van Christus Menschelijke nature, en konnen van Ketterye niet verschoont worden: vermits dat gevoelen recht aan de menschelijke nature Christi

om

om verrewerpt. Maar om datter onder hen vele van dat gevoelen vreemd zijn, en andre dat meer uyt twistinge voorstaan, als van harten geloven, daarom zijnse liever van dommigheyt en raserye, ofte scheuringe, dan van Ketterye te betigtigen.

Zeste Vraag. Of de Ketters van de Burgerlijke Overheyt moeten gestraft worden?

XII. Antw. 1. Dat Ketters moeten ingebonden worden van alle Godvruchtige menschen, volgends die beroepinge en macht, welcke sy van Godt ontfangen hebben, uyt den aart der zake genoeg blijkt: om dat alle godvruchtige Christenen tot den Christeliken strijd geroepen worden, op dat sy alle zich in hunne stant-plaatsen stellen tegen het Rijke der duysternisse.

XIII. 2. De plaats ende het ampt der Overheyt vordert, dat sy de ondeugende versteurders tegenhoude mettet Zwaert, oft openbare en uytterlike macht, wanneer het noodig is, *Rom.* 13. 4. *Want sy is Gods dienaresse, u ten goede. Maar indien ghy quaad doet, so vreest: want sy en draagt het swaert niet te vergeefs. Want sy is Gods dienaresse, een wreekster tot straffe den genen die quaat doet.* 1 *Tim.* 2. 2. *De Koningen en alle die in hoogheyt zijn* moeten besorgen, *op dat wy een gerust ende stil leven leyden mogen in alle godsaligheyt ende eerbaarheyt.*

XIV. 3. Indien dan de Ketters baar-blijkelik en opentlik de gemeyne ruste en welstant schadelik zijn, moeten sy van d'Overheyt met openbare macht wederhouden worden.

XV. 4. Doch indien sy ook openbaarlik Gods Lasteraars zijn, en in die Gods lasteringen hartneckig en onreckelick, kan hun ook hals straf worden aangedaan. Want die Wet *Levit.* 24. 15, 16. *Een yder, als hy sijnen Godt gevloeckt sal hebben, so sal hy sijne sonde dragen. Ende wie den Naam des Heeren gelastert sal hebben, sal sekerlick gedoodt worden, de gansche vergadering sal hem sekerlick steenigen: also sal de vreemdeling zijn, gelijck de inboorling, als hy den Naam sal gelastert hebben, hy sal gedoodt worden*, hoewel sy den Christenen niet en verbindt als een Wet, nochtans zoo ver sy een Leere is van Godt voortgekomen, behoort in zaaken van dezelve slag tot bestieringe der Christenen. Derhalven wanneer Gods heerlikheyt en het heyl der Kercke diergelijken straf vordert, mag sy, en andere heel-middelen vergeefs verzocht zijnde, moet sy oock vande Christelike Majestraat aangerecht worden.

Het V. Hooft-stuk.

Van de Afvalligheyt.

ZEVENDE Vraag. Wie te houden zy voor een Afvallige?

1. Antw. Hy is eygentlik een afvallige, die het waare Geloof te voren beleeden hebbende, daar van in 't geheel afwijkt. Want een afvallige 't zelfde beduydt, dat een verlater en overloper. Zulk een is geweest de Keyser *Juliaan*,

gebynaamt

gebynaamt de Afvallige: Zulcke zijn ook die uyt de Christenen, of Joden, of Muhammedisten en Turcken worden.

II. Maar by gelijkenis, wort hy mede zo geheeten, die in 't meestendeel van 't waare Geloove afwijkt: Gelijk die van de waarheyt des Euangeliums afvallen tot de Papisten. Een afvallige dan sleept dat geheel met zik, na het wezen der sake, 't geen een Ketter doet, maar voegt daar en boven noch by syne geheele ongelovicheyt.

Achtste Vraag. Wat onderscheyt van trappen isser tusschen ongelovigen, Ketters, en afvalligen, dat is welcke onder die het allerswaarste zondigen?

III. Antw. 1. Afval is zwarer zonde, als weygering van onderdanigheyd. Want in afval worden meerder dingen, die Godt aangaan, verworpen; meerder banden van vereenige geschonden; en Godt zelf stilzwijgende beschuldigt als of hy onrechtvaerdich ware. Daar tegen hy klaagt, *Mich.* 6. 3. *O mijn volck, wat heb' ick u gedaan? ende waer mede heb' ick u vermoeyt? betuygt tegen my.* Wanneer derhalven 2. de andere dingen even gelijck zijn, dan ist dat de afvalligen het allerzwaarst zondigen, 2 *Pet.* 2. 21. *Want het ware haar beter, dat sy den wech der gerechtigheyt niet gekent en hadden, dan dat sy die gekent hebbende weder afkeren van het heylich gebodt, dat haer overgegeven was.* Insonderheyt maken sy hare sonde swaar, indien sy de bekende waarheyt niet alleen verloochenen, maar oock bestrijden. Gelijck Paulus verhaalt, dat hy gedaan heeft vòòr sijne bekeeringe, *Hand.* 26. 11. *Door alle de Synagogen hebbe ick vele van de heyligen dickmaal gestraft, ende gedwongen te lasteren: ende boven maten tegen haer woedende, hebbe ick se vervolgt, oock tot in de buytenlandsche steeden.* Ende betuygt 1. *Tim.* 1. 20. *Dat hy Hymeneus ende Alexander den Satan overgegeven heeft, op dat sy souden leeren niet meer te lasteren.*

IV. Doch Ketters komen naast aan Afvalligen, om dat sy, samen met die zelven, afwijken van de erkende waarheyt, en van 't geloove, dat met heylige banden samen gevoeght ende verknocht is. Maar de afvalligen van meerder dingen afstaan.

V. De Joden en Heydenen, na uytstreckinge van ongeloof, meerder misdoen, dan Ketters, om dat sy in meer dwalingen steecken en leven: maar efter is de misdaad eens Ketters ingetogen grooter: om dat hy door de Wet des Geloofs meer verbonden is geweest, dan sy, van wien het geloof noyt is angenomen.

VI. Even sulck onderscheyd isser tussen de ongeloovigheyt van Joden en Heydenen. Want de Heydenen in meerder stucken des geloofs dwalen, maar de Joden swaarder sondigen, om dat sy de waarheyd van de Propheten angenomen hebben, en eeniger wijs belijden, ende alzo der Wet des Geloofs meer onderworpen worden, dan de Heydenen.

VII. Dezelve gelijkmatigheyt is mede waar te nemen onder de Christenen zelfs, die of met woorden, of werken, Christi waarheyt verzaken. Want hoe sy in de waerheyt volkomener onderwezen zijn geweest, zo veel grover sy sich besondigen, als sy van die selve afgaan.

Negende Vraag. Hoe dat te verstaan is, 2 *Joh. vers* 10. *En zegt tot hem niet, Zijt gegroet?*

VIII. Antw.

VIII. Antw. Van afvalligen en Ketters voornemelik. Want van die buyten zijn, de Apostelen niet evel eens oordeelen, 1 *Cor.* 5. 12. *Want wat heb' ick oock te oordeelen die buyten sijn? oordeelt ghy lieden niet die binnen zijn?*

IX. Zelfs ook niet verboden worden de nootwendige beleeftheyts-pligten tegens de Ketters en afvalligen, maar wordt ons belast, dat wy stantvastelick eene verfoejinge van hare afdwalingen betoonen, enke sulck een onderhandeling met haer wordt ons verboden, die met een rechte verfoeyinge niet bestaan en kan.

Het VI. Hooft-stuk.

Van de Hoope.

EERSTE Vraag. Welcke dingen de teekenen van de ware Hoope zijn?

I. Antw. 1. Indien sy steunt alleen op Gods genade en sijn genadige beloften, 1 *Pet.* 1. 13. *Daarom opschortende de lendenen uwes verstants ende nuchteren zijnde, hoopt volkomelick op de genade, die u toegebracht wordt in de openbaringe Jesu Christi.*

II. 2. Indien sy zorge baart, om Gode in alles te behagen, 1 *Joh.* 3. 3. *Ende een iegelick, die dese hope op hem heeft, die reynigt hem selven, gelijck hy reyn is.*

III. 3. Indien sy de middelen, van Godt verordent, aanraadt vlijtelick te gebruyken, en van andren af te houden, *Hebr.* 10. 23. 24, 25. *Laat ons de onwanckelbare belijdenisse der hope vast houden: Want die het belooft heeft, is getrouw. Ende laat ons op malckanderen acht nemen tot opscherpinge der liefde, ende der goede wercken. Ende laat ons onse onderlinge byeenkomste niet nalaten, gelijck sommige de gewoonte hebben, maar malckanderen vermanen: ende dat so veel te meer, als ghy siet dat de dach nadert.*

IV. Indien sy aan die middelen niet hangt, maar aan Godt, of door of zonder die werkende. Sulcken hope op God toont Mordechai in sijn woorden aan de koninginne Esther, *Esth.* 4. 14. *Indien ghy eenighsins swijgen sult te deser tijt, so sal den Joden verquickinge en verlossinge uyt een andere plaetse onts aan, maar ghy ende uwes Vaders huys sult ommekomen: ende wie weet, of ghy niet om sulcken tijt, als dese is, tot dit Koninckrijcke geraackt zijt?*

Tweede Vraag. Of die hoop niet ten deele steunt op onze eygene pogingen?

V. Antw. Sy en steunt niet op onze pogingen, als oorzaken of verdiensten der gehoopte zaake, maar als tekenen of bewijzen, waar mee sy opgericht en bevestigt word in zekere verwachtinge der genade Gods, *Hebr.* 10. 22, 23. *Laat ons toegaan met een waarachtigh herte, in volle versekertheyt des geloofs, onse herten gereynicht zijnde van de quade Conscientie, ende het lichaam gewasschen zijnde met reyn water: Laat ons de onwanckelbare belijdenisse der hope vast houden.*

Derde Vraag. Of die hope zeker is?

VI. Antw.

VI. Antw. 1. De Goddelike Hoop ten aansien van de zekerheyt des voorworpsels is de zekerste, om dat sy steunt op Gods macht en trouwe, daar door hy sijne beloften gewisselik altoos te konnen en willen volbrengen, geopenbaart heeft. *Rom.* 4. 21. *Abraham ten volle versekert was, dat het gene belooft was, Godt oock machtigh was te doen.* 2 *Tim.* 2. 13. *Indien wy ontrouw zyn, hy blijft getrouw: hy en kan hem selven niet verloochenen.*

VII. 2. Ten aansien van de zekerheyt des onder-worpsels, moet sy in alle manier de zekerste en sterkste wezen, *Hebr.* 6. 17, 18, 19. *Waar in Godt, willende den erfgenamen der beloftenisse overvloediger bewijzen de onveranderlickheyt sijnes raats, is met eenen eedt daar tussen gekomen: op dat wy door twee onveranderlicke dingen, in welke het onmogelik is dat God liege, een sterke vertroostinge souden hebben, wy namelick die den toevlucht genomen hebben, om de voorgestelde hope vast te houden: welke wy hebben, als een ancker der ziele, het welke seker en vast is, ende ingaat in het binnenste des voorhanksels.*

VIII. 3. Onbepaaldelik ende in haar zelf angemerkt, is de hoop ook onfeylbaar en zeker, *Psal.* 25. 2, 3. *Mijn Godt, op u vertrouw ick, en laat my niet beschaamt worden: Ja alle die u verwachten en sullen niet beschaamt worden.* Om dat de hope ende het Geloof, op den zelven wissen en onfeylbaren grond steunen. *Rom.* 4. 18, 19. *Abraham tegen hope op hope gelooft heeft, dat hy soude worden een Vader van vele volcken: volgends het gene geseght was, Also sal uw saat wesen. Ende niet verswackt zijnde in het geloove, en heeft hy sijn eygen lighaam niet aangemerckt, dat alreede verstorven was, also hy omtrent hondert jaren oud was; noch ook dat de moeder in Sara verstorven was. Heb.* 11. 1. *Het geloove nu is een vaste grond der dingen, die men hoopt, ende een bewijs der saken, die men niet en siet.*

IX. 4. Evenwel om onze onvolmaaktheyt en menigerley verzoekingen, door welcke wy verschrickt worden, heeft de hope dikmaal by haar eenige verzellende twijfelinge, die maakt dat sy na ons gevoelen niet altijt zeker is, *Psal.* 73. 2. *Maar my aangaande, mijne voeten waren by na uytgeweeken: mijne treeden waren bykans uytgeschoten. Klaaghl.* 3. 18. *Doe seyde ick, Mijne sterkte is vergaan, ende mijne hope van den Heere.*

Vierde Vraag. Of de hoop met dezelve zekerheyd verkeert omtrent alle dingen, die sy hoopt?

X. Antw. Het voorneemste voor-werp der goddelike Hope is de eeuwige gelukzaligheyt, omtrent welke dezelve sekerheyt der hope zijn moet, die des Geloofs is, dat is, de grootste. Daar uyt is, dat zelf de gelukzaligheyt Hope geheeten word, *Eph.* 1. 18. *Op dat ghy mooght weten, welcke zy de hope van sijne roepinge. Col.* 1. 5. *De hope is u wech geleght in de Hemelen. Tit.* 2. 13. *Verwachtende de salige hope.* En de Gelovigen gezegt worden in hope zalig, ook terwijl sy alhier leven, *Rom.* 8. *vers* 24.

XI. 2. De tweede voor-werpsels der hope zijn alle dingen, welcke tot die gelukzaligheyt wezentlik nodig zijn, gelijk verlening van genade en volhardinge in genade: die met d'eeuwige gelukzaligheyt, zelf met evene zekerheyt moeten aangegrepen worden, *Rom.* 8. 38, 39. *Want ick ben versekert, dat noch doot*

noch

noch leven, noch Engelen, noch Overheden, noch machten, noch tegenwoordige, noch toekomende dingen, noch hooghte, noch diepte, noch eenich ander schepsel ons sal konnen scheyden van de liefde Gods, welcke is in Iesu Christo onsen Heere.

XII. 3. De gelegentheyt van 't tweede voorwerp ook aandoen de uyterlicke en lichamelicke goederen, zo ver sy dienen om Gods heerlikheyt en onze geluckigheyt te bevorderen en te koesteren. Om dat nu dit in 't bysonder aan yder een van ons menigmaal niet en blijkt, overzulks en mogen noch moeten wy de bezondere goederen dezes slags niet onbepaaldelik hopen, maar met bepalinge, waar mee sy van Godt belooft zijn, 2 *Tim.* 4. 18. *De Heere sal my verlossen van alle boos werk, ende bewaren tot sijn hemels Coninkrijk. Phil.* 1. 20, 25. *Volgends mijne ernstige verwachtinge ende hope, dat ick in geene sake en sal beschaamt worden; maar dat in alle vrymoedigheyt, gelijck alle tijt, also oock nu Christus sal groot gemaakt worden in mijn lichaam, het zy door het leven, het zy door de doot. Ende dit vertrouwe ende weet ick, dat ick sal blijven, ende met u alle sal verblijven tot uwe bevorderinge ende blijdschap des geloofs.*

Vijfde Vraag. Of mede een geestelijke genade wisselik magh gehoopt worden in 't bezonder, om dit ofte dat ampt te betrachten, ofte om dese of gene verzoekinge te overwinnen?

XIII. Antw. 1. Sy magh en moet, nopende de zake zelf, van ons gehoopt worden: om dat Godt self belooft heeft ons te sullen bystaan, in die geestelicke dingen, welcke uyt hun aart een wisse en wezentlike samenknopinge mettet eeuwig leven hebben, *Phil.* 4. 13. *Ick vermach alle dingen door Christum, die my kracht geeft.*

XIV. 2. Maar nopende de mate ofte wijze, die niet wezentlik is, en mach men niet sekerlik hopen van eenige versoeckinge geheel verlost te sullen worden in dit leven. 't Gaat den gelovigen daer mede, gelijck Paulus, 2 *Cor.* 12. 8, 9. *Hier over hebbe ick den Heere driemaal gebeeden, op dat hy,* namelik een Engel des Satans, *van my soude wijcken. Ende hy heeft tot my geseght, mijne genade is u genoegh: want mijne kracht wordt in swakheyt volbracht. So sal ick dan veel liever roemen in mijne swakheden, op dat de kracht Christi in my woone.* Om dat de Goddelicke hoop uyt haren aart niet gaat op diergelijke omstandigheden, als of die haar eygen voorwerp waren, maar by menschelike en feylbare keure, wordt sy op die selve toegepast.

Zeste Vraag. Wat zekerheyt der hope men konne hebben van andre menschen?

XV. Antw. 1. Na datter in hun schijnen teekenen des waren Geloofs, alzo is 't recht, dat wy van hen hopen, na het exempel des Apostels, *Phil.* 1. 6, 7. *Vertrouwende dit selve, dat hy die in u een goed werck begonnen heeft, dat voleyndigen zal tot op den dach Jesu Christi: Gelijck het by my recht is, dat ick van u alle dit gevoele, om dat ick in mijn herte houde, dat ghy beyde in mijne banden, ende in mijne verantwoordinge en bevestinge des Euangeliums, ghy alle, segge ick, mijner genade mede deelachtigh zijt.*

XVI. 2. Doch vermits die uyterlicke teekenen, welcke in anderen blijcken, ons zo wissen Geloof niet geven konnen van de zelven, als die innige ervarenis, welcken wy van Godts genade in ons zelven hebben, ende om dat de heylige

Geest den gelovigen hunne eygene, maar niet anderer anneminge verzegelt; overzulks en is de hoop van anderen in 't byzonder geschept, niet op dezelve wijs en trap onfeylbaar, op welken de hoop is, die wy van ons zelven hebben. Want sy ten deele steunt op menschelijke licht-geloovigheyt, 1 *Petr.* 5. 12. *Door Silvanus, die u een getrouw broeder is, so ick achte, hebbe ick met weynige woorden geschreven.*

XVII. 3. Om dat evenwel die wisheyt, die wy menigmaal van anderer innige genegentheden en beweegingen hebben, zedelik zeker is, hoe de Kinderen voor zeker houden, dat sy van hunne Ouders oprechtelik bemint worden, en Vrunden ook 't zelfde zeker oordeelen van elkanderen, daarom moeten wy zonder dadelike dubbinge en twijfelinge de beste hope van den geenen voeden, die daar geven ken-teykenen eens waren Geloofs, *Hebr.* 6. 9. en 11. *Maar, geliefde, wy versekeren ons van u betere dingen, ende met de saligheyt gevoeght, hoewel wy also spreeken. Maar wy begeeren, dat een iegelik van u deselve naerstigheyt bewijse tot de volle versekertheyt der hope, tot den eynde toe.*

XVIII. 4. Indien dusdanige hoop van anderen gevat sommes bedriegt, en moetmen dierhalven niet meynen dat de Godlike hoop onzeker zy. Om dat deze hoop alleen in dat deel los word, daar mee sy in hare toepassinge of beperkinge op menschelike gissingen steunt, 2. *Tim.* 2. 19. *Evenwel het vaste fondament Gods staat, hebbende desen segel, De Heere kent de gene die sijne zijn.*

Het VII. Hooft-stuk.

Van de Lijdzaamheyd jegens Godt.

EERSTE Vraag. Welcke dezer Lijdzaamheyts teekenen zijn?

I. Antw. 1. Indien wy noch de kastijdinge des Heeren verachten, noch morren tegens Godt op wat wijs hy met ons handelt, maar hem in alles zegenen, *Hebr.* 12. 5. *Job* 1. 21, 22. Siet het derde Bock, 't XIV. Hooftst. Antw. I. en IV.

II. 2. Indien wy stantvastelik volharden in ons ampt te doen, hoedanig een spoet daar ook op gevolght is, *Iac.* 5. 8. *Weest ghy oock lankmoedich, versterckt uwe herten: want de toekomste des Heeren genaackt. Hebr.* 12. 12. *Daarom recht weder op de trage handen, ende de slappe knien.*

III. 3. Indien wy van Godt zelf een gewenst eynde verwachten, *Iac.* 5. 11. *Siet, wy houdense gelucksalich die verdragen. Ghy hebt de verdraachsaamheyt Iobs gehoort, ende ghy hebt het eynde des Heeren gesien, dat de Heere seer barmhertich is ende een ontfermer. Hebr.* 10. 36. Siet het gemelde Hooftst. Antw. I.

IV. 4. Indien wy ons niet verhaasten, of tot ongeoorlofde middelen toevliedende, of den moet opgevende, *Ies.* 28. 16. *Wie gelooft en sal niet haasten. Hebr.* 10. 38. Siet als vooren.

V. 5. Indien

V. 5. Indien wy endelik van Godt raad en bestieringe zoeken, in alle benawtheden, *Iac.* 1. 4, 5. *Doch de lijdsaamheyt hebbe een volmaakt werck, op dat ghy mooght volmaakt zijn ende geheel oprecht, in geen ding gebreckelick. Ende indien iemand wijsheyt ontbreeckt, dat hyse van Godt begeere.*

Tweede Vraag. Met wat bewijs-redenen 't gemoed tot die lijdzaamheyt konne bekrachtigt worden?

VI. Antw. 1. Om dat onze zonden swaarder plagen verdienen, *Klaegl.* 3. 39. *Wat klaagt dan een levendich mensche? Een ieder klage van wegen sijne sonden. Mich.* 7. 9. *Ick sal des Heeren gramschap dragen; want ick hebbe tegen hem gesondight.*

VII. 2. Om dat *Godt zik in sijne kastijdingen draegt jegens ons, als een Vader jegens sijn Sonen, Hebr.* 12. 7.

VIII. 3. Om dat hy de sijnen niet verlaat, maar een goeden uytgang geven zal, *Klaegl.* 3. 25, 26, 27. *De Heere is goed den geenen, die hem soeckt. 't Is goed, dat men hope, ende stille zy op het heyl des Heeren. 't Is goed voor eenen man, dat hy het jock in sijner jeugd draaght.*

IX. 4. Om datter maar een geringe tijt onzer verwachtinge zijn zal, *Hebr.* 10. 37. *Want noch een seer weynich tijts, ende hy die te komen staat, sal komen, ende niet vertoeven.*

X. 5. Om dat door dezen weg Christus zelf, met alle de Heyligen, tot heerlikheyt gekomen zijn, *Hebr.* 12. 1, 2. *Daarom dan oock, also wy so groot een wolcke der getuygen rontom ons hebben liggende, laat ons afleggen alle last, ende de sonde die ons lichtelick omringt, ende laat ons met lijdsaamheyt loopen de loopbane die ons voorgestelt is: Siende op den Oversten Leydsman ende Voleynder des geloofs Iesum, dewelcke voor de vreugde, die hem voorgestelt was, het cruyce heeft verdragen ende schande veracht, ende is geseten aan de rechterhand des throons Gods.*

XI. 6. Om dat *Godt* zelf *lankmoedig over ons is*, 2 *Pet.* 3. 9.

XII. 7. Om dat deze lijdzaamheyt tot zaligheyt nodig is, *Hebr.* 10. 36. leest Antw. III.

Het VIII. Hooft-stuk.

Van de Vrees.

EERSTE Vraag. Of de Menschen de eewige verdoemenisse en andere straffen Gods moeten vreezen?

I. Antw. 1. Onboetvaerdige Zondaers moeten die, terwijl sy in dien staat blijven, vreezen en verwachten, in 't gemeen. *Rom.* 13. 4. *Want indien ghy quaadt doet, so vreest.* Ende bysonderlick in 't stuk der saligheyt, *Joh.* 3. 36. *Die den sone Gods ongehoorsaam is, die en sal het leven niet sien, maar de toorn Gods blijft op hem.*

II. 2. De gelovigen niet en moeten of de eeuwige verdoemenis verwachten, of enkelik twijfelen of die hun anstaende zy dan niet; maar sy moeten de

vertroostinge

vertroostinge Pauli sich selven toeëygenen, *Rom.* 8. 1. *So en isser dan nu geen verdoemenisse voor den ghenen, die in Christo Jesu zijn, die niet na den vleesche en wandelen, maar na den Geest.* Want Jesus Christus is eener selver nature met ons deelachtigh geworden, *op dat hy verlossen soude alle de gene, die met vreese des doots door al haar leven der dienstbaarheyt onderworpen waren. Hebr.* 2. 15.

III. 3. Nochtans moeten de Gelovigen schrikken, gruwelen, mijden, en vlieden Gods toorn, en de verdoemenis, als tot dewelcke sy sich door hare sonden schuldich gemaackt hebben. *Hebr.* 12. 29. *Want onse Godt is een verteerende vier.* 2 *Cor.* 5. 11. *Wy dan wetende den schrik des Heeren, bewegen de menschen tot het geloove, ende zijn Gode openbaar geworden: doch ick hope oock in uwe Conscientien geopenbaart te zijn.* En daarom siet wel toe, *Ephes.* 5. 6. *Col.* 3. 6. *Dat u niemand en verleyde met ydele woorden: want om dese dingen komt de toorne Gods over de kinderen der ongehoorsaamheyt.*

IV. 4. Als sy Godt zwaarlik verstoren, moetense ook een zwaare en scherpe kastijdinge vreezen, 1 *Cor.* 11. 32. *Als wy geoordeelt worden, so worden wy van den Heere getuchtight, op dat wy met de werelt niet en souden geoordeelt worden.*

V. 5. Terwijl sy in eenige grove euveldaad ofte sonde leggen, zonder verniewinge van boete, moeten sy ook op een zonderlinge wijs Gods gramschap en de eewige verdoemenis self vrezen: om dat sy nu op die zelve wegh verkeeren, die tot de verdoeminge gaat, ende indien sy voortgingen, daar toe nootsakelik geraken zouden, *Gal.* 5. 21. *Om nijt, moort, dronckenschappen, brasserijen ende dier gelijcke, ick u te voren segge, gelyck ick oock te voren gesegt hebbe, dat die sulcke dingen doen, het Coninkrijcke Gods niet en sullen beërven* Want, *Gal.* 6. 8. *Die in sijns selfs vleesch saayt, sal uyt het vleesch verderfenis maajen.*

VI. 6. Nu deze vrees aan sekere conditie en voorwaarde opgeschort, en door dezelve ook verzacht wordt, om dat de verdoemenis gevreest wordt, ten zijse door bekeeringe voorgekomen werde: het en is dan niet een vrees van loutere ongelovigheyt, maar van een flaeuw geloof: 't en is geen Slaafse vrees, maar eens ongehoorsamen Zoons.

VII. 7. De Gelovigen, als gelovigen geroepen worden tot vertrouwen, ende niet tot vreeze van straffe, *Eph.* 1. 18. *Op dat ghy mooght weten, welcke zy de hope van sijne roepinge, ende welcke de rijkdom zy der heerlikheyt van sijne erffenisse in de heyligen.* Maar tot vreeze van straf worden de gelovigen afgedreeven, wanneer en so verre als de zonde in hun anwakkert, en toeneemt.

Het IX. Hooft-stuk.

Van de Wanhope en Vermetelheyt.

EERSTE Vraag. Of iemand, die aan yetwes der dingen, die wy hopen moeten, wanhoopt, het gantsche fatsoen der hope weg-neemt?

I. Antw. 1. Het is bykans dezelve gelegenheyt der wanhope tot de hoop,

welke

welke is der Ketterye tot het Geloof. Want gelijck alle doling omtrent dingen, welcke te gelooven zijn, het geloof niet weg en neemt, en voor Kettery te schouwen is; alzoo mede alle mistrouwen, omtrent de dingen die te hoopen zijn, de hope niet ganschelick wech doet, nochte den mensche in den staat van wanhope invoert. Maar gelijk een vasthoudende feyling omtrent de gronden des geloofs een Ketter maakt, alzo een vasthoudend wantrouwen omtrent de voornaemste voor-werpsels der hope, welcke zijn de eewige geluckzaligheyt en dingen daar toe nootwendig, maakt een wanhoopig Mensche.

Tweede Vraag. Of sy alle voor wanhopigen te houden zijn, die zich zeggen te wanhopen?

II. Antw. Geensins. Want gelijk een gelovige of uyt geweldige onsteltenis, of onwetenheyt, of zwakheyt van oordeel, zik zelf voor een tijt kan schijnen misdeelt van het Geloove; alzo mede kan iemand, die een ware hoop heeft, op deselve wijs achten, dat hy van alle ware hoop verlaten en versteeken is. 't Zijn beswijmingen van hoop en geloof, in welcke hare daden niet blijken, daar nochtans de inwendige krachten niet en zijn uytgebluscht. Het kan derhalven geschieden, dat hy na eygen gevoel en begrip zik schijne in den staat van verdoemenis, die in der daad is in den staat van zaligheyt.

Derde Vraag. In wat dink bestaat de vermetelheyt?

III. Antw. 1. Hy vermeet hem eygentlik, die zik diets maakt het eewig heyl te zullen bekomen, schoon hy die middelen niet by de handt houdt noch betracht, welcke God ten dien eynde heeft geordineert. Dat meten sy zich toe, 't gene Godt hun met geen getuygenis sijns Woorts gegeven ofte belooft heeft.

Vierde Vraag. Of 'er zoo groot gevaar is in vermetelheyt, als in wanhoop?

IV. Antw. Zwaarder loopt dikwils perijkel een vermetene, als wanhopende. 1. Om dat een vermetene niet en ziet noch gevoelt dat hy vermeten is, maar een wanhopige voelt sijn faut. 2. Een vermetene zik zelf grootelix behaagt, niet twijfelende ofte hy op den rechten wegh zy ende en zoekt alzo geen beter: maar een wanhopende verdrietig over sijn elende, wenscht een beter stant 3. Een vermetele niet begeert heylzamer raadslagen toe te laten: een wanhopige begeert, indien hy konde. 4. Meerder menschen gaan verlooren door vermeten als door wanhopen. Beter dan te hopen staat van hun, die zich schijnen te wanhopen, als van hun die vermetel zijn. De vermetele zijn des te meer vertwijffelt, als sy min vertwijffelen.

Het X. Hooft-stuk.

Van de Liefde jegens Godt.

EERSTE Vraag. Of Godt zy te beminnen om sijne goedheyt en volkomenheyt in haar zelve bemerkt, of om sijne goedheyt jegens ons en die weldaden, welcke hy ons toebrengt?

I. Antw.

I. Antw. 1. De volkomenste reden van de Liefde is daar in gelegen, dat wy Godt lief hebben om zik zelf: dat is; dat de reden, welke onze Liefde haar fatsoen en gedaante geeft, zy (gelijk de schoolleeraers spreeken) de lieflike natuure Gods; en onze liefde tot hem als 't uyterste eynde gedreven werde. 1. Om dat deese Liefde is de volkomenste, die pleegt geheten te worden Liefde van vrundschap. 2. Om dat indien wy Godt maar lief hebben om sijne goedheyd jegens ons, dan lieven wy hem om onsent wille: en alzo beminnen ons zelfs meer als Godt. 3. Om datter zulken Godlike liefde is tussen Vader, Zone, en Heyligen Geest, *Spr.* 8. 30. Daar de eeuwige selfstandige Wijsheyt des Vaders, namelik de sone Gods ingevoert wordt, predikende van sijne eenicheyt met hem, *Doe was ick een voesterling by den Heere, ende ick was dageliks sijne vermakinge; t'aller tijt voor sijn aangesichte spelende.* 4. Om dat oock sodanich de liefde Gods jegens ons is, zo ver hem van ons niets goeds eygentlik aenwast ofte toekomt.

II. 2. Vermits wy efter zo onvolmaakt zijn, dat wy tot die beschouwinge der Godliker volkomenheyt onze gemoederen niet onmiddelik opheffen konnen, maar wel deur die middelen, waar door Gods goedheyt en volkomenheyt ons bekent wort; en om dat sy meest bekent word in gemeynmakinge van goederen; door welcke goederen wy ook meest geraakt worden; over zulks Gods weldaden jegens ons ook redenen, ende (gelijck men spreekt) beweegmiddelen onzer liefde jegens Godt zijn, en in order de eerste, hoewel niet in waardye de voornaemste, laatste, en hoogste; maar zodanige, dat wy van die en deur die moeten opklimmen, om zelf Gods goddelijke natuure in ende om haar zelf te beminnen, op dat wy daar ten laatsten berusten, 1 *Joh.* 4. 8, 9, 10, 11, 16, 19. *Wie niet lief en heeft, die en heeft Godt niet gekent: want Godt is liefde. Hier in is de liefde Gods tegen ons geopenbaart, dat Godt sijnen eenich geboren sone gesonden heeft in de wereldt, op dat wy souden leven door hem. Ende wy hebben gekent ende gelooft de liefde, die Godt tot ons heeft. Godt is liefde, ende die in de liefde blijft, die blijft in Godt, ende Godt in hem. Wy hebben hem lief, om dat hy ons eerst lief gehadt heeft.* Leest verder in 't tweede boeck, Hooftst. XIII.

Twede Vraag. Welcke daar zijn de teekenen van onse liefde jegens Godt?

III. Antw. 1. Zo ver het is eene liefde van vereeninge, blijckt sy, 1. In eene genegentheyt van verlangen tot alle die middelen, deur welcke zich Godt ons aanbied, vertoont van den Propheete in den *Psal.* 48. 2. In eene afkeerigheyt en vlucht van alle dingen, die ons van Godt afzonderen; dat zijn de zonden, even daarom, datse dit doen. 3. In een verlangen na ware en geestelikke vereeninge en samenvoeginge met de Kerke, en volke Gods, 1 *Joh.* 3. 14. *Wy weten, dat wy overgegaan zijn uyt de dood in het leven, dewijle wy de broeders lief hebben. Die sijnen broeder niet lief en heeft, blijft in den doot.* 4. In de smerte en weedom die wy ontfangen, wanneer wy gevoelen, dat de dadelijke werkinge van Gods Geest in ons eeniger wijs beswijckt ofte vermindert. 5. In een hertelik verlangen van de volkomene genietinge der jegenwoordigheyt Gods, in het toekomstige leven.

IV. 2. Zo ver het is liefde van welbehagen, blijkt sy, 1. In dat vermaak,

't welck

't welck wy uyt de vereeniginge en gemeynschap Gods gevoelen, als sy uyt inwendige genade en werkinge des Geests vernomen wordt. 2. In de zoetigheyt en vreugt, die wy uyt oeffeningen van Godzaligheyt begrijpen, *Psal.* 122. 1. *Ick verblijde my in de gene, die tot my seggen, wy sullen in 't huys des Heeren gaan.* Reden wort gegeven, *Spr.* 13. 19. *De begeerte, die geschiedt, is soet voor de ziele: maar het is den sotten een grouwel van het quade af te wijcken.* 3. In 't groot achten van der Heyligen geselschap en maatschappye, *Psal.* 16. 3. *Tot de heyligen, die op der aarde zijn, ende tot de heerlicke, in de welcke al mijn lust is.* 4. In een walge en afgrijzinge aller dingen die Gods wille tegenstrevelen, *Ps.* 119. 128, 163. *Allen valschen padt hebbe ick gehaatt. Ick hate de valscheyt, ende hebber een grouwel van: maar uwe Wet hebbe ick lief.*

V. 3. Zo ver 't is liefde van goedwilligheyt, schijntse 1. In een yver voor Gods heerlikheyt. 2. In gehoorzaamheyt, *Joh.* 15. 10. *Indien ghy mijne geboden bewaart, so sult ghy in mijne liefde blijven. Gelijckerwijs ick de geboden mijns Vaders bewaart hebbe, ende blijve in sijne liefde.*

Derde Vraag. Op wat wijze Godt boven alles te beminnen is?

VI. Antw. 1. Alzo moeten wy Godt beminnen, dat wy hem voor alle andre dingen stellen, beyde met toegedaanheyt affectus of wille, ende met ons doen of werk, *Deut.* 6. 5. *So sult ghy den Heere uwen Godt liefhebben, met uw gansche herte, ende met uwe gansche ziele, ende met al uw vermogen.* Godt nu wordt met toegedaanheyt voor alle andre dingen gestelt, 1. Wanneer geen toegedaanheyt tot enig schepsel ons daar toe anlokken of andrijven kan, dat wy Godt willen vertoornen, *Matth.* 10. 37. *Die Vader of Moeder lief heeft boven my, en is my niet waerdich: ende die sone of dochter lief heeft boven my, en is my niet waerdich.* 2. Wanneer wy Gods liefde meer schatten, als van yemand anders, zo dat we uyt toegenegenheyt, die wy tot Godt hebben, hem te gevalle, of om sijnent wille bereyd zijn alle dingen te verlaten, die ons onder de Schepselen de liefste zijn, *Luc.* 14. 26. *Indien iemand tot my komt, ende niet en haatt sijnen Vader ende Moeder, ende wijf, ende kinderen, ende broeders, ende susters, ja oock selfs sijn eygen leven, die en kan mijn discipel niet zijn.* Met ons doen ende werk stellen wy God voor alle dingen, wanneer die toegenegentheyd haar krachtelik vertoont, in ons leven en uyterliken ommegang, 1 *Joh.* 5. 3. *Want dit is de liefde Gods, dat wy sijne geboden bewaren.* 2 *Cor.* 5. 14. *Want de liefde Christi dringt ons.* *Ioh.* 21. 15. *Iesus seyde tot Simon Petrus, Simon Iona soon, hebt ghy my liever dan dese? Hy seyde tot hem, ja Heere, ghy weet dat ick u lief hebbe: Hy seyde tot hem, weydt mijne Lammeren.*

VII. 2. Alzo moeten wy Godt lief hebben, dat die liefde sterker, vaster, en meer in ons herte gewortelt zy, dan allerley andere toegenijgtheyt, die wy tot de schepselen hebben. Het welcke als dan geschiedt, wanneer onse liefde allermeest van onse binnenste geest en ziele voorkomt; ende onbeweeglik is, so dat se niet en kan afgeleydt worden. Uyt sulcken hertelicke liefde quam Davids lof-sang voor, *Psal.* 103. 1. *Looft den Heere mijne ziele: ende al wat binnen in my is sijnen heyligen name.* Die toont Paulus in de betuyginge

van

van syne sonderlinge geneegentheyt tot de Corinthiers, 2 *Cor.* 7. 3. *Ick hebbe te voren gesegt, dat ghy in onse herten zijt, om t'samen te sterven, ende t'samen te leven.*

VIII. 3. Zo teder moeten wy Godt beminnen, dat de minste belediging of quetsing van Godt zelf, of van onse liefde jegens hem, ons meer treffe, als of we in andre dingen groot verlies ofte gewelt leden, die dede David seggen, *Psal.* 119. 136. *Waterbeken vlieten af uyt mijne oogen, om dat sy uwe Wet niet en onderhouden.*

IX. 4. Zo heftig en yverig moet onze liefde jegens Godt wezen, dat, vergelijkinge gemaakt zijnde tussen Godt ende andere dingen, wy dese beminnen, als of wijse niet beminden, volgends Pauli vermaninge, 1 *Cor.* 7. 29, 30. *Dit segge ick, Broeders, dat de tijt voorts kort is; op dat oock die wyven hebben, souden zijn als niet hebbende: ende die blijde zijn, als niet blijde zijnde: ende die koopen als niet besittende.*

Vierde Vraag. Hoe men de Conscientie van Godvruchtige Menschen berichten moet, die zich zelfs schijnen, somwijlen met groter liefde tot eenige schepselen, dan tot Godt gedreven te worden?

X. Antw. 1. De rechte achting ende schatting, die de liefde van iemand doet, en daar in hare sterkte en kracht gelegen is, moet onderscheyden worden van die beweeginge der geneegentheyt, welke in kleyner liefde somtijts grooter wezen kan. Want indien ymand zo wel gemoedt is, dat hy Godt niet versteuren offendere of begeven wilt, schoon om hem alle andre dingen te verlaten waren, zo hy by wijlen in andre dingen meer bewogen wort, en bemint hy evenwel die niet meerder. Het en is dan niet geweest een bondige en redelijke, maar krijgsmans bewijsing, die Joab dede uyt aanmerkinge van Davids beweeginge over Absalom, seggende, 2 *Sam.* 19. 6. *Ghy hebt lief die u haten, en haat die u lief hebben: want ghy geeft heden te kennen, dat Oversten en knechten by u niet en zijn: want ick mercke heden, dat in dien Absalom leefde, ende wy alle doodt waren, dat het als dan recht soude zijn in u oogen.*

XI. 2. Is te onderscheyden de vastigheyt der liefde, van hare lichte kittelinge: gelijk gemeyne blijdschap, van ernstige vreugt onderscheyden wordt. Daar is de grootste genegentheyt, waar de geest inniglick aangetroffen wordt, *ende ghy in de liefde gewortelt ende gegrondt zijt: Op dat ghy ten vollen kont begrijpen met alle de Heyligen, welcke de breedte, ende lengte, ende diepte, ende hooghte zy, Ende bekennen de liefde Christi, die de kennisse te boven gaat, op dat ghy vervult wordt tot alle de volheyt Gods. Eph.* 3. 17, 18, 19.

XII. 3. Wy moeten onderscheyden tussen de geestelike en gevoelike liefde. Want de geestelike kan teerder en heviger in haar geslagte zijn, als de gevoelike in 't haare is, hoewel de lichamelike zinnen in die eerste minder als in dese beroert worden: gelijk de gevoelike toegedaanheyt zo hevig in haar geslachte zijn kan, dat de Geest ondertussen weynig of niet bewogen wort. Zodanig is onze zwakheyt, deur de zonde ingevoert, terwijl men hier leeft, dat gewoonlik onze levendige en dierlicke zinnen en geesten meer met gevoelige, dan geestelicke dingen worden angedaan. Dit nochtans niet en belet, of ondertusschen onse geesten met het geestelik goed meer aangedaan worden, indien sy dat op die wijse anhangen, die te vooren verklaart is.

XIII. 4. Het staat ook onderscheyd te maken tussen de heblikheyt der liefde, en hare daad. Want in de daad kan bywijlen eene herts-togt meer bewogen worden, dan eenige andere, van welke, min bewogen in de daat, nochtans die eerste door een innerlicke gestaltenisse des hertes in vele manieren overtroffen wordt.

(*a*) Vijfde Vraag. Op wat wijs en hoe ver de vrees gestelt wordt tegen de liefde?

XIV. Antw. 1. Niet hoe verre de schult van sonde en de verstoringe Gods van ons gevreest en verhoedt wordt; want de vrees voor so veel een werck en vrucht van de liefde is. Doch in deser voege, 1. Om dat de liefde soeckt onse vereeninge en gemeenschap met Godt, ende de vrees voor de schult der sonde dat quaat vliedt, het welcke den mensche van Godt scheydt. 2. Om dat de liefde wilt en gebied dat alle eer Gode opgedragen werde, en die vrees dat vliedt, 't geene Gods eere tegen gaat. 3. Om dat die liefde in Gods goedheyt berust, en die vrees de bewegenissen vliedt, met welcken eenich dingh voor en boven Godt soude geacht ende gestelt worden.

XV. 2. De vrees en wordt niet gestelt tegen de liefde, hoe verre die beduyt eene eerbiedinge der onmetelijke Majesteyt Gods: want zo ver komtse God van alle Schepselen toe, en wordt gevonden in de Engelen en zalige Geesten die volkomen liefde hebben, *Jes.* 6. 2. *De Seraphim stonden boven hem, een iegelick hadde ses vleugelen: met twee bedeckte ieder sijn aangesichte: ende met twee bedeckte hy sijne voeten: ende met twee vloogh hy.*

XVI. 3. Oock niet hoe ver na den staat onzer onvolmaaktheyt en jegenwoordige broosheyt, Gods toorn gevreest wordt. Want hoewel die vrees gestelt wordt tegen voltrokken liefde, 1 *Joh.* 4. 18. *Daar en is in de liefde geen vreese, maar de volmaakte liefde drijft de vreese buyten: want de vreese heeft pijne, ende die vreest en is niet volmaakt in de liefde.* Nochtans en wordt de vrees niet simpelik tegen alle ware liefde Gods gestelt: om dat onse liefde tot Godt, dewijl sy onvolmaakt is in die strijdt, welcken sy tegen hare fauten en gebreecken heeft, van die gemelde vreese self wordt geholpen.

XVII. 4. Maar die vrees, welke ons doet vlieden van Godt, strijdt tegens de liefde, waar mede wy hangen aan Godt.

XVIII. 5. Ende die vrees, welke Godt ons zo vervaerlijk voorstelt en begrijpt, dat wy in sijne goedheyt niet rusten konnen, strijdt tegens de liefde, die een welbehagen in Godt heeft.

XIX. 6. Eyndelick die vrees, welke den Mensche kruys en pijne aandoet, strijdt tegens de liefde, die anbrengt blijdschap en vrede.

(*b*) Zeste Vraag. Hoe Godt kan gehaat worden?

XX. Antw. 1. Wanneer in 't gemoet begrepen wordt, als genuchlik en aangenaam, datter geen Godt en is.

XXI. 2. Wanneer ymand begeert ende wenscht, dat Godt sodanich niet en ware, hoedanich hy evenwel in der daat is, dat is een rechtvaerdige vergelder en wreecker van de sonde.

XXII. 3. Wanneer men zik tegens Gods wille stelt, en wilt dat strijdig is met de dingen, die Godt wilt.

(*a*) Van de tegenstellinge der liefde en vreeze. (*b*) Van de haat Gods.

Zevende

Zevende Vraag. Wie op dees' derde wijze voor haters Gods te houden zijn?

XXIII. Antw. 1. Sy alle, die wetens en willens Gods geboden schenden, *Exod.* 20. 5. Vergeleecken met *v.* 6. *Ick de Heere uwe Godt, ben een yverich Godt, die de misdaat der vaderen besoecke aan de kinderen, aan het derde, ende aan het vierde lit der gener die my haten. Ende doe barmhertigheyt aan duysenden der gener, die my liefhebben, ende mijne geboden onderhouden.* Want het liefde is, Gods geboden te onderhouden.

XXIV. 2. Die sich vreemd houden van Gods kennisse en dienst, *Job* 21. 14, 15. *Sy,* te weten de godloosen, *seggen tot Godt, Wijkt van ons: want aan de kennisse uwer wegen en hebben wy geenen lust. Wat is de Almachtige, dat wy hem souden dienen? ende wat bate sullen wy hebben, dat wy hem aanloopen souden?*

XXV. 3. Die haten de tucht, en waare verbeteringe des levens. *Psal.* 50. 16, 17. *Tot den godloosen seydt Godt, ghy hatet de kastijdinge, ende werpt mijne woorden achter u henen. Spr.* 9. 8. *En bestraft den spotter niet op dat hy u niet en hate: bestraft den wijsen, ende hy sal u lief hebben,*

XXVI. 4. Die de wijsheyt niet vlijtig zoeken, *Spr.* 8. 36. *Die tegen my sondight, doet sijne siele gewelt aan: alle die my haten hebben de doot lief:* Segt de wijsheyt Gods.

· XXVII. 5. Die met haat vervolgen den geenen, welcke Godt beminnen, van de sulcke spreekt David, *Psal.* 139. 19, 20, 21. *O Godt, dat ghy den godloosen ombracht! ende ghy mannen des bloets, wijckt van my: die van u schendelik spreecken: ende uwe vyanden ydelik verheffen. Soude ick niet haten, Heere, die u haten? ende verdriet hebben in de gene die tegen u opstaan?* 1 *Joh.* 3. 14. *Die sijnen broeder niet lief en heeft, blijft in den doot.* Reden is, 1 *Joh.* 5. 1. *Een iegelik, die lief heeft den geenen die gebooren heeft, die heeft oock lief den geenen die uyt hem geboren is.* Ende daarom *Matt.* 25. 40, *Sal de Konink seggen, voorwaar segge ick u, voor soo veel ghy dit een van dese mijne minste broeders gedaan hebt, so hebt ghy dat my gedaan.*

XXVIII. 6. Die andre dingen meer lief hebben, als Godt, 2 *Tim.* 3. 4. *Zijnde meer liefhebbers der wellusten, dan liefhebbers Gods.*

XXIX. 7. Die Godt verachteloozen, en de Werelt anhangen, *Luc.* 16. 13. *Geen huysknecht en kan twee heeren dienen: want of hy sal den eenen haten, ende den anderen liefhebben: ofte hy sal den eenen aanhangen, ende den anderen verachten. Ghy en kondt Gode niet dienen ende den Mammon.*

Het XI. Hooft-stuk.

Van 't Gehoor des Woorts Godes.

EERSTE Vraag. Wat andacht vereyscht wordt om Godts Woort manierlik aen te hoeren?

I. Antw. 1. Een Gods-dienstige andacht, die uyt anmerkinge der Majesteyt

Gods,

Gods, ende uyt eene schuldige eerbiedigheyt jegens hem voorkomt: alzo dat sy niet alleen in trap, maar heel in fatsoen verschilt van den andacht, die de woorden van Menschen, hoewel in achtbaarheyt voortreffelik, toekomt. So seyt Cornelius de hooftman tot Petrus, *Hand.* 10. 33. *Wy zijn dan alle nu3hier tegenwoordich voor Godt, om te hooren al het gene u van Godt bevolen is.* Dese eerbiedinge bewijst Eglon de Koning der Moabiten, *Richt.* 3. 20. *Ehud quam tot hem in, daar hy was sittende in eene koele oppersale; so seyde Ehud, ick hebbe Gods woort aan u: doe stondt hy op van den stoel.* Ende prijst Paulus in de Thessalonicensen, 1 *Thess.* 2. 13. *Daarom dancken wy oock Godt sonder ophouden, dat als ghy het woort der predikinge Gods van ons ontfangen hebt, ghy dat aangenomen hebt, niet als der menschen woort, maar, gelijck het waarlik is, als Gods woort, dat oock werckt in u, die gelovet.*

II. 2. Het en is dan niet genoech, alleen toe te luysteren na de woorden, ofte den zin der woorden, maar wordt daar en boven vereyscht andacht op die Goddelike verbindinge, welke ons om menigerley redenen oplegt, om de wille Gods ons voorgestelt Gods-dienstelik te onderhouden, *Deut.* 32. 46, 47. *So seyde Mose tot gansch Israel, settet uw herte op alle de woorden, die ick heden onder u lieden betuyge, dat ghy se uwen kinderen gebieden sult, dat sy waarnemen te doen alle de woorden deser Wet. Want dat en is geen vergeefs woort voor u lieden, maar het is uw leven. &c.*

III. 3. De grent van dese aanhoringe is daar in geleegen, dat men eene vreese en eerbiedigheyt jegens Godt in der daat oeffent ende in 't werck stelt. *Ies.* 50. 10. *Wie isser onder u lieden, die den Heere vreest, die na de stemme sijnes knechts hoort?*

IV. 4. Hierom wordt zulken toeluystering na Gods woort vereyst, die enige voorgaende voorbereydinge vordert, *Exod.* 19. 10, 11. *De Heere seyde tot Mose, Gaat tot den volcke, ende heylightse heden ende morgen, ende datse hare kleederen wasschen; Ende bereydt zijn tegens den derden dach: want op den derden dach sal de Heere voor de oogen van al het volck af komen, op den bergh Sinaï.* Desgelijcks dan, *Pred.* 4. 17. *Bewaart uwen voet, als ghy ten huyse Godes ingaat, ende zijt liever na by om te hooren, dan om der sotten slacht-offer te geven: want sy en weten niet, dat sy quaat doen.*

Twede Vraag. Wat onderzoek of beraadslaging in dezen andacht word vereyst?

V. Antw. Niet en moet men in beraat nemen, of ook Gods wille te betrachten zy, dan niet, want zulk beraat van godloosheyt niet vry en is: maar wy moeten alleen onderzoeken, op dat wy verstaan welke Gods wille is, 1 *Joh.* 4. 1. *Geliefde, en geloost niet eenen iegelikken geeste, maar beproeft de geesten, of sy uyt Godt zijn: want veele valsche Propheeten zijn uyt-gegaan in de werelt.* Van allerhande Menschen woorden moet oordeel worden gevelt, waar door geschift en onderscheyden wort, of sy goed en te waarnemen zijn, of niet, 1 *Thes.* 5. 21. *Beproeft alle dingen: behoudt het goede.* Maar Gods woort en laat geen ander oordeel toe, dan daar door het onderscheydentlik aangemerckt werde Gods woort te zijn: want uyt Gods woort oordeelen wy van alle andre: doch van dat zelve en oordeelen wy niet, maar dien onderwerpen ons zelfs, om geoordeelt te worden.

VI. In

VI. In menschen aan te hooren worden de lieden gezegt op vier wijzen te handelen: want of ze zijn *Spongien*, met zuigen alle dingen natreckende, zo goede als quade: ofte *Zant-lopers*, die dat sy met d'een oor ontfangen, met d'ander laten uytlopen: ofte *Gist-zakken*, die alleen den Droesem behouden, doch de goede Wijn laten uytvloejen: ofte *Zeven*, die 't gene nietig is laten varen, en de goede Meel erhouden. Ende in dat vierderley slag van hoorders, alleen het laetste, 't welk is der ziftende, goed gekeurt wordt: maar in Gods zuivere woort te anhooren, alleen het eerste geprezen word, dier namelik, die 't geheele na zich halen, even als een Spons, of de Aerde, *welke den regen menighmaal op haar komende indrinkt, Hebr.* 6. 7,

Derde Vraag. Wat toeleg des willes, in de anhooringe van Gods woort, gevordert wort?

VII. Antw. 1. Onze toeleg en moet niet voornamentlik en laetst gaan op kennis, maar op betrachtinge, *Iac.* 1. 22. *Zijt daders des woorts, ende niet alleen hoorders.* De schandelixte en gevaarlixte mis-kavelinge begaan sy, die in kennisse berusten: *zich zelven met valsche overlegginge bedriegende.*

VIII. 2. De toeleg om dingen te doen, die Godt wilt dat wy doen, moet wezen onbepaalt en algemeyn, zonder enige beperkinge oft onderscheydinge, *Deut.* 5. 31, 32, 33. *Seydt de Heere tot Mose, maar ghy staat hier by my, dat ick tot u spreeke alle de geboden ende insettingen, ende rechten, die ghy hen leeren sult, dat syse doen. En wijckt niet af ter rechter noch ter slinkerhand. In al den wech, dien de Heere uwe Godt u gebiedt, sult ghy gaan. Jer.* 42. 5, 6. *Doe seyden sy*, namelick Johanan en al 't volk, *tot Ieremia, De Heere zy tussen ons een waarachtig ende gewis getuyge; Indien wy niet na allen woorde, met welken u de Heere uwe Godt tot ons sal senden, also en sullen doen. 't Zy dan goed ofte quaad, wy sullen der stemme des Heeren onses Gods gehoorsaam zijn. Iac.* 2. 10. *Want wie de geheele wet sal houden, ende in een sal struyckelen, die is schuldich geworden aan allen.*

IX. 3. Zo vast moet deze toeleg zijn, dat sij hebbe de kracht van een belofte of eetsweeringe, die wy Gode doen. *Psal.* 119. 106. *Ick hebbe gesworen, ende sal het bevestigen, dat ick onderhouden sal de rechten uwer gerechtigheyt.*

X. 4. Sy en moet met egeen vertoevinge of uytstellinge vertraagt worden, *Psal.* 119. 60. *Ick hebbe gehaast ende niet vertraaght uwe geboden te onderhouden.*

XI. 5. Die toeleg niet op onze eygene krachten, maar op Gods genade en mogendheyd steunen moet, 1 *Thess.* 1. 5. *Want ons Euangelium en is onder u niet alleen in woorden geweest, maar ook in kracht, ende in den heyligen Geest, ende in vele versekertheyt.*

XII. 6. Dees toeleg moet verniewt worden metter daad, zo menigmaal wy Gods woort hooren, *Psal.* 27. 8. *Mijn herte seydt tot u; ghy seght, soeckt mijn aangesichte: Ick soeck u aangesicht, ô Heere.* Op welke wijs wy mede, onder 't anhoren, alle beveelen Gods onze herten inhechten konnen.

XIII. 7. Ende moet deze toeleg angehouden worden, door een bezette en vlijtige overpeynzinge des gehoorden woorts, *Psal.* 1. 2. *Welgelucksaligh is de man, die sijn lust is in des Heeren wet, ende hy overdenckt sijne wet dach en nacht.*

nacht. Ende so doet de Psalmist, *Psal.* 119. 15, 109. *Ick sal uwe bevelen overdencken, ende op uwe paden letten. Mijne siele is gedurichlick in mijne handt: nochtans en vergeete ick uwe wet niet.*

Het XII. Hooft-stuk.

Van de Hovaerdye tegen Godt.

EERSTE Vraag. Of eenig schepsel zik konne tegen Godt sijn schepper verhovaerdigen.

I. Antw. 1. Hovaerdy is een ongeschikte natrachting van eygen uytmuntenheyt.

II. 2. Die natrachting van uytmuntenheyt op twederley maniere geuyttet wordt. 1. Als men zik verheft boven een ander. 2. Als men zik yets vermeet boven zik zelf.

III. 3. Op de eerste manier zik ymand verhovaerdigt, of recht-uyt, als hy zik enkelik voor een ander zet: of by om-weg en duydinge, als hy zik den andere niet onderwerpen wilt, dien hy moet onderworpen zijn.

IV. 4. Op die laetste manier sy alle tegen Godt trotseren, die sijn wil niet en willen onderworpen worden, ofte sijn woort hooren, gelijck Pharao, die seyde, *Exod.* 5. 2. *Wie is de Heere, wiens stemme ick soude gehoorsamen, om Israël te laten trecken? Ick en kenne den Heere niet, ende en sal oock Israël niet laten trecken.* Maar wel vermaant de Propheete, *Jer.* 13. 15. *Hooret ende nemet ter ooren, en verheffet u niet. Want de Heere heeft'et gesproken.* Doch de trotse luyden sijn ongehoorzaam aan Godt. *Jer.* 43. *v.* 2. vergeleecken met *v.* 4. *So sprack Azaria de sone van Hosaja, ende Johanan de sone van Kareah, ende alle de trotse mannen, seggende tot Jeremia; ghy spreeckt leugen, de Heere onse Godt en heeft u niet gesonden om te seggen: ghij lieden en sult niet gaan in Egypten, om aldaar als vreemdelingen te verkeeren. Also en gehoorsaamden sy der stemme des Heeren niet: om in den lande Juda te blijven.*

Twede Vraag. Hoe die hovaerdigheyt in hun allen plaets hebbe, die Gods woort niet hooren willen, daar veel andre begeerlikheden oorzaken van dese wederborigheyt zijn?

V. Antw. 1. Gelijk de zonde, zo wordt mede de oorzaak der zonde twesins bemerkt: want of wort angeschowt de afkering van Godt, of de toekering tot een andere sake, gestelt tegen Godt. Nu veel begeerlikheden, der ongehoorzaamheyts oorzaken zijn, nopende de toekeeringe tottet quaat. Maar hovaerdy het begin aller ongehoorzaamheyt is, nopende de afkeringe van Godt, en de onderwerpinge, die hem toebehoort.

VI. 2. Andre lusten en begeerlijkheden, dewijl sy den Mensche anleyden om Gods wille te verzuimen, met een en hem anvoeren tot zekre hovaerdye en verachtinge Gods, dus seydt Nathan tot David, 2 *Sam.* 12. 9. *Waarom hebt ghy dan het woort des Heeren veracht, doende dat quaad is in sijne oogen?*

VII. 3.

VII. 3. Andre begeerlikheden (immers ten grootsten deele) tot zondigen anleyden, hoe ver sy tot eenige toon-schijnlike uytsteekenheyt gedreven worden, *ghy zult als Goden wezen*, in de begeerte van welcke uytsteeckentheyt, seeckere reden van hovaerdye bevonden wordt.

Derde Vraag. Welcke de eygene middelen zijn, waar mee die hovaerdy konne gestuyt worden?

VIII. Antw 1. Anmerking van de grootheyt en macht Gods, *Job* 39. 35' *Is het twisten met den Almachtigen, onderrichten? wie Godt bestraft, die antwoorde daar op. Rom.* 9. 20, 21. *Maar doch ô mensche, wie zijt ghy, die tegen Godt antwoordt? Sal oock het maaksel tot den genen, die 't gemaackt heeft, seggen, waarom hebt ghy my also gemaackt? Of en heeft de potbacker geen macht, om uyt den selven klomp te maken het eene vat ter eeren, ende het andere ter oneeren?*

IX. 2. Anmerking van onse geringheyt en slechtigheyt. *Job* 39. 36, 37. *Job antwoordde den Heere, ick ben te geringe, wat soude ick u antwoorden? ick legge mijne hant op mijnen mondt.*

X. 3. Anmerking van die verbintenissen, deur welcke wy gehouden zijn ons geheel Gode te onderwerpen, als onzen schepper, onderhouder, en Heere.

XI. 4. Anmerking der toorne Gods tegens de hovaerdigen, en genade jegens de nedrigen, 1 *Pet.* 5. 5, 6. *Zijt met de ootmoedigheyt bekleet: want Godt wederstaat de hovaerdige, maar de nedrige geeft hy genade. Vernedert u dan onder de krachtige hant Gods, op dat hy u verhooge tot sijner tijdt.*

Het XIII. Hooft-stuk,

Van de Raat-vraginge des Duivels.

EERSTE Vraag. Wanneer de Duivel raat-gevraagt wordt?

I. Antw. Niet alleenlik wanneer de Menschen of deur een recht-uytte eysinge of uytgedrukt verdrag, des Duivels hulpe verzoeken, 't zy om verborgene dingen te bekennen, 't zy om hoogdravende zaken te volvoeren: maar mede wanneer het zelve deur stilzwijgend of ingewickelt verbond verzocht wordt. Want gelijk wy in Gods raatvraginge niet alleen gezegt worden hem na te zoeken, als wy onmiddelik tot hem gaan, maar ook als wy die middelen gebruiken om sijn wille te bekennen en te volbrengen, die van hem ingezet zijn: alzo mede wort de Duivel raat-gevraagt, als wy, om yet te bekennen of uyt te werken, die middelen gebruyken die van den Duivel zijn ingevoert. Deze twee manieren van den Duivel raat te vragen scheelen alleenlik als verscheydene trappen van dezelve daad.

Twede Vraag. Wanneer de Duivel stilzwijgend en ingewickelt raad gevraagt wordt, en gehoort in stee van Godt?

II. Antw. 1. Op een gemeyne wijs geschiedt dit, zo wanneer wy dien weg verlaten, welken Godt ons voorgeschreeven heeft, en des Duivels

ingevinge

ingevinge volgen, een andere wegh inslaande, of deur andre middelen ons geluk zoekende: gelijk te zien is in de verzoekinge, en val der eerste Ouders.

III. 2. Doch bezonderlik en eygentlik wort dit gezegt te geschieden wanneer of die Menschen om raad gevraagt worden, die gemeenschap hebben met de Nikker (Diabolus), of die middelen gebruyckt worden, om eenige dingen te weten ofte uyt te wercken, daar se nochtans sulcken gebruyk niet hebben, 't zy uyt hun aart, ofte uyt Gods instellinge, ende datter geen buyten-gewoonlike werckinge Godts met die middelen uyt geloove verwacht kan worden. Reden is, om dat zodanige middelen die kracht niet en hebben, welcke sy voorwenden, van Godt, nochte als in orde der nature, nochte in orde der genade, nochte buyten orde door sijn almachtigheyt werkende: noch en konnen zulcken kracht van menschen ontfangen: om dat de menschen het vermogen, dat sy selfs niet hebben, aan andere personen of saken niet en konnen mede deylen: nochte en ontfangen sy zodanigen kracht van de heylige Engelen, vermits sy niets doen, dan als Dienaars Gods. Het volgt dan dat de Nikker stichter is beyde van die werkingen en beteekenissen, welke an zodanige middelen hangen, en dat met den Nikker van hun raat gepleegt wordt, welke van die zulx yets verwagten.

Derde Vraag. Wat boosheyt in dit werk steekt?

IV. Antw. 1. De eerste boosheyt, die in diergelijken zonde bevonden wordt, is ongelovigheyt. Want Geloof en Hoop niet op Godt gezet worden, als de wegh van hem voorgeschreven verlaten, en een ander niewe gezogt wordt.

V. 2. Maar de voornaemste boosheit is, dat die op dese wijs met den Duivel raat-pleegt, hy zik den Duivel eenigsins onderwerpt, en hem zekre godlike uytnementheyt anmatigt, ende alzo by uytlegginge gezegt wordt den zelve eere en dienst te doen.

VI. 3. Mede wordt de weg als regel-regt geleydt, tot krachtiger verstrikkinge des Duivels, en voller verlatinge Gods.

Vierde Vraag. Of de voor-zeggingen der wichelende Sterre-kijkerye van dit slag zijn?

VII. Antw. Voor-zeggingen uyt de sterren van vrywillige daden, ofte ook van gebeurlicke dingen in 't byzonder, hoewel sy der reukeloosheyt en onvoorzichtigheyt somtijts konnen toegeschreven worden, indien sy lijkewel ernstelik voorgehouden worden, en konnen van gemeynschap aan dese zonde niet worden verschoont. Want de Sterren, schoon sy sekre gemeyne gestaltenis of nijginge van de nederste nature konnen anbrengen, als gemeyne oorzaken, en konnen efter geen wisse oorzaken, of natuurlicke teykenen van dit of dat werk in 't bezonder wezen, niet meer dan een Hen menigerley slags Eyeren broedende, de oorzaak of zeker teyken is, dat het een Kieken uyttet eene Ey, het ander uyt een ander gekipt werde.

VIII. Van evengelijck slach zijn de voorzeggingen uyt de hooft-stoffen: uyt het gebow en samenvoeginge der Leden van 't menschelijk Lichaam: uyt droomen, uyt wonder maaksels, of monsters, en andere dingen.

IX. Want in dezen en diergelijcken pleegt yets natuurlix te wezen, waar uyt andre dingen in 't gemeyn mogen besloten worden: doch zekers niets,

in

in 't bezonder, van toekomstige gebeurlicke dingen, inzonderheyt die aan de vrye willekeur van Godt en menschen hangen.

Vijfde Vraag. In wat zaken dat wan-bedrijf van het eenvoudige, onwetende, en ligt-gelovige Volk in ydele aanmerkingen ende waarnemingen pleegt begaan, of daar aan gereedt te worden?

X. Antw. 1. Wanneer alle gemeene dingen groot geacht worden, als zijnde gelukkigh of ongelukkigh: dat is, als men gist, dat sy tot blijdschap ofte droefheyt sullen strecken van wegen eenige toevallige spreuken, ofte voorgaende daden. Gelijck indien enig zeker Dier, als een Haas of Kat, ons ontmoet ofte verby loopt: indien het Zout-vat omgesmeeten wordt, oft de Wijn uitgestort: indien als de luyden 's morgens vroeg uyt den Huyse gaan, sy dan niezen, of den voet aen den drempel stooten.

XI. 2. Wanneer zekre dagen voor gelukkig of ongelukkig gehouden worden, om eenig werk te beginnen, alleenlik daarom, dattet zijn zulcke dagen van de Week, of 't Jaar, of Maant, zodanigen Heylige toegewyet.

XII. 2. Wanneer zekere Formulieren van Gebeden en aangeknoopte voorwaerden en conditien kracht wordt toe-ge-eygent, om dit of dat zonderlings te bestellen. Van dit slagh zijn onder de Papisten Briefkens aen den hals gehangen, Zijt gegroet Maria, met het Gebed des Heeren op Koralen, in zeker getal opgeseyd.

XIII. 4. Wanneer uyt het omdragen van onnutte dingen eenig gemak verwagt wort: gelijk als de Papisten sommige Reliquien, heiligh-genaamde over-blijfsels, aan den hals dragen, op dat sy door kracht der zelver verseeckert souden worden tegen perijckel en gevaar, ziekten of verzoekingen.

XIV. 5. Wanneer Mercken, Beelden, Printen, Woorden, Rijmen, ofte eenich geschreven geschrift kracht en deugt wort toegepast om ziekten te verdrijven, oft andre dadelike werken voort te brengen.

XV. 6. Wanneer Kruyden ofte andere geneesmiddelen niet bequaamlik volgends de heelkonst toebereydt ofte gebruyckt zijnde, maar eeniger wijs belezen, oft op zeker fatsoen weg geleyd, gelijk vermogen wordt toe-geschreven.

XVI. 7. Wanneer heyllozer Menschen voorzeggingen geloof gegeveu wordt, als of het Gods uytspraken waren.

Het XIV. Hooft-Stuk.

Van het Gebed.

EERSTE Vraag. In wat zaake bestaat zelf het wezen eens godvruchtigen Gebeds?

I. Antw. Het Gebed na sijn inwendige, wezentlike, en gemeyne aart, niet anders en is dan een Gods-dienstige bewegenis onzer wille tot Godt, om hem samen als mee te bewegen.

II. Daar in verschilt het van anhoringe des Woorts Gods, dat daar onze wil bewogen

bewogen wordt tot Godt, op dat wy van hem mee bewogen worden: maar hier ist onmiddelik eynde der beweginge Godt zelf, op dat hy deur onze begeerten mede bewogen worde.

III. Hierom is 't, dat het gebed deur een zonderlinge toe-eygeninge aan het selvige wort geheeten, *Opheffing des Hertes tot Godt: Opklimming des vernufts in Godt: Toenaking tot Godt:* En wort gezegt krachtelik by Godt te *gelden*, als een Offerande, uyt welke Godt een aangename reuk vatt, daar door hy angedaan ofte bewogen wort.

IV. Want vermits het buyten ons is, de Goddelijke wil of macht tot dese of ghene sake te neygen en toe te passen, of door beveelen, gelijk hy met ons in sijn Woort doet, 't welk is der Oversten regt jegens hunne onderdanen; of door gemeynzame afeysinge, het geen evengelijcke personen onder malkanderen doen; of op eenige andere manier, waar mee wy met eenig dadelik gepoog hem verbintenis opleggen, of genegentheyt aenbrengen tot dit of dat: so is dit alleen overig, dat wy by manier van onderdanige en Gods-dienstige vertegenwoordinge en voorstellinge van onse geneegentheden en wenschingen, hem stoffe en gelegenheyt tot deze of gene werkinge verlenen. Dit nu te doen is, niet alleenlik met die onderwerpinge, welke in alle plegingen van gehoorsaamheyt nodig is, maar ook besonderlik met die onderdanigheyt, welke een daat van Gods-dienstigheyt betaamt.

(*a*) Tweede Vraag. Hoedanig opzet des willes tot een godvruchtig gebed wordt vereyst?

V. Antw. Word vereyst een bysonder opset om Godt te eeren; ende niet alleenlik in 't gemeyn, gelijk dat ook moet geschieden in alle andre dingen.

VI. 2. Wort vereyst opzet om Gode te verjegenwoordigen een goed, eerlijk, betamelik verlangen, dat is, sodanich het welcke over een komt met de goddelicke goedheyt en wille.

VII. 3. Wordt vereyst opzet om zulke hertstochten in ons zelfs te verwecken, hoedanige met Gods tegenwoordigheyt, en aart der zake, die wy hem voorstellen, over-een-komen.

VIII. 4. Worden vereyst alle die opzetten, welcke het Geloove, Hope en Liefde onmiddelik en wezentlik achtervolgen.

IX. 5. In alle die opzetten wy niet op ons zelfs en onze Gebeden, maar op Christus steunen moeten.

(*b*) Derde Vraag. Hoedanige andacht des gemoets vereyst wordt?

X. Antw. 1. Daar wordt vereyst andacht tot Godt, die gebeden wordt.

XI. 2. Andacht op de zaake, waar over het Gebed gedaan wordt.

XII. 3. Andacht op ons zelven, en die gestaltenissen onzer genegentheden, uyt welcke wy bidden. Want wy met andacht moeten waken op het opset dat wy hebben.

XIII. Hierom een mensche, die recht begeert te bidden, moet nootsakelick in hem selven vergadert wesen, ende niet verrukt, of verspreydt en omzwervende van zinnen.

(*a*) Opzet welk in 't bidden vereyst wort. (*b*) Andacht die vereyscht wordt.

Vierde

Vierde Vraag. Of dusdanige andacht alzo nodig zy, dat haar gebreck onze gebeden vergeefs make?

XIV. Antw. 1. Deese andacht is tweevoudig; dadelik, ofte in der daat, daar mee wy het gemoet op yder deel onderscheydentlik en bestendiglik toewenden: en deugtsaam ofte in deught en kracht, daar mee wy volstaan in de zelve gesteltheydt van opletten, met welke wy begonnen hebben: die eerste is meest pryselik: maar indien deze laatste daar zy, hoewel se in gunt deel bezwijke behoudt evenwel het Gebed sijn deugt.

XV. 2. De verruckingen en omzwervingen zijn van tweederley slag; want of sy worden door onze verzuymenis en zorgloosheyt angehaalt, of bekruypen onse zinnen, zo dat wyse onwillig en met smerte lijden. Die eerste verkeeren het Gebed tot zonde: de laatste zijn te reeckenen by der geloovigen zwakheden, die hunne vertroostingen niet uyt en sluyten.

(*a*) Vijfde Vraag. In wat zin wy gehoudenzijn *anhoudelik of zonder ophouden te bidden t'aller tijt? Eph.* 6. 18. 1 *Thess.* 5. 17.

XVI. Antw. 1. Nopende des hertes gesteltheyt en voor-bereydinge om te bidden, moeten we die selve geduriglik behouden. Om dat wy nimmer zonder zonde geheel en al mogen afstaan of afwenden, van onse herten en verlangens nae Godt toe te stieren.

XVII. 2. Nopende de daad des gebeds, zijn we schuldigh alle gelegenheyd te waarnemen en aan te vatten, om het selve te oeffenen, *zonder nalaten*, *t'aller tijt.* Gelijk een spreek-wijse is, 2 *Sam.* 9. *laetste v: Mephiboseth at geduriglik aan des Konings Tafel*, en *Luc.* 2. 37. *Anna de Profetesse en week niet uyt den tempel met vasten en bidden, Godt dienende nacht ende dach.*

(*b*) Zeste Vraag. Of'er eenig bevel is van een gezet gebed dagelix te doen?

XVIII. Antw. 1. 't Is een grossier bevel, *Dat wy Godt dienen souden zonder vreese, in heyligheyt en gerechtigheyt voor hem, alle de dagen onses levens. Luc.* 1. 74, 75. Die dienst dan, welke bequaamlik kan dageliks worden gepleegt, en moet geen dag nagelaten worden: doch het gebed is zodanig. Derhalven dan.

XIX. 2. In het gebed des Heeren worden wy onderricht, dageliks te bidden: *Ons dagelijks Brood geef ons heden.* En noch meer anhoudelik, *te soeken is Gods Koninkrijk en sijne gerechtigheyt, Matt.* 6. 33.

XX. 3. In het oude Verbond een gedurig Offer heeft moeten openbaarlik alle daag geviert worden, *Num. c.* 28. En samen *isser een ure des gebeds geweest, Hand.* 3. 1. Ook is zelf het Offer, ende het reukwerk daar by komende, geweest een uytbeeldinge des gebeds. *Psal.* 51. 17, 19. *Heere, opent mijne lippen, So sal mijn mont uwen lof verkondigen. De offerhanden Gods zijn een gebroken geest:* Daarom bidt David, *Psal.* 141. 2. *Mijn gebed worde gestelt, als reukwerk, voor uw aangesichte: de opheffinge mijner handen, als het avont-offer. Hebr.* 13. 15. *Laat ons dan door Jesus Christus altijt Gode opofferen een offerande des lofs, dat is, de vrucht der lippen, die sijnen name belijden.*

XXI. 4. Godvruchtige Lieden plagten altoos dageliks te bidden, als

(*a*) Hoe het Gebed zonder onderlaten gedaan wordt. (*b*) Een gezet Gebed daaglix te doen.

David

David, *Psal.* 55. 17, 18. *My aangaande, ick sal tot Godt roepen: ende de Heere sal my verlossen. 's Avonts, ende 's morgens, ende 's middaghs sal ick klagen, ende getier maken; ende hy sal mijne stemme hooren.* Ende Daniel, *c.* 6. 11, *Hy knielde drie tijden 's daaghs op sijne kniën, ende hy badt, ende dede belijdenisse voor sijnen Godt, ganschelick gelijck hy voor desen gedaan hadde.*

XXII. 5. Dit is de gemeyne drift van alle menschen, die eenigen schijn van gods-dienst hebben: gelijck onder Papisten, en zelfs mee Muhammedanen of Turcken.

XXIII. 6. Dageliks worden wy van Godt met menigerhande weldaden genodigt: van de Vyanden onzer Zielen met velerley perijkelen gedrongen: van onze gebreeken mede, ende door anderer menschen behoeftigheyt opgeweckt: en self door de nature des gebeds, daar in wy een zonderlinge en de zoetste gemeenschap met Godt, oeffeninge aller genade, en onzer Zielen verquickinge en herstellinge hebben, worden wy tot die dagelickse pleginge angelokt, en als met een angenaam gewelt bewogen.

XXIV. Derhalven uyt kragt des Gebods deese dagelikse pligt alle menschen oplegt: en schoon na de verscheydenheyt van levens conditien sy in dezelve mate en dezelve maniere niet en konne van allen betragt worden, en moet nochtans de zaake zelf geen dagh t'enemaal nagelaten worden.

Het XV. Hooft-stuk.

Van de Belijdenis.

EERSTE Vraag. Of Belijdenis in allen Gebede nootwendig zy?

I. Antw. 1. Een uytgedrukte en ontvouwen Belijdenis niet altoos nootwendig is, gelijck toeschijnt uyt menigerley formulieren van Gebeden, die wy, in de Schriftuure goed gekeurt, hebben, in welcke geen bekentenis recht uyt ontvouwen wordt: nochtans een ingewickelde en stilzwijgende bekenning ten minsten daar noodiglijck by wezen moet. 1. Om dattet Gebed een daad van Gods-dienst is, en wy alzo daar in onze onderdanigheyd en anhanginge van Godt belijden moeten, ten minsten deur stilzwijgende erkenninge. 2. Om dat onze verootmoediging voor Godt, en geestelike armoede nootsakelik vereyst worden tot een godvruchtig Gebed, *Luc.* 1. 53. *Hongerige heeft hy met goederen vervult: ende rijcke heeft hy ledich wechgesonden.* En daarom, *Jac.* 4. 10. 1 *Pet.* 5. 6. *Vernedert u voor den Heere, ende hy sal u verhoogen tot sijner tijt.* 3. Om dat wy van Godt in waaren Geloove eygentlik niets verzoeken konnen, datwe niet bevorens erkennen boven onze verdienste en genoegsaamheyt te zijn. 4. Om dat beyde onse personen en onze Gebeden met verscheyde Zonden bevlekt, niet en moeten voor Godt ten toon gespreydt worden, zonder bekentenis van onse onwaerdigheyt.

Tweede

Tweede Vraag. Wanneer vereyst wordt dat wy onze zonden onderscheydentlik en uytdruckelik belijden?

II. Antw. 1. Zo menigmaal onze gewissen met der zonden schuldigheyt worden belast, en wy vergiffenis van die zoeken, op dat de gewissen mogen worden ontlast, *Jer.* 3. 13. *Alleen kent uwe ongerechtigheyd, dat ghy tegen den Heere uwen Godt hebt overgetreden, maar en zijt mijne stemme niet gehoorsaam geweest, spreeckt de Heere.* Want *Spr.* 28. 13. *Die sijne overtredinge bedeckt, en sal niet voorspoedigh zijn; maar diese bekent, ende laat, sal barmhertigheyt verkrijgen.* Het welcke David met sijn eygen exempel bevestight, *Psal.* 32. 5. *Mijne sonde maakte ick u bekent, ende mijne ongerechtigheyt en bedeckte ick niet: Ick seyde, Ick sal belijdenisse doen van mijne overtredingen voor den Heere, ende ghy vergaaft d'ongerechtigheyt mijner sonde.* De waarom is, dat wy niet ernstelick en gelijck 't behoort vergevinge van zonden konnen zoeken, ten zy we te voren met gevoelen, van dien angedaan zijn. Nu eene godvruchtige bekentenis dit gevoelen, en uyt-leggende vertoont, en verhalende vast hecht in 't herte. 2. Vermits Godt in sijn Woort Zonden en Zondaers heeft geoordeelt, noch dat oordeel door quijtscheldinge aflaten wilt, 't en zy dat van de Zondaars eerst rechtvaerdig bekent, ende sulck een oordeel selfs in hunne Conscientien gevelt werde. 1 *Cor.* 11. 31. *Want indien wy ons selven oordeelden, so en souden wij niet geoordeelt worden.* Zo wilt hy dan, dat wy ons zelf van zonden betichtigen, overwinnen, en in onze Belijdenis verdoemen, op dat wy des Duivels beschuldiginge en vonnis des vertoornden Gods niet gedwongen werden t'ondergaan. *Indien ghy zelf geweest zijt beschuldiger, en Godt bevrijder, wat zal de Duivel zijn als een Lasteraar? Augustinus, reden* 48. *van de tijdt.* 3. Om dat bekentenis van zonden Gode eer geeft, beyde van rechtvaerdigheyt in 't oordeelen, ende van barmhertigheyt in 't vergeven, *Nehem.* 9. 33. *Doch ghij zijt rechtvaerdigh in alles, dat ons overgekomen is: want ghij hebt trouwelick gehandelt, maar wy hebben godlooslik gehandelt. Psal.* 51. 6. *Tegen u, u alleen hebbe ick gesondigh, ende gedaan dat quaat is in uwe oogen: op dat ghij rechtvaerdigh zijt in uw spreecken, ende reyn zijt in uw richten. Dan.* 9. 7, 9. *By u ô Heere is de gerechtigheyt, maar by ons de beschaamtheyt der aangesichten. By den Heere onsen Godt zijn de barmhertigheden ende vergevingen, alhoewel wy tegen hem gerebelleert hebben.* Ende also baant de belijdenis van sonden uyt haar aart den wech tot versoeninge met den Heere, dien wy versteurt hebben, gelijk onder Menschen te sien is, *Gen.* 41. 9. *Doe sprack de Overste der Schenkeren tot Pharao, seggende; Ick gedencke heden aan mijne sonden.*

Derde Vraag. Hoedanige conditien in diergelijken bekentenis vereyst worden?

III. Antw. Sy moet naakt wezen, zonder verberginge, *Spr.* 28. 13. Siet Antw. II. 1. Want hoewel de zonden in 't bedrijven te heelen beter is, dan vry uyt te spreecken. Want anders is 't een onbeschaamde boosheyt, *Jes.* 3. 9. *Het gelaat hares aangesichts getuyght tegens haar, ende hare sonden spreecken sy vry uyt, gelijck Sodom, sy en verbergense niet: wee haarlieden ziele, want sy doen haar selven quaat.* So behoort men nochtans in belijdenisse van sonden alles voor Godt uyt te spreken, en niet te verhelen.

IV. 2. Sy moet nedrig wezen, met verdemoediginge onzer zielen, voor het

oordeel

oordeel Gods, 't welk de sonde verdient heeft. Ende also moet de belijdenis gedaan worden met smerte en vertoeyinge der sonde, als in stof en assche. *Daarom verfoeye ick my, ende ick hebbe berouw in stof en assche*, *Job*. 42. 6. Ende met beschaamtheyt des aangesichts, *Ezech*. 9. 4. *Teeckent een teecken op de voorhoofden der lieden, die suchten, ende uytroepen, over alle die grouwelen, die in 't midden der selver gedaan worden. Dan.* 9. 7. 8. 9. Siet even te voren. Indien 'er dese conditie niet by en is, dan is d'uytsprake onzer zonden geen belijdenis, maar liever een betuygenis der selver.

Vierde Vraag. Of het nodig zy, dat wy onze misdaden bezonderlick en namentlick bekennen?

V. Antw. Swaare en bekende misdaaden zijn bezonderlik te belijden: doch andre is 't genoeg in 't gemeen te bekennen, *Psal.* 19. 13. *Wie soude de afdwalingen verstaan? reynight my van de verborgene afdwalingen.* 1 *Sam.* 12. 19, 20. *Al het volck seyde tot Samuel: Boven alle onse sonden, hebben wy dit quaat daar toe gedaan, dat wy voor ons eenen Koning begeert hebben. Doe seyde Samuel tot het volck, vreest niet, ghy hebt al dit quaat gedaan: Doch wijckt niet van achter den* HEERE *af, maar dient den* HEERE *met uw gansche herte.*

Vijfde Vraag. Of en hoe ver bekentenis van zonden ook voor de Menschen nootzakelik is, op dat ons gebed Gode angenaam zy?

VI. Antw. 1. Een yder wie ongeplaestert en ongeveynst sijne misdaden voor Godt heeft bekent, die zal mee ontwijfelik altoos vaerdig zijn die zelve enigsins voor Menschen te bekennen, om Gods barmhertigheyt te verbreyden, *Psal.* 32. 5. Leest Antw. II. 1. Dat efter niet altijt in allen deele vereyst wordt. Want die misdaden, welcke God alleen bekent zijn, Gode alleen ordinaris te bekennen zijn. Want dewijl bekenning uyt haren aart behoort om de schult van zonden weg te nemen, en die schade te weeren, welke door het bedrijf van zonden is toegebragt geweest; en heeft de selve bekentenis eygentlick anders gheen gebruyk als omtrent den persoon, welcke door die misdaden gequetst en beledight is, ende daar van kennisse heeft.

VII. 2. Nochtans kan het by geval geschieden, dat die zonden, welcke Godt alleen zijn bekent geweest, voor Menschen geopenbaart moeten worden. 1. Als Godts heerlikheyt dat op een zonderlinge wijs schijnt te vorderen, *Jos.* 7. *v.* 19. en 20. *Josua seyde tot Achan, mijn Sone, geeft doch den Heere, den Godt Israëls, de eere, ende doet voor hem belijdenisse: ende geeft my doch te kennen wat ghy gedaan hebt, en verbergt het voor my niet. Achan nu antwoordde Josua ende seyde: voorwaar ick hebbe tegens den Heere den Godt Israëls gesondight, ende hebbe also en also gedaan.* 2. Als onze noot dat zelve raadt, dat is, als wy dezes of gene Mensches bezondere raat en vertroostinge omtrent onze zonden oordeelen ons nuttig te zullen zijn, *Hand.* 10. 17, 18. *De mannen, die van Cornelius afgesonden waren, geroepen hebbende, vraaghden of Simon, toegenaamt Petrus, daar te huys lach.* In sulcken gelegentheyt vermaant Jacobus, *c.* 5. 16. *Belijdt malkanderen de misdaden.*

VIII. 3. Maar die zonden, welcke openbaarlik zijn bekent geweest, moeten

ook

ook met openbare bekentenis veroordeelt worden; dewijl tot welken het quaat zelf door een exemplare besmettinge gekomen was, tot hen ook het onderwijs van boete en beteringe, zo 't geschieden kan, moet aangebracht worden. Dit ampt wordt den gelovigen afgeperst door de behoorlicke vlijtigheyt, die sy hebben om Gods eere ende der menschen saligheyt te bevorderen, *Hand.* 19. 18, 19. *Vele der gene, die geloofden, quamen, belijdende ende verkondigende hare daden. Vele oock der gene, die ydele konsten gepleeght hadden, brachten de boecken by een, ende verbranddense in aller tegenwoordigheyt.* Sulck een schult, sulck een boete. 1 *Tim.* 5 20. *Die sondigen, bestraft in tegenwoordigheyt van alle, op dat oock de andere vreese mogen hebben.*

IX. 4. Doch die zonden met welcken wy deze of die persoon eenig bekent ongelijk angedaan hebben, moetenwe ook voor hem zonderling, zo 't geschieden kan, belijden, om de liefde te herstellen, die deur onze schult ontstelt was, *Matth.* 5. 23, 24. *So ghy dan uwe gave sult op den altaar offeren, ende aldaar gedachtich wordt, dat uw broeder yet tegen u heeft: Laat daar uwe gave voor den altaar, ende gaat henen, versoent u eerst met uwen broeder, nde komt dan, en offert uwe gave.*

X. 5. Mede is een openbare belijdenis voor de gemeynte nodig, na openbare gegeven ergernis. 2 *Cor.* 2. 6, 7. *Den sodanigen is dese bestraffinge genoegh, die van veelen geschiedt is. Alsoo dat ghy daar en tegen hem liever moet vergeven ende vertroosten, op dat de sodanige door al te overvloedige droefheyt niet eenighsins en worde verslonden.* Dese belijdenis voor de Gemeynte steunt met de voorigen op dezelve redens: ende is daer-en-boven verschuldight aen dat bedienstelik oordeel, 't gene Christus in en door de gemeynte oeffent, *Matt.* 18. 17, 18. *Indien uw broeder, die tegen u gesondight heeft, de getuygen geen gehoor en geeft, so seght het der gemeynte: ende indien hy oock der gemeynte geen gehoor en geeft, so zy hy u als de heyden en de tollenaar. Voorwaar segge ick u, al wat ghy op der aarden binden sult, sal in den hemel gebonden wesen: ende al wat ghy op der aerden ontbinden sult, sal in den hemel ontbonden wesen.*

Het XVI. Hooft-stuk.

Van een belofte, die Gode gedaan wordt.

EERSTE Vraag. In wat zaake dusdanige belofte bestaat?

I. Antw. 1. Wezentlik bestaat sy in een heylig voornemen, dat Gode voorgestelt en vertegenwoordight wordt. *Psal.* 119. 30, 57. *Ick heb verkoren den wech der waarheyt, uwe rechten heb ick my voorgestelt. De Heere is mijn deel, ick hebbe geseyt, dat ick uwe woorden sal bewaren.*

II. 2. In die vertegenwoordinge vervatt moet worden een wille om ons

zelfs

zelfs te verbinden aan Godt, by forme van eedsweeringe. *Psal.* 119. 106. *Ick hebbe gesworen, ende sal het bevestigen, dat ick onderhouden sal de rechten uwer gerechtigheyt.*

III. 3. Daar pleegt by te komen een uytdrucking van zulken wille, *Gen.* 28. 20, 21, 22. *Jacob beloofde eene gelofte, seggende: Wanneer Godt met my geweest sal zijn, ende my behoedt sal hebben op desen wech, dien ick reyse, ende my gegeven sal hebben brood om te eten, ende kleederen om aan te trecken: ende ick ten huyse mijns Vaders in vrede sal wedergekeert zijn; so sal de Heere my tot eenen Godt zijn: Ende deese steen, dien ick tot een opgerecht teecken gesett hebbe, sal een huys Gods wesen, ende alles dat ghy my geven sult, des sal ick u voorseker de tienden geven.* 4. Een plegtelike uytdrucking van dese wille meest op groote saken en beweegingen past; als wy of in groote benawtheden verkeeren, uyt welcke wy om bevryinge bidden, *Psal.* 66. 13, 14. *Ick sal u mijne geloften betalen, die mijne lippen hebben geuyttet, ende mijn mont heeft uytgesproken, als my bange was.* Ofte als wy zijn in groote blijdschap door eenigen zonderlingen zegen Godts, *Psal.* 118. 27. *De Heere is Godt, die ons licht gegeven heeft: bindt het Feestoffer met touwen tot aan de hoornen des altaars.*

Tweede Vraag. Of het nootsakelik vereyst wordt in een godzalig gebed, dat dusdanige loftenis Gode gedaan wordt?

IV. Antw. Sy wordt vereyst, ten minsten ingewickelt, na voornemen des willes. Om dat yetwes van Godt te eyssen, zonder voornemen om dat zelve deur alle onze wettige poginge te bekomen; of zonder voornemen, om sijn naam over toegestane eysch te verheerliken; ofte Godt met woorden te loven, over sijne weldaden ons meegedeylt, zonder voornemen om hem ook met daden eere te geven; ofte eutelik, enigen onzen wille Gode te vertogen, dat die van hem gade geslagen werde, zonder voornemen van sijn wille waar te nemen ende te leven, gelijk als het sulcken belofte betamelik is, dat en ware niet anders, dan Godt eniger wijs bespotten.

Derde Vraag. Hoedanige dingen Godt moeten belooft worden?

V. Antw. 1. Geen quade daad, ofte vuil of verachtelik ding, *Deut.* 23. 18. *Ghy en sult geen hoerenloon noch honden prijs in 't huys des Heeren uwes Gods brengen tot eenige gelofte: want oock die beyde den Heere uwen Godt een grouwel zijn.*

VI. 2. Niet onmogelicke en onmijdelicke dingen, noch die welcke wy uyt beroep en macht van Godt ons verleent, beyde niet en konnen en gereedt zijn te volbrengen, *Num.* 30. 3, 5. *Als eene vrouwe den Heere een gelofte sal belooft hebben; ende haar met eene verbintenisse in het Huys hares Vaders in hare jonkheyt sal verbonden hebben: Indien haar Vader dat sal breken ten dage als hy het hoort, alle hare geloften ende hare verbintenissen, daar mede sy hare siele verbonden heeft, en sullen niet bestaan.* En so voorts.

VII. 3. Alle dingen mogen belooft worden, welcke ons van Godt bevolen worden: 't welk verstaan moet worden hoe ver sy door Gods genade buyten een sonderlinge voorbate derselver volbragt konnen worden Want 't niet geoorloft is enkelik te beloven dat wy van alle zonde t'enemaal zullen

afhouden

afhouden: hoewel wy toezeggen moeten alle zorge en naerstigheyt na ons vermogen, of liever na ons onvermogen en swakheyt, deur Gods genade, in alle zonden te mijden, en alle goed te achtervolgen, *Psal.* 119. 106. *Ick hebbe gesworen, ende sal het bevestigen, dat ick onderhouden sal de rechten uwer gerechtigheyt.*

VIII. 4. Ook konnen alle dingen belooft worden, die schoon sy niet alle menschen bevolen zijn, nochtans alle omstandigheden overwogen zijnde, ons mogen tot middelen verstrekken, of om Godt te eeren, of sijne beveelen beter te onderhouden.

Vierde Vraag. Hoe, in goede en geboodene dingen, door onze belofte of loftenis verband gedaan kan worden tot die verbintenis, welke ons uyt kracht van Gods wet te laste leght?

IX. Antw. Niet en wordt daar in eygentlik een niewe verbintenis toegedaan, noch de eerste in zich vermeerdert: maar sy wordt van ons meer erkent en angenomen: lijdelik, zijn wy in die even te voren verbonden geweest, maar wordt sy met een dadelijke erkenninge ons selven nauwer toegepast van ons zelven.

Vijfde Vraag. Of zaken die niet geboden zijn, een bequame stof van loftenis zijn?

X. Antw. 1. Indien sy eenvuldelik angemerkt worden als onverschillig en middelmatich tussen goed en quaad, dan en moeten se Gode niet belooft worden: om datse zoo niets hebben over-een-komstig, nut, of bequaam om Gods eer te bevorderen.

XI. 2. Echter hoe ver sy baatmiddelen tot eenig goed eynde zijn, daar door Godt verheerlikt wordt; wanneer se bequamelick geschikt ende geordineert zijn, dan zijn sy een bequame stof van gelofte.

Zeste Vraag. Hoedanige verbintenis in dezes slags beloften den mensche aengebragt wordt?

XII. Antw. Indien de loftenis geoorloft zy, als dan is 't, dat de verbintenis seer zwaar is. Om dat de bant van Gods-dienst in loftenis vervat is: en alzo 't geen dat te voren vry was, nu loftenis halven, enigsins een dienst Gode schuldig geworden is. Want al schoon de onderworpen stoffe, of zaak die belooft wordt, in zich onverschillig zy, en door loftenis tot eenige andere deugt gesterkt wordt, de onderhouding van die belofte lijkewel regelrecht behoort tot die eere, dien wy Gode uyt Gods-dienst schuldig zijn. Zo dat de schending dezer belofte is een onheylige trouwloosheyt tegen Godt. Trouwloosheyt, om dat de belofte niet vervult en wort: en onheylig, om dat die loftenis Gode gedaan is, ende tot sijn eere behoort.

Het XVII. Hooft-stuk.

Van een stil, en luyd Gebed.

EERSTE Vraag, Of 't vernoegt alleen mettet Herte en vernuft te bidden?

I. Antw. 1. Het vernoegt tottet wezen des gebeds: vermits de kracht van Gods-dienst, die in het gebed geoeffent wordt, met eene inwendige daad geuytt kan worden, hoewel 'er geen uytwendige daad toekome, 1 *Sam.* 1. 13.

Want

Want Hanna sprack in haar herte, alleenlick roerden sich hare lippen, maar hare stemme en wiert niet gehoort. Neh. 2. 4. *Doe badt ick tot Godt van den Hemel:* te weten by my selven, in mijn herte. Godt mede genoeg de innige daad begrijpt, hoewel sy door geen uyterlik teeken uytgedrukt werde, *Psal.* 139. 4. *Als 'er noch geen woort op mijne tonge en is, siet Heere, ghy weet het alles.*

II. 2. Maar nochtans en is het altoos niet genoech om des bidders Ampt te vervullen. 1. Om dat Godt van ons godvruchtelik moet verheerlickt en gedient worden niet alleen met de sielen, maar oock met de Lichamen, ende also met onze stemme, 1 *Cor.* 6. 20. *Want ghy zijt diere gekocht; so verheerlickt dan Godt in uw lichaam, ende in uwen geest, welcke Godes zijn.* 2. Om dat hoewel de innerlike daad tot een korte uytschietinge des verlangens vergenoegen kan, het nochtans zwaar om doen is in een gedurige vertegenwoordinge onzer begeerten voor Godt te volstaan, ten zy d' uytwendige Mensch van andre dingen afgeroepen werde, op dat hy samentlik met d' inwendige op dit Ampt lette. 3 Om dat de stem van 't herte voorgekomen, op niews gehoort en in 't zelfde hervat wordt, zo dat het een middel zy om die godvruchtige genegenheyt, waar uyt sy vloeyd, te verwecken, te anhouden, in te vermeerderen. 4. Om dat men menigmaal met andren bidden moet, die eoor weldaad onzer stemme gesticht, en also toegelaten worden om met ons dn het gebed gemeenschap te hebben.

Twede Vraag. Hoedanige andacht in een luyd gebed vereyst wordt?

(*a*) III. Antw. 1. De voorneemste andacht en moet niet zijn op de woorden en stemme. 1. Vermits sy alleenlick byvoegsels des gebeds zijn, en op de zelve wijs gebruikt konnen worden van een die niet en bidt, gelijk van een onzinnige, slapende, spelende, een Kint. 2. Vermits in zulken andacht meer onze ydele roem, dan Gods heerlikheyt benijvert wordt. 3. Vermits op deze manier niet gevordert wort, maar belet, gemindert, of weg-genomen die innerlicke herts-tocht en beweginge, in welke het wezen des gebeds bestaat

IV. Nochtans enige andacht op de woorden vereyst wordt. 1. Dat sy betamelik zijn, op dat niet ietwes, Godt en sijne dienst onwaerdig, onder die selve gemengt werde. 2. Dat de spraak, hoe veel geschieden kan, zodanig zy hoedanigh de H. Geest leert, 1 *Cor.* 2. 13. *Wy spreken niet met woorden, die de menschelicke wijsheyt leert, maar met woorden, die de heylige Geest leert, geestelicke dingen met geestelicke samenvoegende.* 3. Dat sy menscheliker wijze voortgebragt werden, maar nochtans bekleedt met een geestelicke maniere, passende op de nature der saken. 4. Dat so men bidt met andre luyden, de woorden tot hunne stichtinge mogen dienen.

(*b*) Derde Vraag. Hoedanig de veelwoordigheyt zy, die van den Heere wordt verboden, *Matt.* 6. 7. *Als ghy bidt, so en gebruyckt geen ydel verhaal van woorden, gelijk de Heydenen: want sy meynen, dat sy door hare veelheyt van woorden sullen verhoort worden.*

V. Antw. 1. Niet en wordt verboden alle langwijlig gebed: want Christus zelf sommes in 't gebed pleegt te vernachten. Nochte desselfden gebeds verdubbelde herhaling: want ook dat heeft Christus met sijn eygen voorbedrijf

(*a*) Zorg voor woorden. (*b*) Veelwoordigheyt.

en

en exempel goed gekeurt, *Matt.* 26. 44. *Haar*, namelik d' Apostelen, *latende*, *ginck hy wederom henen*, *ende badt ten derden male*, *seggende deselve woorden.*

VI. 2. Maar wordt verboden, 1. Natragting van langwijligheyt en veelvoudige verhalinge. 2. Hoogachting diergelijcker dingen, als of sy golden tot verhoringe. 3. Langdurigheyt en verhaal, dat niet uyt overvloed, maar uyt ledigheyt van innige beweghenis hervoor komt.

(*a*) Vierde Vraag. Of in gebeden eenigh seker en voorgeschreven formulier van woorden te gebruyken zy?

VII. Antw. 1. Dat dit somtijts geoorloft zy, blijkbaar is uyt de betrachtinge der heyligen, in de H. Schrifture goed gekeurt, welcke ons sekre voorschriften van gezangen (Psalmen) en formulieren van zegenen anbeveelt.

VIII. 2. Ook is het voor sommige lieden nut en nodich, diergelijken forme te volgen, schoon sy uyt een Boeksken zy an te teekenen. 1. Om dat sommige gelovigen zo row zijn, dat sy hunne begeerten met bequame woorden geensins en konnen uytdrucken in hunne gebeden.

IX. 2. Andre zijn'er, die hoewel sy dat doen konnen, hoe ver het voor hen selven in 't bysonder genoech is, als dan of de behoorlijke macht en bequaamheyt of de vrymoedigheyt niet en hebben, om hare gebeden uytdruckelik voor te stellen. 3. Mede en ontbreeken'er niet, welcken het nut is dat sy door dusdanig middel in hunne overdenckingen en begeerten als geregeert en bestiert worden.

X. 3. Nochtans in dees' maniere van bidden niemand berusten moet: maar liever daar na pogen, dat hy sijns hertes gevoelen zonder dusdanig daat-middel voor Godt konne open-leggen. 1. Om dat een voorgeschreven Formulier, dewijle 't onze innige herts-tochten en bewegingen niet t'eenemaal volgt, maar leydt, min volmaaktelik dat selve doet, 't welk tot de Nature des gebeds behoort. 2. Om dat met een voorgeschreven Formulier alle die bezonderheden niet konnen uytgelegt worden, waar an ons gelegen is dat sy Godt voorgestelt worden. 3. Om dat Godt mede onder 't bidden in onze herten bezondere bewegenissen pleegt te verwecken, die dikwijls verhindert en uytgeblust worden, indien wy het voorgeschreven Formulier geduriglik anhangen. 4. Om dat ons zo doende zekre achteloosheyt, lawheyt, en vaddigheyt onder 't bidden bekruypt, zulx dat het Formulier alleenlik gezegt wort uyt gewoonte en na de sleur.

Vijfde Vraag. Of het Gebed des Heeren zy een Formulier ons voorgeschreven en te onderhouden? XI. Antw. 1. Christus dat gebed lerende, en heeft ons niet willen voorschrijven een Formulier van woorden stantvàstelick te onderhouden: maar een exemplaer of zinne-beelt, volgends het welcke wy onze gebeden moeten bestieren. Dit blijkt genoeg daar uyt, dat wy niet en lesen, dat de Apostelen het selve formulier ooyt gebruikt hebben.

XII. 2. Ten is niet oorber dit Formulier juyst an te kleeven, 1. Om dat wy dikwils meer stuxwijs, na dat gelegentheyt gegeven wordt, bidden moeten. 2. Om dat het op deze manier by de Paus gezinden gelijk een rijm-dicht geworden is, om te bezweren. 3. Om dat men alzo niet vordert in den Geest en gave van bidden.

(*a*) Van een voorgeschreven forme des Gebeds.

Het

Het XVIII. Hooft-stuk.

Van het gelaat des Gebeds.

EERSTE Vraag. Of in allen Gebede op het gelaat des Lichaams eenige acht dient gegeven te worden?

I. Antw. 1. In korter uytschietingen onzes verlanges tot Godt, op het uyterlik gelaat noch kan gelet worden, noch heeft het eenig gebruyk, dan zo als het natuurlik en zonder opgezet een toeleg, van zelf volgt uyt innerlike beweginge des gemoets.

II. 2. In een heymelik Gebed, dat alleenlik ter kennisse Gods gedaan wordt, daar nochtans andere menschen tegenwoordich zijn, de uytterlicke gebaeren en teekenen, zo veel doenlik is, moeten verborgen worden, *Neh.* 2. 4. *De Konink seyde tot my, wat versoeckt ghy nu? Doe badt ick tot Godt van den Hemel:* te weten by my selven, in mijn herte. Dat so geschieden moet op dat wy namelik geen achterdocht geven of van geveynstheyt of van ydele roems natrachtinge met de Phariseen, *Matt.* 6. 5. *Maar ghy, wanneer ghy bidt, so en sult ghy niet zijn, gelijk de geveynsde: want die pleegen gaerne in de Synagogen, ende op de hoecken der straten staande te bidden, op dat sy van den menschen mogen gesien worden. Voorwaar ick segge u, dat sy haren loon wech hebben.*

III. 3. In een byzonder eenzaam Gebed, eenige zorg van gebaerden nut is om ons zelfs: om dat gelijk door de stem, alzo mee door des Lichaams gelaat en gestalte, de innige beweghenissen of verweckt, of ondersteunt, ende angehouden worden, *Dan.* 6. 11. En *Psal.* 55. 17, 18. Leest de plaetsen, cap. XIV. XXI.

IV. 4. In een Gebed met anderen te doen, 't zy bezonderlijk, 't zy openbaarlijk, over de uytterlicke mijnen en teykens nawer waarneming an te wenden is, om anderen: ten deele, op dat wy hen geen quaad vermoeden geven van achteloosheyt: ofte hen enigerwijs ontstellen of ergeren: ende ten deele op dat wy hunn' innigheyt met ons voorbedrijf helpen, *Psal.* 95. 6. *Komt laat ons aanbidden ende nederbucken, laat ons knielen voor den Heere, die ons gemaakt heeft.*

Tweede Vraag. Hoedanig gelaat vereyst wordt?

V. Antw. 1. De gebaerden (in 't gros) zodanig moeten zijn, dat ze de innige bewegingen des gemoets heyliglik uytdrucken.

VI. 2. Om dat nu in alle Gebeden zonderlinge ootmoet wordt vereyst, over zulx moet het gemeyne gelaat eens plegteliken Gebeds met deze onderdanigheyt over-een-komstig wezen, hoedanig is ontdecking des Hoofts: ende ten groten deele knieling, des lichaams buiging, of oprichting. Zitting deur zik zelve geen gebaar van bidden is: om dat sy geen eerbiedinge uyt en drukt, nochte in de H. Schriften goed gekeurt wordt.

VII. 3. Om dat ook in allen Gebede, ons verlangen met betrouwinge en hope tot onze Hemelsche Vader bestiert wordt, daarom ook opheffing van oogen en handen met allen plechteliken gebede over-een-komt.

VIII. 4. Andre particulieren bezondere mijnen, in het Gebed met anderen niet en moeten aangewendt worden, om oorzaken te voren gezegt. In een heymelijk Gebed, en zijnse niet zo zeer na te tragten, als uyt drift des gemoets in te willigen.

Derde

Derde Vraag. Wat gebruyk daar zy van het angezicht onder 't bidden te dekken?

Antw. Geen ander, dan dat wy of ons hoeden van afruckingen, die door d'oogen konnen worden ingevlijt; of die zonderlinge gebaerden in 't bidden heelen, welcke ons somtijts nootzakelik zijn, doch anderen ongerijmt ofte geveynst zouden schijnen. Die gelegentheden uytgesteecken zijnde, de bedecking des angezichts liever den Vrouwen, als den Mannen betaamt, 1 *Cor.* 11. 4. 5. *Een iegelick man, die bidt ofte propheteert, hebbende yet op het hooft, die onteert sijn eygen hooft: maar een iegelijke vrouwe die bidt ofte propheteert met ongedekten hoofde, onteert haar eygen hooft: want het is een en 't selfde, alsof haar het hair afgesneeden ware.*

Het XIX. Hooft-stuk.

Van het Gezang.

EERSTE Vraag. Wat gebruyk het Gezang boven de gemeyne uitspraake heeft?

I. Antw. 1. Het brengt de godvruchtige Zielen zeker zoet vermaak toe, *Psal.* 104. 33, 34. *Ick sal den Heere singen in mijn leven: ick sal mijnen Godt psalmsingen, terwijle ick noch ben. Mijne overdenckinge van hem sal soete zijn; ick sal my in den Heere verblijden.*

II. 2. Het heeft een meer duidelike en gehechte overdenkinge, *aldaar.*

III. 3. Het heeft een meer overvloedige en wijde belijdenis van godzaligheyt, *Col.* 3. 16. *Met Psalmen ende lofsangen, ende geestelicke liedekens; singende ende psalmende den Heere in uw' herte.*

Tweede Vraag. Of het gezang even past een ziek als blijd gemoet?

V. Antw. Het past meer eygentlick op de blijdschap, *Jac.* 5. 13. *Is iemand onder u in lijden, dat hy bidde: is iemand goeds moets, dat hy psalm singe.* Om die zoete uytbreydinge des hertes, die het by zik heeft: efter past het mede om de voorleden treurigheyt nuttelijk te gedenken: gelijk uyt die Psalmen blijkt, welcke gezegt worden boetelicke ofte boetpsalmen: en sommes ook om droefheyt weg te nemen, maar anders, *Spr.* 25. 20. *Die liedekens singt by een treurigh herte, is gelijk hy, die een kleed afleydt ten dage der koude, ende als edik op salpeter.*

Derde Vraag. Hoe dat wy die geschicht Psalmen moeten zingen, in de welcke sulcke dingen verhaalt worden, die op andre Menschen en andre tijden zien?

VI. Antw. 1. Indien wy daar over also peinzen, dat wy vertroostinge en hope daar uyt scheppen, *Rom.* 15. 4. *Want al wat te voren geschreven is, dat is tot onser leeringe geschreven, op dat wy door lijdsaamheit ende vertroostinge der Schriften hope hebben souden.*

VII. 2. Nu ten dien eynde moeten we met onse gedachten als antrekken den

den Persoon, of van de gene welcken angaande die Psalmen samen gestelt wierden, of van die ghene, welcke die selve samen gestelt hebben: zo dat al 't gene daar gezegt wort, wy gedenken, dat het eenigsins tot ons gezegt is.

Vierde Vraag. Hoe wy die Psalmen recht konnen singen, welcke grouwzame vervloeckingen vervatten?

VIII. Antw. 1. Wy konnen by gelegentheyt van die vervloeckingen peynzen, met vreeze en bevinge, aan Gods schrickelicke oordeelen tegen de sonden van onboetvaerdige menschen.

IX. 2. Wy konnen daar uyt in lijdzaamheyt en vertroostinge toenemen tegen de verzoekingen, die uyt den voorspoet der godloozen en verdruckinge der godvruchtigen pleegen te ontstaan.

X. 3. Wy konnen mede God gesamentlik bidden, dat hy sijne rechtvaerdige wraak verhaesten wille (niet tegens onze bezondere onvrienden) maar tegens godloze en ongeneeslike vyanden der Kercke.

Het XX. Hooft-stuk.

Van het verzoek aan Godt.

EERSTE Vraag. Hoe de geestelicke dingen van Godt te verzoeken zijn?

I. Antw. 1. Op die wijse moeten alle dingen verzocht worden, op welcke sy belooft zijn. Dierhalven geestelicke goederen, hoe ver sy tot zaligheyt nodig zijn, moeten onbepaaldelik ter zaligheyt verzocht worden: om dat sy onbepaaldelik den gelovigen, en versoekenden belooft zijn, *Luc.* 11. 13. *Indien dan ghy, die boos zijt, weet uwe kinderen goede gaven te geven, hoe veel te meer sal de hemelsche Vader den heyligen Geest geven den genen, die hem bidden?*

II. 2. Die geestelicke goederen welkke eenige trappen toelaten, en konnen niet in yder trap onbepaaldelik begeert worden: om dat de zaken zelve, maar niet haar trappen, onbepaaldelik ter zaligheyt nodig zijn, ende van Godt loffelik belooft, 2 *Cor.* 12. 8, 9. *Ick hebbe den Heere driemaal gebeden, op dat de Engel des Satans van my soude wijcken. Ende hy heeft tot my geseyt, mijne genade is u genoech: want mijne kracht wort in swakheyt volbracht. So sal ick dan veel liever roemen in mijne swakheden, op dat de kracht Christi in my woone.*

III. 3. Nochtans die mate der genade Gods, welke ons nootwendig is, om boosdaden oft ergernissen te mijden, en een goed gewisse te houden, moeten we onbepaaldelik bidden, volgends de vermaninge, *Jac.* 1. 5, 6. *Indien iemand van u wijsheyt ontbreeckt, dat hy se van Godt begeere, die een iegelik mildelik geeft, ende niet en verwijtt; ende sy sal hem gegeven worden. Maar dat hy se begeere in geloove, niet twijffelende.* Volgends de belofte, 1 *Cor.* 10. 13. *Godt is getrouw, welcke u niet en sal laten versocht worden boven het gene ghy vermeugt, maar hy sal met de versoeckinge oock de uytkomste geven, op dat ghy se konnet verdragen.*

verdragen. Ende volgends Davids gebed, *Psal.* 19. 14. *Houdt uwen knecht oock te rugge van trotsheden, laatse niet over my heerschen; dan sal ick oprecht zijn, ende reyn van groote overtreedinge.*

(*a*) Tweede Vraag. Hoe de tijdelicke dingen van God te verzoeken zijn?

IV. Antw. 1. De tijdelicke dingen en zijn maar tweede voor-werpsels onzer hope: hoe ver sy namelik doen tot geestelijke gelukzaligheydt: 't welk nademael ons niet zeker bekent is, daarom en konnen wy die in 't bezonder, met die vastigheyt der hope niet verzoeken, met welke wy de geestelicke verzoeken: nochte en moeten die met zo hevige en ingespannen, maar met een tweede en ontlatener toegedaanheyt begeert worden, *Matt.* 6. 11. *Geeft ons heden ons' dagelicks broot.*

V. 2. Hoe ver wy mogen hopen, dat de tijdelicke dingen ons tot zaligheyt zullen dienen, ende tot Gods eere strecken, zo ver mogen wy die bidden. *'t Gebed des Heeren, Bede* 4.

VI. 3. Sodanige manier van bidden nu en is niet formelik conditioneel ofte in woorden ofte in den sin. Om dat, gelijk de verseekering van een sake onder conditie niets vast en seker stelt van de sake selve, also is 't dat een versoeck, 't welck alleen onder dese of gene conditie gedaan wordt, ook eygentlik niets sekers en versoeckt.

VII. 4. Nochte en ist alleenlik een gemeyn verzoek, op dat Godt met ons zow handelen, gelijck hy weet dat tot sijne eer en onze zaligheyt oorbaar is Want een kranke zo niet meer bidden zow om bevryinge van ziekte, als om haare anhoudinge of vermeerderinge.

VIII. 5. Het is dan een versoeck, dat sik duydelik strekt om het versochte goed te bekomen, doch daar mede samen gevoeght is een uytgedrukte of stilswijgende onderwerpinge onder Gods alwijse beschickinge en regeringe.

(*b*) Derde Vraag. Of alle onze wettige verlangens voor Godt in een verzoek mogen verjegenwoordigt worden, op datse vervult werden?

IX. Antw. Geensins; Want sommige verlangens geoorlooft zijn, welcker tegendeel lijkewel moet verkozen worden, *Phil.* 1. 23, 24, 25. *Want ick worde van dese twee gedrongen, hebbende begeerte om ontbonden te worden, ende met Christo te zijn. Want dat is seer verre het beste: maar in den vleesche te blijven is nodiger om uwent wille Ende dit vertrouwe ende weet ick, dat ick sal blijven, ende met u alle sal verblijven tot uwe bevorderinge ende blydschap des geloofs.* Ook zijn sommige verlangens na so lichten en geringen sake, dat sy Godt niet moeten anbevolen worden: hoedanig is het verlangen om te winnen in eenige speel-strijd.

Vierde Vraag. Voor welcke menschen zijn wy schuldig te bidden?

X. Antw. 1. Voor allen en ieder een, die in leven zijn, konnen wy eenigsins bidden: om dat enige goedheyt Gods tot allen uytgestrekt wordt, 1 *Tim.* 4. 10. *Wy hebben gehoopt op den levenden Godt, die een behouder is aller menschen, maar allermeest der gelovigen.*

XI. 2. Voor alle Menschen gezamentlik en konnen wy niet bidden, dat sy

(*a*) Van 't verzoek om tijdelicke goederen. (*b*) Of alle dingen, daar na men mach verlangen, ook van Godt mogen begeert worden.

zalig

zalig werden: om dat uyt de Schriften ons vast staat, dat sy niet alle zullen behouden worden.

XII. 3. Voor ieder een in 't bezonder mogen wy nochtans bidden, dat hy salig werde, ('t en zy buyten order yetwes gebeure, dattet belette) om dat wy van ieder een, uyt liefde, het beste moeten hopen.

XIII. 4. Voor dezelfde personen konnen en moeten wy de geestelicke goederen bidden, den welcken wy rechtvaerdelik begeeren dat de tijdelicke goederen ontnomen worden, dewijlse daar door of zich selven of andre menschen beschadigen. En dit is de gelegenheyt om te bidden voor de machtige vyanden der Kerke.

Vijfde Vraag. Of wy t'enemael op dezelve wijs voor anderen en voor ons zelfs mogen bidden?

XIV. Antw. Dat mogen ende moeten wy doen met dezeltde liefde: maar met het zelfde geloof en hope mogen niet: om dat wy door het gelove niet so seer eygentlik voor andere menschen, als wel voor ons zelven aanvatten en toepassen de beloftenissen Gods.

Het XXI. Hooft-stuk.

Van het Vasten.

EERSTE Vraag. Hoedanige onthouding vereyst wordt in gods-dienstige Vasten?

I. Antw. 1. Grooter onthouding wordt vereyst, als de gemeyne regel van matigheyt voorschrijft. Want de matigheyt moet gedurig wezen: maar een Vasten is buiten ordinair, en uyt zonderlinge gelegenheyt.

II. 2. Deze onthouding niet alleenlik omtrent spijze en dranck doende is, maar mede omtrent alle andre dingen, met welcken de lichamelijke wellust gekoestert wordt, *Dan.* 10. 3. *Begeerlicke spijse en att ick niet, ende vleesch noch wijn quam in mijnen mond niet, ook en salfde ick my gansch niet, tot dat die drie weken der dagen vervult waren.*

III. 3. Zodanig en zo groot moet dese afhouding zijn, dat wy daar door bequamer gemaakt werden tot buyten gewoonlicke verootmoediginge, *Ezra* 8. 21. *Doe riep ick aldaar een Vasten uyt aan de riviere Ahava, op dar wy ons verootmoedigden voor 't aangesichte onses Gods, om van hem te versoecken eenen rechten wech, voor ons, ende voor onse kinderkens, ende voor al onse have.*

IV. 4. Doch om dat alle menschen niet en zijn van dezelve temperinge en gestaltenisse des lichaams, daarom is 't dat dese bequaamheyt tot gods-dienstige vernederinge eenige verscheydenheyt van onthoudinge inbrengt: alzo dat die trap van onthoudinge sommigen nut en nodig zy, die anderen tot beletsel zoude zijn: noch zekere bezondere regel van trap en mate der onthoudinge allen en iederen voorgeschreven konne worden.

Tweede Vraag. In wat zake bestaat de Godsdienst van 't vasten?

V. Antw. 1. Een gods-dienstig vasten van een natuurlik en burgerlik daar

in

in verschilt, dat het van den Gods-dienst belast wordt: dat is, regel-recht en onmiddelik, tot Gods-dienst en eere wordt gericht.

VI. 2. Nochtans en wordt het zo niet tot Gods eere gericht, als een deel des diensts, maar alleenlik als een middel, waar door de ware Godsdienst gevordert wordt.

VII. 3. In 't Nieuwe Verbondt, en is 't niet eygentlik een middel des diensts, of hoe ver het yetwes uytwerkt, of uyt instellinge beteekent, 't zy voor Godt of voor de Menschen, maar hoe ver het den Mensche geschickt en bequaam maakt tot ongewoonlike oeffeninge van den dienst.

VIII. 4. Nu dit doet het vasten voornamelick, overmits het die beletselen wech weert, welcke daar strijden tegens de buyten ordinaire dienst ende aanroepinge Gods.

Derde Vraag. Of 't zy geoorlooft dusdanige vastens opentlik af te kondigen?

IX. Antw. Het en is niet geoorlooft na het vrije welbehagen van menschen. Om dat niets gods-dienstig is, 't geen heel en al hanght aan den Menscheliken wille: maar om ongewoonlike oorzaken, de Menschen te roepen tot ongewoonlike anroepinge Gods, dat is beyde geoorlooft en godvruchtig.

Vierde Vraag. Om wat oorzaken inzonderheyt, der Paus-gesinden vastens quaad te keuren zijn?

X. Antw. 1. Dat zekre gezette tijden, op hare beurten omlopende, de vastens worden toegeleyd: 't welke der Nature van een ongewoonlike oeffeninge, an byzondere voorvallentheyt hangende, t'enemaal tegen-strijdt: alzo dat dit het fatsoen van vasten, zonder dat sijn kragt en regt, invoert.

XI. 2. Dat sy die tijden nu en dan uytstrekken buyten wijdte. die of een buyten gewoonlike oeffeninge, of onthoudinge van vasten passe: gelijk in hun veertigste: daar door ook dat fatsoen van vasten nootzakelik ydelder gemaakt wort.

XII. 3. Dat sy in die tijden zekre keur van spijzen hebben: beyde spottelijk, dewijlse van Vleesch afhoudende, Wijn en leckernyen gebruyken: en godloos, om dat sy van Vleesch afhouden, als voor die tijt onreyn, welke een Leere der Duivelen is.

XIII. 4. Dat sy dese tijden en keur van spijzen, met Menschelicke en Conscientie verbindende Wetten, aan de gansche Gemeynte opdringen: ende die met strenger en wreeder straffe bevestigen, dan sy Gods wet selve doen.

XIV. 5. Dat sy godsdienstigheyt stellen in die onthoudinge zelve, welken sy voorschrijven.

XV. 6. Dat sy ook eene voldoeninge voor de sonden en verdienste hunne vastens toeschrijven,

---

Het XXII. Hooft-stuk.

Van den Eed.

EERSTE Vraag. Of een Eed den Christenen geoorloft zy?

I. Antw. 1. Een Eed is oogenschijnlick geoorlooft uyt sijn natuure: 1. Om dat hy inniglik uyt sijn aart niet quaad en is: want hy niets en vervatt, behalven

bevestinge

bevestinge van ons getuygenis, deur anroepinge van het getuygenisse Godts. Indien ook de eed inniglijk quaad was, dan zoude hy nooyt geoorloft geweest zijn: daar nochtans geen Christen lochenen zal, of hy zy geoorloft geweest onder 't oude Verbont.

II. 2. In het oude Verbond en is hy niet geweest een deel van de Wet der ceremonien en der Kerck-gebruyken, of des gerichtes: om dat hy niets en heeft, dat den Joden eygen is. So is hy dan een deel van het Regt der zeden: 't gene even tot Christenen ende Joden behoort.

III. 2. Om dat geen reden kan gegeven worden, waarom eertijdts geoorloft zy geweest te zweeren, welke niet even onder de Christenen plaatse heeft.

IV. 4. Om datter loffelicke exempels van gedane eeden in het niewe Verbond zijn, als van Paulus, 2 *Cor.* 1. 23. *Doch ick aanroepe Godt tot een getuyge over myne ziele.* Van den Engel, *Openb.* 10. 5, 6. *Hy hief sijne handt op na den hemel, ende hy swoer by Dien, die leeft in alle eeuwigheyt.*

V. 5. Als Christus verbiedt *ganschelik te sweren*, *Matt.* 5. 34. Verbiedt hy enkelik die Formulieren van sweeren, welke met haars gelijken hy noemt, die gedaan worden *by den hemel*, *by de aarde*, *by Jerusalem*, *by uw hooft:* en te samen verbiedt hy eenigen eed t'ondermengen in gemeyne praat, of zonder nodige oorzaak: nademaal de Joden waanden het derde Gebod niet geschonden te worden, wanneer sy op deze wijs zwoeren: maar alleenlik, indiense valschelik swoeren. Met Christi waarschouwinge komt over een die van Jacobus, *cap.* 5. 12.

Twede Vraag. Of het zy geoorloft by de Schepselen te sweeren?

VI. Antw. 1. De Paus-gesinden leeren dat men by de Schepselen sweeren kan, op tweederley wijze: by de onredelicke Schepselen, inzonderheyd heylige, ende Gode toegeweyt, in order en opzicht tot Godt. Doch by etlikke redelike Schepselen, dat is, Engelen en Heyligen in den Hemel regeerende, onbepaaldelik.

VII. Eenige ook uyt de onzen, hoewelse die onbepaalde manier, van by de Schepselen te zweren, veroordeelen; laten nochtans de opzichtelike toe, uyt *Matt.* 5. 34 en 23. 16. *Wee u ghy blinde leydsluyden, die segget, So wie gesworen sal hebben by den tempel, dat en is niet: maar so wie gesworen sal hebben by het goudt des tempels, die is schuldich.* En so voorts.

VIII. Maar geen van beyde gevoelens en is toe te laten. Want schoon de Schepselen onder 't zweeren genoemt konnen worden, als 2 *Cor.* 1. 23. en konnen sy efter niet losselik angemerkt worden, zonder heylig-schenderye en afgoderye: gelijk uyt de nature der zake blijkt. Nochte opzichtelik tot Godt gestelt worden in plaatse van Godt zelf, zonder zonde.

IX. 1. Om dat wy geen goed-keuringe van dusdanige zegs-wijsen in de Schriftuure hebben. Want Christus *Matt.* 23. 16. de fatsoenen van eedsweeringe niet goed vindt om te doen, maar leert alleenlik dat dusdanige eeden, gedaan zijnde, de Consciente verbinden. Den Apostel seggende 1 *Cor.* 15. 31. *Ick sterve alle dage, 't welck ick betuyge by onsen roem, dien ick hebbe in Christo Iesu onsen Heere:* en sweert daar eygentlik niet, maar betuyght ende bewijst, dat hy geduriglik het perijckel des doods onderworpen zy geweest. Ende 1 *Tim.* 5. 21. seght hy, *Ick betuyge voor de uytverkorene Engelen*, gelijk Menschen tegenwoordig zijnde, deur bloote betuyginge konnen angesproken worden.

X. 2. Om

X. 2. Om dat by het Schepsel te sweeren in opzicht tot Godt, is het schepsel godsdienstelik anroepen in opzicht tot Godt. Nu datwordt in de Schriftuure (na bekentenis van alle d'onzen) over al quaad gekeurt.

XI. 3. Zodanige Formulieren geven ergernis eensdeels aan de gheenen, die op deze manier na anderer exempel sweeren, zonder een opzichtelicke eed van een onbepaalde te onderscheyden: als mede aan de gheene, die hooren, welcke niet konnen onderkennen, wanneer oorloofdelik en wanneer ongeoorloofdelik gesworen wordt.

XII. 4. Zodanige manieren verminderen de eerwaerdigheyt der Eeden, en maken dus doende, dat sy al te gemeynzaamlik en reukelooslik gepleegt worden, ook van hun welcke anders niet onheylich en buyten Gods verbond zijn: gelijk te zien is in de Joden.

XIII. 5. De Ketters zijn eerste makers van diergelijcke Formulieren geweest in de Kerke Gods, ende oock daarom veroordeelt geweest. *Elixai* (die een navolger van de Ketters *Ossenen*,(*) ten tijde van *Trajanus* geleeft heeft) leerde, dat men sweeren mogt by Zout, Water, Broot, Aerde, Hemel, Logt, Wint: wien *Epiphanius* wederleggende in 't 1. Boek, betwist dat men by Godt alleen sweeren moet, volgends 't geen in de Wet is; *Ghy en sult geen andre Goden hebben*. De *Manicheën* angaende. wordt mede onder hun nieuwigheden verhaalt van *Augustijn* in 't 9 Boek, tegen *Faustus*, cap. 22. Dat *sy by de schepselen zeer dikwils, en zonder eenigen angst-val zwoeren.*

XIV. 6. In het Burgelik Regt, worden van de beste uyt-leggers dusdanige Formulieren gedoemt. *Wesembeek* op *Digesta*, 12. *Boek*, 2. titel. *De Kaizers, Arcadius en Honorius, in 't Boek, Siquis major, capitt. van onder-handelingen, gebieden aldus: Die ook beveelen wy, zelf verlies of van Wet, of Ampt waerdig te zijn, die onze namen hunne beliefden invoegende, zullen gezworen hebben, dat het heyl der Princen, bevestiging van angegane verbonden zy.*

Tegen-werp. Wat dan te gevoelen zy van die spreek-wijzen, in welcken gewag wort gemaakt van *de Ziele, Leven, Zaligheyt, Dood, Doemenis, en wat dies meer is?*

XV. Oploss. In die Vloek-formulieren, regt uyt by Godt gezworen wordt, ende met die byvoegingen die sweeren krachtelik tonen, datze zich voor den strengen oordeele Gods open leggen, op dat indien sy bedriegen, sy of van de beste dingen berooft, of met de grootste quaden angedaen werden. Maar als die getuyging zelve by het Schepsel geschiet, dat en kan in geenerley maniere verschoont worden.

Derde Vraag. Wat te gevoelen zy van die gebruykelicke spreek-wijzen, *in trouwe, in waarheyt, in Conscientie?*

XVI. Antw. Eeden en zijn 't niet, om datse geen niewe betuyginge doen om het getuygenis te bevestigen, maar alleenlik verklaren dat ernstig, welbedacht, oprecht, en zeker te zijn. Efter van die zegs-wijzen, in welcken het deeltjen *by*, tot de Schepselen gebragt wort, moet men afhouden, als van het ghene dat een schijn des quaads heeft, ende ergerlik is.

Vierde Vraag. Wat te gevoelen zy van die gebruykelijke zegs-wijze, daar mee *het Sacrament* of zulx yetwes eeds halven genoemt wordt?

XVII. Antw. Behalven de gemeyne zonde, die altoos wordt begaan, als 'er by Schepselen gezworen wordt, komt daar ook by, of een over-gelovige waan

(*) Een joodsch-christelijke sekte met de Esseërs verwant en waarvan Epiphenius bericht.

van

van zulkke dingen, of ten minsten zekre mee-deeling en gemeynschap aen dat over-geloof.

Vijfde Vraag. Oft geoorloft zy in 't zweeren dubbelzinnigheyt of twijfelwoordigheyt te gebruyken?

(*a*) XVIII. Antw. 1. Dobbel-zinnigheyt wort in den eed tweesints angewendt: 1. Als de woorden selfs, die gebruykt worden, van twijfelachtigen zin zijn, en in dien zin van den zweerende genomen worden, welken hy den hoorders begeert te verhelen, op dat sy van hun in anderen zin opgenomen worden. Gelijk indien eenig *Gallus* een *Francois*, (welck woort ook een Haan bediedt) na sijn volk gevraagt zijnde, zwoer dat hy geen *Gallus* was, verstaende een Kalkoense Haan. Oft indien ymand gevraagt of *Pieter* t'huys *ware* (welk woord ook bediedt *ate*) antwoorde, hy en *is*(*) niet, dat is, eet niet. 2. Als de woorden zelfs, die gebruykt worden, een enkelen zin hebben, maar door stilzwijgende beperkinge of uytlegginge, welken hy in sijn eygen verstant behoudt, in een andre zin verwisselt worden: hoe men schrijft, dat die Monik *Francois* gedaan te hebben, die gevraagt, werwaarts zeker dood-slager heen getrocken was, die nevens hem was verby gegaan,(**) heeft geantwoort, dat hy daar langs niet was deur gegaan, verstaende hem door die Mouwen niet heen gegaan te wezen. Hoe ook de meeste Jesuiten voorstaan dat een Priester gevraagt zijnde, of hy een Priester zy, indien hy of van den Richter niet gevraagt werde, of een redelijke oorzaak hebbe om de waarheyt te verhelen, konne antwoorden: Dat hy geen Priester is, wanneer hy maar verstaat gheen Priester te wezen van Baal of Isis, of niet te zijn een Priester, op dat hy 't een ander zegge. Die eerste kan geheeten worden een woordelijke, en d'andere een zinlijke twijfelachtigheyt.

XIX. Een zinlijke twijfelachtigheyt en kan in een eed zonder de zwaarste misdaad niet worden angewendt. 1. Om dat wy in den eed aan anderen een zeer plegtelik getuigenis beschaffen, maar als wy niets zekers met woorden ontvouwen en verklaren, maar yets verziert en geveynst, dan en getuygen wy aan anderen niet altoos met opzet: derhalven des Eeds nature deur die geveynstheyt geschonden en omgekeert wordt in sijn eerste grond. 2. Om dat dusdanige zinlijke twijfelachtigheyt is een rechtuyte en openbare leugen, dewijl sy met woorden getuigt zo tegens den zin en geweeten des getuygen, als tegen de zaake zelt. 3. Om dat sy met haar getuighenis een valsch Geloof in de toehoorders soeckt te veroorsaken: 't welk niet alleenlik is toelaten dat sy verstrikt en bedrogen worden, maar hen recht-draads te verstrikken en bedriegen. 4. Om dat het tegen Godt een zwaar ongelijk en trotsering is, sijn getuygenis by te brengen, schoon geveynsdelik, om een valsch ding te bewijzen, en daarom die uyterlike eed draaft boven een zware leugen, met groote bespottinge van het Goddelik angeroepen getuygenis. 5. Om dat door deze manier de Deur geopent wordt om alle leugens te broeyen. Want daar en is niets (gelijk de Jesuit *Azorius* waar neemt) zo valsch, dat niet en konne van alle leugen gevrijdt worden, indien wy wat, na ons goeddunken, in 't vernuft verzwegen

(a) Van een dubbelzinnigen Eed. (*) Het Lat. *esset* en *est*: *ware* en *is*, maar ook *ate* en *eet*.

(**) De latijnsche uitgave heeft hier tusschen *manus in manicas inmittens, zijn handen in de mouwen stekend.*

behouden.

behouden. Want so zouden konnen al wat van ons geeyst wordt, schoon wy dat by ons hebben, ontkennen dat wy 't hebben: verstaande *om te geven*: al watwe gedaan, gezien, gedacht, besloten zullen hebben, daar over gevraagt, zouwen konnen zeggen, wy en hebben 't niet gedaan, niet gezien, niet gedacht, niet besloten, te weten in die zin, *op dat wy 't u zeggen.* Tegenwerp. 1. Uyt een luyde reden, en een zinlijke beperkinge wort eene samengestelde en gehele reden, in welke geen valschheyt is: gelijk als een Priesterlijke bewaarheydt met woorden dat hy geen Priester is, verstaende, *op dat hy 't den andere zegge.* Nu het is den Mensche vry sijn reden samen te zetten uyt luyde en zinlijke woorden.

XX. Oploss. Hoewel dusdanige gemengde reden voor volslegen konne toegelaten worden, wanneer men yetwes by zik zelf verzint, of wanneer wy met Godt alleen te doen hebben, om dat Godt en onze Geest dat gantsche ('t welk in 't vernuft is) even wel begrijpen, als of 't met woorden uytgedruckt wiert; en heevet nochtans geen plaats in getuygenis voor Menschen te geven: vermits een zinlike achterhouding den horenden niets getuigt: hoedanig dan ook die reden zy, isset getuigenis leugen, en indien 't met eede bevestigt word, meyneed, dewijle het geen in het getuygenis met een luyde reden wort beteekent, dat selve tegen de Conscientie van den getuyge strijdt.

XXI. 3. Een woordelijke dubbelzinnigheyt is mede in den eed ongeoorloft. 1. Om dat sy niet zekers getuigt: en zonder getuygenis van een sekere saak, een Eed ten minsten ydel is. 2. Om dat sy niet strekt tot des eeds eynde, datse zy *een eynde van tegensprekinge, bevestigende de Waarheyt, Heb.* 6. 16. Maar in tegendeel, 3. om dat sy den hoorder verstrikt en verschalkt, dat der nature des eeds tegen streeft: *indien ik wetens bedriege.* 4. Om dat verzekering of lochening der voor-gestelde vrage, indien sy, na de Conscientie des antwoorders, niet waarlik over een en draagt met den zin des vragers of onderzoekers, leugen is. Want de vraag zelve, in dien zin, waar in sy voorgestelt wort, is het gevoelen, dat verklaart en betuyght moet worden: en dies verzekering of lochening, welke met die zin niet bestaan en kan. is valscheyt; welke wanneer tegens de Conscientie des getuygen geschiet, en kan niet dan een volkomen leugen zijn. 5. Om dat een eed diergelijken logen bevestigende, uyt Nature der zake, een blijkbare meyneed is: en zelf uyt toeleg des eed-zwerenden, is een ontheyliging van de Goddelike naam.

Tegen-werp. Indien wy min rechts-vorderlick gevraagt worden, oft ons onrecht wordt toegedreven en aangedaan, dan is 't billik en regt ons beste te zoeken, dewijle wy maar twijfelachtig spreeken.

XXII. Oploss. Egeen ongelijk ons van Menschen angedaan, kan ons rechtvaerdige oorzaak geven, om ongelijk te doen den name Gods. Nu daar geschiedt Gode groot ongelijk in zonde van leugen, en veel grooter in meyn-eedigheyt.

Zeste Vraag. In wat zin de woorden des eeds moeten genomen worden?

XXIII. Antw. In die zin, welken wy oordeelen dat de toehoorders begrijpen zullen: dat is regel-recht, in den zin, dienste in der Menschen gemeyne gebruyk hebben. Want de beduydenis van woorden hangt aen der Menschen gebruyk.

Zevende Vraag. Of het somtijts geoorlooft zy te antwoorden op des vragers voorneemste en verste oog-merk? by voorbeelt, Als zekre Stad niet inlaat de

Burgers

Burgers van een andere Stad, die sy valslik waant met de Pest besmet te wezen, zo ymand van daar komende gevraagt werdt, of hy uyt dier Steede gekomen is, hy als dan dat selve veylichlick met sweeren mach ontkennen, of om dat de Stad niet besmet is, of besmet zijnde, hy wete zik zelf vry en vrank te zijn, en alzo het voornaamste oog-merk dns vragers met waarheydt voldoet?

XXIV. Antw. Het en is niet geoorloft. Om dat de vraag voorgestelt wordt, en de eed gevordert, niet eygentlik omtrent het eynde, dat voornemelik wort beoogt, maar omtrent dat zonderlinge middel, 't welk tot dien eynde schijnt te zien. Nu de vraag en haar verzekering ofte lochening een en dezelve spreuke stellen.

Achtste Vraag. Of de woorden des eeds altoos naw op te nemen zijn na datse luyden?

XXV. Antw. 1. Een Eed, om het gevaar van meyn-eed, van naw regt en uytlegginge is, zo dat hy die wijdere uytleggingen niet toe en laet, welcke in andere daden en zegs-woorden menigmaal plaatse hebben.

XXVI. 2. Echter wel moeten in den eed dikwils die conditien en bedingen daar onder verstaan worden, welcke, na wijze en gewoonte angenomen, vermoedt worden van hen begreepen te zijn, die den eed angaat. By exempel. 1. In alle lovende eeden, wortter dat beding onder verstaan, *in dien 't Godt behaagt.* 2. In die dingen, welke der magt eens Oversten onderworpen zijn, wort 'er onder verstaan, *indien 't ook hem behaagt.* 3. Van zaken zo veranderlik, dat sy de beloofde zaak ongeoorloft maken, wort'er onder verstaan, *indien de saken in den zelfden stand verblijven.* 4. Die zweert dat hy de instellingen van seker geselschap en maatschappye onderhouden sal, is te oordeelen daar onder te te verstaen, gelijk die instellingen in gebruyk sijn, ende na een goed gekeurde gewoonte van anderen waar genomen worden. 5. Die zweert gestant te doen de beveelen ofte insettingen van enig mensche ofte gezelschap, in dien zin verstaan moet worden, dat den eed niet uytgestrekt werde, dan tot waarschijnlik bedachtte dingen, niet tot die, welke indien sy hem, die sweert, in gedachte van te voren quamen, het waerschijnlik is, dat hy niet beloven soude.

Negende Vraag. Of alle Eed den zwerende verbindt om die na te komen en te voldoen?

XXVII. Antw. Alle Eed verbindt, zo ver hy yetwes, dat geoorloft en mooglik is, getuigt: doch niet verder. Daar uyt 1. zulk een Eed verbindt hoewel hy deur gewelt of vreeze uytgeperst werde, en schoon hy met ongelijk gevoegt werde. Want in den lovenden Eed twederley verbinding is, eene an den Mensche, en d'andere an Godt. Of nu schoon 't gedane ongelijk wegneemt het verband in opzicht des Mensches die onreght doet, nademaal geen regt in onregt gegrond wordt; blijft nochtans de verbintenis gemaakt an Godt, die zonder Gods oneerbiedenisse en ongelijk niet en kan eerst ingewilligt, en daar na wederom verachteloost worden. Dit ist geval eens Mensches, van Struyk-rovers tot een eed gedrongen om los-gelt te betalen. Ofte en moet hy niet zweeren, ofte den eed, dien hy geoorloft acht, gods-dienstelik onderhouden.

XXVIII. 2. Hoewel een dwaling omtrent der zake zelfstandigheyt, welke in den eed beschowt wort, of ook omtrent haar eygen oorsaak, de verbindinge van beloftenis wegh neemt, dat enes geval is, die met een zonderling persoon

het

het houwelik sluyt, dien hy een ander meynt te zijn: nochtans de dwaling omtrent zekre omstandigheyt, of uytwendige en gevallige zaake, en neemt de verbintenis niet wegh: welke geweest is het voorval der Israëlieten, jegens de Gibeonieten, *Ios.* 9. En des genes, die met een slechte of arme Vrow een hylik sluyt, wanende haar edel ofte rijk te wezen. In de eerste dwalinge was geen getuygenis: doch in de twede een veroorloft getuigenis gegeven wort.

XXIX. 3. Een later Eed gedaan tegen voorgaenden en eerliken Eed of ook belofte, niet en verbind: om dat sodanige eed, in sijn innerliken aart, uyt kracht van de voorgaende vast gestelde beloftenis, t'enemaal ongeoorloft is.

XXX. 4. Den Eed die gedaan wordt om eenige zonde te begaan, of pligt na te laten, niet alleenlik niet verbindt, om dat een quaad ding van den eed geen kracht ontvangt: maar indien hy onderhouden wort, vermeerdert de schuldigheyt: om dat als dan twee zonden bedreeven worden: een van die soort, waar van is het feyt, by zik zelf angemerkt, en d'ander tegens gods-dienst, uyt oneerbiedenis en misbruyk van Gods naam, hoe ver het voorgenomen quaad met Gods gezag bevestigt wort.

XXXI. 5. Evenwel een oorloofdelik gedane eed, schoon sijn onderhouding grooter goed belet, moet vervult worden wanneer dat selve goed sodanich niet en is, dattet een gemeyne verbintenis inbrengt, en generalijk, als uyt genomen van zodanigen belofte, verstaan wort.

Tiende Vraag. Of den Eedt van een afgestorven persoon den Erfgenamen en navolgers verbindt?

XXXII. Antw. 1, Eygentlik en verbindt hy niet onder de gedaante van een eed: want de eed een personeele band is. Derhalven de Burgers niet eygentlik meyn-eedig zijn, indien sy niet vervullen de inzettingen, van hunne Voor-ouders gezwooren, die sy zelfs niet gezworen hebben.

XXXIII. Nochtans verbindt hy somtijts van wegen de sake, de welcke de eygen oorzaake tot den eed beschaft heeft. Indien 'er te weten reden van verdrag tussen komt; 't welk sijn geval is, die zweert dit ofte dat te zullen betalen ofte doen, indien hy op deze wijs zodanig profijt genieten mag. Want de Erfgenamen, indien sy dat voordeel willen genieten, door dezelve eed oock gehouden zijn om de conditie te vervullen.

Elfde Vraag. Of, en hoe de verbinding des eeds, konne wech genomen worden?

XXXIV. Ik Antw. Geen ontslag van eed, eygentlik zo gezegt, of door bedeylinge (welke des bands enkele ontbinding is) of door veranderinge (welke is des bandsverstelling van d'eene stoffe tot d'andere) en kan van menschelik gezag verwacht worden. Om dat des eeds gods-dienst tot de goddelike Recht-bank behoort, en alzo onder de menschelike recht-bank niet en staat. In die twijfelingen, welke omtrent de eeden plegen voor te vallen, de raad van ervarene luyden veel helpen kan: maar 't gezag om den bant des eeds, of in 't geheel door bedeylinge, of ten deele door veranderinge, te lossen, geen slag of order van Menschen is verleent.

XXXV. 2. Echter sommes gegeven wordt een vernietiging van eed door de Oversten, indien sy Oversten zijn in die stoffe, waar omtrent den Eed bezig is. Alzo konnen Ouders, echte Mannen, Heeren, Prinsen, nietig verklaren, of eeden, of

lof-

loftenissen, van Kinderen, echte-Vrouwen, Dienaars, onderhoorigen, gedaan zonder hun toestemminge, in die saken, welcke hunne magt onderworpen zijn.

XXXVI. 3. Als de wezentlijke reden des eeds wort weg genomen, houdt de eed op van wege de uytkomste: dat hun geval is, die enigen Heere oft Prince manschap gezworen hebben, die naderhand zodanig op houdt te wezen.

XXXVII. 4. Als de gedane Eed alleenlik ziet op gehoorsaamheyt ofte profijt des genes, wien yets belooft wordt, dan houdt de verbintenis op, uyt quijtscheldinge of toestemminge van die persoon, aen wie de belofte gedaan is. Reden is, om dat op houdt de gront van zulken belofte: in welke altoos uyt de Nature der zake zodanig beding ingesloten wordt, 't en zy den ander 't beloofde zal geschonken of quijt gescholden hebben. Dit is 't geval eens Leeners jegens den schuldenaar, en dies gelijkken. Doch dit tot houweliks belofte niet en magh uytgestrekt worden: vermits daar niet alleenlik het profijt van menschen, maar ook Gods inzetting wort bemerkt.

Twaelfde Vraag. Oft ymand geoorloft zy een ander tot zweren an te leyden, wien hy weet, ofte heftig vermoedt, tegens Conscientie te zullen zweren?

XXXVIII. Antw. Nooyt en ist geoorloft, bepaaldelik te eyssen, dat hy zweere 't gene valsch is. Noch en mach hy sonder onderscheyd eysschen dat zodanige een zwere, of dit zo zy dan niet, 't en zy daar een nodige oorzaak tussen komt: om dat hy eensdeels Godt ongelijk doen, en een Broedermoorder wezen zou. Maar de richter heeft nootwendige oorzaak, dat af-eyschende op des anklagers anhoudinge, als 'er anders geen helpmiddel kan angewendt worden: gemerkt hy dan niet in sijn persoon, maar in name des anklagers afvordert. Kan ook den anklager somtijts een nootzaakelijke oorzaak hebben om dit af te eyssen, wanneer hy te weten op geen andere wijs een zwaar ongemak mijden kan. Maar een bysonder mensch, gelovende dat ymand valschelick sal sweeren, en kan geen nootzaakelike oorzaak hebben om dat byzonderlik af te vorderen: overmits daar uyt geene zonderlijke nuttigheyt vloeijen kan.

Dertiende Vraag. Oft een bysonder Mensche zy geoorloft hem an te leyden tot sweeren, dien hy wel weet valsch te zullen zweeren, maar zijnde ter goeder trouwe bedrogen? Exempels halven. *Titius* weet dat *Sempronius* dit Jaar tot *Franiker* niet geweest en is: weet behalven dien, dat *Cajus* in goeder trouwe meynt, dat hy hem van dit Jaar tot *Franiker* gesien heeft: wordt gevraagt of 'et *Titius* behoorlik zy, *Cajus* te anmanen en te vragen, op dat hy zwere dat *Sempronius* dit Jaar te *Franiker* zy geweest.

XXXIX. Antw. Dit en is niet geoorloft: om dat hoewel die eed-zweering in *Cajus* van schult zow vry zijn, nochtans zowse in *Titius*, den anrader en aanmaner, de gedaante van meyn-eed hebben. *Titius* wel en zou *Cajus* zo grooten onrecht niet doen, als of hy hem anleyde om dat te zweren, 't geen *Cajus* self weet valsch te wesen: maar sou nochtans *Titius* 't zelve onrecht Gode doen, wiens Naam hy tot versterkinge van 't valsche misbruyken zou.

Veertiende Vraag. Of 't een Christen Mensche toestaat, eed-zweeringe van hem te ontfangen en af te eyschen, dien hy weet, dat hy by de Afgoden sweeren sal?

XL. Antw. Dit is geoorloft te doen om zwaarwigtige oorzaak, gelijk Jacob

heeft

heeft gedaan met Laban, die swoer, *Gen.* 31. 53. *De Godt Abrahams, ende de God Nahors, de Godt hares Vaders richtte tussen ons.* 1. Om dat niet de verkeertheyt des eeds van hem wordt angemerkt, dien gezworen wordt, maar bevestiging van gegeven getuygenisse en trouwe. 2. Om dat het quaad te gebruyken tot goed, by zik zelf niet quaad en is. 3. Om dat hy niet zo zeer gebruykt de verdraaytheyt des eeds, als wel sijn gemeyne nature, die eenvowdelik den eed, niet zulken Eed begeert.

Vijftiende Vraag. Of 't den richter toestaat, van een beschuldigde eed af te vorderen, angaende sekere schult den zelve voorgeworpen? Deese eed geheeten word *onderzoekenden*, en gezegt *amptshalven* te geschieden.

XLI. Antw. 1. Van schult t'enemaal verborgen, en is 't ganschelik niet geoorloft. Om dat God alleen van verborgene dingen oordeelt.

XLII. 2. Niet en is geoorloft ymand een Eed op te dragen, daar mee hy, zik zelf van schult te betigtigen, zou gedwongen worden. 1. Om dat het tegen de Nature is, dat men zik zelve een straf op den hals haalt. 2. Om dat dus doende de meeste menschen zouden angeleit worden om meyneed te doen.

XLIII. 3. Daar de beschuldiging voor gaat, is 't niet geoorloft dusdanigen eed van ymand in plaatse van bewijs af te eyssen, om dat in die getuigen en bewijzen, welcke kracht van getuygenis hebben, alle oordeel moet worden gegrondt, *Deut.* 19. 15. 2 *Cor.* 13. 1. *Een eenich getuyge en sal tegens niemand opstaan over eenige ongerechtigheydt, ofte over eenige sonde, van alle sonde, die hy sou mogen sondigen: op den mont van twee getuygen, ofte op den mont van drie getuygen sal de sake bestaan.*

XLIV. 4. Een voorgaende laster, of bewijzinge niet vernoegende, en een volle ontbrekende, kan ymand toegelaten worden tot den eed van zuyveringe, indien hy zik daartoe gereed anbiedt, *Exod.* 22. 11. *Des Heeren eed sal tussen hen beyden zijn, of hy niet sijne handt aan sijns naastes have geslagen heeft.* Doch hy en kan daar toe niet gedwongen worden.

XLV. 5. Indien de misdaad kenlijk is, kan yder in 't gemeyn, ook onder gods-dienst van eed, ondervraagt worden aangaende den autheur der selve misdaat. *Deut.* 21. 6, 7. *Alle Oudsten der Stadt, die naast aan den verslagene zijn, sullen betuygen ende seggen: Onse handen en hebben dit bloedt niet vergoten, ende onse oogen en hebben het niet gesien.*

Tegenwerp. 1. 't Is geoorloft geweest een verdachtte Huis-vrouwe te beëedigen, *Num.* 5. 19. *De Priester sal haar beëedigen.*

XLVI. Antw. Dit is geweest een zonderlinge instelling van buiten gewoonlike beschikkinge, om der Joden hert-hardigheyt toegelaten, gelijk de verstoting eener niet overspelige Vrouwe.

Tegenwerp. 2. *Josua* eyst van *Achan*, dat hy sijn misdrijf bekenne, *Jos.* 7. 19. *Hy seyde, geeft doch den Heere, den Godt Israëls, de eere, en doet voor hem belijdenisse: ende geeft my doch te kennen wat ghy gedaan hebt, en verbergt het voor my niet.*

XLVII. Antw. Na Gods beschuldinge en oordeel, anraadt hy alleenlik belijdenis.

Tegenwerp. 3. De Heere antwoordt den bezwerenden Priester, *Matt.* 26. 63 64. *De Hoogepriester seyde tot hem, Ick besweere u by den levendigen Godt,*

dat

dat ghy ons seght, of ghy zijt de Christus, de sone Gods? Iesus seyde tot hem, ghy hebt het geseght.

XLVIII. Antw. 1. Dit heeft Christus gedaan, niet om dat hy wettelik was beëedigt, *Joh.* 18. 20, 21. *Iesus antwoordde hem, Ick hebbe vry uyt gesproken tot de werelt: ick hebbe alle tijt geleert in de Synagoge ende in den tempel, daar de Ioden van alle plaetsen t' samen komen: ende in 't verborgen en hebbe ick niets gesproken. Wat ondervraaght ghy my? ondervraaght de gene, die 't gehoort hebben, wat ick tot haer gesproken hebbe: siet dese weten wat ick geseght hebbe.* 2. Niet anders dan hy *Pilatus*, niet bezwerende, antwoort. 3. Niet op dat hy schult bekende, maar *der waarheyt getuigenis gave, Ioh.* 18. 37.

Het XXIII. Hooft-stuk.

Van het Lot.

EERSTE Vraag. Hoe dat oorloofdelik magh gebruykt worden?

I. Antw. 1. Dat Lot, het welk geworpen wordt om te ondersoecken wat reght of onrecht zy, en is in gene wijs geoorloft. Om dat Gods woort het middel is van Godt gestelt, om des levens regel den Menschen te openbaren: nochte en heeft hy ooyt dese sijne wille door 't lot ontdekt.

II. 2. Een raat-gevend of waarzeggend lot, gebruykt om een verborgene voorledene waarheit, of eenigen toekomstigen uytgank te voorkennen, en kan niet geoorloft wezen. 't en zy uyt Godlike ingevinge. Om dat dit een buytenordinair middel is, en alzo geen ordinare regel heeft, noch zonder buytenordinare bestieringe kan angewend worden, zonder roekelooze verzoekinge Gods.

III. 3. Een deylend lot, 't geen om yetwes metter daad te bepalen geworpen wort, kan ofte geoorloft, zijn ofte ongeoorloft, volgens de omstandigheden, waar mee het bekleedt wordt. Ongeoorloft is, 1. Indien het geschied met een boos oogmerk, mits dat men daar door de besligtinge van 't vraagstuk of van de Fortuyn, of van eenige andere oorsaak, behalven van de godlike voorzienigheyt afwagt. Om dat het dan of loutere ydelheyt is, of bygeloof ondermengt heeft. 2. Indien het zonder gerechtige oorzaak geschiedt of andre ordinare middelen der Goddelijke voorsienigheyt nagelaten zijnde. Want het heeft als dan een bygaende roekeloosheyt, en behoort tot verzoekinge Gods. 3. Indien het op een onbehoorlike wijs geschiet, 't zy met bedrog of zonder eerbiedigheyt aan Gods voorzienigheyt. Maar 't is geoorloft, zoo 't geschiedt, 1. uyt een recht oogmerk, beschouwende Gods bestieringe. 2. Uyt een nootwendige oorzaak, om datter geen beter wijs gevonden wort, om zwarigheyt en twijfelinge weg te nemen. 3. In behoorlike stoffe, waar geen gevaar van ongerechtigheyt is: vermits wy van sulcke vraaghstucken besligtinge hebben in Godts woort. 4. Met schuldige eerbiedigheyt, op dat het gene 't lot mee brengt toegelaten werde, als uyt de Goddelike wille voorgekomen.

Tweede Vraag. Welke een rechtvaerdige oorzaak zy om een deylend Lot te werpen?

IV. Antw. Als 'er geen andere maniere voorkomt om eenig zwaar ongemak

te

te mijden. Nu de zwaarheyt van 't ongemak somtijts an de zwaarheyt der zake zelf hangt: gelijk als het lot gekooren wort, wie uyt bequame Dienaars in de stadt verblijven of wie vertrecken sal ter tijdt van een woedende Peste. Doch de swarigheyt hangt menigmaal aan der Menschen genegentheyt: gelijck als tussen maats, en allezins gelijcke lieden het lot geworpen wort om kijvagien of tweedragt weg te doen.

(*a*) Derde Vraag. Of speel-loten, of de spelen, die op louter avontuur ofte gebeurlikheyt steunen, geoorloft zijn?

V. Antw. Diergelijcke spelen, 't zyse louter op het geluk steunen, die gezegt worden dobbelachtigh, 't zyse voornemelik daar op steunen, die geheeten worden als dobbelachtigh, gelijk 't spel met Kaarten, en op Borden met Schijven, zijn uyt hun natuure ongeoorloft. 1. Om dat in een spel niet en moet verkeert worden, het geen uyt sijn aart een zonderling opsicht heeft tot Gods bezondre voorzienigheyt. Nu doch het lot uyt sijn natuure de bepalinge der vrage van Gods byzondre voorzichtigheyt afwagt. Want loutere gebeurlikheyt in haar zelver, ganschelik geen bequaamheyt heeft om eenig vraag-stuk te beslichten. Nochte behalven loutere gebeurlikheyt, en kan yets in 't lot beschouwt worden, behalven Gods zonderlijke voorzienigheyt, of hulpe des Duyvels ofte eenes verzierden Gods, in die gebeurlikheyt te bestuuren. 2. Om dat in diergelijcke spelen, zelf des lots fatsoen tot menigerley zonde gelegenheyd verschaft: gelijk van eene lasterlijke vervloekinge der Fortuyn, wanneer het lot tegenspoedig is; van roeminge der goede Fortuyn, wanneer het lot gunstig is; en van halssterke speelgierigheyt, om de verwagtinge van een gunstiger lot.

Vierde Vraag. Wat van die openbare Loteryjen te oordeelen zy, in welkke veel winsten of prijzen uyt geset worden, om die by lotinge te bekomen?

VI. Antw. 1. Misschien zouden sy op zulken wijse konnen ingestelt worden, dat sy geoorloft zouden zijn. Indien 'er namelik eenige mededeyling tot zeker godvruchtig gebruyk nodig zy; ende om ongemakken te mijden, het werk den lote bevolen wiert, wie daar toe zouden geven; en ook sy die loten wierpen, dat alleen uytzetteden 't geen sy niet ongaern schenken zouden, en alzo, niet uyt hoop om te winnen, maar toeleg van mild te zijn, tot lotinge quamen.

VII. 2. Maar na dat sy nu plegen gebruyckt te worden, schijnense ongeoorloft: om dat sy met bedrog en list tot woeker worden angestelt; en gelegenheyt beschaffen tot veel quade dingen.

Het XXIV. Hooft-stuk.

Dus verre van 't eerste Gebod. In het tweede gebod staat eerst te bemercken de gelegentheyt van de Gemeente.

EERSTE Vraag. Of een geloovich Christen zy gehouden zik zelf eene zekre bezondere Gemeynte toe te voegen?

(*a*) Speel-loten.

1. Antw.

I. Antw. Met allen zeer hy hier toegehouden is, 1. Ten anzien der instellinge Gods, *Matt.* 18. 17. *Seght het der Gemeynte.* Daar in niet alleenlik zeker nootzake van gebod, maar ook van baatmiddel vervat is.

II. 2. Ten anzien der jegenwoordigheyt Gods en Christi, *Openb.* 1. 13. *Ick sagh in het midden van de seven kandelaren een, den Sone des mensches gelijck zijnde.* Want indien wy komen tot Godt, zijnwe ook schuldig tot die vergaringe te komen, waar Godt op een sonderlinge wijs tegenwoordig is, op dat hy van die hem zoeken konne gevonden worden.

III. 3. Ten anzien der heerlikheyt Gods. die op deze wijs opentlik gevordert en voortgeset wort. Want gelijk Gods Naam in 't oude Verbond geplaatst is geweest te Jeruzalem, alzo nu in Kerkelicke Vergaderingen, schoon hy juyst niet in dese of gene plaats vast gestelt en verbonden is.

IV. 4. Ten anzien des verbonts en beloftenisse Gods. Want die in de gemeente zijn, worden als rechtdraats der zegeningen Gods onderworpen, op dat sy over hen uytgegoten werden. *Psal.* 65. 5. *Welgelucksalich is hy, dien ghy verkiest ende doet naderen, dat hy woone in uwe voorhoven: wy sullen versadight worden met het goet van u huys, met het heylige van uw paleys.* En *Psal.* 133. 3. *De Heere gebiedt aldaar den segen ende het leven tot in der eeuwigheyt.*

V. 5. Ten anzien onzer belijdenisse: nademaal het anders niet geschieden kan, of werden die teekenen ontstelt, met welke de gelovigen van ongelovigen konnen onderscheyden worden, 1. *Cor.* 5. 12. *Wat hebbe ick oock die buyten zijn te oordeelen? Oordeelt ghy lieden niet die binnen zijn?*

VI. 6. Ten ansien der onderlinge stichtinge, die van zelf volgt, uyt vereeninge der gelovigen, *Heb.* 10. 24, 25. *Laat ons op malckanderen acht nemen tot opscherpinge der liefde ende der goede wercken. Ende laat ons onse onderlinge byeenkomste niet nalaten, gelijck sommige de gewoonte hebben, maar malckanderen vermanen.* Doch 1 *Cor.* 11. 16, 17. *Indien iemand schijnt twistgierich te zijn, wy en hebben sulcken gewoonte niet, noch de gemeynte Gods. Dit nu 't gene ick u aansegge, en prijse ick niet, namelik dat ghy niet tot beter maar tot erger t'samen komt.* Sy dient 1 *Cor.* 12. 25, 27. *op dat geen tweedracht in het lichaam zy, maar de leden voor malckanderen gelijcke sorge souden dragen. Ende ghy lieden zijt het lichaam Christi, ende leden in 't byzonder. Rom.* 1. 12. *Dat is, om mede vertroost te worden onder u, door het onderlinge geloove, so het uwe als het mijne.*

Tweede Vraag. Hoedanige Gemeynte wy ons moeten toevoegen?

VII. Antw. 1. Geene dan der ware, dat is, belijdende het waare Geloof.

VIII. 2. Uyt de waren moeten we de zuyverste kiezen, hoe veel in ons vermogen is.

IX. 3. Hoewel wy ons by die Gemeente konnen vervoegen, in welke veel gebreecken nootzakelik te verdragen zijn, efter niet by haar, in welke wy met zonden moeten gemeenschap hebben, *Eph.* 5 11. *En hebt geen gemeenschap met de onvruchtbare wercken der duysternisse, maar bestraftse oock veel eer.* Noch met dat gemoet het geoorloft is tot eenige Kercke te komen, dat wy met ons stilzwijgen eenige gebreeken voeden, maar op dat wy (hoe veel met stichtinge gheschieden kan) arbeyd doen om de zelve weg te nemen.

Derde Vraag. Of de gemeynschap dier Kerke zy in te willigen, welke de onvromen verdraagt, en de goeden tegen gaat?

X. Antw.

X. Antw. 1. Verdraging van kenlijke onvroomheyt, een zware zonde der Gemeente is, *Openb.* 2. 20. *Ick hebbe eenige weynige dingen tegen u, dat ghy de vrouwe Jesabel, die haar selver seght een Prophetesse te zijn, laat leeren, ende mijne dienstknechten verleyden, datse hoereren ende afgoden offer eten.* Dese sonde streckt uyt haren aart tot bedervinge der Gemeente, 1. *Cor.* 5. 6. *En weet ghy niet, dat een weynich suurdeessems het geheele deegh suur maakt?*

XI. 2. Sy bevleckt van selve de gemeenschap, beyde in de onvrome menschen, die geduldt worden, als mede in de geene, die de oorsaak zijn, dat hunne sonde geduldt en verdragen wordt. *Hagg.* 2. 13. *Siet iemand draaght heylich vleesch inde slippe sijnes kleeds, ende hy raackt met sijne slippe aan 't broot, of aan 't moes, of aan den wijn, of aan de olye, of aan eenige spijse, sal het heylich worden? ende de Priesters antwoordden en seyden, Neen.*

XII. 3. Aan die bevleckinge hebben sy alle gemeenschap, die niet benijveren, zo veel in hun is, sodanige ergernissen weg te weeren, 1 *Cor.* 5. 2. *Zijt ghy noch opgeblasen, ende en hebt niet veel meer leet gedragen, op dat hy uyt het midden van u wech gedaan worde, die dese daat begaan heeft?*

XIII. 4. De mengeling, welke uyt die verdraginge ontstaat, vermindert den troost en opbow der godvruchtigen.

XIV. 5. Derhalven alle Christenen door alle wettige middelen moeten poogen, dat sy in die Gemeynten leven, alwaar *het kostelike wordt afgesondert van het snode*, *Ier.* 15. 19.

XV. 6. Nochtans van die Gemeente, waar sommige onvromen worden verdragen, en vromen verdrukt, en moetmen terstont geen afscheyd nemen, volgends het exempel en leere 3 *Joh. v.* 9, 10, 11. *Ick hebbe aan de Gemeente geschreven: maar Diotrephes, die onder haar soekt de eerste te zijn, en neemt ons niet aan. Daarom indien ick kome, so sal ick in gedachtenisse brengen sijne werken, die hy doet, met boose woorden snaterende tegen ons: ende hier mede niet vergenoegt zijnde, so en ontvanght hy selve de broeders niet, ende verhindert de gene, die het willen doen, en werptse uyt de Gemeynte. Geliefde en volgt het quaat niet na, maar het goet.* Redenen zijn, 1. Om dat het een doling of zwakheyt der Gemeynte kan zijn. 2. Om dat gedult en langmoedigheyt an te wenden is jegens een bysonder broeder. *Gal.* 6. 1. *Indien oock een mensche overvallen ware door eenige misdaat, ghy die geestelik zijt, brengt den sodanigen te rechte met den geest der sachtmoedigheyt.* Dit moet dan veel meer gedaan worden, jegens een gansch geselschap der Broederen ofte Gemeente. 3. Om dat door een roekeloos afscheyd der godvruchtigen, de verbetering der quaden niet gevordert, maar verhindert wort. 4. Om dat men van die vergadering tot een suyverder dikmaal niet en kan overgaan, zonder de zwaarste ongemakken: die altoos, zoo veel sy zonder misdaad konnen, moeten verhoet worden: ja somtijts maken dat een beveelend gebod ophoude te verbinden, dat anders sonder zonde niet en zou konnen verwaarloost worden.

XVI. 7. Indien ymand of door ongerechtige quellinge vermoeyt zijnde, of raatschaffende tot sijn stichtinge, of tot getuygenis tegens de begane boosheyt van zulke vergaderinge entelik tot een zuyverer vertrekt, zonder verdoeminge dier Gemeente, welken hy verlaat, en mach hy daarom van scheuringe of misdaet niet beschuldigt worden.

(a) Vierde Vraag. Oft zy geoorloft die Gemeente an te hangen, welke de macht wordt benomen om ergernissen te weeren, en de godtloosen uyt te zuyveren?

XVII. Antw. 1. De macht zelve, angaende 't recht of eerste kracht-dadigheyt, en kan van de ware Gemeente niet afgescheyden worden; om dat sy onmiddelik en noodiglik van haar wezen zelf vloeyt. Want sy in dat verbond vervat is, waar deur de Gelovigen in de Gemeente vergadert worden.

XVIII. 2. 't Gebruyck dezer macht en kan niet worden benomen, zonder grove zonde der gener, die het wechnemen, en wreed ongelijk der geener wien het ontnomen wordt.

XIX. 3. Nochte en moet de Gemeente daar in berusten, dat sy zich onrechtelik van anderen onderdrukt ziet: want het tot pligt der gemeente behoort, die vryheyt te hanthaven, daar mee sy van Christus beschoncken is.

XX. 4. Indien efter de Geloovigen voor hunne vryheyt strijdende, hun regt in dat deel niet behouden konnen, noch zonder de zwaarste ongemakken tot een vrijer gemeente toekomen, en zich van goedkeuringe der zonde onthouden, ende ook dat gebrek, hoe veel in hun is, benaerstigen te vervullen, en zondigen sy niet, indien sy zich by zulken gemeente voegen, ofte daar in stant houden.

Vijfde Vraag. Oft geoorloft zy die gemeente an te hangen, in welke sommige inzettingen van Christus ontbreecken, ende in haar plaatse sommige Menschelicke zijn ingevoert?

XXI. Antw. 1. Het gebrek van sommige inzettingen, hoewel het niet moet voor goed gekeurt worden, kan nochtans verdragen worden. Om dat de onvolmaaktheyd, 't zy dat se is in bysondere dingen of in een openbaare staat, die reden van pligt niet weg en neemt, welke in de Personen, ofte eenigen onbepaalden staat bevonden wordt.

XXII. 2. Menschelicke inzettingen, indiense der Gemeente en Gods-dienst uytwendig zijn, ende doen tot bevorderinge van Christus instellingen en der Gemeente opbouwinge, moeten dan toegelaten en goed gekeurt worden, als Burgerlicke middelen, tot geestelicke eynden gebruykt en toegepast. Maar indien sy een Gods-dienstigen staat hebben, en inniglijk tot den Gods-dienst behoren, ofte van zich voorgeven den zelfden aart met Christus instellingen, haar plaats beslaande, dan en moeten sy in generhande maniere goed gekeurt worden.

Het XXV. Hooft-stuk.

Van de Beroepinge tot den Kercken-Dienst.

EERSTE Vraag. Of het nootwendich zy, dat men daar toe beroepen wordt?

I. Antw. 1. Een zonderlinge beroeping niet vereyst en wordt, om 't Euangely

(a) Van Gemeenten niet zuyver genoeg.

by

by gelegenheyt te leeren en te prediken, *Hand.* 8. 4. *Sy dan nu die verstrooyt waren gingen het lant door, ende verkondighden het woort.* Het selfde lesen wy van andere gelovigen, *Hand.* 11. 19, 20, 21. en 18. 24, 25.

11. Reden is 1. Om dat dit aller Christenen Ampt is, dat sy na vermogen het rijke Gods bevorderen, en alzo anderen de Gods-geleertheyt leeren. 2. Vermits het somtijts nodig is, dat de Menschen van dolingen overtuygt, en in de waarheyt onderricht werden, eerder een beroeping behoorlik angestelt kan worden. 3. Dewijl 't Volk somtijts een dienaar van Gods woort missende, sonder beletsel van stichtinge niet en kan op een andere manier geholpen worden, 't en zy het sich laat onderwijsen van de ghene, die als noch tot den dienst niet behoorlik geroepen zijn.

III. 2. Daar en mach niet alleenlik een bysondere, maar oock een openbare prediking, buyten een sonderling beroep, gedaan worden, 1. In een Gemeente noch an te stellen. 2. Mede in een gestelde Gemeente, met goed-vindinge der zelver, indien 'er verwarring gemijdt, en orde waargenomen wordt, 1 *Cor.* 14. 23. *Indien dan de geheele Gemeente by een vergadert ware, ende sy alle in vreemde talen spraken*, en so voorts. *Hand.* 13. 15. *De Overste der Synagoge sonden tot haer*, namelik Paulus ende die met hem waren, *seggende, Mannen broeders, indien daar eenich woort van vertroostinge tot den volcke in u is, so spreeckt.* Want het tot stichtinge der Gemeente behoort, dat sy welke anderen in gaven overtreffen, die gaven voor de anderen oeffenen, om hen te helpen en op te wekken.

IV. 3. Nochtans des Kerckendiensts sonderlinge ampt aan te nemen, buyten zonderling beroep, dat is t'eenemaal ongeoorloft, *Hebr.* 5. 4. *Niemand en neemt hem selven die eere aan, maar die van Godt geroepen wordt, gelijcker wijs Aaron. Tit.* 1. 5. *Om die oorsake hebbe ick u in Creta gelaten, op dat ghy 't gene noch ontbrack voorts soudt te rechte brengen, ende dat ghy van stadt tot stadt soudt Ouderlingen stellen, gelijk ick u bevolen hebbe. Ier.* 14. 14. *De Heere seyde tot my; die Propheten propheteeren valsch in mijnen name. Ick en hebse niet gesonden, nochte hen bevel gegeven, nochte tot hen gesproken.* De reden is, 1. Om dat hier Gods zonderlinge afzondering wordt vereyst. *Hand.* 13. 2. *De Heylige Geest seyde, Sondert my af beyde Barnabas en Saulus, tot het werck, waar toe ick se geroepen hebbe. Hand.* 20. 28. *Hebt dan acht op u selven, ende op de gehele kudde, over de welcke de Heylige Geest u tot opsienders gestelt heeft, om de gemeynte Gods te weyden.* Volgends die beroepinge, was *Paulus een dienstknecht Iesu Christi, een geroepen Apostel, afgesondert tottot Euangelium Gods.* 2. Word vereyst opneeming van eene zonderlinge en zeer zware bedieninge: welker insteller ende uytdeelder Godt self is. *Ephes.* 4. 11. *Christus heeft gegeven sommige tot Apostelen, ende sommige tot Propheeten, ende sommige tot Euangelisten, ende sommige tot Herders en Leeraars.* 1 *Cor.* 12. 5. *Daar is verscheydentheyt der bedieningen, ende het is deselve Heere. Matt.* 9. 38. *Biddet dan den Heere des oogsts, dat hy arbeyders in sijnen oogst uytstoote.* 3. Wordt vereyst een zonderling betrouwen op Gods bystand en hulpe. 4. Wordt vereyst een zonderlinge verwachting der zegeninge van Godt, na de belofte Christi, *Matt.* 28. 20. *Siet ick*

ick ben met u lieden alle de dagen, tot de voleyndinge der werelt. 5. Wordt vereyst een zonderling geloof en wackerheyt, 1 *Tim.* 4. 14. *En versuymt niet de gave, die in u is, die u gegeven is door de Prophetie, met opelegginge der handen des Ouderlingschaps.* 6. Wordt vereyst dat die Gemeente, welke bediendt wordt, zeker werde van de wille Gods, met welke hy derzelver deese of gene Dienaar beschikt heeft, op dat sy zich dien uyt Conscientie konne onderwerpen, *Hebr.* 13. 17. *Zijt uwen Voorgangeren gehoorsaam, ende zijt se onderdanich. Want sy waken voor uwe zielen, als die rekenschap geven sullen.* 7. Wordt vereyst het houden van goede order. 1 *Cor.* 14. 40. *Laat alle dingen eerlik ende met orden geschieden.*

Tweede Vraag. Wat dingen nootsakelik vereyst worden in een beroepelik persoon, ofte in hem die tot den dienst behoorlik konne beroepen worden?

V. Antw. 1. Zodanige oprechtigheyt van leven, dat het niet alleenlijk sonder ergernisse zy, maar ook een goed getuygenis hebbe, 1 *Tim.* 3. 7. *Hy moet ook een goed getuygenisse hebben van de gene die buyten zijn, op dat hy niet en valle in smaadheyt, ende in den strick des duyvels.* Nu door dit getuyghenis wordt verstaan dat goed geloof en gevoelen aangaande sijne oprechtigheyt, 't welck hy by de menschen verkreegen heeft, door een eerliken en godvruchtigen ommegang.

VI. 2. Kennis ofte ervarentheyt van de Christelijke Leere boven gemeyne gelovigen, 2 *Tim.* 3. 15. *Ghy hebt van kindts of de heylige schriften geweten, die u wijs konnen maken tot saligheyt.* Daar toe ook komen moet verstandigheyt dier dingen, die tot sijn ampt behooren in de kerke te bestieren, 1 *Tim.* 3. 15. *Op dat ghij meught weten, hoe men in het huys Gods moet verkeeren, het welcke is de gemeynte des levenden Gods.*

VII. 3. Eenige rechtschapenheydt om anderen te onderwijsen, ende die kennisse, welken hy heeft gemeyn te maken, 1 *Tim.* 3. 2. *Een opsiender moet bequaam zijn om te leeren.* 2 *Tim.* 2. 2. *Ende 't gene ghy van my gehoort hebt onder vele getuygen, betrouwt dat aan getrouwe menschen, welcke bequaam zijn om oock andere te leeren.*

VIII. 4. Wille, eenigsins bereydt om den dienst op te nemen en uyt te voeren. Welke wil onstaan moet, niet uyt vreeze van armoe of desgelijken ongemak, of uyt lust tot overheyd, roem, of winste, en diergelijcke dingen, 1 *Pet.* 5. 2. *Weydet de kudde Gods, die onder u is, hebbende opsicht daar over niet uyt bedwang, maar gewilliglik: noch om vuyl gewin, maar met een volvaerdich gemoet.* Want die verkeerde wil eenigsins gedwongen is, ende niet eygentlik en regelrecht tot het werk des diensts gedreven wordt: maar sy moet voort komen uyt reyne liefde en yver, *Joh.* 21. 15, 16, 17. *Jesus seyde tot Simon Petrus, Simon Jona Soon, hebt ghy my lief? Hy seyde tot hem, ja Heere, ghy weet dat ick u lief hebbe. Hy seyde tot hem, weydt mijne lammeren.*

IX. 5. Het onderscheyd in die vereyste dingen zodanig is; dat 1. de kennis der Leere met eenige handigheyt om te leeren, nootzakelik zelf tot het wezen eens Dienaars, vereyst wordt, om dat sy de eygene gronden der beroepinge zijn. Maar de oprechtigheyt des levens, als een help-middel, alleenlik tot

wel-wezen

wel-wezen nodig is, hoewel sy ook tot het wezen van een Christen nodig zy uyt Gods bevel. 2. Geleertheyt en behendigheyt angaende, daar over kan een oordeel van anderen gestreeken worden. Maar van de toegenegentheyt des willes kan niemand altoos en sekerlik oordeelen, behalven den Persoon selve, die te beroepen staat. 3. Geleertheyt en behendigheyt en kan schielik van anderen niet bestelt worden. Maar de wille uyt eenige vrees of zedigheyt wederstrevende, kan en moet met anmaningen opgewekt worden. Die konnen en niet willen, van hun te beroepen, wordt met recht moeyte gedaan: maar niet van hun die willen en niet konnen.

Derde Vraag. Of die ghene, die lezen konnen, ofte uyt anderer voor-schrift een predikatie van buyten opzeggen, zijn toegerust met gaven ten dienste nootzakelik?

X. Antw. In geenerhand maniere. Want 1. de gaaf van lezen en uyt geheugenisse op te zeggen, niet en is een gaaf des diensts, maar de gaaf van wijsheyt en kennisse, 1 *Cor.* 12. 8. *Want desen word door den Geest gegeven het woort der wijsheyt, ende eenen anderen het woort der kennisse door den selven geest.*

XI. 2. Een Dienaar moet nootzaakelik magt hebben, om Gods Woort toe te passen, na verscheydenheyt van de hoorders, tijden, plaetsen, en andere omstandigheden, met die veranderinge, welken menigerhande gelegentheden vereysschen, 2 *Tim.* 2. 15. *Benaerstight u om u selven Gode beproeft voor te stellen, eenen arbeyder, die niet beschaamt en wordt, die het Woordt der waarheyt recht snijdt.* Dit nu en kan hy, met leezen ofte op zeggen uyt eens anders voor-schrift, niet doen.

XII. 3. Hy moet ook gereedt zijn om reekenschap te geven van de dingen die hy leert aan een yder, die het afeyscht, en de tegenspreekers te wederleggen, *Tit.* 1. 9. *Die vast houdt aan het getrouwe woort, dat na de leere is, op dat hy machtigh zy, beyde om te vermanen door de gesonde leere, ende om de tegenspreekers te wederleggen.* 't Geen hy met lezen en opzeggen niet kan volbrengen.

XIII. 4. Hy moet der Gemeente in die gaven voor gaan, welcke van alle Geloovigen te betrachten en te zoeken zijn, 1 *Timoth.* 4. 13, 14. *Houdt aan in 't leesen, in 't vermanen, in 't leeren, tot dat ick koome. En versuymt de gave niet, die in u is.* Maar alle Geloovigen moeten daar na poogen, dat des Heeren Woordt rijckelick in de zelve woone, *Coloss.* 3. *v.* 16. *Het Woordt Christi woone rijckelick in u in alle wijsheydt.*

XIV. 5. Niemand en kan het Ampt van een voorspraak, ofte Medecijnmeester hanthaven ende wel waarnemen met eenige voorgeschrevene leer-regels op te zeggen. Maar een Dienaar is een geestelike voor-spraak en Medecijn-meester.

Vierde Vraag. Of't geoorloft zy den dienst te verzoeken?

(*a*) XV. Antw. 1. Een plaatse in den dienst na te staan, of om eer, of om profijt dat sy met zich brengt, is ganschelik te verdoemen. Want dit is *de godzaligheyt tot gewin houden,* 1. *Tim.* 6. 5.

XVI. 2. Het werk des diensts te begeeren uyt vlijt en yver, om de Kerke te stichten en Godt te verheerliken, dat is godvruchtig en loffelik, 1 *Cor.* 16. 15. *Ghy kent het huys van Stephanas, dat het is de eersteling van Achaja, ende dat*

(*a*) Natragting des diensts.

sy

sy haer selven den heyligen ten dienste hebben geschickt. 1. *Tim* 3. 1. *Dit is een getrouw woort, So iemand tot eens Opsienders ampt lust heeft, die begeert een treflik werck.*

XVII. 3. Zich anderer oordeel an bieden om ten dienste onderzocht en beproeft te worden, dat en strijdt geensins tegen de eerlikheyt des diensts.

XVIII. 4. Die een goed getuygenis sijner bequaamheyt tot het werk des diensts heeft, kan ook zonder quetsinge van gewisse, zekre gemeynte sijn arbeyd zedelijk opdragen, *Ies.* 6. 8. *Daar na hoorde ick de stemme des Heeren, dewelcke seyde: Wien sal ick senden? ende wie sal ons henen gaan? doe seyde ick, Siet, hier ben ick, sendt my henen.* Want Godt de zodanigen der Gemeente anbiedt.

XIX. 5. Nochtans onbeschoftelik zijn beroepinge te dringen, en de zelve door enige konstenary te bestellen, dat is geheelik vreemd van een gemoet, behoorlik tot den dienst toebereydt, 2 *Cor.* 2. 17. *Want wy en dragen niet het woort Gods te koop, gelijk vele, maar als uyt oprechtigheyt, maar als uyt Gode, in de tegenwoordigheyt Gods, spreeken wy het in Christo.*

XX. 6. Door bedriegerye, of geweldenarye, zich tegen wille der Gemeente op te dringen, dat is t'enemaal duyvelsch.

XXI. 7. Zo te geraken tottet Ampt des diensts, gelijk tot een zaake der kopinge en verkopinge onderworpen, dat is een Simonische faut. Vermits het Ampt van ziel-zorge een geestelike gave Gods is, dat eygentlik van Godt alleen wordt mee gedeelt: en over zulx dat Ampt te kopen, uyt den aart en nature der sake een werk is van het zelfde slach, als Simon de toveraar gedaan heeft, *Hand.* 8. 18, 20. *Hy boodt den Apostelen gelt aan, meynende dat de gave Gods door gelt verkreegen wordt.*

XXII. 8. (*a*) Simonie wordt begaan, niet alleenlik deur hand-gift, wanneer gelt gegeven wordt om zulken Ampt te bestellen; maar ook deur aanbiedinge en gifte van gehoorsaamheyt en gevolgsaamheyt, welke ten diende eynde ymand bewezen wordt; en ook deur tongh-gerecht, wanneer het deur smeken en bidden bestelt wordt, alzo dat de waerdicheyt des persoons niet voornamelik angesien wordt.

Vijfde Vraag. (*b*) By welcken het reght ende magt is om dienaars te beroepen?

XXIII. Antw. 1. Het hoogste regt van beroepinge is by Christus alleen, die het hooft der gemeynte, de insteller des diensts, ende een Heere der dienaren is.

XXIV. 2. Het anbevolen-Regt en kan niet eygentlik toekomen den genaamden Bisschoppen, noch den Bescherm-heeren, nochte den Overheden, als zodanigen: overmits Christus, die den dienst heeft ingestelt, van die orders niets zonderling voorgeschreven heeft, geen niew regt de zelven mee gedeelt heeft, en de Gemeente zonder hun best geordent, nagelaten heeft.

XXV. 3. Het anbevolen Regt is by die gansche Kercke, welke de te beroepene dienaar bedienen moet. Want 1. het zijn der Gemeente van Christus dienaars gegeeven, op dat sy op de zelfde ordinare en zekre wijze van alle Gemeynten konden beschikt worden. Maar indien de beroeping an anderen hinge, zou de Gemeente menigmaal versteeken worden van zekre manier om zich zelve dienaars te beschikken, en daar uyt zou zulken Gemeente van Christus zijn ingestelt, die zich by haar zelve niet zow genoegsaam zijn. 2. Indien by andere Menschen het regt van beroepen ware, dan en zou de Gemeente de dienaars niet onmiddelik van Christus ontfangen, maar van hun welcken dat regt soude toekomen. 3.

(*a*) Simonie. (*b*) Regt om Dienaars te beroepen.

Andersins

Andersins het niet geschieden kan, dat de Gemeente zich altoos uyt vryen wille hare dienaars onderwerpen zou: dat nochtans in den dienst niet min nootsaakelik is, dan in 't houwelik.

XXVI. 4. Dit regt van beroepen, aangaande het eygendom, so in de Gemeente blijft, dat het niet en konne of door vreemd gezag ontrooft worden, oft door gewillige toegevinge verloren, ofte vreemde trouwe belast worden. Want de daad der verkiesinge die de Gemeynte doet, is de oorsake die nootsakelik tot een Kerckelicke beroepinge vereyscht wordt.

XXVII. 5. Nochtans menigerley daden tot eene beroepinge behoorende, anderen konnen belast worden, en na orde moeten van de voorneemste leden der Gemeynte ofte Ouderlingen worden gepleegt. Ook de zorge dat alle dingen recht geschieden, tot de Overheyt behoort.

Zeste Vraag. Welke zy de daad, waar in eygentlik het beroep bestaat?

XXVIII. Antw. 1. (a) Het beroep eygentlik en wezentlik in de verkiezinge bestaat. Want 1. dat gewillig opzicht, 't welk tussen den Dienaar en de Gemeente tussen komt, niet en kan een anderen gront hebben, dan gewillige verkiezinge. 2. Een vrye Gemeente, behoudens hare vryheyt, niet en kan ymand onderworpen worden, dan door een vrye verkiezinge. 3. Alle andre daden, die tot beroepinge behooren of strekken tot verkiezinge, gelijk noeming, voordraging, ondervraging, ofte hangen an de verkiezinge, gelijk bevesting, instelling, of toezending, welke niet anders is, dan vervulling der uytkiezinge, en plechtelijke verklaring, gelijk des Konings of der Overheyts inhulding, ende pleegt alzo voor uytkiezinge oft beroepinge by overnaminge gebruykt te worden.

Zevende Vraag. Waar de vryheyt der verkiezinge van Bisschoppen, Overheyt, Bescherm-Heeren vermindert wordt, hoedanigh de beroeping kan zijn?

XXIX. Antw. Hoe wel de keure niet en zy in die maniere en trap vry en vrank, als sy wel behoorde; nochtans gewillige toe-stemming gelijk in een houwelik, also in de bedieninge, schoon sy deur onbillicke redens beschikt wordt, het wezen heeft eener keure en beroep, welke nootsakelik vereyst wordt.

(b) Achtste. Vraag. Als'er veel beroepelicke personen bequaam zijn, wie uyt allen te verkiezen is.

XXX. Antw. 1. Hy die meest bequaam is in de Conscientie des verkiesers, wel onderright zijnde: om dat anders te doen, zou anneming van personen zijn, welke dewijlse van Godt t'enemaal vreemd is, van goddelicke dingen ganschelik afwezen moet. Maar dit zo verstaan moet worden, 1. dat vergelijking geschiede tussen hen, die bequaamlik konnen gekregen worden.

XXXI. 2. Dat hy meest bequaam geoordeelt werde, die hoe wel hy enkelik en losselik minder zy, in opzicht efter tot die Gemeente voor welke een dienaar gezogt wort, alle omstandigheden overwogen zijnde, de bequaamste bevonden wordt.

Negende Vraag. Of eene beroeping tot den dienst ingestelt konne worden voor zekre Jaren?

XXXII. Antw. 1. Dat dit inde beroepinge zelve uytgedrukt of recht-draats in gesloten werde, t'enemaal der natuure des diensts weder-strijdt. Want 1. de Dienaar niet voornemelik der Gemeente, maar Christus sijn moeyte toezeydt.

(a) Daad der beroepinge. (b) Wie te verkiezen is.

Maar

Maar Christus sijn wille, angaende den bepaalden tijt des diensts, nergends ontdekt en heeft. 2. Diergelijke beroeping vermindert de toegedaanheyt en zorge des Dienaars nevens het volk, en des volks desgelijx neven den Dienaar. 3. Sy vermindert ook de waerdigheyt des diensts, dewijl sy die ten minsten in schijn Huurlinks maakt. 4. Sy brengt mede menigerley gevaar van schade so aan den Dienaar, als oock aan het volck. Want de Dienaar zonder gerechtige oorzaak zou konnen ontslaakt; en 't volk ook ontijdelik verlaten worden.

XXXIII. 2. Datter nochtans ingewikkelt onder verstaan werde sekre macht om een eerlijke onslaginge te bekomen, uyt zeker beding, welkes noot toebrengt, of des beroepene of der beroependen, of der Kerke gemeyne gestaltenis, en is niets dat onbepaaldelik verbiedt.

Tiende Vraag. Of ymand, behoorlik tot den dienst beroepen, naderhand geoorloft zy zik van den dienst te ontslaan?

XXXIV. Antw. 1. Niemand en heeft verlof om dat na sijn goedvinden te onderstaan. 1. Om dat hy an Godt in die beroepinge verbonden is, noch buyten diens last sijne stant-plaats verlaten mag. 2. Ook is hy aan de Gemeynte verbonden niet deur Menschelik verdrag, maar deur een Goddelik verbond. Ende hy haar niet meer verlaten mag, als van de zelve verlaten worden.

XXXV. 2. Indien'er nochtans zulken oorzaak tussen komt, welke of ymand onduchtig maakt om den dienst te oeffenen; ofte hare oeffeninge onmooglik maakt; of die als men den dienst waarneemt, noot tot zondigen toe brengt; dan schijnt hy deur eene goddelicke toestemminge van den dienst ontslagen te worden.

Elfde Vraag. Oft den dienaar geoorloft zy, van d'eene Gemeente tot een andere te verhuyzen?

XXXVI. Antw. 1. Wat anders is verhuyzen, wat anders verplaatst te worden. Verhuyzen is niet geoorloft, terwijl de gronden der vorige beroepinge blijven. Maar lijkewel kan ymand verplaatst worden, uyt anderer Kerken oordeel, en haar toestemminge an welke hy verbonden is, tot meerder vrucht van gemeyne stichtinge.

Het XXVI. Hooft-stuk.

Van Predikatien te doen.

EERSTE Vraag. Welke moet zijn den In-slag (Text) ofte inhoud der predikatie?

1. Antw. I. Dewijle niets, van een dienaar der Gemeente Christi, en moet gepredikt worden, behalven Christus woord en wille, en dat woord nergends dan in de Schrift te soecken is, so volgt nootsakelik, dat alleen de Schrift voor predikinge te verhandelen is.

II. 2. Hoewel het eerste onderwijs (de Catechismns) waar in samen getrocken is de Hooft-som der Schrifture, die alle Christenen ten hooghste nodig is, nodiglik met alle naerstigheyt moet ingestampt worden; dient efter altoos onderscheyd waar genomen te worden tussen sodanige Menschelicke leer-vormsels,

en

en de heylige Schriftuure. 't En is derhalven niet gevoeglijk dat 't eerste onderwijs op de zelfde manier voor den inslag in de Gemeente voorgestelt wordt, op welke de Schriftuur zelve pleegt voorgestelt te worden.

III. 3. Derhalven om de eere der Schrifture, kracht der gepredikte waarheyt, en gevaar van anstoot, 't welk uyt die maniere kan voorkomen, is raatsaamst dat uytgelesene Schriftuur-plaatsen voor den gront der eerste onderwijzinge voorgestelt werden, ende leere van 't eerste onderwijs, als een lering der Schriftuure uyt die zelve uytgetrocken werde.

Twede Vraag. Of die gewoonte te prijzen zy, welke in 't Pausdom vast houdt, en tot noch in sommige hervormde Gemeenten waar genomen wordt, ordinaris in de predikatie alleenlik enige Sondagse afdelingen en lessen te verklaren, die gebruikelik met de naam van Euangelien (goede tijdingen) en Epistelen (Sendbrieven) geheeten worden?

IV. Antw. 1. De openbare lezing dezer gedeelten, andre deelen der H. Schrifture zijnde voor by gegaan, weder-strijdt Gods uytgedrukte gebod, die bevolen heeft dat het gansche Wet-Boek door lezen werde, *Deut.* 31. 10, 11, 12. *Mose geboodt hen, seggende: Als gansch Israël sal komen voor het aangesichte des Heeren uwes Gods, in de plaatse die hy sal verkoren hebben, sult ghy dese Wet voor gansch Israël uytroepen, voor hare ooren: op dat sy hooren, ende op dat sy leeren, ende vreesden den Heere uwen Godt, ende waarnemen te doen alle woorden deser Wet.* Het strijdt ook tegen de gewoonte van de owde Kercke, beschreven *Neh. c.* 8. 2 *Chron.* 34. 30. *Hand.* 15. 21. Ende Paulus seght, *Col.* 4. 16. *Wanneer dese sendbrief van u sal gelesen zijn, maakt dat se ook in de Gemeente der Laodicensen gelesen werde: ende dat oock ghy dien leest, die uyt Laodicea geschreven is.*

V. 2. De uytlegging dier gedeelten niet genoegsaam is tot schuldige opbouwinge der Gemeente. Want vele dingen nootzakelik om te weten zijn, welcke in die gedeelten niet vervat en zijn, 2 *Tim.* 3. 16. *Alle de Schrift is van Godt ingegeven, ende is nuttig tot leeringe, tot wederlegginge, tot verbeteringe, tot onderwijzinge, die in de rechtvaerdigheyt is. v.* 17. *Op dat de mensche Gods volmaackt zy, tot alle goed werck volmaaktelik toegerust.*

VI. 3. 't Zijn verdraeyde gedeelten, hoe ver sommige leden van hunn' gansche Lichamen zo afgescheyden worden, dat sy in zich zelfs verminkt worden voorgestelt, zonder hooft en staert.

VII. 4. Die alleenlik dese gedeelten ankleven, verzuimen en verbergen voor het volk de goddelijke order en wijze der Schrifture, met groot nadeel der Gods-dienst.

VIII. 5. Deze instelling van uyt Sondagen alleen te prediken, is by duystere en bose tijden der Kercke ingevoert, niet zonder enig by-gelovig opzicht, tot zekre plechtelikheden van Menschen uytgedacht, tegens den regel der Schrift en betrachtinge der eerster Kerke.

IX. 6. De ervarentheyt heeft ooyt en ooyt geleert, ende leert als noch, dat de kennisse Gods meerder en overvloediger zy in die Gemeenten, waar dees' maniere van doen nagelaten zijnde, de Schrifuren eens deels deur gansche Boeken met achtervolgde orde, eensdeels gelijk eenige sonderlinge gelegentheyt en noot vereyst, vryelik verhandelt worden.

Derde Vraag. Of

Derde Vraag. Of 't geoorloft is Predikatien uyt na-schriften (Postillen) te bereyden?

X. Antw. 1. Af te bedelen, of van woordt te woort een Preeke uyt eens anders voor-schrift op te zeggen, dat is een Euangelisch Dienaar t'enemaal onwaerdig. 1. Om dat aldus die gaven niet geoeffent worden, welcke Godt den Menschen tot den dienst gegeven heeft, maar de gaven van geheugenis en uytsprake alleen. 2. Om dat de gene, die so doen, Gods Woort niet recht konnen snijden, deur sijn bequame toe-passinge op der toehoorders gelegenheyt, volgends verscheydenheyt van voorvallen. 3. Om dat de kracht en werkdadigheyt van sulcken Predikatie wech gaat, welke niet uyt zeker oordeel en innige toegedaanheyt des sprekenden voort gebracht wort, dat van hun, die alles uyt een voor-schrift zeggen, niet verwacht kan worden. 4. Om dat deze manier van handelen doet, dat de Dienaars niet in kennis maar alleenlik in geheugenis toenemen. 5. Het maakt ook dat sy by veelen in verachtinge gehouden worden.

XI. 2. Nochtans godvruchtige bedenckingen en ook Preekingen, van anderen gedaan, een min geoeffent Prediker tot groote nuttigheyt konnen strecken. 1. Vermits de onvolmaakter niewlingen door den voorgang ende het exempel der volmaakter owden opgewekt, en in den rechten weg bestiert worden. 2. Vermits 'er velerhande dingen in diergelijcke Schriften voorkomen, die de min geoeffende tot hun gebruyk konnen overbrengen. 3. Vermits sommige dingen met meerder betrouwen van de niewlingen voorgestelt worden, wanneer sy sien, dat de deftigste Godsgeleerden die selve geleert ende gebruykt hebben.

(*a*) XII. 3. Maar die Prekingen, welke gemeynlik Postillen (na-schriften) geheten worden, en is zo veel niet te anmatigen, dat sy onder zonderlinge baat-middelen van Predikatien mogen gereekent werden. 1. Om dat de meeste dezer Postillen of van Paus-gezinde lieden geschreeven worden, die de kracht en werk-dadigheyt des Evangeliums niet kennen, ofte van andere vreemdzinnigen, welker redeneringen met meer perijkel als vrucht van de onervarenen geleezen worden; ofte eyndelik van sommige lichter Leeraars, die zonder groot oordeel zich in dit deel na den tijt gevoegt hebben. 2. Om dat die Postillen op Zondagze afdeylingen alleenlik passen, by welkke een Dienaar des Euangeliums sich niet enckelik houden moet. 3. Om dat sy niet, dan in 't minste deel, vervatten de Godsgeleertheyt, die geleert moet worden; nochte een sekere en stichtelijke maniere van onderwijzen leveren, maar die angestelt wort om de ydelste Menschen te behagen. 4. Om dat in de Gemeenten, waar sy meest in gebruyk zijn, de ware godsdienst niet yverig geoeffent wort; maar of onwetenheyt, of zekere gedaante van godsdienst stee hout, hare kracht verlochent zijnde.

Vierde Vraag. Of de Schriften en Spreuken der Heydenen in Kerkelicke Predikingen by te brengen zijn?

XIII. Antw. (*b*) In een ordinaire Predikatie, by toehoorders, die in dese dingen onervaren zijn, ende het goddelik gesach der Schrifture erkennen, moet men ganschelik afhouden van deselve by te brengen, 1. Om dat sy geen bequaam middel en zijn om het Geloof en Geestelik leven voort te teelen, te voeden en te bewaren. 2. Om dat noch Moses, die geleert is geweest in alle wijsheit der

(*a*) Postillen. (*b*) By-brenging van Heydense Schriften.

Ægyptenaers

Ægyptenaers, nochte Christus. in wien alle de schatten der kennisse waren, zulks yetwes oyt by en brachten. 3. Om dat Christus ongelijk gedaan wordt, als of hy niet alleen te hooren was. 4. Ongelijk geschiedt der Schrifture, als of sy deur zik zelve tot op bouwinge der Gemeynte niet vernoegde. 5. Om dat op deze wijs der Gemeente wordt ergernis gegeven, terwijl sy de getuygenissen der Heydenen met Gods uytspraken onverscheydentlik hoort gemenght worden, als of sy van gelijken gezag waren. 6. Om dat Menschelike wijsheyt inde predikinge des Euangeliums geen plaatse hebben moet. 1 *Cor.* 2. 1, 4. *Ende ick, broeders, als ick tot u gekomen ben, en ben niet gekomen met uytnementheyt van woorden, ofte van wijsheyt, u verkondigende het Euangelium Gods. Ende mijne reden, ende mijne predikinge en was niet in bewegelicke woorden der menschelicke wijsheyt, maar in betooninge des Geests ende der kracht.* 2. *Cor.* 1. 12. *Wy hebben in eenvowdigheyt ende oprechtigheyt Gods, niet in vleeschelicke wijsheyt, maar in de genade Gods in de werelt verkeert, ende allermeest by u lieden.* Om dat die menschelicke wijsheyt der betoninge des Geests en krachtdadigheyt der Predikinge tegen is.

(*a*) Vijfde Vraag. Oft geoorloft sy spreuken van Oud-vaders, zonder onderscheyd by te brengen?

XIV. Antw. 1. Sy en konnen niet by gebracht worden in plaets van bewyzinge; om dat sy Menschen geweest zijn, dolingen onderhavig, ende alzo heen gewis en goddelik gelove maken. 2. Sy konnen gene verlichtinge anbrengen by gemeene toehoorders, welkken ook zelfs de namen der Vaders onbekent zijn. 3. Van wegen der vercieringe en konnen niet toe gebracht worden: om dat Menschelijcke vermengingen niet cieren maar besmetten. 4. Lijkewel kan 't somtijts nodig zijn diergelijkke getuigenissen te gebruyken, om eeniger halssterkheyt te overtuygen, om der weer partijders lasteringen te wederleggen, ende der onsterken zwakheyt te verlichten, Doch moeten sy dan zo voortgebracht worden, dat t'enemaal toeschijne dat de dienaar gedwongen zy de tralyen der Schrifture te buyten te gaan, en dat uyt overvloet te doen, om thans gezeyde oorzaken; andersins Gods woort en der Gelovigen stichting niets zodanig regel-recht afvorderen.

(*b*) Zeste Vraag. Of men in het prediken gebruycken mach benamingen van kunsten, Latijnse, Griekse, Hebreeuse woorden, en andere?

XV. Antw. Men mag dat niet doen by onervarenen, 1. Gemerkt uytheemsche woorden het verstand der toehoorders beletten, en den andacht ontroeren. 2. Gemerkt indien sy niet worden uytgelegt, sy als dan niet tot stichtinge van onervarene lieden doen; zose doch al worden uytgelegt, de tijt onnuttelik verslijten. 3. Gemerkt sy in den Dienaar na pronkerye smaken, en de onervarenen gelenheyt en reden verschaffen, om hunne onwetenheyt te voeden en te verschonen.

(*c*) Zevende Vraag. Of in de verklaringe der Schrifture vreemde bediedsels, deur menschelike vlijd gevonden, voor predikinge voor te stellen zijn?

XVI. Antw. Gedurige overzettinge, of ontleninge van woorden-bediedenis, welcke meest eygentlik vreemde of andere bediedsels geheeten worden, hoever sy bestaan in de sprake te fatsoeneren, zose bequaam zijn, en konnen niet in

---

(*a*) Bybrenging der Oud-vaders. (*b*) Uyt-heemsche woorden. (*c*) Vreemde beduyding.

eeniger

eeniger wijs voor quaad gekeurt worden. Want indien 't geoorloft is een overzettinge te gebruyken, mag men ook dezelve anhouden. 2. Vreemde beduydingen van zaken, die in de Schrifture zelver geen wisse grond hebben, en moeten voor wisse niet voorgestelt worden, 1. Om dat sy menschelike vonden zijn, ende niet Gods Woort. 2. Om dat sy Gods Woort van sijn eygen doel-wit verdraeyen. 3. Om dat sy de Goddelicke uytspraken het goeddunken van ydele Menschen onderwerpen, op dat sy herwaerts of derwaerts, na lust der zelver, getrocken worden. 4. Om dat dewijl sy niet uyt Gods Woort voort gebracht, maar in het zelve van Menschen worden ingebracht, sy geen geestelijke kracht hebben in het treffen van der Menschen Conscientie. 5. Om dat sy niets van de gezonde leere hebben konnen, dan dat in andere Schriftuur-plaatsen met zekeren grond staat, en daarom tot voor-oordeel van die leere strekken, welke onbequaamlik en buyten haar plaats verhandelt wort, zonder gront, als of sy elders geen vastigheyt en hadde. 6. Om dat sy geen geloof konnen geven, behalven dat in de wijsheyt van Menschen bestaat. 7. Om dat sy de bondige en heylzame eenvuldigheyt van d'Euangelische prediking aan de onervarene Menschen, die met diergelijke spelen bedeunt worden, onsmakelijk en onangenaam maken.

(*a*) Achtste Vraag. Of in Predikatien in te stellen op inleydingen acht te nemen zy?

XVII. Antw. 1. Een inleyding, van de redenaars zelfs niet gehouden wordt voor een nodig en innig deel der redeneeringe: Zo dat het in die luyden een groot gebrek van oordeel is, die de inleydinge in een heylige preeke willen nootzakelijk te wezen.

XVIII. 2. Naspeuringe van goedwilligheyt, leerzaamheyt, andacht (waar in gestelt wordt het eynde van de voor-redens) by wel onderwezene gelovigen, hunn' Herder erkennende, deur bezondre en openbare gebeden om Gods Woort te hooren, voorbereydt en opgewekt, geen nootwendig gebruyk en heeft.

XIX. 3. Een inleyding, isse vreemd van de zaake die te verhandelen staat, van een iegelijk wordt veroordeelt; verhandeltse eenige zaak die in de Text vervat wordt, als dan is 't dat se invoert of een verkeerde en verwarde order, of een onnutte herhalinge van deselfde sake.

XX. 4. Spreek-woorden, hof-redens, spreuken, of uytgeleze geschichts verhalingen op te zoeken, om inleydinge van Predikatien by dier toepassingen te stofferen, en smaakt niet alleenlik na wat Menscheliks, den Woorde Gods onwaerdig, maar heeft zekre Kinderlijke gemaaktheyt, welke in deftiger Lieden redeneeringen niet gepreezen wordt.

XXI. 5. Ontvouwing der samenvoeginge of anhanginge des Texts; welke een deel der ontbindinge is, kan nuttelikst worden voorgestelt in plaats van de gemeyne voor-redens. 6. Ook kan somtijts een invlying gedaan worden, daar deur yetwes, dat by gelegenheyt zonderling tottet voor-nemen dient, angezegt wordt: maar die en moet geen gewoonlicke vastgestelde order wesen.

Negende Vraag. Wat voor een Text uyt te kiezen zy?

XXII. Antw. 1. Nopende de hoedanigheyt des Texts, moet de keur bestiert worden na de gesteltheyt van toehoorders, plaatsen, en tijden. Want de meest

(*a*) Inleydingen.

nootwendige

nootwendige of nutte dingen, altoos meest moeten ingestampt worden.

XXIII. 2. Nopende de grootheyt, de kortheyt of weynigheyt van woorden, en moet in geene maniere nagetracht worden. 1. Vermits hoe meer van 't woort Gods gemaklik ontvouwen wordt, hoe meer de hoorders worden gesticht. 2. Vermits menigerley leeringen vlakker en krachtiger vertoogt konnen worden, voor te stellen uyt een Text van verscheyde gront-redens, als van eene. 3. Vermits onnutte en onangename zelf woordigheden, ofte aftredingen uyt deze natrachtinge van een korte Text volgen, 4. Vermits het na zekre poccherye riekt, altoos te willen schijnen veel op weynich woorden te zeggen.

Tiende Vraag. Of uyt de heylige schriften en reden alle dingen, die ter zake konnen bygebracht worden, voor predikinge voor te stellen zijn?

XXIV. Antw. Getuygenissen der Schrifture en bevestigingen der redens en zijn zonder voorsichtige schiftinge en onderscheydt niet op te hopen. Want 1. dat onder de gelovigen kommerlijk te bewijsen, daar van bykans geen Christen twijffelt, dit ware tijd verslijten, en de toehoorders zonder eenige vrucht vermoeyen.

XXV. 2. In dat te bevestigen, 't welk bewijzinge van noode heeft, uytlesing en mate van bewijs redenen angewendt moet worden, op dat niet of de geheugenis der toehoorders overstolpt werde, of vaste en bequame bewijzen deur vermenginge van zwakkere en vreemde eenigsins gekrenkt werden.

XXVI. 3. Onnodige ophooping van bewijsen ende verklaringen, of gebreck van oordeel ofte eenige vertoninge van vernuft en geheugenis schijnt voor te geven.

XXVII. 4. Andre dingen, die van meerder stichtinge zouden zijn, om deze ophopinge worden nagelaten, welke nalating, dewijlse niet kan verdeedigt worden, deselve door des tijts engte willens gezocht en angehaalt, belachelik pleegt verschoont te worden.

Elfde Vraag. In wat deel moet men meest blijven staan, in de ontvouwinge des Texts, in leeringen te verhandelen, ofte in haar gebruyk en toepassinge?

XXVIII. Antw. Zekre voorvallentheyt kan een langwijlige ontvouwinge eenes Texts: of verhandelinge eener leere zeer nootzakelijk maken: maar regulier en uyt orde ende opzet, de voorneemste moeyte eener preeke, niet eerst onderwijzende, Catechetisch, in 't gebruyk en toepassinge te besteden is. 1. Om dat 't gebruyk het eynde is, zoo der ontvouwingen als leringen. Maar het eynde voorneemlik te bezorgen is, en de dingen, die innig tottet eynde behooren, ook zijn alle andre dingen ten dien eynde te stieren.

XXIX. 2. Om dattet gebruyck meerder zwarigheyt en noot heeft in 't grootste deel der toehoorders. Want der Menschen blintheyt en verkeertheyt zodanig is, dat hunne gemoederen niet zwarer toelaten, noch hunne geschapenheyt yet wes meerder begeert, dan een krachtige toepassinge des woorts in hunne gewissen der goddelike wille in alles t'onderwerpen. Veel lichter wort Gods Woort in d'ooren en 't verstant, als in 't herte en handen der Menschen ingevoert. 3. Om dat alzo Christus, de Propheten, en Apostelen gelezen worden hunne Predikatien angestelt hebben: wantse alles tot gebruyk en levens oeffeninge bestierden, en in die oeffeninge an te raden, de meesten arbeyd besteedt hebben.

Twaalfde Vraag. Of spreekens-kunstige cieraden plaats hebben in een heylige Preeke?

XXX. Antw.

XXX. Antw. Die wel spreekens-kunst, welken wy in de Schriften der Profeeten en Apostelen (Voorzeggers en Afgezanten) gebruykt zien, in heylige Predikatien een groot gebruyk heeft, indien sy met gelijké voorzichtigheyt geoeffent wort. In de Schriften nu is een dikwijlig gebruyk van veranderingen der beduydenisse, en oneygentlicke manieren van spreecken: maar van cieraden der zegginge, die in een weerklinkende maatgeluyd en verhaalinge bestaan, zeer weynig exempelen voorkomen. De waarom is 1. dat de gelijck-luydentheyt van uytsprake het lichter deel der welspreekens konst is, die meer met lichter, dan met deftige heylige, en godlicke saaken en personen overeen-komt. 2. Dat sy meer tot natuurlik vermaak, dan geestelijke stichtinge diene. 3. Dat sy der betooninge des geests en der macht wederstrijdt. Zo dat sy ongerijmdelik doen, die in hun Predikatien gelijckelik vallende of eyndigende geluyden na trachten, doch meest, d.e zulcke rijmen met onbekende woorden der Latijnse of Griekse taale voorstellen.

(a) Dertiende Vraag. Op wat wijs de prediking meest krachtig gemaakt wordt, in 't treffen van der Menschen conscientien?

XXXI. Antw. 1. Na een duydelicke vertoninge der Godlike waerheyt en wille uyt de Schriftuure en isser niets dat een predikatie meer doet doordringen tot de conscientien der menschen, dan als sy uyt innige toegedaanheyt des hertes, zonder eenige gemaaktheyt, toeschynt voor te komen. Daar toe nu meest doet, indien tot de dagelikse oeffeninge der godzaligheyt toekomt een ernstige overpeynzing en andachtig Gebed, om die zelve zaken onze Herten in te voeren, die wy anderen met zeggen pogen diets te maken.

(b) Veertiende Vraag. Hoe twist-zaken in prediking moeten verhandelt worden?

XXXII. Antw. 1. Geene twist-zaken zijn te roeren, welkker wy geen rechte gelegentheyt hebben in den Text, of Leere uyt den text afgeleydt.

XXXIII. 2. Nu de gelegenheyt meest nodig is wanneer de stichting der toehoorders vermaant te ontmoeten hunne stil-zwijgende gedachten, en tegenwerpingen, of gemeynlik gestrooyde lasteren, die der voor-gestelde Leere zouden konnen tegenstelt worden.

XXXIV. 3. Duystere, spits-zinnige en hooge vraag-stukken, en zijn in Predikatien niet te verhandelen.

XXXV. 4. Oude en nu langh begrave Ketteryjen, en zijn in prediking ordinair niet te noemen, veel min met moeyte te weder-leggen, en van de dooden op te halen: want een getrouw Prediker zo veel ledigheyts niet heeft, van wege in zwang gaande dolingen en fauten, dat hy elders stof om te strijden zoeke. noch en doet'et tot des Volks stigtinge, dat het in Godts-lasteren te hooren, en Ketteryen te leeren opgehouden werde.

XXXVI. 5. In nootwendige twist-zaken, het Volk met veel bewijsredens en beantwoordingen van tegen-werpsels niet en moet belastet worden.

XXXVII. 6. De wijze om twist-zaken te verhandelen by het rouwe Volk gevoeglijkst is, op 't eenvoudigst en kortst te toonen de verschillentheyt der dwalingen van de gronden der Christelijker Leere.

XXXVIII. 7. In veel twist-zaken te verhandelen, moet die voorzichtigheyt aangewendt worden, dat der waarheyts bevesting aan allen blijcke, en sy die de

(a) Kracht der predikinge. (b) Twist-zaken.

strijdige

strijdige dolingen kennen, verstaan op wat wijs sy konnen wederleydt worden: doch diese niet kennen in hunne eenvoudigheyt blijven, en by de hand hebben waar mee sy zich verweren, so sy misschien van die kant verzocht wierden.

XXXIX. 8. Indien 't nodig is tot voller wederlegginge eniger dolinge toe te treden, dan moet de ware staat van het geschil voor al so ontvouwen en verklaart worden, dat sy van allen verstaan konne worden, en welke sy is, en van hoe grooten belang in de Gods-dienst. En moeten die bewijs-redens voornemelik voorgebracht worden, die de Conscientie krachtelik roeren.

XL. 9. In de maniere van handelen, moet den yver der waerheyt getempert worden met die zachtzinnigheyt en matigheyt, welke der zake betaamt, en den eenvuldelik dwalenden van godloze Lasteraars onderscheydt.

Vijftiende Vraag. Of nevens de plechtelijke predikinge des woorts, van den Dienaar gedaan uyt den Predik-stoel, enige andre verhandeling der Schrifturen, ten anhooren der Gemeente aen te vaerden zy?

(*a*) XLI. Antw. 1. In de eerste Kerke geweest is sekere oeffening van uytlegginge der Schrifture, onderscheyden van de predikatien, 1 *Cor.* 14. 31, 32. *Ghy kondt alle d'een na d'ander propheteren, op dat sy alle leeren ende alle getroost worden. Ende de geesten der Propheeten zijn de Propheeten onderworpen.*

XLII. 2. Om die oeffeninge te pleegen toegelaten wierden niet alleenlik Dienaars, maar ook de voorneemste en best gekeurde Broeders, na die gaven welcke sy ontfangen hadden, *Aldaar.*

XLIII. 3. 't Was ook andre Mannen der Gemeente veroorloft, om te leeren hunne twijfelen zedelik en ordentlik voor te stellen, op dat sy van ervarener onderwezen wierden, *Aldaar, vers.* 35. *Soo uwe vrouwen yet willen leeren, laat se te huys hare eygene mannen vragen. Want het staat leelijck voor de vrouwen, dat sy in de Gemeente spreken.*

XLIV. 4. Deese oeffening, waar sy makkelik in de Gemeente ingebracht kan worden, en moet niet veracht worden, 1 *Thess.* 5. 20. *En veracht de Prophetien niet.* 1. Om dat dese oeffening overeen-komt met de order der eerster Kerke, van d'Apostelen goed gekeurt. 2. Om dat sy zonderling dienstich is om geestelicke Gaven in alle en iegelik der gelovigen te verwekken, koesteren, en vermeerderen. 3. Om dat sy de achteloosheyt en nijt wech neemt, en de ouderlinge Liefde koestert.

Zestiende Vraag. Of een trouw Dienaar in de gemeyne en openbare predikinge des Woorts berusten moet, als sijne pligt van onderwijzinge genoeg doende?

(*b*) XLV. Antw. Daar moet ook by komen zorge, om yder een in 't bysonder te onderwijzen, na dat de gelegenheyt mee brengt en hunn' noot vereyst zal hebben. 1. Om dat in deze plicht d'Apostelen ons hebben voor gegaan, en ons een voorgang achterlaten om na te volgen, *Hand.* 20. 20, 31. seydt Paulus, *Ick en hebbe niets achter gehouden van 't gene nuttich was, dat ick u niet en soude verkondight ende u geleert hebben, in 't openbaar, ende by de huysen. Daarom waackt ende gedenckt, dat ick drie jaren lang nacht en dagh niet opgehouden hebbe een iegelick met tranen te vermanen.* 1. *Thess.* 2. 10, 11, 12. *Ghy zijt getuygen ende Godt, hoe heylighlick ende rechtvaerdelick ende onberispelick,*

(*a*) Oeffening van uyt-legginge. (*b*) Heymelike onderrichting.

wy

wy u, die geloovet, geweest zijn. Gelijck ghy weet, hoe wy een iegelick van u, als een Vader sijne kinderen, vermaanden en vertroosteden, Ende betuygden, dat ghy soudet wandelen waerdighlick Gode, die u roept tot sijn Koninkrijck ende heerlikheyt. 2. Om dat die zelve Apostelen ook vermaant hebben, dat wy voor dit Ampt zorge dragen zouden, 1 *Tim.* 5. 1, 2. *Eenen owden man en bestraft niet hardelick, maar vermaant hem als eenen vader: de jonge, als broeders: de owde vrouwen, als moeders: de jonge, als susters, in alle reynigheydt.* 2 *Tim.* 4. 2. *Predickt het woort: houdt aan tijdelick, ontijdelick: wederleght, bestraft, vermaant in alle lanckmoedigheyt, ende leere.* 3. Om dat deur een heymelijke onderrichtinge het Woort Gods meer gepast word op iederer gestalte en noot, als in een openbare geschieden kan. 4. Om dat heymlike onderrichting den wech baant tot openbare, en de zelve ook veel krachtiger maakt, dan sy anders wezen zou.

Het XXVII. Hooft-stuk.

Van den Doop.

Welcke persönen toekomt het Doopen, is elders genoeg betwist-redent tegens *Bellarmijn*; (*) met een angaende des Doops nootwendigheyt en fatsoen. Resteert dan van dit Hooft-stuk eene of andere Vraag, kortelik te beantwoorden.

Eerste Vraag. Welcke personen moeten gedoopt worden?

I. Antw. 1. Van volwassenen en kan'er geen verschil wesen: vermits in hun vereyst wordt verstand des waren Geloofs, en bescheydentlik verklaarde wille, om den Doop te ontfangen.

II. 2. Aangaande de kinderen (te dezer plaats voor heen stellende dat sy van den Doop niet en moeten uytgesloten worden, de gronden van welk gevoelen in 't Merg der God-geleertheyt (**) genoeg verklaart zijn) dat voor al gevordert wordt datse zijn in 't verbond der genade, nopende de uytterlijke belijdenis en schattinge, van wegen hare Ouders; en datter hope zy, dat die namaals in 't selfde verbond zullen onderricht en op-gevoedt worden. Want de Doop een teken en zegel des genaden-verbonds is.

III. 3. De Doop dan meest eygentlik tot die Kinderen behoort, welkker Ouders, of ten minste een van die binnen de Gemeynte is, ende niet buyten.

IV. 4. Over zulks die zorgeloosheyt geensins verschoont kan worden, daar deur vermengelt en zonder onderscheyd tot den Doop toe-gelaten worden, wiese zijn, en van wiese ook geheeven worden.

V. 5. Neergeleyde Vondelingen, welkker Ouders onbekent zijn, indien sy onder de Christenen geboren zijn, uyt liefde voor Kinderen der Christenen te houden zijn, zo'er niet regtvaerdige reden is om 't tegen-deel op te nemen.

VI. 6. Wie enigsins in hun belijdenis tot de Gemeente behoren, maar nochtans het verbond Gods opentlik schenden, dier Kinderen met enig verschil

(*) Bedoeld is hier Amesius werk: »*Bellarminus enervatus.*" (**) Amesius' *Medulla Theologica.*

gedoopt

gedoopt moeten worden. Zo te weten, dat 't gene het verbond vereyst, en in die zelven ontbreekt, deur anderen, hoe veel geschieden kan, vervult werde. Want 1. enige onderscheyding tussen reyne en onreyne personen in alle Heylige dingen moet waargenomen worden, tot vertroostinge der goeden, verbeteringe der quaden, en aller stichtinge. 2. Gods instellingen niet anders van alle bekladdinge en konnen verhoedt worden.

VII. 7. Kinderen onwettelik geboren moeten zo gedoopt worden, dat of dier Ouders berouw toonen of hunne op-voeding van andre Godvruchtigen angenomen werde.

VIII. 8. Kinderen van halsstercke uytgebannene en ist niet oorber gedoopt te worden, dan deur tussen-komen van bequame borgen.

IX. 8. Kinderen der Paeps-gezinden en diergelijcken, die half Christenen zyn, indiense een bequaam belover vinden, in wiens macht dier opvoeding geleegen is, konnen gedoopt worden. Om dat sy niet ganschelik vreemt van belijdenisse des verbonds zijn, ende tot zuyverer waarneminge des Verbonds dus doende heen geleydt worden.

Twede Vraag. Of het doopsel der kinderen na goed-dunken van Ouders konne uytgestelt worden?

X. Antw. De Doop der Kinderen zonder zware en enigsins dwingende oorzaak niet en mag uytgestelt worden. 1. Om dat de billikheyt, volgends welke de achtste dach tot de besnijdenisse was geordineert, dusdanigen verspadinge verhindert. 2. Om dat dese verspading nawlix kan onderscheyden ofte verschoont worden van kleynachtinge ende versmadinge dezer instellinge. 3. Om dat dit uytstel merckelick strijdt tegens de vaerdigheyt van belijdenisse te doen, als oock tegens den yver om Godt te verheerlicken, ende eyndelick tegens den troost der Owders, te weten aangaande hunne kinderen dat se aan Godt plechtelick toegeëygent ende geheylight zijn.

Het XXVIII. Hooft-stuk.

Van des Heeren Avontmaal.

Wordende ook hier voor by gegaan de dingen, die elwers betwist zijn; is

De eerste Vraag. Of een dikwijlig gebruyk van 's Heeren Avontmaal nootwendig zy?

I. Antw. Alle godvruchtige Christenen moeten sich bevlijtigen, op dat sy, hoe dikwils het gepastelik geschieden kan, dit Zegel-teyken Godsdienstelik gebruyken. 1. Dewijl dat bevel van een onbepaalden tijt, *Doet dit*, egeen andere bepalinge toe en laat, als gebreck aan gelegenheyt, of enig rechtvaerdigh beletsel. 2 Dewijle wy gedurighlick en onophoudelick van noode hebben om met Christus ende sijne goederen gevoedt te worden. 3. Dewijl een plechtelijke belijdenis onzes geloofs, na Gods instellinge, een Ampt is,

is, dat wy by alle goede gelegenheyt op 't vaerdigste betrachten moeten. 4. Dewijl onze zwakheyt dese verniewinge des verbonds, en op-wecking van zin en herte dikwijlig vordert. 5. Dewijl vast staat, dat des Heeren Avontmaal op yder dag des Heeren geviert geweest zy in de eerste Kerke, nochte eenige reden van sijn zeldzamer gebruyk kan gegeven worden, behalven de lauwheyt der gelovigen, ende de lastige menichte des volcks in verscheydene Gemeenten.

Twede Vraag. Of eenige twisting, 't zy heymelijke 't zy openbare en bankdingende, ofte ook vyandschappen, gerechtige oorzaken zijn om van de gemeynschap des Avontmaals af te houden?

(*a*) II. Antw. 1. Geen rechtvaerdige oorzaak kan'er zijn waarom ymand van zik zelf afhoude van de gemeynschap des Avontmaals, behalven de conscientie van onwaerdigheyt, uyt eygen zonde voort komende. Want die onwaerdigheyt alleen, welke schuldelijk is en ontstaat uyt eene conscientie sich selven des quaats bewust, uytsluyt van de gemeynschap.

III. 2. Twistige Schrift-redens en strijd-zaken, 't zy heymelicke of bankdingende, deur zich zelfs niet meer het gebruyk des Avontmaals, als een godvruchtig Gebed en verhinderen. Want liefde jegens de Naesten tot beyde wort vereyst.

IV. 3. Zo dan ymand twisten heeft, niet dat hy anderen onrecht gedaan hebbe, ofte angaande gedane onrecht onwiliig zy te voldoen, ofte van verzoeninge en vreede vreemd zy, maar uyt anderer onbillikheyt, en kan dit niet een rechtvaerdig beletsel der gemeenschap wezen. Want des enes schult den andere van Christus weldaden, en voor-baten der Christenen niet beroven kan.

V. 4. Indien ymand by gelegenheyt eniger twistinge met gramschap of wraakgierigheyt ingenomen zy, en moet hy daar om van de gemeenschap niet af-houden, maar die ten eersten af-leggen om de gemeenschap: andersints zou hy met twemaal te zondigen sijn schult vermeerderen, en schijnen sijn onordentlike ontsteltenis meer te reekenen, dan de heylige gemeenschap met Christus.

(*b*) Derde Vraag. Welke en hoedanige voorbereyding vereyst wordt tot een godzalig gebruyk van het Avontmaal des Heeren?

VI. Antw. 1. De an te wendene voorbereyding van den Apostel in drie plicht-plegingen gestelt wordt, 1 *Cor.* 11. 27, 28, 29. *So dan wie onwaerdelick dit broodt eet ofte den drinckbeker des Heeren drinckt, die sal schuldich zijn aan het lighaam ende bloedt des Heeren. Maar de mensche beproeve hem selven, ende ete alzo van 't broodt, ende drincke van den drinckbeker. Want die onwaerdiglick eet ende drinckt, die eett ende drinckt hem selven een oordeel, niet onderscheydende het lighaam des Heeren.* Waar de Apostel vordert 1. onderscheydinge van het Ligchaam des Heeren, 2. beproevinge onzes zelfs, 3. een waerdige gestaltenis.

VII. 2. De onderscheyding bestaat in een bequaam verstand en oordeel van des Zegel-teykens aart, gebruyk, en nootwendigheyt. Aengezien nu deze dingen niet konnen verstaan worden, dan uyt de gronden der Christelijke gods-dienst,

(*a*) Van de oorzaaken om van 's Heeren Avontmaal af te houden. (*b*) Voorbereyding tot 's Heeren Avontmaal.

van de zonde en daar uyt gevolgde elende; van Christus genade, en zegeninge daar uyt vloeyende; mede van onze plicht in dankbaarheyt en gehoorzaamheyt jegens Godt: overzulx een kennis van de voorneemste gronden der Religie, welke ter zaligheyt nodig is, ook notelijk tot die onderscheydinge des Sacraments wordt vereyst.

VIII. 3. Beproeving onzes zelfs bestaat in een ernstig onderzoek, of wy zo gestelt zijn, datwe met vrucht het Zegel-teyken gebruyken konnen, 't gene wy nu onderscheyden zo goddelijk te wezen. De Richt-snoer dezes onderzoeks is Gods woort, zo als het ziet op de instellinge van dit Zegel-teyken. De gestaltenissen, in deze toetsinge voornemelik te beschouwen, zijn Geloof, Boete, Liefde, en vlijt van niewe gehoorzaamheyt.

XI. 4. De waerdige gestaltenis niet en bestaat in eene volmaaktheyt, welke indien sy daar was, het gebruyk dezes Sacraments zou minder zijn; maar in een overeenkomste van onse genegentheden en beweginge tot die heylige plichten, welcke overeenkomste kan bestaan met groote onvolmaaktheyt. Doch wort vereyst, 1. dat wy onze boetvaerdigheyt vernieuwen, zo in 't gemeyn om alle onse misdaden, als zonderbaar om versch begane zonden, en tot noch ons anklevende, of die wy meest onderworpen zijn. 2. Dat wy in ons zelven verwekken een honger en dorst der goddelijke Genade in Christus, zo tot vergiffenis en doodinge dezer misdaden, als tot allerley uyt-zuyveringe en niewigheyt des levens. 3. Dat wy ons gelove evendrachtelijk op wekken, om aan te vatten de beloften des Euangeliums 4. Dat wy met alle ootmoet, eerbiedinge, innigheyt, en danksegginge het Sacrament ontfangen, gelijk als een Zegel van genade en Goddelicke beloften.

Het XXIX. Hooft-stuk.

Van de Tucht.

EERSTE Vraag. Of nodig zy een zonderling gebruyk der bindende Sleutel, en der verbeteringe jegens sommige Persoonen in 't byzonder, als in de Predikatie Godes toorn, en uytsluyting uyt sijn rijke aan allen onboetvaerdigen verkondigt wort?

I. Antw. 1. Het en is hun niet nodig, die tedere Conscientien hebben, en door de gemeyne predikinge des woorts tijdelick tot berouw worden verwekt. Want nademaal in de oeffeninge van de tucht niet rechtuyt en eygentlick bemerckt ende gesocht moet worden, behalven ymands oprechte bekeeringe, soude als dan deur meerder vergeefs gezocht worden, 't geen door minder kan behouden worden. Alzo en is het by-zonder gebruyk der ontbindende sleutel, of der ontbindinge, niet nodig, waar de gemeyne toe schijnt krachtig te wezen.

II. 2. Om de hardigheyt en arglistigheyt des hertes, welke in de meeste zondaars bevonden wordt, nootzaakelik is een persoonlike toepassinge der dingen die tot verbeteringe der zonden doen, in oeffeninge van tucht, om de zorgeloosheyt uyt te schudden, en een ernstige zorge van heyligheyt te verwekken.

III. 3. Over-

III. 3. Overmits Christi ordening, van persoonlike tucht te oeffenen, hoewel sy eerstelik en regelrecht tot ontzondinge des gevallene strekt, nochtans ten tweeden en schuyns op anderer stichtinge ziet, vermits de tucht wech doet de dingen, die de stichtinge beletten, en bevordert die de zelve helpen; daarom wordt ook in opsicht van die luyden de oeffening dezer tucht nootwendig.

Twede Vraag. Hoedanige sonde het sy, welke het gebruyk dezer tuchtinge vordert?

IV. Antw. 1. Niet die zwakheeden, welke bykans alle Christenen zijn gemeen: want haar zonderlinge genezing en uytzuyvering noch kan verwacht worden, noch door hen afgeeyst, die de zelve of gelijcke swackheden onderworpen worden.

V. 2. Niet alleene die wreede boosdaden, welcke deur menschelicke Wetten pleegen bedwongen te worden: want de Kerkelike tucht, een deel der bedieninge van Christus Koninkrijke is, en des wegen een geesteliken aart heeft, en zoekt grooter volmaaktheyt, dan die in burgerlijke eerlijkheyt geplaatst wordt.

VI. 3. Niet alleene persoonlicke ongelijken, die oneenigheden tussen Leden der Gemeynte maken, ofte anderen van haar gemeenschap af-keeren: om datter andere zonden zijn, welcke of even ofte ook meer de verbeteringe eyssen.

VII. 4. Het eygen en gepaste voorwerp dezer bestraffinge is, ergernis gegeven van een Broeder, *Matt.* 18. 15. *Indien uw Broeder tegen u gezondigt heeft. Levit.* 19. 17. *Ghy sult uwen nasten naerstelick berispen, ende en sult de sonde in hem niet verdragen. Gal.* 6. 1. *Indien oock een mensche overvallen ware door eenige misdaat, ghy die geestelick zijt brengt den sodanigen te rechte, met den geest der sachtmoedigheyt.* Want het eynde der tucht is, deur verbeteringe des Zondaers, ergernissen wech te nemen, op dat de gelovigen met vrye en onverhinderde voeten in den loop der godzaligheyt voort-gaan, en andere tot dezelve wech angelokt werden, de beletselen ende aanstooten zijnde uyt het midden wech genomen.

Derde Vraag. Of de verbetering der gegeven ergernisse van een heymelicke vermaninge beginnen moet?

VIII. Antw. 1. Van vermaninge moet sy altoos anvangen: om dat anzegging van schult het eerste middel van beternis, en de rechte oorzaak van bekeeringe is.

IX. 2. In heymelicke ergernissen altoos een heymelicke vermaning moet voorgaan, *Matt.* 18. 15. *Indien hy tegen u gezondigt heeft, bestraf hem tussen u en hem alleen.* Want de goede naam van een broeder zonder noot niet en is te quetsen, noch sijn gemoet te tergen, noch de ergernis te verbreyden, nochte eyndelik argwaan van lastering en faam-roving vergeefs t'ondergaan.

X. 3. In openbare en kennelicke ergernissen, is 't altijt niet nodig van heymelijke vermaninge te beginnen, 1 *Tim.* 5. 20. *Die sondigen bestraft in tegenwoordigheyt van alle, op dat oock de andere vreese mogen hebben.* Want het heel-middel moet gelijk-matigheyt hebben tot de ziekte, welcken het selfde dient wech te nemen.

Vierde Vraag. Of een ygelik, ergernis gevende, van ygelick gelovige vermaant moet worden?

XI. Antw. 1. In Kercken wel onderricht en geordent mag en moet dese

plicht

plicht van ieder een jegens sijn Broeders by gelegenheyt betragt worden. Want alle Christenen dit van Christus in laste hebben.

XII. 2. In die Kerken, welkke by gebrek van tucht met verwarringe belemmert zijn, en is 't niet altijt nodig, dat hy, tegen wien gezondigt wort, den genen die sondight vermane, om dat hy dikmaal vergeefs beginnen zou, dat hy geen magt heeft om te volbrengen.

XIII. 3. Derhalven het bevel om den misdoenden Broeder plechtelijk te vermanen, dan entlik verbindt, als 'er enige hope is, dat dezelve vermaning of onmiddelik of middelik gelden sal, om die anstoot wech te nemen. Want het middel zo ver goed is, hoe ver het doet om sijn eynde te bekomen.

XIV. 4. Alle Christenen nochtans zijn gehouden enigsins bekent te maken dat de begane ergernis uyt Conscientie jegens Godt hun ernstelik mishaagt, *Eph.* 5. 11. *En hebt geen gemeynschap met de onvruchtbare wercken der duysternisse, maar bestraft se oock veel eer.* Want de liefde en yver Gods tot hier toe alle godzaligen verbindt.

Vijfde Vraag. Of na de heymelijke vermaninge verworpen zijnde, de zaake terstond tot de Gemeente gebracht moet worden?

XV. Antw. Geensins: want de twede trap van verbetering, uyt order van Christus ingestelt, is *een of twee mee te nemen*, en voor dezelven de vermaninge aan te dringen, *Matt.* 18. 16. 1. Om dat deur hun getuyghenis die vermaning bevestigt of vaster gemaakt wordt, of by den Broeder die te verbeteren is, ofte by de Gemeynte die hem naderhand verbeteren zal. 2. Om dat op deze manier de liefde meer bezorgt wordt, dewijl benijvert wordt des Broeders verbetering, met sijn minste oneer.

Zeste Vraag. Of 't vernoegt eenmaal voor getuygen den ergerende Broeder vermaant te hebben?

XVI. Antw. Tot zo verre moet hy met gedult en langmoedigheyt op deze wijs worden vermaant, dat hy of sijn leetwezen of hartneckigheyt hebbe blijkbaar gemaakt, *Matt.* 18. 15, 16, 17. *Indien hy u hoort; indien hy u niet en hoort; indien hy de zelve geen gehoor en geeft.*

Zevende Vraag. Hoe een zik hartneckelik dragende, tot de Gemeynte zy te gedragen?

XVII. Antw. Die order onderhouden zijnde, dat wy door hun tot de Gemeynte gaan, welcke de gansche vergaderinge vertonen, en volgends order het bestier en bedieninge der openbare gescheften sich anbevoolen hebben. *Zegt het der Gemeynte.*

Achtste Vraag. Of die tegens de Gemeynte hartneckig is, moet terstont uytgebannen worden?

XVIII. Antw. 1. In zware boosdaden, opentlik bekent, schijnt d'Apostel zoo geoordeelt te hebben, 1 *Cor.* 5. 2. *Zijt ghy noch opgeblasen, ende en hebt niet veel meer leedt gedragen, op dat hy uyt het midden van u wechgedaan worde, die dese daat begaan heeft?*

XIX. 2. In andre zonden moet men met groote lijdzaamheyt tot dit uyterste genees-middel voort gaan.

XX. 3. Derhalven de opschorting van 't gebruyk van 's Heeren Avontmaal

en

en gelijcke voorbaaten der Kerke, die niet anders is, dan een trap van uytbanninge, en daarom van veelen een minder uytbanning geheeten wordt, schoon niet uyt Christus zonderlinge inzettinge, efter uyt billikheyt en nature der zake zelf moet voor gaen, en een wijle angehouden worden, waar het fatsoen van ergernis vertoevinge lijden mach.

Negende Vraag. Wie de macht hebben om uyt te bannen?

XXI. Antw. 1. Recht en macht daartoe eygentlijk by die Gemeente is, welker lidtmaat de persoon is die verdient heeft uytgebannen te worden, *Matt.* 18. 1 *Cor.* 5. Want 1. den selven komt toe te werpen uyt de gemeynschap, dien het toekomt tot die zelfde toe te laten: maar de Gemeente eygentlijk een yder lidmaat tot het gezelschap en de gemeenschap toelaat. 2. Hun werk is den Zuur-deesem uyt te zuyveren, welker plicht is de zuyverheyt van 't Deeg te bewaren: maar dat komt het geheele gezelschap toe. 3. Sy hebben recht om te vonnissen van d'oorzake om gemeenschap te weygeren, welcker is de gemeenschap te weygeren, nu dat ist werk der ganscher Gemeente. 4. Zonder de toestemminge der Gemeynte geen uytsluyting haar eynde krachtelijk bereyden kan: want weygering van gemeenschap, is een vrye daadt der algemeenheyt.

XXII. 2. Nochtans, volgends order, de bediening der bestraffinge tot de Oversten der Gemeente behoort, die geroepen worden tot de regeeringe der Kercke, welker minste deel niet en is de oeffening van tucht.

XXIII. 3. Kerken-zameningen van een gewest ofte heel lantschap (Classen en Synoden) komet toe, met gemeene raad te verklaaren en beslichten, welcke moeten uyt de Gemeente gedaan worden.

Tiende Vraag. Wat den Herder te doen zij, waar of een bequaame Kerkeraat ontbreekt, of 'et Volk tot een regtvaerdige uyt-banninge niet toe en stemt?

XXIV. Antw. Een plechtelijke voortvaaring tot oeffeninge van de Kerckelicke tucht kan nagelaten worden: daar toe nochtans een goed Herder met andre gelovige leden allenthalven poogen moet, dat het wezen der zake tot hier toe bewaart werde, *dat de heylige dingen de Honden en Zwijnen niet gegevèn werden*, *Matt.* 7. 6. En dat alle openbaare ergenissen opentlik berispt werden.

Elfde Vraag. Of gansche Gemeenten, ofte de ledematen van een andere Gemeente konnen uytgebannen worden?

XXV. Antw. 1. Eygentlik en konnense niet uytgebannen worden: 1. Om dat ygelik Gemeente in zik eene gemeenschap heeft, uyt welke sy niet meer en kan geworpen worden, als uyt haar zelve. 2. Om dat de magt van uytbannen vloeyt van eenige Overheyt: maar alle Gemeenten t'enemaal in even gelijk reght van Christus gestelt zijn. 3. Om dat de lidtmaten van d'eene Gemeente noch het bestier van een andere onderworpen zijn, nochte onmiddelick tot de gemeenschap van een andere behooren, maar alleen voor so veel de gemeenschap van haar eygen Kercke daar tussen komt.

XXVI. 2. Lijkewel konnen sy om openbaare Ketteryen, ofte boosdaden, gedoemt, verlaten, en verworpen worden, dat even so veel is, als of se uytgebannen wierden.

Twaelfde Vraag. Hoe verre de uytbanning den uyt-gebannene afzondert van de gemeenschap der Heyligen?

XXVII. Antw.

XXVII. Antw. 1. Uyt de nature van 't vonnis, zondert sy af van alle gemeenschap die den Heyligen eygen is, en van hun, als zodanige, onder malkanderen moet geoeffent worden. Want sy verklaart den Mensche hartnekkelik onboetvaerdig, ende alzo in de zelve plaats *te houden als Heydens en Tollenaaren*, *Matt.* 18. 17.

XXVIII. 2. Echter om dat de afzondering heelzaam is, niet alleen voor het overblijvende lichaam, maar oock voor het afgesneeden lidt self, 1 *Cor.* 5. 5. *Dat den Satan overgegeven wordt tot verderf des vleeschs*, *op dat de geest behouden mach worden*, *in den dach des Heeren Jesu*: daarom wordt de afscheyding na goede order met zonderlinge hoop van bekeeringe angewendt, en stelt eenig onderscheyd tussen uyt-gebannenen en enkele Heydenen.

XXIX. 3. Nopende dan de uyterlijke gemeenschap en broederschap, scheydt sy onbepaaldelik: doch nopende de innerlijke, niet dan uyt beding van volle halssterke onboetvaerdigheyt.

XXX. 4. Hier om moet de Kerkelijke gemeenschap een wettelik uytgebannen Mensche geweygert worden, en ook alle gewillige en vrye verkeering, waar mee een zonderbaare toegewoogenheyt tot eens anders persoon, en goed-keuring van sijn staat pleegt verklaart te worden, moet gemijdt wezen, 1 *Cor.* 5. 11. *Nu hebbe ick u geschreven*, *dat ghy u niet en sult vermengen*, *namelick indien iemand een broeder genaamt zijnde*, *een hoereerder is*, *ofte een gierigaart*, *ofte een afgoden-dienaar*, *ofte een lasteraar*, *ofte een dronkaart*, *ofte een roover*: *dat ghy met sodanigen eenen oock niet en sult eten*. 2 *Thess*. 3. 14. *Indien iemant onsen woorde door desen brief geschreven niet gehoorsaam en is*, *teeckent dien: ende en vermengt u niet met hem*, *op dat hy beschaamt worde*. Maar niet en moet ontbonden worden die burgerlijke ofte huyselijcke gemeenschap, welcke den bant der verbindinge van de Wet der nature heeft, hoedanige van Gemaal en Gemalin, Ouders en Kinderen, Heeren en Knechten, Overheeden en Onderdanen.

Dertiende Vraag. Of alle die boetvaerdigheyt betoonen in genade en gemeenschap der Kercke weer op te nemen zijn?

XXXI. Antw. Een woordelijke betooning van leetweezen en vernoegt niet: om dat alzo de heyligste inzettingen Gods ter spot van de godloozen zouden gestelt konnen worden; en de kracht der Kerkelijke pleginge heel in uyterlike gedaante gestelt zou worden. Derhalven die teekenen vereyst worden, welcke in 't oordeel van liefde een waare en ernstige Boete betoonen, en gansch waarschijnlick betuygen.

Het XXX. Hooft-stuk.

Van de maniere der Godts-dienst: En eerstelik, van de Voor-bereydingen tot den Godts-dienst.

EERSTE Vraag. Of voor-bereyding tot den dienst nootwendig zy?

1. Antw. Tot een plechtelicke Godsdienst wordt eene voorbereyding gevordert.

Gelijk

Gelijk tot de opschickinge van een huys, *Spr.* 24. 27. *Beschikt uw werck daar buyten, ende bereydt het voor u op den acker, ende bouwt daar na uw huys.* Also, *Pred.* 4. 17. *en* 5. 1. *Bewaart uwen voet, als ghy ten huyse Gods ingaat ende zijt liever na by om te hooren, dan om der sotten slachtoffer te geven: want sy en weten niet, dat sij quaat doen. Weest niet te snel met uwen monde, ende uw herte en haaste niet een woort voort te brengen voor Godes aangesichte: want Godt is in den hemel, ende ghy zijt op der aarde: daarom laat uwe woorden weynich zijn.* *Exod.* 19. 10, 11. *Oock seyde de Heere tot Mose, Gaat tot den volcke, ende heylight se heden ende morgen, ende dat se hare kleederen wasschen. Ende bereydt zijn tegens den derden dach: want op den derden dach sal de Heere voor de oogen van al het volck af komen, op den bergh Sinai. Exod.* 30. 20. *Wanneer sy,* namelick Aaron ende sijne sonen, *in de tente der t'samen-komste sullen gaan, so sullen sy haer met water wasschen, op dat sy niet en sterven.* Dese voorbereyding tot den godsdienst is noodich, 1. Om dat een bequame gestaltenis in 't onderworpsel wort vereyst, op dattet (*) vaatzaam zy van het goed, dat hem medegedeelt sal worden. 2. Om dat wy uyt zwakheyt en verdorvenheyt der nature, onbequaam zijn tot alle goed, *Jerem.* 4. 3. *Want so seydt de Heere tot de mannen van Juda ende tot Jerusalem: Braackt u lieden een Braacklandt, ende en saayt niet onder de doornen.* 3. Om dat de uytmuntende waerdigheyt der dingen, die op Godt zien, meer als gemeyne zorge vereyst, *Pred.* 4. 17. *en* 5. 1. 4. Om dat de Duyvel allenthalven benyvert onze gemoederen af te keeren ofte van den dienst Gods, ofte van desselfs behoorlijke en vruchtbare waarneminge. *Luc.* 8. 12. *Die by den wech besaayt worden zijn dese die hooren: daar na komt de Duyvel ende neemt het woort uyt haar herte wech, op dat sy niet en souden geloven ende salich worden.*

Tweede Vraag. In wat dingen dese voorbereyding bestaat?

II. Antw. 1. Voor al wordt vereyst bemerking van den aart der plicht, die wy aangaan, en der dingen die daar op sien, *Pred.* 5. 1. *Weest niet te snel, ende uw herte en haaste niet:* dat is, en handelt niet onbedachtelick. *Hand.* 10. 2. *Cornelius was godsaligh, en vreesende Godt, met geheel sijn huys, ende doende vele aelmoessen aan het volck, ende Godt gedurighlick biddende.* 1 *Thess.* 2. 13. *Wy dancken Godt sonder ophouden, dat als ghy het woort, der predikinge Gods van ons ontfangen hebt, ghy dat aangenomen hebt, niet als der menschen woort, maar gelijck het waarlick is, als Godts woort, dat oock werckt in u, die gelovet.*

III. 2. Wordt vereyst een rechte toeleg, om dat zelve te zoeken, daar toe die byzondre dienst, in welke wy besich zijn, uyt sijnen aart strekt. By voorbeelt: die ter Predikatie komt, niet op dat hy Gods wille leere, en zik dien onderwerpe, en de genegentheden antrekke, en die wech volge, waar toe hy deur Gods Woort geroepen wordt, wonder is 't niet, indien zodanig een van de Preekinge afscheyde, hoedanig hy daartoe gekomen was, ofte ook slimmer: want hy dat bekomen kan, waar om hy'er toegekomen is, te weten eygen lof en goed-keuringe van Menschen, misschien ook eenig vermaak en somtijts een lichte bedenckinge van Gods Woordt, *Ezech.* 33. 31, 32. *Sy komen tot u, gelijck het volck pleegt te komen, ende sitten voor uw aangesichte als mijn volck, ende hooren uwe*

(*) Vatbaar.

uwoorden

woorden, maar sy en doen se niet: want sy maken liefkosingen met haren mont, maar haar herte volgt hare gierigheyt na. Ende siet, ghy zijt hen als een liedt der minnen, als een die schoon van stemme is, ofte die wel speelt: daarom hooren sy uwen woorden, maar sy en doen se niet. Doch het Woort Gods sodanigen mensche *niet een reuk des levens ten leven wordt, maar liever een reuk des doots ter doot*, 2 *Cor.* 2. 16. Exempel van een, in dat slag de beste, maar huychelse belijdenisse, hebben we in Johanan ende 't Joodsche volck, *Jerem.* 42. 3, 5, 6. *Sy seyden tot Jeremia, dat ons de Heere uwe Godt bekent make den wech, dien wy sullen ingaan, en de sake die wy sullen doen. De Heere zy tussen ons tot een waarachtig ende gewis getuyge, indien wy niet na allen woorde, met welcken u de Heere uwe Godt tot ons sal senden, also en sullen doen! 't Zy dan goed ofte quaad, wy sullen der stemme des Heeren onses Gods, tot welcken wy u senden, gehoorsaam zijn, op dat het ons wel gaa.* Maar seydt de Propheet, *v.* 20. 21. *Gewisselick ghy hebt uwe sielen verleydt: want ghy hebt my tot den Heere uwen Godt gesonden, seggende, bidt voor ons tot den Heere, ende na alles, dat de Heere sal seggen, also maakt 'et ons bekent, en wy sullen 't doen. Nu heb ick 't u bekent gemaackt: maar ghy en hebt niet gehoort na de stemme des Heeren, noch na al het gene, met het welcke hy my tot u gesonden heeft.*

IV. 3. Wort vereyst, dat de tegen-strijdende gedachten en genegentheden niet alleen ongeoorlofde, maar ook andersints geoorlofde, die dan tot beletsel konnen zijn, hoe veel mogelick is, geweert en afgelegt worden, *Exod.* 3. 5. *De Heere seyde tot Mose, Nadert hier niet toe, treckt uwe schoenen uyt van uwe voeten, want de plaetse, daar ghy op staat, is heylich lant.* 't Welk is als of de Heere tot ons seyde, om sijn woort met vrucht te hooren, 't gene staat 1 *Pet.* 2. 1. *So legt dan of alle quaatheyt, ende alle bedroch, ende geveynstheyt, ende nijdigheyt, ende alle achterklappingen.* Want *Matt.* 13. 22. *Die in de doornen besaayt is, dese is de gene, die het woort hoort, ende de sorgvuldicheyt deser werelt, ende de verleydinge des rijckdoms verstickt het woordt, ende het wordt onvruchtbaar. Daarom,* worden wy vermaant 1 *Pet.* 1. 13. *opschortende de lendenen uwes verstants en nuchteren zijnde, hoopt volkomelick op de genade, die u toegebracht wort in de openbaringe Jesu Christi.*

V. 4. Eyndelik wordt vereyst *een eerlik ende goede Herte, Luc.* 8. 15.

Het XXXI. Hooft-stuk.

Van de Eerbiedinge der Gods-dienst.

EERSTE Vraag. Of en hoe ver gods-dienstige eerbiedingh, die dingen toe te dragen zy, welke tot den dienst behooren, gelijk de Woorden der Schrifture, het heylige Boek, 't Water des Doopsels, het Broot en Wijn in 's Heeren Avontmaal.

I. Antw. 1. Eerbiedenis of eere in drievoudigen zin geheeten wordt Gods-dienstig: ofte om dat sy van den Gods-dienst uytgelokt wordt, alzo dat sy

haar

haar eygen daad zy, in zich vervattende de kracht en dat rechtuytte opzicht, 't welke in Gods-dienstige eerbiedigheyt is: ofte alleenlik om dat sy van den Gods-dienst gebooden wordt, als yetwes met haren aart over-een-dragende: ofte entelik om dat sy beyde van den Gods-dienst belast wordt, ende oock haar gront heeft in opzicht van eenige zake ofte Persoone, tot den gods-dienst en heylige Eerbiedinge. In den eersten zin, gods-dienstige Eer Gode alleen toekomt. Op de tweede wijze ook de Burgerlike Eer, die in het vijfde Gebod belast wordt ende alle die over ons gestelt zijn toe komt, ten rechte gods-dienstig gezegt wordt. Doch in den derden zin, komt sy alle dingen toe, die eygentlik behooren tot den Gods-dienst.

II. 2. In een heylig gebruyk, hoewel Goddelike eer de heylige dingen niet en zy toe te dragen, noch die zaken te houden zijn voor de naeste voorwerpsels der dienst, deur welcke sy tot Godt gebracht werde; nochte entelijk een dienst van lager slach die dingen toe te dragen zy: alle welkke zijn dolingen der Papisten, dewijl sy de gezegende Maaltijt eeren gelijk God, de Beelden als de naeste, hoewel niet als de laeste palen der godsdienstige Eere; ende heylige Vaten met zekre Gods-dienstige waarneminge; nochtans die Eere, welke Godt toekomt, en kan den zelven op schuldige wijze niet beweezen worden, 't en zy sijne werktuygen met zonderlinge eerbiedenisse gehandelt werden, om die nawe samenknopinge en dat opzichte, 't welke tussen enige daad en des daads werktuig tussen komt.

III. 3. Buyten heylig gebruyk, vermits wy geen uyterlik dink hebben uyt Godlike instellinge geheyligt ende in Gods-diedstigen stant gestelt, op de wijze als de Arke, Altaar, Tempel, en gelijke dingen onder 't oude Verbond geweest zijn, daarom geen stellende Eere uyt Godsdienst eenig uyterlik ding toekomt. Nochtans isser zeker ontbeerende eerbiedenis, welke nootzakelik uyt gedienstige eere Gods volgt: die te weten, waar mee verhoedt wort, dat niet yets, omtrent de dingen die tot den dienst behooren, buyten heylig gebruyk geschiede, van wiens wegen die eerbiedenis gemindert of geschonden werde, welke in een heylig gebruyk of dienst moet waargenomen worden. Van dit slag is die zorge, waar deur verhoedt wordt, dat niet de heylige woorden of spreucken met jockernye gemengt worden; dat niet het heylig Boek vertreden werde, of tot enig gebruyk gepast, welk enigen schijn van vuyligheyt of schande samen gevoegt heeft; dat niet het Broot zelf ofte Wijn, na gehouden gemeenschap overgelaten, ter smaatheyt uytgezet werde, en wat dies meer is.

Het XXXII. Hooft-stuk.

Van de Innigheyt.

EERSTE Vraag. In wat dingen de innigheyt of devotie bestaat?

I. Antw. 1. Tot innigheyt wordt vereyst, dat ymand een vasten en onbe-

paalden

paalden toeleg hebbe, om zich Gode en sijnen dienste over te geven, alzo dat hy van dit voornemen door geen anloksels ofte gevaar en wille afgekeert worden. In dit opzicht is de innigheyt een sterkheyt van gods-dienst: ende uyt die selve volgt bestendigheyt en verdraagsaamheyd, de welcke der gods-dienst en hare plichten eygen is. Sy heeft gelijkmatigheyt met die ondeugende verlovinge, van welke gewag wordt gemaakt, *Hand.* 23. 12. *Sommige van de Joden maackten een t'samenrottinge, ende vervloeckten sich selven, seggende, dat sy noch eten noch drincken souden, tot dat sy Paulus souden gedoodt hebben.*

II. 2. Wordt vereyst, dat hy niet en beruste in yeder trap van godvruchtigheyt, uyt lauwheyt, luyigheyt, ofte loomheyt, maar altoos trachte tot de hoogste volkomenheyt. In dit opzicht is de innigheyt een yver van Gods-dienst, *Openb.* 3. 15, 16, 19. *Ick weet uwe wercken, dat ghy noch kout en zijt noch heet: och of ghy koudt waart ofte heet! Soo dan, om dat ghy laauw zijt, ende noch koudt noch heet, ick sal u uyt mijnen mont spouwen. Soo wie ick lief hebbe, die bestraffe en kastijde ick: weest dan yverich, ende bekeert u.*

III. 3. Wordt vereyst, dat hy een welgevallen, vermaak, en vreugde hebbe in de oeffeningen der Gods-dienst, volgends de beschrijvinge, *Jes.* 58. 13, 14. *Indien ghy uwen voet van den Sabbath afkeert, van te doen uwen lust op mijnen heyligen dach: ende indien ghy den Sabbath noemt eene verlustinge, op dat de Heere geheylicht worde, die te eeren is: ende indien ghy dien eeret, dat ghy uwe wegen niet en doet, noch uwen eygen lust en vindet, nochte een woort daar van en spreeckt, dan sult ghy u verlusten in den Heere.* Soo dede en seyde David, *Psal.* 122. 1. *Ick verblijde my in de ghene, die tot my seggen: wy sullen in 't huys des Heeren gaan.* Ende met hem Godts volck, 1. *Chron.* 29. 9. *Het volck was verblijdt over haer vrywillich geven, want sy gaven met een volkomen herte den Heere vrywillich: ende de Konink David verblijdde sich oock met groote blijdschap.* Dit is de geestelike wellust der Gods-dienst.

IV. 4. Wordt vereyst, dat hy dikwijlig en veel in die zelfde oeffeningen zy, gelijk Cornelius, *Hand.* 10. 2. *Doende veele aelmoessen, ende Godt geduriglick biddende.* Ende Anna, *Luc* 2. 37. *Sy was een weduwe van omtrent vier ende tachtentigh jaren, de welcke niet en weeck uyt den tempel, met vasten ende bidden, Godt dienende nacht ende dach.* Ende David, seggende, *Psal.* 119. 164. *Ick love u sevenmaal, des daaghs, over de rechten uwer gerechtigheyt.* Dit is de naerstigheyt der Gods-dienst.

V. 5. Wordt vereyst, dat hy in die oeffeningen sijne gedachten en genegentheden, hoe veel geschieden kan, jegenwoordig houde, en dit doende, zonder wilt-wayigheyt (*) en aftreckingen van sinnen: vertoont in het exempel, *Hand.* 16. 14. *Een sekere vrouwe, met name Lydia, die Godt diende, hoorde ons: welcker herte de Heere heeft geopent, dat sy acht nam op het gene van Paulus gesproken wierdt.* En in de vermaningen, *Eph.* 6. 18. *Met alle biddinge en smeeckinge, biddende tot aller tijt in den geest, ende tot het selfde wakende met alle gedurigheyt, ende smekinge voor alle de heyligen.* 1 *Tim.* 4. 15. *Bedenckt dese dingen, weest hier in besich: op dat uw toenemen openbaar zy in allen.*

VI. 6. Wordt vereyst, dat hy een tedere Ziele en Gewisse hebbe, waar door hy na bezondere gelegentheyt, die in eenige oeffeninge voor komt, god-

(*) Evagationes.

vruch-

vruchtelik bewoogen wordt, 2 *Kon.* 22. 19.*Om dat uw herte weeck geworden is, ende ghy u voor het aangesichte des Heeren verneedert hebt, als ghy hoordet wat ick gesproocken hebbe tegen dese plaetse ende der selver inwoonderen, dat se tot eene verwoestinge ende vloeck sullen worden, ende dat ghy uwe kleederen gescheurt, ende voor mijn aangesichte geweent hebt, soo hebbe ick u oock verhoort, spreeckt de Heere.*

VII. 7. Wordt entelik vereyst, dat hy met alle krachten sijn leven poge an te stellen, gelijk het hen betaamt die Godt dienen, 2 *Tim.* 2. 19. *Een iegelick, die den name Christi noemt, staa af van ongerechtigheyt.*

Twede Vraag. Met wat middelen die innigheyt deur Gods genade van ons konne verkregen worden?

VIII. Antw. 1. Voor al is nodig, dat wy onze Herten, zo veel als geschieden kan, geduriglijk vry bewaaren van die gedachten en beweegingen, die der Godtsdienst oft haar hitte weder-strijden.

IX. 2. Mede is nootwendig, niet alleenlijk dikwils met Godt te verkeeren in de oeffeningen der godtvruchtigheyt; maar ook tussen tijde, dewijl we wat anders doen, die warmte enigsins te bewaren, welken wy in die oeffeningen verkregen hebben; en met verniewinge die heylige bedenkingen an te houden, welkke wy gevoelt hebben in ons opgewekt. Wie anders doet, dies leven wordt deur gebracht in 't zelve Webbe te weven en ontweven, zonder voort-gang tot eenige volmaaktheyt.

X. 3. Ook is nóotzakelik, dat wy onze herten menig werf tot Godt opheffen, die korte wenschingen by alle voorval gebruykende, welcke beknopte en uytschietende beeden geheeten worden, ende tot Godt in alle plaatsen en tijden konnen uyt-geworpen worden. Nochte is 't onnut, inzonderheyt voor de gene die swacker zijn, eenige veerskens uyt de Psalmen geplukt, die hy meest krachtig in sijn herte gevoelt, altoos gereed te hebben, op dat sijn gemoet daar deur by gelegenheyt tot Godt opgeheeven werde.

XI. 4. Meest zal 't baten, indien wy ons zelven oeffenen om gelegenheit uyt gemeyne dingen an te grijpen, om met onse gedachten en overleggingen des verstants tot geestelicke bedenkingen op te stijgen. Menigerley voorbeelden van welke zake Christus in 't verhaal des Euangeliums ons nagelaten heeft.

XII. 5. Nuttig ist, zekere gezette tijden te hebben, tot heymelicke oeffeningen der godzaligheyt, en die niet uyt wennis t' onderhouden, maar ernstelik te besteeden tot anwas van godvruchtigheit. Nu van die tijden en stonden alhoewel geen sekere regel en kan voorgeschreven worden, nochtans, volgens de gemeyne drift van alle Christenen, het morgen ende avontoffer yder een anbevolen en gepresen wordt.

XIII. 6. Zeer veel isser angeleegen een keure van personen te doen, met welcke wy gemeenzaamlik ommegaan, dat sy te weten zodanig zijn van welcke wy soo mogen wederkeeren, dat de zorge voor godvruchtigheyt in onze gemoederen niet bekoelt maar opgewekt zy.

XIV. 7. 't En helpt ook niet weynich, dat wy ons selven menichmaal beroepen en aanstellen om in onze gewissen voor Godt rekenschap te geven van onsen voortgang ende gebreckelickheyt in den vlijd der godzaligheyt.

Het

Het XXXIII. Hooft-stuk.

Van den Dag des Heere.

VOOR heen gestelt zijnde die dingen, welcke dit stuk angaende, bepleyt zijn in 't Merg der God-geleertheyt, zy

De eerste Vraag. Wat onderscheyd daar zy tussen de onderhoudinge van des Heeren Dag en die tijden, welcke in andere dagen tot den openbaren Gods-dienst geschickt ende besteedt worden?

I. Antw. 1 Andre tijden van Menschen angewezen zijn; maar des Heeren Dag van den Heere zelf. 2. Andre tijden niet zo zeer ingezet zijn, als door voorzichtigen raat uitgekooren, volgends wel-gelegenheyt van by-zondere Gemeenten: maar de Dag des Heere naauwkeurige reden van instellinge heeft. 3. Andre tijden alleenlik sommige personen verbinden, na dat het een yder te passe komt: maar de dach des Heeren allen in 't gemeen verbindt, zo dat andre bezigheden voor sijne onderhoudinge wijken moeten.

Twede Vraag. Wat dingen andersints geoorloft, ongeoorloft zijn op den dag des Heere?

II. Antw. 1. Alle die bezicheeden, welcke den Mensche merklik verhinderen, des te min hy zik voor Godt en sijn dienst, 't zy openbare of heymelike verledigen kan, zijn na de goddelicke regel en order ongeoorloft uyt de nature ende het eynde dezer instellinge.

III. 2. Geen onderscheyd is hier tussen arbeydzaam of lichaamlik werk, dat eygentlik slaefsch geheten wordt, en dat werk 't gene vry geheeten wordt. Want hoe wel slaefachtig werk met name verbooden wordt; nochtans met dit voorbeelt begrijpender wijze alle die wercken beteekent worden, die samen dat eynde tegen gaan, 't welk in de heyliginge van den zevenden dag angemerkt wordt.

IV. 3. Dingen, die tot wellustigheyt en verquickinge behooren, indiense zodanig zijn dat sy den Mensche beletten, dat hy die dag op Godt niet en passe, niet min verbooden worden dan arbeyd van gewoonlike bezigheyt.

V. 4. Reyzen doen, die niet strekken om den dienst Gods bequaamliker te oeffenen, maar of om gemeene boodschappen te verrichten, of tot vermakinge, van de waarneminge dezes dags niet min vreemd zijn, dan dezelve rek van tijt te besteeden in slaafse moeyten, of lusten te volgen.

VI. 5. Jaar-markten, markten, en werksame koop-handelingen, om de zelve reden als de dagelikse arbeyd en besigheyt, tegen de heyliginge van desen dach strijden.

VII. 6. Zaken, die tot het gewoel van de rechtbank behooren, van de zelfden aart zijn.

VIII. 7. Niet alleen de uytterlike bezigheeden, waar mee wy omtrent die dingen verkeeren, worden verboden, maar met een de kommerlicke zorgen, die daar toe strekken.

Derde Vraag. Wat oorzaken dusdanige bezigheden verschoonen, dat sy op 's Heeren dag oorloofdelik mogen geoeffent worden?

IX. Antw.

IX. Antw. 1. Een jegenwoordige of anstaende noot: die noch verziert wordt, noch met voordacht angehaalt, maar door Gods voorzienigheyt ons opgelegt wordt, *Luc.* 14. 5. *Iesus antwoordende seyde tot de wetgeleerde en Phariseën, Wiens esel ofte osse van u lieden sal in eenen put vallen, ende die hem niet terstont en sal uyttrecken op den dagh des Sabbaths?*

X. 2. Deze nootwendigheyt nu is, 1. In het middel tottet eynde, niet ziende op winste of wellust, als 't eynde, maar meest eygentlik op vermijdinge van eenig ongemak buyten ordinaris voorvallende. Dit dan en mach sulcke luyden niet helpen, die een ophoudende winst voor schade rekenende, op dat sy geen gelegentheit van profijt laten voorby gaan, in hunne gemeyne bezigheeden doende blijven. 2. Ist een blijkbare nootwendigheyt, niet uyt onzekere gissinge op-genomen. 't En doet dan niet voor lant-bouwers en diergelijcken, die of in den saey ofte oegst tijt, dezen dag an arbeyd te koste leggen, om dat sy van uytstellinge perijkel vreezen.

XI. 3. Die nootwendigheyt niet alleenlik verstaan wordt, hoe ver sy op ons zelven ziet, maar ook, op onsen naeste: gelijckerwijs medicijn-meesters, barbiers, kruydeniers (*) in kranken te verlichten oorloofdelik bezich zijn: Dit siet ook op 't gemeene beste ofte Burgerye: gelijkerwijs in den Krijgh veel slaafse werken nootzakelik worden.

XII. 4. Vermits de nootwendigheyt van eenig middel, waar in den arbeyd der Dienaars ofte Onderdaanen van de Oversten afgeeyst wordt, van die zelven niet geoordeelt kan worden, daarom indien hun buyten gewoonte, arbeydsame plichten belast worden, die hare nootwendigheyt hebben konnen moetense van die zelven voor nootwendig gehouden worden.

XIII. 5. Werkken van barmhertigheyt, by de nootwendige te reekenen zijn, en ook by de plichten van godvruchtigheyt.

XVI. 6. Slaefse werkken, welcke om den godsdienst te vieren nodig zijn, niet alleenlik door hun nootwendigheyt, maar ook van den dienst zelf, wiens by-voegsels sy zijn, veroorloft gemaakt worden.

XV. 7. Plichten van gemeyne eerlikheyt, waar mede het gewoonlike en sedige vermaak van het menschelike leven gevoedt wordt, en de oeffeningen van godvruchtigheyt niet belett en worden, zijn nodig ten opzichte van 't eynde. en vry door haar nature: om dat Gods instellingen, die tot bevorderinge van 't geestelike leven doen, het tijdelicke leven niet tegenstreeven. Maar kostelicker toerustingen om buiten gewoonlicke gast-maalen met moeyte an te rechten en konnen met de schuldige ruste dezes dags niet bestaan.

XVI. 8. Enige kleyne en korte bezigheyt, waar mee ymand by voorvai omtrent tijdelicke dingen om gaat, zo bestiert kan worden en met godvruchtige bedenkinge gematigt, dat sy de plichten van gods-dienst niet en belette, maar liever helpe. Ende wel zulke bezigheyt met zulken wijze, het gemoet van den godliken dienst niet af en trekt.

Vierde Vraag. Wat dingen vereyst worden tot de heyliginge dezes dags?

XVII. Antw. 1. Oeffeningen van den dageliksen Gods-dienst, en moeten wel niet nageleten worden; nochtans en vernoegen sy niet, maar moeten met

(*) Medici, chirurgi, pharmacopolae.

zonder-

zonderbare diensten opgehoopt worden, *Num.* 28. 9, 10. *Maar op den Sabbath-dagh sult ghy bereyden twee volkomene eenjarige lammeren; ende twee tienden meelbloeme, ten spijsoffer met olie gemengt, mitsgaders sijn dranckoffer. 't Is het brandoffer des Sabbaths, op elcken Sabbath: boven het gedurich brandoffer ende sijn dranckoffer.*

XVIII. 2. Oeffeningen van openbaren Gods-dienst, in een Kerke wel gestelt en haar vryheyt genietende, moeten zo na, als voor middag geviert worden, *Aldaar en Psal.* 92. 1, 2, 3, *Een Psalm, een liedt op den Sabbath-dach. 't Is goed datmen den Heere love; ende uwe name Psalmsinge, o Allerhooghste, dat men in den morgen-stond uwe goedertierentheyt verkondige: ende uwe getrouwigheyt in de nachten. Hand.* 20. 7. *Ende op den eersten dach der weeke, als de discipelen by een gekomen waren om broodt te breeken, handelde Paulus met haar, sullende des anderen daghs verreysen: ende hy streckte sijne reden uyt tot de middernacht.* Doch waar plechtelicke by-een-komsten ontbreeken, daar is alle gelegenheyt waar te nemen, om dat gebrek hoe veel geschieden kan op te vullen, *Hand.* 16. 13. *Ende op den dach des sabbaths gingen wy buyten de stadt aan de riviere, daar het gebedt placht te geschieden: ende nedergeseten zijnde spraken wy tot de vrouwen, die samen gekomen waren.*

XIX. 3. De dingen, welcke nodig zijn om gerechtige vrucht uyt deze oeffeningen te verkrijgen zo in de voorgaende voorbereydinge, als in de navolgende herdenkinge, van wege de samenhechtinge, die sy met de oeffeningen zelver hebben, moeten als deelen der oeffeninge gehouden worden.

XX. 4. Een zonderlinge bedenking van Gods werkken, in orde tot den Gods-dienst, sonderling behoort tot heyligmakinge dezes dags, *Psal.* 92. Siet Antw. XVIII.

XXI. 5. Alzo moeten wy in die oeffeningen verkeeren, dat wy daar uyt een geestelik vermaak begrijpen, door welckes kracht wy bequamer gemaakt worden om d'overige weecke heyliglik t'overbrengen, *Jes.* 58. 13. Leest cap. XXXII. III. Doet hier by, *Exod.* 31. 13. *Ghy sult evenwel mijne sabbathen onderhouden: want dit is een teeken tussen my en tussen u lieden, by uw geslachten, op dat men wete, dat ick de Heere ben, die u heylight.* Ende tot een besluyt, *Jes.* 56. 2. *Welgelucksalich is de mensche, die sulcks doet, ende des mensches kint, dat vaste daaraan houdt; die den sabbath houdt, so dat hy die niet en ontheylight, ende die sijne handt bewaart van eenich quaat te doen.*

Vierde Boeks Eynde.

HET VYFDE BOEK.

Van de Pligten des Mensches jegens sijnen Naesten.

Het Eerste Hooft-stuk.

Van het Recht.

I. HET Woord *Jus* (Regt) afgeleydt wordt van *Jussus* (Bevel) om dat het betekent de kracht van eenig gezag, beveelende dit of dat te geschieden. Het wordt dan genomen, 1. voor een beveelende Wet. 2. Voor het voorwerp en uyt-werksel der gerechtigheyt, of voor de werkinge die de Wet voorschrijft en vereyst. In desen zin wy gezegt worden een yder sijn regt te geven. 3 Voor ervarendheyt in de Wetten, volgends 't gemeen zeggen: het Regt is een konst van 't gene billik en goed is. 4. Voor macht of vermogen, dat een ygelik heeft om dit of dat na de Wet te doen: in welken zin wy zeggen, ymand sijn Regt te gebruyken. Welke beteykenisse naverwant is de toepassing dezes Woorts, om eenige voorbaat te beduyden, vergunt of van de Wet, of van iemand die even geiijken gezag heeft: van welk slag onder de oude Romeynen geweest is *het Regt van drie Kinderen*.

II. De eerste en tweede opneming niet in de daad, maar alleenlik in 't begrijp verscheelen: om dat dezelve rechtheyt in beyde beteeckent wordt, maar twevoudig zijnde, 1. in de Wet als uytwerkster en regel, en 2. in de werkinge als haar gelijkvormig maaksel. In de derde en vierde opneeminge is een overnaming van het onder-worpsel voor het by-voegsel, en van de oorsaak voor het uytgewrochte werk. Het Regt op sijn wijtste aangemerckt, afgedeelt wordt in goddelik Regt, wiens maker Godt is, en menschelik Regt, wiens stichter de Mensch is.

III. Het goddelik Regt gedeelt wort in natuurlik regt, en gezet regt.

(*a*) IV. Natuurlik regt is, 't welk door natuurlik ingeven van 't natuurlike licht, gekent wordt te moeten gedaan, ofte gemijdt worden; of ten minsten door schijnbaer gevolg uyt dat natuurlike licht afgeleydt wordt. Alzo dat dit regt eensdeels bestaat uyt werckachtige beginselen door de natuure gekent, en eensdeels uyt besluyten daar uyt afgeleyt.

(*b*) V. Het goddelik gezet regt, is een regt tottet natuurlike toegedaan, door byzondere openbaringe Gods.

VI. Het natuurlik regt, of de natuurlike Wet de zelve is die pleeght geheten

(*a*) Natuurlik Regt. (*b*) Goddelik gezet Regt.

te

te worden de eewige Wet. Doch wort eewig gezegt, hoe ver sy in Godt zelf van eewigheyt is: maar natuurlik, hoe ver sy der Menschen nature ingegeven en ingedrukt is van den Auteur der nature.

VII. Het gezet regt ook wel van eewigheyt in 't goddelik vernuft geweest is: doch mits dit niet zo lichtelik van onze reden begrepen wordt, overzulks en pleegt het niet een eewige Wet geheeten te worden.

VIII. Het natuurlik en gezet goddelik regt daar in van malckanderen verscheelen, dat het gezette veranderlik is, en menigerley na Gods wel behagen; want anders is het geweest eertijds in de Joodse Kerke, dan 't nu in de Christelijke Kerke is. Maar het natuurlik regt altoos 't zelve is en zich selven gelijk. Ende op dese maniere het oock een eewige Wet geheeten wort.

(*a*) Eerste Vraag. Of niet het natuurlik regt verandert geweest zy, als *Abraham* belast is, dat hy sijn Zoone slachten zou; en als den Israëliten wiert toegelaten, der Egyptenaars goederen wech te nemen?

IX. Antw. In die dingen en is niet een verandering van Wet, of ook een eygentlik gezeyde ontbindinge geweest: maar verandering van stoffe, waar omtrent de Wet verkeert. Want in het voorste exempel, het leven eens onschuldigen, dat *Abrahams* macht als der voorneemste oorzake niet onderworpen geweest is, den zelven onderworpen wiert als het werktuyg van de Godlijke heerschappye en welgevallen.

X. In het laatste voor-beelt, der Egyptenaars goederen, om de wille Gods, die aller schepselen onbepaalde Heer is, ophielden den Egyptenaren, en begonden den Israëliten toe te komen: de Israëliten dan, dewijl sy die namen, niet vreemde dingen, maar hun eygen namen.

Tweede Vraag. Of niet het natuurlick recht verandert wort, wanneer een Degen by ymand in bewaringe neer-gezet, en weer-geeyst om een mensche te dooden, niet weer-gegeven wordt noch en moet worden?

XI. Antw. Het recht om anbevolen goed weer te geven niet verandert wordt: maar wordt verhindert ofte vertraagt, door een ander recht, dat meerder waar te nemen is, namentlik van niet te dooden.

XII. Even de selve reden by na plaetse heeft in voorschrijvinge, ofte gebruykinge, daar door geschiedt, dat na zeker verlopen tijt, den waren Heere dading geweygert wort, om sijne dingen van een onrechtvaerdig bezitter weer te vorderen. Want vordering van bezonder recht belet wordt, van wegen het gemeyne recht en beste, om oneyndige twisten af te snijden. Lijkewel door enkele gebruykinge het eygendom niet wordt overgezet, in de rechtbank van gewisse. Want wie wetens, willens, vreemd goed behoudt, tegen wille van den eygen Heer, zondigt tegen het natuurlike recht. Nochte en wordt dit van de Wetten bevoolen, maar alleenlick toegelaten.

(*b*) Derde Vraag. Of het wel gezegt is van de Rechts-geleerden, het natuurlike recht te zijn, dat de natuur alle Dieren geleert heeft?

XIII. Antw. 1. In onvernuftige Dieren de eygen reden van recht niet meer plaats en heeft, dan in aart-gewassen of in levenloze dingen. Om dat noch reden onderscheydene tussen goed en quaad, noch wille of keure van het een

(*a*) Natuurlik Regt of het veranderlijk is. (*b*) Van Justiniaans beschrijvinge des natuurliken Rechts.

voor

voor 't ander, noch entelik eenige gerechtigheyt meer in onvernuftige als in levenloze dingen is.

XIV. 2. In alle dingen nochtans een nijging, macht, en werking is, die op zeker wijze bestiert wort, zo als 't met hunne aert en eynde over-een-komt, ende in dit opzicht alle geschapene dingen gezegt worden te hebben een Wet hun opgelegt: echter welke Wet of regt alleen lijdelik in hun geregeert wordt, en alzo nopende hen zelven maar by gelijkenis en bedeylinge een Wet en regt geheeten wort, *Psal.* 1 8. 6. *Hy heeftse*, hemelsche schepselen, *bevestight voor altoos in eeuwigheyt: hy heeftse een orden gegeven, die geen van hen sal overtreden. Iob.* 38. 10, 11, 12. *Doe ick voor haar*, de see, *de aarde deurbrack, ende settede grendel ende deuren. Ende seyde tot hiertoe sult ghy komen, ende niet vorder: ende hier sal hy sich stellen tegen den hoogmoet uwer golven. Hebt ghy van uwe dagen den morgenstont geboden? hebt ghy den dageraat sijne plaetse gewesen?* Ende *Ier.* 33. 20, 25. *Also seydt de Heere: Indien ghy lieden mijn verbond van den dach, ende mijn verbond van de nacht kondt vernietigen; so dat de dagh en de nacht niet en zijn op haren tijt. Indien mijn verbond niet en is van dagh en nacht: indien ick de ordeningen des Hemels ende der aarde niet gesteldt en hebbe.*

XV. 3. Om datter nochtans zijn sommige nijgingen en werkingen, die den Menschen gemeen zijn met den Beesten, en niet met aartgewassen of andere levenloze dingen, van welk slag zijn behoeding en bescherming van leven en vryheydt, samen-voeging van Man en Vrouw, en andre dingen. Van welke ook de Dieren door ingevinge der nature eenige begrijpinge hebben, gelijk de Mensch heeft door het oordeel van sijn reden; overzulcks in zekre bezondre gelijkmatigheyt het natuurlik regt den Beesten meer toegeeygent wort, dan de aardgewassen en ziellose dingen.

XVI. 4. Hier om is 't, dat de sonde van een mensche, doende tegen die natuurlicke neiginge, welcke hy met de beesten gemeyn heeft, door dese selve vergelijkinge seer gerechtelick en swaarlick vergroot wordt Als geschiedt, *Jes* 1. 3. *Een osse kent sijnen besitter, ende een esel de kribbe sijnes Heeren: maar Israël en heeft geen kennisse, mijn volck en verstaat niet. Jer.* 8. 7. *Self een ojevaar aan den hemel weet sijne gesette tijden, ende een tortelduyve, ende kraan, ende swaluwe nemen den tijt harer aankomste waar: maar mijne volck en weet het reght des Heeren niet.* 2. *Tim.* 3. 3. *Sonder natuurlicke liefde. Jude v.* 10. *Maar dese 't gene sy niet en weten, dat lasteren sy: ende het gene sy natuurlick, als de onredelicke dieren, weten, in het selve verderven sy haer.*

(*a*) Vierde Vraag. Of 't regt der Volken 't zelve zy, dat het natuurlike regt is?

XVII. Antw. 1. Het recht der Volken, indien 't voor dat recht genomen wordt, welk alle Volken gebruyken, onder zik behelst niet alleen het natuurlike, maar ook het gezette recht. Alzo wordt dienstbaarheyt van de Rechts-geleerden gezegt te wezen van het recht der Volken, en nochtans vast staat, dat sy door gewoonte en gezet recht ingevoert is. De zelfde reden hevet met deylinge van bezittingen, en gelijke dingen.

(*a*) Het regt der volkeren.

XVIII. 2. Indien

XVIII. 2. Indien het recht der volkeren daar voor genomen wordt, dat van de Volken deur gemeene toestemminge en gewoonte ingevoert is, dan heeft het een middelbaren aert tussen het natuurlike recht, en dat gezette, 't geen het eene of andere Volk eygen is. Met het natuurlike recht heeft het dit gemeyn, dat het zonder zeker gezag en afkondinge overal ontfangen wordt, ende indien daar tegen geschiedt, alle menschen oordeelen, datter qualik gedaan wordt. Nochtans mettet gezette recht heeftet dit gemeen, dat het uyt gemeene toestemminge der ghener wie 't angaat, kan verandert of afgeschaft worden. Deyling der dingen is van het recht der Volken. Efter kan het elwers geschieden om gerechtige oorzaak, met gemeene toestemminge, dat bykans alle bezittingen gemeyn zijn. 't Is mede het recht der Volken, dat ten tijde van oorlog gezanten wederzijts vreediglijk ontfangen worden: om dat voor heen gestelt wort dat sy handelen van Vrede, die het eynde van den oorlog is; of ten minste komen om reden te geven, het welcke geen beschuldigde te weygeren is. En nochtans uyt gerechtige oorzake en gemeene toestemminge van hun die oorlog voeren, kan sommes dit recht ontzeyd worden.

Vijfde Vraag. Of de geboden des natuurliken rechts recht gestelt werden; eerlik te leven, een ander niet beledigen, yder het sijne geven?

XIX. Dese optelling der mate verwart en onvolkomen is. Want 1. niets en wordt geboden van Godt te eeren, 't geen nochtans een beginsel van 't natuurlike recht is. 2. Eerlik te leven (gelijk dese spreek-wijs van de Wereltwijzen en Gods-geleerden genomen wordt) het zelve is dat de deugt hanthaven. Want de deugt is eerlikheyt of eerlik goed, zo als 't van profijtelijk en genuchlijk goed onderscheyden wordt: in die zelve zin wort het ook onbepaald goed en rechtvaerdig goed geheten. Zo dan eerlik te leven, indien 't in desen zin genomen wordt, niet anders en is, als rechtvaerdelik leven: alzo dat, wanneer eerlijk te leven gezegt wordt een bevel van recht, niet anders en gezegt en wordt, dan dat het recht beveelt, dat wy rechtvaerdelik moeten leven; en zo wordt met allen niets gezegt, vermits 't zelve door 't zelvige verklaart wordt. Indien nu dese maniere van spreecken zo genomen wordt, na dat sy van 't gemeene Volk wordt verstaan, te weten, voor eere en lof by Menschen in te leggen, dan en vervat het geen zeker bevel, maar dat een ygelik sijn eere en achtinge bezeyle na den lossen en onbestendigen waan des Volks. 3. Een ander niet te quetsen, wat het zy, door leer-regels van regt moet uytgelegt worden: want zelf daar mee, dat wy ons ampt jegens ymand doen, en beledigen wy den zelven niet. Doch indien wy onsen plicht niet betrachten, quetsen wy hem, om dat wy hem sijn regt niet geven, schoon wy ons zelfs misschien dunken dat wy wel by hem doen. Dit gebod dan al te verwart is. 4. Yder het sijne te geven, niet anders is als yder sijn regt te geven, dat is doen 't geen regt en gerechtig is. 't En is dan niet meer een bevel van regt, als een bevel der Wet te heeten, Wettelik of na de Wet te leven.

(a) Zeste Vraag. Of dat Gebod van natuurlik regt zy: 't Geen ghy wilt, dat u geschiedt, dat sult een ander doen: 't geen ghy niet en wilt, dat u geschiedt. dat en sult een ander niet doen?

(a) 't Geen ghy u wilt geschieden, dat zult een ander doen.

XX. Ik

XX. Ik antwoorde. Dit gebod is natuurlik, en t'enemaal Goddelik, *Matt.* 7. 12. *Luc.* 6. 31. *Alle dingen, die ghy wilt, dat u de menschen souden doen, doet ghy hen ook also: want dat is de Wet en de Phropheten.* Evenwel daar van waartenemen is, 1. Dat het niet en behelst het gansche natuurlike Regt, maar dat deel alleen waar in onze pligt jegens de Menschen vervat is. 2. Dat niet onse allerhande wille zy een regel van plicht, jegens anderen te betrachten (want so wie iet schandeliks zik woude geschieden, zou dat ook insgelijx anderen doen: Wie woude beschonken worden, een ander dronken maken zou; wie tot hoererye woude genodigt worden, een ander tot on-eerbaarheyt verlocken zou) maar een natuurlik wel geordineerde Wille, door geen ontroeringe besmet, met welke wy ons het ware goed wenschen. 3. Dat niet bevolen wordt, dat wy alle 't zelve in 't bezonder anderen doen, 't geene wy begeeren dat aan ons betoont werde (want zo zouden Heeren hunne Knechten dienen en af-laten Heeren zijn) maar 't zelve uyt gelijkmatigheyt; ofte 't zelve uyt voorbeding, wanneer wy namelick in hun plaatse waren. *De Wortel der gerechtigheyt, en gansche gront der billikheyt (zeyd Lactantius in 't kort begr. 3. hoofst.) dit is: Ziet toe dat ghy niemand en doet, 't gene ghy niet zoud lijden willen: maar eens anders gemoet zult ghy by 't uwe meten. Ist smertelik, onreght te dragen, en diese mag gedaan hebben, schijnt onrechtvaerdig, zet over in eens anders persoon, 't geene ghy in u gevoelt, en in uw, 't geen ghy van een ander oordeelt: en zult verstaan, dat ghy so onrechtvaerdelick doet, indien ghy den andere beschadigt, als dat een ander onrechtvaerdelick doet indien hy u beschadight. Deze dingen zo wy in 't vernuft overleggen, zullen d'onnozelheyt behouden, in welke de gerechtigheyt als in haar eersten trap bestaat. Want de eerste is, den Naeste niet beschadigen, maar gedienstelik te baten. Alexander de Strenge (gelijk verhaalt Lampridius) dikmaal uyt-riep, 't geene hy van sommigen of Joden of Christenen gehoort en onthouden had; en dat hij door een uyt-roeper, als hy ymand tuchtigde, beval te zeggen: 't Geene ghy niet en wilt dat u geschiede dat en sult ghy oock geen ander doen. Welke Spreuk hy zo verre bemint heeft, dat hy haar in 't Paleis en openbare werkstucken beschrijven liet.*

(*a*) Zevende Vraag. Hoe zik het Burgerlike Regt heeft tottet natuurlike?

XXI. Antw. I. Burgerlik Recht is, dat yder Burgery of menschen gezelschap sich selven bestelt. Zulck een Recht is niet alleen dat van de Romeynen, maar oock dat van de Atheniensers, Engelsen, en andere volckeren die geen acht hebben op 't Roomse Recht.

XXII. 2. Dit Burgerlijk Recht, hoe ver het recht is, van 't natuurlike Recht sijn oorsprongh heeft. Want het is geen Recht, dat niet rechtvaerdig en recht is. Nu Recht in 't zedelike is, dat met de rechte werkelijke reden over een stemt. En de rechte werkelijke reden, is 't natuurlik Regt.

XXIII. 3. Nu Burgerlik Recht van het natuurlike sijn oorsprongh heeft, of als een byzonder besluyt uyt een gemeyne gront-reden afspruytende, of als een byzondere bepaling en toepassing van een gemeyne zet-regel.

XXIV. 4. Dat Recht, 't welk van het natuurlike Recht sijn oorsprongh heeft, alleenlik bij wege van besluytinge, indien het gevolg goed is, sijn geheele

(*a*) Het Burgerlik Regt.

sterkte,

sterkte, van de Wet der nature heeft, gelijk een besluyt sijn vastigheyt krijght van voor-af-gezonde stellingen. Doch dat recht, 't welk van het natuurlike Recht sijn oorsprongh heeft door bepalinge en toepassinge, ten deele een nieuwe inzetting is: gelijk allerley bysondre soort van dingen haar eygen gedaantenis en wezen heeft, behalven dat het welk metter daad in haar geslachte vervat wordt.

XXV. 5. Dewijle dan zo in besluyten als in die bepalingen, de menslijke reden onvolmaaktelik oordeelt, en menigmaal feylt, soo ontstaat hier uyt, dat alle Menschelik recht der onvolmaaktheyt, doolinge, en ongerechtigheyt onderhavig is. De makers van 't Roomse recht bekennen dit angaende hunne Wetten. *Van alle dingen die gestelt zijn en kan geen reden gegeeven worden.* 1. *niet allen. d. van de Wetten. Dat veele dingen in 't Burgerlike regt, tegens reden van zintwisten, voor de gemeene nuttigheyt angenomen zijn, met ontallicke zaken kan bewezen worden. Op de Wet van Aquil. S.* 51.

XXVI. 6. De onvolkomenheyt van het beste Burgerlike Recht daar in bestaat. 1. Dat het in zik niet en vervat het gansche natuurlike recht, maar dat alleen, 't welk deze of gene Menschen goed gevonden en op hunne manieren gepast hebben. 2. Dat het niet op de innerlicke genegentheyt, maar alleen op d'uyterlicke daden ziet. 3. Dat het niet alle fauten bedwingt, maar alleen die welcke schijnen de vrede en ruste van 't gemeene beste te konnen stooren; nochte en beveelt alle daden die tot alle deughden behooren, maar alleene welcke tegen die gemelde fauten gekant zijn. 4. Dat het Recht niet goede Menschen, maar alleen goede Burgers of onderdanen maakt. 5. Dat het in veele dingen toedoeninge, en verbeteringe by voorval toelaat

Achtste Vraag. Wat gelijkheyt de sedelicke Wet heeft met de Wet der nature?

XXVII. Antw. 1. Alle zedelicke beveelen zijn van 't natuurlike recht, behalven de bepaalinge des dags in 't vierde Gebod, welke van 't gezette recht is. Want 1. niets in die geboden gevonden wordt, dat niet behoort tot alle Volken, door alle eewen: alzo dat sy niet eenige zonderlijke gelegenheyt van Menschen, maar de nature zelf betreffen. 2. Niets in die selve vervatt en wordt, dat niet voor de menschelike nature nodig is, om haar eynde te bekomen. 3. Niets en is in die selve dat niet in de rechte reden zoo gewortelt is, of het konne ook met Menschelicke redeneringen bondiglik onderschoort en bekrachtight worden; niet dat van de heldere reden niet konne geleert worden. 4. Alle dingen, welcke in die geboden staan, van de verstandiger Heydenen zelfs, nopende het wezen der zaken, goed gekeurt worden. 5. Alles doet tot de hoogste nuttigheyt van 't Menschelijk geslachte in het jegenwoordige leven, zo dat indien deze Geboden wierden onderhouden, andere Menschelicke Wetten niet van node waren. Van de Geboden der tweede Tafel, is gedenkwaerdig die spreuk, 't zy van *Hieronymus*, 't zy van *Paulinus* by *Hieronymus*, tot *Celant.* van de onderwijzinge eener Huys-moeder. *Alle dingen, zeyd hy, die ghy wilt dat u de menschen zouden doen, doet ghy hen ook deze. Hy wilt dat de liefde onder ons samen gevoegt werde ende verknocht door onderlinge weldaden, alzo dat de gansche rechtvaerdigheyt, ende dit bevel Gods, zy der Menschen gemeyne nuttigheyt. O wonderlyke goedertierenheyt des Heere, o onuytspreekelijke weldadig-*

heyt

heyt Gods! hy belooft ons prys, indien wy malkanderen lief hebben, dat is, indien wy de dingen onderling betrachten, die wy wederom van doen hebben. En wy met een hovaerdig en ondankbaar gemoed weder-streeven sijne wille, wiens gebod ook een weldaad is.

Tegenwerping. Indien de zedelijke Wet zy de Wet der nature, dan was 'et niet nodig, dat sy of door de stemme, of door schrijvinge verkondigt wierde: om dat sy van nature in aller Menschen herte geschreeven wordt.

XXVIII. Oploss. In de ongeschonden nature wel dusdanige verkonding niet van noode zou geweest zijn. Maar na het inkomen van de verdorvenheyt der nature, de blintheyt des vernufts, en verkeertheyt der wille, met de ontsteltenisse der herts-tochten zodanig is, dat in aller herten alleen het overschot dezer Wet gebleeven zy, als van eenige verouderde Schilderye, die daarom deur Gods stemme en gezag, als met een niew penceel, heeft moeten verniewt worden. Nergends dan de rechte werkelijke reden gevonden wordt, zuyver en vol in al hare deelen, behalven in Gods geschreeven Wet, *Psal.* 119. 66. *Leert my eenen goeden zin en wetenschap: want ick hebbe aan uwe geboden geloost.*

Negende Vraag. Wat opsicht de Wet der gerichten heeft tot het natuurlike recht?

XXIX. . Antw. 1. De gerichtelijke Wet eygentlik gezegt wordt, die gegeven wiert angaende de gerichten en Burgerlicke zaken, daar toe behoorende: gelijk de Kerk-gebruykelijke Wet die gegeven wiert van Kerk-gebruyken: en de zedelijke Wet, die gegeven wiert angaende de zeeden of gemeene plichten.

XXX. 2. Die gerichtelike Wet, welke door Moses den Israëliten overgelevert geweest is, als hun eygen, voor den zelven is geweest de naupuntigste bepaling en toepassing des natuurliken regts, volgends den besondren staat van dat volk.

XXXI. 3. Sy is dan voor den Israëliten geweest, nopende het gebruyk, van gelijken aart, als goede Burgerlike Wetten zijn by andre volken: maar van veel grooter volmaaktheyt, nopende het gezag, 't welk sy van Godt, haar onmiddelike gever, ontfangen heeft.

XXXII. 4. Die Wet tot de Christenen niet behoort onder de gedaante eener Wet byzonderlik verbindende, maar alleen onder de gedaante van een leere, hoe ver sy of door haar gemeynen aart, of door billikheyt van gelijkmatigheyt, ons altoos de beste bepalinge van het natuurlike recht vertoogt.

XXXIII. 5. Die gerichtelike Wet daar uyt niet naupuntiglik van de zedelike en natuurlike onderscheyden wort, dat de zedelike Wet van Godt door de stemme opentlik zy verkondigt geweest, en twemaal in steene Tafelen geschreeven, en in de tien Geboden wordt uytgedrukt; maar de gerichtelike naderhand aen Moses zy overlevert, en door Moses an 't Volk, zonder dusdanige plechtelikheyt. Want de Wetten van het geleende en anbevoolen goed weer te geven, van gerechtige gewichten en maten, van het loon den arbeyder te geven, en veel andre diergelijcke, welcke in de tien Geboden niet uytgedruckt worden, niet meer gerichtelijk zijn, of min zedelik en natuurlik als het gebodt, *ghy en sult niet steelen*, en de rest.

XXXIV. 6. Ge-

XXXIV. 6. Gerichtelicke Wetten eygentlik die geweest zijn, welkke, daar sy niet Kerk-gebruykelik waren, een zonderlijk opzicht hadden tot het Joodse volk, alzo dat haar reden, oorzaak, en grond gestelt zy geweest in dies volks zekre eygene gestaltenis.

XXXV. 7. Nochtans die regel niet ganschelik zeker is (welke van eenigen voorgestelt wordt) waar een zedelijke reden der Wet gegeven wordt, daar is de Wet zelf zedelik, gelijk te zien is, *Lev.* 11. 44. *Ick ben de Heere uwe Godt, daarom sult ghij u heyligen ende heyligh zijn, dewijle ick heyligh ben: ende ghy en sult uwe ziele niet verontreynigen aan eenigh kruypende gedierte, dat sich op aarden roert.* Want met een gemeyne reden ygelik bezondere bepaling kan bevestigt worden; en des Wet-gevers onveranderlijke natuur, in veranderlicke Wetten bestant te doen, haar plaats en kracht heeft. Doch waar de byzondre innige en eygene reden der Wet is zedelik, daar volgt altijds dat de Wet zelf zedelik is.

XXXVI. 8. Zo dat die Wetten, welcke by de gerichtelicke pleegen getelt te worden, en nochtans in haar fatsoen geen zonderling opzichte tot de gelegenheyt der Joden gehadt hebben, meer als tot de gelegentheyt van andere Volken, die zijn alle van zedelik en natuurlik recht, allen Volkeren gemeyn.

Het II. Hooft-stuk.

Van de Gerechtigheydt.

EERSTE Vraag. Of de Gerechtigheyt wel beschreven wordt, een gedurige en stantvastige wille om yder een sijn recht te geven?

I. Antw. 1. Dit en is niet een beschrijving der gemeyne gerechtigheyt, die een rechtheyt der deugt beduydt, ende also een en de selve sake beteyckent, als de deugt in 't gemeen. Want het niet en behoort tot het wesen van yder deugt, op eens anders recht te zien: gelijk openbaar is in de mildigheyt.

II. 2. Niet en is 't een nau-puntige beschrijving van eenige stuckswijse gerechtigheyt: om dat sy niet en stelt het naeste geslachte van enige bezondre deugt. Want dewijl een gedurige ende stantvastige wil het zelve beduydt dat een heblikheyt, en de deugt als het geslachte komt tussen de heblikheyt en eene bezondre deugt, zo en kan een gedurige en stantvastige wil het onmiddelik geslacht van enige byzondere deugt niet wezen.

III. 3. De Rechts-geleerden, welcke die beschrijvinge der gerechtigheyt beschaffen, zich zelven elendig daar in tegen-spreken, dat nademaal gerechtigheyt even wijt streckt als'et recht, 't geen haar voorwerp is, en sy den rechte dry daden toematigen, eerlik leven, niemand beledigen, en yder sijn recht geven, nochtans de gerechtigheyt door een daad alleen beschrijven, jeder een sijn regt te geven.

IV. 4. Indien dese beschrijving zo verbetert werde, dat door een gedurige en stantvastige wille verstaan wordt een deugt, en door yder een de naaste beteekent wordt, en door sijn regt, de pligt dien wy den zelve bewijzen moeten,

dan

dan beduydt sy de gerechtigheyt der tweede Tafel, en op een uyt komt met onze beschrijvinghe: Gheregtigheyt is een deugt, waar door wy genijgt zijn om den schuldigen pligt den naeste te bewijsen.

Twede Vraag. Of Gerechtigheyt haar altoos streckt tot een ander?

V. Antw. 1. Alle deugt op hare wijse gericht wordt tot rechtheyt en volmaaktheyt van den persoon diese heeft. Geregtigheyt dan zo niet tot een ander streckt, dat sy geen opzicht soude hebben tot hem zelf, die Geregtigheyt oeffent.

VI. 2. Ook daar zelf uyt, dat een rechtvaerdige den ander 't sijne geeft, nootzakelick volgt, dat hy zik bequaam toont om dit te doen, en alzo zich zelf ook sijn regt met matigheyt bewaart.

VIII. 3. Evenwel om datter een eygen zwarigheyt is in eens anders regt en goed te verzorgen, die in eygen goed te zoeken niet gevonden wordt; en om dat Geregtigheyt in het eygen profijt des genes die werkt niet stil en staat, maar tot anderen uytgestrekt wordt, over zulks wordt sy eygentlik beschreven door het soecken van een anders goedt.

Derde Vraag. Of billikheyt ofte *epieikia,* toegeventheyt, het ware fatsoen van geregtigheyt hebbe?

VIII. Antw. 1. Die Wet, welke een regel der geregtigheyt is, tweevoudig eynde heeft: het eene inwendig en onmiddelik, dien de Wet-gever zelf onmiddelik beoogt: het andere uytwendig en middelik. Alzo de Wet van eenige Stad-poorten ten tijde van oorlog niet te openen, voor een onmiddelik eynde heeft: op dat niet de Vyanden in de Stad invallen. Voor het verste eynde heeft sy, het welvaren ende den behouden staat der Burgerye. De wettige rechtvaerdigheyt nauw genomen, alleenlijk op het naeste eynde ziet: maar billikheyt op 't verste eynde.

IX. 2. Om dat het verste eynde eerst en meer voorneemelik beseft wordt van den wetgever, overzulks om onbepaeldelik en eenvoudelik te spreeken, de billikheyt het meeste van de wettige gerechtigheyt in zich heeft. Indien het dan zeker zy, dat door inkomste van eenig deel der vyandlicke Benden, de overhand en behouding der Stad op volgen zal, ist rechtvaerdiger de Poorten tot zo ver te openen, als die ganschelik gesloten te houden.

X. 3. Wettige regtvaerdigheyt naw genomene beschowt de woorden der Wet na dat sy geschreeven zijn: maar de billikheyt beschowt het eynde, doelwit, en zin der Wet: ende heeft alzo meer van de Wet in zich als de naw genomene wettige regtvaerdigheyt.

XI. 4. Wettige regtvaerdigheyt naw genomen, hoe ver sy tegen billikheyt gezet wordt, is onbillikheyt. Want dewijl billikheyt een deugt zy, is noodig, dat het geen daar mede een strijdigen aart heeft, enigsins by fauten gereekent werde.

XII. 5. In dat spreekwoort, waar mee het hoogste regt het hoogste onregt genoemt wordt, het hoogste regt niet genoomen wort voor de nawpuntigste reden van regt, maar liever voor verhevendheyt of het opper Vlies en schorse van 't regt, dat is, voor dat het welk de woorden en Boek-staven der Wet

luyden

luyden, binnen welk gesluyt en opper Vlak dikwils groot onregt innewaarts schuylt.

XIII. 6. Het is dan de beste geregtigheyt, zo te hangen an de woorden der Wet, dat wy bereyd zijn hooger bestieringe te ontfangen van des Wetgevers wille, volgends billikheyt van gerechtigheyt.

XIV. 7. In veel dingen'even wel, welcke tot het gemeene beste behooren, en ist (ordinairlijk) in de macht der onderdanen niet, van de woorden der Wet af te wijken, in welken zin recht gezegt wordt, de Wet en heeft geen zin buyten de woorden.

Vierde Vraag. Welk onderscheyd zy tussen uytdeylbare en wisselbare gerechtigheyt?

XV. Antw. 1. Uytdeylbare gerechtigheyt is als van het geheel tot sijn deelen. Doch de wisselbare is van het eene deel tot het andere. Want uytdeyling van eeren en prijsen begint van het heele, als grooter: maar verwisseling ziet op evenheyt van regt tussen de wisselende partyen.

XVI. 2. In uytdeylbare gerechtigheyt wort uytgereykt dat men schuldig is, niet alsof het bevoorens geweest ware in de bezittinge of eygendom des ontfangers, ofte hem toegelegt, maar uyt billikheyt als noch toe te leggen Maar in de wisselbare, wordt het schuldige weder gegeeven, als nu eygen, toe geleydt, ende eens anders bezitting.

XVII. 3. In uytdeylbare gerechtigheyt, regelrecht bewaart wordt gelijk matigheyt, welken de eene persoon tot d'andere heeft, ten anzien der zake die uyt te reyken is. Maar in wisselbare niets regel recht bewaart wordt, dan gelijk matigheyt van ontfangen uytgift

Vijfde Vraag. Tot welke van deze beyde soorten behoort belooning en straffing?

XVIII. Antw. Uytreyking van prijsen, welcke vryelik geschoncken worden na eevene gelijk-matigheyt behoort tot de uytdeylbare gerechtigheyt. Maar uytreyking van prijzen, welcke met recht konnen afgeeyst worden voor gedaane dienst, als voor mede-waerdige verdienste, behoort tot de wisselbare gerechtigheyt: vermits dan gelet wordt op de eevenheyt van 't gene dat ymand ontfangt mettet geene dat ymand uytlangt. Maar straffing, om dat sy altijts op toegedreeven onrecht ziet, op dat het met gelijke straffe geboet werde, over zulx en behoort sy niet tot de uytdeylbare gerechtigheyt, maar liever tot de wisselbare. Even wel om dat die wisseling menigmaal gedwongen is, en geschiedt, gelijk men spreekt, met daar voor te lijden, ende niet door even gelijke werkinge, des weegen sy rechter wordt gericht tot een zonderlinge soort van verbeterende gerechtigheyt, die van de eigentlik gezeyde wisselbare een onderscheyden gedaante heeft.

Zeste Vraag. Welk onderscheyd daar zy tussen Burgerlike en schuldelicke gerechtigheyt?

XIX. Antw 1, Burgerlike gerechtigheyt inzonderheyt verbetert de ongerechtigheyt der zake. Doch schuldelike gerechtigheyt inzonderheyt verbetert de ongerechtigheyt des persoons.

XX. 2. Ongerechtigheyt somtijts alleenlik in de zake, daad en werk vervat

wordt,

wordt, doch somtijts in 't werk of daad niet alleenlik ommegaat. maar ook in den toeleg. Indien de daad alleen en het werk onrechtvaerdig zy, zo dat de toeleg niet toeschijne onrechtvaerdig, dan is de gerechtigheyt die ongerechtigheyt verbeterende, *Burgerlik*. Maar indien niet alleen de daad, doch mee de toeleg overtuygt werde ongerechtig te wezen, dan, om datter een strafbare schult tussen gekomen is, de gerechtigheyt waar door zulke ongerechtigheyt verbetert wordt, hoe ver sy schult voor haar voorwerp heeft, recht geheeten wordt *schuldelik*.

XXI. 3. Hier uyt is, dat Burgerlicke daadingen ingestelt worden om eenige sake te achtervolgen, ende zijn sakelick: maar schuldelicke daadingen voorkomende uyt verbintenisse van misdaad, om der straffe wille ingestelt worden, en zijn persoonlik.

XXII. 4. Hier uyt is dat men zegt Burgerlik gehandelt te worden, wanneer bezondre baat, of eygen nutte van de beleedigde partije of van den anklager geeyst wordt; maar schuldelik, wanneer daar na gestaan wordt, dat den angeklaagde straf opgelegt werde, en indien daar uyt eenich profijt volght, het selve toegeleght en gegeven werde in de openbare schatkist, maar niet aan de aanklagende partije.

XXIII. 5. Hier om ook kan men, in een Burgerlike sake, beschuldigt worden van ongerechtigheyt zonder ergernis of zonde, om datter een quade toeleg af is: maar de ongerechtigheyt van een schuldelike zaak altijt een onrechtvaerdigen toeleg met zich trekt, in welken het fatsoen van sonde opentlik vervat wordt.

XXIV. 6. Hoe wel nu die twee soorten van gerechtigheyt geheel in slag verscheelen, efter konnen sy samen gevoegt worden in een en de zelfde zake, gelijk, in een handel van schaade, gedaan met openbaar gewelt; waar de zaak en van een dink en van straffe gelijkelik verhandelt wordt.

Het III. Hooft-stuk.

Van de Wraake.

EERSTE Vraag. Tot wat soorte van gerechtigheyt de wraak behoort?

I. Antw. 1. Wraak, wreeking, of vergelding (waar door misdaden na verdiensten verbeetert worden) somtijts genomen wordt voor een daad des Richters, die haar met openbaar gezag wettelick uytvoeren kan; somtijts voor de daad van een zonderlijk Mensche, waar door hy eyst dat wraak van den Rechter wettelik geoeffent werde: somtijts ook voor eenes zonderliken Mensches daad, waar door hy straffe van sijn vyand afeyst.

II. 2. Wreeking in den Rechter niet en is een daad van uytdeylbare gerechtigheyt: om dat daar geen uytdeeling van goederen is: en quade dingen by den Rechter eygentlik niet te neergezet zijn, op datse uytgedeelt werden.

werden. Efter heeft sy zekre gelijkheyt met d'uytdeylbare gerechtigheyt, hoe ver zwarer schelmeryen zwaarer, en lichtere lichter gestraft worden.

III. 3. Wreeking in den Rechter, de zake zelver angaande, is als een daad van wisselbare gerechtigheyt. 1. Om dat angeschowt wordt evengelijkheyt tussen schult en straffe. 2. Om dat weergegeven wordt dat verschuldigt is uyt voorgaende verdienste. 3. Om dat de staat der Gemeynte haar eere weer krijgt, hoe veel geschieden kan, uyt evenheyt van herstellinge. 4. Om dat de wrake de beledigde partye, wien het onrecht toegedreeven is, hoe veel doenlijk is, andere Burgers, nopende sijne vryheyt, evengelijk maakt.

IV. 4. Eysch van wraake door den Rechter te oeffenen, in een bezonder persoon ook somtijts een daad van wisselbare gerechtigheyt is. Een exempel, wie in sijn eer en naam swaarlick beleedight is, aan de welcke nochtans anderen veel geleegen is, vermits hy sijn ampt niet en kan uytvoeren, indien hy eerloos en qualick berucht blijft, is uyt kracht van die wisselbare gerechtigheyt, daar door hy an anderen verplicht wordt, gehouden wraake te eyssen. Even gelijcke gelegentheyt heeft sulck een persoon, dien of selve swaar ongelijk gedaan wordt, ofte weet, dattet anderen gedaan wordt van iemandt, wiens beterschap op geen andere wijs verwagt kan worden. Want het tot gerechtigheyt behoort te bezorgen, dat niet de Gemeyne staat vol bederflicke Menschen zy.

V. 5. Allijkewel eysch van wraake, wanneer sy niet noodig is tottet gemeene beste, noch tot beteringe van den misdadige, noch tot vrankheyt van de beledigde partye, niet en is een daad van gerechtigheyt. Reden is, om dat in zulken geval niets is, dat een byzonder persoon uyt wettige schult verbindt, om wraake te eyssen: ja in tegendeel veele dingen zijn, welcke hem verbinden om ongelijk quijd te schelden.

(*a*) VI. 6. Een bysondere wraack, voornamelick in een gemeene Staat, is onrechtvaardich. *Rom.* 12. 17. *Vergeldet niemant quaat voor quaat. Want, Rom.* 13. 4, *Sy*, de Magistraat, *is Gods dienaresse, u ten goede*: *Maar indien ghy quaat doet*, *soo vreest. Want sy en draaght het swaert niet te vergeefs. Want sy is Gods dienaresse, een wreeckster tot straffe den genen die quaat doet.* 1. *Pet.* 2. 14. *De Stadthouders zijn tot straffe wel der quaatdoenders, maar tot prijs der gene die goet doen.* Reden is 1. Om dat eens anders boosdaad te wreeken tot hem behoort, die hooger in macht is: maar alle byzondere luyden, evengelijk in recht zijn. 2. Om dat wraak een daad van oordeel is, en niemand in sijn eygen zaak een bequaam Rechter is. Waarom het ook geschiedt, dat wie wraake van den Rechter eyst, niet recht en eyscht dan onder dit beding, indien, de zake gekent zijnde, alzo zal gevonnist worden te behoren 3. Om dat een bysonder persoon door zich zelf de eygene eynde der wraake niet bereyken kan. Want in het wreecken van ongelijk anderen aangedaan deze drie dingen van de Wet en Overheyt angezien moeten worden, dat sy hem, wiense straft, verbeetere, *Rom.* 13. 4. Dat sijn straf anderen beter make, *Deut.* 19. 20. *Dat de overgeblevene het hooren, ende vreesen, ende niet voortvaren te doen na dit boose stuck in*

(*a*) Bysondere Wraak.

het

het midden van u. En dat den beleedigden partye en anderen voort aan veyligheyt beschaft werde, *Exod.* 21. 18, 19. *Wanneer mannen twisten, ende d'een slaat den anderen met een steen, ofte met eene vuyst, ende hy en sterft niet, maar valt te bedde. Indien hy weder opstaat, ende op strate gaat by sijnen stock, so sal hy, die hem sloegh, onschuldigh zijn; alleen sal hy geven 't gene hy versuymt heeft, ende hy sal hem volkomelick laten heelen.* Ende in 't gemeen *Rom.* 13. 4. *Zijn de Overheden Gods dienaresse;* 1 *Tim* 2. 2. *Op dat wy een gerust ende stil leven leyden mogen in alle godtsaligheyt ende eerbaarheyt.* Maar die bysondere wrake doet, en bekomt geen van dese eynden. Want hy sijn tegen-partije meer en meer tergt, anderen een voor-beelt vol ergernis, ende zich selven en anderen een quellinge anhaalt, die geen eynde nemen zal. 4. Om dat de wraak Gode eygen is, *Deut.* 32. 35. *Rom.* 12. 19. *Hebr.* 10. 30. *En wreeckt u selven niet, beminde, maar geeft de toorne plaatse. Want daar is geschreven, My komt de wrake toe: ick sal 't vergelden, seght de Heere.* Sy en moet dan niet opgenomen worden, als van hun, wiense van Godt bevolen is, welker wrake is de vergelding des Heere, *Num.* 31. 2. *De Heere sprack tot Mose seggende: Neemt de wrake der kinderen Israëls van de Midianiten.*

VII. 7. Zelf de openbare wraak, 't zyse van de Overheyt geöeffent, 't zy se van een bysonder persoon geeyst wort, indien sy of uyt nijt, haat, zucht of wreetheyt voorkomt, of andersins ondeugende is in haar andrijvende, wezentlicke, ofte eyndelike oorzaake, zo ver wordt sy bysonder en ongeoorloft.

(*a*) Tweede Vraag. Of wraak gerechtelik over hen konne geoeffent worden, die vry van schult zijn?

VIII. Antw. 1. Wraak uyt haren aart, straffe is: maar rechtvaerdige straf in haar wezentlike gedaante opzicht op voorgaende schult heeft, als het werk op sijn andrijvende ofte verdienstelike oorzake, als het by-voegsel tot sijn onderworpsel, als het gelijke ofte even-matigde tot sijn gepaste regel, uyt welke het sijn mate krijgt; als een verbeterende daad tot haar voorwerpsel dat te verbeteren is: derhalven en kan sy geen plaatse hebben, waar geen schult voor heen gegaan is.

IX. 2. Nochtans yetwes der wraake gelijk, hoe ver het de gedaante van genees-middel heeft, en nodig is ofte om van toekomende zonde te voorhoeden, ofte om te bevorderen in het goede, kan geoeffent worden, geen zonderbare schult voor henen gaende. Want gelijk de Ader gelaten wort, op dat 't Herte voorzien werde, so konnen eenige uyterlicke gemakken sommigen ontrocken worden by gelegenheyt, ofte om grooter ongemacken te verhoeden, ofte om grooter goed te bezorgen. Alzo wordt een melaatse afgeweert van openbare bedieninge, en zonderlijke ommegang met Menschen, en nochtans de melaatsheyt geen schult en is.

X. 3. Dat Kinderen somtijts elende rechtvaerdelik lijden van die schult, welke den Ouders eygen is, geschiedt daar uyt, om dat de Kinderen burgerlik angemerkt, als Leden van hunne Ouders zijn: want sy zo aen de Ouders hangen, dat de Ouders niet konnen gestraft worden, zonder schade der

(*a*) Of straf verstaan konne worden zonder schult.

Kinderen.

Kinderen. Want gelijk de Vader niet en kan gestraft worden met de dood, of de Kinderen werden Weezen, alzoo mede niet van goederen berooft, ofte sy worden armer.

XI. 4. Dat de Koningen het spoor bijster zijnde de Acheers geplaagt worden, dat is, d'Onderdanen de straffe der Heerschers boeten, geschiet om eenigerhande gemeenschap van schult, of door uytgedrukte toestemminge, of door ontveynzinge, of by gebrek van schuldige berispinge.

XII. 5. Dat eenige Wetten de Kinderen, vry van schult, nochtans aan de straffe verknocht houden, of dat geschiedt onrechtvaerdelick, ofte hebben zulcke boeten alleen het fatsoen van heelmiddel en voor-beelt, maar niet van een eygentlik gezeyde straffe.

Het IV. Hooft-stuk.

Van de Herstellinge.

EERSTE Vraag. Wat Herstelling zy?

I. Antw. 1. Herstellen altemet beduydt 't zelve dat weder geven, 't zy dat geschiedt uyt gerechtigheyt, 't zy uyt liefde en mildigheyt, 't zy uyt gemeyne plicht. Maar van de Gods- en Regts-geleerden dit woort nawer gebruyckt wort, dat het beduyde een daad van gerechtigheyt, door welke het ongelijk of gedane onregt goed gemaakt wort, en ymand gestelt in bezittinge van sijn goedt hem onrechtelik afgenomen. In dezelve zin wordt sy gezegt voldoening en vergoeding.

II. 2. Eygentlik is het een daad van wisselbare gerechtigheyt. 1. Om dat vergoeding geschieden moet na de evenheyt der zake, maar niet na de waerdigheyt des Persoons. 2. Om dat herstelling geschiedt van een sake, die regelrecht schuldig is.

Tweede Vraag. In wat dingen die herstelling plaatse heeft?

III. Antw. Eerstelik en meest eygentlik past sy op uyterlicke en lichamelicke dingen: maar door even-redenheyt wordt sy ook ten rechten uytgestrekt tot inwendige, onlichamelicke en geestelicke goederen, als mede tot die uytwendige, welcke in d'eere en 't geruchte bestaan, dat is, tot alle dingen, waar toe ymand recht heeft; vermits die also wel sijn dingen zijn, als die uyterlicke en lichamelicke goederen.

Derde Vraag. Of het nootzakelik is, dat herstelling geschiede?

IV. Antw. 1. Herstelling uyt haren aart nodig is door nootzakelikheyd des gebods: om dat achterhouding van een vreemd dink in ondank des eygenaars, is een ongeoorlofde daad, een soort van dieverye, en wordt bezonderlik verboden, *Rom.* 13. 7, 8. *Geeft dan een iegelick dat ghy schuldich zijt: Schattinge, dien ghy de schattinge: tol, dien ghy den tol: vreese, dien ghy de vreese: eere, dien ghy de eere schuldich zijt. En zijt niemand yet schuldich, dan malckanderen lief te hebben.*

V. 2. Daa-

V. 2. Daadelijke herstelling altemet by geval nalaat nootzakelik te wezen: te weten, wanneer het in sijn macht, die de schade gegeven heeft, niet en is het selve wederom goet te maken.

VI. 3. Een gemoet veerdig om te herstellen, indien men vermocht, onbepaaldelik nodig is. Want wie het gedane onrecht niet en wilt afschaffen, als hy kan, die en heeft waarlick geen berouw van 't selve; ende wie dat opset niet en heeft, dat hy ieder een het sijne wilt geven, die en heeft geen liefde tot de gerechtigheyt en sijnen naeste. In desen sin wordt niet qualick gesecht: *De sonde en wordt niet vergeven, 't en zy het weg genomene werde weergegeven.*

Vierde Vraag. Wie gehouden zy te herstellen?

VII. Antw. 1. Ygelik die een vreemd ding ongerechtelik ontfangen, ook ongerechtelik behoudt, 't zy hy dat ontfangen heeft ter quader,. 't zy ter goeder trouwe. Evenwel isser onderscheyd tussen quade en goede trouwe, nopende de herstellinge. Want een bezitter van quade trouw onbepaaldelik gehouden is om de zake zelve te herstellen, samen met de onstaande schade en ophoudende winste: maar een bezitter van goede trouw niet gehouden is om dat ding te herstellen, 't welk zonder sijn schuld in sijn hand vergaan is; maar alleenlik het geen hy uyt dat ding gewonnen heeft, en dat wel de rekeninge van eygen vlijtigheyt ter zijde gestelt zijnde.

VIII. 2. Ygelik die een ding gerechtelik ontfangen, buyten gezette tijt behouden heeft; en ook eerder, indien hy 't met dat beding ontfangen heeft, dat indien 't verlooren ging, het niet voor den eygenaar, maar voor den ontfanger zou verlooren gaan.

IX. 3. Ygelik die den andere onrechtvaerdelik schade toegebracht heeft, dat is, door gewelt, bedrog, arglist, ofte verzuymenis.

X. 4. Niet hy alleen, wie onmiddelik schade toegebracht heeft, tot herstellinge is gehouden, maar ook, indien de daad zelf, waar uyt de schade volgt, onrechtvaerdig zy, zesderley slag van Personen. 1. Wie bevolen, ofte geraden heeft scha toe te brengen. 2. Wie zulken daad in sijnen name begaan van waerde gehouden heeft. 3. Wie zo toegestemt heeft, dat sijn toestemming en gunst geweest zijn andrijvende oorzaken der ongerechtige daad. 4. Wie zo mee gewrocht heeft, dat hy wetens willens aan die daad mee deelachtig geweest is.

XI. 5. Wie niet belet als hy kan, en uyt plicht beletten moet.

XII. 6. Wie niet en openbaart, wanneer sijn getuygenis ofte van den Rechter, ofte van den aart der zake, en van sijn eygen Conscientie gevordert wordt.

Vijfde Vraag. Wat herstelt moet worden?

XIII. Antw. 1. Het ding zelf zo 't in wezen is, en daar geen buytenordinair beletsel is om 't selve te herstellen.

XIV. 2. De prijs of waerdye van dien, indien het of verloren is, ofte erger geworden door schult des achterhouders.

XV. 3. Dat ghene, waar aan des anders oordeel gelegen was, het sijne gehadt te hebben.

Zeste Vraag. Aan wien de herstelling te doen zy?

XVI. Antw. 1. Aan den waaren Heere en eygenaar, indien hy noch in wesen is, ende uytgevonden kan worden. 1 *Sam.* 12. 1, 3. *Samuel seyde tot gansch Israël, Siet hier ben ick, betuyght tegen my voor den Heere, ende voor sijnen gesalfden, wiens osse ick genomen hebbe, ende wiens esel ick genomen hebbe, ende wien ick verongelijckt hebbe, wien ick onderdruckt hebbe, ende van wiens handt ick een geschenck genomen hebbe, dat ick mijne oogen van hem soude verborgen hebben; so sal ick het u lieden wedergeven.* Nehemia seyde, *Neh.* 5. 11. *Geeft hen doch als heden weder hare ackers, hare wijngaarden, hare olijfgaarden, ende hare huysen: ende het hondertste deel van den gelde, ende van het koorn, den most, ende de olye, die ghy hen hebt afgevordert.* Paulus seyde, *Hebr.* 13. 19, 23. *Ick bidde u te meer, dat ghy dit doet,* namelik voor ons biddet, *op dat ick te eerder u lieden mach weder gegeven worden. Weet dat de broeder Timotheus los gelaten is, met welcken, so hy haast komt, ick u sal sien.*

XVII. 2. Aan den wettigen erfgenaam ofte sijne voorstander. *Num.* 5. 7, 8. *Hy,* die sijnen naasten wat ontvreemt heeft, *sal sijne schult weder uytkeeren, na de hooftsomme daar van, en der selver vijfde deel sal hy daar boven toe doen, ende sal het dien geven, aan den welken hy hem verschuldight heeft. Maar so die man geenen losser en sal hebben, om de schult aan hem weder uyt te keeren, sal die schult, de welcke den Heere weder uytgekeert wort, des Priesters zijn.*

XVIII. 3. Indien schuldige naerstigheyt gedaan zijnde, in 't opzoeken na den eygenaar ofte sijne erfgenamen, niemandt gevonden werdt, dan moet men Gode de herstellinge doen, mits het genomen goed uytkeerende ofte aan godvruchtigen, *Num.* 5. 8. Ofte aen den armen, *Luc.* 19. 8. *Saccheus stondt ende seyde tot den Heere, Siet de helft van mijne goederen geve ick den armen.* Reden is, 1. om dat Godt altijt met die zonde versteurt wordt, die tegens den naeste begaan wordt. Derhalven, so veel als 't mogelik is, moet herstelling aan Godt gedaan worden. 2. De oprechtigheyt der bekeeringe jegens Godt en lijt niet, dat wy het geen onrechtelik verkreegen is, ende dat ons altoos zonde verwijt, gaern by ons hebben. 3 Des te meer moeten wy naderhand van werken der Godtvruchtigheyt en liefde overvloeyen, hoe meerder wy bevoorens door ongerechtigheyt hebben misdaan.

Zevende Vraag. Wat oorzaken iemandt van herstellinge verschoonen?

XIX. Antw. 1. Eene vrywillige quijtschelding van schult gedaan door hem, wien sy toekomt: maar niet die gedwongen ofte door bedrog, arglist of vreeze uytgeperst is. Dese quijtschelding nu is ofte klaarlik uytgedrukt, ofte stilzwijgende en deughdich. Eene deughdige, stilzwijgende, ingewickelde of beduydelike quijtschelding gedaan wort, wanneer uyt toonschijnlicke bewijzen geoordeelt wort, dat de beschadigde van zulken Persoon oft van wegen zulken ongelijk, niet en wilt dat hem herstelling gedaan werde. Zodanig ordinaerlik mag gehouden worden de wille van Ouders, gunstenaars en vrienden in lichtere dingen.

XX. 2. Onmacht om te herstellen, 't zy die onbepaalt is, 't zy zodanig, dat yets minder niet herstelt kan worden, zonder veel grooter schade.

XXI. 3. Even-

XXI. 3. Even-geldende profijt den schult-heere toegebracht, in plaatse van vergoeding.

XXII. 4. Sijn ongerijf, wien herstelling te doen is, indien het uyt de herstellinge zelf volgen zou, maakt het uytstel van herstellinge nootzakelijk.

Achtste Vraag, Of, en hoe wie eens anders naam en faam beleedigt heeft tegen het vijfde Gebod, gehouden is dien te herstellen?

XXIII. Antw. 1. Indien iemands goede naam tegens alle recht en reden in der daat merkelick beleedight is, ende die selve niet elders van daan weder-gekregen is, dan is hy, die den goeden naam geschonden heeft, verbonden tot desselfs herstellinge.

XXIV. 2. De goede naam wordt herstelt door weder-roepinge en vergoedinge.

XXV. 3. Weder-roeping geschiedt door belijdenisse ofte van leugen, of ten minsten van roekeloosheyt en onbillikheyt.

XXVI. 4. Vergoeding geschiedt 1. in 't zelve slag van saken, als de faam-rover voorzichtelik bezorgt dat het wangerucht begraven wert, en by gelegenheyt eerbiedelik spreekt van den onteerden persoon, zonder eenigen schijn van gemaaktheyt. 2. In geld (uyt vonnis van een Rechter ofte goe Man) niet wel eygentlik voor de goede naam zelve, die niet geschat kan worden, maar voor die schaden, welcke uyt een quaad geruchte volgen, ende om het ontstelt gemoet van den beleedighden persoon te versoenen, indien hy van zulken gesteltheyt is, dat hy het met eere annemen konne.

Negende Vraag. Of en hoe, wie eens anders leven gequetst heeft, tegen 't zeste Gebod, gehouden zy tot herstellinge?

XXVII. Antw. 1. Wie des naestes geestelike leven gequetst heeft daar mee, dat hy hem een oorzaak tot zondigen geweest is, ofte ergernis gegeven heeft, gehouden is te doen dat hy kan, om hem ten minste in die staat te herstellen, waar uyt hy den selve afgeleydt heeft. Want het rechtvaerdig is, dat wie oorzaak is van het quaad, 't zelve, hoe veel hy konnen zal, verbeetere. 't Is ook seer rechtvaerdich, dat die sijnen naesten eenich fenijn toegedronken heeft, hem met den eerste een genees-middel zoeke. Hierom is dat belijdenis, wederroeping, afbidding, en godvruchtige vermaning in plechtelike boete over anstoot met woorden ofte werkken gegeven, nodiglik in Kerkelike tucht vereyst wordt.

XXVIII. 2. Wie des naestes lichamelik leven gequetst heeft door volkomene of onvolkomene doodslag, gehoudenis heeft, 1. om alle schaden te herstellen uyt die man-slag ofte quetsinge gevolgt. Reden is, om dat behalven de gerechtelijke straffinge en wreekende rechtvaerdigheyt, die op het gemeene beste siet, ook het bezondre goed, zo veel des zal geschieden konnen, in 't geheel te stellen is. 2. Doch vermits die schaden van tweederley slag zijn, te weten van dingen, gelijk het meester-loon, de kost, uytvaert, en ophoudende winsten, welkke geschat konnen worden; en van personen, hoedanig zijn verderving, verdrukking, verleliking, verminking, en levens berooving, die een gerechtige schatting niet toe en laten; daerom isser dit onderscheyt van herstellinge, 1. dat nopende de dingen, herstelt werde het evengelijke of hoe veel men schuldig is; doch nopende de Personen, het even veel geldende ofte 't gene herstelt

kan

kan worden, ende uyt gebruyk, en goed-dunken van voorzichtige en goede Luyden gevonnist wordt, te moeten herstelt worden. 2. Dat scha van dingen vergoedt werde, ook aan allerley slag van Erfgenamen, schoon sy des beleedigde overlede Mans schult-heeren zijn: maar scha van den Persone hun alleen, die zoo na verwant zijn, dat sy met den overlede als een Persoon maken.

Tiende Vraag. Of en hoe wie eens anders Kuisheyt gequetst heeft, tegen het sevende Gebod, gehouden zy tot herstellinge?

XXIX. Antw. 1. Angesien de Eerbaarheyt, eenmaal verdorven zijnde, niet meer kan herstelt worden, dan het ontnomen leven, overzulks de herstelling in dit slag van ongerechtigheyt eygentlijk siet op die schade en nadeelen, welcke uyt sulcken onreynicheyt volgen.

XXX. 2. De opvolgende nadeelen zijn beyde in d'eere en tijdelicke goederen: want uyt eene bekende schendinge altoos een onverdoenlijke on-eer volgt, ende ook dikmaal uyt schendinge, ofte echtbreuke, ten deele van wegen de oneere, ten deele van wegen de vrucht daar uyt volgende, vele en groote onheylen nakomen.

XXXI. 3. Tussen die personen, welke zonder zwarer onheyl geoorloft is een hylik met elkanderen te sluyten is die herstelling meest te prijzen. *Exo.* 22. 16. *Wanneer iemandt eene maagt verlockt, die niet ondertrouwt en is, en hy ligt by haar; die sal haar sonder uytstel eene bruytschat geven, datse hem ter vrouwe zy.*

XXXII. 4. De tweede trap van herstellinge is een bequame begiftiging van de dochter, *Exod.* 22. 17. *Indien haar Vader ganschelik weygert haar aan hem te geven, so sal hy gelt geven, na den bruytschat der maaghden.* Daar by dient te komen een eerlike vergeldinge (hoe ver geschieden kan) van het onregt gedaan an de Ouders en behoeders der jonge Dochter, *Deut.* 22. 29. *De man die by haar gelegen heeft, sal den Vader van de jonge dochter vijftich silverlingen geven.*

XXXIII. 5. De derde trap van herstellinge is, het Kint sijn voetsel te beschaffen, en anderer schade, die van zulk een Kint komen zou, so veel doenlijck is, te verhoeden.

XXXIV. 6. Groot onderscheyd isser, nopende de verbintenis van herstellinge, tussen hem die verleid is geweest, om een Jonkvrouw te schenden, ende hem die haar daar toe verleid heeft. Want wie haar anleydt door gewelt, bedrog, loosheyt, ofte onbeschofte aenzoekingen, gehouden is tot herstellinge, zo an de jonge Dochter als an den Vader, zo in andere schaden als in d'Eere. Maar de angeleyde, hoewel hy gehouden is om, hoe veel doenlik is, het ongelijk hun goed te maken, die niet toestemmende beleedigt zijn, nochtans ten anzien van de aanleydende perzoon, hy na gerechtigheyt tot geen herstellinge schuldig is.

Het V. Hooft-stuk.

Van de Aanneminge der Persoonen.

EERSTE Vraag. Wat is anneming van personen?

I. Antw. 1. Anneeming, of anzien der personen, niet en bestaet in beminninge van personen, maar hier in, dat wanneer op de zake gelet moet worden, alleen perzoonlicke hoedanigheeden angemerkt worden, die niet te pas en komen tot het eynde, dat, in 't geene verhandelt wordt, moet beseft worden, *Levit.* 19. 15. *Ghy en sult geen onrecht doen in het gerichte, ghy en sult het aangesicht des geringen niet aannemen, nochte des grooten aangesicht voorttrecken; in gerechtigheyt sult ghy uwen naasten richten. Ies.* 11. 3. *Sijn*, namelick des Heeren Christi, *riecken sal zijn in de vreese des Heeren; ende hy en sal na het gesichte sijner oogen niet richten: hy en sal oock na het gehoor sijner ooren niet bestraffen.* Sulcke uytwendigen hoedanicheden sijn geslacht, mogentheyt, rijkdom, vriendschap, en andere. Hier om wort sy in Hebreeis geheeten anneming van *panim*, angezichte, en in 't Grieks van *prosoopou*, persoone, namelick de uytterlike en toevallige, niet *hypostaseoos*, der zelfstandigheyt.

II. 2. Eygentlick dan en heeft dese aanneming geen plaatse, als in hem die eenigsins gehouden is den eene d'andere voor te trekken, niet na sijn goetdunken, maar volgends zekre redens en oorzaken, hangende en te zoeken in de persoonen zelfs.

III. 3. Hier uyt volgt dat anneming van personen gebeurt, niet in goederen die louter vry zijn om gunstelick wech te schencken of te onthouden, maar in die alleen welcke eenichsins verschuldicht zijn. Daar uyt mede volgt, dat Godt, wanneer hy na sijn welbehagen sijne gaven an sommigen bedeylt en niet an andren, schoon sy, by hen selven aangemerckt, even gelijck zijn, van alle anneminge der personen vry is: vermits hy jonstige giften ende niet schulden uytdeelt: nochte onbehoorlicke hoedanigheden, maar alleen sijn welbehagen beschowt.

IV. 4. Nochtans heeft sy in sommige goederen plaatse, die onbepaaldelick vry zijn, maar sekere conditien gestelt zijnde verschuldight worden. Gelijck, indien sulcke dingen, die onder allen uyt mildigheyt pleegen uytgedeelt te worden, tot weynigen ingetrocken worden, in welcken geen sonderlinge waerdigheyt is.

Tweede Vraag. Of anneeming van personen zonde is?

V. Antw. In haar slag is sy zonde, *Iac.* 2. 1, 4, 9. *Mijne broeders, en hebt niet het gelove onses Heeren Iesu Christi, des Heeren der heerlickheyt met aanneminngen des persoons. En hebt ghy dan niet in u selven een onderscheyd gemaackt, ende zijt rechters geworden van quade overleggingen? Maar indien ghy den persoon aanneemt, so doet ghy sonde, ende wordt van de Wet bestraft, als overtreders.* Onder andere plaetsen, *Deut.* 1. 17. *Ghy en sult het aangesicht in het gerichte niet kennen, ghy sult den kleynen, soo wel als den grooten, hooren: ghy en sult niet vreesen voor iemands aangesichte, want*

het

het gerichte dat is Godes. Spr. 18. 5. *Het en is niet goet het aangesichte des godloosen aan te nemen; om den rechtvaerdigen in 't gerichte te buygen.* En *Spr.* 28. 21. *De aangesichten te kennen en is niet goet: want een man sal om een stuk broots overtreden.* Sy is dan een sonde, gemerckt sy liefde en gerechtigheyt van de zelfde daad uytsluyt. Want 1. sy berooft de menschen van goederen die hun toe komen. 2. Om dat sy de lichtste en vreemde dingen meer acht als de grootste, op welcke sy behoorde te letten, verkeert sy de order van 't Menschelik gezelschap, *Pred.* 10. 5, 6, 7. *Daar is een quaat, dat ick gesien hebbe onder de sonne, als eene dwalinge, die van het aangesichte des Oversten voortkomt: Een dwaas wordt gesett in groote hoogheden: maar de rijcken sitten in de leeghte. Ick hebbe knechten te paerde gesien: ende vorsten, gaande als knechten op de aarde.* 3. Om dat sy een regelrechte en gebaande wech maakt tot allerley zonde, *Spr.* 28. 21. 4. Sy neemt (hoe veel in haar is) wegh het verschil tussen goede en quade verdiensten.

Derde Vraag. Tegens welcke geregtigheyt de anneeming van personen gestelt wort?

VI. Antw. Anneeming van personen, hoe wel sy meest eygentlik van hun gezegt werdt, die in onderscheydinge van personen ende saken sondigen tegens de uyt-deylbare gerechtigheyt, nochtans met recht en volgends den stijl der Schrifture behoort sy tot alle oordeel, keure ende vonnis, welcke over menschen gedaan wordt, niet na den regel die men volgen moet, maar na toegenegentheyt, siende op dese of gene hoedanicheyt, welcke tot sulcken oordeel niet en behoort.

(*a*) Vierde Vraag. Wanneer met anneeminge van personen misdaan wort in verkiezinge ofte bevorderinge van lieden tot Kerkelicke, ofte tijdelicke Ampten?

VII. Antw. 1. Indien men of wetens, willens, ofte uyt onachtsaamheyt een onwaerdigen verkiest. Nu hy is onwaerdig, die versteeken is van bequaamheyt of der wetenschap. ofte vroomheyt, ofte vaerdigheyt, welke vereyst wordt om zodanig Ampt nu en dan (gelijk men spreekt) te oeffenen. Met dese verkiezinge nu, 1. Godt berooft wordt van sijn eere, welke alle Amptshalven moeten op houden, die in openbare bedieninge zijn. 2. Het gemeene beste, waar toe openbare ampten geordineert worden, dus doende verhindert wordt. 3. Ongelijk geschiedt den waerdigen, welcken de eere van openbare ampten als een prijs toekomt. 4. Ongelijk geschiedt aan de deugdt selve, welker eygen voedsel (de eere) haar geweygert wordt, en verkeerdelik overgebragt om haar verachtinge te voeden.

VIII. 2. Ook wordt gezondigt, wanneer een waerdiger (in tegen-stellinge) nagelaten zijnde, een min waerdige verkooren wordt. Reden is, 1. Om dat een waerdige in vergelijkinge tot waerdiger onwaerdig is. 2. Om dat een waerdiger meer beantwoordt het eynde, dat in de verkiezinge beschowt moet worden. In Kerkelicke verkiezingen is dit openbaar, vermits de Kerke altijt, hoe veel geschieden kan, door hare Dienaars moet opgebowt worden, *Eph.* 4. 11, 12.

(*a*) Van het anzien der personen in verkiezinge tot openbare Ampten.

Chris-

Christus heeft gegeven sommige tot Apostelen, ende sommige tot Propheten, ende sommige tot Euangelisten, ende sommige tot Herders ende Leeraars: Tot de volmakinge der heyligen, tot het werck der bedieninge, tot opbouwinge des lichaams Christi.

IX. 3. Evenwel komt'er dit onderscheyd tussen de verkiezinge eens onwaerdige en min waerdige; dat een onwaerdige te verkiezen inniglik zonde is; maar een min waerdige te verkiezen, niet zo enkelik en inniglik zonde is, dat het niet konne geoorloft worden uyt sommige by komende omstandigheden. Ten exempel. Indien 'er vier in de verkiezinge vertegenwoordigt ofte genoemt zijn, een onwaerdige, waerdige, waerdiger, en de waerdigste, en indien ik mijn stem geve den waerdigste en niet helpe die de waerdiger ofte ook waerdige willen verkiesen, sal volgen de verkiezing eenes min waerdige ofte ook onwaerdige, dan ist my geoorloft en oorber de waerdigste voor-by-gaande, den waerdiger of waerdige te kiezen. De waarom is, dat ik hem niet gehouden ben te verkiezen, die niet gekooren kan worden, hoe wel hy de waerdigste is: maar ben gehouden, na mijn vermogen, de verkiezinge eenes onwaerdige ofte min waerdige te verhinderen. Doch is zulken stemming zoo te matigen, dat ondertussen den waerdigste of waerdiger bequaam getuigenis gegeven werde: gemerkt een ygelik de schuldige eer toegedragen moet worden, na sijn waerdigheyt: en yder een sijn beste wille moet betuygen om het gemeene goed allermeest te bevorderen, ofte ten minsten om anderen tot een goed voorbeelt te strecken.

Vijfde Vraag. Of in bewijzinge van eere en ontzag de zonde van anneeminge der personen plaatse heeft?

X. Antw. 1. Dat de zonde in dat slag ook al te gemeen zy, getuigt opentlik *Iac. cap.* 2 *vers.* 2, 3, 4. *So in uwe vergaderinge quame een man met een gouden ringh aan de vinger, in een cierlicke kleedinge, ende daar quame oock een arm man in met een slechte kleedinge. Ende ghy soudt aansien den genen, die cierlicke kleedinge draaght, ende tot hem seggen, Sit ghy hier op een eerlicke plaetse: ende soudt seggen tot den armen, staat ghy daar, ofte sitt hier onder mijne voeten.* En so voorts.

XI. 2. In de eere, die wy aan anderen eenvoudelick schuldigh zijn (hoedanig sy is die Ouders, en Oversten toekomt) de zaake blijkbaar is: vermits het in 't betonen en geven van dese eere onrechtvaerdig is, om onschnldige oorzake ymand dat getuygenis van uytmuntenheyt te weygeren, 't welk hy verdient.

XII. 3. Mede in de eere, die van wegen sekere conditie verschuldight is, hoewel sy anders vryelick bewesen wort, zo ver voor aen-neeminge van Personen plaats is, hoe verre ongelijk ofte smaatheyt plaatse heeft. Daar mede gelijck is dese faut, den groetende niet weer te groeten, na 's Lands wijze en gewoonte; ofte ook niet te groeten na verschillentheyt van Persoonen en waerdigheden.

Zeste Vraag. Of de rijcken moeten geëert worden om hun rijkdom?

XIII. Antw. Enkelik om de bezittinge van rijkdommen en zijn sy niet te eeren, maar om haar gebruyk, en om den staat welken sy van wegen der rijkdommen in 't gemeene beste hebben, moeten se geëert worden.

Zevende Vraag. Of in dingen, die in 't goeddunken des Rechters gelaten worden, anneeming van Personen gebeurt?

XIV. Antw. In die omstandigheden, welcke de twistende Lieden niet raken, an-neeming van Personen geen plaatse heeft. Maar in dingen an welkken de partijen geleegen is, en die nochtans door Wetten niet bepaalt en zijn, maar nodig ter voorsichtigheyt des Rechters overgelaten worden, van wat slag is des tijts verwijdering ofte bekorting, en diergelijcke, wanneer sy ten aansien van iemands persoon gedaan worden (gelijck menighmaal placht te geschieden) wordt oock de sonde van anneeminge der Personen begaan.

Het VI. Hooft-stuk.

Van het Onregt.

VRAAG. Of iemand met sijn wille kan onregt gedaan worden?

I. Antw. 1. Door den persoon die hier wilt, verstaat iemant, die de daat jegens hem gepleecht, wel weet, en vryelick van self tot de selve toestemt. Anders zow 'er geen zwarigheyt wezen. Want wat geschiedt oft uyt onwetenheyt, of uyt schrik en geweldenarye, onwillig gehouden wordt, in 't minst ten deele; ende laat alzo in dat deel onregt toe, na het eenparige oordeel van allen.

II. 2. Onregt, soo het in 't gemeyn genomen wort voor schendinge van regt, en bedrijvinge van 't ongerechtige, en hangt niet aen den wille des lijdende, 't zy hy dat toestemme, 't zy hy dat afstemme maar aen den regel der gerechtigheyt. In dezen zin dan ist blijkelik, dat onregt ofte het ongerechtige den genen die wilt ende toestemt kan aangedaan worden. Exempel is in den *Amalekiter*, die *Saul*, dat selve verzoekende, gedoodt heeft, 2. *Sam.* 1.

III. 3. Veel dingen zijn 'er, in welcken de Mensch na sijn goed-dunken van zijn regt niet en mag afwijken: die te weten van welke hy geen volle eygendom heeft, maar liever bewaringe en behoedinge: van wat slag zijn ons leven en leden. In die selve de toestemminge des willes het fatsoen van onregt niet weg enneemt.

IV. 4. Behalven de redelike wille, die uyt een voorgaande raatslag herkomt, isser sekere natuurlike nijging; welke geheeten kan worden de wil der nature: om dat sy namelik in kracht altoos in zich het gewichte van de wil vervatt, en zich eenigsins uyttet, dewijl niemand recht uyt meestemt tot sijn onheyl als zodanig, ofte het quaad der straffe zo als 't quaad is. Derhalven de toestemming van de redelicke wil niet altijt het fatsoen van onregt weg en neemt.

V. 5. Dat dit van de werelt-wijzen en Rechts-geleerden bejaat wordt, te weten dat den genen, die wetens en willens yets begeert, geen onrecht gedaan en wordt, ontstaat daar uyt, vermits sy door onregt verstaan schendinge des regts, welke geschied door gewelt ende nootdwang. Maar allerley dwingelandy niet vereyst wordt om het ongerechtige te lijden.

VI. 6. Die

VI. 6. Die wilt ende toestemt is wel doende of werkende: maar en volgt daar uit niet, dat hy geensins lijdende is. Christus in den dood t'ondergaan, is geweest willende, mee-stemmende, doende: en heeft allijkewel het aller-wreeste onregt geleeden.

Het VII. Hooft-stuk.

Van de Liefde jegens den Naeste.

EERSTE Vraag. Wie te verstaan is door den Naeste?

I. Antw. 1. De Naeste eeniger wijze is een yegelik Mensch, wien wy enigsins konnen gerieven, *Luc.* 10. 29, 37. *Hy*, een seker wetgeleerde, *willende hem selven rechtvaerdigen, seyde tot Iesus, Ende wie is mijn naaste?* Jesus na de voorstellinge van een gelijkenisse vraagde hem, *Wie van dese drie dunkt u den naasten geweest te zijn, des genes die onder de moordenaars gevallen was? Ende hy seyde, Die barmhertigheit aan hem gedaan heeft. So seyde dan Iesus tot hem, gaat henen en doet ghy desgelijks.* Want Godt, *Hand.* 17. 26. *heeft uit eenen bloede het gantsche geslachte der menschen gemaakt, om op den gehelen aartbodem te wonen.*

II. 2. De Naeste, als het bequame voorwerp der onbepaalde liefde, is de Mensch, zo als hy met ons der overnatuurlike gelukzaligheyt vatsaam is. Want dit is een onderlinge vereeniging in order en opsicht tot Godt, uyt liefde bemint. Nu zodanig alle levende Mensch moet gehouden worden, zonder onderscheit van geslachte, gesteltheit, ofte manieren, 't en zy ons buyten de gewoonlicke order het tegen-deel zekerlik blijken kan.

III. 3. Doch angezien de nature der zonde enckelick wederstrijd tegen dese gelucksalicheyt, ende de menschen onbequaam maackt om derselver deelachtig te zijn, daarom ist dat sy als sondaars niet te beminnen, maar te haten en te verwerpen zijn.

Tweede Vraag. In wat zin moeten wy *onsen naasten lief hebben, gelijck ons selven? Levit.* 19. 18.

IV. Antw. 1. *Gelijk:* in dat Gebod niet beduydt allerley evenheyt, maar over-een-kominge van gelijkheit. Dese gelijkheyt nu voornemelik in drie dingen bestaat. I. Dat wy den Naeste niets quaads ofte doen ofte wenschen, meer dan ons zelven. 2. Dat wy alle ware goederen den Naeste willen, en hoe veel in ons is, bezorgen. 3. Dat wy deze dingen willen uit een oprechte toegedaanheyt jegens den Naeste, zoeckende en beschouwende niet ons, maar sijn profijt.

Derde Vraag. Of 't niet sommes geoorloft zy sijnen Naeste het quaad te willen?

V. Antw. 't En is niet geoorloft ymand het quaad te willen onder de gedaante van quaad, maar onder de gedaante van goed het somtijts geoorloft

is.

is. Also 1. ist geoorloft ymand eenich tijdelik quaad te willen en wenschen, om sijn geestelike verbeeteringe: indien T. W. sijn beterschap op die maniere alleen toon-schijnlik (probabiliter) konne verhoopt worden. Gelijck so iemant om de gunste van sommige menschen te verkrijgen of te behouden, versuymt de pligt nevens Godt, ist geoorloft te verlangen dat hy uyt die gunste vervalle.

VI. 2. Het is geoorloft, sommigen een tijdelik quaad te wenschen om andere lieden beste wille. Gelijk zo ymand een schendig bederver van anderen zy, ist geoorloft te wenschen dat hy uyt het midden weg genomen werde, op dat hy anderen niet met zich bederve.

VII. 3. Diergelijk ook al te met veroorloft is, uyt yver tot de gerechtigheyt en Godlike heerlikheyt.

Vierde Vraag. Hoe de Trappen van meerder en minder Liefde moeten waargenomen worden?

VIII. Antw. 1. Aengaende het goed zelf, dat den Naeste te wenssen is, en heeft onevenheit in de sake self geen plaets: want wy een ygelike Naeste het hoogste goed moeten willen, gelijk ons zelven. Dit mede een yders pligt is, dat hy hoe veel in hem is, des naestes heyl zoeke. Nochtans isser verschil van order in dit goede te willen: vermits wy den godvruchtigen onmiddelik, maar den godlosen bemiddelende het gelove en bekeringe, dat geluk moeten willen.

IX. 2. Aengaende de genegenheit van het goed te willen en wenssen, geen onevenheit van inspanninge en verslappinge moet 'er zijn: om dat zelf de heblikheit der deugt uyt haren aart even eens tot hare werkinge geneegen is, zonder eenig verschil van meerder ofte minder ingetoogenheyt.

X. 3. Aengaende de oefeninge en uitwerksels dezer toegenegenheit, daar in heeft plaatse ongelijkheit van dikwijligheit, order, en uitstreckinge, na dat de samenkomste van omstandigheden, de dadigheit en werkinge van de liefde nootwendig maakt. Want 1. dikwilder moeten wy de daad zelf der liefde uitlocken en oefenen jegens hen, in welken ons redens en oorzaken van ware beminninge dikwijliger voorkomen. 2. Order waargenoomen moet worden na de voorvallende gelegenheit, en gelijkmatigheyt van daden tot haar voor-werpsels. 3. Uitstrecking tot meerder en eedelder uitwerkingen wort vereyst, na hare nootzakelikheit, en waardye der beminde personen.

Vijfde Vraag. Of, en wat gevallen der zijn, in welken imand, nopende de oefeninge en werk, gehouden is den Naeste meer te lieven, dan hem selven?

XI. Antw. 1. Daar worden zulke voorvallen gegeven: vermits de Naeste op menigerley wijzen in de wterste, ofte zware noot kan zijn, so dat hy niet te versuimen is, noch evenwel te verwachten, dat hem ymand konne oft wille te hulp komen, 't en zy wy dit met ons perijkel doen.

XII. 2. Den Naeste in 't geestelike ten wterste gevaar lopende, alle te samen gehouden zijn onderstant te doen met allerley tijdelik nadeel, wanneer het waerschijnelick is hunne hulpe te zullen baten, 1 *Ioh.* 3. 16. *Wy zijn schuldig voor de Broeders het leven te stellen.*

XIII. 3. Ook in de uiterste noot, een yder Mensch van gemene staat (maar voor al hy, wien zulk een ampt bysonderlik op legt) gehoudenis heeft, sijn leven in toonschijnlik gevaar te begeven, om eens anders gewisse dood te verhin-

verhinderen. Want grooter quaad is eens anders gewisse, als eygen onwisse dood. Hier uyt volgt, dat een Herder, ten tijde van Pest ofte vervolginge, geen verlof heeft de Gemeente te verlaten, 't en zy misschien een ander bequaam is, die deselve sorge op sich neemt.

XIV. 4. In tijdelicke goederen, yder gehouden is een openbaar persoon ofte de gemeynheydt voor zich zelf te zetten. Want het goedt van 't gheheele meer te achten is, als het goedt van een zeker deel. Nu by openbare persoonen sy te reekenen zijn, van welcken het vast en seeker is, dat sy de gemeene staat zeer nuttig zijn.

XV. 5. Het is ook altemet eerlijk, het lichamelik leven in wis gevaar te begeeven, om dat van sijn Vriend te behouden, hoewel hy van evene conditie zy, *Joh.* 15. 13. *Niemandt en heeft meerder liefde, als dese, dat iemandt sijn leven sette voor sijne vrienden.* Want schoon mijn leven my meer te bewaren zy dan eens anders leven in zik zelfs, nochtans niet meer als des anders leven, ende mijn deugt.

Het VIII. Hooft-stuk.

Van het Gebed voor Anderen.

EERSTE Vraag, Voor wien wy bidden moeten?

I. Antw. 1. Voor allen, welcke hoop is dat door onze gebeeden konnen geholpen worden. Want bidding een middel is van Godt ingestelt, op dat het angewendt werde om de verhoopte dingen te verwerven. Hierom geen levendig mensch van onze voorbiddingen t'enemaal uyt te sluyten is, ten zy we voor zeker weten konnen, dat hy ganschelik vertwijffelt is.

II. 2. Voor onze onrechtvaerdige vyanden moeten wy bysonderlik bidden. *Matth.* 5. 44. *Hebt uwe vyanden lief, segent se die u vervloecken, doet wel den genen die u haten, ende bidt voor de gene die u gewelt doen, ende die u vervolgen.* 1. Om dat wy sonderling met hun zonde getroffen worden, waar door het gevaar den zelven over 't hooft hangt, *Luc.* 23. 34. *Iesus seyde, Vader vergeeft het haer, want sy en weten niet wat sy doen.* Om dat wy aldus doen, en betuygen te doen 't geen ons noodig is tot vergiffenisse onzer zonden, *Matt.* 6. 12, 14, 15. *Vergeeft ons onse schulden, gelijck oock wy vergeven onse schuldenaren. Want indien ghy de menschen hare misdaden vergeeft, so sal uwe hemelsche Vader oock u vergeven. Maar indien ghy den menschen hare misdaden niet en vergeeft, so en sal oock uwe Vader uwe misdaden niet vergeven.* 3. Om dat wy ook dus doende uyt onze gemoederen uytsluyten ongeoorlofde wraakgierigheyt, *Rom.* 12. 19, 20. *En wreekt u selven niet, beminde, maar geeft de toorne plaatse. Want daar is geschreven, My komt de wrake toe: ick sal 't vergelden, spreeckt de Heere. Indien dan uwe vyandt hongert, spijsight hem: indien hem dorst, so geeft hem te drincken. Want dat*

doende, sult ghy kolen viers op sijn hooft hoopen. 4. Om dat dit isGode sijn zake in liefde beveelen.

III. 3. Voor onze vrienden nochtans en namagen zijn wy meer gehouden te bidden: vermits in zulcken veel oorzaken gevonden worden, welcke regelrecht en door haar zelver doen om liefde uyt te locken, alzoo dat sy eenige liefhebbinge baren, zelfs in Heydens en Tollenaers, *Matt.* 5. 46, 47. *Indien ghy liefhebt die u lief hebben, wat loon hebt ghy? Doen oock de Tollenaers niet het selve? Ende indien ghy uwe broeders alleen groett, wat doet ghy boven andere? Doen oock niet de Tollenaars also?*

Tweede Vraag. Of en hoe verre het geoorloft zy ymand quaad toe te wenschen?

IV. Antw. 1. Een beraatslaagde toewensching van quaad, onder de gedaante van quaad tegen Menschen, dat een formeele vloek is, en kan niet dan quaad wesen, 1. Gemerkt sy uyt haat voort komt, dat een quaad is, gestelt tegens liefde. 2. Gemerkt het niet meer geoorloft is quaad te wenssen, dan te doen, zo als 't quaad is. 3. Gemerkt sy onze gezeegende roepinge weder-strijdt, 1. *Pet.* 3. 9. *En vergeldt niet quaat voor quaat, of schelden voor schelden: maar segent daar en tegen; wetende dat ghy daar toe geroepen zijt, op dat ghy segeninge soud beërven.*

V. 2. Die roekelooze en gemeyne vloekingen, by veelen in gebruyk (de Pest haale u wech, bruyt henen, 'k wow dat ghy gehangen waart, en andere) zijn betuygingen van haat of quaat-willigheyt, bewijzen van ontsteltenisse heerschende in 't Herte, en tegen den Naeste smadelick, ende alzoo van zware schult niet en konnen verschoont worden.

VI. 3. Toe-wensing van quaad onder gedaante van goed in zich selven veroorloft is. So magmen van wegen der heerlikheyt Gods, het openbaare ofte ook heymelike goed, 't welk van grooter belang is, deze of gene een minder quaad wenschen. Dit nochtans zoo verstaan moet worden. 1. Datter een beding eenigsins onder zy, wanneer namelick dat goed door dit quaad, en niet dan door dit, navolgen zal. 2. Dat wy onze wil der wille Gods onderwerpen.

VII. 4. Vervloeckingen tegen onredelikke schepselen uytgeworpen, indien sy haar opsicht op Godt en sijn voorsienigheyt hebben, welke omtrent die schepselen verkeert, zijn Gods-lasteringen; indien sy sien op den Mensche die hun eygenaar is, dan zijn het verongelijckingen; indien zelfs op de schepselen enkelik by zich bemerckt, dan zijn het bewijzen van een herte en mont vol met bitterheyt, gelijk d'Apostel seydt, *Rom.* 3. 14. *Welcker mont is vol van vervloeckinge ende bitterheyt.* Indien deselve sien op eenich quaat door de schepselen ontstaande, dan moeten het zijn of oneygentlicke manieren van spreecken, als 2 *Sam.* 1. 21. *Ghy bergen van Gilboa, noch dauw noch regen moet zijn op u, noch velden der hefofferen: want aldaar is der helden schilt smadelick wechgeworpen, het schildt Sauls, als of hy niet en ware gesalft geweest.* Ofte het zijn misprijselicke beweegingen van onverdult, als *Iob* 3. 3. *De dagh vergaa, daar in ick geboren ben; ende de nacht, daar in men seyde, Een Knechtken is ontfangen:* en so voorts.

Het

Het IX. Hooft-stuk.

Van de Broederlijke Bestraffinge.

EERSTE Vraag. Welcke Personen onder Broederlijke bestraffinge vallen?

I. Antw. 1. Eerstelik en meest eygentlik de geloovigen, en onder de geloovigen sy, die leden der zelfde Gemeente met ons zijn. De reden is, om dat zodanigen meer broederlijke samen-voeginge met ons hebben dan anderen.

II. 2. De ongeloovigen nochtans mede by gelegenheyt te bestraffen zijn. 1. Om dat dewijl sy onze naesten zijn, en met waare liefde te beminnen, van de gemeyne daad en plicht der liefde niet en moeten uyt gesloten worden. 2. Om dat de geestelijke Aelmoes niet meer ingebonden moet wezen, als de lichamelike: maar de lichamelike aan ieder een gedaan moet worden in groote noot. 3. Om dat des naestes Os ofte Vee dwalende, van hem die het ziet, so 't geschieden kan, weer-gehaalt moet worden, *Deut.* 22. 1. *Ghy en sult uwes Broeders osse ofte kleyn vee niet sien afgedreeven, ende u van die verbergen: ghy sultse uwen Broeder ganschelik weder toe stieren.* Veel meer dan de naeste zelf, als hy doolt, op den wech wedergebracht moet worden. 4. Om dat hy die 't meeste doolt, de onderrichtinge meest van doen pleegt te hebben: en zelf het Regt der nature vordert, dat wy onsen naasten in haar grootste noode trachten met hulpe te ontmoeten.

Tweede Vraag. Welcke conditien vereyst worden om een berispinge nootwendig te maken?

III. Antw. 1. Kennis der zonde, die ten minste zoo waarschijnlick wezen moet, dat sy zedelik zeker zy, dat is, zoodanig welke na het regt van seden genoeg werde geoordeelt, om zonder roekeloosheyt te gelooven dat de Naeste zondigt. Evenwel in twijffelige achter-docht, de reden van pligt dikmaal vordert, dat men den Naeste voorzichtelik te gemoet voere, wat het vermoeden zy, en op wat wijze het geweert moet worden.

IV. 2. Hoop van eenige Vrucht. Want indien'er geen hoop van beteringe zij, dan en moet 'er ten dien aenzien geen berisping gedaan worden, *Spr.* 9. 7, 8. *Wie den Spotter tuchtight, behaalt sich schande; ende die den godloosen bestraft, syne schandvlecke. En bestraft den spotter niet, op dat hy u niet en hate: bestraft den wysen, ende hy sal u liefhebben. Matt.* 7. 6. *En geeft het heylige den honden niet, noch en werpt uwe paerlen niet voor de swynen; op dat sy niet t'eniger tijt deselve met hare voeten en vertreden, ende haar omkeerende u en verscheuren.* Nochtans het menigmaal zoo voor valt, dat sy die onverbeterlik zijn, berispt moeten worden, ten anzien van anderen, welcker gevaar dusdoende voor te komen is.

V. 3. Welgeleegenheyt des tijts en over-een-koming van andere omstandigheeden.

Derde Vraag. Wie de ghene zijn, die anderen moeten bestraffen?

VI. Antw. 1. Dese pligt eenigsins behoort tot allerhande Menschen, die gebruyk van reden hebben: om dat het is een gebod van natuurlik regt, een

werk

werk der liefde, en gemeyne pligt des Naestes jegens den Naeste, hoe ver hy zodanig is. Hierom een gelovig Mensch, zo wel een ander gelovige als ongelovige, en een ongelovig zo wel ook een gelovige als ander ongelovige vermanen moet, *Gen.* 20. 16. *Abimelech seyde tot Sara: Siet ick hebbe uwen broeder duysent silverlingen gegeven; siet hy zy u een decksel der oogen, allen die met u zijn; ja by allen, ende weest geleert.* Zelfs de legere en Onderdanen moeten met eerbiedenisse hunne Oversten vermanen, *Iob.* 31. 13. *So ick versmaadt hebbe het regt mijnes kneghts ofte mijner dienstmaagt, als sy geschil hadden met my!*

VII. 2. Nochtans dese pligt hun voornemelik oplegt den ghenen, die of ampts halven gehouden zijn anderer beste ga te slaen, ofte van wegen hare gaven bequamer zijn om dit Ampt met vrucht te betrachten, *Ezech.* 33. en 34. Waar de Heere door de gelijckenisse van eenen getrouwen wachter in 't lant, den Propheet sijnen ende aller getrouwer leeraren plight voorstelt: maar scherpelick propheteert tegen de quade herders van sijn volck. *Gal.* 6. 1. *Broeders, indien oock een mensche overvallen ware door eenige misdaat, ghy die geestelick zijt brengt den soodanigen te rechte, met den geest der sachtmoedigheyt. Tit.* 2. 4. *De owde Vrouwen dat sy de jonghe leeren voorsichtigh te zijn, &c.*

VIII. 2. Hy zelf die van dezelve oft grooter zonde ziek is, en wordt van dezes Gebods verbintenisse niet vlak uytgesteeken. Want niemandt sijn quaadheyt vorderlik wezen kan, op dat hy van een natuurlik gebod, hoedanig dit is, verschoont werde. Maar hy moet dit doen met zonderlinge voorgevinge van boete en medelijden, zik zelf eer en meer dan anderen beschuldigende, op dat hy niet en valle in de berispinge des Heere, *Matt.* 7. 3, 4, 5. *Ghy gheveynsde, werpt eerst den Balck uyt uw ooge, ende zult dan bezien om den Splinter uyt uws Broeders ooge uyt te werpen.* Een merkwaerdig exempel is 2 *Sam.* 16. 17. *Absalom*, Davids Soon, *seyde tot Husai: Is dit uwe weldadigheyt aan uwen vriendt?* namelick David: *Waarom en zijt ghy niet met uwen Vriendt getogen?* dien hy ter doot vervolghde.

Vierde Vraag. Hoe de bestraffing moet gedaan worden?

IX. Antw. 1. De vermaning moet gegrondt wezen in Gods Woord ende redenen Christi. *Col.* 3. 16. *Het woort Christi woone rijckelik in u, in alle Wijsheyt; leert ende vermaant malkanderen.*

X. 2. Sy moet bevochticht wesen met Broederlike liefde, 2 *Thess.* 3. 15. *En houdt hem*, den afdwalende, *niet als een vyandt, maar vermaant hem als eenen Broeder.* So betuyght Paulus gedaan te hebben 2 *Cor.* 2. 4. *Want ick hebbe u lieden uyt vele verdruckinge, ende benawtheyt des herten met vele tranen geschreven, niet op dat ghy soudt bedroeft worden, maar op dat ghy de liefde soudt verstaan, die ick overvloedelick tot u hebbe.*

XI. 3. Sy moet gekonfijt worden met gemakkelickheyt en sachtsinnigheyt, *Gal.* 6. 1. Leest Antw. VII. en 2 *Tim.* 2. 25. *Met sachtmoedigheyt onderwijsende de gene, die tegen staan; of haar Godt t'eeniger tijt bekeeringe gave tot erkentenisse der waarheyt.*

XII. Sy moet versterkt worden met volhardinge, 2 *Pet.* 1. 13. *Ick achte, het recht te zijn, so langhe ick in desen tabernakel ben, dat ick u opwecke door*

verma-

vermaninge. Soo dikwils en lange is een Broeder te vermanen, terwijle daar uyt eenige vrucht gehoopt kan worden.

Vijfde Vraag. Hoe de bestraffing moet opgenoomen worden?

XIII. Antw. 1. In liefde en heylige achtinghe, 1 *Thess*. 5. 13. *Achtse*, die u vermanen, *seer veel in liefde, om haares wercks wille*.

XIV. 2. Met nedrigheyt, *Hebr*. 13. 22. *Ick bidde u, broeders, verdraagt het woort deser vermaninge*.

XV. 3. Met vrucht van godzaligheyt: alzo dat de bestraffinge ons altoos behoort te strecken, ofte tot geneezinge (*Jama*), ofte tot voorhoede (*Prophylakteerion*), ofte ten minste tot getuygenisse (*diamartyrian*).

Het X. Hooft-stuk.

Van de gemeenschap met de Sonden van andere menschen.

EERSTE Vraag. Welcke lieden ghemeenschap hebben met de sonden van andere menschen?

I. Antw. 1. Alle de gene, die recht aan tot die zonden mede wercken. Want een versellende of meegaande oorzaak, dewijl sy hare kracht in 't gemeyn mee toebrengt om de zonde voor te brengen, en kan niet anders dan met de zelve zonden gemeenschap hebben, beyde in misdaad ende in schuldigheyt. Hier uyt volght, 1. dat wie de sonde beveelt ofte aanraadt om te doen, der sonde deelachtigh is, vermits hy en het willen heeft, 't geen voor Godt so veel is als doen; ende hy oock een ander willende en gaande maackt, ende is alzo een Stichter der zonde, als blijkt in de volgende exempelen. 2 *Sam*. 13. 28. *Absalom gebood sijne jongens seggende: Letter nu op, als Amnons herte vrolick is van den Wijn, ende ick tot u lieden sal seggen, Slaat Amnon, dan sult ghy hem dooden, en vreest niet; is 't niet om dat ick het u gheboden hebbe? zijt sterck ende weest dapper*. Jerobeam stelde twee gouden kalveren het eene tot Dan ende het ander tot Bethel, Ende 1 *Kon*. 12. 30. en 13. 34. *Dese sake werdt tot sonde: want het volck ginck henen voor het eene tot Dan toe. Ende hy wert in dese sake den huyse Ierobeams tot sonde*. Hy heeft Israel tot sonde verleydt. *Ier*. 28. 16. *So seydt de Heere* tot den valschen Propheet Hanania: *Siet ick sal u wechwerpen van den aartbodem; dit jaar sult ghy sterven, om dat ghy eenen afval gesprooken hebt tegen den Heere*. 2. Niet alleen de Auteurs, maar ook de Dienaars van zonden, met dezelve gemeenschap hebben. Want nademaal sy daartoe helpende en bedienende oorzaken zijn, en der zonde eenige kragt mee-deelen, hebben sy ook met dezelve zonde regelrechte gemeenschap, *Ies*. 10. 1. *Wee den genen, die ongerechtige insettingen insetten, ende den Schrijvers die moeyte voorschrijven*. 1 *Sam*. 22. 17, 18. *De Koninck Saul seyde tot de trauwanten, doodet de Priesters des Heeren; Doch sy wowden hare hant niet uyt steecken, om aan te vallen op de Priesters des Heeren*.

Doe

Doe seyde de Koninck tot Doëg, Wendt ghy u, en valt aan op de Priesters: doe wendde sich Doëg de Edomiter, ende hy viel aan op de Priesters, ende doodde ten dien daghe vijf ende tachtentig mannen, die den linnen lijfrok droegen. Niet tegenstaande welck bevel David Doëgs godloosheyt bestraft, *Psal.* 52. De straffe den dienaars der sonde overgekomen, is een bewijs van hare schult, 2 *Kon.* 1. 9. 10, 11, 12. Ahasias twee Hooft-mannen met haar vijftigen, gesonden om Elias met gewelt tot hem te brengen, worden met vier uyt den hemel verslonden. Ende *Matt.* 28. 4. *Uyt vreese van hem,* namelick den Engel des Heeren, die den steen van de deure des grafs hadde afgewentelt, *zijn de wachters seer verschrickt geworden, ende wierden als dooden.* Ende *Hand.* 12. 18, 19. *Als het dach was geworden, was daar geen kleyne beroerte onder de krijgs-knechten, wat doch Petro mochte geschiedt zijn;* die door eenen Engel uyt de gevanckenisse geleydt was. *Ende als Herodes hem gesocht hadde ende niet en vondt, ende de wachters rechtelick ondervraaght hadde, geboodt hy, dat se wechgeleydt souden worden.*

II. 2. Alle die by omwech mede wercken, dat is, die yetwes na te laten doen, of te doen nalaten, waar uyt de zonde volgt. Want by zedelijke duydinge oock sulck een geseght wordt oorzaak van zonde, wie de schuldige naerstigheyt niet aen en wendt om haar te verhoeden en te beletten, De Heere seyde tot Samuel van Eli, 1 *Sam.* 3. 13. *Ick hebbe hem te kennen gegeven, dat ick sijn huys richten sal tot in eeuwicheyt, om der ongerechtigheyt wille, die hy geweten heeft: want als sijne Soonen sich hebben vervloeckt gemaackt, so en heeft hy se niet eens suur aangesien.* Ende *Ezech.* 33. 6, 8. *Wanneer de wachter het swaert siet komen, ende en blaast niet met de basuyne so dat het volck niet en is gewaarschowt; ende het swaert komt, ende neemt eene siele uyt hen wech: die is wel in sijne ongerechtigheyt wechgenomen, maar sijn bloedt sal ick van de handt des wachters eysschen. Als ick tot den godtloosen segge ô godtloose, ghy sult den doot sterven, ende ghy en spreeckt niet, om den godloosen van synen wech af temanen; die godloose sal in sijne ongerechtigheyt sterven, maar sijn bloedt sal ick van uwe handt eysschen.* Paulus verschoont sich van dese sonde, seggende, *Hand.* 20. 26, 27. *Daarom betuyge ick u lieden op desen huydigen dach, dat ick reyn ben van het bloet van u allen. Want ick en hebbe niet achtergehouden, dat ick u niet en soude verkondight hebben alle den raad Godes.*

III. Met deze zonde worden meest besmet Predikers, Overheden, Ouders, Huysheeren, Meesters, als sy het Ampt niet doen om zonden in den gene voor te komen, die hunne trouwe anbevoolen zijn.

IV. 3. Alle die de sonde nu begaan met hun toestemminge goed keuren, *Rom.* 1. 32. *Dewelcke daar sy het regt Gods weten (namelick dat de gene die sulcke dingen doen, des doots waerdich zijn) niet alleen deselve en doen, maar oock mede een welgevallen hebben in de gene die se doen.* Want wie de daad prijst en looft, die wijst aan, dat sijn wille vaerdich en bereydt is, om 't zelfde te doen, of ten minsten om des zelfdes uytwerkinge te raden, als het van doen en gelegenheyt ware. Hy is meede bewarende, beschermende en voorderende oorzaak van de nu begane zonde. Tot dese goedkeurende toestemminge oock behoort, wanneer men sijn plicht niet waar en neemt in het hervormen

ende

ende verbeteren van den sondigen mensche. 1 *Cor.* 5. 2, 6. *Zijt ghy noch opgeblasen, ende en hebt niet veel meer leedt gedragen, op dat hy uyt het midden van u wechgedaan worde, die dese daat begaan heeft? Uw' roem en is niet goet. En weet ghy niet, dat een weynich suurdeessems het gehele deegh suur maackt?* So dat wy niet alleen met hulp, ansprake, en quaat exempel, maar ook met stilzwijgentheyt en verhelinge of oog-luykinge met anderer sonden gemeenschap konnen hebben.

V. In dit slag mede, niet zelden zondigen de Predikers, (Ezechiel 13: 18.) die Kussens nayen onder de Ellebogen der zondaren en hun vrede prediken; en alle Oversten, die door te veelvowdige ooghluyckinge en toegevinge ontveynzen, of al te makkelik gade slaan op hun misdrijven, die onder hare sorge staan; en ook sy alle, welcke de broederlijke bestraffinge zonder gerechtige oorzake nalaten.

VI. Uyt die beginselen kan lichtelik ontvouwen worden, hoe als een persoon openbaarlick sondight, ende vele worden gestraft, sy evenwel niet om vreemde zonden gestraft worden, maar om eygene, namelik die (dikmalen) door welcke sy eenige gemeenschap hebben met vreemde sonden. Op deze wijs een zeker Man uyt de onzen (*a*) heyliglik en geleerdelik toont, dat *Judas* de *Machabeer* en de Joden, 2 *Mach*. 12. 43. niet voor de zonden der dooden offerande gedaan hebben (gelijck de Papisten wel wenschten dat geschiedt waren) maar voor hun eygene ende der overgebleevener zonde, die sy uyt bezoedelinge der gener die gestorven waren angehaalt hadden, en misschien met recht konden oordeelen, dat sy'er de oorsaack van waren. Want niemandt (eygentlik te spreeken) om vreemde zonden gestraft wort; gelijk niemand van vreemde maar van eygen ziekte sterft. Maar gelijk de menschen dikwils hunne eygene ziekten uyt vreemde anhalen (veel dingen 't Lichaem schaen, door overgaen) alzo in die ziekten der gemoederen, de lieden hunne zonde ook anhalen uyt vreemde.

VII. Daar uyt mee de geloovigen onderricht worden tot een dieper verootmoedinge in belijdenisse van dit slag van zonden. Dusdanig godvruchtig formulier van belijdenis voorgestelt wordt door Willem van Parijs, 't welck dese leere verklaren sal: *Heere myn Godt, wat quaat isser, waar an ick niet schuldig ben, of dat betrachtende met de daat, of dat willende betrachten? en dit in my zelf, en door my zelf; ofte in een ander, mits willende en toestemmende op dat hy het begaan zoude; ofte prijzende het quaad zelf; ofte hem vleyende, die dat begaan hadde; ofte hem niet berispende, daar dit tot my ampts-weegen behoorde; ofte geen medelijden hebbende met den sondaar self; ofte het gheen slimmer is, my verblijdende over een anders zonde; ofte ganschelick geen gå slaande, het geen de zwaarste ontrouwigheyt tegens dy was. Want 't en konde my niet veroorloft wezen, een van uwe Schaepen te zien verloren gaan, en van de helsche Wolven op-geslokt worden, ende niet hoeveel ick vermochte te wederstaan. In gelijken verdoemenisse ook erken ick my te zijn, angaende 't goede. Want wat goed isser, dat ik in my niet uytgebluscht en heb, oft in een ander niet vervolght en heb, verhinderende op dat het niet en geschiede, ofte beknibbelende nu gedaan zijnde, ofte het latende uytgeblust worden, ofte bly zijnde indien het in hem uytgeblust wiert? Heere der barmhertigheyt, hoe veel goederen zijn'er vergaan,*

(*a*) De H. Rainold in de straffe, der verborge Boecken, voorl. 158.

dat

dat ik of verzorgde op dat sy 'er niet waren, ofte niet en hielp op dat sy 'er waren, ofte die niet en voedde, ofte die mijn hulp ontrok? Ik heb ook tegen hen gezondigt Heere Godt, of my niet verheugende met die, ofte dy, van wien sy quamen, geen dank hebbende voor die.

Tweede Vraag. Of men om eens anders zonde mag bly zijn, of daar uyt genugte nemen?

VIII. Antw. Over zonde, soo verre het zonde is, mag men noyt blijde zijn, maar wel soo verre het van Godt gewendt wordt tot geleegenheyt van eenig goed: gelijk indien ymand te voren hoovaerdig of laat-dunkend geweest zy, doch na eenigen val bet bezint, zediger handele; indien na eenige ongeregelde boosdaad een goede Wet gegeeven werde, die anders zou na gebleeven zijn. Desgelijcks siet *Phil.* 1. 15, 16, 17, 18. *Sommige predicken oock wel Christum door nijdt ende twist, maar sommige oock door goetwilligheyt. d'Eene verkondigen wel Christum uyt twistinge, niet suyverlick, meynende mijne banden verdruckinge toe te brengen. Doch dese uyt liefde, dewijle sy weten, dat ick tot verantwoordinge des Euangeliums gesett ben. Wat dan? nochtans wordt Christus op allerley wijse, het zy onder een decksel, het zy in der waarheyt verkondight: ende daar in verblijde ick my, ja ick sal my oock verblijden.*

Derde Vraag. Oft geoorloft zy anderer zonden te misbruyken?

IX. Antw. Wanneer eenige noot dringt, ist geoorloft, wanneer wy alleenlick de zonden, die we misbruyken, niet en koesteren. Alzo *Jacob*, als hy angenomen heeft *Labans* Eet-zweeringe, by valsche Goden zweerende, heeft *Labans* zonde misbruykt zonder sijne zonde, *Gen.* 31. 53. Also lesen wy *Jer.* 41. 8. Dat tien onnozele Menschen, Ismaëls roof-gierigheyt misbruykten, dat hy haer niet en doodde. Ende soo is 't dat veel lieden door noot gedwongen, eerlik misbruyken de onbillikheyt der Lombardiers.

Het XI. Hooft-stuk.

Van een goed Voor-beeld, en Ergernis.

EERSTE Vraag. Wie gehouden zijn anderen een goed exempel of voor-beeld te geven?

I. Antw. 1. Dit behoort tot alle godvruchtigen, in opzicht van alle menschen dien hun leven kan bekent worden. 1. Om dat alle menschen door hunne wercken Godt moeten verheerliken, 1. *Pet.* 2. 12. *Houdt uwen wandel eerlik onder de Heydenen: op dat in 't gene sy qualick van u spreeken, als van quaatdoeners, sy uyt de goede wercken, die sy in u sien, Godt verheerlicken mogen in den dagh der besoeckinge.* 2 Om datter niemand is of hy kan yetwes in sijn leven betoonen, waar door andere in godvruchtigheyd of gevordert of bevestigt werden. Want uyt anschouwinge eener Miere konnen de Menschen gesticht worden, Spr. 6. 6. *Gaat tot de miere, ghy luyaart: Siet hare wegen, wort wijs.* 3. Om dat ieder een in sijne stant plaetse en beroep sonderlinge gele-

gentheyt

gentheyt heeft yets te betrachten, 't geen andere by gelijken voorval moeten navolgen, *Spr.* 2. 20. *Op dat ghy wandelt op den wech der goeden ende houdt de paden der rechtvaerdigen. Ps.* 34. 4. *Maakt den Heere met my groot, ende laat ons sijnen naam te samen verhoogen.*

II. 2. Voornemelik nochtans dese plicht hun op lecht, die ofte in ouderdom, ofte in gaven, ofte in ampt anderen te boven gaan, *Tit.* 2. 4, 7. *De Owde vrouwen dat sy de jonge leeren voorsichtigh te zijn, hare Mannen en Kinderen lief te hebben. Betoont u selven in alles een voorbeelt van goede wercken.* 1 *Tim.* 4. 12. *Niemand en verachte uwe jonckheyt; maar zijt een voorbeelt der gelovigen in den woorde, in wandel, in liefde, in den geest, in gelove, in reynigheyt.* 2 *Thess.* 3. 9. *Niet dat wy de macht niet en hebben*, te weten om onderhoudt van u te nemen, *maar op dat wy ons selve nu geven souden tot een voorbeelt om ons na te volgen.* Dit moeten de owde, begaafde en beampte lieden allermeest doen, 1. Vermits *wien veel gegeven is, van hem veel afgeeyst sal worden*, *Luc.* 12. 48. 2. Vermits hoe meer ymandt uytsteekt, zo veel meer hy anzienlik en min verborgen is, gelijck Jesus seyde tot de Leeraars, *Matt.* 5. 14. *Ghy zijt het licht der werelt; een stadt boven op eenen bergh liggende en kan niet verborgen zijn.* 3. Vermits sy, die in haar order voor anderen gestelt worden, met voorgaan oock anderen den rechten wech moeten toonen. Welcken lof Paulus geeft, 1 *Thess.* 1. 6, 7, 8. *Ghy zijt onse navolgers geworden ende des Heeren, het woort aangenomen hebbende in vele verdruckinge, met blijdtschap des heyligen geests. Alsoo dat ghy voorbeelden geworden zijt allen den gelovigen in Macedonien ende Achajen. Want van u is het woort des Heeren luydtbaar geworden niet alleen in Macedonien ende Achajen, maar oock in alle plaatsen is uw gelove, dat ghy op Godt hebt, uytgegaan.* 4. Vermits de leegste aen de hoogsten pleegen te hangen, en zich na hunnen voorgang te schikken, *Spr.* 29. 12. *Een heerscher, die op leugentale acht geeft, alle sijne dienaars zijn godtloos.*

Tweede Vraag. Of onze goede wercken vlijtelik anderen moeten bekent gemaakt worden, op dat sy hun ten exempel zijn?

III. Antw. 1. Sommige goede wercken zijn openbaar, andere heymelik: De heymelicke ordinaris van ons zelfs niet moeten verkondigt worden, gemerkt dit vryery van ydele eere zou zijn, *Matt.* 6. 1, 2. *Hebt acht, dat ghy uwe aelmoesse niet en doet voor de menschen, om van haar gesien te worden; anders so en hebt ghy geenen loon by uwen Vader, die in de hemelen is. Wanneer ghy dan aalmoesse doet, soo en laat voor u niet trompetten, gelijck de geveynsde in de Synagogen ende op de straten doen, op datse van de menschen geëert mogen worden: Voorwaar segge ick u, sy hebben haren loon wech; en de rest.* Lijkewel openbare wercken, dewijl sy uyt hun gesteltheyt anderen bekent worden, konnen, en al te met ook moeten zedelik en omzichtelik anderen vertegenwoordicht worden.

IV. 2. Vertegenwoordiging van een goed werk, het zy van wat slag, indien wy daar in onze eygen eere als het eynde beoogen, niet te prijzen is, maar hoe ver sy tot Gods heerlikheyt en anderer stichtinge doet, en kan niet mispreezen worden.

Derde Vraag. Of alle ergernis zonde zy?

V. Antw.

V. Antw. 1. In alle ergernisse nootsakelick eenige sonden is: angezien sy altoos tot des Naestes geestelike val en nadeel streckt.

VI. 3. Daar kan evenwel een lijdelike of genomen ergernis wezen, zonder misdaad des werkende: gelijck wanneer eenes daad den andere geleegentheyt tot zondigen is, buyten toeleg des daders en gestaltenisse des daads. En kan 'er een dadelijke of gegeven ergernis wezen, zonder eens anders zonde, wien die ergernis betreft. Gelijck wanneer iemandt, hoeveel in hem is, met sijn daad den andere tot zondigen anleydt, en d'ander nochtans zik tot zondigen niet en laat verleyden.

Vierde Vraag. Of ergernis een byzondere zonde zy?

VII. Antw. 1. Het is een byzondere en t'enemaal Duivelse zonde, wanneer men voor heeft sijnes naestes verderf en ondergang. Want dit een byzonder onderscheyd is makende een zonde, die nawliks valt in ymand, behalven in den Duivel zelf.

VIII. 2. Ook is sy bezonder, wanneer dat feyt, waar uyt de Naeste geergert wordt, niet heeft waar van het quaad zy, dan uyt des Naestes val, waar toe een ander gehouden was geen gelegentheyt te geven. Want door dat onderscheyd zodanige daad eerstelik in zich selven quaadt gemaackt, ende also tot sekere soorte van sonde bepaalt wort.

IX. 3. In andere zonden reden van ergernis alleen is een omstandigheyt, gestelt tegen die liefde, welcke allenthalven in ygelik deel onzer verkeeringe met den Naeste vereyst wordt. Met deze omstandigheyt openbaare zonden niet verandert noch vermenigvuldigt worden, maar alleenlik verzwaart.

Vijfde Vraag. Of men leven konne zonder ergernis?

X. Antw. Een geloovige door Gods genade so kan leven, dat hy vry zy van lijdelicke ergernis; dewijl hy Godt zo vastelik ankleeven kan, dat hy door het doen van anderen nooyt van goed ten quade overdwarscht werde. Hy kan ook vry leven van dadelike ergernis, hoewel niet van alle zonde: om dat de gemeyne zwakheden van alle gelovigen, wanneer men haar niet toe en geeft, in zich selven geen bequaamheyt hebben om anderen tot sonde te vervoeren.

Zeste Vraag. Welcke regelen zijn waar te nemen op dat wy geen ergernisse geven?

XI. Antw. 1. Om ergernis te mijden geen zonde immermeer moet toegelaten worden, hoewel sy gering konne schijnen. Want dit niet anders en waare, dan dat ick zondigen zou, op dat een ander niet zondigde; dan *quaad doen, op datter goed uyt volge:* tegen de leere des Apostels, *Rom* 3. 8. Hierom geen schult met schult geboet magh worden: gelijk dee de *Gibeonitische* oude Man in de zake des *Levijts*, *Richt.* 19. 24. Seggende tot de Benjamiten, *Siet mijne dochter*, *die maaghd is*, *ende sijn*, des Levijts *bywijf*, *die sal ick nu uytbrengen, dat ghy die schendet*, *ende haer doet*, *dat goedt is in uwe oogen: maar aan desen man en doet sulcken dwasen dinck niet.* En *Lot* in de zake der Engelen, *Gen.* 19. 8. *Siet doch*, *ick hebbe twee dochteren*, *die gheenen man bekent en hebben*, *ick salse tot u uytbrengen*, *ende doet haar also 't goed is in uwe oogen; alleenlick en doet dese mannen niets.*

XII. 2. Niet dat goed ofte geoorloft is, en moet nagelaten worden om

een

een genomen ergernis van Menschen, die een Phariseeus verstant hebben, *Matt.* 15. 12, 13, 14. *Doe quamen sijne discipelen tot hem, ende seyden tot hem: Weet ghy wel, dat de Phariseën dese reden hoorende, geërgert zijn geweest? Maar hy antwoordende seyde, Alle plante, die mijn hemelsche Vader niet geplantt en heeft, sal uytgeroeyt worden. Laatse varen, sy zijn blinde leydtslieden der blinden. Indien nu de blinde den blinden leydt, soo sullen sy beyde in de gracht vallen.*

XIII. 3. Om de ergernisse der kleyn-gelovigen te mijden, alle dingen te doen ofte na te laten zijn, die buyten zonde konnen gedaan of nagelaten worden. Dit is de verbintenis der Liefde, 1 *Cor.* 8. 13. *Indien de spijse mijnen broeder ergert, so en sal ick in eeuwicheyt geen vleesch eten, op dat ick mijnen broeder niet en ergere.*

XIV. 4. Voor kleyn-gelovigen zijn sy te houden, die omtrent onze vryigheyt niet genoegsaem onderwesen zijn, 1 *Cor.* 8. 7. *Doch in allen en is de kennisse niet: maar sommige met een Conscientie des afgodts tot noch toe eten als yet, dat den afgoden geoffert is: ende hare Conscientie swack zijnde wordt bevleckt.*

XV. 5. Sy alle en zijn niet genoegsaem onderwezen, wien gerechtige reden van ons doen gegeven wordt. Want 't geschieden kan, dat sommige de gegeven reden niet vatten konnen, die over zulx, schoon hen reden gegeven is, als noch voor kleyngelovigen te houden zijn.

XVI. 6. Geen menschelik gezag kan wegnemen de gedaante van ergernis van 't geene anders ergernis zijn zou, of de gedaante van zonde van gegeven ergernis. Want geen Mensch en kan over onse liefde en Conscientien heerschappye voeren, nochte en kan iemandt het perijkel van gegeven ergernisse maken.

XVII. 7. Niet en isser zulk een gevaar van anstoot in menschelicke vonden te verzuymen, hoedanig d'Apostel anwijst eertijts geweest te zijn in de Ceremonien der Wet weg te werpen. Want men magh sulcken conscientie van geen menschelicke vonden hebben, hoedanig de Joden hadden van de instellingen Gods.

XVII. 8. Egeen zodanige verwartheyt kan 'er voorvallen, dat het een godvruchtig Mensche nootzakelik is, 't zy hy dit of dat doe ofte niet en doe, anstoot te geven.

Zevende Vraag. Welcke regelen waar te nemen zijn, op dat wy geen ergernisse nemen?

XIX. Antw. 1. Wy moeten ons omsichtelick wachten, dat wy niet hangen an Menschen, al zijn zy noch zoo volmaakt, ofte dat wy hen in te groote achtinge houden, zo dat door hun struykelinge, val, ofte bezwijkinge, onze herten te zeer zouden ontstelt worden. Waar toe dan te richten zijn onze over-denckingen van zwaare zonden, in welcke vervallen zijn niet alleen sy, die scheenen ende niet geweest en zijn, maar ook geweest zijn uytsteekende Dienaren Gods, gelijk *David*, *Salomon*, *Petrus*, en andere.

XX. 2. Het is een verdoemelijke en grouwelijcke verkeertheyt van oordeel, daar door veel menschen om sommiger struyckelinge ende val, ofte om de ontdeckinge van sommiger huychelye, anderen gelijke belijdenis doende, daarom

voor

voor huychelaars pleegen uyt te roepen. Waut dit t'enemaal is den Duyvel (lasteraar) navolgen in de godvruchtigen te beschuldigen, ende met onrechtveerdig vermoeden te bezwaren, *Job* 1. 11. De Satan seyde tot den Heere van Job, *Streckt nu doch u handt uyt, ende tast aan alles wat hy heeft; soo hy u niet in uw aangesichte en sal segenen.*

XXI 3. Hoewel het helpt, dat men staa in de voetstappen van godvruchtige lieden, en is dit echter niet met een blinde navolginge te doen, maar met die bescheydene voorhoede; gelijk sy Christus regel navolgen, 1 *Cor.* 11 1. *Weest mijne navolgers, gelijckerwijs oock ick Christi.*

XXII. 4. Menichmaal moetmen dencken en herdencken, hoe onwaerdigh het zy, om dezes Werelts hope ofte vreeze af te staan, ofte ook af te wijken van den rechten wech.

XXIII. 5. By alle geleegenheyt moet men sich selven wederom in geheugenisse brengen, dat ergernissen ons ten dien eynde van Godt voor geworpen worden op dat hy daar door onze getrouwigheyt en stantvastigheyt beproeve, *Deut.* 13. 3. *De Heere uwe Godt versoeckt u lieden, om te weten of ghy den Heere uwen Godt liefhebt met uw gansche herte ende met uwe gansche siele.*

Het XII. Hooft-stuk.

Van de Scheuringe.

EERSTE Vraag. Wat is een Scheuring?

1. Antw. Scheuring gezegt wort van scheuren, ende is een afsnijding, schending, afzondering, ofte ontbinding dier vereeniginge, welcke onder Christenen moet onderhouden worden. Vermits nu deze afsnijding meest voltrocken wort en blijkt in de schuldige Kerkelijke gemeenschap te weygeren, over zulx die scheyding, door zonderlinge toe-eygeninghe, recht een scheuring geheeten wordt.

Tweede Vraag. Of en hoe scheuring verschilt van Ketterye?

II. Antw. Scheuring hoe ver sy in 't gemeyn beduydt alle verdoemelicke tweedracht in de Kerke, behelst ook Ketterye, en worden die woorden in een en dezelve zin gebruykt, 1 *Cor.* 11. 18, 19. *Want eerstelik, als ghy te samen komt in de Gemeynte, soo hoore ick datter scheuringen zijn onder u; ende ick geloove het ten deele. Want daar moeten oock Ketterijen onder u zijn, op dat de gene, die oprecht zijn, openbaar mogen worden onder u.* Eygentlik nochtans worden sy daar in onderscheyden, dat Kettery tegens het Geloof, en scheuring tegens de liefde gesteld wordt; Kettery zy in een verkeert leerstuk, maar scheuring in de daad van een verkeerde scheydinge; alzo dat ymand kan een Ketter wezen, en geen scheur-maker, gelijk indien hy een Geloofs Artijkel ontkennende, wilt der Gemeente anhangen, die het waare Geloof belijdt; ende kan een scheur-maker wezen, die geen Ketter is, gelijk indien ymand alle

Geloofs

Geloofs Artijkelen aenneemende, efter met de waare Kerke in godvruchtige pleegingen geen gemeynschap hebben wilt. Zodanig onderscheid van den Apostel bediet wort, *Gal.* 5. 20. verhalende onder de wercken des vleesches, *tweedracht*, *Ketteryen*.

Derde Vraag. Of alle scheuring zonde zy?

III. Antw. 1. Eygentlik genaamde scheuring een zeer zwaare zonde is, 1. Om dat sy strijdt tegens de liefde des Naestes, ende hem van het geestelike goed berooft. 2. Sy strijdt tegen de stichtinge des genes, die de scheydinge maakt, hoe ver hy zik zelf berooft van de gemeenschap in 't geestelike goed. 3. Sy gaat tegens Christus Eere, hoe ver sy op haar wijze de eenigheyt sijns verborgen Ligchaams wegh neemt. 4. Sy baant den wech tot Ketterye en afzondering van Christus.

IV. 2. Echter wel af-wijking ook van de waare Kerke al te met geoorloft en nootwendig is. 1. Indien men in haare gemeenschap niet konne blijven zonder gemeenschap aan zonden. 2. Indien 'er een blijkelick perijkel van verleydinge is. 3. Indien men door onder-druckinge en vervolginge gedwongen werde af te wijken

. V. 3. Maar een gansche af-wijking, met een onbepaalde opzegginge of verwerpinge van alle gemeenschap, en kan niet oorlofdelik jegens de ware Kerke gedaan worden: maar alleenlik een stuks-wijze, hoe ver gemeenschap niet en kan geoeffent worden zonder zonde.

Vierde Vraag. Of de scheur-makers zijn leden der Kerke?

VI. Antw. Scheuring, voor zo veel van de Kerke scheydt, voor hoe veel sy de gemeenschap op segt. Deswegen indien 1. scheyding alleen van zommige zekere pleegingen ofte Personen geschiedt, hoewel het een scheursiecke scheyding is, en scheydt nochtans straks van de Kerke niet.

VII. 2. Indien de scheyding van een of meer bysonder Kercken gedaan wort, konnen sy echter leden van andere Kerken blijven: wanneer namelik de oorzaak van af-zonderinge andere Kerken niet gemeyn en is met die, van welkken sy afgesondert worden.

VIII. 3. Indien de afscheyding hartneckelick geschiedt, of van alle waare Kerken, ofte van eene om aller gemeyne zake, als dan zulcke scheur-makers (schoon het gebeuren kan, dat sy het geloof behoudende, ledematen der algemeene Kerke zijn) nochtans voor zichtbare leden der Kerke niet konnen gehouden worden,

Vijfde Vraag. Hoe verre de Scheur-makers moeten gemijdt worden?

IX. Antw. Ten minste zo verre, dat uyt ons gezelschap noch sy in hunne scheuringe versterkt worden, noch wy in de zelve gemeenschap hebben, noch dat wy entelik anderen tot goed-keuringe der scheuringe aan en locken.

Zeste Vraag. Of een tweespaltige en afgescheurde Kerk voor een ware Kerke te houden zy?

X. Antw. Terwijl sy het ware Geloof behoudt, isse voor een Kerke te houden, ende alzo moeten de dingen, die in haar Kerkelik betracht worden, nopende het wezen, bondig en vast geacht worden: maar om dat sy tweespaltich en afgescheurt is, dierhalven niet te houden is voor een wettige en prijzelijke Kerke.

Het

Het XIII. Hooft-stuk.

Van de Eere des Naestes.

EERSTE Vraag. Wat de eer zy, die den Naeste toekomt?

I. Antw. 1. Eer in haar gemeyn begrip, beteekent zekere betuyginge van eenige uyt-muntentheyt en voortreflikheyt. En gemerkt die betuyging voor de Menschen niet gedaan en wordt, dan door uyterlicke teekenen van woorden en daden, daarom in het gewoonlik gebruyk de uyterlicke teekenen van uytmuntentheyt met dat woort beteekent worden; gelijk mede in de Schriftuur zelve, *Levit.* 19. 32. *Voor den grauwen haire sult ghy op staan, ende sult het aangesichte des Owden vereeren.* 1 *Pet.* 3. 6. *Gelijck Sara Abraham gehoorsaam geweest is, hem noemende Heere.*

II. 2. Overmits nochtans deze uyterlike betuyging, die in woorden en daden bezig is, (indien het geen veynzing en ydele Mommeryen is, hoedanige verbootzing nu by de meesten de stee en naam van Eere gegreepen heeft) in zich selve een evendrachtich oordeel en innige toegedaanheyt insluyt, in welke ook zekere betuyging voor Godt is, daerom steunt de pligt van eere voornemelik op een innige erkentenis van eenige waerdye en uytbundigheyt, *Levit.* 19. 3. *Een ieder sal sijne Moeder ende sijnen Vader vreesen. Rom.* 13. 5, 7, 10. *Daarom is het nodich onderworpen te zijn, niet alleenlik om der straffe, maar oock om der Conscientie wille. Soo geeft dan een iegelick dat ghy schuldich zijt; vreese, dien gy de vreese: eere, dien gy de eere schuldig zijt.* Daar by ook liefde komen moet: *De liefde en doet den naasten geen quaat. So is dan de Liefde de vervullinghe der Wet.*

Twede Vraag. Wat Menschen de eere toekomt?

III. Antw. 1. Meest eygentlik en volkomelik worden sy eerwaerdig gezegt, die ons in waerdigheyt te boven gaan, gelijk Ouders, en diergelijcke, om dat den zulcken toekomt niet alleen eene hoochachting en onbepaalde betuyging der voortreflikheyt, welke in hun is, maar oock verklaaring der zelver door onderwerpinge en gedienstigheyt, voortkomende uyt bekentenisse van onse ongelijckheyt met haer.

IV. 2. Doch hebben wy evenwel het uytgedrukte woort Gods, dat alle Menschen te eeren zijn, 1 *Pet.* 2. 17. *Eert een iegelik.* 1. Vermits ymands uytmuntendheyt kan bemerkt worden niet alleenlik door sijne vergelijckinge met den genen die hem eert, dat hy te weten uyt-muntender zy dan hy die de eere doet, maar ook door vergelijkinge met anderen, en alzoo zijn wy eere schuldig ofte onze gelijcken ofte onze minderen, om dat sy anderen te booven gaan. 2. Vermits nauwlix ymand ghevonden wordt, in wien wy niet yetwes konnen merken, waar in hy ons overtreft, zoowe uyt nedrigheyt een oordeel vellen, *Phil.* 2. 3. *Door ootmoedigheyt achte de een den anderen uytnemender, dan hem selven.* 3. Vermits selfs de slechste luyden konnen zeker opzicht tot Godt hebben, ten anzien waar van sy te eeren zijn, *Marc.* 9. 41. *Want so wie u lieden eenen beker Waters sal geven te drincken in mijnen name, om*

dat

dat ghy Christi Discipelen zijt, voorwaar segge ick u, hy en sal sijnen loon geensins verliesen. 1 *Pet.* 3. 7. *Ghy mannen woonet by haar met verstant, den vrouwelicken vate, als het swackste, eere gevende, als die oock mede-erfgenamen der genade des levens met haar zijt; op dat uwe gebeden niet verhindert en worden. Ies.* 40. 29. *Hy*, de Heere, *geeft den moeden kracht, ende hy vermenighvuldight de sterckte dien die geene krachten en heeft.* 4. Vermits in allen ende een iegelick, die maar gemeenschap met ons hebben in de zelve nature, en vatzaam zijn der gemeenschap in de zelve genade, dat gene blijkt, het welcke hunne verachtinge niet toe en laat, ende alzoo eenige eere afvordert, *Iob.* 31. 13, 14, 15. *So ick versmaadt hebbe het regt mijns knechts of mijner dienstmaagd, als sy geschil hadden met my! Want wat soude ick doen, als Godt opstonde? ende hy besoeckinge dede, wat soude ick hem antwoorden? Heeft hy niet, die my in den buyk maackte, hem ook gemaackt? ende een ons in de baarmoeder bereydt? Matt.* 18. 6. *So wie een van dese kleyne die in my geloven, ergert, het ware hem nutter, dat een meulesteen, aen sijnen hals gehangen, ende dat hy versoncken ware in de diepte der zee.*

Tegenwerp. De godtvruchtige worden geleert den godloozen te verachten, *Psalm.* 15. 4. *In wiens oogen de verworpene veracht is.*

V. Oploss. 1. De Godlooze ganselik op de zelve wijze te verachten zijn, op welke sy te haten zijn; te weten onder die eygen gedaante, waar in sy godloos zijn. Sy en zijn dan niet te eeren, ofte om datse godloos zijn, ofte zoo dat hun godloosheyt door onze eere gevoedt, bevesticht of gewapent werde, *Spr.* 5. 9. *En geeft anderen*, namelick onkuysche vrouwen, *uwe eere niet. cap.* 6. 32, 33. *Die dat doet, plage ende schande sal hy vinden ende sijn smaat en sal niet uytgewischt worden.* Ende in 't gemeen, *cap.* 26. 1, 8. *Gelijck de sneeuw in de somer, ende gelijck de regen in den oogst; also en past den sot de eere niet, gelijck hy, die een edelgesteente in een slinger bindt; also is hy die den sot eere geeft.* Evenwel nochtans hoe verre de godlosen selfs yet goeds hebben, een gerechtig getuigenis van dien hun niet te weygeren is, volgends de vermaninge, 1 *Tim.* 6. 1. *De dienstknechten, So vele als'er onder het jock zijn, sullen hare Heeren alle eere waardich achten; op dat de name Gods en de Leere niet gelastert en worde.*

VI. Hierom sommige eer-teykenen die men haar anders eenvoudelick schuldich is, den selven om hunne ondeugendheit met recht konnen geweigert worden, 2 *Kon.* 3. 13, 14. *Elisa seyde tot den Koning Israëls: Wat hebbe ick met u te doen? gaat henen tot de Propheten uwes Vaders ende tot de Propheten uwer Moeder: So waarachtigh als de Heere der heyrscharen leeft, voor wiens aangesicht ick staa, soo ick niet het aangesicht Josaphats, des Konings van Juda, opname, ick en soude u niet aanschouwen, nochte u aansien.* 't Geen echter te verstaan is van merkelik ondeugenden, in welcken de oorsaken van eere door tegen gestelde schandelikheyt als overstolpt worden; ende met die matigheyt, dat een gemoed betoont werde gereedt om alle eere te bewijzen, indien de hinderpaal van godloosheyt geweert werde.

Derde Vraag. Of en hoe ver wy onze eygen eere moeten bezorgen?

VII. Antw. 1. Wereltlijke eer, indien sy in vergelijkinge komt met de eere

die

die van Godt te zoeken is, ganschelik moet veracht worden. Want, *Joh.* 5. 44. *Hoe kondt ghy geloven, die ghy eere van malckanderen neemt, ende de eere, die van Godt alleen is, niet en soeckt?* Dat verderft het gelove, *Joh.* 12. 42, 43. *Nochtans geloofden oack selfs vele uyt de oversten in hem: maar om der Phariseen wille en beleeden sy het niet, op dat sy uyt de Synagoge niet en souden geworpen worden. Want sy hadden de eere der menschen lief, meer dan de eere Gods. Maar, Rom.* 2. 29. *die is een Jode, die 't in 't verborgen is, ende de besnijdenis des herten, in den geest, niet in de letter is de besnijdenisse; wiens lof niet en is uyt de menschen, maar uyt Godt.*

VIII. Hierom 1. Om de eere dezes Werelts, geen zonde moet begaan worden.

IX. 2. Om de eere dezes Werelts, niet moeten goede wercken gedaan worden, *Matt.* 6. Siet boven cap. XI. Antw. III.

X. 2. Uyt zorge van bondige eere moet men zik onthouden van alle zonde, en voornemelick van die, de welke een zonderling merk van schandelijke onteeringe met zich brengt, 1 *Thess.* 4. 4. *Dat een iegelick van u wete sijn vat te besitten in heyligmakinge ende eere.* 1 *Cor.* 6. 18, 19. *Vliedt de hoererije: Alle sonde, die de mensche doet, is buyten het lichaam: maar die hoererije bedrijft, die sondigt tegen sijn eygen ligchaam. Of en weet ghy niet, dat u lieder lichaam een tempel is des Heyligen Geests, die in u is, dien ghy van Godt hebt, ende dat ghy uwes selfs niet en zijt? Spr.* 5. 9, *en* 6. 33. Leest Antw. V.

XI. 3. Alle dingen moeten wy benijveren, welkken Godt een waare en vaste eere toevoegt. In de H. Schriften de ware eere van Godt toegeleght en samen geheght wordt, 1. generalick aan de godvruchtigheyt jegens Godt, 1 *Sam.* 2. 30 *Die my eeren, sal ick eeren, Spreeckt de Heere. Spr.* 4. 8. *Verheftse*, de goddelicke wijsheyt, *ende sy sal u verhogen: sy sal u vereeren, als ghy haar omhelsen sult.* Roept de wijsheyt niet, *Spr.* 8. 18. *Rijkdom ende eere is by my; duurachtigh goed ende gerechtigheyt.* 2. Bysonderlick, aan die deelen der godvreezendheyt, welcke in de Werelt meest smadelik gehouden worden en met oneere samengevoeght gaan: hoedanig is, verbeteringe toe te laten, *Spr.* 13. 18. *Die de bestraffing waarneemt, sal geëert worden.* Sodanich is af te staan van twistinge, *Spr.* 20. 3. *'t Is eere voor een man, van twist af te blijven: maar een ieder dwaas sal der sich in mengen.*

Het XIV. Hooft-stuk.

Van het Geruchte.

EERSTE Vraag. Of en hoever een ygelik sijn eygen Geruchte bezorgen moet?

I. Antw. Een goed geruchte uyt sijn aart is een getuygenis van deugt, en een quaad Geruchte is getuygenis van ondeugt. Dat dan te wenschen en te zoeken is; doch dit te vlieden en te wachten. Het geruchte niet ganselik veracht kan worden, 't en zy ook de deugt veracht werde, *Spr.* 22. 1. *De naam is uytgelesener, dan groote rijckdom; de goede gunste, dan silver ende dan goudt. Pred.* 7. 1. *Beter is een goede name, dan goede olie.* Om die te verkrijgen,

verkrijgen, *Phil.* 4. 8. ***Broeders, al wat waarachtigh is, al wat eerlick is, al wat rechtvaerdigh is, al wat reyn is, al wat lieflick is, al wat wel luydt, so daar eenige deugt is, ende soo daar eenige lof is, dat selve bedenckt.*** 2 *Cor.* 8. 20, 21. ***Dit verhoedende dat ons niemandt moge lasteren: als die besorgen het gene eerlick is niet alleen voor den Heere, maar oock voor de menschen.***

II. Gelijk dan alle getuyghenis sijn gewichte van den getuyge krijgt, zoo mede een goed geruchte, by den goeden waarlix een goed geruchte is, ende meest te bezorgen staat, te weten om van loffelicke mannen gelooft te worden. 2 *Cor.* 8. 18. ***Wy hebben oock met hem***, namelick Titus, ***gesonden den broeder, die lof heeft in den Euangelio, door alle de Gemeynten.***

III. Allijkewel niet te verachten is het getuighenis van vreemden, die niet gansch goddeloos zijn, 1 *Tim.* 3. 7. ***Hy***, een Opsiender, ***moet oock een goed getuyghenisse hebben van de gene die buyten zijn, op dat hy niet en valle in smaatheyt, ende in den strick des duyvels.***

VI. Ook een goed geruchte, vermits het geen deugt en is, maar alleenlik een getuygenisse van deugt, altoos minder als de deugt en onse plight geacht moet worden. Dienende Godt, 2 *Cor.* 6. 8. ***Door eere ende oneere, door quaat geruchte ende goet geruchte, als verleyders ende nochtans waarachtige.*** Wy en moeten het geruchte niet paajen en goed maken met de deugt te verlaten.

V. Voorts is een goed geruchte te zoecken voor al in 't Herte en de conscientien der Menschen, liever dan in 't angezichte, 2 *Cor.* 4. 2. ***Wy hebben verworpen de bedekselen der schande, niet wandelende in arglisticheyt, noch het woort Gods vervalschende, maar door openbaringe der waarheyt ons selven aangenaam makende by alle conscientien der menschen, in de tegenwoordicheyt Gods.*** En 2 *Cor.* 5. 11, 12. ***Wy zijn Gode openbaar geworden, doch ick hope oock in uw conscientien geopenbaart te zijn. Want wy en prijsen ons selven u niet wederom aan, maar wy geven u oorzake van roem over ons, op dat ghy stoffe soudet hebben tegen de gene die in 't aangesicht roemen, ende niet in het herte.*** Ende uyt bondige wercken der deugt, meer dan uyt een konstige aanprijsinge onses selfs. 2 *Cor.* 3. 1, 2, 3. ***Beginnen wy ons selven u wederom aan te prijsen? Of behoeven wy oock, gelijck sommige, brieven van voorschrijvinge aan u? ofte brieven van voorschrijvinge van u? ghy lieden zijt onsen brief, geschreven in onse herten, bekent ende gelesen van alle menschen: als die openbaar zijt geworden, dat ghy een brief Christi zijt, ende door onsen dienst bereydt, die geschreven is niet met inckt, maar door den geest des levendigen Gods, niet in steenen tafelen, maar in vleeschen tafelen des herten.***

VI, Daar en boven een goed gerucht te zoeken en te beschermen is, niet om sich selven noch om onsent wille, als of wy anderen over ons selven meer geloofden dan ons selven; maar om de eere Gods. *Gal.* 1. 24. ***Sy verheerlickten Godt in my.*** 2 *Thess.* 1. 12. ***Op dat de naam onses Heeren Jesu Christi verheerlickt worde in u, ende ghy in hem, na de Genade onses Gods, ende des Heeren Iesu Christi.*** Ende op dat wy anderen door ons exempel ofte met onsen arbeydt meer vorderlik konnen zijn, 1 *Thess.* 1. 7. ***Also dat ghy voorbeelden geworden zijt allen den geloovigen in Macedonien ende Achajen.***

VII. Hierom moeten sy voor hun geruchte zonderbare zorge dragen, die

ampts-

amptshalven in zonderheyt geroepen worden, om Gods heerlikheyt en der Menschen zaligheyt te bevorderen, *Neh.* 6. 12, 13. *Want ick bemerkte, ende siet Godt ende hadde hem*, Semaja, *niet gesonden: maar hy sprack dese Prophetie tegen my, omdat Tobia ende Saneballat hem gehuurt hadden. Daarom was hy gehuurt op dat ick soude vreesen, ende also doen, ende sondigen; op dat sy yets souden hebben tot eenen quaden naam, op datse my souden hoonen.* Maar hoe schandelick sich droegen de sonen van Eli, wordt verhaalt 1 *Sam.* 2. 17, 22. 23, 24. *Alsoo was de sonde deser jongelingen seer groot voor het aangesichte des Heeren. Want de lieden verachteden het spijs-offer des Heeren. Doch Eli was seer oudt, ende hoorde al wat sijne sonen aan gansch Israël deeden, en dat sy sliepen by de wijven, die met hoopen samen quamen aan de deure der tente der samenkomste. Ende hy seyde tot hen, waarom doet ghy alsulcke dingen, dat ick dese uwe boose stucken hoore van desen gansche volcke. Niet mijne sonen: want dit en is geen goed geruchte, dat ick hoore, ghy maackt, dat het volck des Heeren overtreedt.* En 1 *Tim.* 3. 7. Antw. III.

VIII. Nochtans dit verschil waar te nemen is, dat minder zorg gedragen werde voor het geruchte omtrent dingen, welcke min doen ter heerlikheyt Gods, en grooter omtrent dingen, welcke meer daar op zien. Also *Paulus* verachtende het geruchte van Menslijke wetenschap en wel-spreekendheyt, verzorgde het geruchte van bondige kennisse Christi: 1 *Cor.* 2. 2, 4. *Want ick en hebbe niet voorgenomen yet te weten onder u, dan Jesum Christum ende dien gekruycight. Ende mijne reden ende mijne predikinge en was niet in beweghelicke woorden der menschelicke wijsheyt, maar in betooninge des geests ende der kracht.* Ende 2 *Cor.* 11, 6. *Indien ick oock slecht ben in woorden, nochtans en ben ick het niet in wetenschap: maar allesins zijn wy in alle dingen onder u openbaar geworden.* Desgelijks is hy meest bekommert geweest omtrent het geruchte van sijn roepinge, getrowheyt, en stantvastigheyt, 2 *Cor.* 1. 17, 18. *Als ick dan dit voorgenomen hebbe, hebbe ick lichtvaerdicheyt gebruykt? Ofte neeme ick het na den vleesche voor het gene ick voorneeme, op dat by my soude wesen ja ende neen? Doch Godt is getrouw, dat ons woort, het welcke tot u is geschiedt, niet en is geweest ja ende neen.* Nochte en wordt in der daad ymands gerucht eygentlik beleedigt daar mede, dat hy buyten verdienste en t'onrechte arm, on-edel, min geleert, wel-sprekend, ofte vernuftig gehouden werde: om dat het goed geruchte is een getuygenis van deugt, niet van rijkdom, Adel, ofte geleertheyt.

IX. Somtijts kan iemandt sijn onrechtveerdig wangeruchte met stilzwijgendheyt verdragen; te weten als'er geen bequame gelegenheyt gegeven wordt om met vrucht tegen te staan; en hoop is, dat het wangerucht van zelf daar na zo verdwijnen zal, dattet meer ten beste van anderen, als ten quade strekken zal, *Matt.* 27. 12, 13, 14. *Als hy*, Jesus, *van de Overpriesters ende de Owderlingen beschuldight wiert, en antwoordde hy niets. Doe seyde Pilatus tot hem, En hoort ghy niet, hoe vele saken sy tegen u getuygen? Maar hy en antwoordde hem niet op een eenich Woort, alsoo dat de stadthouder hem seer verwonderde.* Maar wie zonder zulken oorzaak sijn onrechtveerdighe quade naam verachteloost, met anderer ergernis, die en is niet zoo zeer lijdzaam te achten, als verquistig en wreed.

X. Wie hem zelf onteert, met zik een valsche schult op te leggen en

zondigt

zondigt niet alleen met tegen de waarheyt te liegen; maar ook tegen den naeste, hem ergernis gevende; en tegen zik zelve, dewijl hy zich berooft van het goedt, dat hem te bewaren stondt; en tegen Godt, wiens genade in dit deel geloochent word, en wiens naam misschien dus doende gelastert wordt. Daarom Job sijn onschult verdeedicht, *cap.* 27. 5. *'t Zy verre van my, dat ick u lieden rechtvaerdighen soude: tot dat ick den Geest sal gegeven hebben, en sal ick mijne oprechtigheyt van my niet wech doen.*

XI. Lijkewel kan men zik zelf eenichsins onteeren, mits een verborgen schult ondekkende, indien 't met reden geschiedt. By exempel, indien het in groote benautheyd gedaan werde om raad te eyssen, ofte droefheyt te verlichten; ofte zoo het noodich is, om eens anders groot ongerijf te vermijden.

Het XV. Hooft-stuk.

Van een Roekeloos Oordeel.

EERSTE Vraag. Wat een roekeloos Oordeel zy?

I. Antw. 1. Het is een waan ofte toe-stemming, angaende eens anders quaadheyt, zonder gerechtige reden.

II. 2. Het wordt een waning of toe-stemmingh geheeten, vermits een heymelik oordeel zijn kan in het gevoelen des ghemoets, zonder eenighe woorden ofte uytsprekinge vau 't gevoelen, dewelke in een openbaar oordeel daar altoos by wezen moet.

III. 3. Tot sijn voorwerpsel gestelt wordt eens anders quaatheyt, om dat alleen het quaad van schult het goed geruchte eygentlik wederstreeft. Nu wy zeggen in 't gemeyn de quaadheyt, gemerkt dit vonnis kan gedaan worden niet alleen van eenige daad, dat sy zonde is, maar ook van ymands staat, dat hy in den staat der zonde is, *Luc.* 19. 7. *Alle die 't sagen*, te weten dat Jesus tot Saccheus was ingegaan, *murmureerden, seggende, Hy is tot eenen sondigen man ingegaan om te herbergen.*

IV. 4. Het onderscheyd eygentlik gestelt wordt, in lichtveerdigheyt, oft ongenoegsaamheyt van redenen, op welcke het oordeel steunt: om welke reden het oordeel ook eygentlik roekeloos geheten wordt, dat, zo 't op vaste bewijzen steunde, zou voorzichtig ende rechtveerdig zijn. Doch deze redenen moeten niet alleen onder de zake zelve zijn, maar ook hem bekent wesen die het oordeel velt. Want een waar oordeel kan roekeloos wesen, gelijk een ware versekering kan leugen zijn.

V. 5. Nu het sijn lichte en ongenoegsame redenen te achten, welcke uyt een voorsichtige aanmerkinge van alle omstandigheden niet bequaam zijn om sulken toestemminge te baren, hoedanige men heeft. Want de redenen welcke te licht zijn, dan dat sy eenigen quaden waan van d'eene Mensche zouden diets maken, konnen zwaar en rechtveerdigh van een ander zijn. Welcke licht

zijn

zijn om d'eene quade meyninge diets te maken, konnen tot een andere zwaar zijn. Welcke licht zijn tot een vaste toestemminge, konnen rechtveerdig wesen tot een lichter toestemminge: of tot vermoeden, 't welk is een anritseling des ghemoets om toe te stemmen; ofte tot twijfelinge, waar door het gemoet in het midden hangt opgeschort, en tot geen van beide zijden helt, om toe of af te stemmen.

Tweede Vraag. Of en hoe een roekeloos Oordeel zonde is?

VI. Antw. 1. Het is een zonde van lichtveerdigheyt tegens de voorsichtigheyt.

VII. 2. Het wederstreeft tegen dat natuurlike beginsel van gerechtigheyt; 't geen ghy niet en wilt dat u geschiede, en zult ook een ander niet doen. Want niemand isser, die woude dat sijn Naeste roekelooslik van hem en sijne wercken oordeelde.

VIII. 3. Het vermindert des Naestes goed en wederstreeft sijn recht. Want yder een recht heeft tot een gansch goed geruchte, als tot een goed, 't welck in de gemoederen van andere lieden ter neer gestelt is, tot tijt en wijle hy zelf dat met sijn daden daar uyt wech genomen heeft.

IX. 4. Het baart des Naestes verachtinge, *Rom.* 14. 3, 10. *Die daar eet, en verachte hem niet, die niet en eet: ende die niet en eet, en oordeele hem niet die eet: want Godt heeft hem aangenomen: Maar ghy, wat oordeelt ghy uwen broeder? Of oock ghy, wat veracht ghy uwen broeder?* Waar door geschiedt, dat hy zonder oorzaak tot Ampten en weldaden onwaerdig gehouden wort.

X. 5. Het is een gebruyking van Gods oordeel en gezag, hoe ver het of oordeelt van verborgene en Gode alleen bekende dingen, ofte de Wet van oordeelen stelt, en niet ontfangt, dat Godt eygen is, *Rom.* 14. 4. *Wie zijt ghy, die eens anders huysknecht oordeelt? Hy staat ofte hy valt sijnen eygen Heere: doch hy sal vast gestelt worden: want Godt is machtig hem vast te stellen. Iac* 4. 11. 12. *Broeders, en spreeckt niet qualick van malckanderen. Die van sijnen broeder qualick spreeckt, ende sijnen broeder oordeelt, die spreeckt qualick van de Wet ende oordeelt de Wet. Indien ghy nu de wet oordeelt, so en zijt ghy gheen dader der Wet, maar een Rechter. Daar is een eenich Wetgever, die behouden kan ende verderven. Doch wie zijt ghy, die eenen anderen oordeelt?*

Derde Vraag. Wat onderscheyd van zonde isser in roekelooslik te oordeelen?

XI. Antw. 1. Een roekeloos oordeel al te met sijn oorsprongh heeft uyt eene eenvowdige dwalinge des verstants ofte onbedachtsaamheyt, waar door geschiedt, dat die bewijzen van quaad voor genoegsaam gehouden worden, die zodanig niet en zijn. Dit is een lichter zonde voorkomende uyt d'algemeyne gebreckelickheyt. Sijn teeken is, zo ymand na beter onderrichtinge bereydt is om die meyninge vlak af te leggen.

XII. 2. Een ander roekeloos Oordeel is, 't geen voortkomt of van verkeertheyt des gemoets, waar door men geneyght is om booselik van anderen te oordeelen, ofte het komt van persoonlike quaadwilligheyt, waar door iemandt lichtelik quaad gelooft van dees of gene, wien hy qualik toegedaan is. Dezes kenteken is halssterkheyt, waar door men gaern verzuymt het onderzoek van redens of bewijzen, op welcke sijn oordeel steunt, ende wilt in sijn quade meyninge staande blijven. Dusdanig roekeloos t'enemaal vrywillig ende een sware sonde is.

Vierde

Vierde Vraag. Of en hoe twijfel-stukken ten beste zijn te duyden?

XIII. Antw. 1. Twijfelingen aangaande eenige zaken, moeten na het gewichte van redens geschat worden, zonder neyginge tot het een of ander deel.

XIV. 2. Twijfelingen aangaande eenige personen, in dingen welcke tot hun goede ofte quade achtinge behooren, onbepaaldelik ten beste zijn te duyden, 1 *Cor*. 13. 5. *De liefde en handelt niet ongeschicktelick, sy en denckt geen quaat*.

XV. 3. Dit efter zo niet moet opgenomen worden, als of wy beschouwender en vast stellender wijze zekerlik moesten hen oordeelen vroom te wezen, van welcker vroomheyt wy geen zeker blijk en hebben (want zo waren wy gehouden het valsche te gelooven) maar dat wy lochenender ende betrachtender wijze in twijfel-stukken wel moeten oordeelen: 't welk is, 1. dat wy ten minste niet quaad van den Naeste oordeelen. 2. Dat wy ons jegens hem zoo dragen, in gemeyne pligten, als of hy vroom waar, terwijl ons van het tegen-deel niet vastelik en blijkt. Dit is het oordeel van liefde.

XVI. 4. Tegen dit oordeel der liefde en strijdt niet dat oordeel van voorzichtigheyt, waar door wy, ordentlik of tot verbeteringe, of tot verhoede van eenig quaad, ons in twijfel-stukken jegens sommigen zoo dragen, als of wy qualik van hun vermoedden, gelijk als wy van wegen onbekende lieden matelik op onze dingen letten, of sy Dieven waren, ofte als wy strenger handelen met sommigen die wy voor goed houden, tot hunne of het gemeene beste. Want zo en duyden we juyst de twijfel-stukken niet na de ergste kant, maar uyt meuglijke nederstellinge van het erghste deel, komen wy het selve voor. Dit nu niet alleen geoorloft is, maar in sommige gevallen ook noodig, zo uyt nootzake van het gebod, als van 'et middel om sijn eynde ampt-halven te bezorgen: gelijk in geval van wackere oplettinge tegens hen, die onder eenigen geveynsden schijn de onbedachte menschen bedriegen, of gelijk d'Apostel vermaent, *door schoon spreeken ende prijzen de herten der eenvoudigen verleyden*, *Rom*. 16. 18.

Het XVI. Hooft-stuk.

Van den Achterklap.

EERSTE Vraag. Wat is Achterklap?

I. Antw. 1. Om eygentlik te spreeken, is achterklap een onrechtveerdige en verholen schending van een anders geruchte. Doch overmits sy de voorneemste maniere is om 's Naestes geruchte te quetsen, daerom kan en pleegt sy ook begrijpender wijze genomen te worden, dat sy allerley openbare smaatheyt behelze; welke van eygentlik gezeyde achterklap eveleens scheelt, als rovery van dieverye, om dat sy te weten gedaan wordt tegen iemands weten en wille.

II. 2. Hierom

II. 2. Hierom is zonde van achterklap des te zwaarder, 1. Hoe onrechtveerdiger sy is. Gelijck indien sy tegens hen geschiedt, die een staat van ongequetste waerdigheyt hebben, angepreezen met leven en zeden: ofte indien sy geschiedt, met opgezette toeleg om een anders geruchte te beledigen; ende niet uyt roekelooze lichtveerdigheyt of praterye. 2. Hoe sy meerder quetst, gelijk in eenige stoffe waar uyt een zwaar nadeel van het geruchte volgt; en op die maniere, waar door sy tot de meesten kan toekomen, en die men zwaarst kan tegen gaan, gelijck geschiedt met pasquillen te strooijen.

Tweede Vraag. Of hy waerlix een achterklapper zy, die een waare doch verborgen zonde ontdekt?

III. Antw. 1. Wie dat zonder gerechtige oorzaak doet, is een achterklapper: want dewijl 'er geen ander rechtveerdig eynde toe en schijnt, moet men oordeelen uyt den aart der zake, welke in zodanige ontdeckinge niet anders is, dan eer-neming om te beschadigen.

IV. 2. Maar indien dat ordentlik geschiedt of tot beteringe des zondaers, of om anderer zware schaa te voorhoeden, ofte uyt eenige even rechtveerdige reden, en ist geen zonde: om dat aldus een minder goed verzuymt wordt, op dat een grooter bezorcht werde; ende een kruypend quaad eenighsins gestuyt wordt, en niet gevordert.

Derde Vraag. Of hy waarlik een achterklapper zy, die dingen tot een quaad geruchte behoorende, welcke hy van anderen gehoort heeft, anderen zonder andre bevestinge verhaalt?

V. Antw. Zo ymand zonder gewichtige oorzaak zulcke dingen op die maniere verhaalt, dat de hoorders met recht konnen angeleydt worden omse te gelooven die hy vertelt; ofte indien het waarschijnlik zy, uyt zodaanige vertellinge een quaden achterdocht in der Menschen gemoederen te zullen onstaan, dan is hy een achterklapper: om dat hy een mee-gaande oorzaak is om iemands goed geruchte onregtelik te beroven.

Vierde Vraag. Wanneer 't geoorloft is anderer zonden te laken?

VI. Antw. 1. Wanneer sy openbaar zijn, 't zy uyt vonnis van de Regter, 't zy uyt blijkelikheyt van de bekende daad. Want de misdadige, op zulken wijze qualik berucht, het regt tot een goed geruchte verloren heeft.

VII. 2. Wanneer onvroome Menschen, door ontveynzinge hunner ondeugendheyt, en verzierden schijn van deugt, zich een goede naam zoecken met blijkelik gevaar van anderen.

Het XVII. Hooft-stuk.

Van de Nedrigheyt jegens Menschen.

EERSTE Vraag. Welke en hoedanig deze Nedrigheyt zy?

I. Antw. Sy verschilt van onze vernederinge voor Godt, ende ten anzien

van

van Godt: om dat ten anzien van Godt, onze Zielen te verootmoedigen zijn, ende wy ons niet alleen onnut erkennen moeten, *Luc.* 17. 10. *Wanneer ghy sult gedaan hebben al het gene u bevolen is, so seght, wy zijn onnutte dienstknechten, want wy hebben maar gedaan 't gene wy schuldich waren te doen.* Maar oock moeten wy ons selven erkennen niets te zijn, met Salomon, *Spr.* 30. 2, 3. *Voorwaar ick ben onvernuftiger dan iemandt; ende ick en hebbe geen menschen verstant. Ende ick en hebbe geene wijsheyt geleert; nochte de wetenschap der heyligen gekent.* Met Paulus, 1 *Cor.* 3. 7. *Soo en is dan noch hy die plantt yet, noch hy die nat maackt; maar Godt die den wasdom geeft.* Met Abraham, *Gen.* 18. 27. *Hy antwoordde ende seyde: Siet doch, Ick hebbe my onderwonden te spreeken tot den Heere, hoewel ick stof ende assche ben.* Ja oock moeten ons selven verfoeyelik voor Godt bekennen, met Job, *cap.* 42. 6. *Daarom verfoeje ick my, ende ick hebbe berouw in stof ende assche.* Maar ten anzien van Menschen, zodanige weg-werping geen plaatse en heeft. Want *Paulus* voor geeft, dat hy de Gemeynten nuttig zy geweest en verdient hebbe om van hen bemint, ende in eere gehouden te worden.

II. Nochtans aan die verootmoedinge voor Godt, hangt de nedrigheyt jegens Menschen, 1 *Pet.* 5. 5, 6. *Ghy jonge zijt de oude onderdanich; ende zijt alle malckanderen onderdanich: zijt met de ootmoedigheyt bekleedt: want Godt wederstaat de hovaerdige, maar de nedrige geeft hy genade. Vernedert u dan onder de krachtige handt Gods, op dat hy u verhooge tot sijner tijt.* Want *Spr.* 22. 4. *De loon der nedrigheyt met de vreese des Heeren, is rijckdom, ende eere, ende leven.* Niet alleen om dat wy uyt gewisse jegens Godt ons demoedelik moeten dragen nevens de Broeders: Maar ook, vermits het gevoel en erkentenis van onze slechtigheyt en onwaerdigheyt voor Godt, ons waerlik ootmoedig maakt, ende also in allerley opsicht ons tot waare ootmoedigheyt schikt.

III. Nedrigheyt jegens Menschen is een deugt, waar door iemand verhoedt, dat hy zik zelf niet verheffe boven sijn Graad, *Matt.* 23. 12. *Luc.* 14. 11. *en* 18. 14. *Wie hem selven verhogen sal, die sal vernedert worden: ende wie hem selven sal vernederen, die sal verhooght worden. Rom.* 12. 3. *Want door de genade, die my gegeven is, segge ick eenen iegelicken die onder u is, dat hy niet wijs en zy boven het gene men behoort wijs te zijn, maar dat hy wijs zy tot matigheyt; gelijck als Godt eenen iegelicken de mate des geloofs gedeelt heeft.* Volgends dien seght hy, 2 *Cor.* 10. 13. *Doch wy en sullen niet roemen buyten de mate: maar dat wy, na de mate des regels, welcke mate ons Godt toegedeelt heeft, oock tot u toe zijn gekomen.* Niet graagh en prijst een nedrich mensche sich selven, 2. *Cor.* 10. 12. *Want wy en durven ons selven niet rekenen ofte vergelijcken met sommigen, die sich selven prijsen: maar dese en verstaan niet, dat sy haer selven met haer selven meten, ende haer selven met haer selven vergelijcken.*

IV. Een nedrige dan en staat niet na uyterlicke teekenen van uytmuntenheyt, gelijck de Phariseen ende schriftgeleerden, *Matt.* 23. 6, 7, 8. *Sy beminnen de vooraansittinge in de maaltijden, ende de voorgestoelten in de Synagogen, Oock de begroetingen op de merckten, ende van de menschen genaamt te worden, Rabbi, Rabbi. Doch ghy en sult niet Rabbi genaamt worden, want een is u Meester,*

Meester, namelick Christus, ende ghy zijt alle broeders. Ende *Luc.* 14. 8. *Wanneer ghy van iemandt ter bruyloft genoodt sult zijn, soo en sett u niet in de eerste sittplaetse.*

V. Anderen acht hy groot, en benijvert hun te dienen, *Phil.* 2. 3. *En doet geen dingh door twistinge ofte ydele eere, maar door ootmoedigheyt achte de een den anderen uyt-nemender dan hem selven.* Want *Matt.* 23. 11. *De meeste van u sal uw dienaar zijn.*

VI. Lijdzamelick draagt hy sijn verachtinge, hoe ver sy hem selven betreft, 2 *Cor.* 5. 12, 13. *Wy en prijsen ons selven u niet wederom aan, maar wy geven u oorsake van roem over ons, op dat ghy stoffe soudt hebben tegen de gene die in 't aangesicht roemen, ende niet in het herte. Want het zy dat wy uytsinnich zijn, wy zijn het Gode: 't zy dat wy gematight van sinnen zijn, wy zijn 't u lieden.* En 2 *Cor.* 12. 11. *Ick ben roemende onwijs geworden: ghy hebt my genootsaackt: want ick behoorde van u geprezen te zijn: want ick en ben in geen ding minder geweest dan de uytnemenste Apostelen, hoewel ick niets en ben.*

VII. Hy en tracht niet na hooge dingen, *Ps.* 131. 1. *O Heere, mijn herte en is niet verheven, noch mijne oogen en zijn niet hooge, oock en hebbe ick niet gewandelt in dingen my te groot, ende te wonderlick.*

VIII, Echter en verlochent hy Gods gaven niet, die hem mede gedeelt zijn. Paulus seyde, 2 *Cor.* 11. 5. *Want ick achte, dat ick nergends in minder en ben, dan de uytnemenste Apostelen.* Nochte uyt moedeloosheyt ontvlucht hy eenig Ampt, waar toe hy geroepen wordt, *Ier.* 1. 6, 7. *Doe seyd' ick, Ach Heere, Heere, siet ick en kan niet spreken, want ick ben jong. Maar de Heere seyde tot my: En seght niet, ick ben jong: want over al, waar henen ick u senden sal, sult ghy gaan, ende alles wat ick u gebieden sal, sult ghy spreken.*

Het XVIII. Hooft-stuk.

Van de Hovaerdye en Nijdigheyt.

EERSTE Vraag. In wat dink bestaat de hovaerdy tegens den Naeste?

I. Antw. 1. Hovaerdy in 't gemeyn is, waar door ymand onordentlik overtreedt het gene dat hy is. Waar van sy ook pleegt beschreven te worden, een onordentlijke natrachting van eygen uytsteekendheyt. Uyt deze gesteltheyt onmiddelik volgt, dat een hovaerdige weygert anderen onderworpen te worden. Ende in dit opzicht sy voornemelik op Godt ziet, wien zich alle schepselen moeten onderwerpen: en wordt ten minste by duydinge in alle zonde bevonden: om dat hy die zondigt, weygert den wille Gods onderworpen te worden.

II. Doch ten op-zichte van Menschen, hoewel 'er eenige gelijke reden van hovaerdije is, noopende de Oversten, onder welcken hoovaerdige Menschen niet staan willen; isser lijkewel mede een andere gelegenheyt noopende de minderen,

minderen, welkken sy zich zoo 't behoort niet onderwerpen willen; en nopende de even-gelijcken, welcker Overste sy willen zijn ofte schijnen.

III. Deze hovaerdy, voor zo veel sy is in 't herte, in gedachte en genegenheyt, geheten wordt hoog-hertigheyt, trotsheyt; van Amasia den Koning van Juda staatter 2 *Chron*. 25. 19. *Ghy segt, Siet ghy hebt de Edomiten geslagen, daarom heeft uw herte u verheven om te roemen.* Ende *Ezech*. 28. 2. *Menschen kint, seght tot den Vorst van Tyrus, so seydt de Heere Heere: om dat uw herte sich verheft, ende seydt, Ick ben Godt, ick sitt in Godes stoel, in het herte der seën; daar ghy een mensche ende geen Godt en zyt, stelt ghy nochtans uw herte als Godts herte.* Voor zo veel sy in wterlicke gebeerden is, geheeteu wordt verhevenheyd van Oogen, *Spr*. 6. 17. *De Heere haat de hooge oogen.* Voor zo veel sy is in woorden, geheten wordt pogchery, beschreven *Spr*. 12. 9. *Beter is, die sich gering acht, ende eenen knecht heeft, dan die hem selven eert, ende des broots gebreck heeft.* En *Spr*. 20. 6. *Elck een van de menichte der menschen roept sijne weldadigheyt uyt: maar wie sal eenen recht trouwen man vinden?*

IV. Dezelve hovaerdigheyt, hoe ver sy omtrent het geruchte en ydele lof-tuytingen verkeert, gezegt wordt waane of ydele roem: hoe ver sy bezich is omtrent eere en waerdigheeden, wort gezegt eergierigheyt: hoe ver sy doende is omtrent vertooninge van eenige groote deugt, daar niet an is, gezegt wort laatdunckendheyt en vermetelheyt.

V. Dit misdrijf dan rechtuyt den Naeste quetst, wanneer een hovaerdige zik overdienstelik voor sijnen Naeste zett: doch inzonderheyt indien dit geschiedt met ont-eeringe, smaatheyt, en kleyn-achtinge des Naestes.

VI. Vermits nu die eygen herts-tocht van hovaerdigheyt door welke zik ymand voor sijnen Naste zett, zonderbaar toeschijnt in hartnekkigheyt, waar door men sijn waninge of zake zonder reden wilt vast-houden tegen anderer gevoelen; ende hier uyt bykans alle twedrachten en twistingen onstaan; daerom is ook de hovaerdy op deze wijze een oorzaak van vele misdaden tegen de Naesten, *Spr*. 13. 10. *Door hovaerdigheyt en maackt men niet dan gekijf: maar by de beradene is wijsheyt.*

VII. Uyt hovaerdye ook eygentlik vloeydt de nijt, door welke geschiet, dat een trotsert niet wille ofte niet konne een anders goed met goeden gemoede anzien, te weten om dat sijn uytmuntendheyt aldus lijkt verkleynt te worden.

Het XIX. Hooft-stuk.

Van de Onderlinge Verbintenis tussen Meerderen in jaren en gaven alleen, en hunne Minderen.

EERSTE Vraag. Hoedanig het Ampt van sulcke meerderen is?

I. Antw. 1. Alle zulcke meerderen moeten zich bevlijtigen, dat sy met eenig uytmuntende voorbeelt in wel te leven, hunne minderen konnen voorgaan, *Tit*. 2. 4.

Tit. 2. 4. *De owde vrouwen dat sy de jonge leeren.* 1 *Pet.* 5. 3. *Noch als heerschappye voerende over het erfdeel des Heeren, maar als voorbeelden der kudde geworden zijnde.* Reden is, nademaal *van hun die meer ontfangen hebben, ook meer afgeeyscht wordt, Luc.* 12. 48. En dat ten goede van anderen, inzonderheyt doch van hun die minder ontfangen hebben. Maar die meerder in gaven is, grooter middelen om wel te leven ontfangen heeft: en wie alleen in jaren meerder is, ten minste heeft grooter ervarenheyt. Het wordt dan van beyden yetwes meer gevordert, als van de minderen verwacht kan worden, dat tot hun goede strekt by manieren van een uytmuntende voorbeelt.

II. 2. Wie in zekre gave uytsteekt, moet die zelve tot anderer nutte veerdelik anleggen. Reden is, mitsdien de gaven welcke wy van Godt gekregen hebben, niet t'enemaal de onze en zijn, als of wy onbepaalde Heeren daar van waren: maar wy haare uytdeylers zijn, en in die uytdeylinge staat aan te mercken de wille van den Heere en gever, die vordert dat sy tot sijn eere gericht werden, in haar rechte gebruyk jegens andere Menschen, *Rom.* 1. 14. *Ik ben een schuldenaar beyde Griecken en Barbaren, beyde wijsen ende onwijsen.*

Twede Vraag. Hoedanig het Ampt van sulcke minderen is jegens zulcke meerderen?

III. Antw. 1. De mindere zijn hun schuldig onderdanig ontzag, ofte eere met onderdanigheyt. Reden is, om dat alle menschen moeten geëert worden na hun graad: nu de trap van die meerderen boven anderen is. De eer dan, die hun toekomt, moet samen gevoegt worden met erkentenisse van meerderheyt, welke een onderdanige eer of ontzag is.

IV. 2. Dat ontzag niet alleen met innerlijke achtinge, maar met woorden, gebeerden, en daden betoont moet worden.

V. 3. De mindere van zulcke meerderen oock graag moeten leeren 't ghene waar door sy in een goed leven mogen vorderen, en dat sy geleert hebben, te pas komende, met een dankbaar gemoet belijden, *Hand.* 18. 26. *Dese*, namelick Apollos, *begon vrymoedelick te spreecken in de Synagoge: ende als hem Aquila ende Priscilla gehoort hadden, namen sy hem tot haar, ende leydden hem de wech Gods bescheydelicker uyt.*

Het XX. Hooft-stuk.

Van de Onderlinge Verbintenis tussen Oversten in Macht, ende hen die hun onderworpen worden.

EERSTE Vraag. Wat het Ampt van zulcke Oversten is?

I. Antw. 1. Sy moeten, na hun uyterste vermogen, den genen die sy tot onderdanen hebben, bezorgen, *dat sy een gerust ende stil leven leyden mogen in alle godzaligheit en eerbaarheyt.* 1 *Tim.* 2. 2. De waarom is, dat *een Overste* in macht *is Gods Dienaar ten goede van anderen, Rom.* 13. 4. Hy moet dan

al

al sijn macht voornemelik derwaarts bestieren, dat Godt, wiens Dienaar hy is, daar door geëert werde; en uyt dezelve macht tot de onderdanen het grootste goed mooge komen.

II. 2. Hierom moeten sy, so veel mogelick is, 1. hunne onderdanen bezorgen alle wel-levens middelen. Want de gront en eerste daadigheyt van de overste macht onder de menschen, is beschaffing van goed, van welkes wegen sy, wien dat beschaft wordt, hangen an den beschaffer, ende hem onderworpen worden 2. sy moeten hen bevryen van gevaar en vreze in wel te doen. Want dit is hare beschutting, welke is een bewaring van 't goede dat alreeds by de onderdanen is, ende alzo een zeker slag van goed hen mede te deylen, ten minste wat angaat sijne onderhoudinge. 2. Sy moeten hen met alle gerechtige middelen ten goede aanporren, en van 't quade aftrekken. Want daar en is de bezorging van 't eynde, van beschaffinge der middelen, en hunne bewaringe.

Tweede Vraag. Welk zy het Ampt van onderdanen jegens hen, die hunne Oversten in macht zijn?

III. Antw. 1. Sy zijn hun die bezondre eerbiedigheyt schuldig, welke niet alleen betreft hunne uytmuntendheyt in trap en graad (hoedanige ook den meerderen in ouderdom en gaven toekomt) maar sy zijn oock sulcken eerbiedigheyt schuldich de welcke siet op hare oorspronckelicke uytmuntendheyt, aan welcke sy eenichsins, als aan hunne oorsake hangen, nopende hun welvaren.

IV. 2. Sy zijn hun onderwerpinge schuldig, waar door sy hunne macht en gezag zoo erkennen, dat sy de zelve ongequest benijveren te bewaren. Want des Oversters macht en gezag in der daad niet meer bestaan en kan, zonder deze onderwerpinge, als een der dingen, die onderling op-zicht op malckanderen hebben, zonder 't ander. Nu tegen dese onderwerpinge niet alleen alle geweldige tegenstant, maar ook versmading en kleynachting weder strijdt. Want al hoewel eygentlik de siel geen mensche onderworpen is, so moet nochtans de onderwerping aan menschen van de siele voortkomen. *Eph.* 6. 6, 7. *Niet na oogendienst, als menschen behagers, maar als dienstknechten Christi, doende den wille Gods van herten: dienende met goedwilligheit den Heere ende niet den menschen. Col.* 3. 23. *Al wat ghy doet, dat doet van herten als den Heere, ende niet den menschen.*

V. 3. Sy zijn hun gehoorzaamheyt schuldig, waar doorse bereydt zijn na te komen 't geene van hun voorgeschreven wordt. Deze gehoorzaamheyt van onderwerpinge onderscheyden wordt, als wat bezonders van het gemeyne. Want onderwerping in 't gemeyn des overstes gezag en macht beschowt: maar gehoorzaamheyt bemerkt het gebod of bevel van dat gezag voorkomende.

VI. 4. Hierom 1. kan'er onderwerping wezen, waar geen gehoorzaamheyt en is: gelijck in een onderdanige weygeringe van gehoorzaamheit, wanneer vast staat ongeoorloft te zijn, dat van een Overste belast wordt.

VII. 5. Hier uyt 2. ook vloeyt de regel van gehoorzaamheyd, en de reden waarom in ongeoorlofde dingen gehoorzaamheyt niet te bewijzen is: vermits niemand den andere gehouden is te gehoorzamen, dan hoe ver hy hem onderworpen wordt: maar om ongeoorlofde dingen te doen of te zondigen, Godt niet en wilt dat Menschen malkanderen onderworpen werden.

VIII. 6. Sy

VIII. 6. Sy zijn hun onderdanige dankbaarheyt schuldig waar doorse de weldaden, welcker sy door hun macht deelachtig geworden zijn, benijveren na vermogen te vergelden.

Het XXI. Hooft-stuk.

Van de Onderlinge Verbintenis tussen Echt-genooten.

EERSTE Vraag. Hoe zik een echte Man jegens sijn Vrouw te dragen heeft?

I. In alle dingen moet hy de Vrouwe houden voor een on-afscheydelijke met-gezellinne, en als het ander deel van sijn geheel, in zekre evengelijckheyt van eere *Eph.* 5. 28, 29. *De mannen zijn schuldich hare eygene vrouwen lief te hebben, gelijck hare eygene lichaam. Die sijn eygen vrouwe lief heeft, die heeft hem selven lief. Want niemant heeft ooyt sijn eygen vleesch gehaat, maar hy voedt het ende onderhoudt het, gelyckerwijs oock de Heere de Gemeynte.* Hierom 1. een gezellige en zeer innige liefde tussen Man en Vrouw komen moet. 2. Een wreede, lastige, of smadelijke handelingh eener Vrouwe ganselick vreemd is van de nature des houwelicks, *Colos.* 3. 19. *Ghy mannen hebt uwe vrouwen lief, ende en wordt niet verbittert tegen haar.* 3. Zonderbare eer metter daad de Vrouwe van den Man toekomt, 1 *Pet.* 3. 7. *Ghy mannen woonet by haar met verstant, den vrouwelicke vate, als het swackste, eere gevende.*

II. In allen deele moet hy zik lijkewel dragen als het Hooft der Vrouwe, 1 *Cor.* 11. 3. *Doch ick wil, dat ghy wetet, dat Christus het hooft is eenes iegelicken mans: ende de man het hooft der vrouwe: ende Godt het hooft Christi.* Hierom 1. in wetenschap en voorzienigheyt moet hy uytsteeken, op dat hy sijn Gemalin an hem hangende, recht voor gaan, voor wezen, en bestieren mag, 1 *Pet.* 3. 7. 1 *Cor.* 14. 35. *Ende soo sy yet willen leeren, laatse te huis hare eygen mannen vragen.* Uyt welke voorzichtigheyt hy ook dikwils van sijn recht moet afstaan, en de zwakheyt der Vrouwe te gemoedt komen, ende in verdraagsaamheyt van gebreeken de Vrouwe voor treden, 1 *Pet.* 3. 7.

III. 2. Hy moet derzelve na sijn vermogen en gelegenheyt van staat in alle nodige dingen voorzien, 1 *Tim.* 5. 8. *Soo iemandt de sijne, ende voornamelick sijne huys-genooten niet en versorght, die heeft het gelove verloochent, ende is erger dan een ongelovige.* 3. Hy moet haar bestieren in dingen, welcke tot goede manieren en bedieninge des Huys behooren, *Num.* 30. 13. *Alle gelofte ende allen eedt der verbintenisse, om de siele te verootmoedigen, die sal haar man bevestigen, ofte die sal haar man te niete maken.*

Tweede Vraag. Hoe zich de Vrouw jegens haar Man te dragen heeft?

IV. Antw. 1. Benevens de pligt van innige en gezellige minne, moet sy 1. sich den Man als haar Hooft onderwerpen. 1 *Cor.* 11. 3. *Ephes.* 5. 22. *Ghy vrouwen zijt uwe eygene mannen onderdanich, gelijck den Heere. Coloss.* 3. 18. *Gelijk het betaamt in den Heere.* 1 *Pet.* 3. 6. *Gelijck Sara Abraham gehoor-*

gehoorsaam geweest is, hem noemende Heere; welcker dochters ghy geworden zijt als ghy wel doet, en niet en vreest voor eenige verschrickinge.

V. 2. Sy moet zich zo dragen, dat sy haar Gemaal eere, ende (zoo 't geschieden kan) gewin toebrenge, *Spr.* 12. 4. *Eene kloecke huysvrouwe is een krone hares Heeren, maar die beschaamt maakt, is als verrottinge in sijne beenderen. Spr.* 14. 1. *Elcke wijse vrouwe bouwt haar huys: maar die seer dwaas is breeckt het af met hare handen.* De lof en sonderlinge naerstigheyt eener deugdelicke vrouwe leest *Spr.* 31. 10. *ten eynde van 't cap.*

VI. 3. Sy moet met vreeze en onderdanige eerbiedenis verhoeden, dat sy den Man niet versteure, *Eph.* 5. 33. *De vrouwe sie, dat sy den man vreese.* 1 *Pet.* 3. 1, 2. *Op dat ook so eenige mannen den woorde ongehoorsaam zijn, sy door den wandel der vrouwen sonder woort mogen gewonnen worden; als sy sullen ingesien hebben uwen kuysschen wandel in vreese.*

VII. 4. Sy moet zich in alle dingen zo gedragen dat de echte Man in haar gerust moge zijn, als in sijn ander, *Psal.* 45. 11, 12. *Hoort ó dochter, ende siet, ende nijght uwe oore; ende vergeet uw volck ende uwes Vaders huys: Soo sal de Koning lust hebben aan uwe schoonheyt: Dewijle hy uwe Heer is, soo buygt u voor hem neder.*

Het XXII. Hoofstuk.

Van de onderlinge Verbintenis tussen Ouders en Kinderen.

EERSTE Vraag. Wat dingen de Ouders gehouden zijn hunn' Kinderen te bestellen?

I Antw. 1. Voor al zijnse gehouden de kinderen voedsel te beschaffen, tot dat sy bequaam zullen zijn om zich zelfs te onderhouden, 1 *Tim.* 5. 8. Leest de plaets in 't voorg. cap. antw. III. Dit Ampt spruyt zelf uyt de natuurlicke toegenegentheyt, welke den Mensche met de woeste Dieren gemeyn is: want zelfs de wilde Dieren, ende wreede en bystere Beesten de vrucht pleegen te voeden, tot dat die groot geworden is. Uyt dezelve reden volgt, dat een Moeder zondigt, welke met haar eygen borst de Kinderen niet en zoogt, indiense niet door gerechtige oorzaak verhindert wordt.

II. 2. Sy zijn gehouden of zelfs of door anderen *de kinderen op te voeden in de leeringe ende vermaninge des Heeren, Eph.* 6. 4. Reden is, om dat Ouders niet alleen zorgen moeten dat hunne Kinderen leven, maar ook op dat sy Gode wel leven. Hierom moeten sy de zelven (na hun begrip) onderrichten in de beginselen der Gods-dienst, op dat sy ten minste de zaden van Conscientie, godvruchtigheyt, en goede zeden ontfangen van de eerste Jaren af, als te sien is in de loffelicke exempelen van Timotheus, 2 *Tim.* 3, 15. *Ghy hebt van kindts af de heylige Schriften geweten, die u wijs konnen maken tot saligheyt.* Obadja 1 *Kon.* 18. 12. *Ick nu vreese den Heere van mijner jonkheyt op.*

Salomon,

Salomon, *Spr.* 4. 3, 4. *Ick was mijns Vaders soon, teeder, ende een eenige voor het aangesichte mijner Moeder. Hy nu leerde my ende seyde tot my: uw herte houde mijne woorden vast; onderhoudt mijne woorden ende leeft.* Ende *Spr.* 31. 1, 2. *de woorden des Konings Lemuels* zijn *de last daar mede sijn Moeder hem onderwees*, seggende: *Wat ô mijn sone? ende wat ò sone mijns Buycks? Ja wat ô sone mijner geloften?* En so voorts. 2. Sy moetense ook met bequame middelen afschrikken van 't quade, en anporren tottet goede, 't gebreck waar van de Heere straft in Eli, 1 *Sam.* 3. 13. *Want als sijne sonen haar hebben vervloeckt gemaackt, soo en heeft hyse niet eens suur aangesien.* Hierom verbetering, niet alleen woordelik, maar ook dadelik te sijner plaatse nodig is, van wegen de rechte liefde, *Spr.* 13. 24. *Die sijn roede inhoudt, haat sijnen sone: maar die hem lief heeft, soeckt hem vroeg met tuchtinge*: tijdelik en matelick, *Spr.* 19. 18. *Tuchtight uwen soon, alsser noch hope is, maar en verheft uwe siele niet, om hem te dooden.* Edoch tot sijn beterschap en behoudenis, *Spr.* 22. 15. *De dwaasheyt is in 't herte des jongen gebonden; de roede der tucht sal se verre van hem wech doen.* En *cap.* 23. 13. *En weert de tucht van den jongen niet: als ghy hem met de roede sult slaan, en sal hy niet sterven.* Doch evenwel die matiging altoos moet aanghewendt worden, dat niet de herten der Kinderen verbittert werden, *Eph.* 6. 4. *Ghy Vaders, en verweckt uwe kinderen niet tot toorne. Col.* 3. 21. *En terght uwe kinderen niet, op dat sy niet moedeloos en worden.*

III. 3. Sy moeten hun Vaderlike macht zo oeffenen, dat die tot het meeste profijt der Kinderen strekke, niet alleenlik terwijlen sy onder de Heerschappye der Ouders zijn, maar ook naderhandt. Daar op zien deze twee dingen voornemelick: 1. Dat sy hun voorzien met een eerlijke en bequame bezigheyt des levens, *Spr.* 22. 6. *Leert den jongen de eerste beginselen na den eysch syns weeghs: als hy oock oudt sal geworden zijn, en sal hy daar van niet afwijcken.* 2. Dat sy hen wanneer het nodig is, bezorgen een eerlijk en bequaam houwelijk, 1 *Cor.* 7. 38. *Die haar ten houwelicke uyt geeft, die doet wel.*

Tweede Vraag. Welke en hoedanig de Vaderlijke macht zy?

IV. Antw. De Vaderlijke macht is een Recht, dat de Ouders krijgen op hunne Kinderen, van wegen de voortteelinge en opvoedinge. Hier uyt alle de Vaderlijke macht door haar nature streckt, om het goede der kinderen te bezorgen, met regeren en bedwingen; nochte en kan uytgestrekt worden tot het recht van leven en dood.

V. 2. Grootst is de Vaderlijke macht over de Kinderen, terwijl sy noch van des redens rechte gebruyk versteeken zijn: want alle het doen van de Kinderen alsdan onder 't gebied der Ouders is; vermits sy zich selven niet regeren konnen.

VI. 3. Als sy nu tot volkomen redens gebruyk gekomen zijn, de Vaderlijke macht voornemelik omtrent dingen verkeert, welcke tot de staat van 't gemeyne Huysgezin eenig belang hebben: nopende andere dingen minder macht in de Ouders is: Maar de band van gehoorsaamheyt in den Kinderen schijnt vermeerdert te worden, om dat sy dan meer verstaan, watse den Ouders schuldigh zijn.

VII. 4. Na

VII. 4. Na dat sy met uytgedrukt of stilzwijgend Consent van de Ouders in eygen macht gestelt zijn, dan houdt op de Vaderlijke macht, eygentlik zoo gezecht; hoewel schult van dankbaarheyd, gediensticheyt, en Kinderlijke godvruchticheyt nimmer ophouden kan.

Derde Vraag. Wat dingen de Kinderen gehouden zijn hunne Ouders te bewijzen?

VIII. Antw. 1. Sy zijn den Ouders, gelijk mee de Ouders hun, schuldich een zonderlinge liefde, welker ontbeering *astorgia*, *liefdeloosheyt*, onder de verfoeylikste fauten gestelt wordt, *Rom.* 1. 31.

IX. 2. Sy zijn hen schuldich een zonderling ontzag en eerbiedinge: gelijk de woorden van 't vijfde Gebod luyden: tegen welke als afgrijselicke zonden gezet worden versmading, *Deut.* 27. 16. *Vervloekt zy, die sijn Vader ofte sijne Moeder veracht; ende al 't volck sal seggen: Amen.* Vervloecking, *Levit.* 20. 9. *Als 'er iemandt is, die sijn Vader ofte sijne Moeder gevloeckt sal hebben, die sal sekerlick gedoodt worden: hy heeft sijn Vader ofte sijne Moeder gevloekt: sijn bloet is op hem.* *Spr.* 20. 20. *Wie sijn Vader ofte sijne Moeder vloekt, diens lampe sal uytgebluscht worden in swarte duysternisse.* Belagghing en bespotting, *Spr.* 15. 5. *Een dwaas sal de tucht sijns Vaders versmaden.* Edoch *Spr.* 30. 17. *De ooge, die den Vader bespott, ofte de gehoorzaamheyt der Moeder veracht, dien sullen de raven der beeke uyt picken ende des Arents jongen sullense eten.*

X. 3. Sy zijn den selven schuldich onderwerpinge en gehoorzaemheyt, *Eph.* 6. 1. *Ghy kinderen zijt uwen Ouderen gehoorsaam in den Heere: want dat is recht.* *Col.* 3. 20. *In alles; want dat is den Heere welbehagelick.* Hier uyt blijckt onder anderen de deucht eens Leeraers, dat hy 1 *Tim.* 3. 4. *Sijn eygen huys wel regeert, sijne kinderen in onderdanigheyt houdende met alle stemmigheyt.* Ende dat hy, *Tit.* 1. 6. *gelovige kinderen heeft, die niet te beschuldigen en sijn van overdadicheyt ofte ongehoorsaam en sijn.*

XI. 4. Sy zijn schuldich een zonderlinge geduldigheyt te betonen in het verdragen ende bedecken van de swackheden der Ouders. *Spr.* 23. 22. *Hoort na uwen Vader, die u gewonnen heeft; ende en veracht uwe Moeder niet, als sy oudt geworden is.* 't Wordt verhaalt tot een eeuwige schande van *Cham*, dat hy, *Gen.* 9. 22. *sach sijns Vaders naaktheyt, ende gaf het sijne Broederen daar buyten te kennen.* Maar tot lof van dese, v. 23. *Doe nam Sem ende Japhet een kleedt, ende sy leyden 't op hun beyder schouderen, ende gingen achterwaarts, ende bedeckten de naaktheyt hares Vaders.*

XII. 5. Sy zijn hen schuldich te vreesen, *Levit.* 19. 3. *Een ieder sal sijne Moeder ende sijnen Vader vreesen.*

XIII. 6. Sy zijn hen schuldig met alle dankbaarheyt weder te vergelden in den zelven wel te doen, wanneer 't nodich en mogelik is, 1 *Tim.* 5. 4. *Soo eenige weduwe kinderen ofte kintskinderen heeft, dat die leeren eerst aan haer eygen huys Godtsaligheyt oeffenen ende den voorouderen weder vergeldinge doen. Want dat is goet ende aangenaam voor Godt.* Jesus seyde tot de Phariseën, *Matt.* 15. 4, 5, 6. en *Marc.* 7. 12. *Godt heeft geboden, seggende, Eert uwen Vader ende Moeder: ende, wie Vader ofte Moeder vloeckt, die sal*

den

den doot sterven. Maar ghy seght, soo wie tot Vader ofte Moeder sal seggen: Het is een gave, soo wat u van my soude konnen te nutte komen, ende sijnen Vader ofte sijne Moeder geensins en sal eeren, die voldoet. Ende ghy en laat hem niet meer toe, yet aan sijnen Vader ofte Moeder te doen. Ende ghy hebt alsoo Gods gebodt krachteloos gemaackt door uwe insettinge.

XIV. Alle deze Ampten zo moeten van de Kinderen betracht worden, dat sy eenig fatsoen van godzaligheyt hebben, 1 *Tim.* 5. 4. Gemerkt, de Ouders, ten opzicht van hun Kinderen, dragen een zonderling Beelt Gods, hoe ver hy Schepper, onderhouder, en regeerder van alle dingen is.

Het XXIII. Hooft-stuk.

Van de Onderlinge verbintenis tussen Heeren en Knechten, welke en hoedanig sy is?

ANTW. 1. Dienstbaarheyt scheelt van de staat eens Soons. 1. Om dat sy niet van nature is, als des Soons, maar of uyt gewillige over-een-stemminge op genomen, ofte onder de gedaante van straffe opgeleydt. 2. Dat des Soons conditie strekt voornemelik tot sijn eygen, ende niet tot des Vaders beste; maar dienstbaarheyt rechtuyt gericht wordt ten profijte van den Heer ende niet van den Dienaar. 3. Dat Sonen ordinairlik niet dan tot fatsoenlicke wercken moeten gebruykt worden; maar Knechten tot allerley. 4. Dat der Zonen onderdanigheyt niet geduurichlik even en de zelvige zy, maar Knechten zonder onderscheyd gedurigen arbeydt schuldich zijn. 5. Dat Zonen in alle dingen makkeliker en met meer toegevens te handelen zijn, als Knechten, *Spr.* 29. 21. *Alsmen sijnen knecht van joncks op weeldich houdt, hy sal in sijne laatste een sone willen zijn.*

II. Volkomene vrywillige dienstbaarheyt tussen Christen en Christen, aen de zijde des lijdenden Dienaars dikwijlen geoorloft is, om datse nootwendig is: maar aan de zijde des werkenden Heere, met die af te vorderen en in 't werk te stellen, kan sy nawlix geoorloft wezen: om dat sy met die algemeyne regel niet over een komt: *Alle dingen, welcke ghy wilt dat u de Menschen doen zouden, doet ghy hen oock alzo. Matt.* 7. 12.

III. Volkomen slaverny van straffe met recht geen plaatse hebben kan, dan om zware misdaad, die in eeniger wijze de laetste straffe verdient: vermits vryheyt uyt natuurlijke schattinge naest by het leven zelf komt, en van velen voor het leven pleegt gezet te worden.

IV. De conditie van angenomen Lieden, die aan zekre wercken geduriglik met hunne dienst vereygent zijn; en van Huys-knechten, die om loon hunn' arbeyd aan den ander voor een tijt verburen, is onvolkomene dienstbaarheyt.

V. Dienst-knechten hunne wettige Heeren onderdanigheyt met eere schuldig zijn. Sy en moeten dan zich zelven met de vlucht hunne Heeren niet ontrekken: want dit ware niet sijn eygene, maar een vreemde zake wech nemen,

ende

ende alzo niet min onrechtveerdig, als dievery. Gelijck Onesimus, een dienstknecht van Philemon, was weggelopen van sijnen Heere, *den welcken*, seght Paulus, *ick wedergesonden hebbe, in den brief aan Philemon, v.* 11, &c.

VI. Sy zijn hun gehoorzaamheyt schuldig in alle dingen, in welcke sy onderworpen worden, in den Heere. Deze gehoorzaamheyd nu, nopende de maniere van doen, voor haar regel beschouwen moet, niet de kennisse der Menschen, maar Godes; nochte voor haar eynde voornemelik beschouwen moet, den loon van Menschen te ontfangen, maar van Godt, *Coloss.* 3. 22, 23, 24. *Eph.* 6. 5, 6. *Ghy dienstknechten zijt in alles gehoorsaam uwen Heeren na den vleesche, niet met oogendiensten als menschen behagers, maar met eenvoudigheyt des herten vreesende Godt. Ende al wat ghy doet, dat doet van herten, als den Heere ende niet den menschen: wetende, dat ghy van den Heere sult ontfangen de vergeldinge der erffenisse: want ghy dient den Heere Christo.*

VII. Die *onderdanigheyt* en gehoorzaamheyt sy schuldig zijn, *niet alleen den goeden en bescheydenen Heeren, maar ook den* quaden en *harden*, 1. *Pet.* 2. 18. Reden is, om dat de voorneemste grond dezes pligts, niet is de verdienste van Heeren, maar Gods ordening, *Rom.* 13. 2. *Also dat die hem tegen de macht stelt, de ordinantie Gods wederstaat.* Die nu gelovige en godzalige Heeren hebben, daar uyt geen gelegentheyt moeten nemen om hunn' onderwerpinge en gehoorzaamheyt te verminderen, maar liever om die te vermeerderen: mitsdien aldus de schuldige liefde der dienstknechten, als ook de verdienste en danckbaarheyt der Heeren vergroot wordt. Dewijle nu dusdoende de Heeren waerdiger en de dienstknechten meer verbonden zijn, en moeten sy in hunne diensten niet verslappen maar des te meer gestijft worden. 1 *Tim.* 6. 2. *Die gelovige Heeren hebben, en sullense niet verachten, om dat se broeders zijn: maar sullen se te meer dienen om dat sy gelovich ende geliest zijn, als die deser weldaat mede deelachtigh zijn.*

VIII. De gemeyne plicht der Heeren is, noch een onbepaald gebied over hunne Knechten te oeffenen, noch zich in te beelden dat sulck een ghebiedt toegelaten zy; maar een bepaalde heerschappye, van welke sy Gode, als hun en hunner Knechten gemeyne Heere, rekenschap moeten geven, *Eph.* 6. 9. *Ghy Heeren doet het selve by haar, nalatende de dreyginge: als die weter, dat oock u selfs Heere in de Hemelen is, en dat geen aanneeminge des persoons by hem en is.* *Col.* 4. 1. *Ghy Heeren doet uwe knechten recht ende gelijck, wetende dat oock ghy eenen Heere hebt in de Hemelen.*

IX. Sy moeten hnnne Knechten doen dat recht is, *Col.* 4. 1. Dat is, alle dingen die hun voor den arbeyd toekomen, die te onthouden een roepende sonde is. *Jac.* 5. 4, *Siet, de loon der wercklieden, die uwe landen gesaayt hebben, welcke van u verkortt is, roept: ende het geschrey der geener, die geooghst hebben, is gekomen tot in de ooren des Heeren Sebaoth.* Hoedanige loon is het onderhoud op hun slavernye, ofte dienst passende, onder welke naam de kost, kleeding, en woning begreepen worden, *Spr.* 31. 15. *Sy*, eene deughdelicke huysvrouwe, *staat op, als 't noch nacht is, ende geeft haren huyse spijse, ende hare dienstmaaghden het bescheyden deel.*

X. Ook moeten sy hun doen 't gene billik is, *Col.* 4. 1. Dat is, die dingen, welcke

welcke van Dienst-knechten niet konnen afgeeyst worden, als hun van regts wegen schuldig, maar die nochtans na de rechte reden verschuldigt zijn: hoedanige zijn, zonderbare goedwilligheyt te betonen jegens een getrouw en voorzichtig Dienaar, *Spr.* 14. 22. *En dwalen sy niet, die quaat stichten? maar weldadicheyt ende trouwe is voor de gene die goet stichten.* Hem tot eere te vorderen, *Spr.* 27. 18. *Die den Vijgeboom bewaart, sal sijne vrucht eten; ende die sijnen Heere waar neemt, sal geëert worden.* En *Spr.* 17. 2. *Een verstandich knecht sal heerschen over eenen soon, die beschaamt maackt: ende in 't midden der broederen sal hy erffenisse deelen.* Een zieke Knecht niet te verlaten, *Matt.* 8. 5, 6. *Een hooftman over hondert badt Jesus, seggende, Heere mijn knecht light te huys geraackt, ende lijdt sware pijnen, &c.*

XI. Daer-en-boven moeten de meesters bezorgen, dat de Dienaars in de leere der Gods-dienst onderricht worden, en gewennet tot de oeffeningen der godzaligheyt; moeten mede hen leyden in de rechte wech, en afleyden van zonde, *In 't 4 Gebod. Gedenckt des Sabbaths, dat ghy dien heyliget. Dan en sult ghy geen werck doen, ghy, noch uw' sone, noch uwe dochter, noch uwe dienstknecht, nochte uwe dienstmaagd: op dat uwe dienstknecht ende uwe dienstmaagd ruste, gelijck als ghy.* In tegendeel so Heer soo knecht, *Spr.* 29. 12. *Een Heerscher die op leugentale acht geeft, alle sijne dienaars sijn goddeloos.*

XII. Sy moeten beleeftheyt en sachtigheyt jegens den Knechten gebruyken, niet handelende met hun als Beesten, te over-heerschen en bedreygen, *Ephes.* 6. 9. *Siet Antw. VIII.*

XIII. Dertele Knechten moeten sy verbeteren, *Spr.* 29. 19. *Een knecht en sal door de woorden niet getuchtight worden,* maar behoeft somtijts daar toe oock slagen: *hoewel hy u verstaat, nochtans en sal hy niet antwoorden.* Maar indien de knechten onverbeterlick zijn, moetense ten huyse uytgedreven worden *Psal.* 101. 6, 7. *Mijn oogen sullen zijn op de getrouwe in den lande datse by my sitten: die in den oprechten wegh wandelt, sal my dienen. Wie bedroch pleeght en sal binnen mijn huys niet blijven: die leugens spreeckt en sal voor mijne oogen niet bevestight worden.*

Het XXIV. Hooft-stuk.

Van de Onderlinge Verbintenis tussen Kerkelicke Voor-standers, en andere Leden der Kerke.

EERSTE Vraag. Hoedanig zy het Ampt van sulke Voorstanders?

1. Sy moeten zich jegens de Gemeenten zo dragen, gelijk het Dienaars ende niet Heeren betaamt, 1 *Pet.* 5. 3. *Noch als heerschappye voerende over het erfdeel des Heeren, maar als voorbeelden der kudde geworden zijnde.* Want, 2 *Cor.* 4. 5. *Wy en prediken ons selven niet, maar Christum Jesum den Heere; ende ons selven, dat wy uwe dienaren zijn om Jesu wille.* Doch sy zijn

Dienaars

Dienaars of Knechten, eygentlik Godes als hunnes Heere, *Hand.* 20. 19, *Dienende den Heere met alle ootmoedigheyt.* En der Gemeente als des voorwerpsels, aan het welcke hunn' dienst en moeyte besteed wordt. Hier uyt ist dat hoe ver sy worden angemerkt als Christus Af-gezanten, sijne beveelen uyt zonderlinge last anzeggende en uytvoerende, sy alle ding met macht doen, *Tit.* 1. 5. *Om die oorsake hebbe ick u in Creta gelaten, op dat gy het gene dat noch ontbrack, voorts soudt te rechte brengen, en dat ghy van stadt tot stadt soudt Ouderlingen stellen, gelijck ick u bevolen hebbe.* En *Tit.* 2. 15, *Spreeckt dit, ende vermaant, ende bestraft met allen ernst. Dat niemandt u en verachte.* Hoewel sy in zich zelven bemerkt, ende in de maniere van handelen, welke hun Personen angaat, sy aller Dienaers zijn, 1 *Cor.* 9. 19. *Want daar ick van allen vry was, hebbe ick my selven alle dienstbaar gemaackt, op dat ick 'er meer soude winnen.*

II. 2. Sy moeten allesins poogen, om hun bedieninge te mogen vervullen, *Col.* 4. 17. *Seght Archippo, Siet op de bedieninge, die ghy aangenomen hebt in den Heere, dat ghy die vervult.* Soo wel inniglick, nopende den yver en geduurigheyt in den plicht waar te nemen; als oock uytstreckelick, om den selven dienst in alle deelen te besorgen. 2 *Tim.* 4. 2. *Predickt het woort: houdt aan tijdelick, ontijdelick: wederlegt, bestraft, vermaant in alle lankmoedigheyt ende leere.* Ende dat stantvastelick, sonder gedachte van ommesien. *Luc.* 9. 62. *Niemandt die sijne handt aan den ploeg slaat, ende siet na het gene achter is, en is bequaam tot het Koninckrijcke Godts.*

III. 3. Sy moeten zich in alle plichten van godzaligheyt der Kudde een voor-beelt betoonen, 1 *Tim.* 4. 12. *Niemandt en verachte uwe jonckheyt: maar zijt een voorbeelt der gelovigen in den woorde, in wandel, in liefde, in den geest, in gelove, in reynigheyt.* Ende 1 *Pet.* 5. 3. Antw. 1.

IV. 4. Sy moeten duydelik onderscheyd maken tussen goeden en quaden, alzo dat sy de quaden van hun quaadheyt afleyden, en de goeden in hun wech bevestigen, *Ier.* 15. 19. *Also seydt de Heere. soo ghy het kostelicke van het snoode uyttreckt, sult ghy als mijn mont zijn.* Maar, *Jer.* 23. 14. *Inde Propheten van Ierusalem sie ick afschouwelickheyt, sy bedrijven overspel, en gaan om met valscheyt, ende stercken de handen der boosdoenders, op datse sich niet bekeeren een iegelick van sijne boosheyt.* Ende *Ezech.* 13. 18, 22. *Soo seydt de Heere, wee die vrouwen, die kussens naayen voor alle oxelen der armen, ende maken hooft-decksels voor het hooft van alle stature, om de sielen te jaghen: sullet ghy de sielen mijns volcks jaghen, ende sullet ghy u de sielen in het leven behouden? Ghy lieden hebt het herte des rechtvaerdigen door valscheyt bedroeft gemaackt, daar ick hem geene smerte aengedaan en hebbe: ende ghy hebt de handen des godloosen gesterckt, op dat hy sich van sijnen boosen wech niet afkeeren soude, dat ick hem in het leven behielde.*

V. 5. Sy moeten oock onderscheyd maken tussen volmaakter ende onvolmaakter personen onder de goeden selfs, ende sich bequaamelick na yder eens gelegentheyt voegen: na Pauli exempel, 1 *Cor.* 3. 1, 3. *Broeders, ick en konde tot u niet spreken, als tot geestelicke, maar als tot vleeschelicke, als tot jonge kinderen in Christo. Ick hebbe u met melck gevoedt, ende niet met vaste spijse:*

want

want ghy en vermochtet doe noch niet: ja ghy en vermoget oock nu noch niet.

VI. 6. Sy moeten in alle die plichten een sonderlinge naerstigheit aanwenden, als krijgsknechten, 2 *Tim.* 2. 4. *Niemand die in den krijg dient, wordt ingewickelt in de handelingen des leeftochts, op dat hy dien moge behagen, die hem tot den krijg aangenomen heeft.* Als lantbouwers, 1 *Cor.* 3. 9. *Wy zijn Gods medearbeyders, Gods ackerwerck, Gods gebouw zijt ghy.* Als Herders, *wakende voor uwe sielen, als die Godt van alles sonderlinge rekenschap sullen geven, Hebr.* 13. 17.

VII. 7. Sy moeten dit alles zo doen, dat sy toonen dat se sich selven daar in niet en soecken maar Gods heerlikheyt ende stichtinge der Gemeynte.

Tweede Vraag. Hoedanig zy het ampt van andere Leden der Gemeynte jegens de Kerckelicke Voorstanders?

VIII. Antw. 1. Sy zijn hun zonderlinge eerbiedigheyt schuldig, om die waerdigheyt, in welke sy van Christus gestelt zijn, als die sijn plaetse en dienst waarnemen, gelijck geschreven is, *Ies.* 52. 7. *en Rom.* 10. 15. *Hoe lieflick zijn op de bergen de voeten des genes, die het goede boodschapt, die den vrede doet hooren, die tot Sion seydt, uw Godt is Koning.* Deze eerbiedigheyt nu, hoewel sy eygentlijk Burgerlik is, mitsdiense nochtans niet alleenlik belast wort van den Gods-dienst, maar ook van de zelve regel-recht en onmiddelik afgeleyt wordt, ende met haar een on-af-sonderlijke samen-knopinge heeft, daarom is sy van een zonderlingen aart, dat is, ten deele oock Godts-dienstich.

IX. 2. Sy moeten hen boven mate liefhebben, 1 *Thess.* 5. 13. *Achtse seer veel in liefde, om hares werks wille.* Dese genegentheyt tot hem prijst Paulus in de Galaten, *cap.* 4. 14, 15. *Mijne versoeckinge, die in mijn vleesch geschiedde, en hebt ghy niet veracht noch verfoeyt: maar naamt my aan als eenen Engel Gods, ja als Christum Iesum. Welcke was dan uwe geluckachtinge? Want ick geve u getuygenisse, dat ghy, soo het mogelick ware, uwe oogen soudet uytgegraven, ende my gegeven hebben.* Want die eener groote weldaad deelachtig worden, die en konnen niet anders, dan hen grooteliks beminnen, door wien als werk-tuygen deselve weldaad hun mede gedeelt is.

X. 3. Sy zijn hun gehoorzaamheyt schuldig, *Hebr.* 13. 17. *Zijt uwe voorgangeren gehoorsaam, ende zijtse onderdanich.* Nu deze gehoorzaamheyt, hoe ver sy betreft de wille Gods, door hen tot ons gebracht en toegepast, moet geestelijk wezen, in zuyvere inwendige daden. Maar ook in andere dingen welcke hun plicht angaan, en geen waarschijnlikheydt hebben van zonde of ergernis, noch merkelijk nadeel ymandt anbrengen, ist behoorlik dat hun gehoorzaamheyt betoont werde.

XI. 4. Sy moeten zorgen dat hun alle dingen beschaft worden, nodich tot het leven ende ten eerlijke staat, 1 *Cor.* 9. 11. *Indien wy u lieden het geestelicke gesaayt hebben, is het een groote sake, dat wy het uwe, dat lichamelick is, maajen? Gal.* 6. 6. *Die onderwesen wordt in het woort, deyle mede van alle goederen den genen, die hem onderwijst,* 1 *Tim.* 5. 17. *Dat de Ouderlingen die wel regeeren, dobbeler eere waardich geacht worden, voornemelick die arbeyden in het woort ende leere.* Noch en is die mededeyling een geschenk uyt liefde, maar verschuldicht uyt gerechtigheyt, 1 *Tim.* 5. 18. *Want de Schrift seght,*

Eenen

Eenen dorschenden osse en sult ghy niet muylbanden. Ende, de arbeyder is sijnen loon waardich.

XII. 5. Dit alles zo betracht moet worden, dat het den Dienaren een wackere moet geve in hun ampt te bedienen, *Heb.* 13. 17. *Op dat sy dat doen mogen met vreugde, ende niet al suchtende: Want dat en is u niet nuttich.*

XIII. 6. Angezien nochtans deze dingen niet verschuldigt zijn van wegen haar naam ende eertitel alleen, maar om dat het Godt soo verordineert heeft, ende sy hare moeyte en arbeyd besteden, daarom en komen die voordeelen noch den menschen dienaers noch den geheel onwaerdigen toe. 1 *Thess.* 5. 12, 13. *Wy bidden u, broeders, erkent de gene die onder u arbeyden, ende uwe Voorstanders zijn in den Heere, ende u vermanen. Ende achtse seer veel in liefde om hares wercks wille.*

Het XXV. Hooft-stuk.

Van de Onderlinge Verbintenis tussen Overheden en Onderdanen.

EERSTE Vraag. Hoedanich zy de macht der Overheyt?

1. Antw 1. Deze macht onder de menschelicke machten de grootste is: om dat sy boven alle andre uyt munt, ende haar regeert, *Rom.* 13. 1. *Alle siele zy den machten over haar gestelt onderdanich.*

II. Sy is van Godt in 't gemeyn ingestelt, datter te weten Overheden, ofte openbare Regeerders zijn, *Rom.* 13. 1, 2, 4. *Daar en is geen Macht dan van Godt; ende de Machten, die daar zijn, die zijn van Godt geordineert. Alsoo dat die hem tegen de Macht stelt, de ordinantie Gods weder staat; ende diese weder staan, sullen over sich selven een oordeel halen. Want sy is Gods dienaresse u ten goede. Maar indien ghy quaad doet, soo vreest; want sy en draaght het swaart niet te vergeefs. Want sy is Gods dienaresse, een Wreeckster tot straffe den genen, die quaat doet.* Hoewel sy in het bezonder, nopende dit of dat fatsoen, een menschelijk maaksel is, 1 *Pet.* 2. 13. *Zijt alle menschelicke ordeninge onderdanich, om des Heeren wille.*

III. 3. Hier om die macht niet onbepaaldt en is, maar tweederley bepalinge heeft: 1. Van de wille Godts, wiens Dienaar alle Overigheydt is, *Deuteronom.* 17. 18. *Het sal geschieden, als hy,* de Koning, *op den stoel sijnes Koninckrijks sal sitten; soo sal hy sich een dobbel van dese Wet afschrijven in een boeck, uyt het gene dat voor het aangesichte der Levitische Priesteren is.* 2. Van de wille der Menschen, dewelcke in die Conditien of Wetten vervat wordt, waar in de macht des bewints gegrondt is.

IV. 4. Het regt des Konings, 1 *Sam. De Heere seyde tot Samuel: Ghy sult hen te kennen geven de wyse des Konings, die over hen regeren sal. Samuel nu seyde alle de woorden des Heeren den volcke aan: Hy sal uwe sonen nemen, dat hyse sich stelle tot*

sijnen

sijnen wagen, ende tot sijne ruyteren, dat sy voor sijnen wagen henen loopen: En soo voorts. Dat (uyt de oude Latijnse overzettinge) van sommigen bygebracht wordt voor de onbepaalde macht der Koningen, niet meer zulken macht in een Koning bewijst, dan die zelve stem de ongerechtigheyt der Priesteren goed keurt, 1. *Sam*. 2. 13, 14. *De wijse dier Priesteren met den volcke was, dat wanneer iemand een offerande offerde, des Priesters jonge quam, dewijle het vleesch koockte, met eene drietandige krauwel in sijne handt, Ende sloegh in de teyle, of in den ketel, of in de panne of in den pot, al wat de krauwel optrock, dat nam de Priester voor hem: also deden sy allen den Israëlieten die te Silo quamen*.

V. 5. 't En mach niet ontkent worden, of eenich Volk door noot gedwongen en kan zich aan den Koning verkopen, dat sy vlak alle sijne Dienst-knechten zijn, *Gen*. 47. 23. Joseph seyde tot het volck, *Siet ick hebbe heden u ende uwe lant gekocht voor Pharao*. Maar dit moetmen zich nooyt laten voorstaan, wanneer het niet blijckbaar is; om dattet is tegens alle manieren en natuurlicke genegentheyt: nochte dat oorloofdelik of eerlik van eenig Prinse kan gezocht worden; om dat sijn ampt is des Volks gemeyne best voornemelik te beoogen; nochte eyndelik zoude 't een Burgery of gemeyne staat wesen, welke in die maniere zou gestelt zijn, maar een meesterlijcke heerschappy en wanschapene dienstbaarheydt.

Tweede Vraag. Welk het ampt der Overheyd is?

VI. . Antw. 1. Sy is den Onderdanen schuldig een uytmuntende bescherminge, door welke hun veyligheyt beschaft wordt van alle versteurnis, vreeze, en hindernis om wel te leven, 1 *Tim*. 2. 2. *Op dat wy een gerust ende stil leven leyden mogen in alle godtsaligheyt ende eerbaarheyt*. *Jes*. 32. 2. *Die man*, *een Koning v*. 1. *sal zijn als een verberginge tegen den wint*, *ende een schuyl-plaatse tegen den vloet*, *als waterbeken in een dorre plaatse*, *als de schaduwe eenes swaren rotsteens in een dorstich lant*. Hier op ziet het bedwang en inbinding der ondeugden, *Psal*. 101. 8. *Alle morgen sal ick alle godloose des lants verdelgen*, *om uyt de stadt des Heeren alle werkers der ongerechtigheyt uytte roeyen*.

VII. 2. Sy is hun schuldig een uytmuntende bestieringe, mits voorziende dat hun alle middelen ter hant zijn, door welcke sy in wel te leven konnen gevordert worden, *Psal*. 72. 6, 7. *Hy*, namelick de Koning Salomo, *sal nederdalen*, *als een regen op het nagras; als de droppelen*, *die de aarde bevochtigen: In sijne dagen sal de rechtvaerdige bloejen*, *ende de veelheyt van vrede*.

VIII. 3. De eerste zorge van de Magistraat moet zijn de ware Godsdienst te bevorderen, en de godloosheyt te verhinderen, *Jes*. 49. 23. *Koningen sullen uwe voesterheeren zijn*, *ende hare Vorstinnen uwe sooghvrouwen*: Seydt de Heere tot sijn Kercke. *Ps*. 2. 11. *Dient den Heere met vreese*, *ende verheugt u met bevinge*, Seydt David, bysonderlik tot de Koningen en Richters der aarde. Exempelen van sulcken godvruchtigen voorsorge worden gepreezen in *David*, *Salomon*, *Josaphat*, *Hiskias*, *Josias*, en anderen. De zaken des Heere, en de zaken des Konings, en zijn soo verscheyden niet, als of de zorg en kennis der dingen die Godes zijn tot den Koning niet behoorde; maar worden zoo onderscheyden, dat in de maniere van bezorgen

de

de Koning sijn stucken Burgerlik waarneme, en de Priester de sijne Kerkelik. De Koning Josaphat seyde, 2 *Chron.* 19. 11. *Siet Amaria is over u in alle saken des Heeren, ende Zebadja de sone Ismaels, De Vorst van het huys Juda in alle sake des Konings; oock zijn de Amptlieden, de Leviten voor uwe aanghesicht: weest sterck, ende doet het, ende de Heere sal met den goeden zijn.*

IX. 4. Ook moet de Majestraat den uyterlicken welstant der Onderdanen koesteren en vorderen, maar niet hunne middelen met ongerechtige afperssinge verstooren en uytroeyen, *Spr.* 28. 15, 16. *De godlose heerschende over een arm volck, is een Brullende Leeuw, ende Beer, die gins en weer loopt. Een vorst, die van alle verstant gebreck heeft, is oock veelvowdich in verdruckingen: maar die de giericheyt haat, sal de dagen verlengen.*

X. 5. Om dese eynden te berijcken, lecht op de Overheyd een zonderlinge zorg voor de Wetten en Gerichten, dat sy, met alle gerechtigheyt en billikheyt, beyde gestelt ende uyt gevoert werden, *Ies.* 10. 1. *Wee den genen, die ongerechtige insettingen in setten, ende den Schrijvers, die moeyte voorschrijven. Jer.* 5. 1. *Gaat om door de wijcken van Jerusalem, ende siet nu toe, ende verneemt, ende soeckt op hare straten, of ghy iemandt vindt, offer een is, die recht doet, die de waarheyt soeckt; soo sal ick haar genadich zijn.* Hoe dat moet toegaan leert Moses, *Deut.* 1. 16, 17. *Ick geboodt uwen Richteren ter selver tijt seggende: Hoort de verschillen tusschen uwe broederen, ende richtet recht tussen den man ende tussen sijnen broeder: en tussen desselfs vreemdeling. Ghy en sult het aangesichte in 't gerichte niet kennen; ghy sult den kleynen soo wel als den grooten hooren; ghy sult niet vreesen voor iemands aangesichte; Want het gerichte dat is Godes;* Even soo vermaant Josaphat de Richteren, 2. *Chron.* 19.

XI. 6. Sy moet haar Onderdanen met een goed exempel voorgaan en dat wel uytmuntende na gelegenheyt des Ampts, *Psal.* 101. 2. *Ick sal verstandelick handelen in den oprechten wech: ick sal in het midden mijns huyses wandelen, in oprechtigheyt mijns herten.* En soo voorts.

XII. 7. In zeden moet sy zik dragen als anderer Broeder, ende in haar ampt als Vader, *Deut.* 17. 20. *Dat sijn*, te weten des Konings, *herte sich niet en verheffe boven sijne broederen. Ies.* 22. 21. *Hy*, namelick *Eliakim de sone Hilkia v* 20, *sal den inwoonderen te Jerusalem ende den Huyse Iuda tot een Vader zijn.*

Derde Vraag. Welk het ampt der Onderdanen jegens de Overheden is?

XIII. Antw. 1. Sy moeten voor haar zonderling bidden, en dat met allerley gebed, 1 *Tim.* 2. 1, 2. *Ick vermane dan voor alle dingen, dat gedaan worden smekingen, gebeden, voorbiddingen, dankseggingen voor alle menschen: voor Koningen ende alle die in hoogheyt zijn. Psal.* 20. is geheel eene segeninge en gebed der Kercke voor den Koning David. Dit ampt nu is verschuldigt, niet alleenlick voor soo veel het goed der onderdanen in het gemeene Beste vervat is, Daarom de Heere seydt, *Jer.* 29. 7. *Soecket den vrede der stadt, daar henen ick u gevankelick hebbe doen wechvoeren, ende biddet voor haar tot den Heere: Want in hare vrede sult ghy vrede hebben.* Siet mede 1 *Tim.* 2. 2. Antw. VI. Maar moet men oock Godt vierichlick

voor de Overheyt bidden, voor soo veel als een zonderlinge eere Gods hangt aan haar macht en bedieninge, 1 *Pet.* 2. 17. *Vreest Godt; Eert den Koning.*

XIV. 2. Sy zijn haar een zonderlinge eerbiedicheyt schuldig, *Spr.* 24. 21. *Mijn sone, vreest den Heere, ende den Koning: en vermengt u niet met hen, die na veranderinge staan. Rom.* 13. 7. *Geeft eere, dien gy de eere schuldigh zijt.* T. w. den Overheden. Nu de grondt van dese eerbiedigheyt is tweederley: 1. Gods ordening en Beelt, welke in haar uytmuntenheyt uyt-schijnt, *Rom.* 13. Leest daar van Antw. II. 2. Die zegeningen, welcke tot de Onderdanen door haar, als Godts werk-tuygen, heen geleydt worden, *Psal.* 72. Zijnde in 't geheel een gebed om een gesegende staat van Salomons Koninkrijck. Siet Antw. VII.

XV. 3. Sy moeten uyt zonderbaare eerbiedinge voorhoeden, dat sy geen roekeloos oordeel vellen over haar bedieninge, *Exod.* 22. 28. *De Goden en sult ghy niet vloecken: ende de Oversten in uwen Volcke en sult ghy niet lasteren. Pred.* 10. 20. *Vloeckt den Koning niet selfs in uwe gedachte, noch en vloeckt den rijcken niet, in het binnenste van uwe slaapkamer: want, het gevogelte des hemels soude de stemme wegvoeren, ende het gevleugelde soude het woort te kennen geven.* Het zijn onrechtvaerdige menschen, 2 *Pet.* 2. 10. *Jud. v.* 8. *Die de heerschappije verachten; die stout zijn, sich selven behagen, ende die de Heerlickheden niet en schromen te lasteren.* De gront van dese voor-hoede is 1. die gulherticheyt, welke dewijlse jegens alle menschen moet angewendt worden, zoo inzonderheyt nevens Oversten. 2. De moeylikheyt om de Spring-aders en oorzaken van openbare gescheften na te vorschen. 3. Die matiging, waar door wy kleyne zwakheden en steurnissen moeten dragen, en der gemeyne ruste quijt schelden.

XVI. 4. Sy zijn haar onderdanigheyt en gehoorzaamheyt schuldig, *Tit.* 3. 1. *Vermaant haar dat sy den Overheden ende Machten onderdanich zijn, dat se haer gehoorsaam zijn, dat se tot alle goedt werck bereydt zijn.* De groud hier van is de over-opperheyt der magt, welke de Overheden ontfangen hebben tot bestieringe der Onderdanen, die haar eynde niet kan bekomen zonder hunne gehoorzaamheyt, *Rom.* 13. 1. 2. Het gemeyne goed, dat uyt deze order van heerschappye en onderdanigheyt vloeyt, *Aldaar vers* 3. *Want de Overste en zijn niet tot een vreese den goeden wercken, maar den quaden. Wilt ghy nu de macht niet vreesen? doet het goede, ende ghy sult lof van haar hebben.* 3. Vreese, En 4. Conscientie jegens Godt, *Aldaar vers.* 5. *Daarom is het nodigh onderworpen te zijn, niet alleenlik om der straffe, maar oock om der Conscientie wille.*

XVII. 5. Sy moeten haar diensten doen en schattingen betalen, *Aldaar vers.* 6. 7. *Daarom betaalt ghy oock schattingen: want sy dienaers Gods zijn, in dit selve gedurighlick besich zijnde. Soo geeft dan een iegelick dat ghy schuldich zijt: schattinge dien ghy de schattinge: tol, dien ghy den tol: vreese dien ghy de vreese: eere, dien ghy de eere schuldich zijt.* De gront is 1. de schuldige zorg van 't gemeyne beste. 2. Schuldige danckbaarheydt voor de weldaden, die uyt openbare bedieninge tot allen afvloejen. 3. Schult van rechtveerdigheydt, om de openbare moeyte en arbeyd van de Magistraten gepleegt.

Vierde Vraag. Of en hoe verre menschelicke Wetten de Conscientie verbinden?

XVIII. Antw. 1. Eygentlik, regel-recht, onmiddelik, en door zik zelf, niets

de

de Conscientie verbindt behalven de Goddelijke Wet. De waarom is 1. dat de Conscientie oft de Ziel eygentlik niemand onderworpen is dan Godt. 2. Dat de regel van de Conscientie is Gods Wet *ingeschreven in 't herte*, *Rom.* 2. 15. 3. Dat de Menschen van de Conscientie niet konnen oordeelen. 4. Dat sy de Conscientie niet en konnen geestelijke straffe anbrengen.

XIX. 2. Lijkewel zijn de menschelicke Wetten te onderhouden om de Conscientie jegens Godt, *Rom.* 13. 5. Leest Antw. XVI. De waarom is, dat Gods Wet deze order en macht gestelt heeft, en beveelt dat aan die zelve onderdanigheyt en gehoorzaamheyt betoont werden: *Aldaar.*

XX. 3. Vermits nu Gods Wet regel-recht en onmiddelik onderdanigheit jegens de boven uitmuntende macht gebiedt, daarom worden de Onderdanen in alle menschelicke Wetten verbonden, dat sy zich der zelver niet tegen-stellen, met verachtinge van het openbare gezag, ofte yetwes begaan dat yet diergelijk met ergernisse voor heeft, *Aldaar.* De waarom is, dat verachtinge der macht en anderer ergernis in zik een zonde is tegen de Wet Gods.

XXI. 4. Die menschelicke Wetten, welcke of op de Goddelike Wet andringen, of die verklaren, of rechtdraats doen tot hare hanthavinge, verbinden ook in Conscientie. De waarom is, dat zulcke Wetten, hoe ver sy zodanig zijn, ten deele krijgen de nature en kracht der godliker Wet.

XXII. 5. Andre menschelicke Wetten mitsdien sy konnen zijn of rechtvaerdig, of onrechtveerdig, of stukwijs rechtveerdig en stukwijs onrechtvaerdig, en dat van wegen de werken de oorzaak, de stoffe, het fatsoen, het eynde, ende dit of dat onderworp ofte byvoegsel, overzulx en verbinden sy zo simpelik niet, dat allerley schending der zelver een doodlike schult inbrengt. Want ware het zo, dan zouden 'er zo veel Ziel-stricken zijn als Wetten, en die onder Wetten leven, zouden veel meer zonden onderworpen zijn als die onder de wilde Volkeren, of zonder ofte onder de weynigste wetten het leven overbrengen.

XXIII. 6. Overtreding van deze of gene louter menschelijke Wet en is niet een bezonder slag van zonde, volgends den inhoud der Wet, gelijk wel is de schennis der godliker Wet; maar alleen zo verre zonde is, hoe ver sy de Wet van gemeyne gehoorzaamheyt schent, alzoo dat aller overtredingen zulcker Wetten tot een geslachte van zonde gericht werden.

XXIV. 7. De verbintenis der Wet en kan niet uytgestrekt worden buyten toeleg en zin des Wetgevers, en die wel rechtvaerdig zijnde. Nu 't is zo op te nemen, dat geen Mensch sijne onderdanen tot een doodlike schuldigheyt en verdoemenis verbinden wilt, om allerley verzuym sijnes willes. Ja wanneer in eenig geval groote schade, ergernis, of ongemak uit de onderhoudinge van sommige Wetten volgen zou, laat men zik voorstaan dat de Wetgever niet toegelegt heeft, dat het in dat geval onderhouden sou worden.

XXV. 8. Indien de toeleg des Wet-gevers onrechtvaerdig ware, efter het oogmerck en eynde van de Wet, so sy maar wettig is, altoos is het gemeyne recht, billikheyt, en beste.

XXVI. 9. Het oogmerk en de verbintenis der Wet buyten haar oorsaak en reden niet uytgestrekt moet worden; zo dat reden of oorzaak ophoudende, ook ophoudt, de verbintenis der Wet.

XXVII. 10. De

XXVII. 10. De verbintenis der Wet houdt op, wanneer sy of door ongewoonte, of strijdige gewoonte, uyt stille mee-stemminge of oogluykinge der Oversten, word gehouden voor afgeschaft. De Oversten nu magmen schatten mee te stemmen (ten minste by duydinge) tot afschaffinge van hun gezette Wetten wanneer sy haar doorgaands en langdurig weten verwaarloost te worden, ende daar niet tegen zeggen.

XXVIII. 11. Veele zijn louter straf Wetten, zoo dat sy ganschelick voldaan worden, indien voor hare overtredinge straf betaalt wort. Reden is, 1. Om dat het eynde der Wet is de Lieden af te schrikken van het gemeyne en dikwijlig gebruyk dezer of gener zake, ten welken eynde vernoegt instelling van straf. 2. In zulcke Wetten ook een stille over-een-koming en verdrag is, van de straf te dragen, zo daar tegen gedaan wordt. Maar tegen Wetten, onder verdrag of beding gegeven, kan men gaan zonder zonde. 3. Angaende zulcke Wetten, verstandige Lieden noyt angst-val van Conscientie maken, indien 'er verachting, ergernis, en merkelijke schade af zy. Zodanig zijn de Wetten van niet te jagen, niet te visschen, van Vogels of Wilt-braat niet te vangen, van niet te gebruycken dit of dat slag van kleederen, spijzen, en de rest.

XXIX. 12. Een straf-Wet en verbindt niet om straf te geven, dan na vonnis des Rechters, dat zelve beslichtende; en ook ten grootsten deele dan eerst, als het selve vonnis uytgevoert wort. Want een straf-Wet ordinaris alleenlick verbindt om de straffe te lijden, maar niet om die van self te soeken ende te betalen, dat belachelick wesen sou.

XXX. 13. In alle twijffel-stucken moetmen het beste vermoeden van de Wet, te weten dat sy de gerechtigheyt en billickheyt, mitsgaders matigheydt in haar oogmerck ende verbindende kracht voor heeft.

Het XXVI. Hooft-stuk.

Van de Billikheyt der Mosaische Wetten, welcke zijn Anhangsels des vijfden Gebods.

EERSTE Vraag. Of 't billik zy dat hy met de doot gestraft werde, wie een der Ouders slaat ofte vloekt, volgends de Wet, *Exod.* 21. 15, 17. *Lev.* 20. 9. *Soo wie sijnen Vader ofte sijne Moeder vloeckt, slaat, die sal seeckerlick gedoodt worden. Wie oock sijnen Vader ofte sijne Moeder vloeckt, die sal seeckerlick gedoodt worden: sijn bloet is op hem.*

1. Antw. 1. De zedelijke billikheyt dezer Wet lijkt van den Heere goed gekeurt te worden onder 't nieuwe Verbond, *Matt.* 15. 4. *Marc.* 7. 10.

II. 2. Vader-moort de grouwelikste aller zonden jegens Menschen is. Maar de Ouders te smijten of vloecken is zekere trap tot Vader-moort.

III. 3. Zonden tegens de nature of Wet der nature, de zwaarste zijn: vermits de Wet, hoe sy meerder in 't Herte geschreven is, soo veel meer sy

de

de kracht van de Wet in zich heeft, om de volkomener openbaringe en meegaande overtuyginge, waar door sijn stijfzinnigheyt, die de Wet schendt, bewezen wordt grooter te zijn; 't is een van de Heydense grouwelen, dat *hare mannen ende vrouwen het natuurlick gebruyck verandert hebben in het gebruyck tegen de nature, Rom.* 1. 26, 27. *De Wet en is den rechtvaerdigen niet gesett, maar den ongeregtigen ende den halssterrigen, den godtloosen ende den sondaren, den onheyligen ende den ongoddelicken, den Vadermoorders ende den Moedermoorders, den dootslagers,* 1 *Tim.* 1. 9. 't Is dan billijk dat de zwaarste straf tegens hen beslooten werde, die zodanige zonden niet en vreezen te bedrijven.

IV. 4. Veele zonden daar in bewimpelt worden. Want 1. de hoogste plicht der liefde in haar voornaemste voorwerp zwaerlik geschonden wordt. 2. Men verloopt zik in schult van de hoogste ondankbaarheyd. 3. Een klare betuyging van de snoodste ongehoorzaamheyt gegeven wordt. 4. Alle eerbiedenis blijkelik ontzeydt wordt. 5. Gods Beelt schandelik geschonden wordt.

V. 5. Het zaat van veel andre schelmeryen ook in die zonde vervat wordt. Want 1. de banden van huysselijke tucht verbrooken zijnde, is de Deure open tot alle ongebondenheyt van zondigen. 2. Door die manieren wordt angehaalt een gesteltheyt en heblikheyt van halssterkheyt en wederspannigheyt tegen alle Oversten en Godt zelve. 3. De liefde der Ouders, en zorge den Kinderen noodig, uytgebluscht wordt.

VI. 6. Dees' zware straffe op die boosdaad gesteldt zijnde, volgt daar veel goeds uyt. Want 1. de Kinderen worden gehouden in de plicht nevens de Ouders. 2. De Ouders worden naerstiger en zorgvuldiger gemaakt in een rechte optrekkinge hunner Kinderen, op dat sy niet door hun schult entelik tot die Hooft-zonde vervallen. 3. Jonge luyden geoeffent worden, tot eerbiedinge jegens alle hunne Oversten en jegens Godt zelve; mede om den aart der zonde behoorlik te waerdeeren.

Tweede Vraag. Of billijk zy die wet, *Deut.* 21. 18, 19, 20, 21. van een wederspannigen soone te dooden.

VII. Antw. 1. De billikheyt dezer Wet uyt haare oorzaken toeschijnt. Want 1. gehandelt wordt van een Zone, die met brasseryen en zuyperyen het Huysgezin en den staat der Ouders versteurt en bederft, *vers.* 20. *Hy is een brasser ende suyper. Spr.* 19. 26. *Wie den Vader verwoest ofte de Moeder verjaagt, is een soon die beschaamt maakt, ende schande aandoet. En c.* 28. 7, 24. *Die der vraten met-geselle is, beschaamt sijnen Vader. Die sijnen Vader ofte sijn Moeder berooft, ende seydt, het en is geene overtredinge, die is des verdervenden mans geselle. En cap.* 29. 3. *Een man, die de wijsheyt bemint, verblijdt sijnen Vader; maar die een met-geselle der hoeren is, brenght het goed om.* Nu in zulken Zone schult van dieverije en stroperije bevonden wordt, met zonderlinge verzwaringe ten opzichte van hun, tegens wien sy begaan wordt.

VIII. 2. Daar wordt gehandelt van een onverbeterlik Zone, *vers* 18. *Wanneer iemandt eenen moetwilligen ende wederspannigen sone heeft, die de stemme sijns*

Vaders

Vaders ende de stemme sijner Moeder niet gehoorsaam en is, ende sy hem gekastijdt sullen hebben, ende hy na hen niet hooren sal. Nu zodanich een met sijne halssterke ongehoorzaamheit hem selven vertwijffelt gemaackt heeft; zo dat van hem niet anders verwacht kan worden, dan dat hy den gemeyne staat even verderflijk zoude zijn, als hy te voren sijn Vaderlijk Huysgezin is geweest, als hy langer in 't leven bleef.

IX. 3. Daar wordt van een Zoone gehandelt, die sijner Ouders gemoet van zik ontvreemt heeft, ende haer tot sijne strenge beschuldigers gemaakt heeft, *vers* 19. 20. *Sijn Vader ende sijne Moeder sullen hem grijpen, ende sy sullen hem uytbrengen tot de Oudsten sijner stadt, ende tot de poorte sijner plaetse: Ende sy sullen seggen tot de Oudtsten sijner stadt; dese onse sone is afwijckende ende wederspannich, hy en is onser stemme niet gehoorsaam.* 't Welk voor veel Ouders scherper als de dood is, gelijck als wanneer David tijdinge gebracht wierde, hoe dat Absalom in die wederspannicheyt tegen sijn Vader gedoodt was, *Doe werdt de Koning seer beroert, ende gingh op na de oppersale der poorte, ende weende, ende seyde alsoo: Mijn sone Absalom! mijn sone, mijn sone Absalom! Och dat ick, ick voor u gestorven ware, Absalom mijn sone, mijn sone. Soo weende de Koning, en bedreef rouwe over Absalom.* 2 *Sam.* 18. 33. *en c.* 19. 1

X. 4. Gelijke billikheyt blijkt uyt de bedingpunten van die Wet vereyst. Want 1. de uytvoering dezer Wet niet onmiddelik gestelt wordt in het goeddunken der Overheden, maar der Ouders, die toch ten grootsten deele door te veel toegevens misdoen. 2. Schijnt deze Wet den Ouders gegeven, niet by maniere van een belast gebodt, om dat te moeten doen, maar by maniere van toegelatene macht, om dat te mogen doen. 3. Niet alle Ouders en wordt deze macht gegeven, maar hun alleen, die hunne plicht betracht hebben in heymelijke onderrichtinge en kastijdinge der Zonen. Anderen ist niet toegelaten opentlik te klagen van der Zonen ongebondenheyt, die sy zich zelven moeten dank weten, en daar uyt geschapene ongemakken houden voor straffen, zich door Gods rechtveerdige beschikkinge toegevoert.

XI. 5. Het blijkt ook uyt de uytkomste, dat deze Wet niet onbillijk geweest en is. Want schoon niet getwijfelt en kan worden, of de Zoonen des Huysgezins op deze wijze meer in hunn plight gehouden wierden, en isser nochtans niet een exempel in 't gansche oude Testament van eenig Zoon, die het om deze oorzaak op dees' maniere met de doot bekoft heeft.

Derde Vraag. Of billik zy die Wet, *Deut.* 17. 12. Van den Mensche de doodt an te doen wie na den Richter, ofte Priester niet en hoort? *De man nu, die trotselick handelen sal, dat hy niet en hoore na den Priester, dewelcke staat om den Heere uwen Godt te dienen, ofte na den Richter; deselve man sal sterven, ende ghy sult het boose uyt Israël wech doen.*

XII. Antw. 1. De billikheyt van die Wet lichtelik blijken zal, zo wy waar nemen 1. dat daar niet gehandelt wordt van enkele ongehoorzaamheyt, m ar van die, welke dertelheyt, trotsheyt, en oproer samen gevoegt heeft. Van ongehoorzaamheyt in dingen, die uyt Gods Wet blijkelik en klaarlik bepaalt worden, *vers.* 11. *Na het bevel der wet, die sy u sullen leeren, ende na*

het

het oordeel, dat sy u sullen seggen, sult ghy doen: ghy en sult niet afwijcken van het woort, dat sy u sullen aanseggen, ter rechter ofte ter slinker handt. 3. Van de ongehoorzaamheyt der gener, die in zonderling verbond gehoorzaamheyt belooft hadden.

XIII. 2. Overmits nochtans die Wet ten deele an een bezondere staat van dat Volk hing, en kan sy op 't naaust tot alle Volckeren niet uytgestrekt worden.

Het XXVII. Hooft-stuk.

't SESTE GEBOD.

Van de Zachtzinnigheyt, Geduldigheyt, Langmoedigheyt, en Verzoenlikheyt.

EERSTE VRAAG. Welcke de gronden dezer deugden zijn?

1. Antw. 1. Die zachtzinnigheyt jegens Godt, waar door wy met bedaarde bewegingen sijn woordt ontfangen, *Jac.* 1. 21. *Afgeleght hebbende alle vuyligheyt ende overvloet van boosheyt, ontfangt met sachtmoedicheyt het woort, dat in u geplantt wordt, het welcke uwe sielen kan salich maken.* Ende waar door wy ons het jock des Heeren onderwerpen. *Matt.* 11. 29, 30. *Neemt mijn jock op u, ende leert van my, dat ick sachtmoedich ende nedrich van herten ben: ende ghy sult ruste vinden voor uwe sielen. Want mijn jock is sacht, ende mijn last is licht.*

II. 2. Liefde jegens de Broeders, waar door wy hun alle goed willen en wenschen, ende met hare elende medelijden hebben. *Gal.* 5. 22. *De vrucht des geests is liefde, blijdschap, vrede, lankmoedicheyt, goedertierentheyt, goetheyt, gelove, sachtmoedigheyt, maticheyt. Eph.* 4. 2. *Met alle ootmoedigheyt ende sachtmoedigheyt, met lanckmoedigheyt verdragende malckanderen in liefde. Tit.* 3. 2. *Datse niemand en lasteren, geen vechters en zijn, maar bescheyden zijn, alle sachtmoedigheyt bewijsende tegen alle menschen.*

III. 3. Nedricheyt, waar door wy bereydt zijn om ons selven den Broederen 't onderwerpen tot hunnen beste, *Eph.* 4. 2. *Col.* 3. 12. *Soo doet dan aan, als uytverkorene Gods, heylige, ende beminde, de innerlicke bewegingen der barmhertigheyt, goedertierentheyt, ootmoedigheyt, sachtmoedigheyt, lankmoedigheyt. Phil.* 2. 3. *En doet geen ding door twistinge, ofte ydele eere, maar door ootmoedigheyt achte de een den anderen uytnemender, dan hem selven.* 1 *Pet.* 5. 5. *Desgelijcks ghy jonge zijt den ouden onderdanich; ende zijt alle malckanderen onderdanich*: om het welcke behoorlick natekomen, *Zijt met de ootmoedigheyt bekleedt.*

Twede vraag. Hoe die deugden t' onderscheyden zyn van andere gestaltenissen, welcke hare gedaanten en namen plegen aan te trekken?

IV. Antw. 1. Die deugden zich anders en anders hebben, ende nu dus dan soo vertoonen, na dat de rechte reden anraadt, en de zake schijnt te vorderen. Dit doet Paulus seggen, *Gal.* 4. 20. *Ick wilde, dat ick tegenwoordich by u ware, ende mijne stemme mocht veranderen: Want ick ben in twijfel over u.* Ende Judas vermaant, *v.* 22, 23. *Ontfermt u wel eeniger, onderscheyd makende: maar be-*

houdt

houdt andere door vrese, ende grijptse uyt het vier. Want het geen sachtsinnicheyt noch geduldigheit, maar liever dwaasheyt is; alsmen de oorzaken en gelegentheyt van voorvallende dingen niet en begrijpt, ofte niet behoorlik overweegt.

V. 2. Die deugden maken wel, dat de Menschen veel quijtschelden van hun eygen recht, maar van Gods recht en willen zij niet verkort hebben, *Gal.* 4. 12. *Weest. ghy als ick: want oock ick ben, als ghy: broeders, ick bidde u; ghy en hebt my geen ongelijck gedaan, &c.* want het geen Christelijke makheyt ofte verdraagsaamheyt is, maar een domme vaddigheyt en traagheyt, wanneer men sich niet met yver stelt tegen de sonde. Dese faute bestraft de Heere in Eli den Priester, 1. *Sam.* Leest boven, Hooftst. X. Antw. 3. 13. II. en XIV. VII. en XXV. IV.

VI. 3. Die deugden den Mensche zo toestellen, dat sy hem niet beletten, maar helpen en bestieren om de verbeteringe van een sondigen broeder te betrachten. *Gal.* 6. 1. *Ghy die geestelick zijt, brenght den sodanigen te rechte met den geest der sachtmoedicheyt.* Want het geen sachtmoedicheyt, maar weeckheyt, en gemacklust is, die den mensche soo doet sijn ruste houden, dat hy daarom sorgeloos sijn plicht versuymt.

VII. 4. .Deswegen die deugden schoon een Christen mensche haar nooyt missen noch ontbeeren mach, soo is 't, dat sy nochtans somtijts wat aangaat hare uytwerckinge, moeten onderlaten worden, 1 *Cor.* 4. 21. *Wat wilt ghy? sal ick met de roede tot u komen ofte in liefde ende in den geest der sachtmoedicheyt?*

Derde Vraag. Met wat beweeghredenen het gemoet tot bevlijtinge dezer deugden opgeweckt wordt?

VIII. Antw. 1. Indien wy bemerken Gods zachtzinnigheyt, geduld, en lankmoedigheyt jegens ons, *Eph.* 4. 32. *Zijt tegen malckanderen goedertieren, barmhertich, vergevende malckanderen, gelijckerwijs oock Godt in Christo u vergeven heeft.* Ende *Col.* 3. 13. *Verdragende malkanderen, ende vergevende de een den anderen, soo iemand tegen iemand eenige klachte heeft: gelijckerwijs als Christus u vergeven heeft, doet oock ghy also.*

IX. 2. Indien wy ons zelven bemerken, hoedanig wy geweest zijn, *Tit.* 3. 2, 3. Siet en leest Boek I. Hooftst. VIII. Antw. 7. Hier by bedenckende hoe swack wy als noch zijn, *Gal.* 6. 1. *Siet op u selven, op dat oock ghy niet versocht en wordt.*

X. 3. Indien wy bemerken, hoe Godt sijn genade kan en pleegt te bedeylen, 2 *Tim.* 2. 25. *Met sachtmoedigheyt onderwijsende de gene die tegenstaan; of haer Godt t'eeniger tijt bekeringe gave tot erkentenisse der waarheyt.*

Het XXVIII. Hooft-stuk.

Van de Langsaamheyt en Toornigheyt.

EERSTE VRAAG. Hoedanige zonde zy de langsaamheyt?

I. Antw. 1. Het is een zonde die ontstaat uyt gebrek van toorn, waar

door

door wordt nagelaten de plicht van gerechtigheyt ofte liefde, daar toe men gehouden is, gelijck een zondaar te vermanen, berispen, straffen.

II. 2. Sy heeft eenigen schijn van zachtmoedigheyt: maar zulken, gelijck stoutigheyt schijn heeft van kloeckheyt, en hals-sterkheyt van stantvastigheyt.

III. 3. Sy heeft ook eenigen schijn van lankmoedigheyt of traagheyt tot toorne. Maar dit ist onderscheyd, dat een lanckmoedige traag zy tot toorne uyt verstandigheyt. *Spr.* 14. 29. *De langhmoedige is groot van verstant.* Doch welcke verstandigheyt niet en is menschelijk, maar Hemelsch, *Jac.* 3. 17. *De wijsheyt, die van boven is, die is ten eersten suyver, daar na vreedsaam, bescheyden, geseggelick, vol van barmhertigheyt ende van goede vruchten, niet partijdelick oordeelende, ende ongeveynst.* Maar lanksaamheyt is of uyt traagheyt van aart ofte uyt menschelijke en vleeschelijke wijsheyt.

IV. 4. De eygen quaadheyd der lancksaamheyt is dan, nalating der schuldige plicht, van welke sy oorzaak is, 1. *Cor.* 5. met 2 *Cor.* 7. 11. vergelijkt hier mede Hoofst. *X.* Antw. *IV.* en Boek *III.* Antw. *XI.* Hoofst. *V.*

Twede Vraag. Hoedanig de zonde van toornigheyt is.

V. Antw. 1. Het is een zonde in uytslag van toorne, hoe ver sy de behoorlijke wijze daar in niet en houdt.

VI. 2. Nu sy is zonde, eerstelik van wegen de andrijvende oorzake, wanneer de gramschap zonder wettige reden ontsteeken wordt, *Matt.* 5. 22. *Ick segge u,* seydt de Heere, *Soo wie t' onrecht op sijn broeder toornich is, die sal strafbaar zijn door t' gerichte: ende wie tot synen broeder seght, Raka, die sal strafbaar zijn door den grooten Raad: maar wie segt ghy dwaas, die sal strafbaar zijn door het helsche vier.*

VII. 3. Van wegen de trap of mate, ook in een gerechtige saake. *Gen.* 49. 7. seydt Jacob de Patriarche van Simeon ende Levi, *Vervloeckt zy haren toorn, want sy is heftigh, ende hare verbolgenheyt, want sy is hardt.*

VIII. 4. Van wegen het eynde, wanneer sy niet bestiert wordt tot Gods eere ende intominge van de zonde, maar om eygen eere, trotsheyt ende profijt verweckt ende vertoont wordt. Dat sulcke sondige bewegingen en insichten veel tijts in toorne plaetse hebben, leert Salomon, *Spr.* 13. 10. *Door hovaerdigheyt maackt men niet dan gekijf.* En c. 21. 24. *Die een hovaerdich pocher is, sijn naam is spotter: hy gaat met hovaerdige verbolgentheyt te wercke.* En c. 28. 25. *Die grootmoedig is verweckt gekijf.*

IX. 5. Van wegen haare eygene vruchten, gelijck wanneer sy uyt barst in vervloekkinge, ofte in quaad spreeken, *Psal.* 106. 33. *sy verbitterden sijnen,* namelick Mosis, *geest: Soo dat hij wat onbedachtelick voortbracht met sijne lippen.*

X. 6. Van wegen ter zijde bykomende vruchten, gelijk wanneer sy den Mensche sijns gemoets onmachtig maakt, dat een gebreck is van de behoorlijcke sachtsinnicheyt. *Spr.* 16. 32. *De lanckmoedige is beter dan de stercke: ende die heerscht over sijnen geest, als die eene stadt inneemt.* Daarom *Luc.* 21. 19. *Besittet uwe sielen in uwe lijdtsaamheyt.* Vorder, wanneer sy den mensche onbequaam maackt om Gods gerechtigheyt uyt te voeren, Dat is, om die ampten te betrachten, welcke Godt voorschrijft en vordert. *Jac.* 1. 20. *Want de toorn des mans en werckt Gods gerechtigheyt niet.*

XI. 7. Van wegen der bygevoegde duurachtigheyt, wanneer sy ter rechter tijt niet gestilt en wordt, *Eph.* 4. 26. *Wordt toornich, ende en sondigt niet: de sonne en gaa niet onder over uwe toornigheyt.*

Het XXIX. Hooft-stuk.

Van de Eendrachtigheyt en Goedwilligheydt.

EERSTE VRAAG. Waar in de Eendrachtigheyt bestaat?

I. Antw. 1 Een loffelijke Eendrachtigheyt niet in 't quade, maar in 't goede gelegen is. Want andersints zo 't een bekent quaad is, daar in onderlinge samen-spanning geschiedt, dan is 't veel eer een-zinloosheit als eenzinnigheit: doch indien het quaat is dat goed lijkt of schijnt, ist alleenlik een schijnende maar niet een ware eendracht. Die goede deugt beveelt Paulus aan de Philippensen, *cap.* 1. 27. *Alleenlick wandelt waardiglick den Evangelio Christi, op dat het zy ick kome ende u sie, het zy ick afwezich ben, ick van uwe saaken mach hooren, dat ghy staat in eenen geest, met een gemoet gesamentlick strijdende door het geloove des Euangeliums.* En *cap.* 2. 2. *So vervult mijne blydschap dat ghy meught eens gesint zijn, deselve liefde hebbende, van een gemoet ende van een gevoelen zijnde.* En *cap.* 4. 2. *Ick vermane Euodiam, ende ick vermane Syntychen, dat sy eensgesint zijn in den Heere.*

II. 2. Hierom de ware eendrachtigheyt eygentlik niet dan tusschen de goeden is: gemerkt sy omtrent goede dingen verkeert, die maar van de goeden gezogt worden. Waar uyt het oock komt datter onder ondeugende menschen geen vaste en bondige eendrachtigheyt is: overmits hen het rechte voorwerpsel en fundament van de ware eendrachtigheyt ontbreekt.

III. 3. Eendrachtigheyt is eene vereeniging van gemoedt en wille, omtrent het goedt, dat te begeeren ende te betrachten staat. Hoewel sy dan in veel dingen met de vrede overeenkomt, Soo vervatt sy nochtans wat meerder in haar. Want wy konnen vrede hebben met de godloosen, *Rom.* 12. 18. *Indien het mogelick is, Soo veel in u is, houdt vrede met alle menschen:* maar geen eendrachtigheyt.

IV. 4. Mits dien nu de willen der Menschen in 't goede konnen samen gevoegt worden, hoewel sy geen zinnen hebben in allen deelen samen stemmende omtrent de dingen, die tottet goed behoren dat sy begeeren; daar om is 't, dat de oneenicheyt der meyningen omtrent min noodige dingen, schoon sy de volkomenheyt der eendrachtigheyt belett, sy evenwel tegen de eendrachtigheyt selve niet en strijdt, *Phil.* 3. 15, 16. *Soo vele dan, als wy volmaackt zyn, laat ons dit gevoelen, ende indien ghy yet andersins gevoelt, oock dat sal u Godt openbaren. Doch daar wy toegekomen zijn, laat ons daar in na den selven regel wandelen, laat ons het selve gevoelen.*

Twede Vraag. Of Eendracht een onderscheydene en nodige deugt zy?

V. Antw. 1. Eendracht zo als sy de vrucht der vereeninge tussen verscheydene lieden beduydt, niet en is een deugt, maar yets vloeyende uyt de

deught

deught van verscheydene. Maar bevlijting der eendracht een daad van deucht is. Doch eendrachticheyt, of de genijgtheyt en gestaltenis zelve tot deze vlijt, alleen in het begrijp des verstants van de liefde scheelt.

VI. 2. Noodich is deze bevlijting der eendrachticheyt, 1. Van wegen de liefde, uyt welke sy vloeyt, en welke sy koestert, vordert, en voltooyt. 2. Van wegen de gerechticheyt jegens onsen naeste, welker beletselen sy wech weert. 3. Van wegen de gemeyne en bysondere geluksalicheyt, die door de vereenichde krachten van goede en eendrachtige menschen lichter verkreegen en behouden wordt.

Derde Vraag. Waar in de goedwilligheyt bestaat?

VII. Antw. Eygentlik bestaat sy in die wille, waar mee wy willen en wenschen, dat het anderen wel gaat. Maar 1. moeten wy voor al de ware en voornaamste goederen, hoedanich de geestelicke zijn, ons selven en anderen toewenschen, en de andere dingen soo, gelijck sy tot die eerste mogen dienen. 3. *br. Joh. vers* 2. *Geliefde, voor alle dingen wensche ick, dat ghy welvaart ende gesont zijt, gelijck uwe siele welvaart.* 2. Het goed den eene niet te wenschen is, dat enigsins tot anderer quaad strekt. Derhalven niet wenselik is, dat sulcke luyden in rijkdom ofte macht vermeerderen, die anderen 't quade bearbeyden, en welcker goederen selfs quaad zijn.

Het XXX. Hooft-stuk.

Van de Bescheydenheyt.

EERSTE Vraag. Wat Bescheydenheyt is?

I. Antw. 1. Bescheydenheyt is die matiging in den ommegang en verkeeringe met Menschen, waar deur de eendracht, goetwilligheyt, en vrede bewaart wordt, *Phil.* 4. 5. *Uwe bescheydenheyt zy alle menschen bekent.*

II 2. Deze matiging bestaat eygentlik in een ontslakinge van 't hoogste en strenge Recht, na dat de reden alle omstandigheden, zijnde behoorlik angemerckt, ons aanraadt.

III. 3. Nu deze ontslaking, op dat sy aan de nature der deugt rede en deel hebbe, een gematigden trant moet houden tussen twee uytersten; zo dat sy nochte niets, nochte evenwel alles zonder onderscheyd ontslake of wechschencke.

IV. 4. Die matiging voor al in woorden moet gehouden worden; op dat wy ons met woorden so veel niet anmatigen, hoe veel rechts wy ten nawste genomen wel hebben, *Philem. v.* 19. *Op dat ick u niet en segge, dat ghy oock u selven my daar toe schuldig zijt.*

V. 5. Sy moet ook gehouden worden in onze daden; dat wy zelf niet dat ons recht, 't geene wy met woorden voorstaan, metter daad altoos en gebruyken, 1 *Cor.* 9. 15. *Maar ick en hebbe gene van dese dingen gebruyckt: ende ick en hebbe dit niet geschreven, op dat het also aan my geschieden soude:*

want

want het ware my beter te sterven, dan dat iemandt desen mijnen roem soude ydel maken.

VI. 6. Gelijke matigheyt te houden is in veel swakheden en gebreecken van anderen gemakkelik te dragen, welcke wy niet en konnen verbeteren, *Rom.* 15. 1. *Wy die sterck zijn, zijn schuldich de swakheden der onstercke te dragen, ende niet ons selven te behagen.* 1 *Thess.* 5. 14. *Vermaant de ongeregelde, vertroost de kleynmoedige, ondersteunt de swacke, zijt lankmoedich tegen alle.*

VII. 7. Dezelve bescheydenheyt staat te gebruycken, in anderer woorden ende werken te duyden; te weten, dat wy allerhande goede dingen prijzen; twijfelachtige, hoe veel mogelijk is, ten beste duyden; en quade niet te zeer begrooten, 1 *Cor.* 13. 5. *De liefde en handelt niet ongeschicktelick, sy en soekt haar selven niet, sy en wordt niet verbittert, sy en denckt geen quaad.*

VIII. 8. Eyndelijk is sy te oeffenen in blijkelicke ongelijkken te verhelen en te vergeven, wanneer of Gods eer, ofte eenige gemeyne en openbare of bysondere nutticheyt der menschen daar uyt verwacht kan worden, 1 *Cor.* 13. 7. *Sy*, de liefde, *bedeckt alle dingen, sy gelooft alle dingen, sy hoopt alle dingen, sy verdraagt alle dingen.*

Het XXXI. Hooft-stuk.

Van den Dood-slag.

EERSTE Vraag. Wat een Dood-slag zy?

I. Antw. Door dood-slag verstaan wordt eene ongeoorlofde doding eens Mensches, waar toe ook gebracht moet worden iemants vermincking of verlemming, als een begonnen en onvolkomen dootslag. Hierom sonde van dootslag niet begaan en wordt, indien een Mensch uyt gerechtigheyt gedoodt wordt. Doch tot die gerechtigheyt volgends goede order deze conditien vereyst worden. 1. Datter een zware en rechtvaerdige oorzaak zy. 2 Dattet uyt openbaar gezag geschiede. 3. Dattet Ordentlik en deur rechtvaerdige middelen geschiede. 4. Dattet geschiede uyt een rechten toeleg en yver der gerechtigheyt, niet uyt gramschap, haat, zonderlijke wraakgierigheyt, ofte eenige andere onordentlike herts-tocht.

Tweede Vraag. Welke oorzaak rechtvaerdig zy om een Mensch te dooden?

II. Antw. Alleen die in conscientie voor rechtvaerdig kan gehouden worden, welke Godt in sijn Wet voor rechtvaerdig gekeurt heeft, of met uytgedrukte woorden, ofte door blijckelik gevolg. Want onses naasten leven niemands goed-vinden en gesach onderworpen wordt, dan des genes, die stichter en Heere des levens is. Aller Menschen ampt is te gehoorzamen de Wet van niet te dooden, sonder datmen eenige uytneminge maken mach, die van den maker der Wet niet goed gekeurt en is.

Derde Vraag. Of 't niet somtijts geoorlott is een onnozele te dooden?

III. Antw.

III. Antw. Dit uyt toeleg en beraatslaginge te doen in geen geval is veroorloft. Maar 1. isset somtijts geoorloft een onnozele aan anderen over te leveren, van welcken hy gedoodt werde. Gelijck indien een Tyran eene Stad verwoesten zow, 't en zy hem eenig onnozel mensch gelevert werde: die onnozele is uyt natuurlik regt gehouden voor 't heyl der gemeyne staat zik ter dood aan te bieden: en de gemeyne staat hem noch houden noch beschermen kan, maar hem anperssen, dat hy sijn plicht in dit deel betrachte. 2. Bij toeval kan somtijts een onschuldige worden gedoodt zonder zonde. Indien namelik de nootwendige plicht vereyst dat een ofte meer schuldigen gedoodt werden, ende sy sich beschermen door tussen-stellinge van eenig onschuldige. Of indien ymand met nootwendige vlucht door een enge weg sijn leven bergende, niet mijden konne, dat hy een ander op den weg vertrede.

Vijfde Vraag. Of het oyt iemand geoorloft zy uyt sijn eygen bysondere macht een mensche te dooden?

IV. Antw. 1 Het is somtijts geoorloft een ander te dooden, schoon daar geen openbare en gemeyne kennisse van anderen voor henen gaat: maar nochtans dan alleenlik, wanneer de zaak blijkelik vordert dat dit geschiede, en de openbare macht niet en kan bekomen worden. Want in sulken geval ygelik in 't bysonder een Dienaar der openbare gerechtigheyt gestelt wordt, zoo door de wille Gods als de toestemminge van alle menschen.

V. 2. Hierom niet getwijffelt wordt, oft zy sommes geoorloft sijn anvaller of anrander te dooden, om sich selven te beschermen.

VI. 3. Maar op dat dit geoorloft zy, wordt vereyst 1. dat het een eygentlik gezeyde en geweldige anranding zy. Want alleen gewelt met gewelt mach verdreeven worden, maar niet allerley onreght. 2. Dat de ware en eygene bescherming geschiede in de daad der anrandinge zelve, zedelick ten minste, zo niet dadiglik, maar datse niet en zy een voorkoming, ofte opvolgende wreking van deselve. Want zo den anval zelf konne ontleydt worden, en leydt geen reden dat men dus verre komen zou. 3. Dat onder schijn van verdediging niet geschiede, 't geen ten dien eynde niet noodig is. Want indien sy de mate of matiging van een onschuldige verdediging te buyten gaat, en ist eygentlik geen bescherming, maar anval gezet tegens anval.

VII. 4. Qualijk, tot die verdedinge, van sommigen gericht wordt bescherming en weerkrijging van eere, 't zy die bestreeden wordt met smadelicke woorden en teeckenen; 't zy met daden, gelijk met een vuyst-lap; 't zy met zekre zware beschuldinge; 't zy met uytdaginge tot vechten, en diergelijcken. Want 1. die eer van welcke gehandelt wort ten grooten deele een ydel dink is, hangende aan den waan van ydele menschen, en geensins zijnde te vergelijcken met des menschen leven. 2. Ware eer, door verachtinge van sulcke ongelijkken, liever gemeerdert dan gemindert wordt. 3. Yder een kan deur andere middelen sijn eere voorstaan. 4. Een weehgenomen roem door den dood des onteerders niet kan weder gekregen worden. 5. Dus doende de wech tot gemeyne moorden geopent wordt.

VIII. 5. Dese bescherming evenwel met recht gericht wordt om onse kuysheyt te verdedigen: vermits een anrander van eerbaarheyt ten hoogste

kracht

kracht en gewelt doet, met zo wreeden ende onweder-roepelijken ongelijk, dattet in rechte met de doot even gelijck gestelt wordt.

IX. 6. Met recht wordt sy oock uitgestreckt, dat wij niet alleen ons selven, maar mede andere onschuldigen bsschermen. Want dit de Wet eyscht, dat wy onsen naasten liefhebben, als ons selven.

X. 7. De anvallende Persoon en ook andere omstandicheden konnen soodanich wesen, dat het den angevallene meer betaamt de dood zelve te lijden, als den anvaller met zulken bescherminge af te keeren.

Zeste Vraag. Of sijns zelfs doding ooyt geoorloft zy?

XI. 1. Zik zelve met opgezette toeleg te doden, onder de zwaarste zonde van doodslach te reeckenen is. De reden is, om dat die soo doet, 1. zwaarlik misdoet tegen Gods gezach, die alleen een Heere des levens is. 2. Tegen Gods goedheyt, wiens zo grooten weldaad hy veracht. 3. Tegen Gods voorzienicheyt, wiens order hy poocht te steuren. 4. Tegens de liefde, waar door hy niet min gehouden is, sich selven als den Naeste in 't leven te bewaren. 5. Tegen de gerechtigheyt, welke niet en lijdt, dat ymand den gemeynen staat en andre menschelicke gezelschappen, waar van ygelik een deel is, vân eenich lit na sijn eygen byzonder goedduncken berove. 6. Tegen de gemeyne neyginge der nature, ende alzo tegen de Wet der nature.

XII. 2. Niet en verschoont deze zonde wanneer sy geschiedt of om grote quaden te mijden; of om een groot goed te bekomen; of uyt wrake over begane zonden. Want niemand en is een bequaam rechter om zulks yetwes met zik zelve te doen; noch en mach men quaad doen, op datter goed uyt kome, ofte op dat andere quaden niet en volgen. Te vergeefs wordt dan van sommigen verschoont *Sauls* feyt, *die in sijn Zwaert gevallen is*, op dat hy van Gods en sijn eygen Vyanden niet bespot zou worden, 1 *Sam.* 31. 4. En gelyke daad van *Razis*, die hem selven doorsteeckt, van de muur afwerpt, ende sterft, 2 *Macch.* 14. 41, 46.

XIII. 3. Echter ist geoorloft, en somtijts rechtvaerdich, dat ymand zik late dooden, het niet belettende als hy kan; 't zy om der gerechtigheyt te voldoen; 't zy tot bescherminge des Geloofs en der eere Gods; 't zy tot anderer groote goed, of openbaar of zonderlijk. Want dit niet en is het quaad doen, maar alleenlick dat selve lijden.

XIV. 4. Altemet ist mede geoorloft, zik in zulke gevaar des doods te begeven, maar uyt sekerlik, doch van bezijden, de dood volgen sal. Aldus magh een Soldaet in sijne stant plaetse vast staan, of seker bevel des Veltoversten aannemen, daar deur hy weet, dat hy op die wijse sneuvelen sal. Aldus *Simson*, uyt sonderlinge drift, recht aan toeleyde den Philistijnen te dooden, maar niet hem selven, schoon hy voorsien hebbe sijn dood daar uyt te sullen volgen, *Richt.* 16. 30. *Simson seyde, mijne siele sterve met de Philistijnen; ende hy booch sich met kracht, ende het huys viel op de Vorsten, ende op al het volck, dat daar in was.* Even redenheyt bykans ist met hun, die met Buskruyt het Schip, waar in sy varen, in brant steeken, op dat het niet in Vyandts handen kome. Want sy niet recht aan toeleggen om zich zelven te dooden, maar den Vyand te ontrieven.

Zevende

Zevende Vraag. Of het sonde is dat men een mensche by geval komt te dooden?

XV. Antw. 1. By geval gezegt wordt te geschieden, dat geschiedt buyten oogmerk en toeleg des werkers. Dit nu geschiedt op tweederley wijse en maniere, te weten of onbepaaldelik buyten toeleggiuge soo in sich selven, als in sijn oorzaak; ofte in sich selven alleenlick, doch niet in sijn oorzaak. Indien des Mensches doding op de eerste wijs gebeurt, en ist geen doodslag, dan alleen in de stoffe: ende overzulks en ist geen zonde, om dat het geensins vrywillig is, *Exod.* 21. 13. *Die en heeft hem niet na gestelt, maar Godt heeft hem sijne handt doen ontmoeten.* Soo is 't, *Indien hy hem metter haast sonder vyandschap gesloten heeft: ofte eenich instrument sonder opset op hem geworpen heeft: ofte onversiens wet eenigen steen, waar van men soude konnen sterven, ende hy dien op hem heeft doen vallen, dat hy gestorven zy: soo hy hem doch geen vyand en was nochte sijn quaad soeckende. Num.* 35. 22, 23. *Als dewelcke met sijnen naasten in het bosch sal zijn gegaan om hout te houwen, ende sijne hand met de byle wordt aangedreven om hout aftehouwen, ende het yser schiet af van den steel, ende treft sijnen naasten, dat hy sterft. Deut.* 19. 5.

XVI. 2 Maar zo 't op de tweede wijs geschiedt, is het zonde van doodslag, zwaarder of lichter, na dat sy in haar oorzaak min of meer gewillig is.

XVII. 3. In dit slag sondigt hy meest, die een ongeoorloft ding betracht, waar uyt des anders dood onmiddelik volgt: Gelijk zo ymand een ander ongerechtelik en zwaarlik smijtt, zonder toeleg om te dooden, en lijkewel de doodt uyt die smijtinge volgt.

XVIII. 4. De naasten trap van zonde in hem is, die een ongeoorloft ding doet, waar uyt middelik of door een ander persoon iemand by gevolgh gedoodt wordt: gelijck die een bekend Moordenaar of Dood-slager opqueekt, schoon hy het niet en doet met toeleg, op dat hy ymand doode.

XIX. 5. In dat slag hy ook zwaarlik zondigt, wie wat geoorlofts doende, de schuldige naerstigheit niet aan en wendt, om den doodslag te verhoeden: gelijk als men het Geschut afschiet, een Pijl ofte bout uytwerpt, onbesuysdelik verachteloozende, of' er ymand in de wech zy dan niet.

XX. 6. Doch dewijl sommige van rechts wegen zonderlinge naerstigheyt gehouden zijn an te wenden om dood-slagen te voorhoeden, zoo is derselver verzuymenis met de grootste schult gevoegt: gelijck als de Dienaars des openbaren gerechts hunne plicht niet doen, in moorden en haar oorzaken, of gelegentheden uyt het midden wech te nemen.

XXI. 7. Noch en konnen sy evenwel verschoont worden, die hunne plicht verwaarlozen, welken sy uyt liefde gehouden zijn te betrachten: gelijk indien ymand den ander niet te hulpe komt, wanneer hy kan, in groot gevaar sijns levens.

Het

Het XXXII. Hooft-stuk.
Van het Twee-gevecht.

VRAAGE, Of het twee-gevecht geoorloft zy?

I. Antw. Door twee-gevecht in die vrage niet te verstaan is allerley zonderlinge kamping, of een gevecht en strijdt tussen tween (want zo zow een nootwendige bescherming van eygen leven in twist-vrage betrokken worden) maar sy alleen, welke rechtuyt en willig angevangen word uyt verdrach of over-een-kominge, met perijkel van neerlach of verminkinge. Nu dusdanich tweegevecht enkelik te veroordeelen is, zo in den aennemer, als uytdager, hoewel de schult des uytdagers grooter zy.

II. Daar en is in de Schrifture geen goed-keuring van dusdanich gevecht: zo dat de Wetten der twee-strijd (gelijk ook de drink-wetten) niet van Godt geschreven, maar van den Duyvel overgelevert zijn, tot bederf des menschelijken geslachts. *Davids* gevecht tegen *Goliath*, benevens dat het uyt 't openbaar gezach, ten gemeene beste angevangen wiert, als een oorloch tussen partyen, niets gelijk hebbende met een *duël*, tussen bezonderen, van zelf en uyt besprek opgenomen, dat selve ook uyt zonderlingen drift des heyligen Geests is geweest; ende alzo ordinairlik niet na te volgen staat.

III. 't En is geen gevoechlijk, bequaam, en nootwendich middel tot eenich goed eynde. Niet tot ontdeckinge der waarheyt of zuyveringe van schult: vermits, dewijl 'er geen belofte Gods is, dat hy aldus der waarheyt getuygenisse geven wilt, sijn buyten ordinare voorzienigheyt op zulken wijse raet te vragen en beroepen, niet anders is als Godt deur een Duyvelse vond te verzoeken. Niet tot verdedinge van werltlijke eer: om dat de eer, die op deze wijs kan verdedicht worden, is ydel, en stee houdende onder ydele Menschen, welcke uyt verkeert misbruyk en onheuse manier die waan hebben ingezopen; welke eer zo ymant zet voor de eere by Godt, die door dusdanige zonde verlooren wordt, en is hy voor geen Christen te houden. Niet tot bescherminge der eere Gods, gelijk zo ymand een ongelovige in *duël* beriep, ofte van hem beroepen wiert, op dat uyt de uytkomst het oordeel van het geloof zou gedaan worden: want zoo, of d'onfeylbare waarheyt des Geloofs aan een feylbaar middel zou gehangen worden, of zou roekelooslik een wonder-daad van Godt verwacht worden, met Godts verzoekinge. Niet om rechtvaerdige wrake uyt te voeren: gemerkt noch de wraak bezondere lieden toegestaan wordt, nochte in een evene conditie van kamp-vechters de macht is, welke vereyst wordt om ongelijk te wreeken.

IV. Het twee-gevegt is een gevegt tussen tweën, dat niet meer geoorloft is als tussen meerderen, ende alzo van dezelve nature is met de Burgerlijke Oorlog, dien willig en uyt besprek an te vangen, alle menschen zouden voor onzinnicheyt houden.

V. In het twee-gevecht, yder is Richter in sijn eygen zaak, en dat noch door gramschap, razerye, en wraak-lust ontstelt, ende hy zik samen met sijn weer-partye 't zelve perijkel onderwerpt, beyde in een lichte en zware zaak.

Het

Het XXXIII. Hooft-stuk.

Van den Oorlog.

EERSTE Vraag. Of den Oorlog den Christenen veroorloft zy?

I. Antw. Oorlog is, als 'er met gewelt gestreeden wordt. Dat of bezonderlijk geschiedt, maar van bevorens gesprooken is, of openbaarlik, waar van nu eygentlik ondervraagt wordt.

II. 1. Den Oorlog in zik zelf, naaktelik en ganschelik aangemerckt, behoort tot het geslachte van quade dingen. Want 1. isse, ten minste van d'eene kant, een quaad van schult of zonde; vermits geen oorlog van beyde zijden rechtvaerdig wezen kan. 2. Isse wederzijds een quaad der straffe, om vele onheylen diese met haar brengt. Daarom sy ook onder Gods zwaarste Geessels in de heylige Schriften getelt wordt.

III. 2. Hierom het een teeken van een wreed en wild Mensche is, zo ymand tot den Oorlog geneygt is, den Oorlog enkelik wenscht, en daar mede vermaakt wordt; *Psal.* 120. 7. Klaaght de Psalmist, *Ick ben vreedsaam, maar als ick spreke sy zijn aan 'd oorloge.*

IV. 3. Echter isse in haar selven ende inniglik niet altoos ongeoorloft, maar kan door zekre conditien en bedingen vereerlikt worden. Want waar sy zoo ongeoorloft, dan zouse van Godt onder 't oude Testament noyt gepreezen zijn, dat nochtans van niemandt kan gelochent worden.

V. 4. *Johannes* de Dooper, als een voorloper Christi, in de predikatie van het Rijke Gods, of Doopsel der bekeeringe tot vergevinge der zonden dat is, van 't nieuwe Verbond, Gevraagt over het ampt der Krijgs-lieden, niet aan en raadt, dat sy de wapenen zouden afleggen, maar die recht gebruyken, *Luc.* 3. 14. *Hem vraagden oock de krijgs-lieden, seggende, Ende wy, wat sullen wy doen? Ende hy seyde tot haar, En doet niemand overlast, noch en onvremdt niemand het sijne met bedrogh, ende laat u vergenoegen met uwe besoldingen.* Even eens ist met die Hopmannen en Krijgs-knechten welcke tot Christus bekeert zijn; als die hooftman tot Kapernaum, wiens gelove hy prijst boven alle andere, *Luc.* 7. 2, 9. Kornelius de hooftman te Cæsareën, en sijn godsalige huys en krijgs-knechten, *Hand.* 10. 1, 7. Ende de gelovige Sergius Paulus, stadthouder van Paphos, *Hand.* 13. 12.

VI. 5. De Heere Christus *Matt.* 22. 21. leert, *den Kaizer te geven dat des Kaisers is*; onder 't welk geweest zijn Cijzen tot bezoldinge der Zoldaten, en oorlogs-kosten; die men nochtans niet zou mogen beschaffen, indien den Oorlog simpelik ongeoorloft waar.

VII. 6. d' Apostel *Rom.* 13. 4. getuygt opentlik, dat de overste macht *het Zwaart draagt als Gods Dienares*, ende haar alzoo de macht des Zwaarts anbevolen is.

VIII. 7. In de Openbaringe veel voorzeggingen zijn aengaande de Oorlogen van Gods Volck te voeren, die duydelik goed gekeurt worden.

IX. 8. De opperste macht, uyt het regt der Nature, macht heeft om ongelijcken te weeren, en hun onderdanen van de zelven te bevryen. 't Welck

de

de Apostel goed keurt, *Rom.* 13. Maar het al te met so voorvalt, dat dit niet geschieden kan, dan deur Oorlog te voeren.

X. 9. Welcke dingen hier tegen geworpen worden uyt *Matt.* 5. en diergelijcke plaatsen, en toonen niet dat alle Oorlog enkelik ongeoorloft zy. Want 1. daar en wordt niet nieuws bevolen, 't welk niet kan getoont worden ook in 't O. Testament bevolen te zijn, waar nochtans d' Oorlog goedgekeurt wordt. 2. De dingen die daar gezegt worden, bezondere lieden angaan, hoe ver sy hunne herts-tochten en onsteltenissen eenigsins toegeven, maar niet het openbaare gezag, van Godt gestelt tot *een wreeker*, *tot straffe den gene die quaat doet*, *Rom.* 13. 3. Daar wordt verboden haat van loutere Vyandschap en Wrake, ende niet de zorge van geregtigheyt. 4. Zekre overtolligheyt gebruykt wordt in 't spreeken, op datwe geleert werden, hoe onze gemoederen voorbereydt moeten wezen, tot de hoogste lijdzaamheyt; waar 't van noode zijn zal; en dat wy ons tot die kant moeten begeven, van welke wy door de Nature meest afkeerig zijn.

(*a*) Tweede Vraag. Wat Conditien tot een geoorlofden Oorlog vereyst worden?

XI. Antw. 1. Wordt vereyst een rechtvaerdige oorzaak; op dat men niet in die schult vervalle, aan welke zo menigmaal in de Psalmen met verfoeyinge gedacht wordt: *Zonder oorzake vervolgense my.* Nu een rechtvaerdige oorzaak van oorlog niet en is allerley kleyn en gering ongelijk, nademaal den Oorlog de Menschen met de zwaarste straffen vergeldende, de zwaarste en wreedste plaag is, ende alzo niemand toe te voeren, dan voor een zwaar en wreed ongelijk, dat dusdanig is of in zik zelve, of in 't gene dat daar uyt volght. Nochte een zwaar en wreed onrecht rechtvaerdige oorzaak tot den Oorlog geeft, dan na dat alle andere vredes middelen te vergeefs besocht zijn. *Deut.* 20. 10. *Wanneer ghy nadert tot eene stadt, om tegens haar te strijden, so sult ghy haar den vrede toeroepen.* Volgends dien de kinderen Israëls aan den stam Benjamins mannen senden, om de autheuren van seker grouwelick feyt te straffen eer sy tegens hen ten strijde optrocken. *Richt.* 20.

XII. 2. In de twede plaatse een rechtvaerdig gezag vereyst wordt. Nu doch zulk een gezag, schoon het nopende den verweerenden oorlog bevonden wordt in elcke gemeyne staat, ook onvolkomene; vermits alle menschen deur natuurlik recht macht hebben om zich te verweeren: lijkewel nopende den anrandenden oorlog, sulck een macht niet als by een volkomen gemeyne staat is, welke an geen hoger hangt noch tot haar toevlucht heeft, maar sich selven tot alles vernoegt, en geheel is in alle dingen die een behoorlike regeringe betreffen. Rede: want een anrandende oorlog de hoogste daad der wreeckende gerechtigheyt is, *Jer.* 39. 5. en 52. 9. *Het heyr der Chaldeën greep Zedekia, ende voerde hem opwaarts tot Nebucadnezer den Koning van Babel, die sprack oordeelen tegen hem uyt.* Hoedanige daad hem alleen toekomt, die de hoogste Rechter is, en geen hoger heeft tot wien hy toeloope, ende door wien hy de schuldige voldoeninge af eysse.

XIII. 3. Ten derden vereyst wordt een rechte toeleg. Doch dese rechte

(*a*) Wat dingen vereyst worden tot een rechtvaerdigen Oorlog.

toeleg daar niet alleen wezen moet in 't gros, dat Gods eere en heerlikheyt beoogt werde (welke een gemeyne conditie van alle goed werk is) maar ook die bezondere, welke inniglik met de gerechtigheyt der oorlog over-een-draagt, dat is, datter niet uyt quade genegentheyt en haat, maar uyt ijver der gerechtigheyt geoorlogt werde; dat den Oorlog altoos strekke tot billike vrede en gerustheit, als tot haar einde.

XIV. 4. Eyndelik een rechtvaerdige manier van handelen vereyst wordt. In de welke zo die generale regel waar te nemen is, datter niet yetwes tegen Gods Wet geschiede, als die byzondere, dat anderen niet quaads toegevoert werde, 't geen om een gerechtig eynde te bekomen niet gevoeglik en nodig is; nochte dat het angenomen recht der Volkeren geschonden werde.

(a) Derde Vraag. Omtrent de eerste conditie ondervraagt wort, hoe verre de ghene, die den oorloch voeren, in de rechtvaerdicheyt van hunne sake moeten vast gaan?

XV. Antw. 1. De Velt-overste of Autheur van den oorlog, en ook Krijgslieden van hoger orde, die tot den krijgs-raad toegelaten worden, door zig zelfs en andere voorzienige en wijze lieden naerstelik moeten onderzoeken, of sy oorzaken van een rechtvaerdigen oorlog hebben. Rede: want wie den oorlog aanzeyd, die selve neemt waar de plaetse en beurte eens Regters in de swaarste sake. Maar een regtèr gehouden is, in sijne saken te toetsen, alle vlijd an te wenden, om vonnis uyt een rechtmatich oordeel te vellen. Het en is dan niet genoech tot de rechtvaerdigheyt der oorlog, dat een Prins gelooft rechtvaerdige oorzaak te hebben, maar het behoort, dat hy die zelve uyt onderzoek van kennisse wel doorzien hebbe. Hierom ook altijt redenen van de weer-partijen te hooren zijn, indien sy met recht en reden willen twisten.

XVI. 2. Indien na een genoegsaam onderzoek en raatslag, de rechtvaerdicheyt der oorlog noch gansch twijfelachtich blijft, 't zy de andere party in bezittinge is of niet, moet men van den oorlog afhouden: want hy die in een twijfelige zaak oorlog voert, 1. daar in zondigt, dat hy niet uyt geloove handelt. 2. Hy sich selven en anderen roekeloos begeeft in zwaare perijkelen zo van te zondigen, als om straffe te dragen. 3 Een vonnis van wreekende gerechtigheyt velt en voert hy uyt, zonder enige blijkbare oorzaak.

XVII. 3. Krijgs-lieden van leger orde, die den Prince oorlog voerende onderhorig zijn, hoewel sy in een zake blijkelik ongerechtig hem niet moeten helpen, indien hen nochtans, na onderzoek, dat gevoeglik van hun angestelt kan worden, geen onrechtvaerdige oorzaak toeschijnt, konnen sy hunnen Prince in den krijg dienen. Rede: 1. Om dat zulcke Soldaten noch gehouden zijn, noch konnen d'oorzaken van oorlog nawkeurlik onderzoeken; maar alleen uytvoerders van een vreemd vonnis zijn, en werktuygen die niet zo zeer uyt hun eygen raatslag en overleg bewogen worden, als wel uyt kracht van hunne voornaamste oorsaak. 2. Om dat in een twijfelige zaak het veiliger deel te volgen is, maar veiliger is (waar men van geen onrechtvaerdicheyt sekere

(a) Van de gerechticheyt der zake te kennen.

kennisse

kennisse heeft) 't bevel van den Prince te volgen, ende sijn eygen ende der sijnen welvaren ga te slaan, als der vreemde .

XVIII. 4. Nochtans Krijgs-lieden die den oorlogenden Prince niet onderhorig zijn, moeten hem in den oorlog niet helpen, indien sy aan de gerechtigheyt der oorlog twijfelen. Rede, om dat in twijfel-stukken het veyliger deel te kiezen is; maar zulcke Soldaten, dewijlse vry zijn, zo sy sich in dat geval van den oorlog afhouden, niemand onrecht doen: maar indien sy sulken oorlog annemen, dan is 't datse hunne Conscientien gewelt doen, en sich in groot gevaar begeven, om anderen het grootste ongelijk an te doen Hier uyt blijkt, dat die Soldaten, die hunne Ziele te koop houden, ende veirdich zijn om yder oorlog antevangen, waer uyt sy grooter soldyen konnen verwachten, een schelms leven leyden, en geensins verschoont konnen worden.

(*a*) Vierde Vraag. Omtrent de tweede conditie gevraagt wordt oft' een Christen Prince geoorloft zy, in een rechtvaerdigen oorlog, ongelovige krijgslieden tot hulp te roepen, ofte hun behulpich te zijn?

XIX. Antw. 1. Dit in sich selven en onbepaaldelik angemerkt, niet ongeoorloft is. Rede: want gelijk 't veroorloft is in een gerechtigen oorloch, de hulpe van Beesten te gebruyken, als Oliphanten, Paerden, en andere, alzoo ist mede geoorloft te gebruyken de hulpe van beestelicke Menschen. Een ghepreezen voorbedrijf hebbenwe in *Abraham*, die *Gen.* 14. sijn Wapenen samen ghevoecht heeft met de wapenen des Konings van *Sodom*.

XX. 2. Echter wel pleecht dit, by geval zoo ongeoorloft te worden dat het zonder groote omzichticheyt niet en moet verzocht worden. 1. Omdat het selve voorwent zekre schijn van wangeloof, en hellinge om 't voorgenomen eynde door recht en onrecht te bekomen; mede van ongeoorlofde samenvoeginge met de godloozen. 2. Om dat daar uyt de zwaarste ergenissen pleegen te ontstaan, zo onder Christenen, als ongelovigen. 3. Om dat de ongelovigen haar gegeven trouwe en toeseggingе niet plegen te bewaren; ende alzo strekken hunne hulpen ten quade.

XXI. 3. De Israelieten niet om die gemelde oorzaken alleen gezondicht hebben, wanneer sy der ongelovigen bystant hebben gebruykt, maar ook om dat sy een zonderlinge beschuttinge Gods, zich toegezeydt hadden, nochte overwonnen konden worden, terwijl sy Godt anhingen, 2. *Chron.* 16. 7, 8, 9. *De Siender Hanani quam tot Asa den Koning van Juda, ende hy seyde tot hem: om dat ghy gesteunt hebt op den Koning van Syrien, ende niet gesteunt en hebt op den Heere uwen Godt, daarom is het heir des Konings van Syrien uyt uwe handt ontkomen.* En *c.* 19. 2. *Jehu, de soon van Hanani de Siender seyde tot den Koning Josaphat: Soudt ghy den godloosen helpen, ende die den Heere haten, liefhebben? nu is daarom over u van het aangesichte des Heeren groote toornigheyt.* En *c.* 20. 36, 37. *Eliezer de Soon van Dodava van Maresa propheteerde tegen Josaphat, seggende: Om dat ghy u metAhazia vergeselschapt hebt, heeft de Heere uwe wercken verscheurt; also wierden de schepen verbroken, datse niet en konden na Tarsis gaan.*

(*a*) Van de hulpen der ongelovigen.

XXII. 4. Een

XXII. 4. Een verbond van zulken vrientschap, waar door onbepaaldelik en zonder uytneminge van zaken onderlinge hulp belooft wordt om allerley oorlog by voorval an te vangen, nawlix of niet, zelf met een gelovich Prins, kan angegaan worden, 'k laat staan een ongelovige. Want dit ware zik in gevaar van de zwaarste zonde begeven, ende sijn gewisse an eens anders goedvindinge opgeschort hangen.

Vijfde Vraag. Omtrent het derde beding wordt onderzocht, hoedanige zonde zy een averechtse toelech van een oorlochsman, gelijk haat, nijt, eer en gelt-giericheyt, en de rest.

XXIII. Antw. 1. Een booze toelech allerley zedelijke werkinge altoos bederft: vermits het einde, dat beseft wordt, en de wille tot werkken beweegt, zeer groote kracht heeft om de werkinge zelve te doen voortkomen. Doch in krijg te voeren, des te zwaarder uyt een quade toeleg gezondigt wort, hoe nooder den oorlog moet gekoozen worden, ende niet dan om de zwaarste en nootwendige oorzaak, zelf in een goeden toeleg, om haren wreeden aart.

XXIV. 2. Efter het werk zelf (hoe ver het van de werkinge verschilt) door goede of quade toelegginge niet verandert wordt: gemerkt de toelegging oorzaak van de uytwerkinge alleenlik is, maar niet van het wezen des dings; ende behoort tot de wijze van doen, maar niet tot de wijze des gedanen dings, 't geen altoos uyt sijn innige nature kan ende moet geschat worden goed of quaad te wesen.

XXV. 3. Hierom in den oorlog, welke uyt rechtvaerdige oorzaak en gezag angevangen wordt, niet ongeoorloft is hun dienst te gebruyken, die uit quaden toeleg. haat,nijt, eergierigheyt, ofte begeerte tot den buyt, den krijg zullen volgen.

XXVI. 4. Hierom ook een slinks oogmerk in den oorlog, andersins rechtvaerdig, hoewel het zonde is, evenwel niet inbrengt verbintenis van eenige herstellinge: om dattet geen zonde tegen gerechtigheyt in de zake zelf is. Want gelijk een Rechter, die eenig misdadige uyt haat sijn verdiende straffe andoet, schoon hy zondigt, nochtans hem geen herstellinge schuldig is, alzo hy die uyt haat een rechtvaerdigen oorlog voere.

XXVII. 5. In een onrechtvaerdigen oorlog een booze toeleg haar ongerechtigheyt vermeerdert en verzwaart. Want dewijl de ongerechtigheyt der zake altemet gemindert en als verschoont wordt deur een onverwinnelijke onwetenheyt, so maakt een boze toeleg, dat zulken onwetenheyt de kracht van een verschoonende oorzaak niet en heeft.

XXVIII. 6. Een toelegging niet alleenlik in haar selven quaad, maar ook licht en ydel, gelijk betoning van krachten, en diergelijke, niemand moeten andrijven om oorlog te voeren; overmits het met de rechte reden strijdt een wreed en gevaarlijk middel te kiezen, om een ydel eynde te bekomen.

XXIX. 7. Een geoorloft oogmerk, gelijk krijgsoeffening bekoming van ervarenis, ofte verwachting van loon, ook in een rechtvaerdigen oorlog, indiense 't gemoet voornemeliker bewegen, als het recht zelf tot den oorlog, niet anders dan de geheele werkinge bederven konnen.

Zeste Vraag. Omtrent de vierde conditie gevraagt wordt, 1. Welcke personen in den oorlog met recht konnen beleedigt worden, en hoe verre?

XXX. Antw.

XXX. Antw. 1. Een rechtvaerdige oorlog eygentlik en regel-recht gevoert wordt tegen schuldigen en misdadigen, dat is, tegens hen, die in oorzake en schult zijn, waarom oorlog gevoert wordt. Sy dan alleen recht aan en met opzet moeten gestraft worden, na reden van wreekende rechtvaerdigheyt. Want zonder voorgaande schult niemant de straf gerechtelik kan worden opgeleydt. Deswegen de Israëliten schijnen zwaarlik gezondigt te hebben, verdoende de Kinderen Benjamins sonder uytschot, *Richt.* 20.

XXXI. 2. Onder de schuldigen niet konnen getelt worden kinderen, noch ordinairlik vrow-lieden, noch die vreedzamen, welcke anders gevoelende gedwongen zijn onder de Vyanden te blijven.

XXXII. 3. De schuldigen zelfs niet te beledigen zijn, dan hoe ver het nodig is om een rechtvaerdig eynde van oorlog te bekomen, dat is, of om een gerechtige vergeldinge van 't weggenomen goed te verkrijgen, of om onrecht te wreeken, ofte om vrede te bevestigen.

XXXIII. 4. De onschuldigen konnen buyten toelech en by geval beleedicht worden; gelijk in een rechtvaerdige overwinninge van een Stad ofte Schip, in welke verscheyde onnozelen zijn; ende in ontrovinge van goederen, waar mee de Vyant eenigsins ter oorloch gewapent wordt: vermits uyt zulke samenvoeginge, die onschuldigen voor een gedeelte der schuldigen gehouden worden; ende 't ongelijk, hun angedaan, eygentlik van die schuldigen voorkomt, in welcker macht sy zijn, van wien ook hun herstelling toekomt. Evenwel de liefde en billikheyt vordert, dat oorlog geoeffent werde met der onnozelen minste schade, hoe veel doenlijk is.

XXXIV. 5. Hierom kan het, om sich wel te reguleeren niet verdeedicht worden, dat eenige Stad den Krijgs-knechten tot bnyt gegeven werde om deselve na hun lust te plonderen: om dat onder veel andere grouwelen, die daar uyt volgen, in zulken plonderinge geen verschil altoos gestelt en wordt tussen schuldigen en onschuldigen.

XXXV. 6. Hierom ook, het niet zo zeer een rechtvaerdige Oorlog als Struyk-rovery is, waar mede toegeleght wordt op de verdruckinge van onnozele Lant-luyden en diergelijcken: hoedanich de huydendaaghse Oorlog van Kaizar *Ferdinand* in Hoog-duytslant is.

Zevende Vraag. Waarin de Vyanden konnen gequetst worden?

XXXVI. Antw. In dingen die tot rechtvaerdige straffe of nodige veyligheyt behoren: gelijk in berovinge van leven, uyterlicke goederen, en vryheyt. In welcke nochtans die matigheyt te houden is, welke de schult der gerechtigheyt en noot van onse veyligheyt anraadt. Maar in de eerbaarheyt en diergelijcken, geen gewelt toegevoert of toegelaten kan worden, zonder zware zonde. Want zulke dingen noch tot gerechtigheyt behoren noch tot veyligheyt, nochte in die selve de misdaad des werkers van de straffe des lijders kan afgescheyden worden.

(*a*) Achtste Vraag. Oft in een rechtvaerdigen Oorlog geoorloft is, lagen en krijgsstreeken te gebruyken?

XXXVII. Antw. 1. Lagen-leggingen en krijgsstreken God zelf d' Auteur

(*a*) Van Krijg of Oorlogs-streeken.

der

der gerechtigheyt in sijn volk goed gekeurt heeft, met gebod, *Jos.* 8. 2. *Stelt u eene achterlage tegen de stadt, van achter deselve.* En veel exempelen, gelijk *Richt.* 7. 16. *Gideon deylde de driehondert man in drië hopen; ende hy gaf een ygelick eene basuyne in sijne hant, ende ledige kruycken, ende fackelen in het midden der kruyken, &c.* En 20. 29. *Doe bestelde Israël achterlagen op Gibea rontom, &c.*

XXXVIII. 2. Maar by geoorlofde krijchsstreeken de leugens niet te tellen zijn: dewijle of trouwe ongeoorloft te geven, ofte oorlofdelik gegeven niet te houden, altijt onrechtvaerdig is.

XXXIX. 3. Efter is in Krijchs-streeken geoorloft, niet alleen sijn raatslagen en voornemens te verbergen, maar ook met eenige teekenen of daden dese of gene toelech voor te wenden, dien ghy niet hebt. Want hoe wel recht-uyt met woorden te bedieden 't gene valsch is, een misprijselike leugen zy; lijkewel met sommige gebeerden of daden zulx yetwes schuyns te beteekenen, dat is, dat doen, daar uyt waarschijnlik is een ander te zullen besluyten 't gene valsch is, niet en is liegen: gemerkt de daden welcke noch uyt haar Natuure, noch uyt instellinge, of zeker verdrach dit of dat gevoelen te verstaan geven, niet van den zelven aard met de sprake zijn, en alzo geen fatsoen van logen hebben, schoon sy in valsche bediedenis van de anschouwers opgenomen werden, ende dat oock voorzien en gezocht wordt.

Het XXXIV. Hooft-stuk.

Van de Billikheyt sommiger Mosaise Wetten, behoorende tot het zeste Gebod.

EERSTE Vraag. Wat regt daar in geweest zy, dat wie zik voor nam sijnen Naeste te dooden, die selve met de doot moeste gestraft worden? *Exod.* 21. 14. *Indien iemand tegen sijnen naasten moetwillighlik gehandelt heeft, om hem met list te dooden, soo sult ghy den selven van voor mijnen altaar nemen, dat hy sterve.*

1. Antw. De zin is, en die ook de billikste, dat zelf de wille om iemand te dooden, of het beleyd van een anders doodt, met de doodt gestraft werde.

II. Doch dit te verstaan is, niet van allerley wille, hoe wel misschien met woorden geopenbaart; maar van de wille zo geuyttet, dat de dootslag zy in 't worden, dat is, begonnen hebbe tot de daad zelve voort te gaan, zo dat hoe veel in den willende was, des anders dood zou gevolgt hebben.

III. Dusdanige wil voor de daad gestraft moet worden: om dat zulk een Mensch gedaan heeft 't welk in hem was om iemand te dooden, ende alzo dadelik gedoodt heeft, hoe wel het lijden des doots den andere toegeschikt daar uyt niet gevolgt en zy. Aldus wie wetens willens sijn best gedaan heeft, op dat een onschuldige veroordeelt wiert, die selve moet als een dootslager

gestraft

gestraft worden, *Deut.* 19. 19. *Soo sult ghy lieden hem doen, gelijck als hy sijnen broeder dachte te doen: also sult ghy het boose uyt het midden van u wech doen.*

IV. Van gelijken slag is hy die of met geweer, ofte Venijn, of op des gelijken wijze getracht heeft een Mensche te vermoorden, ende ook sulk een, die listelik en booselik een brandt ontsteecken heeft. In zulcke gevallen niet zo zeer de daadt als het gemoet, niet zo zeer den uytgang als de wille en opzet beschouwt wordt.

Tweede Vraag. Wat regt zy in de Wet, van de doot of quetsinge enes Slaafs min, dan enes vrye te wreeken? *Exod.* 21. 21, 26. *So hy nochtans eene dagh of twee daghen over eynde blijft, so en sal hy niet gewroken worden. Wanneer oock iemand sijnes dienstknechts ooge ofte sijnes dienstmaags ooghe slaat, ende verderftse: hy sal hem vry laten gaan voor sijne ooge.*

V Antw. 1. Eenig onderscheyd tussen Knechten en vryen, nopende de smijtinge, daar uyt voort vloeyd, dat Knechten of Slaven uyt hune Conditie slagen en plagen onderhavig zijn, en gedwongen om in 't Lichaam te boeten dat sy misdaan hebben, na de leere Christi, *Luc.* 12. 47, 48. Maar de staat der vryen en wel-geboornen hen van zulken gewelt vry houdt.

VI. 2. Nochtans een Knecht sijnen Heere niet onderworpen is, angaande het leven, maar alleen angaande den arbeyd, en de dingen die daar toe behooren. Want Godt alleen die het leven geeft, de Heere des levens is; noch ymand dat gerechtelik benemen kan, als Godt, ofte die Gods gezag is voerende, gelijk de Regter.

VII. 3. De Heere dan en wordt niet verschoont, zo hy den Knecht met geweer of werk-tuyg van doodinge hebbe geslagen, maar zo hy dit gedaan heeft *met de roede* of werk-tuych van tuchtinge, *Exod.* 21. 20.

VIII. 4. *Wie sijn Knecht met de roede slaat*, en wordt niet veracht dit gedaan te hebben met wille om te dooden, 't en zy zulke geweldenary en wreedheyt geoeffent wert, *dat hy onder sijne hand*, ofte van anstond en straks van de plage *sterft.*

IX. 5. De reden welke gegeven wordt *Exod.* 21. 21. *Want hy is sijn geld*, en bevrijd den Heere niet in de recht-bank van consciente, als of hy met sijn geld het recht des doods op den Knecht verkregen hadde, noch ook in de uyterlijke recht-bank, dan hoe ver hy vermoedt wordt niet te hebben willen dooden dien hy gekocht had, maar alleenlik tuchtigen, en eenigsins behoorlijke straffe daar in gegeven te hebben, dat hij in den prijs sijner kopinge verlooren heeft.

Derde Vraag. Hoedanich de billikheyt dier Wet zy, van het Beest, een Mensche dodende, wederom te dooden. *Exod.* 21. 28. *Wanneer een osse eenen man ofte vrouwe stoott, dat hy sterft, sal de osse sekerlik gesteenigt worden.*

X. Antw. Onredelicke dieren om de dodinge eens Mensches belast wierden om hals gebracht te worden, niet vermits sy schult hadden angehaalt (die eygentlik in hen niet en valt) maar 1. op dat hunne Heeren in die selve gestraft zouden worden, overmits sy die Dieren niet naerstelik genoech bezorgt ende bewaart hadden. 2. Op dat het Menschelike leven op dese maniere allen

anbevolen

anbevolen wiert, en de dingen daar tegen strijdende verfoeyt souden worden. 3. Op dat beestelicke Menschen door de doot des Beests meerder van Menschen-moort zouden afgeschrickt worden.

Vierde Vraag. Wat billikheyt geweest is in de Wet, angaende sommige Beesten, door Menschen niet te dooden? *Deut.* 22. 6, 7. *Wanneer voor uw aangesichte een Vogelnest voorkomt, soo en sult ghy de moeder met de jongen niet nemen: ghy sult de moeder ganschelik vrylaten, maar de jongen sult ghy voor u nemen.*

XI. Antw. Van dit slach menigerley dingen verboden worden, niet om datse dood-slagen zijn, of zonden tegens de eygentlik gezeyde gerechtigheyt: maar 1. om dat in de selve toeschijnt, geoeffent wordt, en vermeerdert de wiltheyt en strafheit van sommige vernuften, uyt welke de dood-slagen voort-komen, *Spr.* 12. 10. *De rechtvaerdige kent het leven sijner beesten: maar de barmherticheden der godtloosen zijn wreedt.* 2. Om dat deur zulke beginselen de Menschen geleert worden van wreetheydt af te schrikken. 3. Om dat Godt de sijnen oeffenen wilt, dat sy op 't verste van dusdanige zonden afwijken, en zelf van haren schijn een afgrijsen hebben. Want met zodanige voor-hoeden, als afheyningen, Godt sijn Wet heeft willen om-bolwerken, om de Menschen van zwarer zonden te weeren. Gelijk nu een Schutting en Muragie, waar mede een Hof-stee omheynt wordt, met de Hofsteede zelf in een samen-smelt; alzo mede zulcke anhangsels der geboden met de geboden zelve samen kleven. Gelijke reden heeft de Wet, van *het Boksken in sijns Moeders Melk niet te koken*, *Exod.* 23. 19. *en* 34. 26. *Deut.* 14. 21.

Vijfde Vraag. Wat recht zy van *het bloed niet op te eeten*, *Levit.* 7. 26. en 17. 10. en 19. 26. *Deut.* 12. 16, 23.

XII. Antw. Deze Wet ten deele daar op siet, dat de verfoeyinge van wreedtheydt vergroott werde: waarom sy met een strenge verbiedinge des dood-slaghs samen-gevoecht wordt, *Gen.* 9. 4, 5. *Het vleesch met sijne siele. dat is, sijnen bloede en sult ghy niet eten: Ende voorwaar ick sal uw bloet, het bloet uwer sielen eysschen.* Ende ten deele siet de wet op een gods-dienstige en voorbeeldende waar-neminge: waarom sy samen gevoegt wort met de Wet van offeren, *Levit.* 17. 10, 11. *Tegens eens yders siele, die bloet sal gegeten hebben, sal ick mijn aangesichte setten: want het is het bloet, dat voor de siele versoeninge doen sal.*

Zeste Vraag. Hoedanich is geweest de billikheyt der *vrysteeden* of *toevluchtplaatsen* in de wet geordineert, *Exod.* 21. 13. *Num.* 35. 11, 25. *Deut.* 19. 2, 4.

XIII. Antw. 1. Eygentlik en zijn 't geen plaetsen van ballinkschap maar van toevlucht geweest. Want ballinkschap is straf; maar toevlucht strekt tot bevryinge van straffe. En in der daad worter van de straffe der ballingschap niets gelezen in de Wet gestelt, maar alleen van de straffe des doods, boete, slagen, en dienstbaarheyt.

XIV. 2. Deze toevlucht hun alleen bereydt geweest is, wie een gansch onwillige doot-slag begaan hadden: die met sijn wijze en werk-tuyg beschreven wordt, *Num.* 35. En met een voorbeelt verklaart, *Deut.* 19. Leest de Schrif-

tuurplaetsen

tuurplaetsen uytgedruckt hier boven, cap. XXXI. Antw. XV. Doch aan moetwillige doodtslagen de weldaad van dusdanige toevlucht strengelik geweygert wordt, *Exod.* 21. 14. Leest de plaats boven, cap. XXXIV. *Eerste vr.* Exempel waar van wy hebben in *Joab*, dewelke niet tegenstaande hy *de hoornen des altaars gevatt hadde*, echter om sijne doodslagen door Salomons bevel gedoodt wierdt. 1 *Kon.* 2. 28. 34.

XV. 3. Deze toevlucht was den onschuldigen bereydt tegens den onbedachten anval der na-bestaanden des verslagene, maar niet tegens de regtsvorderinge der Overheyt.

XVI. 4. De ordinaire plaatsen der toevlucht geweest zijn sommige Steden der Leviten. Niet alleen op dat de ongeluckige vluchtelingen uyt eerbiedenisse der Leviten veyliger mochten verkeeren, maar ook op datse door hun goede gewoonte, voorgang, ende raad onderricht wierden, zo om hun lot heyliglik te dragen, als tot andere deelen van hunne schuldige plicht.

XVII. 5. De Buyten-ordinare toevlucht-plaetsen geweest zijn Gods Tempel en Altaar, *Exod.* 21. 14. Om dat de eerbiedigheyt jegens Godt, door aanschouwinge van die plaatse verwekt, het gewelt van Menschen ter neer mochte setten.

XVIII. 6. In de ordinare toevlucht-plaetsen moest de Dood-slager voor een tijt blijven, op dat ondertussen de gramschap, smerte, en ontsteltenis van des gedoode na-magen gemakkelik konde afgelegt worden. Nu die tijt aan des Hoge-priesters leven wiert opgeschort, eensdeels op dat hy deur de goddelicke voorzienigheyt herstelt wierde; en ander-deels, op dat een goede gelegenheyt van verzoeninge waargenomen wiert uyt de blijdschap van het niewe na-zaatschap.

XIX. 7. Indien de Doot-slager voor die tijt buyten de Vry-stad betrapt wiert, dit der namagen verdrietelikheyt was toegelaten, dat sy hem sonder hare straffe mochten dooden.

XX. 8. De billikheyt dezer dingen geweest is, 1 dat de Dood-slagers niet dan na kennis van zake moesten gewroken worden. 2. Dat men hen te gemoete komen moet, die tegen of buyten hunne toelegh wat quaads gedaen hebben. 3. Dat men acht nemen moet op der Menschen natuurlike droefheyt en smerte. 4. Dat een sonderlinge eerbiedigheyt aan de heylige plaatsen toekomt: doch evenwel, dat men daarom de boose boeven so niet begunstigen moet, dat sy ongestraft souden blijven.

Het XXXV. Hooft-stuk.

Het Zevende Gebod, Van 't Houwelijk.

EERSTE Vraag. Welke staat voortrefliker zy, de gehowde of ongehowde?

I. Antw. 1. Indiense enkelik ende in haar selven angemerckt worden, in geene van beyden eenige deugt ofte ondeugt, of zedelik goed of quaad

werk

werk vervat wordt, om dattet natuurlikke levens wijzen zijn, welcker geen van beyden geboden ofte verboden wordt, 1 *Cor.* 7. 25. *Aangaande nu de maaghden, en hebbe ick geen bevel des Heeren*: namelik, dat iemand zoude moeten maagt blijven Dewijle dan noch d'een noch d'andere staat zedelik goed is, maar onverschillig, eygentlik van gene kan bewaarheydt worden, dat sy zedelik beter is als de andere.

II. 2. Doch vermits uyt de dingen, die van middelslag zijn, noch goed nochte quaad, andere min andere meer toebrengen en anleyden tot deugt en goede wercken (gelijk de wetenschap meerder hulpe bybrengt tot godvruchtigheyt als de krachten des Lichaams of de rijkdom) daarom zijnse na 't gewichte, dat sy ten dien eynde hebben, aan te nemen of te verwerpen. En volgends die gedaante dit Vraagstuk te verstaan is, nopende de vergelijkinge van 't hylik en ongetrowtheyt.

III. 3. Nu in deze vergelijkinge, indien de zaken zelve onbepaaldelik angeschowt werden, lijkt de staat des houweliks voortrefliker, 1. Om dat sy in den beginne van Godt ingestelt is, om des mensches conditie en gelegentheyt beter te maken, *Gen.* 2. 18. *De Heere Godt hadde gesproken: het en is niet goed, dat de mensche alleen zy; ick sal hem eene hulpe maken, die als tegen hem over zy.* 2. Om dat sy na den val dat eynde en gebruyk heeft, datse regel recht helpt om verzoekingen en zonden te mijden, 1 *Cor.* 7. 2, 5, 9. *Om der hoereryen wille sal een iegelik man sijn eygen wijf hebben, ende een iegelick wijf sal haren eygenen man hebben. En onttrekt u malkanderen niet, 't en zy dan met beyder toestemminge voor eenen tijt, op dat ghy u tot vasten en bidden meugt verledigen: ende komt wederom byeen, op dat u de Satan niet en versoeke, om dat ghy u niet en konnet onthouden. Maar indien sy*, de ongetrowden, *sich niet en konnen onthouden, dat se trouwen: want het is beter te trouwen, dan te branden.* Op dese maniere helpt de gehowde staat om de deugt te bewaren en te bevorderen.

IV. 4. Indien 'er nochtans vergelijking gemaakt werde, angaende dese of gene Persoon, dan moetmen oordeel geven, eensdeels na de gave die hy heeft, 1 *Cor.* 7. 7. *Ick wilde, dat alle menschen waren gelijck als ick selve ben: maar een iegelik heeft sijn eygen gave van Godt, de een wel aldus, maar de ander alsoo.* En eensdeels na de omstandigheden, welcke *Paulus* behelst met den name van *anstaende noot*, *vers* 26. En volgends die anmerkinge, zoo ymand de gaaf of macht hebbe, ende uyt andre samen lopende conditien zie dat hy meer gemakkelik, betamelik en bequaamlik den Heere dienen kan ongetrowt zijnde, is 't hem best zoo te blijven: maar soo iemand na een vlijtich en voorgaende onderzoek ziet, dat hy niet soo heylighlik noch soo gemakkelik sijn Ampt bedienen kan inden ongetrowden als wel in den houweliksen staat, hem de echte staat beter is. *Vers* 35. *Dit segge ick tot uwe eygen voordeel: niet op dat ick over u eenen strick soude werpen, maar om u te leyden tot het gene wel voegt, ende bequaam is om den Heere wel aan te hangen, sonder herwaarts en derwaarts getrocken te worden.*

V. 5. De Hooft-som der Apostelsche regel hier op uytkomt: dat wie deur matigheyt, naerstighe voorhoede, en Gebed niet en kan die brandinge mijden,

(dat

(dat is, die hitte der begeerlikheyt, welke de gerustheyt van Conscientie ontroert) hy 'et houwelik moet kiesen: maar zoo lange ymand deur die middelen den brant mijden kan, de rest gelijk zijnde, inzonderheyt in tijt van vervolginge of gelijke noot: hy den ongehowden staat te kiesen heeft.

(a) Twede Vraag. Of, ende waarom de Trow van veele t'seffens, genaamt *polygamie*, ongeoorloft zy?

VI. Antw. 1. Veler trouw t'seffens tegen de eerste houweliks instellinge en Wet is, *Gen.* 2. Want. 1. Godt een Man ende een Vrouwe gemaakt en samen gevoegt heeft: alzoo dat watter boven toekomt, afschouwelik zy, *Malach.* 2. 15. *En heeft hy niet maar eenen gemaakt hoewel hy des geests overig hadde? en waarom maar dien eenen? Hy socht een saat Godes: daarom wacht u met uwen geest, ende dat niemandt trowlooslick en handele tegen de Huysvrouwe sijner jeugt.* 2. Hy heeft met uytsprake bevestigt, dat *twee*, niet drie of meer, *zouden een vleesch zijn*: en dat *de Man syn Wijve zoude anhangen*, niet Wijven, *Matt.* 19. 5.

VII. 2. Het is ook een zonde tegens de Wet der nature en rechte reden. Want 1. isset tegen 't gene, dat den Mensche in de eerste instellinge der menschelijke Nature ingegeven is. 2. Isset tegens den aart der echtelijke liefde, die zoo eygen en zonderling is, dat sy een derde Persoon tot gemeynschap der zelve zake niet toe en laat: gelijk de ervarenis leert in de echtelijke min-yver.

VIII. 3. Ist tegens de nature van 't houwelikse verdrag, waar deur geschiet, dat echte-lien over zich zelfs geen macht meer en hebben, 1 *Cor.* 7. 4. *Het wijf en heeft de macht niet over haar eygen lichaam, maar de man: ende desgelijks oock de man en heeft de macht niet over sijn eygen lichaam, maar het wijf.* Hierom is 't oock dat hy an ongerechtigheyt en trowloosheyt schuldig verklaagt wordt, die zik by een ander voegt, *Mal.* 2. 14, 15. *Ghy nu seght, Waarom?* te weten en wil de Heere ons spijs-offer niet aanschouwen? *Daar om dat de Heere een ghetuyge geweest is tussen u ende de huysvrouwe uwer jeugt, met de welcke ghy trowlooslik handelt, daar sy doch uwe gesellinne, ende de huysvrouwe uwes verbonts is:* En soo voorts.

IX. 4. Het is tegen die vereenigde zorghe voor 't geslachte, welke des houwelix eynde vordert.

X. 5. Is tegen die volmaaktheyt, welke in eenige domme Dieren bevonden wordt. Want menigerley Vogels gevonden worden, die uyt het ingeven der nature sich alleenlick met een ander pleegen samen te voegen: nu de reden gebiedt, datter meerder onthoudenis en ordeninge in den Mensche vereyst moet worden, als in eenig gevogelte.

XI. 6. Is het tegen dat natuurlik beginsel: 't gene ghy niet en wilt dat u geschiede, dat en zult een ander niet doen.

XII. 7. Het neemt wech de vrede des Huys-gesins: gelijk de ervarentheyt leert, in *Ada en Zilla, Lamechs wijven, Gen.* 4. 23. *Als Rachel sagh, dat sy Jacob niet en baarde, soo benijde Rachel hare suster, Gen.* 30. 1. *Peninna, Hannas tegenpartijdige, terghdese oock met terginge, om haar te vergrimmen,*

(a) Van veler trouwinge t'seffens.

1. *Sam.*

1 *Sam.* 1. 6. Tot een besluyt dan, *Ghy en sult oock gene vrouwe tot haare suster nemen, om haar te benauwen. Levit.* 18. 18.

XIII. 8. Die oude Vaders, welcke meer Vrouwen trowden, en konnen van zonde niet verschoont worden, 't en zyse een zonderlinge bedeylinge gehadt hebben. Doch overmits ons van zulken bedeylinge uyt de Schrifture niet vastelik en blijkt, daarom en konnenwe voor zeker niet anders zeggen, dan dat Godt zulcke dingen in hun verdragen en ten beste gekeert heeft.

Derde Vraag. Of en hoe verre te groote namaagschap een beletsel van echte zy?

XIV. Antw.1. Die na-maagschap welke aangehaalt wordt deur vleeslijke voort-telinge uyt dezelve na-bestaande stam, ende wordt geheeten bloet-verwantschap, een natuurlik beletsel der echte is. 1. Vermits zulcke bloet-verwanten van den beginne als een Vleesch zijn, ende alzoo min bequaam om deur een niew verdrag een vleesche, uyt geen een, te worden, welke nochtans den aart des houweliks is. 2. Vermits de natuure leert, dat den Ouders en naeste Bloet-vrienden een bezonder ontzag en eerbiedenis toekomt, welken het houweliks gebruyk tegen-strijdt, waar over zich de Menschen van nature eerbiedelik schamen. 3. Vermits der na-maagschaps en vriendschaps uytstrecking (die een van de vruchten des hyliks is) in de echte der Bloet-verwanten te loir gaan zou. 4. Vermits de huysgemeenschap en onderlinge wennis der bloet-verwanten tot veel onheyl en gelegentheyt geven zou, indiense recht hadden om een houwelik te sluyten.

XV. 2. De geestelijke na-maagschap, welke van den Papisten verziert wordt bekomen te worden in het ontfangen des Doops en Vormsels, ende de wettelijke namaagschap, die verziert wordt te ontstaan uyt aanneminge of ophevinge, door welke men een anders Zone voor de sijne aanvaerdt, en heeft geen kracht om een hylik te beletten, ofte uyt Gods Woort ofte uyt de Wet der nature.

XVI. 3. De trappen van bloet-verwant- en zwager-schap, tussen welcke het in 't gemeen geoorloft is een hylik te sluyten, niet en konnen veylichlik bepaalt worden om de Conscientie te bestieren, dan uyt Gods Wet, deur *Moses* overgelevert, *Levit.* 18. in welke de Wet der nature ontvouwen wordt.

XVII. 4. By die trappen gereekent moeten worden de Personen in de Wet niet uytgedrukt, zoose het zelvige fatsoen van na-maagschap hebben met hun, die namentlik verboden worden. Gelijk om dat verboden wordt in de Wet het houwelik van een neef met sijn Moeje van Vaders of Moeders wege, volgt mede dat verboden wordt het houwelik des Ooms met de Nichte uyt sijn Broeder of Zuster.

XVIII. 5. Ook die Personen, welcke schijnen het zelvige fatsoen te hebben, schoonse 't niet hebben, ist veyliger datse samen niet en trouwen, om der eerbaarheyt wille ende om den schijn des quaads te mijden. Sodanich is de gelegentheyt van Zusterlingen.

XIX. 6. Die trappen in 't gemeyn verboden, konnen in geval van nootsakelikheyt zulcke uytnemingen toelaten, hoedanige in de Schrifture goed gekeurt worden.

XX. 7.

XX. 7. Benevens de trappen deur Goddelik recht verboden, mach de burgerlijke Overigheyt sommige Personen het houwelikse verdrag ontzeggen om Burgerlicke redens. Alzo wordt in eenige plaetsen met recht verhoedt, dat niet de Voogt met het Wees-kint trouwe.

Vierde Vraag. Welke en hoedanige toestemming vereyst wordt tot een gerechtig houwelik?

XXI. Antw. 1. Een onderlinge samen-stemming der partyen nootsakelik vereyst wordt tot het wesen van den echten-staat. Reden is, omdat in die selve geschiedt eene onderlinge overlevering van Lichamen, of van macht en recht over d'onderlinge Lichamen: maar daar en geschiet geen wettige overlevering eniges dings, dat eens anders was, zonder sijne toestemminge, gelijk in alle onderhandelingen blijkt. Hierom ist dat die toestemming zy de naeste uytwerkende oorzaak der echtelijke verbindinge: alzo dat geen menschelijke macht eenige menschen deur echte kan samenvoegen, zonder hun consent.

XXII. 2. Die toestemming in sulcker voege moet deur uyterlicke teekenen verklaart worden, dat daar uyt de innige toegenegentheyt (hoe ver men zedelik oordelen kan) klaarlik blijke. Hoewel nu zulcke teekenen ordinaris geen andere zijn, dan woorden uytdruckende den zin en het gevoelen, efter andre teekenen evenveel gelden, indien sy het consent ongetwijfelt maken.

XXIII. 3. Beyder samen-stemming moet'er gelijkelik wezen: gelijk in andre over-een-dragingen. Lijkewel niet nodig is dat beyder samenstemming gelijkelik in tijt gegeven werde; maar het is genoeg, by aldien de eene party te voren toegestemt heeft, ende die toestemming geschat wordt in kracht aan te houden en de selve te blijven.

XXIV. 4. Die toestemming moet vry en gewillig zijn: andersins en wordt het geen menschelijke toe-stemming geschat te zijn.

XXV. 5. Hierom de toestemming van sulcke personen, die het gebruyk van reden niet en hebben, niets en geldt tot dat verdrag.

XXVI. 6. Een gedwongen toestemming, welke door zware en geweldige vrees, ten dien eynde angejaagt, uytgewrongen wordt, het verdrag krachteloos maakt, 't en zy het deur een volgende vrye toe-stemminge verniewt en bekrachtigd word. De vrees nu die in opzicht van sommigen licht zou zijn, ten anzien van eenige die swacker zijn, voor zwaar te houden is. Doch zelf een zware vrees, indiense niet geweldig maar eerbiedich zy, dat is, die alleenlik uyt eerbiedigheyt, nevens de Ouders, voortkomt, en verbreekt de toestemminge niet: angezien zodanige vrees het consent niet uytwringt, maar zoetelik uytlokt en te weege brengt.

XXVII. 7. De samen-stemming, die zo uyt dolinge voort komt, dat die doling tot stemminge oorzaak geeft ('t zy dan doling in den persone, hoedanig was die van *Jacob* omtrent *Lea*, meynende dat sy Rachel was, *Gen.* 29; 't zy in de conditie of hoedanigheyt tottet wezen des houwelix behorende, hoedanig is de doling, van welke gehandelt wordt, *Deut.* 22. 20. *Indien waarachtig is, dat de maaghdom aan de jonge dochter niet gevonden en is.* Dat *Joseph* van de gelukzalige Maagt vermoede, *Matt.* 1. 18. 19.) zulke toestemming voor gene te houden is.

XXVIII. 8.

XXVIII. 8. Maar indien de dwaling alleenlik zy omtrent een uytwendige of toevallige hoedanigheyt of gesteltheyt, die het wezen zelf des houweliks niet en betreft, dan schijnt het houwelik niet meer ontdaan te worden, dan der Israëliten Eed uyt misverstant den Gibeonieten gegeven, *Ios.* 9.

XXIX. 9. Daer en boven vereyst wordt de toestemming van Ouders ofte van de gene die hunne plaetse bewaren, in welcker macht de sluytende partijen zijn. Dat nu die toestemming der Ouders zy tot eerlikheyt des houwelix, kan niemant twijfelen: maar dat die zelvige tot nootzakelikheyt zy, de Paus-gezinden niet alleenlik ontkennen, maar mede hen die dat toestaan met vloekinge verdoemen, *Concil. van Trent. zit.* 24. Doch evenwel, indien het Vraag-stuk regel-matich en Burgerlik verstaan wort, zoo dat met den name van Ouders verstaan werde Vader en Moeder, maar inzonderheyt de Vader (want in de Voogden en ook de Moeder zelve de Vaderlijke macht alleen gemindert blijft) ende hun toe ofte af-stemming van alle onrecht vry zijnde op rechte gronden steunt; dan lijkt het ja zeggende deel, zo den woorde Gods als der rede meerder over eendrachtig, om deze redens:

XXX. 10. Den Vader wordt dit in de Schrifture gedurelik toegeleydt, dat hy de uytwerkende oorzaak van sijner Kinderen houwelik is, *Deut.* 7. 3. *Ghy en sult uwe dochters niet geven aan hare soonen, ende hare dochters niet nemen voor uwe sonen.* En *Jer.* 29. 6. *Nemet wijven voor uwe sonen, ende gevet uwe dochteren aan mannen.*

XXXI. 11. De exempelen, in de Schifture zeer goed gekeurt, dit altijt hebben, dat het beginsel des echtelijken handels zy van de toestemminge der Ouders, *Gen.* 24. 1, 2, 3, 4. *Abraham sprack tot sijnen knecht; ghy en sult mijnen sone Isaak geene Vrouwe nemen van de dochteren der Canaäniten, maar van mijn maagschap. cap* 28. 1, 2. *Ende Isaak geboodt Jacob, Neemt geene vrouwe van de dochteren Canaans, maar van de dochteren Labans, uwes Moeders Broeder.* En *c.* 29. 19. *Laban seyde tot Jacob: Het is beter, dat ick se,* namelik Rachel, *u geve, dan dat ick se eenen andere man geve: blijft by my.* Sulcke exempelen zijnder meer.

XXXII. 12. Na de samen-stemminge der partyjen wort het in des Vaders goed-dunken gelaten, of hy sijn Dochter an hem geven wille, met wien sy te doen gehadt heeft, dan niet, *Exod.* 22. 16, 17. *Wanneer nu iemand eene maagd verlockt, die niet ondertrowt en is, ende hy licht by haar, die sal haar sonder uytstel eenen Bruytschat geven, datse hem ter vrouwe zy. Indien haar Vader ganschelik weygert haar aan hem te geven, soo sal hy gelt geven, na den bruytschat der maagden.*

XXXIII. 13. Nochte en voldoet hier *Bellarmijn*, by brengende, *Dat te dier plaatse niet gehandelt en wordt van een nu geslooten hylik, maar van het toekomende, ter oorzake van de voorgaande schendinge, tot straffe opgeleydt.* Want onbepaaldelik geleert wordt, dat des Vaders afstemming een gerechtig beletsel des houweliks is, wat ook de Jongman en Vrijster onder een belooft hadden van te voren, ofte naderhand beloven zonden. De loftenis der Kinderen Gode gedaan (daar an de Vaders dikmaal min gelegen is, als an 't hylik der kinderen, en die uyt haaren aart de nawste verbintenis heeft) niet vast en is,

dan

dan uyt des Vaders of duydelike of ten minste ingewikkelde consent, *Num.* 30. 3, 4, 5. Leest Boek IV. Hooftst. XVI. Antw. 6.

XXXIV. 14. Een loutere uytvlucht is ('t geene *Bellarmijn* hier tegen werpt) *Dat die Wet van Dochters handelt, welke noch tot haar Jaren niet gekomen waren.* Want sy in 't gros handelt van yder Dochter, welke in 's Vaders huys ofte macht is; van ygelik Dochter, niet gehowt, noch Weduwe, noch verstooten, *vers.* 6, 9.

XXXV. 15. Een Zoon en kan niets, dat den Vader toekomt, vervreemden, ofte aan een ander geven, tegen sijns Vaders dank: deshalven ook zik zelve niet: om dat de Zoon yetwes van des Vaders eygendom is.

XXXVI. 16. De Burgerlijcke Wetten verhoeden uyt de beginselen des natuurliken rechts, dat der Kinderen hylicken, zonder Ouders consent niet vast en zijn, en de eerste Kerke heeft die Wetten, in dit deel, met leere en betrachtinge goed gekeurt. Want op dusdanigen houwelik gestelt is tot straffe, dat noch Man, noch Huysvrow, noch bruyloft, noch hylik, noch bruydschat verstaan werden zulks in der daat te wezen; ende Kinderen, die mochten geboren worden, onder de onechtelike souden gerekent worden, *Institut. de nupt. sect. penult. lib* 2. *dig. de rit. nupt. l. dot.* 68. *de jure dot.*

Het XXXVI. Hooft-stuk.

Van de Plechtigheden des Houwelijks.

EERSTE Vraag. Wat recht daar zy angaende de verlovingen?

I. Antw. 1. Verlovingen (voor zo veel sy van 't houwelijk onderscheyden worden) zijn een onderlinge wettige belofte van het toekomstige houwelijk, deur een gevoelijk teeken uytgedrukt. Dikmaal worden sy van 't houwelijk onderscheyden, nopende de uytterlike recht-bank, deur het onderscheyd van tijdt, 't welk de voorgebrachte woorden aan den verstandigen gemeynlik pleegen te verstaan te geven. Want zo de woorden een samen-stemminge over het tegenwoordige verdrag inbrengen, maken sy een hylik; doch zo maar over het toekomstige, dan maken sy verlovingen.

II. 2. Hoe wel diergelijcke verlovingen niet onbepaaldelik nodig zijn, (vermits alle verdrag dat Wettelik in 't toekomende kan belooft worden, ter zelver tijt ook voor tegenwoordig kan voltrokken worden) strekkense nochtans na orde tot eerlikheyt der echte. 1. Om dat aldus deur rechtmatige Trappen wordt voortgevaren (zoo in een gewigtige zaak behoort;) van het begin tottet eynde. 2. Om dat aldus de geheele handel meer gevrijdt wordt van achterdocht der roekeloosheyt, ende zwaarwichtigh en beraatslaagd toe schijnt te wesen. 3. Om dat aldus de gemoederen der verloofden voorbereydt en geschikt worden tot die genegentheden, welcke het houwelijk betamen.

III. 3. Schoon wettige en bekende verlovingen daar in mettet houwelijk

over-

over-een-komen, dat haar ongerechtige schennis met de schendige des houwelix in de zelvige plaats te stellen zy, daarom de Heere seght, *Deut.* 22. 23, 24 *W.nneer eene jonge dochter sal zijn, die eene maagt is, ondertrowt aan eenen m n; ende een man haar in de Stad sal gevonden, ende by haar gelegen hebben: Soo sult gy se beyde uytbrengen tot de poorte der selver stadt, ende sult se met steenen stenigen, dat se sterven; de jonge dochter ter oorsake, dat se niet geroepen en heeft in de stadt, ende den man, ter oorsake dat hy sijns naasten wijf vernedert heeft.* Soo konnen evenwel die ondertrouwingen om veel oorzaken ontbonden worden, om welcke de trow zelve niet en kan. Gelijk 1. Indien by de verlovingen een eerlijk beding-punt gezet is, dat niet vervult en word. 2. Indien er zekre tijt tot het toekomstige howlik gestemt is, ende de eene party als dan ontbreekt, schijnt de andere party (als zijnde de voorwaerden niet vervult) van sijn belofte ontslagen te worden. 3. Indien 'er na 't houwelik-sluyten wat over komt, 't welk, zoo het te voren geweest was, de houwelix-beloften zow belet hebben, en om reden 't gemoet van 't eene deel verandert. 4. Indien beyde partyen de gedane belofte ontbinden.

Tweede Vraag. Wat van een heymelijke echte te houden zy?

IV. Antw. 1. Heymelik is, 't geen in 't geheym geschiedt: dat op twee manieren verstaan wordt: ofte zonder bequame getuygen; ofte zonder openbare trouwinge.

V. 2. Het kan gebeuren (in gezette Wetten byzijden geslooten zijnde) dat eenig zulk hylik zy gerechtig en bondig in de Recht-bank van gewisse: dewijl alle dingen die tot het wezen des houweliks vereyst worden, in 't heymelik konnen zijn.

VI. 3. Vermits nochtans de zwaarste onheylen uyt zulcke hyliken volgen; gelijk ongeoorlofde samen-voegingen, twee-drachten, ontbindingen van gesloote hylicken, en andre, daarom wordt een gansch heymelijke echte, in de uyterlijke Recht-bank, met recht van geen waerde gehouden.

VII. 4. De gebruykelicke afkondingen, welcke geschieden om te letten of 'er oock eenige wettige verhindering voorkomen sal, schoonse niet van 't wezen, maar alleen van de plechtigheden des houweliks zijn, even wel nadien uyt haar nalatinge veel quaden konnen navolgen, over zulks uyt order moeten voor heen gezonden worden.

VIII. 5. Openbare trouwing nodich is, niet zo zeer om de verloofden, als wel van wegen der gemeynheyt, diese onderworpen worden, en dewelke daar belang by heeft, dat de hylicken behoorlik geordineert werden.

IX. 6. Die Trow, hoe welse geschieden kan door de Burgerlijke Overheyt, gelijk getrowt zijn Boaz ende Ruth de Moabitische, *Ruth* 4. 1, 11. *Al het volk, dat in de poorten was, mitsgaders de Oudtsten, seyden, Wy zijn getuygen*: Zo is 't efter in de Kerke meest gevoeglik, dat sy door een Kerkelik Dienaar gedaan werde, 1. Om dat de bevesting in Gods Name, deur Gods Dienaar, voor de Gemeente Gods gedaan, zwaarwichtiger is. 2. Om dat het verdrag meer Gods-dienstig wordt, en de verbintenis meer doordringende tot de Conscientie. 3. Om dat daar uyt krachtiger zegen en heyliging verwacht

wordt.

wordt. 4. Dat het een zeer ouwe inzetting der Christenen is, dat de houwelicken opentlik door Gebeden der Kerke en hare Dienaars ingewyt wierden, blijkt uyt *Tertullianus* aan sijn Huys-Vrouw, Boek 2. waar hy zoo schrijft: *Waar uyt zal ick genoehsaam het geluk dier echte vertellen, welke de Kerke bemiddelt, en weder-zijdse opdracht bevestigt, de Engelen bevestigt zijnde verkondigen, en de Vader voor vaste houdt?*

Het XXXVII. Hooft-stuk.

Van de onderlinge Pligt der Echteluyden.

EERSTE Vraag. Welcke de pligten zijn, die geechteluyden malkanderen schuldich zijn?

I. Antw. 1. De eerste pligt is een bezondre beminning, den echtgenoten eygen, welke deswegen kan echtelijk geheten worden, *Eph.* 5. 28, 29. Dese en andere schriftuur-plaatsen, hier niet uytgedruckt, leest boven, Hooftst. XXI. *Gen.* 2. 24. Seyde Adam, *Daarom sal de man sijnen Vader ende sijne Moeder verlaten, ende sijnen wyve aankleven, ende sy sullen tot een vleesch zijn.*

II. 2. De twede plicht is een bezondre of echtelijke eere, 1. *Pet.* 3. 7.

III. 3. De derde is bywoning, 1 *Cor.* 7. 10. *Den getrowden gebiede niet ick, maar de Heere, dat het wijf van den man niet en scheyde, &c.* 1 *Pet.* 3. 7. Nu dese bywoning onder haar behelst een ordinair gebruyk van 't zelvige Huys, Tafel, en Bedde.

IV. 4. De vierde is onderlinge gemeenschap van Lichamen volgends de eynden, en binnen de palen des houweliks, met zedicheyt en maticheyt, 1 *Thess.* 4. 4. *Dat een iegelik van u wete sijn vat te besitten, in heylighmakinge ende eere.*

V. 5. De vijfde is gemeyn-making van vermogen en uyterlicke goederen, ten minste nopende haar gebruyk, *Eph.* 5. 29.

VI. 6. De zeste is gemeenschap in den huysseliken godsdienst, 1 *Pet.* 3. 7.

Tweede Vraag. Of in die plichten evene gelijkheyt des Mans en der Vrouwe is?

VII. Antw. Nopende het wezen van de plicht en verbintenis, isser wederzijds de zelvige evenheyt. Maar nochtans angaende de maniere van betrachtinge, is zulk een onderscheydt, dat de Man sich in alle plichten soo moet gedragen, en van de Vrouwe erkent worden, als het Hooft, 1 *Cor.* 11. 3.

VIII. Hierom het des Mans byzondere plicht is, 1. sijne Huys-Vrouwe te onderhouden en voeden, of haar van behoorlicke nootdurft te voorzien, *Eph.* 5. 29. 1 *Tim.* 3. 4. *Een opsiender moet sijn eygen huys wel regeren, sijne kinderen in onderdanicheit houdende met alle stemmigheyt.* 2. De Vrouwe voor te gaan in wetenschap en der zelver allerley verklaringe, 1 *Pet.* 3. 7.

1 *Cor.*

1 *Cor.* 14. 35. 3. Haar leven en handel te bestieren, 1 *Tim.* 3. 4. 1 *Cor.* 11. 3.

IX. Hierom ook de byzondere plicht der Vrouwe is, 1. Zich den Man onderdanig t' erkennen, *Eph.* 5. 22. 2. Den Man t'ontzien, *Eph.* 5. 33. 3. Van den Man te leeren, 1 *Cor.* 14. 35. 4. Den Man, gelijk 't betaamt, in den Heere te gehoorzamen, 1 *Pet.* 3. 5, 6.

Derde Vraag. Om wat oorzaken de echtgenooten van elkanderen konnen afwezen?

X. Antw. 1. d'Een van d'ander voor een tijt afwezen kan uyt onderling consent, 1 *Cor.* 7. 5. *En onttreckt u malkanderen niet, 't en zy dan met beyder toestemminge voor eenen tijt; ende komt wederom by een.*

XI. 2. Ook is d'afwezicheyt voor een tijt geoorloft om zwaare oorzaak, welke met onderlinge jegenwoordicheyt niet bestaan en kan, 2 *Sam.* 11. 9, 13. *Uriah leyde sich neder voor de deure van des Conings huys, met alle de knechten sijns Heeren, ende hy en ging niet af in sijn huys.*

XII. 3. Indien de Man zik voor een lange tijt tot een andere plaats begeeft om eerlijke reden, ende sijn Vrouwe met zik hebben wilt, is de Vrouw hem gehouden te volgen, ten zy daar uyt een zwaarwichtig perijkel van Lichaam of Ziele volgen zow. Want de Man, vermits hy het Hooft des Wijfs is, angaande de plaatse en maniere der woninge bestel kan geven, 1 *Cor.* 9. 5. *En hebben wy geen macht om een wijf, een suster zynde, met ons om te leyden, gelijk ook de andere Apostelen, ende de broeders des Heeren, ende Cephas? Gen.* 12. 10, 11. *Soo toogh Abram af met Sara sijne huysvrouwe, na Egypten, om daar als een vreemdeling te verkeeren, dewijle de honger swaer was in dat landt.*

Vierde Vraag. Of de Vrouw zonder haar Mans toestemminge yet kan wech schenken?

XIII. Antw. Sy kan dat doen in sommige voorvallen: gelijk 1. indien sy in sommige goederen de vrye bedieninge en 't gebruyk of de blaren heeft: 't welk in veel Landschappen den Vrouwen toegestaan wordt, omtrent de buyten huwelikse goederen, en diese deur eygen kloekheyt verkreegen hebben. 2. Indien sy geschenken en Aelmoesen doet, volgends gewoonte der andere Vrouwen van haar staat. 3. Indien de grootheyt niet merkelijk is, maar gering, na gelegenheyt der goederen, die sy met den Mam samen heeft. 4 Indien het vermoedelik geschiedt volgends het oochmerk en de toestemminge des Mans. 5. Indien het geschiedt om des Mans groote schade te beletten, 1 *Sam.* 25. 18 *Doe haastede haar Abigail, ende nam twee hondert broden, ende twee ledersacken wijns, ende vijf toebereydde schapen, ende vijf maten geroost kooren, ende hondert stucken rosijnen, ende twee hondert klompen vijgen, ende leyde die op eselen:* tot een geschenk voor den gestoorden David. 6. Indien de Man afweezich, onzinnich, of een verquister van sijn goederen is.

Vijfde Vraag. Of en hoe verre den Man geoorloft zy de misdoende Vrouwe te bedwingen?

XIV. Antw. Hy mach en moet sulks doen deur die middelen, welcke der echtelijke zameninge niet weder-strijden: gelijk met vermaningen, berispingen, ende ook weygeringe van sommige voor-baten, welcke een godvruch-

tige

tige en manierlijke Vrouwe verschuldicht zijn. Maar met plagen en slagen een Vrouwe te tuchtigen, geenes Mans werk is. Overmits dit 1. voort komt van een gedoemde wreedtheyd en bitterheyt. 2. Een wel-geaarde, effene, en minzame houwelix zameninge wederstreeft. 3. De echtelijke toegedaanheyt doodt an beyde kanten, zo in den Man, dewijl hy de Vrouw als een Slavinne handelt, als in de Vrouwe, dewijlse ziet zich veracht en tyrannelik gehandelt te worden. 4. d'Ervarenis zelve leert, dat men dus doende tot beterschap en huys-vrede niet en komt. 5. Het en wordt deur geene Wetten gepreezen: noch in gebruyk is dan by den dullen en dronkaarts.

Het XXXVIII. Hooft-stuk.

Van de Ontbindinge des Houweliks.

OF en hoe een Houwelik konne ontbonden worden?

I. Antw. 1. Het houwelik en kan van geen menschen, na hun eygen goedduncken, ontbonden worden: ende op die wijze enkelik en onbepaaldelik aengemerkt, recht gezecht wordt ononbindelik, *Mat.* 19. 9. *Ik segge u, dat so wie sijn wijf verlaat anders dan om hoererije, ende een ander trout, die doet overspel, ende die de verlatene trouwt, doet ook overspel. Rom.* 7. 2. *Want een wijf, die onder den man staat, is aan den levenden man verbonden door de Wet: maar indien de man gestorven is, soo is sy vry gemaackt van de Wet des mans.*

II. Dit nu heeftet houwelik, 't zy voltrokken, 't zy bevestigt, boven andre verbonden, niet alleenlik uyt Christus instellinge, maar uyttet recht der nature, *Matt.* 19. 8. *Hy seyde tot de Phariseën, Moses heeft van wegen de hardigheyt uwer herten u toegelaten uwe wijven te verlaten: maar van den beginne en ist alzoo niet geweest.* De waarom is, dat het houwelik niet alleenlik een Burgerlijke, maar ook Godlijke samen-voeging is, welker in-zetter ende beschikker is Godt zelf, *Matt.* 19. 6. *'t Gene Godt te samen gevoegt heeft en scheyde de mensche niet.* 't Is mede van sulcken aart, dat het zonder groot nadeel van beyde partyen, niet ontbonden konne worden.

III. 2. Efter het Houwelik zoo vast niet en is, of het kan uyt oorzaak, welke Godt zelf goet keurt als gerechtig, ontbonden worden. Want die onverbreeklikheyt is ingestelt geweest niet tot straffe, maar tot troost der onschuldigen; en toelaat uytneminge, in welke Godt selve ophoudt samen te voegen, *Matt.* 19. 6, 9.

IV. 3. Geen rechtvaerdige oorzaak van echtscheydinge te doen, in de Schriften goed gekeurt wort, behalven overspel, en diergelijcke schandelicke vuyligheden, deur welke geschiedt, dat twee geen een vleesch blijven, maar gedeylt, ende alzoo de houweliks Trouw recht uyt geschonden wordt, *Matt.* 5. 32. en 19. 9. Antw. 1.

V. 4. Hierom

V. 4. Hierom ist, dat om een voltrokken hylik te ontbinden, een besmettelijke ziekte geen gerechtige oorzaek is: hoewel sy de echtelijke verkeeringe konne verhinderen. In zulken geval dan Godt, die tot onthoudinge roept, den genen die haar met gebeeden ende wettich gebruyk der middelen, daar toe doende, zoeken, deselve niet weygeren zal.

VI. 5. Een stijf-zinnige verlating, hoewel sy in de verlatende partije geen gerechtige oorzaak heeft om echt-scheydinge te doen, brencht sy evenwel de verlatene partije gerechtige oorzaak toe, om, na dat alle andre middelen vergeefs bezocht zijn, echtscheydinge te lijden, 1 *Cor.* 7. 15. *Indien de ongeloovige scheydt, dat hy scheyde. De broeder ofte de Suster en wordt in soodanige gevallen niet dienstbaar gemaackt: maar Godt heeft ons tot vrede geroepen.*

VII. 6. Een moetwillige en gezochte afwezigheyt, indien sy buyten maniere lankwijlich en door slim bedroch wordt angehouden, even redenheyt met duydelijke verlatinge heeft.

VIII. 7. Een zwaar perijkel van de eene party, 't zy het uyt des anders wreetheyt, 't zy het van elders opentlik uyt de samenwoninge blijkt, kan een gerechtige oorzaak wezen, om voor een tijt te vertrekken, op dat men sijn heyl en veylicheyt besorge: maar niet om losselik te verlaten, 't en zy men eerst verlaten werde. Want de eene party den andere door zware wrevelheyt verjaagende, is oorzaak van verlatinge, en voor een verlater te houden. Ende zoo dezelve stijf koppelik verachteloost sijn nootwendige vertrek die een zwaar perijkel vliedt, zelf daar mede den verlater speelt.

Tweede Vrage. Of een begaan Over-spel enkelik het gebruyk, ofte ook den band des Houwelix ontbindt?

IX. Antw. 1. Het blijkt dat zelf de band ontbonden wordt. 1 Vermits zelf het wezen des verdrags recht aan geschonden wordt. Maar het verdrach ophoudende, ook de band die door het verdrach gemaackt was, notelik ophout. 2. Vreemd van alle reden is, dat alle houwelikse plichten voor altoos werden wech genomen, en efter den bant of verbintenis tot die plichten werde aangehouden.

X. 3. De woorden des Heere, *Matt.* 5. 32. en 19. 9., geen onderscheydinge ofte bepalinge van wech-zendinge hebben, maar de wech-zendinge in de zake des overspels enkelik en onbepaaldelik goed keuren: derhalven sy goed keuren niet een onslakinge ten deele of stukswijs, van Tafel en Bed, maar een geheele ontbindinge.

XI. 4. Die uytsteeking van hoererye, *Matt.* 5. en 19., yets verscheydens van andre oorzaken beduydt (gelijk *Cajetanus* waarneemt) en dat verscheydene niet anders is, dan dat hy, die sijn Vrouwe om hoererye vêrlaat, en een andere trouwt, niet hoereert. *Cajetaans* bekentenis op die plaatse merkwaerdich is: *Zoo luydt de Text, na de vlakke zin der Letter. Ik verstaa dan uyt de Wet des Heere Jesu Christi, dat het een Christen geoorloft zy, de Vrouwe om haar eygen vleeslijke hoererye te verlaten, ende hy een andere Vrouwe trouwen mag.*

XII. 5. d'Apostel, 1. *Cor.* 7. 15., met duydelicke woorden uyt-spreekt, dat het verlaten deel vry is. Maar wie vry is, die selve aan geen band verbonden

is.

is. Zoo nu d'onnozele party van wegen stijfkoppige verlatinge, zonder overspel, van den bant wort los gemaakt, veel meer dan van wegen overspel. *'k Verwonder my niet alleen* (seyd *Cajetanus*), *maar ontzette my, dat daar Christus d'oorzaak der hoererye klaarlik uytsteekt, de menichte der Leeraars die vryigheyt des Mans niet toe en laet: Edoch daar Paulus niet klaarlik en seydt, de ontbinding des hylix geduydt is uyt andere oorzaak, als die van Christus ontvouwen, en alleen uytgenomen is.*

XIII. 2. Evenwel en wordt de band des Houweliks deur overspel zoo niet los gemaakt, of hy kan uyt toestemminge des onschuldigen angehouden ende vernieuwt worden, 1 *Sam.* 25. 44. met 2 *Sam.* 3. 14, 15. *Saul hadde sijne dochter Michal, de huys-vrouwe Davids, gegeven aan Palti, den sone Laïs. Ende David sondt boden tot Isboseth, den sone Sauls, seggende, Geeft my myne huysvrouwe Michal. Isboseth dan sondt henen, ende namse van den man, van Paltiël.* Reden is, om dat echtscheyding ten beste van d'onschuldige partye is: nu een onschuldige van sijn recht afwijken mach. d'Echtscheyding ook geen gebod is, maar alleen toegelaten en goed gekeurt. Hoewel dan tot diergelijke zonde zoo niet te oog-luyken is, dat men soude nalaten haar te verbeteren; want dat was d'onreynicheyt koesteren; echter den boetvaerdige sijn misdrijf te vergeven, buyten geval van ergernis, niemand verboden wordt.

XIV. 3. De schuldige partye angaande, en zow geen zin-twist zijn, indien, gelijck het betaamde en Gods Wet vordert, de overspelen gestraft wierden. Doch angezien d'eene toegevendheyt d'andre mede sleept, schijnttet behoorlijck, dat sy van de natuurlijke vryheyt niet t'enemaal versteeken werden.

XV. 4. Vergelding van schult, waar deur beyde echt-genoten aan dezelvige, ofte even gelijke misdaad reeden, schijnt beyde partijen het recht van echt-scheydinge te ontnemen. Want evengelijcke misdaden deur geen vergeldinge vernietigt worden.

Het XXXIX. Hooft-stuk.

Van de on-eerbare Dertelheyt.

EERSTE Vraag. Hoedanige zonde de Dertelheyt is?

I. Antw. 1. Dertelheyt in 't gemeyn allerley uytslach beduydt in gebruyk van dingen, die tot 's Lichaams onderhoud behoren. Want wie al te lekkerlik en makkelik leeft, gezecht wordt dertel te zijn. Doch nauw en eygentlik genomen zijnde, beteekent een ondeugentheyt, gestelt tegens kuysheyt, deur uytslach in gebruyk van dingen, die tot de voortelinge behooren. Rede is, om dat alle uytslach in 's lichaams onderhoud tot die onzuyverheyt strekt, als tot een voltooyt misbruyk des ligchaams.

II. 2. Sy is uytter aart een seer sware zonde, 1. vermits sy de Ziele bederft,

bederft, hoe ver sy den aart eener brandinge heeft, die des Hertes godvruchtigheydt verteert, belet, ende overstelpt, 1 *Cor.* 7. 9. *Het is beter te trouwen, dan te branden.* In welken zin ook dusdanige *begeerlikheden* gezecht worden *tegens de Ziele te strijden*, 1 *Pet.* 2. 11. 2. Om datse 't Lichaam zonderling besmet en onteert, 1 *Cor.* 6. 18. *Vliedt de hoererye. Alle sonde, die de mensche doet, is buyten het lichaam: maar die hoererye bedrijft, die sondight tegen sijn eygen lichaam.* 3. Om datse een verkeerde onordentlikheyt eenes zwaarwichtigen dinks is, dat een afzonderlik goed niet alleenlik, maar het gemeyne goed des menscheliken geslachts betreft. 4. Om dat sy meest den geheelen Menschen doet versincken, dat hy seer beswaarlik daar uyt konne verlost worden, om dezer begeerlikheyts innige aankleevinge, gestadige quellinge, en ongetemde machteloosheyt, *Hos.* 4. 11. *Hoererye neemt het herte wech. Spr.* 2. 18. *Want de vreemde vrouwe haar huys helt na de doot, ende hare paden na de overledene.* 5. Dewijl uyt dese zonde zeer veel andre hervoor komen, als uyt een vruchtbare Wortel: gelijk zotte klap, vuyle klap, vleeslijke gesteltheyt, en allerhande vervreemding van Godt. 6. Om dat sy de zwaarste onheylen des natuurliken levens met zich brengt. 7 Mitsdiense uytblussende het Licht der nature, te gelijk zonde en straf van zonde is, ende ook oorzaak van de zwaarste straffen, *Rom.* 1. 24. *Daarom*, van wegen hare grouwelicke afgoderije, *heeftse Godt ook overgegeven inde begeerlickheden harer herten tot onreynigheyt, om hare lichamen onder malkanderen te onteeren.*

Tweede Vraag. Hoedanich de dertelheyt van 't Herte is?

III. Antw. 1. Gewillige gedachte van eenige oneerbare daadt, ten zyse met verfoeyinge geschiede, is ontfankenis ener gevaarlijke verzoekinge.

IV. 2. Het vermaak van een oneerbare daad, alleen deur gedachte of inbeeldinge vertegenwoordicht, schoon'er geen opset is om de daad zelve te volbrengen, is zonde van oneerbaarheyt: gemerkt het vermaak altijt zodanich is, hoedanich 't voorwerp, waar uyt het geboren wort, en waar omtrent het verkeert.

V. 3. Die gedachten en vermakinge zoo veel ondeugender zijn, hoe meer sy gewillich en lastich zijn.

VI. 4. De toestemming tot een onreyne daad, als'er gelegenheyt of macht gegeven wordt, voor de daad zelve gereekent word, *Matt.* 5. 28. *Ick segge u, dat soo wie een vrouwe aansiet om deselve te begeeren, die heeft alreede overspel in sijn herte met haar gedaan.*

VII. 5. Een geyle heblikheyt, door welke men by alle gelegenheyt met toestemminge des willes tot dusdanige vermakingen ontsteeken wordt, een ziekte der begeerlikheyt is, erger als eenige daad van onzuyverheyt, 1 *Thess.* 4. 5. *Sy besitten haar vat in quade beweginge der begeerlikheyt, gelijk als de Heydenen, die Godt niet en kennen.*

Derde Vraag. Hoedanig de dertelheyt van woorden is?

(*a*) VIII. Antw. 1. Vuyle prateryen in zich verrot zijn; dat is, geensins dienstig tot gebruyk van stichtinge, maar der zelve vlak weder-strijdig, *Eph*

(a) Vuyle prateryen.

4. 29.

4. 29. en 5. 4. *Gheen vuyle reden en gaa uyt uwen mondt: noch oneerbaarheydt, noch sot geklap, ofte geckerye, welcke niet en betamen.*

IX. 2. Na dat sy deur de bank gepleecht worden, zijn 't blijkbare teekenen van een onreyn Herte, uyt wiens overvloed zulcke redenen voortkomen, *Luc.* 6. 45. *Want uyt den overvloet sijns hertes spreeckt sijn mont.*

X. 3. Sy en wederstreeven niet alleenlik den woorde Gods, maar ook de Orde der nature: om dat dingen, die uyt hunn' aart met schaamte te dekken zijn, deur zulke woorden onbeschaamdelik open gelecht worden.

XI. 4. Sy zijn verzoekingen der toehoorders, welcken dus doende schandelicke gedachten worden ingesteeken: doch meest wanneer sy ten dien eynde gehouden worden, op datse een vleeschelijk vermaak verwekken of koesteren, 1 *Cor.* 15. 33. *En dwaalt niet. Quade samen-sprekingen verderven goede seden.* Recht zeyd *Ambrosius*, van de boete, *B.* 1. *cap.* 14. *De wellust wordt gevoedt deur gastmalen, gekoestert deur lekkernyen, angesteeken deur Wijn, ontfonkt deur drinkerye. Zwaarder stoofsels van dese zijn de woorden, die als met Wijn ener Sodomitische Wijnstok het vernuft beschenken.*

XII. 5. Het spreeken van schandelicke dingen, met gemoet om zich te vermaken met die selve, vertelt en der inbeeldinge als tegenwoordig voorgeworpen, is een woordelijke bedrijving dier schande, van welke de praat gehouden wordt.

XIII. 6. Schandige redens, uyt zekre natuurlike schaamte, niet met eenvuldige woorden pleegen ontvouwen, maar met overgezette spreek-wijzen ingevlijt te worden: waar uyt geschiet, dat by geleegenheyt zulcker woorden en spreekwijzen, godvruchtige redenen, overpeyzingen, en zelfs gebeeden, met die inbeeldingen, zich indringende, dikmaal gemoeyt, bevlekt, en verhindert werden. Nu op deze wijs het gewoonlik gebruyk van schandige redenen, der godvruchtigheyt meer nadeelig schijnt, als een enkele daad van hoererye.

XIV. 7. By schandige redenen moeten gereekent worden niet alleen schandige Lietjens en Schriften, maar ook sommige on-eerbare gebaerden. Wantse soo veel als redenen zijn, op een zonderbare wijs vertegenwoordicht.

XV. 8. In diergelijcke zonden worden sy ingewikkelt, die gaern of zonder verfoeyinge en voorhoede schandige redens hooren; ofte ook zulcke schriften lezen. Want sy of op ongeoorloft vermaak toeleggen, of ten minste zich begeven in gevaar van zo te zondigen.

Vierde Vraag. Hoedanig de Dertelheyt der oogen is?

XVI. Antw. 1. Alle het beschow, dat geschiet in opsicht tot ongeoorlofde vermakingen en vleeschelijke begeerlikheden, is een oeffening van d'oneerbaarheyt des Hertes, *Matt.* 5. 28. *Wie een vrouwe aansict om deselve te begeeren, die heeft alrede overspel in sijn herte met haar gedaan.* Die daar toe geneegen zijn, *hebben de oogen vol overspel ende niet op en houden van sondigen.* 2. *Pet.* 2. 14.

XVII. 2. Desgelijk een beschow, hoewel 't niet uyt schandige toeleg geschiedt, maar uyt lichtvaerdigheyt of nieuwsgierigheyt, hoe ver het nochtans gedaan wordt met gevaar, om onveroorlofde begeerte te bewegen, aan dezelvige zonde mede deylt, als hebbende de gedaante van een middel daar toe

strekkende,

strekkende, *Job.* 31. 1. *Ick hebbe een verbondt gemaackt met mijne oogen: hoe soudt ick dan acht gegeven hebben op eene maagt.*

XVIII. 3. Beschouwing van schandelijke of dertele dingen, 't zy in der daad, of eenig dadelik gebaar, 't zy in sijn vertegenwoordinge deur onbehoorlijke schilderye of onmanierlijke nabootsinge, gelijk het by 't gemeene Volk seer gebruyckelick is, en kan niet verschoont worden van te zijn een merckteken van oneerbaarheyt, *Eph.* 5. 3. *Maar hoererye, ende alle onreynigheyt en laat oock onder u niet genaamt worden, gelijckerwijs het den heyligen betaamt.*

XIX. 4. Aanschouwing van een naakt Persoon, inzonderheyt van een verscheyden Sex, geslachte, mits het om zedelik en werkelik te spreeken, gelegenheyt tot een geyle beweginge verschaft, zonder nootwendige oorzaak niet toe te laten is; de aanleydinge van Davids overspel is geweest, dat *hy sach van het dack een vrouwe haar wassende, die seer schoon van aansien was.* 2. *Sam.* 11. 2.

XX. 5. Tot dit slag van zonde te brengen is een dertele verciering des Lichaams' waar mee d'onkuyse geylheyt of bekent gemaakt of verwekt wordt, ofte andersins der kuysheyt 't zy eygene of andere perijkel toegebracht wordt; bestraft, *Jes.* 3. 16. *De dochteren Sions verheffen haar, ende gaan met uytgestrekten halse, ende loncken met de oogen: al gaande en trippelende daar henen treden, ende of hare voeten gebonden waren: &c.* Verboden, 1 *Tim.* 2. 9. *Dat de vrouwen in een eerbaar gewaat, met schaamte ende matigheyt haar selven vercieren, niet in vlechtingen des hairs ofte goudt, ofte paerlen, ofte kostelicke kleedinge.* En 1 *Pet.* 3. 2, 3. *Kuysche vrouwen haar verciersel zy, niet 't gene uytterlik is, bestaande in het vlechten des hairs, ende omhangen van gout, ofte van kleederen aan te trecken.*

Vijfde **Vraag.** Welke de dertelheyt in 't gevoel is?

XXI. 1. Kusjes en omhelzingen, die na 's Lants eerlike wijze gebruykt worden om eerlijke goedwilligheyt te beteekenen, zijn dingen in zich zelfs geoorloft, *Gen.* 29. 11. *Jacob kuste Rachel, ende hy hief sijne stemme op ende weende.*

XXII. 2. Geyle kussingen, omhelzingen, en anrakingen, welcke geschieden of met toeleg om ongeoorlofde, vleeslijke begeerlikheyt te verwecken ende voeden, of om vleeslijk vermaak onder ongehowden, of met perijkel van ongeschikte beweeginge, zijn het voorspel van oneerbaarheyt: mitsdien sy uyt der aart strekken tot vermenginge van Lichamen, ende als het beginsel der zelve zijn, *Rom.* 13. 13. *Laat ons als in den dach eerlick wandelen; niet in slaapkameren ende ontuchtigheden.* *Col.* 3. 5. *Dodet dan uwe leden, die op de aarde zijn, namelick hoererije, onreynigheyt, schandelicke beweginge, quade begeerlikheyt.* Dat geven de blijspel-schrijvers, die meesters der dertelheyt, genoeg te verstaan, met die hunne spreucken: *dit moet ghy weten, dat altijt de vlam naast is aan de rook. Wie de Korl uyt den dop eten wilt, breekt de Neut: wie wilt by-slapen, bedingt ten minsten een zoentje. Daar na zoek ik haar te lokken tot gemeenschap, eerst eysch ik een Kusje.*

(*a*) Zeste **Vraag.** Wat te gevoelen is van het dansen?

(*a*) Van de danseryen.

XXIII. Antw.

XXIII. Antw. 1. De gemeyne reyen of speeldansen, gemengelt of met gezelschap van Mannen en vrouwen gedaan, gans en gaar te verdoemen zijn. 1. Vermits sy (om werkelik te spreken) zekre uytgelatenheyt en dullicheyt des gemoets uytdrucken. Want om danseryen te leyden, de Menschen dan bequaam zijn, alsse goelik uyt dronkenschap of een overlopende herstocht onzinnig zijn, *Exod.* 32. 6. *Het volck satt neder om te eten ende te drincken, daar na stonden sy op om te spelen. Marc.* 6. 21, 22. *Doe Herodes op den dach syner geboorte een maaltijt aanrichtede voor sijne Grooten, ende de Oversten over duysendt, ende de voornaamste van Galilea; quam de dochter van Herodias in ende danste, ende behaaghde Herodi ende den genen, die mede aansaten.* 2. Mitsdien sy met gebaerden opentlik vertoonen, 't geen in orde der nature schaamte samengevoegt heeft. 3. Om dat sy strikken en ergernissen zijn, niet alleen den Dansers, maar ook den aanschouwers: want sy deur haar aanloksels het Herte der Menschen ophitsen, en ontsteeken tot geyligheyt; 't geen derwaarts met zulken toegeneygtheyt gedreeven wordt, dattet allesins moet worden uytgedrukt. 4. Nadien in de dansen die waerdicheyt op sekre maniere bevleckt ende onteert wordt, welke van alle Christenen moet bewaart worden: en deswegen sy onder deftiger Heydenen alleen van gehuurde Hoeren en Zangerssen geoeffent wierden.

XXIV. 2. Nochte hier die bepalingen ofte voorhoedingen yetwes helpen, de welcke gestelt zijnde sommige betwisten dat die dansen toe te laten zijn: 1. Indien daar in maat gehouden wordt, noch dat sy te veel verhaalt worden. 2. Indien sy alleen om vermaaks willen angestelt werden, niet uyt eenige lichtvaerdicheyt, of geylheytshalven. 3. Indiense gedaan worden in tegenwoordicheyt van eerlicke Personen. Want 1. vergeefs mate vereyst wordt in ongebondenheyt en dulligheyt en diergelijcke dingen, die in overtredinge van de mate bestaan. 2. Niet alleen het eynde of toelech des werkers, maar meede het eynde des werks, en wat daar uyt pleegt te volgen, in onze gewissen moet overwogen worden: inzonderheyt als de zaak zelve in generhande maniere nodich is. 3. Eerlicke Personen konnen ergernissen voorgeleydt worden: ende indien sy buyten gevaar van ergernis zijn, zo veel groter eerbiedenis zijnse waerdich, welke die lichtvaerdige en dulle ongerijmtheden verbiedt voor hun te oeffenen.

XXV. 3. Doch minder geldt, het gene van de voorstanders dezer danseryen voorgeworpen wordt, dat sy middelaarsters zijn van goed-gunstigheyt tussen jong-Mans en Dochters, en alzoo van houwelix-verbindingen. Want niet allerley gelegenheyt van houwelicken te prijzen is: maar een eerlijke gelegenheyt van een zuyvere echte.

Zevende Vraag. Wat te gevoelen is van de Toneel-speelen?

(*a*) XXVI. Antw. De Toneel speelen, ten minsten zulke, hoedanige nu doorgaands gebruyckelik zijn, ganschelik moeten veroordeelt worden.

XXVII. 1. Sy bestaan in een levendige vertoninge van ondeugden en schelmeryen. Soo 't nu ongeoorloft is, diergelijcke schelmstucken niet, dan met eenige verfoeyinge, te noemen, *Eph.* 5. 3. *Maar hoererye ende alle on-*

(*a*) Van de Toneel-speelen.

reynigheyt

reynigheyt, ofte gierigheyt en laat oock onder u niet genaamt worden: **Mach** het dan zeker veel min toegestaan worden, dat sy met gebeerden na 't leven vertegenwoordicht werden.

XXVIII. 2. In de vertegenwoordinge van zulke fielteryen, de Speelers niet alleen haar gedaante aantrekken (van welke de Christenen zich moeten onthouden, 1. *Thess.* 5. 22. *Onthoudt u van allen schijn des quaads.*) Maar zich ook met groote vlijt anschicken, om zulcke manieren allermeest na 't leven zo inniglik te begrijpen, als uyterlik uyt te drukken. Waar uyt geschied, dat sy zich oeffenende tot de zelvige ondeugden, daar na anstellen: daar deur sy vaerdich en gereedt werden, om die zonder schaamte te begaan. d'Ervarenheyt mede leert, dat sommige in die speelen te verhandelen zich een onbetaamlik gelaat en gebaar zoo sterckelik angetrocken hebben, datse die niet, dan na een geruyme tijt, vermogt hebben weder uyt te trekken.

XXIX. 3. Eenige ondeugden zoo vertoogt worden, datse ook gelijkelik metter daad geoeffent werden: hoedanige zijn zotte klappen, vuyle klappen, ydele verzweeringen en vervloekinge, en diergelijcke.

XXX. 4. Ofte worden'er *Vrouwen* op het Toneel gebracht, om d'oneerbaarheyt met onbeschaamtheyt te vertonen (daar sy doch zelf *in de Gemeente zwijgen moeten*, 1 *Cor.* 14. 34. ende bedeckt moeten worden, 1 *Cor.* 11. 10. *De vrouwe moet een macht op het Hooft hebben, om der Engelen wille.*) Ofte de Mans, om het genucht Vrowlicke kleederen, aangezicht en gelaat aandoen; 't gene tegen Gods Woort strijdt, *Deut.* 22. 5. *Het kleedt eenes mans en zal niet zijn aan eene vrouwe, ende een man en zal geen vrouwen kleedt aantrecken: want al wie sulks doet is den Heere uwen Godt een grouwel.* Dat een groote stoke-brant van oneerlikheyt is; ende ook gelegenheyt verschaft en recht toe aanleydt tot die vuyligheden, welcke tegens de nature zijn, *Rom.* 1. 27. *De mannen zijn verhittet geworden in haare lust tegen malckanderen, mannen met mannen schandelikheydt bedrijvende.*

XXXI. 5. Zoo wel d'aanschouwers als de speelers vermaak zoeken in dingen, over de welcke sy zich behoren te schamen, *Rom.* 6. 21. *Wat vrucht dan hadt ghy van die dingen over dewelcke ghy u nu schaamt?*

XXXII. 6. Sy begeven zich in een blijckelik perijkel van sondigen. Want die sediger zijn nawlix of niet ontvlieden konnen moeylicke gedachten, en vermakingen in onveroorlofde dingen. Doch andre leeren doen, 't gene sy schaamteloos gewent zijn te hooren en te zien. Dit hebben zelfs voorzieniger Heydenen waar genomen: onder welcken *Seneca* zeyd: *Niets en is voor goede manieren zoo schadelik, als in eenig schouw-spel luy en ledig te zitten. Want de ondeugden als dan deur wellust den mensche ghemackelik bekruypen.*

XXXIII. 7. Zijn'er eenige personen van zo stalen imborst, dat sy deur die Schow-speelen niet bewogen werden, geven sy lijkewel anstoot an andren, die door hun voorgang tot perijkelen en zonden getrocken worden.

XXXIV. 8. Groote kosten ydelik en schadelik gedaan worden. Want met de uyt-giften tot een Toneel-spel gedaan, veel Armen ettelicke Maanden konden onderhouden worden.

XXXV. 9. De Kamer-spelers na 't Burgerlijke recht zijn eer-loos. In de

eerste

eerste Kerke zijnse van de Kerkelijke gemeenschap uyt-geslooten geweest.

XXXVI. 10. Eertijts was 't een plechtelijke loftenis aller Dopelingen: *Ik zeg af den Duyvel, de pracht, de schow-speelen, ende alle sijne wercken.* Waar uyt *Salvianus* van de voorzienicheyt Gods in 't seste boek aldus redenkavelt. *In de schow-spelen zekre afvalligheyt des Geloofs is, ende een dootlijke overtredinge van desselfs hemelsche mercken en zegelteykenen. Want welke is in den heylzamen doop der Christenen de eerste belijdenis? welke doch, dan dat sy zich betuygen af te zeggen den Duyvel, en sijn pracht, ende schow-spelen en wercken. Zo zijn dan de schow-spelen en pracht, ook na onze bekentenis, wercken des Duyvels. Hoe volgt ghy dan, ô Christen! de schow-spelen na het ontfangen doopsel, die ghy des Duyvels werk bekent? eenmaal hebt ghy verzeyd den Duyvel en sijn schow-speelen: ende hier deur ist nodig, dat ghy met voordacht en wetenschap, terwijl ghy tot de schow-spelen weder keert, bekent tot den Duyvel weer te keeren. Want beyde hebt ghy gelijckelik afgezeyd, en beyde een ding geacht te zijn. Zoo ghy tot het eene weder keert, zijt ghy tot beyde weer gekomen. Want zegt ghy, ik verzeg den duyvel, de pracht, de schow-spelen, ende sijn wercken. En wat daar na? Ghy zegt, ick geloof in Godt Vader, &c. zo wordt dan eerst den Duyvel afgezegt, op dat men aan Godt geloove: vermits wie den Duyvel niet ontzeyd, dieselve aan Godt niet en gelooft. En daarom wie tot den Duyvel weder keert, die selve Godt met een verlaat. De duyvel in sijn schow-spelen en pralingen is: en dieshalven als wy tot het schow-spel keeren, verlaten wy het geloove Christi.* Dit zecht de godvruchtige *Salviaan* uyt *Tertullianus*, zoo 't schijnt, van de schow-speelen, *cap.* 4. En van d'Afgoderye, *cap.* 6. waar diergelijcke dingen gevonden worden. De tegen-werpingen en bepalingen, welcke tot voorstant dezer speelen van sommige Gods-geleerden voor-gebracht worden, van geen belang en zijn. 1. Wordt voorgeworpen, dat de Toneel-spelen enigsins nootwendich zijn. Want dewijl den Mensche eenige verquicking nodig is, en daar geen andere oeffeninge gevonden wordt, ende niets meerder, als diergelijcke spelen, verquikt, en vermaakt, volcht dat de selvige nootsakelik zijn.

XXXVII. 11. Antw. 1. Geoorlofde verquickingen der spelen alleen in middelmatige dingen bestaan, die van Godt noch geboden, noch verboden zijn. Want verbodene mach men niet gebruyken: in gebodene ist niet geoorloft te jokken. Maar dat de gemeyne Toneel-spelen in verbode dingen bezich zijn, te voren bewezen is. 2. De vermakingen, welcke of uyt ongeoorlofde dingen voor-komen, of tot die zelve oorzaak of mede gelegenheyt beschaffen, ondeugende en verderflik zijn. 3. Al te veel aanloksels der vleeschelijke wellusten moeten gemijdt worden, als verdacht; en gevaarlijk, als strikken: want sy het Vlees dertel maken, maar de Ziele besmetten en bezwaren. Noch isser waarliks andere oorzaak, waarom de gemeyne Toneel-spelen de menichte des volks zoo groteliks vermaken, dan dat sy daar in met schandige wellust overaast worden, uyt levende Beelden van die wulpsheden, welcke sy in zich zelven op allerley manier graach wouden gekoestert en verwekt hebben. Het wordt 2. tegen geworpen, dat de nutticheyt dezer spelen veelvoudich is: om dat sy het verstant en de heuchenisse helpen in kennisse van

zaken:

zaken: het vlieden van fauten, ende den vlijt der deuchden bevorderen; oock de Tonge en manieren netter en Burgerlijker maken.

XXXVIII. 12. Antw. 1. Indien dit middelen waren, die zo groote nutticheden toebrachten, zoudense buiten twijfel eenige goed-keuringe in Gods woort hebben. Doch niet deze, maar andre middelen in Gods woort goed gekeurt zijn, in welcker gebruyk die bequamheden moeten gezocht worden. 2. Zulcke middelen pleegen van de Christenen *deur het woort en Gebed geheyligt te worden*, 1 *Tim.* 4. 5. Maar t'enemaal ongehoort is, en vreemd van den aart dezer spelen, dat men sich tot hun gebruyk deur Gebeden bereydt. 3. Dat het verstant en de Memorie deur die spelen verontreynicht, de ondeuchden voort gezet, en de deugden uyt geblust worden, d'ervarentheyt aller eewen leert, en de zeden der Kamer-speelers uytroeyen. Ten 3. voorgeworpen wordt, dat die spelen hebben konnen een eerlik eynde; en loffelijke stoffe, gelijk een Bybelsche geschiedenis, en eerlicke verhandelaars, vreemd van alle lichtvaerdicheyt en guyterije.

XXXIX. 13. Antw. 1. Wanneer het eynde des werks oneerlik is, en kan het deur toeleg des werckers niet vereerlikt worden. 2. Indien'er van tween een te kiezen was, schijnttet verdraagliker, dat van de Schow-spelers wereltse praatjes verhandelt wierden, als heylige geschigts verhalingen. Want d'ontsaglikheyt van Gods woort, dat met vreze en bevinge moet gehoort worden, op een onwaerdige wijze vermindert, gequetst, en met smaatheyt angedaan wordt, zoo het tot een speelzaak verkeert werde. 3. Indien de lichtvaerdigheyt en fieltery van het Toneel weggedaan wordt, zal met een 't gemeyne schow-burg zelve wech genomen worden. Dit heeft eertijts waargenomen een Heydens Philosooph, *Tusc. quest, lib.* 4, *num.* 69. *O Dichterye, schoone verbetcresse des levens, die de liefde der boeverye, en meester der ligtvaerdigheyt waant te plaatsen in den raat der Goden. Ik spreek van de Comedie, 't bly-spel: het welcke indien wy deze boeveryen niet en preezen, met allen niet wezen zou.*

Het XL. Hooft-stuk.

Van de Wetten Mosis, die zien op het zevende Gebod.

I. I. Eenige Wetten, zijnde dezes Gebods anhangsels, zijn geweest toegevende of toelatende, met welcke eenig feyt niet vlak goed gekeurt en wordt, nochte middelmatich en geoorloft gemaakt, maar alleen vry van de straffe der Wet gelaten wordt. Van dit slach geweest is de Wet van de verstotinge ener Vrouwe niet overspelig, maar om zekre leelikheyt gehaat, *Deut.* 24. 1. *Wanneer een man eene vrouwe sal genomen ende die getrouwt hebben; soo sal 't geschieden, indien se geene genade sal vinden in sijne oogen, om dat hy yets schandeliks aan haar gevonden heeft, dat hy haar eenen scheydtbrief sal schrijven, ende in hare hand geven, ende latense gaan uyt sijnen*

huyse.

huyse. Dit, *seyde Jesus tot de Phariseën, Matt.* 19. 8. *Heeft Moses u toegelaten van wegen de hardigheyt uwer herten, maar van den beginne en is het also niet geweest.* Van 't zelfde slach is geweest de Wet van de *jaloersheyt ofte min-yver eens mans* in het ondersoecken van de eerbaarheyt sijns wijfs, dewelke met de ceremonien daar in te onderhouden, in 't breede beschreven wordt, *Num.* 5. 11, *&c.* Tot dit slach ook, ten minste eensdeels, sommige Wetten te richten zijn, welcke het houwelick van meer als twee personen t'effens voor heen stellen: hoedanig sy is, die verbiedt d'overgevinge van het recht der eerst-geboorte van den Zone der gehaatte Vrouwe aen den Zone der beminde, *Deut.* 21. 15, 16. *Wanneer een Man twee Vrouwen heeft, eene beminde ende eene gehaatte; ende de beminde ende de gehaatte hem Zonen zullen gebaart hebben, ende de eerstgebooren soon der gehaatte sal zijn, so sal hy niet vermogen de eerstgeboorte te geven aan den sone der beminde, voor het aangesicht van den eerstgeboren sone der gehaatte.*

II. 2. Eenige Wetten zijn geweest bepalende, of dien Volke eygen, ende hebben eens-deels de burgerlicke Recht-bank, eens-deels de Ceremonien of Kerk-gebruyken betreft.

III. 3. Zodanig was de Wet van des Broeders Vrouwe te trouwen, *Deut.* 25. 5. *Wanneer broeders te samen woonen ende een van hen sterft, ende geenen sone heeft, so en sal het wijf des verstorvene aan geen vreemd man daar buyten geworden; hares mans broeder sal tot haar ingaan ende nemense sich ter vrouwe.* 't Zy datter de volle Broeder en Zwager der Weduwe verstaan wordt, zo dat het zy een uytneming van de Wet, *Lev.* 18. 16. *Gy en sult de schaamte der huysvrouwe uwes broeders niet ontdecken: het is de schaamte uwes broeders.* Welk gevoelen meest angenomen is; het zy verstaan wort de naeste Neef, die na de Wet de Weduwe heeft konnen trouwen, welke is *Calvins* uytlegging, die niet vreemd en is.

IV. 4. Zodanig was de Wet van een dochter, zijnde erfgenaam, welke belast wort onder haar vaderlijke stam te hijlicken, op dat niet 't erfgoet met haar van d'ene stam tot d'andere verhuyzen zow, *Num.* 36. 8. *Elke dochter, die erfenisse erft van de stammen der kinderen Israëls, sal ter vrouwe worden aan eenen van 't geslachte des stams hares Vaders; op dat de kinderen Israëls erflik besitten, een ieder de erfenisse sijner vaderen.*

V. 5. Sodanig was de Wet van een uytheemse Vrouwe niet te trouwen: niet hoe ver Gods Volk verboden wort afgodise Wijven te nemen, *Deut.* 7. 3. *Gy en sult u ook met hen niet vermaagschappen: gy en sult uwe dochters niet geven aan hare sonen, ende hare dochters niet nemen voor uwe sonen,* maar hoe ver de houlicken met sommige Volkeren alleen, namelik de heydenen in Kanaän, nu gesloten en voltrocken, wierden onvast geacht en gescheiden; dat is den inhout van *Ezra,* c. IX en X. Edoch d'Apostel onder 't N. Testament leert het tegendeel, 1 *Cor.* 7. 12, 13. *Indien enig broeder een ongelovig wijf heeft, ende deselve te vreden is by hem te wonen, dat hijse niet en verlate. Ende een wijf die eenen ongelovigen man heeft, ende hy te vreden is by haar te wonen, dat sy hem niet en verlate.*

VI. 6. Sodanig was de wet van des Priesters houwelik *Lev.* 21. 7, 13, 14.

Eene

Eene weduwe, ofte verstotene, ofte ontheyligde hoere en sal hy niet nemen: maar eene maagt uyt sijne volcken sal hy tot eene vrouwe nemen: want hy is heilig sijnen God. En de wet van des Priesters dochter om hoererye levendig te verbranden, *Lev.* 21. 9. *Als nu eeniges Priesters dochter sal beginnen te hoereeren, sy ontheyligt haren Vader, met vier salse verbrant worden.*

VII. 7. Nu de billikheyt alleen van dese en diergelijke wetten tot een gedurich en sedelik recht behoort.

VIII. 8. Maar andre Wetten tottet howlik behorende, die noch uyt toelatinge zijn, noch aan der Joden bezondre Conditie hangen, maar vloeyen uyt den aart der zake selve, nopende het wezen, van gemeyn en sedelik recht zijn.

IX. 9 Zulk een Wet is, angaande het begane overspel met een anders Vrouwe, van beyde met de doot te straffen, *Deut* 22. 22. *Wanneer een man gevonden sal worden, liggende by eens mans getrouwde vrouwe, so sullen sy oock beyde sterven.* Van welke Wet niet meer afgeschaft en wordt daarom, dat *Christus de overspelerse niet heeft* willen *veroordeelen, Ioh* 8. 11. dan 'er afgaat van het recht en billikheyt om een imboel te erfdeelen daarom, dat Christus de erffenisse niet heeft willen deylen tussen Broeders, seggende, *Luc.* 12. 14. *Mensche, wie heeft my tot een Rechter of schijdsman over u lieden gestelt?*

Het XLI. Hooft-stuck.

't ACHTSTE GEBOD.

Van het Eygendom der uytwendige Goederen.

EERSTE VRAAG. Wie eygenlik Eygenaars der dingen zijn?

I. Antw. 1. Godt alleen een onbepaalt eygenaar aller dingen is. Want hoe ver hy aller Schepper en Regeerder is, is hy oock alleen Heere van de Nature der dingen: daar de mensch alleenlik Heere van hun gebruyk is: ende hij in 't gebruyk zelve der wille Gods onderworpen is; maar Godt alles gebruykt, alzoo 't hem behaagt.

II. 2. De Engelen en schijnen eygentlik geen eygendom te hebben van lichamelicke goederen: vermits wy nergends lezen, dat dit eygendom den Engelen gegeven is: nochte ander gebruyk van lichaamelicke dingen hun elders angematigt wordt, dan bedienstelik om de wille des Heere na syne Godlijke bedeylinge uyt te voeren.

III. 3. Onvernuftige Dieren eygentlik geen eygendom hebben over de dingen, dien sy gebruyken; om dat het recht en gerechtige maar ontlenender wijze in de Beesten gevonden wordt, niet eygentlik.

IV. 4. De Mensch eygentlik heeft eygendom dier dingen, welke zijn macht onderworpen zijn, *Gen.* 1. 26. *Godt seyde, dat sy,* de menschen, *heerschappije hebben over de visschen der see, ende over het gevogelte des hemels, ende over*

het

het vee, ende over al het kruijpende gedierte, dat op der aarde kruypt. Waar over David Gods Majesteyt en goetheyt verheft, *Ps.* 8. 7. *Gy doet hem heerschen over de wercken uwer handen; gy hebt alles onder sijne voeten gesett.* Overmits hy 't vermogen heeft die dingen tot sijn gebruyk toe te passen, hoe ver Godt het toelaat.

V. 5. Onder de Menschen een lichamelik leven leydende niemand is, die niet een eygen heerschappye van lichaamelicke dingen heeft, van wat ouderdom, staat, of conditie sy zijn.

VI. 6. Kinderen en onzinnigen, hoewelse by gebrek van verstant, niet hebben een dadelijke en de naeste magt om dingen te gebruyken, hebbense nochtans een oorspronkelicke macht, om dat sy Menschen zijn; *Gal.* 4. 1. *So langen tijt, als de erfgenaam een kint is, en verschilt hy niets van een dienstknecht, hoewel hy een Heere is van alles.*

VII. 7. Ongelovige en godloze Menschen, hoewel sy het recht tot dit eygendom verbeurt hebben, en mede van die hoger titel versteeken zijn, dien de gelovigen in Christus verkregen hebben: lijkewel mitsdien het vonnis der Wet tot noch tegens hen der uyt-voeringe niet bevolen is, en eenig eygendom van lichamelicke dingen der menschelijke nature in dit leven van Godt toekomt, zijnde aan de Wet en orde der nature verknocht, overzulx sy een gerechtig en vry gebruyk dier tijdelicke goederen hebben.

Tweede Vraag. Of, en hoe de deyling der eygendommen rechtvaerdig geweest zy?

VIII. Antw. 1. Rechtvaerdig ende noodigh is geweest de deyling van goederen: 1. om twistingen te schouwen, *Gen.* 13. 8. 9. *Abram seyde tot Lot: En laat doch geene twistinge zijn tussen my ende tussen u, ende tussen mijne herders ende tussen uwe herders; want wy zijn mannen broeders. Is niet het gansche lant voor uw aangesicht? scheydt u doch van my: so ghy de slinckerhandt kiest, so sal ick ter rechterhandt gaan: ende so ghy de rechterhandt, so sal ick ter slinckerhant gaan.* 2. Op dat die dingen in hun deelen vlijtiger gehanthaaft wierden. 3. Op dat sy ordentliker gehandelt wierden.

IX. 2. Die deyling niet alleen op menschelik, maar mede op natuurlik en Godlik recht steunt. Want schoon het recht der nature niet recht uyt en onmiddelik die deylinge van den beginne bevolen heeft, leert het nochtans die deylinge maken, by gelegenheyt van 't vermenigvuldigen van het Menschelik geslachte en aanbreekende ongerechtigheyt, ende dat die deyling tot een vreedzame en zoete bedieninge der dingen nootwendig is. Altoos mede tot het recht der nature behoort heeft, 't geen aan een geschikte tafel of gastmaal waar genomen wordt, dat hoewel de Gerechten in 't gemeyn worden voorgestelt, nochtans de deelen van andren angevaerdt, niemand tot zik overnemen moet zonder hun consent, van welken sy aangevaerdt zijn.

Derde Vraag. Of het ware eygendom van goederen, nopende de recht-bank van Conscientie, mach gegrondt worden in 't Burgerlike recht alleen, of 't Godlike recht alleen, of in beyde?

X. Antw. 1. De Conscientie in alles letten moet op het Oordeel Godts. 't En zy dan deur het recht, van Godt of in de nature, of in sijn woort geopenbaart, vast staat, dat den titel van eygendom wettig en waar zy, en mach die in de rechtbank van conscientie niet bestaan.

XI. 2.

XI. 2. Eygentlik siet sy ook op Godts Oordeel alleen: om datse de menschelike recht-bank niet onderworpen is. Indien het dan uyt natuurlik of Goddelik recht t' eenemaal vast gaat, dat den titel van eygendom krachtig is, of hy al deur het Burgerlik recht vernieticht wordt, brengt dat nochtans mede een ware eygendom in de rechtbank van conscientie.

(a) XII. Hierom ook sijn eygendom gerechtig en waarachtig is, die yetwes bezitt uyt verdrag, dat anders waar en wettig is, maar dat by gebrek van enige ceremonie en plechtelikheyt, welke het Burgerlik recht sulcken verdrach voor-schrijft, in de menschelijke recht-bank te niete gedaan wordt of sal worden.

XIII. Aldus wordt een eygendom, in de rechtbank van conscientie, overgezet deur een Testament of uyterste wille die niet plechtig is, dat is, welken ontbreekt een zeker getal van getuygen, een Notaris of bondschrijver, en de rest. Deze plechtigheyt daarom alleen in Burgerlijcke Wetten voorgeschreven wordt, op dat bedroch en list voorgekomen werde, welcke in zulcke verhandelingen pleegen begaan te worden: maar wanneer hun wille, die zodanige verbonden gemaakt hebben, opentlik vast gaat, schoon die plechtigheyt nagelaten zy, houdt die reden op, ende met een de kracht van 't Burgerlik recht: want de oorzaak ophoudende, houdt mede haar werk op.

XIV. 3. Het vonnis des Rechters zodanigh verdrag los makende, gegrondt wordt in een valsche waninge van datter seker bedrogh schuylt: maar zodanige valsche waning in sijn conscientie, wien het tegendeel vast blijkt, geen plaats en heeft.

XV. Deur zulcke handelingen min plechtig volgens toestemminge van alle menschen een verbintenis des natuurliken rechts ingevoert wordt: om dat sy met vryen wille, ende uyt welbedachte raatslag geschieden. Maar 't Burgerlik recht het natuurlicke niet afschaffen kan. Besluyt dan dat men sijne goederen waarlik bezitten kan uyt kracht van het goddelicke recht alleen.

XVI. Zelfde toeleg des Burgerliken rechts in zodanige verbonden te vernietigen, alleenlik is die niet te helpen in de uyterlijke recht-bank, of hun geen dadinge te verleenen om 't gemeene beste. Het laat dan overig alle verbintenis uyt het recht der nature ontstaande.

XVII. Het Burgerlik recht zelf in sommige voorvallen (gelijk in een Krijchs-mans Testament, etc.) deze natuurlijke verbintenis toelaat, al en heeft het die plechtigheden niet. Soo erkent het dan, dat het natuurlijcke recht uyt sijn eygen kracht geldt in de recht-bank van Conscientie.

XVIII. Hy dan, ter wiens gunste de Wet zulken verdrag te niete doet, en kan, behoudens een goede conscientie daar tegens voor den rechter niet handelen, of eyschen dat het ydel en nietig verklaart werde, indien hy van desselfs waarheydt vast bescheyd en blijk heeft.

(b) XIX. 4. Hierom ook de bezitting van een anders goed, in weerwille van den eygen Heere, hoewel sy zo lang geduurt heeft als de Wetten vereyssen, tot voorschrijvinge of vereygeninge deur gebruyk, in de recht-bank van conscientie den bezitter geen eygendom verschaft.

XX. Indien het een bezitting is van quade trouwe, dat is, indien de be-

(a) Van de plegtigheden des rechts. (b) Van de voor-schrijvinge en vereygeninge deur gebruyk.

zitter

zitter weet ofte meynt dat 't geen hy bezit het sijne niet en is, maar eens anders, ist zonde van ongerechtigheyt, tegen 't recht der nature. Dat dan geen gront van recht tot eygendom wezen kan. De Wetten ook, welke zodanigen bezittinge zulk een kracht anmatigen, strekken tot verderf der gemeene staat, overmits sy zware zonden broejen in de anvaerdingen van vreemde goederen tegens Conscientie; ende den Dieven eygendom van gestolen goed toestaan, alleenlik om het vertoeven van herstellinge: dat blijkelik ongerechtig is.

XXI. Een bezitting ter goeder trouwe niets heeft, dat niet in de bezittinge met quade trouwe is, behalven een valschen waan des bezitters, dat het sijn goed is. Doch deze waan geen rechtvaerdige titel van eygendom in de rechtbank van conscientie kan toebrengen; inzonderheyt na dat sy deur openbaringe der waerheyt wechgenomen is, en de strijdige kennis plaatse heeft, waar door hy weet, dat het goed tot noch toe van hem beseten, eens anders geweest is.

XXII. Geen rechtvaerdige oorzaken konnen bygebracht worden, om welcke de voor-schijving eener goede trouwe het eygendom der goederen van den eene tot den andere overbrengen zou. Alleen drie redens plegen voor den dach gehaalt te worden: 1. Op dat de eygendommen der dingen niet onzeker zijn. 2. Op dat de twisten niet oneyndich zijn. 3. Op dat gestraft werde het verzuym en nalatigheyt der Luyden in hunne goederen te bezorgen. Maar 1. alle die redens even eens strijden voor de bezittinge ener quade trouwe, als voor die welke ter goeder trouwe gaat. 2. De eerste en tweede reden tot de recht-bank van Conscientie niet behoren, maer tot de uyterlijke alleen, alwaer dierhalve den waren Heere misschien dading kan geweigert worden, na verloop van tijt deur de wet bepaalt. 3. De derde oorzaak niet genoegsaam is: vermits allerley verzuymenis des eygenaars in sijn goederen weer te eyschen, zo grooten straffe niet en verdient. En waarliks de Wet van voor-schrijvinge eygentlik geen strafwet is; want d' eerste eygenaer alsdan sijn eygendom niet verliezen. noch de voor-schrijvende het verkrijgen zou, voor dat daar over een vonnis uytgesproken was. En een grove en galoze verzuymenis alleenlik uyt des tijts tussenwijlle niet lichtelik kan bewesen worden. 4. Mede wordt een nagetrachte onwetenheit en in de waarheyt te onderzoeken een moetwillige achteloosheyt, welke de goede trouwe uitsluit, altoos van hem vermoed, die eens anders goed antast, insonderheit indien hy Auteur is om de besittinge eerst an te vaerden.

(*a*) XXIII. 5. Hierom mede d' antasting van goederen deur schip-breuk verlooren, den antaster geen rechtvaerdige titel van eygendom beschaft. Want 1. ist de felste en wreedste ongerechtigheyt den beroofden te beroven, en d' elende der elendigen te vermeerderen. 2. Meest strijttet tegens de liefde. Want waar een zonderlinge barmhertigheyt en vlijt om ymant te bejegenen vereyst wort, daar den bedrukten verdrukkinge toe te voeren, dat is rechtaan en opzettelik tegens de liefde aangaan. Het is waarlix even veel, als ofte een reysiger in rovers handen gevallen, en van andre goederen berooft, van hun levendig (doch gebonden) met paert en mantel vrygelaten ware, ende daar en boven de Heere van die plaatse hem gebonden hielt, en van d' overige goederen, namelik paert en mantel, beroofde.

(*a*) Van d'aanvaerdinge der schip-breuk goederen.

XXIV. 3.

XXIV. 3. Geen andere schijn van recht, geldende tot eygendom, heeft d' antasting van goederen deur schip-breuk verloren, behalven die ontstaat uit antastinge van verlate goederen, die den eersten antaster pleegen toe te komen. Maar, doch de goederen, die deur schip-breuk in 't water geworpen worden, daerom niet voor verlatene te houden zijn. Want dingen verlaten worden, of door uyt-gedrukte daad des voorigen Heere; of by even geldende gissingen, gelijk indien hy sijn geweesde dingen wetens willens ganschelik verzuymt, en van andren laat nemen. Maar wie onwillig schip-breuke lijdt, deselve niet meer de waaren, die ontzwemmen, verlaat of uytdrukkelik of stilzwijgende, als die om den brant of stortinge enige goederen uit sijn huys dragen laat. Diergelijcke goederen niet angaande het recht, maar de daad, uit den macht des Heere zijn. Sy en missen hun Heere niet; en kan also deur bloote vindinge of aanvaerdinge het eygendom daar van by een ander niet verkregen worden.

XXV. 4. De Burgerlijke Wetten zelve deze aanvaerdinge veroordeelen: Aldus zeyd *Constantinus, Cod. lib. II. tit.* 5. *Zo wanneer een Schip deur schip-breuke gestrant zal wezen, of zoo wanneer het elwers belandt zal zijn, het behoore tot sijn eygenaars: mijn schat-kist en zette zich daar niet tussen. Want wat recht heeft de schat-kist in een anders onspoet, dat sy uyt zo jammerliken ding voordeel zoeken zou?* Indien nu de gemeene schat-kist der schip-breuk-lijdende goederen zich niet vereygent, so moet dit dan veel min van besondere luyden geschieden. Derhalven seer wel zegt *Cajetanus in summ. vit. furt. De goederen der schip-breekende, na de Wetten van sommige stranden geschat-kistet, even daarom datse uyt schip-breuke zijn, en weet ik niet met wat recht-vaerdigheit sy worden angetast, dan deur welke den verdrukte verdrucking toegevoegt wordt.*

5. Geen oorzaake heeft ymand om uyt schipbreuke yets te bekomen, dan dat hun een gerechtige loon toe komt, deur welcker moeyte en kloekheyt de waaren der Schip-breekenden worden wtgerukt ende bewaart.

Het XLII. Hooft-stuk.

Van het Verdrag.

EERSTE VRAAG. Wat van 't recht zy, aangaende de uytwerckende oorzaken des verdrags?

I. Antw. 1. Tot een wettich verdrach voor al worden vereyst personen die hebbelik zijn om te verdragen: dat is, die de bedieninge hunner goederen hebben, of macht om zich zelven in zulcke te verbinden, *Hand.* 5. 4. *Petrus seyde tot Ananias*, van het verkochte lant, *So het gebleven ware, en bleef het niet uwe? Ende verkocht zijnde, en was het niet in uwe macht?*

II. 2. Hier uyt volght dat Kinderen, dulle, en verquisters niet bequaam en zijn om een verdrach uyt te werken; en dieshalven hun over-een-dragingen van het Burgerlik recht na verdienst voor nietich gehouden worden.

III. 3.

III. 3. Doch minder-jarige, die tot volkomen gebruyk van hun verstant gekomen zijn, ofse schoon noch Voogden hebben, indien sy uyt welbedachte raatslach over-een-dragen, schijnt zulk een verdrach in zik bemerkt in de recht-bank van gewisse te gelden. Waar uyt ook de Rechts-geleerden leeren, dat minder-jarige-verdragende zonder 't gezach van Voogden, of sy schoon niet Burgerlik, datse even wel natuurlik verbonden worden.

IV. 4. In de tweede plaetse vereyst wordt der over-een-dragenden samenstemming, of die haar volle fatsoen heeft, of ten minsten evenveel geld, ende dat met dese drie beding-punten, 1 datse vry zy, ten minste zoo dat ymand gehouden zy vryelik te willen en toe te stemmen, hoe wel het tegen sijn gemoet is. 2. Datse belofte doe, te weten met voornemen om sich te verbinden an de Wetten des verdrachs, datter gemaackt wort. 3. Datse uytgedrukt zy met eenich uyterlik teeken.

V. 5. Volcht uyt het eerste beding-punt, dat een Consent deur zware vreeze uyt gewrongen, niet en vernoecht tot een krachtig verdrag.

VI. 6. Dit efter zoo moet verstaan worden, 1. dat zulk een vrees ymand ten dien eynde aangejaagt wordt op dat de toestemming werde uyt gewrongen. Want indiense tot een ander eynde aangejaagt zy, en die de bangigheyt lijdt verdrag maakt, om dat quaad te ontkomen, zow zulk een verdrach krachtig wezen: gelijk zo ymand van een struyk-rover gevangen zijnde aan een derde een somme gelts belooft, om van hem verlost te worden, zulk een vrees niet de oorzaak, maar alleen de gelegenheyt des verdrags zou wezen. 2. Wanneer zulke vrees ongerechtelik angejaagt wordt. Want zo ymand uyt vreeze van straf, gestelt deur de Wetten, met hem verdraaght wien hy ongelijk gedaan heeft, en mach zulk een verdrach niet verydelt worden.

VII. 7. Uyt het tweede beding-punt volcht, dat een belofte of deur bedroch uytgelokt, of gegeven uyt dolinge, of dus onvolmaakt, dat sy geen toelech hebbe om te verbinden, eygentlik geen verdrag en maakt. Lijkewel indien een ander, met sijn schade, deur ymands woorden bedrogen wiert, die voor belofte aannemende, zow hy gehouden wezen te doen 't gene hy belooft heeft na de gewoonlicke maniere van spreeken, op dat hy tot de schade, die anders volgen zoude, geen oorzaak en geeve.

VIII. 8. Uyt het derde beding-punt volcht, dat een inwendige belofte by ons selven aan iemand gedaan niet en verbindt. De reden is, om dat inwendige daden geen bequame middelen zijn om onze gevoelens of toe-stemmingen aan anderen bekent te maken.

Twede Vraag. Wat het recht zy van de stoffe waar omtrent de verbonden gemaackt worden?

IX. Antw. 1. Wettige verbonden eygentlik niet gemaackt en worden dan omtrent geoorlofde dingen. Reden is 1. Vermits in alle verdrach toe-stemming gegeven wordt: maar met toestemminge tot yets ongeoorlofts gedreeven te worden, zonde is. 2. Een verdrach in zik de kracht van belofte heeft: maar 't is onveroorloft te beloven, 't geen niet geoorloft is te betrachten. 3. Uyt een verdrach ontstaat verbintenis. Maar geen verbintenis kan wettig zijn, welke tot zonde verbindt, daarom dat se strijdt tegen de verbintenisse van Gods Wet.

X. 2.

X. 2. Hierom het verdrach of beding van prijs om een schandig dink, ook schandelijk is: gelijk het verdrach van doot-slag, hoererye, en de rest. Reden is, om dat zulcke verbonden tot schande als hun eygen eynde geordent worden, ende alzo van den zelvigen aart mettet verordent eynde, dat is, schandig zijn. Doch indien gevraacht wordt, of na begane schande het verdrach den belover verbindt, en oft geoorloft is uyt het verdrach enigen prijs t'ontfangen van wegen den arbeyd, perijkel, of nadeel met schande samen gevoecht, schijnttet antwoort te wezen, dat de lover verbonden wordt, maar dat de andere party, het aannemen nawlix met ware boetvaerdigheyt bestaan kan, *Matt.* 27. 3, 4. *Judas, die Iesum verraden hadde, siende dat hy veroordeelt was, heeft berou gehadt, ende heeft de dertich silvere penningen den Overpriesteren, ende den Ouderlingen wedergebracht: seggende, Ick hebbe verraden het onschuldig bloet. Maar sy seyden, wat gaat ons dat aan? ghy meught toesien.*

XI. 3. Het verdrach van koop en verkoop, en die van gelijken aart zijn, in sommige dingen geen plaetse hebben: niet vermits sy in zich zelven niet goed en geoorloft zijn, maar gemerkt sy zo goed zijn, datse op prijs niet mogen gezet worden.

(*a*) XII. 4. Hierom ist zonde van Simonie, te kopen of verkopen, ofte op wat wijze het zy, te verwisselen een heylig of geestelik ding voor een tijdelik. Reden, 1. Om dat heylige dingen heyliglik moeten gehandelt worden, niet bezoedelt noch ontheylicht: 't welk dan geschiet, wanneer sy gelijk wereltlicke dingen, tot tijdelicke handelingen vervoert worden. Want dit is tegens de Gods-dienst en eerbiedinge aan de heyligheden schuldig. 2. Om dat het ongerechtig is dingen te verkopen, die om niet moeten uytgedeylt worden, *Matt.* 10. 8. *Ghy hebt het om niet ontfangen, geeft het om niet.*

XIII. 5. Nu dese zonde streckt haar uyt niet alleen tot boven natuurlicke gaven ('t welk nochtans geweest is de zonde van *Simon* de Toveraar, waar van dese zonde haar naam ontfangen heeft) doch ook 1. tot de oorzaken van zulcke gaven, gelijk daar zijn de Zegelteyckens van Gods verbond, en diergelijcke. 2. Tot de aanhangsels der selver, hoe ver sy eygentlik daar aan hangen. Nu zodanig alle dingen zijn, die of voorgaande, of verzellende by de geestelijke bedieninge of plicht so samen gevoecht zijn, dat sy van die zelve niet en konnen gescheyden worden.

XIV. 6. Hierom zijn sy aan Simonie schuldig, niet alleen die de dingen kopen en verkopen, welcke recht-draats zien op de Kerkelijke verkiezinge en ordeninge of beroepinge, maar ook die in opzicht tot dese beroepinge de dingen kopen en verkopen, welcke tot onderhoudt der Dienaren toegeschikt zijn, en pleegen genoemt te worden *beneficien*, weldaden of voorbaten.

XV. 7. Diergelijcke Simonische verbonden niet alleen in gelde verkeeren, maar mede in alle dingen, die voor gelt ofte prijs konnen geschat worden, of daar mede even gelijk fatsoen hebben in opzicht tot het geestelijke. Hierom is 't, dat het geschenk van Simonie niet onbequaamlik afgedeylt en wordt in een geschenk uyt de hand, geschenk der tonge, en geschenk van volgsaamheyt. Een geschenk uytter handt is gelt of eenich geltwaerdich ding. Deur een

(*a*) Van de Simonie.

tong-

tong-geschenk verstaan worden gebeden, smeekingen, lof-tuytingen, flatteryen, indiense kracht hebben van oorzaak, in opsicht om geestelicke dingen te bekomen. Deur geschenk van volgsaamheyt verstaan wordt eenige tijdelijke daat of werking, inbrengende begiftinge van geestelicke goederen als tot betalinge van gemaakte schult, 't zy dan dat het verdrach duydelik uytgedrukt, 't zy het stilswijgends onderling wel verstaan wordt.

XVI. 8. De toeleg zelve dezer schenkaadjen of ontfangingen, hoe welse maar in d'eene party alleen plaatse en heeft, nochtans sekre trap tot dese sonde is: ende wordt alzo van sommigen niet qualik geheten een sinnelicke, als ook een vertrouwende Simonie, hoe ver sy van een overeen-gekomen en dadelijcke onderscheyden wordt.

XVII. 9. Geen schijn van Simonie heeft het, 't geen tot hun onderhoud gegeven wordt, die bedienaars der geestelicke dingen zijn. Hier heeft plaetse, dat van den loon der Medecijn-meesters en School-meesters gezecht wordt: *Dezen niet de prijs der zake, maar hunne moeyte betaalt wordt datse dienen, vermits sy van eyge dingen afgeroepen, op ons passen: sy trekken loon niet van hun verdienste maar besigheyt.*

XVIII. 10. Nochte ist eygentlik Simonie, wanneer uyt loutere dankbaarheyt, zonder eenig verdrag, uytgedrukt of stilzwijgend, recht of schuyns angeleydt, yets gegeven wordt. Noch zo yets van hem gegeven wordt, die zeker en ongetwijfelt recht tot een geestelijke bedieninge heeft, tot quytmakinge van een ongerechtige quelling. Maar in die dingen bedrog te verhoeden, ende schijn des quaats te vlieden is.

XIX. 11. Hoewel niet allerley evenheyt, echter zekere gelijkheyt en over een komste is'er tussen heylige dingen en openbare Ampten, in welcke de macht van regts-pleginge is. Want verkoping van diergelicke Ampten zekre schandige verkeertheyt heeft, strijdende met hun nature. Want gelijk het strijdt met de daat van regts-pleginge, datse te koop is, alzoo met de macht om die daar te oeffenen. En waarlik een Prins over de Ampten van regtsvorderinge niet het eygendom, maar alleen de bedieninge heeft. Want de quaden, uyt deze Koop-handel voorkomende, zoo groot zijn, dat sy van alle welgeaarde luyden voor een verfoeijinge gehouden wordt.

Derde Vraag. Wat het recht zy, angaande het fatsoen des verdrags?

(*a*) XX. Antw. 1. Het uyterlik fatsoen niet en is eenerley, seker, ende bepaalt deur eenich recht, of natuurlik, of Godlik, of ook Burgerlik. Want het kan bestaan in allerley verklaringe van onderling consent, 't zy dat met woorden geschiedt, 't zy met gebaerden, 't zy met schrift, of leveringe des dings zelfs. Hoe wel dan dat fatsoen kracht om te verbinden heeft, nochtans om dat het in zik zelf niet en geldt, dan hoe ver het sijn opzicht tot'et inwendige fatsoen heeft, daarom behoort 't minder tot de inwendige regtbank van conscientie.

XXI. 2. Het innige fatsoen enes wettigen verdrags is goede trouwe, deur welke men oprechtelik toelegt zik zelve te verbinden, om te doen dat men voorgeeft, en 't zelvige na vermogen te betrachten. Reden is, om dat verdrach

(*a*) Van het fatsoen des verdrags.

een

een belovende toestemminge insluyt. Nu belofte is een getuygenis, waar mede men sijn trouwe verbindt, om een ander gestant te doen van dit of dat te betrachten; ende op dat het alzo waar en oprecht zy, vereyst dat inniglik en wezentlik de goede trouwe des verbont-makers.

XXII. 3. Dieshalven de afdeyling der verbonden, waar door eenige worden gezegt van goede trouwe te zijn, en andere van naw recht, niet nawkeurich is, noch in de Vierschaar van conscientie ende voor Godt plaetse heeft. Want goede trow in alle verbonden wort vereyst; en overmits in haar het voorneemste deel van den aart der verbonden bestaat, uyt en volgends de selve hoe veel blijken kan, oordeel te vellen is. Men moet dan in alle verbonden pleyten en rechten na billikheyt en reden, liever dan na de woorden en hoogste strengheyt des regts, waar in dikwils het hoogste onregt vervat is.

XXIII. 4. Tegen dese goede trouwe en strijdt niet, sommes sijne belofte niet te betrachten: te weten, wanneer de belofte ophoudt te verbinden: gelijk 1. Indien het beloofde ding wort onnut, ongeoorloft, of onmeuglik. 2. Indien de staat van dingen of personen zoo verandert wort, dat de belover, in 't oordeel van voorsichtige lieden, geacht wordt dien uytgang niet te hebben willen begrijpen. 3. Indien de andere party dat quiteert 't geen tot sijnen beste belooft was. 4. Indien d' ander, die wederzijds belooft heeft, de belofte niet vervullen wilt. 5. Indien yets belooft is om oorzaak, welke naderhand bevonden wort daar niet te wezen.

(*a*) XXIV. 5. Tegens goede trouwe strijdt veynzery, dat is, loosheyt, argheyt, bedrog, listigheyt, of kuypery en lagen-legging, . met woorden of wercken gedaan, om den ander tot sijn ontrief te bedriegen en verleyden, scherpelik van *Paulus* verboden, 1 *Thess.* 4. 6. *Dat niemand sijnen broeder en vertrede, noch en bedriege in sijne handelinge: want de Heere is een wreeker over alle dese.* En bestraft, 1 *Cor.* 6. 8. *Maar ghy lieden doet ongelijk, ende doet schade, ende dat den broederen.* Het pleecht geheeten te worden quaad bedrog, tot onderscheydinge van goed bedrog, waar mee ymand bedrogen word gepastelik na de rechte reden.

XXV. 6. Sy strijdt tegen de goede trouwe, hoe ver sy wech neemt den oprechten toeleg om na te komen, het gene schijnt voorgegeven en belooft te worden.

XXVI. 7. Indien het bedrog verkeert omtrent het wesen der sake selve, gelijk indien ymandt Glas voor Paerlen verkoopt, dan wordt het verdrach uyt de nature der sake vernieticht, angezien in zulken verdrach de toestemming ontbreekt. Want de Koper, die een Paerl koopt, tottet Glas niet toe en stemt.

XXVII. 8. Van gelijcken slagh is het quaad bedroch, dat tot verdrach de voornaemste oorzaak geeft, schoon het bedroch niet en is omtrent het wesen van de sake selve: gelijk soo iemand een ander aanleydt en beweecht om een Paerl te kopen, alleenlik daarom dat sy te voren sijn Vader toequam, zullende haar andersins niet kopen. Want zulk een verdrach of nietig of te vernietigen is: want hy die angevoert is om koop te maken, zelf in 't verdrag ongelijk

(*a*) Een quaad bedrog.

geleden

geleden heeft; en moet alzo in 't geheel herstelt worden door afsnijdinge van dat verdrach.

XXVIII. 9. Wanneer het bedroch alleen op het verdrach valt en omtrent de toevallen verkeert; gelijk zo ymand in de waerdigheyt des dings, dat hy gekocht heeft, bedrogen werd, en met bedrog aangeleydt, niet op dat hy kope, maar dierder kope dan het waerd is, dit en maakt het verdrag niet ofte vlak nietig, ofte heel te vernietigen: echter wel wie bedriecht, in Conscientie gehouden is na billikheyt eens anders schade te vergoeden.

XXIX. 10. Bedrog van dit slag is, wanneer de verkoper den koper eenige verborgen faut van het verkochte ding verheelt, die den koper schade of perijkel aanbrengt.

XXX. 11. Daar op ziet ook, indien de verkoper weet, dat in een korten tijt een grote overvloet van waaren sal zijn, by welkes gelegenheyt de prijs vermindert worden, en die te voren voor lopend^e rijs gekoft heeft, zware schade lijden zal, ende hy dat noch den koper anzegt, noch den prijs vermindert: ofte ook indien de koper weet, dat in 't korte een groote overvloet van kopers of schaarsheyt van waaren wezen zal, waar uyt de prijs der dingen vermeerdert worden, en de verkoper tot armoe vervallen zal, zo hy voor lopende prijs verkoopt. Want wy in die gevallen, ten minste na de gemeyne Wet der liefde, gehouden zijn des naestes goed te bezorgen, by zo veer het maar geschiedt zonder onze grote nadeel.

XXXI. 12. Die burgerlijcke Wetten, welcke bevestigen het verdrach gemaakt met verleydinge, binnen de helft van den gerechtigen prijs, zijn alleenlik toe-latende om twisten te minderen, sy en billiken zulken verdrach niet, maar laten dat beslichten door het natuurlik en goddelik recht, in de Vierschaar van conscientie.

XXXII. 13. Tegens goede trouwe wordt ook gestelt de schuld, welke in een onbedachte nalatinge der naerstigheyt bestaat, die em 'et verdrag te ver-vullen heeft konnen en moeten aangewendt worden. Sy scheelt van bedroch, vermits bedroch eygentlik met kennisse en voornemen gepleecht wort: maar schult voor-komt uyt galoosheyt of onbedachtheyt, buyten voornemen en toeleg. Sy strijdt tegens de goede trouwe, niet datse een op-rechten toeleg enkelik uytsluyt, maar betoont datter geen naerstige en schuldige sorge zy om goede trouwe na te komen. Van d'Apostel wort sy derhalven recht *lichtvaerdigheyt* geheten, 2 *Cor.* 1. 17. *Als ik dit voorgenomen hebbe, hebbe ick oock lichtvaerdigheyt gebruyckt?*

XXXIII. 14. Die schult wordt gedeylt in een brede, lichte, en lichste. Een brede schult is nalating dier naerstigheyt, welken gemeenlik Lieden van 't zelfde slag pleegen an te wenden; gelijk zo ymand een geleent Boek in een openbare plaats leggen liet, waar het van daan genomen werd. Een lichte schult is nalating dier naerstigheyt, welken naerstige Lieden van 't zelfde slach pleegen an te wenden: gelijk zo ymand een toebetrowd goed van grote waerdye liet in sijn Slaap-kamer ongeslooten, waar van daan het ontdragen werd. De lichste schult is nalating dier naerstigheyt, welken de vlijtigste Lieden van dat slach pleegen an te wenden; gelijk indien hy zulk vertrowt

goet

goet daar zoo laat leggen, dat hy meyne de Deur in slot te zijn, maar het niet zeker wete.

XXXIV. 15. Uyt een breede schult de verbont-makers altoos gehouden zijn aan de schaa, die daar uyt gevolcht is. Vermits gemeene vlijtigheit in alle verbonden belooft ende vervatt wordt; ende hare versuymenis der goede trouwe opentlik weder-strijdt. Waar uyt ook geschiet, dat een breede schult bykans in de zelve plaats en orde pleegt gezet te worden, als het quade bedroch.

XXXV. 16. Uyt lichte of de lichste schult de verdragende partyen alleen zo ver gehouden zijn, hoe ver of den aart des verdrachs of over-een-koming der verdragenden vordert; ofte ook menschelicke Wetten na billikheyt bevesticht hebben.

Vierde Vraag. Wat recht daar zy van het eynde des verdrachs?

XXXVI. Antw. 1. Het eynde des verdrachs moet altoos wat goeds zijn. Want tot quaad noch verbintenis, noch belofte, noch toestemming gaan moet.

XXXVII. 2. De verbonden ordinaris moeten strekken ten goede der verbont-makers zelver, om dat se alleen plaetse hebben omtrent hun eygen goederen, niet omtrent vreemde. Want niemand over de goederen verdragen mach, die hy niet in sijn macht en heeft.

XXXVIII. 3. Eenige verbonden geschieden alleen ten beste des gevers, gelijk vertrouwing van goederen, belasting. Andere alleen ten beste des ontfangers, gelijk beschenking, leening, borging. Andre ten beste van beyden, gelijk koping, verhuringe, maatschappy, verpanding, wisseling, en de rest. Nu dit onderscheyd, hoewel 't eygentlik hangt aan den aart der verbonden zelver, kan lijkewel uyt over-een-kominge der verdragers veranderen, en verscheydene eynden onder elkanderen vermengelt worden. Ten exempel, het toevertrowt goed somtijts ook is ten beste des toevertrouwden, ende het geleende ook ten beste des leners.

XXXIX. 4. Eygen profijt alleen te zoeken in het verdrach, dat uyt sijn aart ten beste van d' andre of beyde partyen strekt, smaakt na bedroch, en dikmaal der gerechticheyt, doch altoos der Christelijke liefde wederstrijdt.

Vijfde Vraag. Wat het recht zy van 'et uytgewrochte werk des verdrachs?

XL. Antw. 1. Het werk van alle wettig verdrag is den knoop der verbindinge, om dat te doen, waar toe men mee-gestemt heeft. Reden is 1. Om dat een ygelik moet gestant doen, 't geen hy wettelik belooft heeft. 2. Om dat uyt belofte, ende haar anneminge, de andre party recht verkrijgt om 't beloofde af te eyschen. Waar uyt ook is, dat geen verdrach konne afgesneden worden in weer-wille van de partye, wien'er angelegen is.

XLI. 2. Deze verbintenis, dewijl sy buyten goede trouwe niet uytgestrekt en wordt, daar om houdtse altemet op of uyt een louter avontuurlik geval, of uyt een onverdachte uytkomst, die zonder schult des verbondene by-komt, als welke deur menschelijke voorzienicheyt niet en heeft konnen belet worden.

XLII. 3. Of nu schoon na de gemeene regel ende nature der zake, niemand aan een avontuurlik geval, zonder sijn tussen-komende schult, gehouden is; kan 't evenwel gebeuren, dat men uyt zonderling verdrach tot zulk een geval gehouden is: vermits zodanige verbinding op zekre prijs gewaerdeert kan worden.

Het

Het XLIII. Hooft-stuk.

Van de gelegenheyt der prijs in het verdrag van veıkopinge, kopinge, besteedinge, huuringe, en die van gelijken aart zijn.

EERSTE Vraag. Welcke regels waar-te-nemen zijn, om een gerechtige prijs in zulcke verdragingen te steļlen?

I. Antw. 1. Het is een voorneeme regel, die van den H. Geest overgelevert wort, *Spr.* 20. 14. *Het is quaat, het is quaat sal de kooper seggen; maar als hy wech gegaan is, sal hy sich beroemen.* Hy wil dat niet de koper, om den prijs te konnen verminderen, de waren die te koop staan eenigsins bedrieglik lake; of de verkoper, om den prijs te verhogen, de waerdye sijner waren tegens conscientie breeder make. Want voor slechte prijs te willen inkopen, en dier verkopen, is wel gemeyn (gelijk *Augustinus* waar-neemt) maar is lijkewel een gemeene faut, 't en zy men tussen zekre mate en palen blijve staan.

II. 2. In dingen, welcker prijs van de Overigheyt gestelt is, dat openbare gezag te volgen staat: 't geen, in veel plaetsen, pleecht te pas te komen in de meeste nootdruftigheden, die de kost aangaan. Want 't welk van de gemeenheyt wordt goed gekeurt, altoos (ten zy het tegendeel blijkt) in zulcke dingen van gemeen gebruyk, vermoedt wordt rechtvaerdig en billik te zijn. Hier is evenwel waar te nemen, dat, dewijl in dingen tot het leven noodich, de prijs pleegt gezet te worden na de mate van grootheyt, daarom ter gunste van de kopers die prijs kan vermindert, doch niet vermeerdert worden.

III. 3. Daar is te volgen de gemeene merktgang, en schatting van voorzienige en goede Lieden. Want dese schatting de kracht van een stille Wet heeft; en uytsluyt gevaar van eenige misleydinge met eens anders schade. In desen zin kan toe-gelaten worden die zet-regel, welke in 't Burgerlik recht en deur de manieren der menschen goed-gekeurt wordt: dat de prijs rechtvaerdig is, indien de zaak voor zoo veel verkoft wordt, alsse kan: of dat alle koopwaar zo veel waerd is, alsse verkoft kan worden: dat is, hoe veel sy deur den bank verkoft kan worden, ende niet juyst na de genegentheyt of profijt van dese of gene persoon in 't besonder.

IV. 4. Waar noch openbare prijzeering, noch gemeene schatting plraetse hebben kan, daar is de prijs (bedroch bezijden gesloten) te stellen volgends het oordeel van verstandigen, alle omstandigheden hebbende behoorl:k angemerkt. Want zekerder regel kan men in veelen niet hebben, om d' overeen-draginge te bestieren.

V. 5. In welcke regels waar te nemen, dit onderscheyd is aan te teekenen: dat een wettige prijs deur openbaar gezach gestelt onverdeelik zy, zoo dat sy van den verkoper in 't minste niet mach vermeerdert worden; maar een natuurlijke prijs, te stellen deur gemeene schattinge of der partyen over-een-komste, heeft haar breette, waar tussen sy by gelegenheyt kan verandert worden. Hierom pleecht drierley gerechtige prijs angewezen te worden: d' ene gezecht wordt strengh of hooch, by de zet-pale van grootheyt: d' andre

zacht

zacht, leech, Godvruchtig, zoet, by de zet-pale van geringheyt: de derde middelmatich en gepast, by afwijkinge van beyde uyterste prijzen.

Twede Vraag. Of 'er eenige rechtvaerdige oorzaken zijn, om een gerechtige prijs te veranderen?

VI. Antw. 1. Daar zijn 'er menigerley. d' Eerste oorzaak genomen wort van wegen de plichtpleginge des Koop-mans: gemerkt het geld-waerdig is, dat hy sijn tijt, zorgen, en gedachten in de dingen op te soecken, te bewaren, en slijten te koste lecht, ende huurt den arbeyd van Knechten; om 't welk te doen de gemeene staat noodichlick openbaare Dienaars huuren moest, als de Kooplieden ontbraken. Hierom het zelfde ding van grooter prijs gehouden wordt by Koop-lieden, als by andre gemeene Lieden. Nochtans de koophandelaars alle gedane onkosten niet moeten reekenen. Want 'et kan menigmaal gebeuren, dat onnuttelik en onnodiglik in eenich ding zoo groote moeyte angewendt zy, en zo groote onkosten daar op lopen: maar de gemeene schatting der dingen te volgen is.

VII. Hierom die regels bedrieglik zijn, met welke de handelaers zich zelven plegen te rechtvaerdigen, in het eysschen van groote prijs voor de waren: dat sy te weten die zo dier gekocht hebben; zo grote onkosten gedaan om die te bestellen. Want het gebeuren kan, dat een Handelaar slechter verkope, dan hy gekocht heeft, en nochtans onbillik verkoopt; of om dat hy dwaaslik heeft ingekoft, of om dat naderhant de schatting van sulcke waren verandert is.

VIII. 2. De twede oorzaak gehaalt word uyt de wijze van verkopen: waar uyt veel-voudige verscheydenheyt volgt in den prijs te vermeerderen of verminderen.

IX. 1. Wanneer de waar den koper zoekt, dat doet de gerechtige prijs des dings af-slaan, volgends 't gemeyne spreek-woort: waren van zelfs angeboden slaan af. Reden pleecht gegeven te worden, om dat in die maniere van verkopen schaarsheyt van kopers is, en aldus de gemeene waerdeering gemindert wordt: maar en schijnt die reden in Conscientie niet genoegsaam tot een merkelijke verminderinge van prijs, 't en zy 'er dit mee by komt, dat het ding, 't welk verkocht wordt, den koper weynig nut is, of zodanich, als hy niet dan by zulke gelegenheyt kopen zow; of 't zelvige niet zo zeer kope tot sijn eygen als des verkopers profijt en beste.

X. Uyt deze zet-regel geschiettet dikmaal, dat de waren in een auctie, verkopinge aan den meestbiedende denr aangeplakte brieven, of openbare stemme des uyt-roepers, minder prijs gelden, alsse anders plegen.

XI. 2. Wanneer de kopers de waren zoeken. Want de overvloet der kopers alsdan de gemeene schattinge vermeerdert, en is alzoo een gerechtige oorzaak om de prijs te vermeerderen.

XII. 3. Wanneer men gelijkelik verkoopt een grooten hoop van dingen, ende niet in 't kleyn, dan vermindert die manier van verkopen den prijs, overmits sy mindert den hoop van kopers en hachlikheyt van wederom by gelegenheyt te verkopen, zonder nadeel of gevaar van schade.

XIII. 4. Wanneer ymand in 't kleyn verkoopt of by de kleyner maat, dan vermeerdert die manier gerechtelik de rechtvaerdige prijs des dings: overmits

aldus

aldus grooter arbeyd in 't verkopen is, en de zorch en kloekheyt meerder in de waren ga te slaan en verdeylen.

XIV. 3. De derde oorzaak is, indien de verkoper uyt de verkopinge eenig zonderling ongemak lijden zal, hoewel dat alleenlik bestaat in versteekinge van eere ofte van eenich zonderling vermaak. Want de verkoper alsdan yetwes meerder afeyssen kan, als de zaak by haar zelve gelden zow, en de prijs by geval rechtvaerdig wezen zal: want de natuurlijke billikheyt vordert, dat de verkoper, die sijnes goeds Heere is, zik schadeloos beware.

XV. Doch dit als dan eerst waar is, wanneer de koper den verkoper moeyt, op dat hy het ding verkope, 't welk hy anders niet verkopen zow. Want zo de verkoper zich van zelf anbiedt om te verkopen, dan is de koper d' oorzaak niet, dat de verkoper van sijn gemak versteeken wordt.

Het XLIV. Hooft-stuk.

Van het verdrag in Woekeringe.

EERSTE Vraag. Wat Woeker zy?

I. Antw. 1. Woeker, in de stoffe van onderhandelingen, pleegt by sekre toe-passinge beschreeven te worden, winst deur geleent goedt gezocht uyt kracht van 't geleende zelf.

II. 2. Door *winst* nu verstaan wordt verkrijging van geld-waerdich profijt, dat anders het mijne niet en was. Want zo ymand vriendschap en goedwillicheyt zoekt, dat en is geen woeker; overmits sy niet van de dingen is, die op prijs geschat worden. Indien ook ymand in te leen te geven dat alleen zoekt, op dat hy yetwes ontfange, dat hem uyt kracht van eenich ander verdrag of verbintenisse verschuldigt is, dat is geen woekery: want aldus zow hy ontfangen, het geen doch anders 't sijne was. Zoo efter ymand niet geld of waaren zochte, maar volgsaamheyt, verplichtinge, of eenige belastinge, word het ten rechte een woekerende winst geheeten, vermits dat selve geldwaerdig is.

III. 3. *Uyt kracht van 't geleende zelf* gezegt wordt, om de winste uyt te sluyten, die om een andere reden kan ontfangen worden, gelijk tot vergeldinge van ontstaande schade, ofte ophoudende winste, en de rest, De winste van welk slach pleegt geheeten te worden *den intrest*, *rente*, ende van *woeker* en *schachgerye* onderscheyden is.

IV. 4. Deze winst gezegt wordt *gezogt*, niet *over-een-gedragen*: om dat niet alleenlik een *dadelijk* genot, waar verdrag tussen komt, maar ook een *zinnelijk* genot, 't welk bestaat in toelech om winste, als een schult uyt leninge te verkrijgen, in die beschrijvinge vervat wordt.

Tweede Vraag. Of zulke woekery geoorloft zy?

V. Antw. 1. Zodanige woeker, hoedanige van de Lombardiers en woekeraers

deur

deur den bank wort gepleecht, van allen na verdienst gelaakt wordt. Want het een inhalige kunst is, die geen acht hebbende op liefde of billikheyt, anderer goederen lagen leyt.

VI. 2. Dat efter allerhande woeker in 't gemeyn en onbepaaldelik ongeoorloft soude zijn, door geen natuurlijke reden bondiglijk kan bewezen worden.

VII. Niet van hun, die zeggen dat lening uyt haaraart om niet geschieden moet. Want dit van alle leninge, met wat omstandigheden sy ook bekleedt werde, niet en kan bewezen worden: en zoo het toegestaan wordt, zal daar uyt niet anders volgen, dan dat lening, indien sy niet te geefs geschiet, overgaat tot een ander verdrach, genoemt of ongenoemt, enkel of gemengelt.

VIII. Niet van hun, die by brengen, dat in de dingen, die door gebruyk verteert worden, het eygendom vau 't gebruyk niet verschilt; en alzo voor 't gebruyk niet en kan genomen worden, buyten de waerdye van het ding zelf of sijn eygendom. Want het antwoort is, dat winst ontfangen wordt, niet enkelik voor 't gebruyk des geleenden dings, nopende sijn zelfstandigheyt, maar nopende de waerdye en inkomste, welke na het versleeten ding over blijft, en menigmaal bestaat in dingen, die door gebruyk niet vergaan; ende voor de dienst of daat van lenen, waar uyt d' ontlener sijn profijt heeft.

IX. Niet van hun, die voor-werpen, dat gelt uyt sijn aart onvruchtbaar is. Want schoon het in zik zelf zodanich zy, kan het nochtans lichtelik voor waren geruylt worden, die vrucht geven: en de vlijt des gebruykers daar by komende, heeft het sijn kracht om vrucht te verschaffen.

X. Eyndelik niet van hun, die in 't gros zeggen, datter in leninge niets en zy, waar voor winst konne genomen worden. Want daar is inkomst van vrugt of gewin, dat uyt gelt, te leen gegeven, toonschijnlik verwacht kan worden: en een last an de ontbeeringe van gelt vast is, waar deur geschiedt, dat alle gelegenheit, om 't zelvige anders met vrugt te besteeden, nagelaten wordt. Want sijn gelt ledich te laten leggen, schijnt even eens recht te hebben, als verzuym van arbeyd, dewijl dat niet min, als moeyte en arbeyd, ten profijte van sijn Meester, konne gebezicht worden. Nu over den arbeyt om een anders wille versuymt, gebiedt de Heere, *Exod*, 21. 18, 19. *Wanneer mannen twisten, ende d' een slaat den andre; ende hy en sterft niet, maar valt te bedde, Soo sal hy, die hem sloeg, geven 't gene hy versuymt heeft.*

XI. Met blijkelijke reden bevestigt wordt, dat eenige woeker geoorloft is: vermits geen wezentlik verschil getoont kan worden tussen eenige woeker, en andre handelingen van alle menschen goed gekeurt. By exempel. Daar is ymand verzien van gelt om een Hof-stee te kopen, waer uyt hy jaarlijkse vruchten van hondert Rijks-dalers maken mag: dezelvige Hof-stee begeert een ander te hebben, maar hy en is niet van gelt verzien: zo die eerste de Hof-stee koopt, en haar an den ander voor hondert Rijks-daalders verhuurt, en sal niemant ontkennen of het sy recht en billik. Maar indien hy den andere gelt geeft om de zelvige Hoef voor zich te kopen, en hy de zelvige som van hondert Rijks-dalers van hem ontfangt, zik 't zelve perijkel onderwerpende, 't gene hy in sijn uyt-kopinge zow onderhavich geweest zijn, isser ganschelik de zelve rechtvaerdicheit, en boven dien komt den andere, die woeker

betaalt,

betaalt, noch yetwes daar by, van wegen het eygendom over die Hof-stede, welke hy met kopen verkreegen heeft.

XII. De Schriftuur de woeker niet gansch en geheel wechneemt: maar, 1. die, welcke geeyst wordt van een arm Mensche, die om anstaande noot en sijn onderhoud yets te leen verzoekt; zoo dat het verbod gegrondt zy in de gelegenheyt des Persoons, *Exod.* 22. 25. *Indien ghy mijn volck, dat arm by u is, gelt leent, soo en sult ghy tegen het selve niet zijn, als een woeckeraar: ghy en sult op het selve geenen woecker leggen. Levit.* 25. 35, 36. *Als uw Broeder sal verarmt zijn, ende sijne handt by u wanckelen sal, soo sult ghy hem vast houden, selfs eenen vreemdeling ende bywoonder, op dat hy by u leve. Gy en sult geen woecker noch overwinste van hem nemen, maar ghy sult vreesen voor uwen Godt, op dat uw Broeder by u leve. Spr.* 28. 8. *Die sijn goed vermeerdert met woecker ende met overwinste, vergadert dat voor den geenen, die sich des armen ontfermt. Ezech.* 18. 17. *Die geen woecker noch overwinste neemt, &c. sal gewisselik leven.* 2. Die, welke bijt of knaagt: dat is, wanneer schult afgeperst wordt met strengheyt en 's Naestes schade. 3. Die, welke met de liefde strijdt, *Luc.* 6. 35. *Hebt uwe vyanden lief, ende doet goedt, ende leent, sonder yet weder te hopen.* 4. Misschien ook die, welke de Joden na de Burgerlijke Wet onder elkanderen niet mochten oeffenen, *Deut* 23. 19. *Ghy en sult aan uwen broeder niet woeckeren met woecker van gelt, met woecker van spijse, met woecker van eenig ding, daar mede men woeckert.*

XIII. De Schrift schijnt aan te wijsen, dat eenige woeker in zich geoorloft is, dewijl sy den Joden toeliet van een ygelik vreemde, niet arm zijnde, woeker t' ontfangen, *Deut.* 23. 20. *Aan den vreemden sult ghy woeckeren, maar aan uwen broeder en sult ghy niet woeckeren.* Want zo alle woeker inniglik en uyt haar nature quaad was, dan hebben de Joden van de Heydenen geen woeker konnen nemen zonder groote ergernis, waar door sy mochten af-gekeert worden van de Gods-dienst en Wet der Joden, die een ongeoorloft ding als geoorloft toeliet. Hier toe kan mede gebracht worden, dat uyt het voor-beeld van de Talenten, zeer toonschijnlik is, by de Joden niet alleen eenige woeker van Bankiers in gemeen gebruyk, maar die ook van den Heere niet mispreezen geweest te zijn: *Matt.* 25. 27. *Soo moest ghy dan mijn gelt den wisselaren gedaan hebben, ende ick komende soude het mijne wedergenomen hebben met woecker.* Want Christus aldaar onder die gelijkenis de geestelijke plicht af vordert, zonder eenige mis-prijzinge in te voegen, hoedanige hy in andere voorbeelden, welcke van een mis-prezen gebruyk genomen zijnde onse schuldige plicht verklaren, placht te doen: gelijk *Luc.* 16. 8. *noemt hy den rentmeester onrechtvaerdich:* door gelijckenisse van den welcken hy ons leert, *dat men van den onrechtvaerdigen Mammon sal vrienden maken:* v. 9.

Derde Vraag. Uyt wat grond getoont kan worden de billikheit van winste uyt gelt-wisselinge?

XIV. Antw. 1. De billikheyt is blijkelik van welke niemand twijfelen kan, zoo iemandt geen zekre inkomst of somme bedingt, die hem precijs betaalt moet worden; maar sijn gelt by een degelik Man zo besteedt, dat hy in sijn getrouwigheyt gerust, en vernoegt zy een billik deel van de gelt-vruchten

t'

t' ontfangen, na gelegenheyt van Gods zegeninge jegens den gelt-handelaar zelve. Van zodanige gelt-bestedinge en kan geen twist-vrage wezen, zoo 't perijkel van de hooft-som gemeen blijft. Want het niet anders is, dan verdrach van maatschappe in winst en schade.

XV. 2. Niets wordt 'er tegen billikheyt bedreven, indien een onzekre winst, die ogenschijnlik volgen zal, voor zekre matige winst verkoft werdt.

XVI. 3. Nochte is daar in yet onrechtvaerdigs, indien 't verdrach op billicke beding-punten gemaakt werde, dat het heele gevaar van 't capitaal hem aangaa, die mettet gelt handelt. Want het niet anders dan verdrag van verzeekeringe is, waar deur het perijkel van een anders goed, dat prijs-waerdich is, voor zekre prijs opgenomen wordt.

XVII. 4. Het en wordt niet nodiglik vereyst, dat diergelijcke verbonden onderscheydentlik en uytdruckelik gemaakt werden; maar is genoeg, indien dat geschiedt ingewickelt, uyt oprechte toelech, en volgends schattinge van vrome en in die dingen verstandige Mannen.

XVIII. 5. Dewijle dan alle die verhandelingen bezonder geoorloft zijn, gelijk alle de lieden toestaan, volgt nootzakelik, dat een verdrach uyt die allen gemengelt en samen gezet, te weten uyt verdrag van maatschappe, verzeekeringe der hooft-somme, en verkopinge van onzekere winste voor zekere, niet enkelik en onbepaaldelik te laken zy.

Vierde Vraag. Wat dingen waar te nemen zijn, om zonde te mijden in 't uytzetten van geld?

XIX. Antw. 1. Voor eerst te wachten is, dat niets over de hooft-somme van hun gevordert werde, die behoeftich zijn.

XX. 2. Ook moet men wachten, dat niet de winlust ymand belette des te min hy de behoeftigen met lenen, en gansch armen met enkelik te beschenken helpen zow, na gelegenheyt van sijn vermogen.

XXI. 3. Men moet alle uytsporicheyt wachten: om welke te vermijden is veyligst, dat hy, wie gelt uytzet, het geheele niet afvordere, het geen deur wetten en angenomen gebruyk geoorloft is, maar zich binnen de kant van het toegelatene inhoude.

XXII. 4. Altoos staat acht te nemen, met wie men te doen heeft, op dat niet met sijn schade, maar profijt, de vrucht des gelts tot hem weder keere, die te leen gegeven heeft. Hierom het hoogste recht menichmaal niet zonder het hoogste onrecht kan angedrongen worden. By exempel. Zoo ymant zonder sijn schult verlies heeft in den handel mettet geld te leen ontfangen, zow 't onbeleeft wezen van hem d'inkomste des gelts te eyssen, dat is gewin uyt sijn schade te nemen. Deze billikheyt, ook in huringe en verhuringe, schijnt van de natuurlicke conscientie geleert te worden: gelijk indien d' onvruchtbaarheyt of overkomende ramp zo groot is, dat de huurder uyt het gehuurde dink merkelijke schade lijdt, het Ransoen hem van den huurder zy quijt te schelden, of geheel, of na gelijkmaticheyt van geledene schade.

XXIII. 5. Altoos te beschouwen en te onderhouden is de regel van billikheyt en liefde; dat alleen sooveel genomen werde, als een iegelik, in diergelijcken noot bevonden zijnde, ter goeder trouwe wilde, dat van hem genomen wierdt.

XXIV. 6.

XXIV. 6. Ergernis en lasteringen moeten altoos, so veel als doenlik is, vermijdt worden; dewijl dit slach van handeling die selve gemeenlik onderworpen is, *Jer.* 15. 10. *Ick en hebbe hen niet op woeker gegeven, oock en hebben sy my niet op woeker gegeven, noch vloeckt my een ieder van hen.*

Het XLV. Hooft-stuk.

Van het verdrag der Weddingen, Looten, en Speelen.

EERSTE Vraag. Wat Wedding zy?

I. Antw. 't Is een verdrag, waar in twee personen over eenige waarheyt strijdende, sy wederzijds wat beloven tot zijn vereeringe, die de waarheyt getreft heeft, en tot sijne straffinge die de waarheyt mis-slaat. Een exempel hebbenwe in *Simsons* Raadsel, *Richt.* 14. 12, 13, 14. *Simson seyde tot sijne metgesellen; Ick sal u lieden een raadsel te raden geven; indien ghy my dat in de seven dagen deser bruyloft wel sult verklaren ende uytvinden, so sal ick u lieden geven dertich fijne lijnwaats kleederen, ende dertig wissel-kleederen. Ende indien ghy my het niet en sult konnen verklaren, so sult ghy lieden my geven dertich fijne lijnwaats klederen, ende dertigh wissel-kleederen. Ende sy seyden tot hem, geeft uw raadsel te raden, ende laat het ons hooren. Ende hy seyde tot hen, Spijse ging uyt van den Eter, ende soetigheyt ging uyt van den Stercken.*

Tweede Vraag. Of diergelijcke weddingen veroorloft zijn?

II. Antw. 1. De daat van weddinge in sich selven bemerkt niet ongerechtig is: vermits alleen des enes perijkel tegen dat van den andere gezet wordt: hoedanige perijkelen altemet konnen onder gaan, en onderling verwisselt worden.

III. 2. Ymand kan sommes het gevaar van een gewillige boete lopen, om sijn gissinge te bevestigen: en die boete kan van den andere met regt worden afgevordert, indien hy andersins roekelooslik op sijn gissinge betrouwt heeft.

IV. 3. Daar kan ook tusschen twee personen eenige prijs gestelt worden uyt onderlinge samenstemminge, aangaende zekre twijfelachtige uytkomst, op dat dese of geene, deur hope van die prijs, tot een loffelijke kloekheyt opgewekt werde.

V. 4. Echter zijn de weddingen ongeoorloft, 1. indien sy een ongeoorloft beding punt hebben; gelijk zoo twee onder malckanderen strijden over dees' of gene zonde, als wie den andere overwinne met zuypen; wie zich stouter drage om dit of dat werk te lasteren, en so voorts. 2. Indiense strekken tot een merkkelijke schade van d' andere partye. Want zodanig perijkel en mag men in sulken verdrag niet onder gaan, dat niet en dient tot merkelijke nuttigheyt, 't zy openbare of bezondere, hoedanig nochtans de gemeyne weddingen zijn. En dat gewin, 't welk uyt eens anders schade ontstaat, voor

schan-

schandelik te houden is. Hierom dat verdrag van *Simsons* Raadsel naderhandt verdienstelick van de Philistijnen zelfs mispreesen wordt, aangezien het strekte om hen van hunne erf-goet te beroven, *Richt.* 14. 15. *Sy seyden tot Simpsons huysvrouwe, Overreedt uwen man, dat hy ons dat raatsel verklare: hebt ghy ons genodight om het onse te besitten?*

VI. 5. Tot het verdrag van weddingen niet en moet gericht worden de schatting die Lijf-rente geheten wordt, waar door ymand een somme gelts geeft, op dat hy alle Jaar zekere uyt-gift ontfange voor sijn leven. Want hy en wedt niet, dat hy sal behouden in 't leven blijven, tot dat de uytgiften de hooft-somme overtreffen; noch d' ander daar tegen wedt. Maar sulks een verdrach is van kopinge en verkopinge, waar mede een onzekre winst gekoft wordt voor zekre prijs: en wordt veroorloft gehouden volgens den aart en wetten van zulken koop, maar niet van wegen eenige verzierde weddinge.

(*a*) Derde Vraag. Welk het verdrach van Loten zy?

VII. Antw. 1. Het is een verdrach, waar deur in kracht van voor-gaande over-een-kominge loten geworpen worden, uyt welcke vast staa, wie dit of dat ding moet hebben en behouden.

VIII. 2. Dusdanich verdrach sommes tussen hen geschiedt, die bevorens recht gehadt hebben tot het ding, waar omtrent het Lot doende is; 't zy dat te deylen is onder velen, gelijk in verdelingen van het Lant Canaan, *Jos.* 18. 't Zy het geheel tot een moet komen, gelijk in het Kleet des Heeren deze of gene toe te leggen, *Joh.* 19. 24. *Sy seyden tot malckanderen, Laat ons dien niet scheuren, maar laat ons daar over loten, wiens die zijn sal.* Tot welke soorte ook gebracht konnen worden die Loten, welcke speelachtig geheten worden. Doch somtijts sulk een verdrach gemaakt wordt onder de genen, die te vooren geen gemein recht gehad hebben tot het geen deur 't Lot te beschikken is; gelijk wanneer een ofte meer dingen worden uytgezet om die by Loten als te verkopen, en 'er verscheydene toelopen om yets by loten te verkrijgen: als in de lotingen, die gemeenlik *Loteryen* geheeten worden; of wanneer Loten geordent worden om eenige keure te doen, gelijk in de verkiezinge van *Matthias, Hand.* 1. 26. *Sy wierpen hare loten: ende het lot viel op Matthias, ende hy wiert met gemeyne toestemminge tot de elf Apostelen gekoren.*

Vierde Vraag. Wat het recht van dusdanig een verdrach zy?

IX. Antw. Dat verdrach in zich zelf geoorloft, en in de Schrift met verscheyde exempelen goed gekeurt is. Reden is, overmits dat sy alle wederzijds in perijkel van 't Lot zetten het evene recht tot enich ding, of wat deel sy daar uyt moeten nemen, een even gelijke verwisseling is

X. Maar worttet lijkewel op verscheyde wijzen tot zonde verkeert. 1. Indien men in de Loten te bestieren hangt of aan de Sterren, of aan de Engelen, of aan de Fortuyn. 2. Indien men toelegt op 't geen in zich selve niet geoorloft is, of een ongeoorlofde manier van doen ondermengelt wordt. 3. Indiense entelik of zonder wichtige oorzaak, of zonder schuldige eerbiedenis

(*a*) Van het verdrag der Loten.

worden

worden gebruykt: om dat de loting uyt haren aart zekere zonderlinge opsicht heeft tot Gods bezondre voorzienigheit, *Spr.* 16. 33. *Het lot wordt in den schoot geworpen; maar het geheel beleyd daar van is van den Heere.*

Vijfde Vraag. Welk het verdrag van een Spel is?

XI. Antw. 1. 't Is een verdrag, waar in de spelende onder malckanderen over-een-komen, dat den over-winner yetwes gegeven werde van d' overwonnene. Want 't zy den overwinner dat geheel toegeleydt werde, 't welk van beyden ingezet is, 't zy dat van den overwonnen neergeleydt wordt tot gemeen gebruyk uytgegeven werde, altoos den overwinner yets toegeleydt wordt van d' overwonnene.

XII. 2. Het is yetwes uyt twee verhandelingen gemengt: welker eerste is onderlinge wisseling van perijkel en goed, ten profijte van dese of geene, volgends den uyt-gang van het spel; de tweede is wedding, hangende aan meerder ervarenheyt, kloekheyt, of geluck.

Zeste Vraag. Of sulk een verdrag zy geoorloft?

XIII. Antw. 1. In zich selven en ist niet ongeoorloft; gemerkt zodanige over-een-koming kan wezen in de gerechtige macht der over-een-komstigen; kan geordent worden tot een goed eynde uyt goede toeleg, en kan op die wijse geoeffent worden, dat het geen schendinge met zik trekt, of van Godsdienst, of van rechtvaerdigheyt, of van liefde.

XIV. 2. Toelegging van eenige merkelijke winste uyt 't spel, maakt dat selve ondeugend. 1. Vermits het eynde des spels is verquicking en vermaak der spelende. 't Is dan een misbruyk, met den aart van het spel strijdig, zoo het gewins halven werde ingestelt, en verkeert tot merkelijk nadeel van d' eene partye. 2. Of wort voor heen gestelt evenheyt tussen de geene die samen spelen, en aldus ist een verquistige roekeloosheyt, een merkelijke somme gelts in zulcken gevaar zonder eenige noot te zetten; of men denkt datter eenige ongelijkheyt is, en aldus worttet verdrach ondeugend deur bedroch en ongerechtigheyt, dewijl de eene of geen, of weynich perijkel van sijn schade, bykans met zekre hope van gewin, sett tegen des anders groote perijkel. 3. Geen sterflijk Mensch zoo onbepaald een Heere van sijn geld is, dat hy een merkelijke som of vervreemden of in gevaar van vervreemdinge begeven mach, zonder gerechtige oorzaak in Gods woort goed gekeurt: 't welke van 't spel in zik bemerkt, niet en kan bewaarheyt worden. 4. 't En is niemand veroorloft gewin te zoeken uyt des anders schade: maer dit blijkelik geschiet in een spel om winst angestelt: en in dit opzicht is de winst uyt speelen een schandige winst: noch en zow van 't gemeene volk beter gekeurt worden, dan andre soorten van gierigheyt, die vuyl geschowt worden, als dattet eenige verquistinge samen gevoecht heeft, in welke eenige grootsheyt lijkt te steeken.

XV. 3. Dat pas is, daar om 't geoorloft is te speelen, laat eenige veranderinge toe, na reden van de gesteltheyt der spelers. Maar zeker is, dat niemant in spel meer uytzetten mach, dan 't geen tottet eynde van 't spel gerechtige evenmatigheyt heeft, dat is, dan een Mensch van zodanige conditie, uyt rechte reden, kan te koste leggen tot sijn verquickinge.

XVI. 4. De Speelen, welcke in 't Lot bestaan, of daar op voornemelik

steunen

steunen, van zulke verhandelingen uyt te sluyten zijn. Want 1. in Loten geen strijd of oeffening van eenige deucht is, om welke alleen op te wecken gelijk de prijzen opentlik moeten voorgestelt worden, also desgelijx ingezet worden uyt bysondere samen-stemminge. 2. Het Lot uyt sijn aart vervatt een sonderlinge beroepinge tot die voorzienigheyt, van welke sy gestiert wordt, en is alzoo een heylig ding. Nu het oude woort waarachtig is, 't en is niet goed met heylige dingen te spelen. 3. Diergelijke spelen uyt hun aart den spelers zonderbare gelegenheyt tot verscheyde zonden beschaffen: als 1. van de zwaarste onsteltenissen, vloekingen, en lasteringen om de quade Fortuyn, zose die noemen. 2. Van onmatige halssterkheyt in aanhoudinge van het spel, uyt hope van beter geluk, om welke wech te werpen sy geen oorzaak konnen zien. Van tijts ende geldts verlies, daar uyt geen bondige vrucht tot yemand af-vloeyt.

XVII. Hierom ist, datwe in de Schrifture lezen van andre oeffeningen, deuchts halven gepleecht en goed gekeurt, gelijk van den Boog te handelen, 2 *Sam.* 1. 18. *David hadde geseydt, dat men de kinderen van Juda den boge soude leeren.* Maar het spel met den Dobbel-steen, of dobbelachtich, in de Schriften geen goed keuringe heeft, en by na deur alle Wetten verboden wordt, hoewel zodanige Wetten voor booze zeden gedwongen worden te wijken.

Het XLVI. Hooft-stuk.

Van de Bezigheyt des Levens.

EERSTE Vraag. Of men buyten zekre bezigheyt des levens kan leven zonder zonde?

I. Antw. Wie zo veel krachten en gaven van Godt bekomen heeft, dat hy in een eerlijke bedieninge loffelik verkeren kan, indien hy van alle bezicheyt des levens van zelf af houdt, en kan van zware zonde niet verschoont worden. Want 1. is dit Gods ordening, dat yder een in eenig bezonder beroep den anderen dienende, Godt verheerliken zow, *Gen.* 2. 15. *De Heere Godt nam den mensche, en settede hem in den Hof Eden, om dien te bouwen ende dien te bewaren.* En c. 3. 19. *In 't sweet uwes aanschijns sult ghy broot eten.* 1. *Pet.* 4. 10. *Een iegelik gelijk hy gave ontfangen heeft, also bediene hy deselve aan den anderen, als goede uytdeelders der menigerley genade Gods. Gal.* 5. 13. *Dient malckanderen door de liefde.* 1 *Thess.* 4. 11. *Benaerstight u stille te zijn, ende uwe eygene dingen te doen, ende te wercken met uwe eygene handen, gelijck wy u bevolen hebben.* 2. Ten dien eynde een ygelik van Godt sijn Talent, of ten minste eenig deeltje daar van ontfangen heeft, welke zonder misdrijf niet en kan in de aarde begraven worden. *Matt.* 25. 14. En so voorts. 3. Vuyge ledigheyt moet men vlieden, als de Moeder en Voedster van veele ondeugden, inzonderheyt van quade gedachten begeerlikheden, niewsgierigheyt, en quade natrachtingen, 1 *Thess.* 4. 11. en 2 *Thess.* 3. 11. *Wy hooren, dat*

sommige

sommige onder u ongeregelt wandelen, niet werckende, maar ydele dingen doende. 4. Gods heerlikheyt, openbare en heymelijke nuttigheyt, met de vreugde van een goede conscientie, uyt een eerlyke bedieninge konnen en moeten gezocht worden.

(*a*) II. Hierom de sterke omloopende Bedelaars niet te verdragen zijn. 1. Om datse zich met opzet stellen tegens de ordeninge Gods 2. Anderen zijnse tot last zonder eenige nootwendigheyt. 3. De waare armen berovense, immers ten deele, van de Aelmoessen, welcke sy outfangen zouden, 't en ware die van zodanigen ontpreewt wierden. 4. Sy en gedragen zich niet als leden of van eenige Kerke, of van de gemeene staat. 5. Sy schikken zich recht-aan tot velerley slach van boeveryen.

Tweede Vraag. Hoe men kan weten, dat deze of gene levens bezicheyt eerlijk is?

III. Antw. 1. Indien sy in de Schifture duydelik gepreezen wordt. 2. Indien sy uyt evenredenheyt met haar, welcke in de Schriften goed gekeurt worden, verkeert omtrent het gene, dat in zich geoorloft, het menschelijk geslachte, ende goede name nuttig is, *Eph.* 4. 28. *Die gestolen heeft, en stele niet meer, maar arbeyde liever, werkende dat goedt is met de handen, op dat hy hebbe mede te deelen den geenen, die noot heeft. Phil.* 4. 8. *Voorts al wat waarachtigh is, al wat eerlick is, al wat rechtvaerdigh is, al wat reyn is, al wat lieflick is, al wat wel luydt, so daar eenige deugt is, ende so daar eenige lof is, dat selve bedenckt.*

IV. Weshalven 1. sy, die bezich zijn in der menschen fauten te koesteren en bevorderen, gelijk de Herbergiers, die niet de nootzakelikheyt der vreemdelingen en gaande Man dienen, maar de onmatigheyt der gebuuren, een oneerlijk leven leyden.

V. 2. Sy die spottelicke, kluchtige, speel en boefachtige, of daar toe helpende konsten betrachten, en konnen in haar niet berusten, als in een eerlijk fatsoen van leven. Want 1. niets in diergelijke konsten bevonden wordt, dattet menschelike leven waerdig is. 2. Sy verdrajen de orde der nature. dewijlse d' onslakinge van arbeyd in arbeyd omkeeren. 3. Sy maken zich zelven onbequaam tot ernstige en deftige Ampten der Christenen. 4. Sy pleegen hun arbeyd den Duyvel te leenen in de Menschen te verzoeken, dewijlse hunne vleeslijke begeerlikheden verwecken en aansteeken.

VI. 3. Mede hun bezigheyt, die de gelegenheyt waarnemen, om eygen profijten uyt anderer nadeel te zoeken, hoedanig de gesteltheyt der gemeyne woekeraars is, en kan niet als eerlijk gepreezen worden.

Derde Vraag. Wat dingen vereyst worden om een eerlik beroep eerlik te betrachten?

VII. Antw. 1. Vereyst wordt ervarenheyt, waar door yder de dingen, die sijn bezicheyt betreffen, wel gekent en begreepen heeft, *Spr.* 14. 8. *De wijsheyt des kloeksinnigen is sijnen wech te verstaan, maar de dwaasheyt der sotten is bedriegerye.*

VIII. 2. Vereyst wordt aandacht, die meerder gaan moet over onse eygene,

(*a*) Van de Bedelaars.

als

als over anderer luyden plichten. 2 *Thess.* 3. 11. 1 *Tim.* 5. 13. berispt d' Apostel, dat *de jonge weduwen leeren ledich omgaan by de huysen, ende zijn niet alleen ledich, maar oock klapachtigh, ende ydele dingen doende, sprekende het gene niet en betaamt.* 1 *Pet.* 4. 15. *Doch dat niemand van u en lijde, als een die hem met een anders doen bemoeyt.*

IX. 3. Vereyst wordt vlijtige naerstigheyt in het beroep waar te nemen. *Spr.* 10. 4. *Die met een bedrieghelicke handt werckt wordt arm: maar de handt der vlijtigen maackt rijck.* En *c.* 13. 4. *De siele des luyaarts is begeerich, doch daar en is niet: maar de siele der vlijtigen sal vet gemaackt worden.* En *c.* 21. 5. *De gedachten des vlijtigen zijn tot overschot: maar eens ieders, die haastich is, alleen tot gebreck.* En *c.* 27. 23, 24. *Zijt naerstich om het aengesichte uwer schapen te kennen: sett uwe herte op de kudden. Want de schat en is niet tot in eeuwigheyt: ofte sal de kroone van geslachte tot geslachte zijn? Pred.* 10. 18. *Door groote luyigheyt verswackt het gebind, ende door slappicheyt der handen wordt het huys door-lekende.*

X. 4. Vereyst wordt voorzichticheyt om de gelegentheyt des tijts wel waar te nemen, aan te vatten, ende recht te gebruycken. *Spr.* 10. 5. *Die in de somer vergadert is een verstandige soon: maar die in den oogst vast slaapt is een soon, die beschaamt maakt.* En *c.* 21. 5. *Pred.* 10. 2, 10. *Het herte des wijsen is tot sijne rechter, maar het herte eenes sots is tot sijner slinckerhandt. Indien hy 't yser heeft stomp gemaackt, ende hy en slijpt de sneede niet, dan moet hy meerder kracht te werke stellen: maar de wijsheyt is eene uytnemende sake om yet recht te maken.*

XI. 5. Vereyst wordt kloekheyt en gestadicheyt om moeylikheden boven te komen, *Spr.* 15. 19. *De wech des luyaarts is als een doornhegge: maar het padt der oprechten is wel gebaant.* En *c.* 20. 4. *Om den winter en sal de luyaart niet ploegen: Daarom sal hy bedelen in den Oogst, maar daar en sal niet zijn.* En *cap.* 26. 13. *De luyaart seydt, Daar is een felle leeuw op den wech; een leeuw is op de straten.*

XII. 6. Vereyst wordt matiging van winlust, en van onse sorge om een gewensten voorspoet te verkrijgen. 1 *Tim.* 6. 9. *Die rijck willen worden vallen in versoeckinge. Matt.* 6. 34. *Zijt dan niet besorgt tegen den morgen: want de morgen sal voor het sijne sorgen, elck een dagh heeft genoegh aan sijn selfs quaat. Spr.* 28. 20, 22. *Een gansch getrouw man sal veelvuldich zijn in segeningen: maar die haastich is om rijck te worden, en sal niet onschuldich wesen. Die sich haastet na goet, is een man van een boose ooge; maar hy en weet niet, dat het gebreck hem overkomen sal.*

XIII. 7. Vereyst wordt eyndelik een Godsdienstige heyliging van alle onze moeyten, 1 *Cor.* 10. 31. *Het zy dan dat ghy lieden eet, het zy dat ghy drinckt, het zy dat ghy yet anders doet, doet het al ter eeren Gods.* Biddende met eenen om sijn segen, *Psal.* 90. 17. *De lieflickheyt des Heeren onses Gods zy over ons: ende bevestight ghy het werck onser handen over ons: ja het werck onser handen bevestigt dat.* Soo bidt en danckt Eliezer over sijn geluckige ontmoetinge, *Gen.* 24. 12, 27. *Hy seyde, Heere Godt mijns Heeren Abrahams, doetse my doch heden ontmoeten, ende doet weldadicheyt by*

Abraham

Abraham mijnen Heere. Ende, *Geloofl zy de Heere de Godt mijns Heeren Abrahams, die sijne weldadicheyt en waarheyt niet nagelaten heeft van mijnen Heere: aangaande my, de Heere heeft my op dese wech geleydt, ten huyse van mijns Heeren broederen.*

Het XLVII. Hooft-stuk.

Van de Armoe en Rijckdom.

EERSTE Vraag. Waar voor de Armoe te houden is?

I Antw. 1. Geveynsde Armoe is ondankbaarheyt jegens Godt, wiens zegening verlochent wort, en onrecht jegens de Menschen, zo hen welken de schuldige hulp geweygert wordt, als die geene welcke daarom te meerder belast worden, *Spr.* 13. 7. *Daar is een, die hem selven rijck maackt, ende niet met allen en heeft: ende een, die sich selven arm maackt, ende heeft veel goedt.*

II. Nu zodanig is de armoede van een groot deel der Paapse Moniken, die met de sprake en gelaat d'armoede voorgeven; maar in der daat de rijkste zijn, de wijtste Erven, grootste inkomsten, en hoochste rijckdommen bezittende. Want spottelijk is, datse hen selven hier mede pleegen te verantwoorden; dat het Convent, de by-een-komst, of Broeders in de zelve die goederen in 't gemeyn en onverdeylt bezitten, alzo dat niemandt in 't bysonder iets daar van verkopen, of ontvreemden, of ook na sijn goed-dunken antasten mach. Want 1. indien de vergadering rijck is, en konnen de Moniken in die vergaderinge niet arm wezen. Want indien van dieselve yedereen arm is, en de vergadering rijk, dan konnen met de zelvige reden jedere deelen eenes Lichaams wit zijn, ende het gansche Lichaam zwart. 2. De Erfgenamen van eenich Prins of schat-rijk Mensche, hoewel sy onverdeylik het erfgoet bezitten, en verhindert zijn yetwes van dien te verkopen of vervreemden, voor arm noch plegen noch konnen gehouden worden. 3. Indien twee of meer werltlicke Lieden over hare goederen gelijkelik eenigen verzorger bestellen, op deze voet of beding, dat hy ydereen sijn nootdruft of bezonderlik of samen schaffe, zouden sy zekerlik niet den rijkdom afleggen, maar den last, zorge, en bekommeringen van dien: gelijkerwijs afzonderlick gedaan heeft d'Egyptenaar *Potiphar*, *Gen.* 39. 8. *Joseph seyde, siet mijn Heere en heeft geen kennisse met my watter in den huyse zy, ende al wat hy heeft, dat heeft hy in mijne handt gegeven.* 't Welck oock eenighsins gedaan heeft *Pharao*, *seggende tot Joseph, Ghy sult over mijn huys zijn: siet ick hebbe u over gansch Egyptenlant gestelt.* En zo voorts. *Gen.* 41. 39, 40, 41. 4. Een ieder Monik recht heeft om sijn behoorlijke portie te eyssen, zo dat indien sy hem zonder gerechtige oorzaak geweygert wordt, het geacht werdt ongelijk, ende hy dadinge heeft om haar tegens de vergaringe voor den behoorliken Rechter t'achtervolgen. 5. 't Is bekent dat vele in de Kloosters gaan, om armoe te vlieden, die anders niet en hebben waar van sy luy en ledig mogen leven: en datter

veele

veele van de Ouders en Maagen in Kloosters gesteeken worden, op dat hun de nodige Kost zekerlik bezorcht zy. 6. Entelik veel in de Kloosters gaan op datse zich een trap en wech maken tot Pauselijke waerdigheden of ampten uyt welcke sy zelfs rijcker worden en hunne Vrienden verrijken meugen.

III. 2. Ware armoe, indien sy regel-recht begeert en gezochtis, welke pleecht gewillich geheten te worden, en buyten bezondre roepinge en dwingende noot wordt angehaalt, is een verdoemelijke dulligheyt. 1. Om dat zulk een arme zich en de sijnen niet en verziet na orde der nature van Godt goedgekeurt. 2. Om dat hy kiest en soekt het quaad der straffe. 3. Om dat hy zich roekeloos voor menigerley verzoekingen open zet. 4. Om dat hy zich tot veel Ampten onbequaam maakt, welcke den Naeste van hun toe-komen, die uyterlicke middelen hebben. 5. Om dat dit is Godt verzoeken, zoo ymand hebbende waar van hy kan onderhouden worden, dat selve wech werpt, verwachtende onderhoudinge van Godt. 6. Dat verwerpt hy 't gene hy dagelix van Godt bidt, 't welk is, sijn *daageliks Broot. Matt.* 6. 11. 7. Zonder eenige noot bezwaart hy hen van wien hy ontfangt, en doet andre armen te kort, die dit zelvige zouden ontfangen hebben, als hy 't niet onder-wijl genomen had. Zodanig de armoe van eenige Papiste Moniken is, dier te weten, welcke alleen daar van leven, dat sy van dach tot dach met bedelrye gewinnen. Doch by deze dulligheyt doen sy daar boven een by-gelovige en godlooze laatdunckendheyt, hoe ver sy die armoede uytgeven voor een werk van volkomenheyt en overtolligheyt, zeer veel geldende tot voldoeninge en verdienste voor Godt.

IV. 3. Ware armoe, welcke nootzaakelik, en van elders toe-gevoert is, niet willens gezocht, 't geen ten grootsten deele gevoecht is met onmachtigheyt, zwakheyt, of diergelijk gebrek, waar deur een arm Mensch zik zelve met arbeyd niet onderhouden kan; deze armoede geen faut of schandelijke misdaad heeft: maar den godvruchtigen menigmaal wordt toe gezonden of als een kastijding, of als een beproeving en verzoeking, of als beyde. 't Is dan een deerlijke Staat, maar efter zodanig die uyt Godts beschickinge en genade den waren gelovigen mede-werkt tot zaligheyt.

V. Hierom 1. diergelijcke Armen sich moeten wachten, dat sy vooral de moet niet te zeer wech werpen, dat dikmaal gebeurt. *Spr.* 10. 15. *De armoede der geringen is hare verstoringe.* 2. Nochte en moeten murmureren tegens de Godlijke voorzienigheyt, of ongeoorlofde middelen gebruyken om zich zelfs te verlichten. *Spr.* 30. 8, 9. *Armoede en geeft my niet; op dat ick verarmt zijnde niet en steele, noch den name mijns Godts aan en taste.* 3. Dat sy zich van alle nijdicheyt vry houden, gelijk het den armen betaamt, *Spr.* 18. 23. *De arme spreeckt smeeckingen.* Deswegen ook andre zich hebben te wachten, dat sy de armen niet bespotten, verachten, dwars zijn, of ook weygeren na vermogen te helpen, *Spr.* 14. 31. *Die den armen verdruckt, smadet desselfs maker: maar die sich des nootdurftigen ontfermt, die eert hem.* En *cap.* 17. 5. *Die sich verblijdt in 't verderf*, te weten sijns naasten, *en sal niet onschuldigh zijn.* En *cap.* 19. 4, 7. 17. *Het goet brengt vele vrienden toe, maar de arme wordt van sijnen vriend gescheyden. Alle de broederen des armen haten hem: hoe veel te meer gaan sijne vrienden verre van hem? Hy*

looptse

looptse na met woorden die niet en zijn. Maar die sich des armen ontfermt, leent den Heere; ende hy sal hem sijne weldaal vergelden. Jac. 2. 1, 2, 3, 4. Leest boven cap. V. Antw. I. X.

Twede Vraag. Waar voor de rijkdom te houden is?

VI. Antw. 1. Rijkdom onbepaaldelik en by haar selven aangemerckt, zedelik goed noch quaad en is, maar middelbaar en onverschillig, dien de Menschen konnen wel of qualik gebruyken.

VII. 2. Dewijl sy nochtans uyt haar aart tot een goed gebruyk geordent is, *Spr.* 3. 9. *Vereert den Heere van uw goet, ende van de eerstelingen aller uwer inkomste.* Daarom hoewelse niet zedelik goed, lijkewel een nuttig of gerijflik goed is, ende aldus een gave en zegening Gods ten rechte gezegt wordt, *Spr.* 10. 22. *De segen des Heeren maackt rijck; ende hy en voeghter geen smerte by.*

VIII. 3. Nochtans van wegen de menschelicke verdorventheyt en zwakheyt, de bezitting van groote rijkdommen met zo grooten gevaar te samen gevoegt is, dat sy in zich vervat het quaad van een zware en gevaarlijke verzoekinge: alzo dat *een rijke zeer zwaarlik in het Koninkrijke der Hemelen zal ingaan, Matth.* 19. 23. In welk opzicht sy vergeleeken wordt by *dicken Slyk*, hem die 'er an vast houdt bezwarende en bemorsende, *Hab.* 2. 6. *Men sal seggen, wee dien die vermeerdert het gene dat sijne niet en is; (hoe lange!) ende dien die op hem ladet dicken slijck.* By *Doornen*, welcke hen, diese handelen, steeken en scheuren, en alle 't geestelijk gezaeysel verworgen en versticken, *Matt.* 13. 22. *Die in de doornen besaayt is, dese is die het woort hoort, ende de sorghvuldicheyt deser werelt ende de verleydinge des rijkdoms verstickt het woort, ende het wordt onvruchtbaar.* By *een Strik* de Ziele verwarrende, ende een Pijle haar *doorsteeckende*, 1 *Tim.* 6. 9, 10. *Die rijck willen worden vallen in versoeckinge, ende in den strick, ende in vele dwase en schadelicke begeerlickheden, welcke de menschen doen versincken in verderf en ondergang. Want de gelt-gierigheyt is een wortel van alle quaat, tot welcke sommige lust hebbende zijn afgedwaalt van het gelove, ende hebben sich selven met vele smerten doorsteecken.*

IX. 4. Nu doch de byzondre verzoekingen der rijkdommen strecken tot hovaerdye, tot een ydele en afgodische betrouwinge, daar op te stellen tot liefde der Werelt; entelick tot navolginge van wulpsheyt, en allerley begeerlikheden met verachtinge Gods, 1 *Tim.* 6. 17. *Den rijcken in dese tegenwoordige werelt beveelt, dat sy niet hooghmoedich en zijn, noch haare hoope en stellen op de onghestadigheyt des rijkdoms, maar op den levenden Godt, die ons alle dingen rijckelik verleent om te genieten. Eph.* 5. 5. *Een gierigaert is een afgoden dienaer.* Salomons gebed is, *Spr.* 30. 8, 9. *Rijckdom en geeft my niet, voedt my met het broot mijnes bescheyden deels: op dat ick sat zijnde u dan niet en verloochene, ende segge, wie is de Heere?* Gelijck *Luc.* 16. 19. *Daar was een seker rijk mensche, ende was gekleedt met purper ende seer fijn lijnwaat, levende alle dagen vrolijck ende prachtigh.*

X. 5. Hier om 1. de rijkdommen niet onbepaaldelik te begeeren zijn, *Spr.* 23. 4, 5. *En vermoeyt u niet om rijk te worden: staat af van uw vernuft. Sult ghy uwe oogen laten vliegen op 't gene dat niet en is? want het sal sich*

ge-

gewisselick vleugelen maken, gelijck een arent, die na den hemel vlieght. 1. *Tim.* 6. 8, 9. 10. *Als wy voedsel ende decksel hebben, wy sullen daar mede vergenoeght zijn.* En so voorts 2. Indien sy uyt Gods voorzienigheyt toe vloeyen, 't gemoet ernstelik en vlijtelik te bevestigen is tegen die fauten, welcke haar pleegen te verzellen, *Psal.* 62. 11. *en vertrouwt niet op onderdruckinge, noch op roverye, en wordt niet ydel; als het vermogen overvloedich aanwast, en setter het herte niet op.* 3. Is nevens het gebed tot Godt, met alle vlijt te poogen, dat de rijkdommen ons mogen werk-tuygen zijn van godzaligheyt.

Het XLVIII. Hooft-stuk.

Van de Spaarsaamheyt en Zuynigheyt.

EERSTE Vraag. Wat wordt vereyst tot eerlijke spaarzaamheyt?

1. Antw. 1. Daar wordt vereyst, dat wy ons wachten van onnutte verquistinge der dingen, die tot een profijtelik of eerlik gebruyk konnen besteedt worden, *Spr.* 21. 17. *Die blijdschap lief heeft, die sal gebreck lijden: die wijn ende olie lief heeft, en sal niet rijk worden.* Dezen regel, als met de rechte reden en Christus leere over-een-komstig, eenige Discipelen, Leerlingen, en inzonderheyt *Judas*, wel qualik doch stoutelik pasten om Marias daat, omtrent Christi begravinge, te bedillen, *Matt.* 26. 8, 9. *Marc,* 14. 4, 5. *Ioh.* 12. 4, 5. *Sijne discipelen siende*, dat Maria seer kostelicke salve uytgoot op Christi hooft, *namen 't seer qualik, seggende, waar toe dit verlies? Want dese salve hadde konnen diere verkocht, en de penningen den armen gegeven worden.*

II. 2. Wordt vereyst, dat we toezien, op dat van de dingen, die te pas konnen komen, niets merkeliks verlooren gaa, *Joh.* 6. 12. *Als de discipelen versadight waren, seyde Jesus tot haer, Vergadert de overgeschotene brocken, op datter niets verlooren gaa.*

III. 3. Wordt vereyst, dat wy geen gerechtig gebruyk van onze goederen ons zelven benijden uyt deunheyt, *Pred.* 6. 1, 2. *Daar is een quaat, dat ick gesien hebbe onder de sonne, ende het is veel onder de menschen: Een man den welcken Godt gegeven heeft rijkdom, ende goederen, ende eere: ende hy en heeft voor sijne siele geenes dings gebreck van alles wat hy begeert: ende Godt en geeft hem de macht niet, om daar van te eten, maar dat een vreemd man dien op etet. Dit is ook ydelheyt, ende een quade smerte.* Nochte en mogen wy onse goederen zottelik verslinden, *Spr.* 21. 20. *In des wijsen woninge is een gewenschte schat ende olie: maar een sot mensche verslindt sulcks..*

IV. 4. Entelik wordt vereyst, dat die zorge niet uyt zucht tot rijkdommen voor-kome, maar uyt gewisse jegens Godt, wiens weldaden wy moeten gebruyken, niet misbruyken; ende uyt nijver om onze nootdruftigheden te voorzien, en anderen wel te doen. Want eerlijke spaarzaamheyt de mildigheyt en andre deugden niet verhindert, maar bevordert.

Tweede Vraag. Wat vereyst wordt tot eerlijke zuynigheyt?

V. Antw.

V. Antw. 1. Vereyst wordt, dat wy geen gelt uytgeven tot ydele of onnutte dingen, *Ies.* 55. 2. *Waarom weeght ghy lieden gelt uyt voor 't gene dat geen broot en is? ende uwen arbeyd voor 't gene, dat niet versadigen kan.*

VI. 2. Dat wy geen lief-hebbers van leckernyen zijn, *Spr.* 21. 17. Siet Antw. I. En *Luc.* 16. 19. in 't voorige cap. Antw. IX.

VII. 3. Dat wy gelt uyt-schieten tot dingen, die bondige nuttigheyt hebben, *Spr.* 31. 13. 16. *Sy*, een deughdelicke huysvrouwe, *soeckt wolle ende vlas, ende werckt met lust harer handen. Sy is als de schepen eens Koopmans: sy doet haar broot van verre komen Ende sy staat op, als 't noch nacht is, ende geeft haren huyse spijse, ende hare dienstmaaghden het bescheyden deel. Sy denckt om eenen acker, ende krijgt hem; van de vrucht harer handen plant sy eenen wijngaart.*

VIII. 4. Dat we vaerdelik tot godzalige gebruyken uytzetten, wat wy konnen, daar van de allerzekerste vrucht af-wachtende, *Spr.* 11. 24. *Daar is een die uytstrooyt, aan welcken noch meer toegedaan wort: ende een die meer inhoudt dan recht is, maar 't is tot gebreck.* Want *Spr.* 19. 17. *Die sich des armen ontfermt, leent den Heere, ende hy sal hem sijne weldaat vergelden. Hagg.* 1. 8. *Klimt op 't gebergte, ende brengt hout aan, ende bouwet dit huys, ende ick sal een welgevallen daar aan hebben, ende verheerlickt worden, seyt de Heere.*

Het XLIX. Hooft-stuk.

Van de Mildigheyt en Barmhertigheyt.

EERSTE Vraag. Wien toe-komt mildigheyt en barmherticheyt te oeffenen?

I. Antw. 1. Nopende de toe-gedaanheyt en gesteltheyt des gemoets, ende ook poginge om andren eeniger wijze te gerieven, behoren deze plichten even-eens tot alle Menschen.

II. 2. Nopende het uytwendige werk zelf van yets te schencken, waar mee eens anders behoefticheyt wordt te hulp gekomen (welke de beschrijving ener Aelmoes is) dit alleen hun plicht is, die wat eygens hebben, en macht om dat wech te geven. 1 *Joh.* 3. 17. *So wie nu het goet der werelt heeft, ende siet sijnen broeder gebreck hebben, ende sluyt sijn herte toe voor hem, hoe blijft de liefde Gods in hem?*

III. 3. Deze plicht dan betreft niet alleen de rijcken, maar ook Lieden van geringer conditie, die voor zich met hant-werk de kost gewinnen, *Eph.* 4. 28. *Die gestolen heeft, en stele niet meer, maar arbeyde liever, werckende dat goet is met de handen, op dat hy hebbe mede te deelen den geenen, die noot heeft.*

IV. 4. Die andere personen zoo onderdanich zijn datse niet eygens hebben, of angaende den eygendom en gebruyk der vruchten, of 't gebruyk der vrucht alleen, van dit Ampt zo verre uytgesteeken zijn, dat sy anderen niet uyt-

langen

langen konnen, zonder ten minste het stilzwijgende consent van hunne Oversten.

V. 5. Nochte alle de gene, die wat eygens hebben, strax gehouden zijn dat den behoeftigen te schencken. Want wy anderen ordentlik moeten te hulp komen uyt onzen overvloed, 2 *Cor.* 8. 13, 14. *Want dit en segge ick niet, op dat anderen souden verlichtinge hebben, ende ghy verdruckinge: maar op dat uwe overvloed zy om haar gebrek te vervullen, op datter gelijkheyt worde.* 't Welk te verstaan is 1. van 't geene overvloeyt tot levens nootzakelikheyt: 2. Van 't gene overvloeyt tot nootzaaklikheyt van onse staat of conditie des levens, in welke wy gestelt zijn; dat is van dingen, die wy buyten nadeel van ons leven of staat konnen ontbeeren. Maar daar kan eenich buyten ordinair geval afvorderen, dat ook van die dingen, welcke tot onsen staat nootwendig gehouden worden, eenige uyt te reyken zyn: en dit is *geven boven vermogen*, 2 *Cor.* 8. 3. *Sy*, namelik de Gemeynten van Macedonien, *zijn na vermogen* (*ick betuyge het*) *ja boven vermogen gewillich geweest.*

Tweede Vraag. Wien een Aelmoes te geven is?

VI. Antw. 1. Den behoeftigen, die zich zelven niet konnen onderhouden, *Matt.* 25. 35, 36. *seydt de Heere, Ick ben hongerigh geweest, ende ghy hebt my te eten gegeven: ick ben dorstich geweest, ende ghy hebt my te drincken gegeven, Ick was een vreemdeling, ende ghy hebt my geherbergt: ick was naakt, ende ghy hebt my gekleedt: ick ben kranck geweest, ende ghy hebt my besocht: Ick was in de gevanckenisse, ende ghy zijt tot my gekomen.* Paulus seyde, *Hand.* 20. 34. *Dese handen tot mijnen nootdurft, ende den geene die met my waren, gedient hebben.*

VII. 2. De behoeftigheyt, dewijl sy dryerley Trap toelaat, zulx datse in sommigen de uyterste is, vervoegt met perijkel van groot ongemak; in andren gemeyn, vereysende eenige lichtenis, so is 't dat daar uyt onderscheyd van onse verbintenisse volcht. Overmits wy, die ten uyterste behoeftig is, gehouden zijn te helpen, ook met dingen tot onzen staat nootwendich; want des Naestes leven meer te achten is, als onze uyterlijke staat. Den zwaarlijk behoeftige zijn wy gehouden te helpen met 'et gene tot onze welstant noodich is: Die in gemeyne noot is met dingen, die tot betaamelikheyt van onze staat streckende over-vloeijen.

Derde Vraag. Wat orde zy t'onderhonden om een Aelmoes te geven?

VIII. Antw. 1. De andere omstandigheden gelijk zijnde, moet men grooter en zwarer noot liever, dan minder zware te hulpe komen. 2. In evengelijke noot moeten sy voor gaan, in welcken meer redenen van beminninge bemerckt worden: gelijk de na-bestaande voor die min bestaan; de Huysgenoten des Geloofs voor ongelovigen; de besten voor de slechten; die de Kerke of gemeene staat meest dienstig zijn voor de min dienstigen; *etc. Matt.* 15. 5, 6. *Iesus seyde tot de Phariseën, Ghy seght, So wie tot Vader ofte Moeder sal seggen, Het is een gave so wat u van my soude konnen te nutte komen, ende sijnen Vader ofte sijne Moeder geensins en sal eeren, die voldoet. Ende ghy hebt also Gods gebod krachteloos gemaackt door uwe insettinge.* Doch, 1 *Tim.* 5. 8, *So iemand de sijne, ende voornamelik sijne huysgenoten, niet en versorgt, die heeft het gelove verlochent, ende is erger dan een ongelovige. So dan, Gal.*

6. 10.

6. 10. *Terwijle wy tijt hebben, laat ons goet doen aan alle, maar meest aan de huysgenoten des geloofs.* Ende *Deut.* 15. 7. *Wanneer der onder u een arme zal zijn, een uyt uwe broederen, in eene uwer poorten, in uw lant, so en sult ghy uw herte niet verstijven, noch uwe hant toesluiten voor uwen armen broeder.*

IX. 2. Hoe wel nu vlijt an te wenden is, om den goeden liever dan den quaden te helpen, inzonderheyt zo 't waarschijnlik is, dat onze Aelmoes die eersten sal zijn een stoffe of baat-middel om God te verheerliken, en dezen een gelegenheyt van zondigen; so en moeten daarom evenwel de verborgene sonden der armen niet nawkeurlik ondersocht werden: vermits *de liefde niet* lichtelijk *quaad en denkt,* 1 *Cor.* 13. 5.

Vierde Vraag. Op wat wijze Aelmoessen te doen zijn?

X. Antw. 1 Uyt gedienstigheyt nevens Godt en bevlijtinge sijner eere, *Spr.* 3. 9 *Vereert den Heere van uw goet, ende van de eerstelingen aller uwer inkomste.* So heeft Paulus *bekent gemaackt de genade Gods, die in de Gemeynten van Macedonien gegeven is.* 2 *Cor.* 8. 1.

XI. 2. Uyt toegedaanheyt van Broederlijke liefde en barmherticheyt, 1 *Cor.* 13. 3. *Want al waar het, dat ick alle mijne goederen tot onderhoud der armen uytdeelde, ende en hadde de liefde niet, so en soude het my geen nuttigheyt geven.*

XII. 3. Uyt een nedrich gewisse van onse schuldige plicht voor Godt, niet uyt ydele eergiericheyt voor de Menschen, *Matt.* 6. 1, 3. *Hebt acht, dat ghy uwe aelmoesse niet en doet voor de menschen, om van haer gesien te worden. Maar als ghy aelmoesse doet, so en laat uwe slinckehant niet weten wat uw regte doet.*

XIII. 4. Behoudens de eere der Armen, niet met hun verachtinge en schaamte, 1 *Cor.* 11. 22. *Ofte veracht ghy de Gemeynte Gods, ende beschaamt ghy de gene die niet en hebben?*

XIV. 5. Met blijdschap en goedertierenheit van gemoet en gelaat, niet met droefheyt ende als uyt noot-dwang, 2 *Cor.* 9. 7. *Een iegelik doe, gelijk hy in sijn herte voorneemt, niet uyt droefheyt ofte uyt noot-dwang. Want Godt heeft eenen blymoedigen gever lief. Rom,* 12. 8. *Die barmherticheyt doet, in blymoedigheyt.*

XV. 6. Vaerdiglik zonder dralen, *Spr.* 3. 27, 28. *En onthoudt het goet van sijne meesters niet, als 't in 't vermogen uwer handt is te doen. En segt niet tot uwen naasten: gaat henen, ende komt weder, ende morgen sal ick geven; dewijl het by u is.*

Vijfde Vraag. Hoe veel in Aelmoessen ofte arme-giften uyt te reyken is?

XVI. Antw. 1. Voor een gemeyne regel moeten wy houden, datwe hier niet spaarlik handelen, maar liever mildadelik, 2 *Cor.* 9. 6 *Die spaarsamelik saayt sal ook spaarsamelik maajen: ende die in segeningen saayt, sal oock in segeningen maajen.*

XVII. 2. De mate onzer hantreykinge in 't gemeen, hangt aan de mate der zegeninge Gods jegens ons, in uyterlicke dingen, 1 *Cor.* 16. 2. *Een iegelik van u legge yet by hem selven wech, vergaderende eenen schat, na dat hy welvaren verkreegen heeft.*

XVIII. 3. Men moet hier naerstelik bezien, wat de Godvreezendheyt en liefde de beste Christenen pleegt aan te wijsen, op dat wy of even veel doen, indien we gelijcke middelen hebben, of na billijke even-maticheyt, 2 *Cor.* 9. 2. *Ick weet de volvaerdigheyt uwes gemoets, van de welke ick roeme over u by de Macedoniers, dat Achaja van over een jaar is bereyt geweest; ende den yver van u begonnen, heeft 'er veele verweckt.*

XIX. 4. Dat ook zeker is, dat allen ende een iegelik veel meer tot zulcke Godzalige diensten betaamt uyt te deylen, danse in hare wellusten verteeren.

XX. 5. Hoe veel nu en dan is uyt te langen, dat en kan niet, als uyt een voorzigtige aanmerkinge aller omstandicheden, bepaalt worden.

Zeste Vraag. Deur welcke redenen allermeest wij moeten opgewekt worden om Aelmoessen te doen?

XXI. Antw. 1. In dit Ampt zekre zonderlinge uytsteekendheid bevonden wordt. Want gelijkerwijs *de Liefde d'uytsteekenste* aller deuchden *is*, 1 *Cor.* 13. 13. *Het is saliger te geven, dan te ontfangen*, en de barmherticheyt een uytsteekende wijze van liefde; alzoo heeft dit werk der liefde en barmherticheyt eijne zalige uytsteekendheyt, *Hand* 20. 35.

XXII. 2. Niet alleen Gods wille in de Schriften geopenbaart, maar mee de Wet der menschelijke Nature dit van ons af-eyst. Want daar en is niets natuurliker, dan dat wy een ander doen, 't geen wy wilden, dat ons geschieden sou, niets menschelijker, dan eens Mensches noot te verlichten.

XXIII. 3. In onse ontferminge over anderen, ende in (XI. 2.) hare wercken wy een zonderling Beelt en gelijkenisse Gods aan doen, *Luc.* 6. 36. *Weest dan Barmhertich, gelijk ook uwe Vader Barmhertich is.*

XXIV. 4. De liefde jegens Godt zonder deze liefde jegens den Naeste niet bestaan en kan, 1 *Joh.* 3. 17. *So wie nu het goet der werelt heeft, ende siet sijnen broeder gebrek hebben, ende sluyt sijn herte toe voor hem, hoe blijft de liefde Gods in hem?* Noch eenige ware Gods-dienst, *Jac.* 1. 27. *De suyvere en onbevlekte Godsdienst voor Godt ende den Vader is dese, weesen ende weduwen te besoeken in hare verdruckinge.*

XXV. 5. 't Is Godt in Christus, die deur de Armen den Aelmoes van ons af-eyst, *Matt.* 25. 40. *De Koning sal antwoorden, Voorwaar segge ick u, voor so veel ghy dit een van dese mijne minste broeders gedaan hebt, so hebt ghy dat my gedaan.* Doch hy en eyst maar een kleyn deeltje der dingen, die hy ons gegeven heeft, 1 *Chron.* 29. 14. *Want het is alles van u, ende wy gheven 't u uyt uwe handt.*

XXVI. 6. 't Geen wy hebben, Godt ons gegeven heeft, niet als onbepaalde eygenaars, maar als bezitters uyt jonste, op dat we de dingen, onze trouwe anbevolen, tot sijne eere volgends sijne wille zouden bedeylen. Het geen de Heere leert met de volgende gelijckenisse, *Luc.* 16. 1, 2. *Een seker rijk mensche hadde eenen rentemeester, ende dese wiert by hem verklaaght, als die sijne goederen doorbracht. Ende hy riep hem, ende seyde: Hoe hoore ick dit van u? Geeft rekenschap van uw rentemeesterschap.*

XXVII. 7. Nochtans Godt met hopen weer geven zal, 't welk in sijn name den Armen geschoncken wordt, *Spr.* 3. 9, 10. *Vereert den Heere van uw goet,*

ende

ende van de eerstelingen aller uwer inkomsten : So sullen uwe schuuren met overvloet vervult worden, ende uwe perskuypen van most overloopen. En *cap.* 19. 17. *Die sich des armen ontfermt, leent den Heere; ende hy sal hem sijne weldaat vergelden.* En *c.* 28. 27. *Die den armen geeft, en sal geen gebreck hebben.*

XXVIII. 8. Zonder Barmherticheyt jegens de Broeders, kan 't niet geschieden, dat wy of gevoel of zekerheyt hebben van Gods barmherticheyt jegens ons; noch ook datwe gestelt zijn om die te ontfangen of te begeeren, *Matt.* 5. 7. *Salich zijn de barmhertige; want haer sal barmhertigheyt geschieden.* En *c.* 7. 11. *Indien dan ghy, die boos zijt, weet uwe kinderen goede gaven te geven, hoe veel te meer sal uwe Vader, die in de Hemelen is, goede gaven geven, den genen diese van hem bidden. Den rijcken beveelt* Paulus, 1 *Tim.* 6. 17, 18, 19. *Dat sy niet hoogmoedich en zijn, noch hare hope en stellen op de ongestadicheyt des rijkdoms, maar op den levenden Godt, die ons alle dingen rijckelik verleent om te genieten: dat sy weldadich zijn, rijcke worden in goede wercken, gaern mede-deelende ende gemeensaam zijn: leggende haar selven wech tot eenen schat een goet fondament tegen het toekomende, op dat sy het eeuwige leven verkrijgen mogen.*

XXIX. 9. Barmhertigheyt heeft beloften, en onbarmhertigheyt bedreygingen, zo van dit als van 't toekomende leven; door-gaands in de Schrifture.

Het L. Hooft-stuk.

Van de Dieverye.

VRAAGE, Welcke de gevallen zijn, waar in eenig vreemd ding kan wech genomen worden, zonder schult van Dieverye?

Antw. 1. Indien men eenig vreemd ding ontneemt, zonder opzet om het ding zelve, of sijn gebruyk, of gelt-waerdige bezittinge voor sich selven te behouden: gelijk dikmaal onder Vrienden uyt jockernye gebeurt. 2. Indien een anders goed tot straf wordt wech genomen van hem, die macht heeft om zulken straffe toe te voeren. 3. Indien dit, zonder bedroch en ergernis, geschiedt tot sijn beste en profijt, wien 't ontnomen wordt: gelijk als een Degen den uytzinnige ontnomen wordt, of enes verquistigen Mans gelt van een voorzienige Huys-Vrouwe, tot nootwendig gebruyk sijns Huys-gezins. 4. Indien 't geschiedt uyt liefde, over welke een ander zich ongerechtelik verbelgen zow: gelijk zoo men eens anders Dobbel-steenen wech-werpt, of Kaarten bederft, op dat hy met sijn spel niet zondige, of ander gevaar lope. 5. Indien het geschiedt tot vergeldinge van zekre en blijkelicke schult, die deur den ordinare wegh van recht niet kan weer gekreegen worden, als het maar zo geschiedt, dat schade, schande, en aanstoot des Naestes gemijdt wordt. 6. Indien hy 't waarschijnlik toestemt ende voor goed houdt, van wien yetwes genomen wordt: gelijk wanneer 't van zo kleyn belang is, 't geen den Vader van de Soon, den Man van de Vrouwe ontnomen wordt, dattet gemeenlik

voor

voor niet gehouden wordt, *Deut.* 23. 24, 25. *Wanneer ghy gaan sult in uwes naestes wijngaart, so sult ghy druyven eten na uwen lust tot uwer versadinge: maar in uw vat en sult ghy niets doen. Wanneer ghy sult gaan in uwes naestes staande koorn, so sult ghy de aren met uwe handt afplucken; maar den sickel en sult ghy aan uwes naestes staande koorn niet bewegen.* 7. Indien den eygenaar geschat wordt buyten reden onwillig te zijn om wat te geven: gelijk in 't gene dat ymand van vreemd goed neemt, om sijn uyterste en tegenwoordige noot te verlichten, dien hy niet anders kan te hulp komen. Want dit lijkt te ontstaan uyt natuurlik Recht, onder en hoger dan de deyling van goederen, 't welk deur Menschelik recht, waar deur deeling van dingen geschiedt is, niet heeft konnen afgeschaft worden: in welke zin niet qualik wort gezegt, dat alle dingen in d'uyterste noot gemeyn worden.

Het LI. Hooft-stuk.

Van de Gierigheyt.

EERSTE Vraag. Wat daar zy de verdoemde Giericheyt?

1. Antw. 1. Giericheyt eygentlik verkeert omtrent dingen, die geheten worden uyterlicke goederen: en behoort tot *de begeerlikheyt der oogen*, na dat sy in tegen-stellinge wordt gedeelt, tegen *de begeerlikheyt des Vleesch en grootsheyt des levens*, 1 *Joh.* 2. 16. Waar de voornaemste Wereltlijke zonden, van wegen haar voor-werpsels, gebracht worden tot drie Hooft-stucken, d'Eere, Wellusten, en Rijkdommen. Hierom sy in de Schrifture geheten wordt liefde tot Rijkdom, win-lust, en Geltgiericheyt, deur zekre byzondre vereygening; vermits te weten voor Gelt alle uyterlicke dingen konnen verkreegen, en gelt voor rijkdom pleegt geschat te worden.

II. 2. Niet allerley begeerte van Rijkdom is giericheyt, maar alleen haare ongeschikte liefde. Nu die liefde ongeschikt is, welke tegen de liefde strijdt, dien wij Godt of onzen naeste schuldig zijn. Deswegen giericheyt pleegt geheeten te worden, onmatige of ongerechtige heb-lust.

III. 3. Vermits nu het wezen der giericheyt in begeerlikheyt bestaat, daarom wordt sy onder die zonden gereekent, welcke inwendelik konnen volbracht worden, zonder eenig uyterlik werk, schoon sy pleegt den gehelen Mensche, ende met eenen allerley uytwendige werkingen uyt te lokken en voor te brengen.

IV. 4. Hier uyt ist ook, dat een gierigaert drievoudig pleecht te zondigen, 1. in rijkdom te begeeren; 2. in rijkdom na te zoeken of verkrijgen; 3. in de zelve te behouden en bewaren. Want deze drie dingen vervat worden in de begeerlikheyt van hebben.

V. 5. Gemerkt nu de ongeschiktheyt van dese begeerte bestaat in haare weder-strijdt tegen de liefde Gods of des Naestes, daarom is 't dat de boos-

heyt der gierigheyt daar in bestaat: 1. Nopende de stoffe, indien wy uyt dingen willen rijk worden, die Gode heylig zijn, gelijk in zonde van Simonie, of uyt dingen, die onsen Naeste zoo toekomen, dat hy de zelve of niet mach of niet wille vervreemden: hoedanig is geweest *Achabs* misdaat omtrent *Naboths* Wijngaart, 1 *Kon.* 21. 3. *Naboth seyde tot Achab, dat late de Heere verre van my zyn, dat ick u de erve mijner Vaderen geven soude.* 2. Nopende het fatsoen of wijze, zoo men in rijkdom te zoeken, godlooze of onbillicke en onrechtvaerdige konsten of manieren gebruykt, *Spr.* 10. 2. *Schatten der godloosheyt en doen geen nut; maar de gerechtigheyt reddet van den doot.* En *c.* 28. 8, 22. *Die sijn goet vermeerdert met woecker ende met overwinste, vergadert dat voor den genen, die sich des armen ontfermt. Die sich haastet na goet, is een man van eene boose ooge; maar hy en weet niet, dat het gebrek hem overkomen sal.* 3. Nopende de trap of mate, indien men zoo benijvert rijkdom by een te schrapen, dat men de plicht jegens Godt en Naeste verzuymt, *Luc.* 22. 4, 5. *Judas sprack met de Overpriesters ende de hooftmannen, hoe hy hem,* namelik Jesum, *soude overleveren. Ende sy waren verblijdt, ende zijn 't eens geworden, dat sy hem gelt geven souden. Jes.* 5. 8. *Wee den geenen, die huys aan huys trecken, acker aan acker brengen, tot datter geen plaetse meer en zy, ende dat ghy lieden alleen inwoonders gemaackt wordt in 't midden des lants.* 4. Nopende het eynde, indien de rijkdom of om zich selven bemint, of tot eenig quaad eynde gericht wordt, of sy entelik den Mensche afkeert van Godt of den Naeste, 't zy in 't geheel, 't zy ten deele.

Tweede Vraag. Welcke enes gierigen Mensches teekenen zijn?

VI. Antw. 1. Zoo men der mate met gedachte over d' uyterlicke dingen bekommert is, zulx dat het gemoet gelijk als yets in de Lucht hangende daar mede zy opgeschort, sulx verbiedt de Heere, seggende, *Luc.* 12. 22, 25, 29. *En zijt niet besorght voor uw leven, wat ghy eten sult, noch voor het ligchaam, waar mede ghy u kleeden sult. Wie doch van u kan, met besorght te zijn, een elle tot sijn lengte toedoen? Ende ghy lieden en vraagt niet, wat ghy eten of wat ghy drincken sult; ende en weest niet wankelmoedich.*

VII. 2. Indien sijn vreuchde, droefheyt, betrouwing en vreeze hangen an sijn spoet in uyterlicke dingen, *Luc.* 12. 19. *De dwaas seyde tot sijn siele, Siele ghy hebt veele goederen, die opgeleght zijn voor veele jaren, neemt ruste, eet, drinckt, zijt vrolik.*

VIII. 3. Indien hy in die dingen geoeffende en scherp-ziende zinnen heeft, maar om geestelicke t'onderscheyden, gansch traag en onbequaam is. Want d'aendacht des gemoets, ende alzo de wetenschap meer in 't eene als andere ding uytsteeckende, altoos desselfs toegenegentheyt volght. *Matt.* 13. 22. *De sorghvuldicheyt deser werelt ende de verleydinge des rijkdoms verstickt het woort ende het wordt onvruchtbaar.*

IX. 4. Wanneer de tijt, die hy gedwongen wordt van sijne baat-zoeking af te staan, schoonse aan den Goddelijken dienst besteedt wordt, hem al te lang dunkt te wezen, *Amos* 8. 5. *Seggende, wanneer sal de nieuwe maan overgaan, dat wy lijftocht mogen verkopen? ende de Sabbath, dat wy koorn mogen openen?*

X. 5. By

X. 5. By aldien sijn gemoet, zelfs in de oeffeningen van Gods-dienst, sijn gewin naspeurt, *Ezech.* 33. 31. *Sy komen tot u, gelijck het volck pleeght te komen ende sitten voor uw aangesichte als mijn volck, ende hooren uwe woorden, maar sy en doense niet: want sy maken lief-koosingen met haren mont, maar haar herte wandelt hare giericheyt na.*

Derde Vraag. Met wat redenen wy konnen opgewekt worden, om gierigheyt te vlieden?

XI. Antw. 1. Overmits dese zonde des Mensches liefde, vertrouwen, en gansche herte dus afkeert van Godt tot de Werelt, dat sy de ware Godsdienst uytsluyt, 1 *Joh.* 2. 15. *En hebt de werelt niet lief, noch het gene in de werelt is: so iemant de werelt lief heeft, de liefde des Vaders en is niet in hem.* In tegendeel *is de gierigheyt een* geestelicke *afgoderye*, *Col* 3. 5. *En de gierigaert een afgodendienaer. Eph.* 5. 5.

XII. 2. Overmits sy den Mensche *doorsteekt met veele* en dootlijke angsten en *smerten*, 1 *Tim.* 6. 10

XIII. 3. Overmits sy *de wortel van alle quaad is*, 1 *Tim.* 6. 9, 10.

Vierde Vraag. Welcke de genees-middelen zijn, die zonderling tegen dese ziekte helpen?

XIV. Antw. 1. Een ernstige en dikwijlige overpeyzing van des rijkdoms ydelheyt, in 't breede beschreven van Salomon, *Pred.* 5. 9. En so voort. En *Cap.* 6.

XV. 2. Een bezette anmerking van de kortheyt deses tegenwoordigen, ende de eeuwigheyt des toekomenden levens, na welke wy moeten trachten. *Luc.* 12. 20, 21. 33. *Godt seyde tot hem*, den rijcken man, *ghy dwaas, in desen nacht salmen uwe siele van u afeysen; ende 't gene ghy bereydt hebt, wiens sal het zyn? Also is 't met dien, die hem selven schatten vergadert, ende niet rijk en is in Gode.* Wat zullen wy dan daartoe doen? *Verkoopt het gene ghy hebt, ende geeft aelmoesse. Maackt u selven buydels, die niet en verouden; eenen schat, die niet af en neemt, in de hemelen, daar de dief niet by en komt, noch de motte en verderft.*

XVI. 3. Opwekking van een levendig Geloof, en vertrouwen op Gods voorzienigheyt en Vaderlijke zorge over ons, *Luc.* 12. 28, 29, 30. *Indien God het gras, dat heden op het velt is, ende morgen in den oven geworpen wort, also bekleedt, hoe veel meer u, ghy kleyn geloovige? Ende ghy lieden en vraagt niet wat ghy eten, ofte wat ghy drincken sult; ende en weest niet wanckelmoedigh. Want alle dese dingen soecken de volckeren der werelt: maar uwe Vader weet, dat ghy dese dingen behoeft.*

XVII. 4. Groot-achting en benijvering van het Rijke Gods en sijn gerechtigheyt, welcke de geestelijcke schatten zijn, daar door men *rijck wordt in Godt. So dan soekt het Koninkrijke Gods, ende alle dese dingen sullen u toegeworpen worden. Luc.* 12. 21, 31.

XVIII. 5 Aanroepinge Godes, op dat hy onze Herten niet en late geneegen worden tot winninge, *Psal.* 119. 36. *Neyght mijn herte tot uwe getuyghenissen, ende niet tot giericheyt.*

Het

Het LII. Hooft-stuk.

Van sommige Wetten Mosis, behoorende tot het Achtste Gebod.

EERSTE Vraag. Hoedanig de billikheyt daar van is, dat geen enkele dievery met hoofd-straffe gestraft zy?

1. Antw. 1. In die matinge is geweest de hoogste, en van de Christenen waar te nemene billikheyt: om dat gerechtigheyt vordert, dat hoe veel doenlijk is, over-een-komst met evenheyt onderhouden werde, tussen misdaat en straffe: maar tussen die uyterlicke goederen, welcke den Lieden deur enckele dief-stal pleegen ontrooft te worden, ende des Mensches leven, zoose in de waag-schaal gehangen worden, geene evenmatigheyt zal bevonden worden.

II. 2. Op het geen hier meest voor-geworpen wordt, dat *de misdaden an-wassende, de straffen te vergroten zijn*, dit wel als waar gesproken wordt toe-gestaan, maar op deze wet en voet, dat niet het heele slach van straffe werde verandert, noch de lijnen van gelijkmatigheyt tussen misdaat en straffe over-gesprongen.

III. 3. 't Geen hier tegen ingebracht wordt uyt *Spr.* 6. 31. van de be-groote straffe van dieverye tot zevenvoudig; *Een dief gevonden zijnde, vergeldt het gestolene sevenvoudich:* ende uyt 2 *Sam.* 12. 5. aengaende den Dief van *David* ter doot veroordeelt, *de man, die dat gedaan heeft, is een kint des doots*, dat en weder-strijdt deze billikheyt niet. Want by *Salomon* de zeven-vowdige herstelling lijkt voor een zeer zware boete gestelt te worden, welke den Dief of met recht mach, of metter daat pleecht opgeleydt te worden: gelijk het getal van zeven dikmaal in de Schrift voor een groot getal gezet wort. Doch *David* dat vonnis vellende, niet gelet en heeft op enkele dief-stal, maar op de hoochste wreedheyt van den rijke Dief, of veel eer Rover, tegen sijn arme Naeste woedende: mede is *Davids* toorn zeer ontsteecken geweest, wanneer hy dit oordeel velde.

IV. 4. Minder van gewichte is, 't welk tegen geworpen wordt, dat de *Mosaïse* Wet van de straffe der dieverye in 't niewe Verbond nergends her-haalt zy, ofte op niews bevesticht en ingeprent bevonden wordt, en dat sy alzo gansch ende geheel de Joodse Recht-bank en Burgerye anging. Want sy zelfs, die anders gevoelen, staan toe, dat de Wetten *Mosis* algemeyn en gedurig zijn, de welcke een algemeyne en gedurige oorzaak of reden hebben, niet een byzondre, de Joden alleen betreffende: ende en konnen geen bezondre reden by brengen, dan een belachelijke, aengaende der Israëliten bloet-vriend-schap of zwagerschap onder malkanderen: welke reden geen plaats gehadt en heeft onder uytheemsen, die evenwel niet aan den hals gestraft wierden om enkele dief-stal; ende zo die reden gegolden had tegen de hooft-straffe der Dieven onder de Israëliten, zowse ook gegolden hebben tegens de hooft-straffen van andre misdaden.

Tweede Vraag. Welke de reden zy geweest van dubble herstellinge in

dieverye

dieverye van gelt of Huysraat? *Exod.* 22. 7. *Wanneer gelt of vaten gestolen worden, indien de dief gevonden wordt, hy sal het dobbel wedergeven.*

V. Antw. 1. Het is billik, na de Wet van gelijke vergeldinge, dat niet alleen het wech genomene herstelt wiert, maar ook dat de Dief zo grooten schade leedt, als hy een ander gewilt en gepoocht heeft an te brengen; ende aldus met sijn scha leerde, wat het was dat hy den andere socht te doen, ende hoe hy zich jegens anderen houden moest.

VI. 2. Tweevoudig van den Dief tegen den Naeste misdaan wordt: om dat niet alleen ygelik den ander onbeschadicht laten moet, maar ook hem wel willen, en by gelegenheyt wel doen: nu de Dief tegens beyde misdoet.

Derde Vraag. Hoedanige billikheyt daar in geweest is, dat iemand minder boete opgelecht zy, die Gelt of Huys-raat gestolen had, als op hem die een Schaap of Os dieflik wech nam, dewijl in gene dieverye dikmaal meer scha geschiet, als in deze? *Exod.* 22. 1. *Wanneer iemand een osse ofte kleyn vee steelt, ende slacht het ende verkoopt het, die sal vijf runderen voor een Osse wedergeven, ende vier Schapen voor een kleyn vee.*

VII. Antw. 1. Sommige quaden, hoewel sy, enkelik in zich zelfs bemerkt minder zijn, konnen lijkewel de gemeyne ruste en vreede meer beschadigen als andre die in zich zelfs grooter zijn.

VIII. 2. Sommige quaden ook lichter om te begaan, en zwaarder om te verhelpen zijn, om hunne wel gelegenheyt: gelijk een Schaap te steelen dan gout, 't geen nawer kan en pleecht bewaart te worden.

IX. 3. Ossen en Schapen uyt hun aart nootzakelicker zijn om het menschelicke leven te onderhouden, als gelt of Huys-raat.

X. 4. Ossen en Schapen moesten voornemelik Gode opgeoffert worden. Geen wonder dan, zoo hy die nawer heeft willen bewaart hebben, ende hun ontrovinge strenger gewroken, van welcken hem een deel toequam, en waar aan sijn dienst ten groote deele hing.

Vierde Vraag. Waarom vijf Ossen voor een moesten herstelt worden, ende maar vier Schapen voor een?

XI. Antw. 1. Om dat de eygenaars meer dienst hadden van de Ossen, als van de Schapen. Tot verklaringe van welk onderscheyd der geener nawkeurige waarneming niet qualik past, die zeggen datter vier nutticheden van een Schaap zijn, van Vel, Vleesch, Melk, en jongen; maar in een Os de vijfde by komt namelik van arbeyd in ploeginge, dorsinge, en last-draginge.

XII. 2. Om datter minder schijn is van dringende noot, in een Os, dan in een Schaap te steelen, dat ymand als uyt gebrek van spijze zoeken kan, om zich en sijn Huys-gezin in tegenwoordigen noot te spijzigen.

XIII. 3. Om dattet grooter stouticheyt en onvroomheyt is, een Os als een Schaap te stelen.

Vijfde Vraag. Wat reden daar in geweest is, dat een Dief, met die gestolen Dieren betrapt, min gestraft wiert, dan als hyse geslacht en verkoft had? *Exod.* 22. 4. *Indien de diefstal levendich in sijne handt voor seker gevonden wordt, het zy osse, ofte esel, ofte kleyn vee, hy sal 't dobbel wedergeven.* Maar anders vier of vijf dubbelt: siet de Derde Vraag.

XIV. Antw.

XIV. Antw. Om dat in het laetste geval meerder aanhouding, volharding, en vermenichvulding van zonde bevonden wordt.

Zeste Vraag. Welke zy de billikheyt der Wet, *Exod.* 22. 2. van de ontlijvinge eenes nachtdiefs?

XV. Antw. 1. De godlijke Wet dit niet en beveelt, oft ook enkelik en algemeyn goed keurt, maar alleen ongestraft toelaat te geschieden, dat is, den dood-slager van d'ordinare straffe der Man-slach vry-spreekt, *ten zal hem geen bloet-schult zyn:* hy zal aan geen dood-slach schuldich wezen.

XVI. 2. Ook wijst de Wet aan, dat de toegelaten dood-slach eenigsins buyten toeleg van den doder zijn moet; dewijlse niet zegt, zo ymand dood slaat, maar *indien hy wort geslagen, dat hy sterft:* als of de slach alleen sy toegeleydt om hem te verjagen of te grijpen, maar de doot uyt die slach by toeval gevolgt zy. Want wie, hem konnende verjagen of vatten, liever heeft willen doden, van zonde des doot-slags voor Godt en in sijn gewisse niet en kan verschoont worden.

XVII. 3. Niet en wordt dit toegelaten van allerley Dief, maar alleen van een door-graver of huys-breeker, *die gevonden wordt in 't doorgraven.* Met wien evenwel van gelijke conditie zijn Straat-schenders, Zee-rovers, en openbare Vrybuyters.

XVIII. 4. Zonderling wordt dit toegelaten van een nacht-inbreeker, 1. Vermits een nacht-inbreeker voorwendt een geweldigen anval, dat is, zulk gewelt, hoedanig met gewelt te verdrijven recht en natuurlik is. 2. Vermits die geweldenary by nacht niet geweten wordt op wat maniere of hoe verre sy gaan sal. Want niet en kan onderkent worden, werwaarts des Diefs geweldenary strekke, dat is, of hy een Dief zy, of Moordenaar, of Straatschender. 3. Vermits men by nacht noch van getuygen, noch van noot-helpers gelegenheyt hebben kan; overzulks sodanich een persoon moet gelooft worden, die sich versekert tegen sijn gevaar en vreese, ende oock is hem toe te geven die tot sijn beschermiuge heftiger te werk gaat.

XIX. 5 Uyt die anmerkinge blijkt, dat zulk een dief niet recht aan om loutere dief-stal, of beloert of begaan, oorloofdelik heeft mogen gedoodt worden, maar om een perijkel af te keeren, 't welk noch moet toegelaten, noch andersins heeft konnen verhoedt worden. Want v. 3. *Indien de sonne over den dief opgegaen is, so sal 't hem*, te weten den doodslager, *bloetschult zijn.*

XX. 6. Nochte in 't Euangely yetwes is, waar door 't geen van die Wet toegelaten is, verboden wordt. Want het is een natuurlijke billikheyt, en van den Heere goed gekeurt, *Matt.* 24. 43. dat *niemand sijn Huys van den Dief laat doorgraven.*

Zevende Vraag. Wat het zeggen wilt, 't gene staat, *Deut.* 15. 4. *Alleenlik op datter geen Bedelaar onder u en zy?*

XXI. Antw. 1. Deze woorden konnen zoo niet opgenomen worden, als of sy een onbepaalde belofte ofte voorzegginge vervatteden. Want aldus zouden sy tegen gaan 't gene staat *vers.* 11. *De arme en zal niet ophouden uyt het midden des Lants:* en diergelijcke woorden Christi, *Matt.* 26. 11. *De armenhebt ghy altijt met u.*

XXII. 2.

XXII. 2. 't Zy het een voorwaardige en conditionele belofte is, gelijk eenige willen: 't zy, gelijk het andre nemen, een reden van 't voorgaande Gebod, angaende de schulden niet af te manen in 't Jaar der vrylatinge, 't heeft kracht van een zet-regel, verhoedende datter in Gods volk geen lieden tot de uytterste armoe en bedelrye gedreven, en in de zelve verlaten werden.

XXIII. 3. Hoe wel dit niet en kan bezorgt worden dan deur gemeyne bewilliging, en der gener gezag en zorge, die de gemeyne macht hebben, wordt nochtans dit Ampt allen en jederen opgelegt, dat sy na de middelen en gelegenheyt, diese hebben, yetwes by breugen, om dit werk, als een openbaar en gemeyn goed, te bevorderen.

XXIV. 4. De billikheyt dezer Wet met gewichtige redenen bevestigt wordt. Want 1. gelijk het voor een huys-gezin een schandig verwijt, en zeker teeken is van ongeschiktheyt, verwarringe, en lossicheyt, indien 'er geen zorch gedragen wordt, dat in 't zelvige een ygelik van lijfs noot-durft voorzien werde, zo dat men voor een huys-gezin nawlix houden mag, waar die zorg niet in zwang gaat, alzoo ist in alle Burgerye ofte gemeynte.

XXV. 2. Uyt verzuym van dese zorge ontstaat een grooten hoop Bedelaers, levende ledig en ongeschiktelik, en overgeven tot de vuylste manieren.

XXVI. 3. Daar uyt geschiet, dat eerlicke en goed-dadige Burgers belast worden boven mate, en zonder nootzake.

XXVII. 4. Ook geschiet daar deur, dat waarlix deerlicke personen van anderen niet en konnen onderkent worden, op dat sy na behoren geholpen werden.

XXVIII. 5. Eyndelik die openbare en Lantlopende bedelry der Christenen, strekt tot smaadheyt van de ware Gods-dienst, als of sy die beleeftheyt en liefde niet leerde. die zelf de Natuure leert; tot verachtinge Christi, die zich zegt te geschieden dat sijne arme leden geschiedt; ende tot openbare oneer van Gods naam, zo in de bedelaers, die, Godt dienende, openbare schow-spelen en voor-beelden der elende worden, als in den anderen hoop der gener, die zonder Godt doolen, gelijk bet onvernuftige Vee.

Het LIII. Hooft-stuk.

HET NEGENDE. GEBOD.

Van de Leugen.

EERSTE Vraag. Wat, eygentlik te spreeken, Leugen is?

I. Antw. 1. Leugen is een valsch Getuygenis.

II. 2. Een valsch Getuygenis scheelt van een valsche achtinge of gevoelen: overmits een valsch gevoelen deur dwalinge in 't vernuft wezen kan, zo dat het niemant wordt te kennen gegeven: maar dit tot een valsch Getuygenis

vereyst

vereyst wordt, dat 'et zy zonde in de spraak, dat is, in het gevoelen met de Mont of Schrift, of eenig teeken, zo veel geldende als woorden, te kennen gegeven.

III. 3. Het scheelt ook van een valsche uytsprake, waar mede anders gesprooken wordt dan de zaak is; dewijl dit geschieden kan, dattet geen opzicht hebbe om iemand verzekering te doen, 't welk den aart van Getuygenisse is: ende kan ymand, misleydt zijnde, by dolinge dit of dat valsche zeggen, 't geen hy in sijn verstant meynt waar te wezen; daar in een leugen de spraak en 't vernuft altoos verscheelen van malckanderen.

IV. 4. Zoo dan ymand het valsche zeydt, meynende het waar te wezen, die liegt maar in de stoffe. Zoo ymand waar zeydt, meynende het valsch, of niet meynende het waar te zijn, die liegt in 't fatsoen. Doch zoo ymand 't valsche zeydt, dat meynende valsch te zijn, die liegt volkomelik, beyde in de stoffe en 't fatsoen.

V. 5. Zoo nochtans ymand het valsche getuygt in dingen, die hy kan en gehouden is te weten, en ook voorgeeft te weten, schoon hy dat meynt waar te zijn, wordt gehouden het niet te meynen, en dieshalven in de Schriften gezecht te liegen; gelijk in de valsche Leeraers blijkt, die alle deurgaans in de Schrifture gezecht worden *te liegen*, hoe wel 'er onder hen niet weynige zijn, *welcken Godt*, na sijn rechtvaerdich oordeel, *heeft toe gesonden een kracht der dwalinge, dat sy de leugen geloven,* 2 *Thess.* 2. 11.

VI. 6. Tot dit slach van leugen dikwils sekre order en opsicht heeft de inwendige valsche spraake des gemoets, ende self ook de licht-gelovicheyt van valsheyt, hoe ver sy het beginsel is der uytsprake op die wijze valsch, en enigsins des Mensches valsche getuyghenis, 't welk hy zich zelve getuycht; hoe wel sy het eygen fatsoen der leugen niet heeft, vermits, om eygentlik te spreeken, niemand zich zelve, maar anderen de waarheyt ofte valsheyt getuygt.

VII. 7. Uyt de zelve reden komt voor, dat leugen of valsch getuygenis eygentlik tot de tweede Tafel behoort: mitsdien de woorden ingezet zijn, op dat wy daar door onze gedachten over-zenden tot anderer lieden kennisse, ende alzoo getuygen we aan den Menschen eygentlik; hoe wel de huychelaars uyt over-een-kominge van saken ook gezecht worden, Gode te liegen, *Psal.* 78. 36. *Sy vleyden hem met hare mont, ende logen hem met hare tonge. Hand.* 5. 4. *Ghy en hebt den menschen niet gelogen, maar Gode.*

Tweede Vraag. Of alle leugen zonde is, en hoedanige?

VIII. Antw. 1. Sy is een afgrijselijke zonde voor Godt, *Psal.* 5. 7. *Ghy sult de leugensprekers verdoen; van den man des bloeds, ende des bedrochs heeft de Heere een grouwel. Spr.* 6. 16, 17, 19. *De Heere haatt, ja sijne siele is een grouwel, een valsche tonge, ende een valsche getuyge, die leugenen blaast.* En c. 12. 22. *Valsche lippen zyn den Heere een grouwel* Welke sonde zwaarlik pleecht van hem gestraft te worden. *Spr.* 19. 5, 9. en 21. 28. *Een valsch ende leugenachtigh getuyge en sal niet onschuldich zijn: ende die leugenen blaast en sal niet ontkomen, hy sal vergaan. Openb.* 21. 27. en 22. 15. *In haar,* te weten den Hemel, *en sal niet in komen die leugen spreeckt. Maar buyten sullen zijn een iegelik die de leugen lief heeft ende doet.*

IX. 2. De

IX. 2. De leugen voor komt deur ingevinge des Duyvels, *die een leugenaar en Vader der leugen is*, *Joh.* 8. 44.

X. 3. Sy is een deel des ouden Mensches, van allen gelovigen te doden en uyt te trecken, *Eph.* 4. 25. *Daarom legget af de leugen, ende spreeckt de waarheyt een iegelick met sijnen naesten. Col.* 3. 9. *En lieght niet tegen malckanderen, dewijle ghy uytgedaan hebt den ouden mensche met sijne werken.*

XI. 4. Sy is een ongeschiktheyt des leugenaers zelve: vermits sijn uytspraak, de Tolk van 't vernuft, tegens orde der Nature va · 't vernuft ganschelik verschilt.

XII. 5. Ook isse een ongeschiktheyt jegens den naeste: om dat het goddelik en natuurlik recht yder een tot dese schult verbindt, dat hy sijnen naeste de waarheyt spreeke en onderhoude.

XIII. 6. Sy quetst, op een zonderbare wijze, Gods Majesteyt, die der waarheyts stichter en zodanich beminner is, dat hy niet liegen kan; en heeft den Mensche het beelt sijner waarachticheyt ingedrukt; nochte oyt deur enige bedeyling macht gegeven om te liegen.

XIV. 7. 't Is een misbruyk en schandelijke onteering der Tonge, welke in de Schrift te recht de menschelijke eere geheeten wordt.

XV. 8. Daar is in de leugen wat lafs en verachtelix boven andre gemeene zonden, of om dat sy uyt vreeze lijkt voor te komen, of strekt tot bedriegerye: waar uyt geschiedt, dat lieden die willen dapper schijnen en de schaduwe van hun eere voorstaan, schoon sy gestadich liegen, lijkewel het verwijt van leugen zoo onwaerdelik nemen, dat sy het waerdich achten om met de Degen te wreeken.

XVI. 9. Schending of verzuym van trouwe recht-draats doet, om alle Menschelicke verhandelingen en maatschappyen te ontroeren en wech te nemen: vermits die selve hangen aan der Menschen trouwe en waarheyt, als aan haar voorneemste bant en grond-slach.

XVII. 10. De leugen, dewijl sy den leugenaar van alle gezach en geloof berooft, hem onhebbelik en onbequaam maakt, om Christelicke of Burgerlicke Ampten jegens Menschen te bedienen.

(*a*) Derde Vraag. Of en hoe ver men konne de waerheyt verheelen, zonder schult aan leugen of andere zonde?

XVIII. Antw. 1. Met zwijgen mach men de waerheyt verheelen, wanneer noch Godzalicheyt, noch gerechticheyt, noch liefde eyst, dat sy ontdekt werde, *Matt.* 26. 63. En *Marc.* 14. 61. *Iesus sweech stille, ende antwoordde niets*, op de ongegronde valsche getuyghenissen voor den Hoogepriester. En *Luc.* 23. 9. *Herodes vraaghde hem met vele woorden: doch hy en antwoordde hem niets. Marc.* 15. 5. *Iesus en heeft niet meer geantwoort: so dat Pilatus hem verwonderde.* Ende *Joh.* 19. 9. *Pilatus dan ging wederom in 't recht-huys, ende seyde tot Iesus, van waar zijt ghy? maar Iesus en gaf hem geen antwoort.* Want het vast-stellende Gebodt van de waerheyt te zeggen, niet t' aller tijt verbind, maar na dat de reden van omstandigheden, wel overwogen zijnde, vereyst.

XIX. 2. Gelijke reden ist van maar een deel der waerheyt te zeggen, ende

(*a*) Van de verheelinge der waarheyt.

t' andere

t' andere te verbergen, zoo ymand, op alle omstandigheen lettende, recht heeft om haar te verbergen, *Ier.* 38. 24, 25, 26, 27. *Zedekia seyde tot Jeremia, dat niemand en wete van dese woorden. En als de Vorsten tot u seggen, wat hebt ghy tot den Koning gesproken? so sult ghy seggen, Ick wierp mijne smeekinge voor des Conings aangesichte neder, dat hy my niet weder soude l ten brengen in Jonathans huys om aldaar te sterven. Ende Jeremia verklaarde hen na alle dese woorden. Ende sy lieten van hem af, om dat de sake niet en was gehoort.*

XX. 3. 't Is mede al te met geoorloft, behoudens de waerheyt, zulcke woorden voor te brengen, uyt welcke wy oogenschijnlik weten, dat de hoorders yetwes valsch besluyten zullen. *Hand.* 23. 6. *Paulus, wetende dat het eene deel was van de Sadduceën, ende 't ander van de Phariseën, riep in den Raat, Mannen broeders, ick ben een Phariseër, een Phariseërs Sone: ick worde over de hope ende opstandinge der dooden geoordeelt.* En so voors. Want dit en is niet liegen of het valsche getuygen, maar alleen den ander gelegenheyt tot dwalinge geven, niet om zonde te doen, maar liever te mijden.

XXI. 4. Nochtans die verberginge der waerheyt, welken de meeste Pausgezinden leeren, dat sy door een sinnelicke achterhoudinge, of door woordelijke dubbel-zinnigheyt, in verscheyde voor-vallen kan angewendt worden, zo sy in een gewichtig getuygenis gebruykt wordt, niet anders als de konst van liegen is.

XXII. 5. Verberging van waarheyt door een zinnelijke achter houdinge (gelijk indien een beschuldigde zegt niet gedaan te hebben noch te weten, 't welk hy gedaan heeft en weet, achterhoudende die zin in sijn vernuft, dat hy 't niet gedaan hebbe of wete, zoo dat hy het wille openbaren,) deselve 1. verkeert de leere en aart van uytsprake en getuyghenis: overmits dat deel des gevoelens, 't geen in 't vernuft achter houden wordt, niets aan ymand verstendigt, beteekent, of getuygt.

XXIII. 2. Sy komt voor uyt toeleg om te bedriegen, of een onwaarachtige meyninge in des anders gemoet te veroorsaken; 't welk is tegen den aart van getuyghenis der waarheyt te geven ofte iemand seekerheyt daar van te doen hebben.

XXIV. 3. In woorden op deze wijs voorgebracht een loutere en een bloote leugen vervatt wordt. Want 1. zoo een misdadige, die dit of dat gedaan heeft, zeyde het gedaan te hebben, zow sijn getuygenis waarachtich zijn; zo hy 't dan ontkent gedaan te hebben, is sijn getuyghenis valsch, dat is, hy liegt. 2. Dus doende zegt en getuygt een beschuldigde niet alleen 't gene valsch is, maar ook dat hy gevoelt en weet valsch te zijn; 't welk is beyde in de Forme ende stoffe, dat is volkomelik, liegen.

XXV. 4. Indien dit niet en is liegen, dan zow zulk een misdadige geensins in de zelve zaken liegen konnen, al woude hy noch zo zeer. Wie dit of dat gedaan heeft, ofte weet, zoo hy enigsins liegen kan, moet dit nootzakelik geschieden met te zeggen: 'k heb 't niet gedaan, 'k en weet het niet. In alle gemeyne leugens altijt schuylt eenige zinnelijke achterhouding, begreepen of duydelik of ingewickelt. Want wie weet valsch te wezen, 't geen hy zegt, nawlix anders vals spreken kan als met zodanige bepalinge; hoewel dit valsch is,

is, en ik het te sijner tijt en plaetse belijden zow, echter te dezer tijt en plaetse zegge ick zoo om oorzaken: waar de zinnelijke achterhouding by na van een slach is met die, welke de Paus-gezinden goed-keuren; 'k heb 't niet gedaan, op dat ik 't u in dese tijt en plaetse zegge.

XXVI. 5. Zelfs onder de Paus-gezinden groote Mannen zijn, die gedwongen worden de zinnelijke achterhoudinge te veroordeelen. *Sotus de just. & jure, l.* 5. *qu.* 6. *a.* 2. *te zeggen, 'k heb 't niet gedaan, 't geen ik nochtans heb gedaan, schoon met deze bepalinge des vernufts, op dat ik 't u te kennen geve, en is geen dubbel-zinnigheyt, maar leugen. Sotus* volgen *Covarruvias var. resolut. lib.* 1. *cap.* 2. *num.* 2. en *Azor. instit. mor. part.* 1. *l.* 11. *c.* 4. *Indien de woorden, welcke wy gebruyken, in hun beteekenis en gemeyn gebruyk der Menschen niet twijfelachtig zijn, noch meer dan een enkele zin hebben, moeten wy die gebruyken in den zin die sy geven; noch is ons geoorloft, hoewel wy tegen alle recht en billikheyt gevraagt worden, yets met gedachte des gemoets in een anderen sin te verdrajen, want het noyt recht is te liegen: maar hy liegt, wie de woorden anders opneemt als die zelve beduyden. Niets en kan zo valsch wezen, dat niet van alle leugen kan gevrijdt worden, indien wy yets na ons goed-dunken in 't vernuft verzwegen houden.*

XXVII. 6. Die bepaling, waar mede tot dese dubbelsinnigheyt van de voorspraken verlof gegeven wordt in zekre gevallen, haare schult niet wech en neemt, maer alleen vermindert. 't Is geoorloft, zeggen sy, ook onder eed, onbepaaldelik met woorden t' ontkennen, dat men weet waar te zijn, 1. Zo iemandt dat in Biechte gehoort heeft. 2. Zo hy niet rechts-vordelik van den Rechter gevraagt wordt. 3. Zo hem door ondervraginge ongelijk toe-gedreven wordt. 4. Zo daar eenige andre redelijke oorzaak is. *Filincius, trac.* 40. *cap.* 2. *num.* 49, 50, 51, 52. Want 1. die voorvallen, schoon sy oorzake geven om te zwijgen, hebben lijkewel geen andere reden ofte opzicht tot een getuyghenis, vermengt uyt uyterlicke valsche woorden en inwendige na ons goed-dunken verziert, als eenige andre stof van praat in gemeyne ommegang. 2. Noch biecht, noch gebreck van rechts-vorderinge, noch ongelijk ymand aangedaan, hem recht beschaffen om te liegen. 3. Hier toe komt ook, dat die laatste bepaling (*zoo daar een reedelijcke oorsaack is*) deze bedriechlikheyt zo losse Palen stelt, dat sy by alle gelegenheyt, in allen handel, konne plaats hebben, by hen (te weten) die zich duncken een redelijke oorzaak te hebben om anderen te bespotten: 't welk de versteuringe van den Menschelijken ommegang met zich trekt.

XXVIII. 1. *Als men* (zeggen sy) *van niemand gevraagt, of alleen of voor andren, genuchts halven spreeckt, mach iemandt wat hy wilt, door allerley woorden verstaan, zonder leugen. Zoo dan mede, in geval hy ongerechtelick gevraagt wordt: om dat men door ongerechtig vragen nergends toe verbonden wordt.* Maar 1. deze bewijzingh is zoodanigh, als of men zeyde; 't En is niet ongeoorloft met Kooten te speelen; zoo ist dan geoorloft te speelen met Eeden. 2. Isser gantsch onghelijcke reeden. Want wie of alleen met zich zelve spreeckt, of ten anzien van anderen sijn werk maakt van beuzelen, die en getuygt niemand yets, noch geeft voor te zullen getuygenis spreeken.

Maar

Maar wie een ernstig vrager beantwoordt, die geeft voor, en dat dikmaal onder Gods-dienstigen Eed, dat hy een waarachtig getuygenis spreeken sal.

XXIX. 2. Sy voegen 'er by, dat *twijfelachtigheyt in woorden niet alleen uyt de beteekenis kan ontstaan, maar ook uyt de plaetse, tijt, Persone, wijze en andre omstandigheden. Nu wie ongerechtelik gevraagt wordt, in sijn geheel houdt, de twijfelachtige woorden in den zin te nemen dien hy wilt.* En zo verre zeggende de waarheyt, dat eenige gebruykelijcke beteekenissen van woorden uyt de omstandigheden zijn te besluyten; wanneer te weten in eenig voorstel sommige deeltjes konnen en pleegen verstaan en vervult te worden uyt d'omstandigheden van tijt, Persone, eynde, etc. Gelijk indien een Koorn-verkoper, na dat hy alles verkoft heeft, dat hy verkopen zou, sijn noot-druft voor zich behoudende, den koper naderhant vragende of hy Koorn heeft, antwoordde niet te hebben, die en zow niet liegen; om dat uyt de omstandigheden van Personen zulk een reden verstaan wordt van Koorn dat te koop is. Maar 1. in de bedriegeryen, van welcke gehandelt wordt, geene omstandigheden zijn, daar uit de hoorders die zinlijke uytlegginge konnen afmeten, welke de dubbel-zinnige spreker voor hem selven alleen behoudt. By exempel, indien een Jesuwyt of ander Priester van den werltliken Rechter gevraacht wordt, of hy een Priester zy dan niet? en hy dit lochent, daarom dat hy een Priester, ende alzoo de rechts-vorderinge enes wereltliken Rechters niet onderhoorig is, die lochent jegens dezen Rechter een Priester te wezen, enckelik daarom dat hy een Priester is. 2. Die omstandigheden, terwijl sy altoos dezelvige blijven, so is 't datse altoos een en dezelvige beteekenis der woorden te verstaan geven: maar die dubbelwoordige sprekers zich in velerley zin drajen, na dat het hun goeddunkt. 3. Wie uyt omstandigheden wilt verstaan worden, die en verbergt de waarheyt niet, noch en bespot den vrager of hoorder: maar een dubbel-woordige van beyde sijn werk maakt. 4. Wanneer yets uyt omstandigheden verstaan wordt, alsdan, indien hy die zo spreekt daar-en-boven gevraagt wiert of sijn woorden dus moeten verstaan worden dan niet, zow het, wanneer hy 't ontkende, een openbare leugen zijn: maar die dubbel-woordige menschen bescheydentlik gevraacht zijnde of sy twijffel-woordigh spreeken, pleegen dat, gelijk sy van hunne meesters geleert zijn, t' ontkennen.

XXX. 7. In de Exempelen van dusdanige dubbel-woordigheyt, die de Pausgezinden voorbrengen uyt sommige redenen des Heeren, van d'Euangelisten verhaalt, niets bevonden wordt dat dusdanige bedriegerye verdeedight.

XXXI. 1. *De Heere Christus* (zeggense) *zeyde, Matt.* 9. 24. *van het doode Dochterken, 't en is niet dood; verstaande ten opzichte van mijn macht en wille.* Maar 1. in dit voorbeeld noch geweest is het geheym der biechte, noch vraage tegens of buyten recht gedaan, noch ongelijk Christus toegevoert, noch eene andre redelijke oorzaak, die Christus gedwongen heeft, om enige dubbel-woordigheyt door een zinlijcke achterhoudinge te gebruyken: maar is zodanige reden geweest, hoedanige Christus gebruykte in sijn gemeyne verkeringe met de Menschen. Dit voorbeelt dan niet te passe komt op de voorgestelde leere van de dubbelsinnicheyt. 2. De zin van Christus Woorden genoech gebleecken heeft uyt d'omstandigheden, zonder eenige zinlijke achterhoudinge. Want hy

tot

tot hen sprak, die weenende en huylende bereydden den uytvaart eener overledene, en die anders niet zou op-gewekt worden: ende heeft willen getuygen dat hy haar strax op-wecken zoude als uyt den slaap wacker gemaakt: dit heeft hy dan niet bequamer konnen beduyden, als met de woorden die van hem gebruykt zijn.

XXXII. 2. Mede brengen sy voor die woorden des Heeren, *Joh.* 15. 15. *Al wat ik van mijn Vader gehoort heb, dat hebbe ick u bekent gemaakt.* Welcke woorden sy seggen, dat te verstaan zijn door een zinlijke achterhoudinge: dewijl hy andre ongezeyde dingen hun heeft te zeggen gehadt, *Joh.* 16. 12. *Noch vele dingen hebbe ick u te seggen, doch ghy en kont die nu niet dragen.* Maar na *Jansenius*, de Jesuyt *Toletus* zelf op het bybrengen van die plaetse antwoordt: *Veel dingen in de Schrift gezegt worden, die te bepalen zijn na de omstandigheden van zaken, Personen, tijden, oft eynde en oogmerk, waar toe sy voorgebracht worden. Aldus heeft nu Christus sijne leerlingen alles bekent gemaakt, 't geen sy na hunne gelegentheyt moesten hooren.* Doch deze zin genoech beteekent wordt met de woorden Christi, in welcke hy zegt met hun gehandelt te hebben als met *vrienden*. Want wy den vrienden niet alles eenvoudelik zeggen, maar alles dat hun oorbaer is te hooren en te weten.

XXXIII. 3. Sy werpen tegen, en dringen meest aan op *Marc.* 13. 32. *Van dien dach en ure weet niemant, noch de Zone.* Maar 1. de bedingpunten, welcke de Paus-gezinden tot een geoorlofde dubbel-woordicheyt vereysen, niet meer op dit als op het eerste exempel te passe komen. 2. De Zoon, als Mensch, in die plaets gestelt wordt tegen den Vader als Godt. Want Christus niet ontkent heeft, noch gewilt heeft schijnen t'ontkennen, dat de heylige Geest den dach des oordeels wiste. De zin dan is klaar, gelijk de woorden luyden; dat Christus als Mensch tot noch toe den dach des oordeels niet geweten heeft, of ten minste, niet met natuurlijke wetenschap; welke is de uytlegging van *Athanasius*, *Basilius*, *Hilarius*, *Nazianzenus*, *Theodoretus*, *Cyrillus*, en de gansche zeste Kerken-zamening: gelijk uyt de Jesuyten zelfs bekennen *Gregorius de Valentia, in comment. Theol. tom.* 4. *disput.* 1. *qu.* 10. *punct.* 2. en *Maldonatus* op *Marc* 13. Want hoewel de Heere Christus geen noot gehadt heeft van eenige schuldelijke onwetenheyt, 't zy waar door sijn verstant qualik sou gestelt geweest zijn, of hem yets behoorliks sou ontbroken hebben, en ist lijkewel niet vreemd geweest van den staat sijner vernederinge, dat hoe ver hy Mensch was, van hem simpelik heeft mogen ontkent worden dat hy alle dingen wiste, immers sommige, die hy naderhant, verheerlikt zijnde, volkomelik weeten zoude.

XXXIV. 4. Ook brengen sy by, *Luc.* 24. 28. *Hy hield hem als of hy verder gaan zou.* Maar deze voorgeving geweest is niet in woorden, de waarheyt tegen-sprekende, maar in gebaerden met de waarheyt over-een-stemmende. Want de Heere zich angestelt heeft, als zullende verder gaan, 't en zy de Discipelen daar tegen hard anstonden, en hem als met kracht hielden. Zulcke gebaerden der Gasten, ook met even-drachtige woorden vervoegt, niet anders in gemeyne reden beduyden, dan dusdanige wille aan zulken conditie op-geschort. In dit exempel dan, geen schijn of schaduw is van enige ongewoon-

lijke

lijke dubbel-woordigheyt, waar in de woorden andersins strijdende tegens de waarheyt, door een zinlijke achterhoudinge in een andren onbegrijpeliken zin zouden overgebracht worden.

XXXV. 5. Eyndelik werpen sy tegen de woorden des Heeren, *Ioh.* 7. 8. *Ik en gaa niet op tot dit Feest*: gemerkt niet tegenstaande deze ontkenninge, de zelve Euangelist getuygt, dat *hy tot het Feest zy op-gegaan*, *vers* 10. Maar de heele kracht dezer tegen-werpinge steunt op een twijfel-zinnige vertaling, waar mee het Woort, dat eygentlik betekent *noch niet*, overgezet wordt door *niet*. Dit hebben aangemerckt *Cajetanus*, *Jansenius*, *Maldonatus*, en *Toletus* in d'uytlegginge van dese plaetse. Dit ook in de gemeene overzettinge genoech wordt te kennen gegeven, die in de naest volgende woorden het zelve zegs-woort overzet door *noch niet*; *want mijn tijt en is noch niet vervult.*

Het LIV. Hooft-stuk.

Van d'openbare Vonnissen, den Regter, Beschuldiger, Getuygen, Voor-spraak, en Beschuldigde.

EERSTE Vraag. Wat een Vonnis zy?

I. Antw. 1. Een Vonnis eygentlik beduydt beslichtinge van 't gene rechtvaerdig is, tussen eenige die over het recht twistich zijn. Doch met een beteekent het zekre dwingende macht daar door de partijen aangedreven worden, dat sy zich die beslichtinge of gedane uyt-sprake onderwerpen.

Twede Vraag. Of zulcke vonnissen ende Ampten van Rechters onder den Christenen geoorloft zijn?

II. Antw. 1. Sy zijn niet alleen geoorloft, maar ook nootzakelik, *Hand.* 15. 10, 19. *Petrus seyde, Nu dan wat versoeckt ghy Godt, om een jok op den hals der Discipelen te leggen, 't welk onse Vaders, noch wy en hebben konnen dragen? Ende Jacobus, Daarom oordeele ick, datmen den geenen, die uyt de heydenen haer bekeeren, niet en beroere. Rom.* 13. Sprekende van de burgerlicke gerichten, leest boven Hoofdst. XXV. Want dat door natuurlik recht tot welstant van 't menschelijk gezelschap nut en nodich is, en wordt niet wechgenomen, maar bevestigt, bestiert, en voltooyt door inzettingen der Christelijke Gods-dienst: vermits de Christelijke Religie de nature niet versteurt maar volmaakt. Nu der Rechters Ampt en vonnissen door natuurlik recht, tot welstant van 't menschelijk gezelschap nut en nodich zijn: gelijk uyt de exempelen en ervarenis van alle Volkeren blijkt, die zodanige gerichten hebben gehouden, als nootwendich om de gemeyne staat te beschermen. Want het blijckelik is, dat zonder twist-scheydinge een verwarring van saken niet kan gemijdt worden; en veele twisten niet gescheyden worden zonder de macht der Rechteren.

III. 2. 't Geen daar tegen geworpen wordt van de Weder-dopers, te zwak is,

is, dan dat het zoo nodigen instellinge wech nemen zow. Want Christus seggende, *Matt.* 5. 40. *So iemand met u rechten wil, ende uwe rok nemen, laat hem ook den mantel*: het Gerichte als een ongeoorloft ding niet belast te mijden; maar ongelijk geduldelik te dragen, noch quaad voor quaad te vergelden, noch lichtelik met hun te twisten, van wien wy verongelijkt worden. *Matt.* 7. 1. *En oordeelt niet, op dat ghy niet geoordeelt en wordt:* Daar wordt alleen verboden een afzonderlijk oordeel, en dat roekeloos, hairig, en onrechtvaerdig, niet het rechtvaerdige, gelijk dat klaarlik blijckt uyt de tegenstellinge der woorden, *Ioh.* 7. 24. *En oordeelt niet na 't aansien, maar oordeelt een rechtvaerdich oordeel.* Paulus, 1 *Cor.* 6. 6. bestraft wel, dat *de eene Broeder met de andere broeder te rechte gaat, ende dat voor ongelovigen:* nochtans hy daar mede niet alle gerechten veroordeelt, maar alleen twistinge gevoegt met ergernis, hoedanig was die selfde onder gelovige Broeders voor ongelovige Rechters, met anstoot beyde van gelovigen en ongelovigen.

Derde Vraag. Wat dingen vereyst worden tot een geoorlooft vonnis?

IV. Ant. 1. Ten eerste vereyst wordt, dat het geschiede uyt rechtvaerdig gezag, dat is, van iemandt die wettige macht heeft over zulcke Personen en zulken zake: Christus seyde tot een uyt de schare, *Luc.* 12. 14. *Mensche, wie heeft my tot een rechter ofte scheyds-man over u lieden gestelt?*

V. 2. Ten twede vereyst wordt, dat het in sich selven rechtvaerdig zy, dat is, een gelijk-formig oordeel, of een gerechtelijke uytspraak met ware gerechticheyt, *Ioh.* 7. 24. Siet Antw. III.

VI. 3. Ten derde wordt vereyscht, dattet zeker zy, dat is, niet geschiede van dingen of ganschelik verborgen, of alleen lichtelik bekent, maar genoegsaam nagespeurt en ondervonden, *Spr.* 18. 13. *Die antwoord geeft, eer hy sal gehoort hebben, dat is hem dwaasheyt ende schande.*

VII. 4. Ook wordt vereyst dat het oordeel zy gansch en op-recht, dat is, 't welk uyt geen andre herts-tocht voor komt, dan uyt liefde van gerechticheyt en 't gemeyne goed, 2 *Chron.* 19. 9. *Josaphat geboodt de Richteren, seggende, Doet also in de vreese des Heeren, met getrouwicheyt ende met een volkomen herte.*

(*a*) Vierde Vraag. Op hoe veel wijzen de rechter wettelik voortvaren mach tegen misdaden?

VIII. Antw. 1. Ordentlik wordt in schuldelijke saken voert-gevaren door den wech van beschuldinge: wanneer der namentlijk ymand is die beschuldigt, en belooft de voorgeworpene schulden te zullen bewijzen. Reden is, 1. Om dat het gerecht ziet op twist, ondervraginge, of geschil; maar geen twistzaak of vrage kan'er zijn als tussen twee personen, noch die eenige schult of misdaat betreft, als tussen een anklager en beschuldigde. 2. Des Rechters Ampt is, te bestellen een middel van gerechticheyt: dat geen plaats en heeft, dan waar twee partyen zijn, tussen welcken het selve gestelt werde, *Deut.* 17. 8. *Wanneer een sake aan 't gerichte voor u te swaar sal zijn, tussen bloet ende bloet, tussen regtshandel ende regtshandel, tussen plage ende plage, zijnde twistsaken in uwe poorten, so sult ghy u opmaken, ende gaan na de plaats*

(*a*) Regts-vordering.

die

die de Heere uwe God verkiesen sal. En *c.* 25. 1. *Wanneer der tussen lieden twist sal zijn, ende sy tot het gerichte sullen toetreden, dat sy se richten, so sullen sy den rechtvaerdigen rechtvaerdig spreken, ende den onrechtvaerdigen verdoemen. Hand.* 26. 16. *De Romeynen en hebben de gewoonte niet eenigen mensche uyt gunste ter doot over te geven, eer de beschuldigde de beschuldigers tegenwoordich heeft, ende plaetse van verantwoordinge gekreegen heeft over de beschuldinge.*

IX. 2. Nochtans uyt natuurlik en Godlik recht, om een gerechtelik Vonnis te vellen, alleenlik vereyst wordt een genoegsame betuyging van 't feyt: welke men dikmaal heeft zonder enich *fatsoenlik* beschuldiger; als'er namelik andre dingen zijn, die in de plaetse van een beschuldiger komen: gelijk blijkbare ogenschijnlikheyt en openbaar wangerucht, in welcken een *krachtelijke* beschulding vervat wordt.

(*a*) X. 3. Menigmaal behoorttet tot des Rechters Ampt voort te varen door den wech van onderzoek, waar geen beschuldiger op anstaat. Want zonder dat 1. alle gerechten aan het goed-dunken der anklagers hangen zouden. 2. Die gerechtigheyt ophouden zow, welke nochtans nodich is om wreede fauten te bedwingen, en de gemeyne Staat te zuyveren en bewaren.

XI. 3. De Rechter sijn Ampt niet voldoet, zo hy maar de zaken hem angebracht in kennisse neemt, 't en zy hy die by gelegenheyt voorzichtelik ondersoeckt na het voor-beelt van Job, seggende, *c.* 29. 16. *Ick was den nootdurftigen een Vader, ende het geschil, dat ick niet wiste, ondersocht ick.* En volgends Salomons vermaninge, *Spr.* 24. 11, 12. *Reddet de gene, die ter doot gegreepen zijn, want sy wanckelen ter doodinge, so ghy u onthoudt. Wanneer ghy seght, Siet wy en weten dat niet, sal hy niet, die de herten weeght, dat mercken? ende die uwe siele gade slaat, sal hy het niet weten?*

XII. 4. Dat onderzoek, het welk generaal, gemeyn gezecht wordt, waar door in 't gros en matiglijk onderzocht wordt d'onderhoudinge der wetten, en misdaden tegens haar begaan, zo in Kerke als Burgerye, der mate nuttich en redelijk is, en passende by hun Ampt, die de zorge der gemeynheyt hebben, ende alzo genoegsame kennisse moeten nemen, hoe sy haar in de Wetten te onderhouden komen te dragen. *Hand.* 15. 36, *Paulus seyde tot Barnabas, Laat ons nu wederkeeren, ende besoecken onse broeders in elcke stadt, in de welcke wy het woort des Heeren verkondight hebben, hoe sy haer hebben.* Ernstelik beveelt Godt, *Deut.* 13. 14. *Ghy sult ondersoecken, ende naspeuren, ende wel navragen: ende siet de sake is seker, het is de waarheyt, sulck een grouwel is in het midden van u gedaan.* Leest *Deut.* 21. 1. En so voort. Wat ondersoek de Richters doen moesten, *wanneer een verslagene gevonden wiert, leggende in het velt, niet bekent zijnde wie hem geslagen heeft.*

XIII. 5. Indien voor eerst het bedreven feyt vast gaat en d'anrichter t'enemael verborgen is: By exempel, daar legt op d'openbare wech ymand vermoordt, ofte het gaat vast dat ymands Huys gerojeert of geplundert is, dan moetter maar een gemeyn onderzoek geschieden, of te weten ymand eenich quaad gerucht, of toonschijnlik achterdocht na gaat, omtrent de bedreven mis-

(*a*) Van het onderzoek uyt plicht.

daad;

daad: volgends de voorgemelte Schriftuur-plaatsen, en over-een-kominge van 't buyten ordinair onderzoek gedaan over het verbannene, gestolen door Achan en uytgevonden door lotinge. *Jos.* 7.

XIV. 6. Doch indien een quaad gerucht, bewijslik vermoeden, klachte, of aanzegging van desc of gene Persoon, als Auteur, gedaan zy, als dan een byzonder onderzoek van zulken Persoon gedaan kan worden, of hy aan 't feyt schuldich zy, dan niet? Want de Rechter als een openbaar Persoon uyt enige openbare kennisse in de rechts-vorderinge voort vaart. Ende in zodanige kennis een krachtelijke beschuldiging vervat wort, *als wanneer een man sijn wijf oorsake van nasprake sal opleggen, ende eenen quaden naam over haar uytbrengen*, *Deut.* 22. 14. En so voorts.

XV. 8. In een gemeyn onderzoek dit waar-te-nemen is. 1. Niemand gehouden is een ander by den Rechter over te dragen in op-zicht tot straffe, in een zake die hy weet eerlijk te zijn, en geen straffe te verdienen. Want dit ware d'ongerechticheit, ende niet de gerechticheyt bevorderen. 2. Niemant, niet te voren qualik berucht over misdrijf, waar op onderzocht wordt, gehouden is hem selven aan te dragen ende te beschuldigen; alwaar 't dat hy onder Eed gevraacht wordt, of hy ymand kenne die aan sulcken misdrijf schuldich is. Reden is, 1. Om dat hy na sich selven niet gevraagt en wordt uyt oogmerk des Rechters, die na rechten handelt: als de welke niet onderzoekt na dingen, die geheel verborgen zijn. 2. Om dat niemandt gehouden is hem selven te straffen, ofte rechtaan tot sijn straffinge mede te werken.

XVI. 9. Het strijdt so tegens de nature, dat iemand hem selven verraden en onteeren sou, inzonderheyt met enich zwaar perykel, dat zodanige onderzoekingen, met welcke ymand na zich zelven gevraagt wordt in een schuldelijke zaak, geen wangerucht voor henen gaande, deselve de nature gewelt doen en gelegentheyt schaffen tot grouwelijke meyneeden.

XVII. 10. Nochte is men altoos gehouden ymands verborgen schult t'ontdekken, van wien geen naspraak of argwaan voor heen gegaan is. Want hy wiens schult verborgen is, als noch recht heeft om sijn goed geruchte tot zo ver te bewaren, dat de schult niet roekelooslik openbaar werde. Noch komt het den Rechter toe 't verborgene 't onderzoeken, die als een openbaar Persoon uyt eenige openbare kennis of achterdocht recht vorderen moet.

XVIII. 11. Om dan deze ongemacken te ontgaan, noch de Rechter ymand moet op-dringen, noch d'ondervraagde toe-laten dien onderzoekenden Eed, die gezegt wordt Ampts-wegen gevordert te worden, om de waarheyt te zeggen van allerley Vraag-stucken; 't en zy met dusdanige bepalinge, hoe ver hy daar toe door recht gehouden is, of dat met recht kan doen.

XIX. 12. Evenwel altemet misdaden t'ontdecken zijn, die bevorens verborgen waren, wanneer namentlik d'omstandigheden, wel overwogen zijnde, dat aanraden: By exempel 1. wanneer die ontdekking nut en nodich is om te verhinderen het bedrijf van een andre schult, welke oogen-schijnlik gevreest wordt. 2. Wanneer eenich zwaar ongemak over 't Hooft hangt, dat zonder ontdeckinge der schult nawlix kan afgekeert worden. 3. Wanneer die ontdecking nodich is, oft om de beterschap van een misdadige te verzorgen, oft

om

om d'anhoudinge en herhalinge der misdaad te verhinderen. Want in die gevallen, meer acht moet genomen worden op gerechtigheyt en liefde, 't gemeyne beste, ende een onschuldige, als op 't geruchte enes schuldige, dat maar by geval wordt gequetst, ende door sijn eygen schult.

(*a*) Vijfde Vraag. Of de Rechter altoos vonnis moet vellen, volgends het gene dat bygebracht en bewezen is?

XX. Antw. 1. Tegens het by-gebrachte en bewezene, de Rechter geen vonnis vellen moet, wat voor een heymelicke kennisse hy oock hebben mach. Want 1. de Rechter oordeelt als een openbaar Persoon, ende in stee van de openbare Staat. Hy en kan derhalven niet geschat worden recht en uyt plicht enich vonnis te vellen, ten zy de gemeyne Staat mede kan geacht worden 't zelvige vonnis te geven en goed te keuren. Maar indien de gemeyne Staat oordeelen zou, en zouse niet dan na openbare kennisse konnen voort-varen. Zoo moet hy dan of oordelen na openbare kennis, welke uyt by-brengingen en bewijzen ontstaat, of af-houden van een oordeel te geven. 2. Indien de Rechter of tegen of buyten het by-gebrachte en bewezene mochte oordeelen, zouden daar uyt groote onheylen en verkeerde oordeelen volgen; dewijl onrechtvaerdige Rechters d'onnozelen lichtelik veroordelen, ende schuldigen zouden vry spreeken, onder voor-wendsel van heymelijke kennis, verscheelende van 't gene by-gebragt en beweezen is. 3. Andersins de gemeyne Staat niet voldaan wordt, op datse in gerustheyt blijve?

XXI. 2. Nochtans de Rechter aan by-brengingen en bewijzen zoo niet verknocht is, dat hy daarom iemand sou mogen ter doot veroordeelen, dien hy duydelik weet onnoozel te zijn. 1. Om dat het by-gebrachte en bewijs, middelen zijn om de waerheyt t'ontdecken. Zo dan en moetense tegens de bekende waarheyt by niemant gelden. Want het helpt niet 't geen hier pleegt geantwoordt te worden, dat het eynde der bewijzingen maar is de openbare waarheyt: dewijl een openbare waarheyt de onbepaalde waarheyt voor henen stelt. 2. Om dat de Rechter, uytsprekende waar te zijn 't welk hy zekerlik weet valsch te wezen, zou een leugenaar zijn, en tegens sijn gewisse zondigen.

XXII. 3. Noch en wordt deze Bewijs-reden gelost met die onderscheydinge, tussen des Rechters openbare en heymelijke gewisse. Want 1. Een heymelijke gewisse nooyt en moet geschonden worden. 2. Die openbare kennis, schoon sy anderen zijn kan een regel van handeling, efter niet den genen, die seker weet dat die kennisse valsch is. 3. Om dat een onnozele te dooden, een inwendig quaat feyt is, ende kan alzo van niemand, wetens willens, oorloofdelik begaan worden. Nochte is 't genoeg te zeggen dat dit by toeval geschiedt; of dat zulk een Mensch schuldig is in 't oordeel der gemeene staat. Want wie wetens willens uyt zekre raatslag yetwes doet, die is oorzaak door zik zelve. En het oordeel der gemeynte, dolende tot ymands verderf, van hem die anders weet niet te versterken of te bevorderen is. 4. Met recht zou hy van allen schendigh gehouden worden, wie in zulk een zonderlinge zake de deelen eens Rechters aanvaerdt, om hem te verdoemen dien hy onnozel kent

(*a*) Of altoos t'oordelen is, volgends het by-gebrachte en bewezene?

te

te zijn. Schandig dan om zeggen ist, dat Ampt aangenomen zijnde op sodanige maniere te misbruyken.

XXIII. 4. Indien de Rechter sijn Ampt wel doet om te besorgen dat de waarheyt geopenbaart werde, en zal zulke verwartheyt nawlix oyt gebeuren. Doch zose gebeurt, na dat alles besocht is om den onnozele te bevrijen, de rechter gehouden is eerder van 't Rechters Ampt af te wijken, als den onschuldigen te verdoemen.

(a) Zeste Vraag. Welcke zonden den Rechter voornamentlik te wachten zijn?

XXIV. Antw. 1. Ongerechtige Wetten of geven, of in sijn oordeel volgen, *Jes.* 10. 1, 2. *Wee dengenen, die ongerechte inzettingen inzetten, ende den schrijvers die moeyte voorschryven; om de armen van 't recht af te wenden, ende om het recht der elendigen mijns volks te rooven, op dat de weduwen haren buyt worden, ende op dat sy de weesen mogen plunderen.* Want een ygelik Rechter de ware gerechticheyt bedienen moet. Maar de gerechticheyt niet en kan waar zijn, indien sy bedient wordt volgends Wetten, die de natuurlijke en godlijke Wet weder-strijden. Ook is de Rechter sijns Amptshalven Gods Dienaer en bewaarder van sijn Wet, *Deut* 1. 17. *Ghy en sult niet vresen voor iemands aangesichte: want het gerichte dat is Godes.* En 2 *Chron.* 19. 6, 7. *Josaphat seyde tot de Richteren, siet wat ghy doet, want ghy en houdt het gerichte niet den mensche, maar den Heere, ende hy is by u in de sake van het gerichte. Nu dan de verschrickinge des Heeren zy op u lieden: nemet waar ende doet het: want by den Heere onsen Godt en is geen onregt, nochte aanneminge van personen, nochte ontfanginge van geschenken.* Volgends wiens Wet en recht de Richter dan oordeelen moet.

XXV. 2. Personen aannemen, dat is, in oordeel eenige conditie in dese of gene Persoon beschouwen, welke niets en doet om de zake te rechten, *Deut.* 16. 19. *Ghy sult het gerichte niet buygen, ghy sult het aangesicht niet kennen. Exod.* 23. 3. *Ook en sult ghy den geringen niet voortrecken in sijne twistige sake.* En *Lev.* 19. 15. *Ghy en sult geen onrecht doen in het gerichte, ghy en sult het aangesicht des geringen niet aannemen, nochte des grooten aangesicht voortrecken; in gerechtigheyt sult ghy uwen naesten richten.* Want dit rechtdraats strijdt tegen de belijdenis des Rechters. 1. Om dat de Rechter gelijk een middel en middelaer gezet is tussen hen, welcker zake hy oordeelt. Gelijk dan een middel zik even-eens tot beyde het uyterste heeft, alzo en moet de toe-gedaanheyt des Rechters tot geen partye overhangen. 2. De Rechter niet anders dan een levende gerechtigheyt is. Niet meer dan en moet hy tot dit of dat deel neygen, als de gerechtigheyt der zake zelve neygt. 3. De Rechter draagt en vertoont den Persone Gods, die 't enemaal onbeweeglijk is.

XXVI. 3. Geschencken aannemen, *Deut.* 16. 19. *Ook en sult ghy geen geschenk nemen; want het geschenk verblindt de oogen der wijsen, ende verkeert de woorden der rechtvaerdigen.* En overal in de Schrifture. Reden is, 1. Overmits dit strekt om het gemoet tot dese of geene Persoon te neygen; ende daarom aanneminge van Persoone inbrengt. 2. Dus doende het vonnis of

(a) Zonden van Rechters.

bedorven

bedorven en verbastert wordt op dat het onrechtvaerdich zy, of een rechtvaerdich vonnis verkoft wordt; 't welck beyde afgrijselik is. Tot den Rechters dan ende andre Bedienaers van 't gerechte voornamentlik behoort die beschrijving enes rechtvaerdigen Mensches, *Jes.* 33. 15. *Die het gewin der onderdruckingen verwerpt, die sijne Handen uytschuddet, datse geen geschencken behouden, die sijne Ooren toestopt, dat hy geen bloedt-schulden hoore, ende sijne Oogen toe-sluyt, dat hy 't quade niet aanzie.*

XXVII. 4. Uytstellingen, vertreckingen, en toevingen niet nootwendich of der zake in-werpen, of lijden dat sy van anderen ingeworpen worden: *Soo seyde Christus een gelijckenisse. Daar was een seecker Rechter, die Godt niet en vreesde, ende geen mensche en ontsach. Ende seeckere weduwe quam tot hem, seggende, doet my recht tegen mijne wederpartye. Ende hy en wilde voor eenen langen tijt niet. Luc.* 18. 2, 3, 4. Want 1. dit is iemand gerechtigheyt ten deele weygeren, hoe-wel niet geheelik. 2. Dit is krachtige gelegenheyt beschaffen tot schade, of van beyde twistende partyen, of ten minste van d' eene; want terwijl de zaak verre wech-geworpen wort, de onkosten allen dach angroejen, so dat zy menichmaal de Hooft-somme te boven gaan. 3. Dus doende geschiedt, dat de rechts handelingen zo groote onheylen aankleeven, dat sy soo voor andre vreede-lievende als arme en jammerlicke Personen, ter welcker gunste sy voornemelik zijn ingestelt, schadelijk en vreeslijk worden, ende den ondeugenden spotters allermeest gunstig: in voege, dat die dikmaal een rechtvaerdige zake hebben, de gerechts-handelingen vlieden en onrechtvaerdige verdruckers dezelve zoeken: het welke een blijkelijke verdrajing en verbastering van rechts handelingen is. Door diergelijcke misbruycken wordt het gerechte verkeert in *Alsen en Galle*, *Amos* 5. 7. *Die de gerechtigheyt ter aarde doen liggen, verkeeren het recht in alssen.* En *c.* 6. 12. *Ghylieden hebt het recht in galle verkeert, ende de vrucht der gerechtigheyt in alssen.* En tot verdriet en *moejelikheyt. Jes.* 10. 1, 2. Leest Antw. XXIV.

Zevende Vraag. Wat het recht zy van beschuldinge?

(*a*) XXVIII. Antw. 1. Aanbrenging enes schuldige over schult, gedaan aan den Rechter, 't zy die geschiedt door *klachte* (waar in gezocht wordt het bysondre goed van de beledichde partye) 't zy door *Euangelische meldinge* (in welke beoogt wordt het beste des gemelden Broeders) 't zy door *gerechtelijcke aankundinge* (waar mede beoocht wordt het gemeyne goed, of dat van een ander onnozele, deur onderzoek des Rechters) 't zy door *volkomene beschuldinge* (met welke gezocht wordt het zelve goed, te bezorgen door de bewijzen des anbrengers) indien sy gerechtelik en ordentlik geschiedt, een geoorlooft en eerlijk ding is, 1 *Tim.* 5. 19. *Tegen eenen Ouderling en neemt geen beschuldinge aan, anders dan onder twee of drie getuygen.* Reden is, om dat dusdanige anbrenging zeker middel is, dat een gerechtige bequaamheyt en order heeft om 't gemeyne goed te beschermen. Is mede een daad van de deugt der gerechtigheyt, hoe ver sy wrede ongelijken wreekt uyt openbaar gezach.

XXIX. 2. Veel gevallen zijn er, in welcken het niet alleen geoorlooft, maar ook nootzaakelijck is, een misdadige te beschuldigen. By exempel, 1.

(*a*) van de Beschuldigers.

Fiscaalen

Fiscaalen (Schult-eysers van der Heeren gelt-kiste) en diergelijcke Amptenaers amptshalven gehouden zijn de schuldigen te betichtigen, hoe dikwijls het tot bevorderinge van 't gemeyne beste oorber is. 2. Ygelik Burger gehouden is misdaden aen te dragen, die 't gemeyne goed of onmiddelik quetsen, ofte middelik tot een gemeyn quaad aflopen, ofte eenich onnozel persoon zwaarlik beleedigen, indien dat nadeel op geen andere wijs bequamelik kan af-gekeert worden. De waarom is, dat hy uyt natuurlik recht, en liefde tot de gemeyne Staat ofte tot sijne naeste in 't bysonder gehouden is, des noot zijnde, al sijn vlijt te koste aan te leggen om zulcke quaden uyt het midden wech te doen.

XXX. 3. Alle beschulding gemaakt wordt onrechtvaerdigh, of door *lasteringe*, met valsche schult iemand op te leggen; of door *lorshandel*, met bedroch in de beschuldinge te plegen: of door *deynsinge*, met af te staan van de gerechtige beschuldinge zonder rechtvaerdige oorzaak.

XXXI. 4. Altoos ist niet noodig een heymelijcke en broederlijcke vermaninge te laten gaan voor gerechtelijcke beschuldinge of andraginge. Want d'ergernis somtijts openbaar is, en kan door geen heymelijke verbeteringe wech-genomen worden. Somtijts geen hoop is, dat een heymelijke vermaning yets vermoogen zal. Altemet ook het gemeyne goed zoo gevaar loopt, dat het door heymelijke vermaninge niet en kan verdedicht worden.

XXXII. 5. Zo de misdadige door broederlijke vermaninge kan gebeetert worden, en de schult zelf anderen niet verderflijk is, zulx dat het eynde der beschuldinge kan sonder beschulding behouden worden, dan vordert liefde en gerechtigheyt, dat wy, latende de beschuldinge varen, in een heymelijke verbeteringe berusten.

Achste Vraag. Wat het recht zy van de getuygen?

(*a*) XXXIII. Antw. 1. Een getuyge is gehouden de bekende waarheyt te getuygen, 1. Indien hy van den Rechter wettelik gevraacht wordt: vermits dit vordert zo de gehoorzaamheyt die hy den rechter schuldich is, als de zorge om gerechtigheyt te bevorderen of immers niet te beletten. 2. Hoewel hy van den Rechter niet gevraagt en wordt, indien nochtans zware schade of de gemeyne Staat of ymand afzonderlijk bedreygt, welke (by maniere van spreeken) niet dan door sijn getuygenis kan af-gekeert worden, is hy so niet mede uyt gerechtigheyt, ten minste uyt liefde gehouden de waarheyt te betuygen, indien 't bequaamlik geschieden kan. Hierom in Burgerlijke zaecken, wanneer onze Naeste anders zware schade onrechtvaerdelik lijden zow, zo er ymand is, die zonder sijn groot nadeel hem kan te hulpe komen, en moet niet alleen getuygen, van hem gevraagt zijnde, maar zich ook ter getuygenisse van zelf aanbieden: gelijck ook in schuldelijcke zaken om den onnozele te bevryen, *Spr.* 24. 11. *Reddet de gene die ter doot gegreepen zijn: want sy wanckelen ter doodinge, so ghy u onthoudt.*

XXXIV. 2. In zware en schuldelijcke zaken twee getuygen ordinairlik worden vereyst, *Num.* 35. 30. *Al wie eene siele slaat, na den mont der getuygen sal men den dootslager dooden: maar een eenich getuyge en sal niet getuy-*

(*a*) Van de Getuygen.

gen

gen tegens eene siele, dat se sterve. Deut. 17. 6. *Op den mont van twee getuygen ofte drie getuygen, sal hy gedoodt worden, die sterven sal.* En wijders, *Deut.* 19. 15. *Een eenich getuyge en sal tegens niemand opstaan over eenige ongerechtigheyt, ofte over eenige sonde, van alle sonde, die hy soude mogen sondigen: op de mont van twee ofte drie getuygen sal de sake bestaan.* Reden is, om dat een persoon lichtelik kon bedorven en niet lichtelik overtuygt worden; maar twee of meer valsche getuygen zwaarliker bedorven worden, en dewijl se nawlix in alles konnen evendrachtig zijn of gelijkformig spreeken, daarom lichter over-wonnen worden.

XXXV. 3. Dit nochtans en belett niet, of in lichter zaecken zy genoegh een getuyge van uytmuntend gezach, inzonderheydt wanneer niet gehandelt wordt van yemand te veroordelen. Mede in eenige schulden, omtrent welcker bewijs, uyt den aart der zake, by manier van spreken, geen twee getuygen konnen verwagt of gevonden worden, gelijk in overspel en diergelijcke boos-daden in den nacht geschiedt, konnen andre bewijzen vernoegen, schoon 'er geen twee getuygen zijn, die dat bezonder feyt getuygen. Reden is, om dat den Aart des dings en openbare noot deze uytneminge maakt van d'algemeyne regel.

XXXVI. 4. De kracht en plaetse van getuyghenis hebben niet alleen d'ogenschijnlikheyt van 't feyt, ende eygen on-afgeperste bekentenis, schriftelik werk-tuyg, maar altemet ook verdenkingen, zose niet roekeloos en lichtvaerdig zijn, maar gansch geweldig en over-tuygende. Aldus heeft Salomo geoordeelt, dat *die vrouwe de moeder van het levendige kint was, welckers ingewant ontstack over haren sone*, 1 *Kon.* 3. 26, 27.

(a) Negende Vraag. Wat het regt zy van voorspraken?

XXXVII. Antw. 1. Voorspraken en pleyt-bezorgers ofte Advokaten en Procureurs, gestelt zijn om sulcker lieden plaetsen en beurten te vervullen, die een rechtvaerdige zaak hebbende, of uyt onervarendheyt of om afwezicheyt, hun eygen zake niet kunnen voorstaan, zoo 't behoort.

XXXVIII. 2. Het is dan de plicht van een voorspraak, de gronden van sijn schuttelings zake uyt te leggen ende haar den Rechter aan te wijzen, en hoe veel in hem is diets te maken, op dat hy voor haar vonnis velle.

XXXIX. 3. Hierom in een Advocaat vereyst wordt 1. zonderlinge kennis der zake, en van 't recht daar toe behorende. 2. Getrowheyt, met gerechtige wijze en orde om de zelvige te verhandelen.

XL. 4. Deswegen ook geen Advocaat een zake aannemen of beschermen moet, welke hy kent onrechtvaerdich te zijn. Want 1. ware dit liegen en tegens Conscientie zondigen. 2. Ware dit den Naeste bedrieglik verdrucken, en verkeertheyt oeffenen in 't gerechte, tegen *Levit.* 19. 13, 15. *Ghy en sult uwen naeste niet bedrieglijk verdrucken. Ghy en sult geen onrecht doen in het gerichte.* 3. Ware dit niet alleen gemeynschap hebben met zonden van den Rechter en andre die onrechtvaerdelik handelen, maar ook tot de zelvige krachtige gelegenheyt en oorzaak geven. Waar uyt ook gebeurt, dat de konst van voor-spreeken (na dat sy hedensdachs van de meesten geoeffent

(a) Van de voor-spraken.

wordt)

wordt) niet anders zy dan een verderflijke waan-wijsheydt, samen geblazen uyt bedroch, loosheyt, konstenaryen, bedillingen, stricken, begrijpingen, listen en lagen, Haaken en Oogen, omwegen, en omleydingen.

XLI. 5. Volcht uyt dezelve redenen, dat een voor-spreeker, die in 't begin des twists de zake rechtvaerdig achtte, maar die in den voortgang bemerkt onrechtvaerdich te wesen, gehouden is sijn schutteling van d'ongerechtigheyt der zake te vermanen en haar te verlaten. Want 1. nademaal hy tot die kennisse gekomen is, en kan hy niet voort gaan, 't en zy hy tegens gewisse doen wille. 2. Zoo sijn schutteling sijn zake verstaat ongerechtich te zijn, hy gehouden is daar van af te staan. Derhalven ook de voorspraak, die sijn helper is.

XLII. 6. Mede kan 't sommes gebeuren, dat d'Advocaat, na dat de ongerechtigheyt der zake blijkelik ondervonden is, gehouden zy (ergernis bezijden geslooten zijnde) den tegen-partye met getuygenisse ofte raad te helpen: gelijk in hals-zake, of andre van diergelijcken belang. Want de liefde vordert, dat yder een vaerdig zy om sijns Naestes groote schade voor te komen.

XLIII. 7. Doch indien de zaak zoo waarschijnlik is, dat de beschuldiger of beschuldigde haare gerechticheyt in 't gerechte kan bezoeken, als dan oock de voorspraak hem mach bystaan, die bewijs-redenen den rechter te gemoet voerende, welcke doen om de zake bewijslijk te maken.

XLIV. 8. Voor deze moeyte getrowlik gedaan, hoewel voor-spraken en pleyt-verzorgers mogen ontfangen een matige en door gewoonte en schattinge der goeden gepreezen bezoldinge; moeten sy echter deerlijcke personen, die niet hebben om te schaffen, om niet verantwoorden, uyt billikheyt van de wet, *Exod.* 23. 4. *Wanneer ghy uwes vyands osse ofte sijnen dwalenden esel ontmoet, ghy sult hem den selven ganschelik wederbrengen.* En, *Matt.* 7. 12. *Alle dingen die ghy wilt, dat u de menschen souden doen, doet ghy hen oock also.* Want dit is den Aelmoes van een Voor-spraak, hoe verre hy eygentlik een Voorspraak van anderen is.

(*a*) Tiende Vraag. Wat'et recht zy van een schuldige of angeklaagde?

XLV. Antw. 1. Zoo een schuldige Wettelik gevraagt wordt, hy gehouden is sijn schult te bekennen. Reden, 1. om dat hy noch de bekende waarheyt zonder leugen ontkennen mach, noch zwijgen, of zich der plicht om t'antwoorden onttrecken, wanneer hy van een Overste gevraagt wordt die tot vragen recht heeft; zonder zonde van ongehoorzaamheyt. 2. Om dat de schult door de Goddelijke voorzienicheyt ontdekt (gelijk het moet ontdekt worden op dat de schuldige daar over wettelik en rechts- vorderlik gevraagt werde) door leugen of konstenary te verheelen, eenigsins tegen de Heerlikheyt Gods is, *Ios.* 7. 19. *Iosua seyde tot Achan, geeft doch den Heere, den Godt Israëls, de eere, ende doet voor hem belijdenisse: ende geeft my doch te kennen, wat ghy gedaan hebt, en verbergt het voor my niet.* 3. Om dat het openbare goed, 't welk van den Rechter in een wettige ondervraginge moet beoogt worden, van den schuldige niet moet belet worden. 4. Om dat een schuldige, lochenende de schult hem wettelik voorgeworpen, zeydt by omwech en gevolg, dat de tegenwerper lasterlik gelogen heeft, met sijn zware verongelijkinge.

(*a*) Van den schuldigen Persoon.

XLVI. 2.

XLVI. 2. Een beschuldigde uyt ogenschijnlike onbillikheyt veroordeelt zijnde, kan zich selve door geoorlofde middelen, zo met dadelijke als lijdelijke weder-stant verweeren, op dat niet het uytgesproken vonnis der uytvoeringe bevolen werde, zoo dat buyten ergernis en groter quaad geschieden kan. Reden is, 1. om dat zodanig vonnis niets is, in de recht-bank van gewisse. 2. Om dat yder een door het recht der Nature recht heeft om zik zelve te verweeren tegens ongelijcken, die hem gedreygt worden.

XLVII. 3. Een schuldige, rechtvaerdelik veroordeelt, gehouden is om rechtvaerdige straf te lijden: maar niet, ordinairlik, om die zelve zik op den hals te halen, of ook te bestellen, of ook niet te zwichten voor gelegenheyt van het lijden.

XLVIII. 4. Evenwel ist den schuldige veroorloft (om groter quaad te mijden) enigsins over zich zelve uyt te voeren een lichter straffe door des Rechters gerechtige vonnis beslooten; gelijk het opgeleyde gelt te verschaffen, in de boeyen of ballingschap gaan: maar hy en moet sich selven niet aandoen de straffe des doods of enige diergelijke uyt der Aart schrickelijk, en strijdende met de menschelijke Nature; overmits dit inwendiglik quaad is, noch door eenige omstandicheyt kan vereerlikt worden.

Het LV. Hooft-stuk.

Van de Ontdeckinge des Geheyms.

EERSTE Vraag. Of en hoe verre het sonde is eenich geheym te ontdecken?

I. Antw. Een anders geheym, dat wy belooft hebben te bedecken, indien de belofte wettich geweest is en blijft, en kan sonder zonde niet ontdekt worden. De waarom is, 1. dat dit tegens de waarheyt en getrouwicheyt is, welke wy uyt natuurlik recht gehouden zijn te bewaren. 2. Dat dit met het Burgerlijke gezelschap strijdt, welkes verstoring volcht uyt zodanige ontdeckingen der geheymenissen.

II. Belofte om te verheelen geacht wordt te geschieden, niet alleen uytdruckelik, wanneer wy verzwijginge met wel bedachte woorden toezeggen; maar ook stillijk, wanneer uyt maniere van zeggen en aennemen, en uyt woorden die een vertrouwinge beteekenen en diets maken, overgelaten wordt om sulcken toesegginge daar uyt af te nemen.

III. Schoon 'er geen belofte tussen gekomen zy, zo even wel d' ontdecking van 't geheym beschadigen zow een anders Ziele, Lichaam, eere, of goederen, dan zow hy, die zonder oorzaak klapte, zondigen, zo tegens gerechtigheyt als tegens liefde.

IV. Indien 'er opzet of toelech om te quetsen die beklappinge vergeselschapt, dan wordt de zonde grooter; als welke recht aan tegens de liefde streeft.

V. Zo 'er geen opzet om een ander te beledigen by is, en onse naeste

lijkewel

lijkewel metter daad gequetst wordt, of immers perijkel van beleedinge is, dan is de zonde even groot, als de verzuymenis of onbedachtzaamheyt, in welke nu lichte dan zware schult bevonden wordt. Want gelijk in daaden alzo mee in woorden het niet genoech is, datter geen toeleg van quetsinge zy, maar liefde en rechtvaerdicheyt daar-en-boven vordert, dat vlijt werde angewendt, op dat niet een anders nadeel daar uyt volge.

VI. Overmits ongerechtige opening van geheymenis in haar dikwils heeft een bederfelijke schendinge der trouwe, vrundschap, en eerlikheit, daarom wordt sy niet alleen door gemeyne achtinge der Menschen, maar ook in de Schrift gereekent onder zeer hatelijcke zonden, als bedreven jegens ons van de gene, *Psalm.* 55. 15. *Die wy 't samen in zoetigheyt heymelik raat-plegden.* 2 *Tim.* 3. 4. *Die menschen zijn verraders.*

VII. Efter zo 't geheym, ons anbevolen, strecken zou tot zware schade van anderen, of des genes die het ons toebetrowt heeft, 't en zy het ontdekt wiert, zijn wy uyt liefde gehouden dat te openbaren.

VIII. Indien ook het Secreet licht of van geen gewichte is, kan men het, zo de belofte niet in de wech is, zonder misdaad an den dach brengen: gemerkt in zodanige stoffe noch gerechticheyt, noch liefde door haar zelve eenige verbintenis anbrengt.

Het LVI. Hooft-stuk.

Van de Billikheyt der Wet van gelijke vergeldinge,

tegens een valsch getuyge, door Moses gestelt, *Deut.* 19. 16, 17, 18, 19. Wanneer een wreeveligh getuyge tegens iemand sal opstaan, om een afwijckinge tegens hem te betuygen. Soo sullen die twee mannen, die den twist hebben, staan voor het aangesichte des Heeren: voor het aangesichte der Priesteren ende der Richteren, die in de selve dagen sullen zijn. Ende de Richters sullen wel ondersoecken: ende siet de getuyge is een valsch getuyge, hy heeft valsheyt betuyght tegen sijnen broeder: so sult ghy lieden hem doen, als hy sijnen broeder dachte te doen: also sult ghy het boose uyt het midden van u wech doen.

I. DIE wet niet gezett wordt tegens iemand die uyt toon-schijnlike onwetenheyt, of onbedachtheyt, of dolinge zonder brede schult, een valsch getuygenis gesprooken heeft: maar hem aangaat, die met voorbedachte raatslach tegen ymand opstaat, om tegens hem een valsch getuygenis te spreeken, *v.* 16.

II. Zorgvuldige vlijt van de Rechters moet worden angewendt, op dat zeker en klaar blijke niet alleen d'ongerechtige daat, maar ook dusdanig opzet en toeleg des getuyge, *v.* 17, 18.

III. De

III. De zwaarheyt van dusdanige Zonde hier uyt toe-schijnt, 1. Dat verachting van den godsdienst, ja van Godt selve in den meyn-eed van een valsch getuyge vervat wordt. 2. Dat de hoogste boosheyt en haat tegen den Naeste gelijkelijk getoont en geoeffent wordt. 3. Dat diergelijcke valsche getuygenissen recht-draats strecken, om de gemeyne rechtvaerdicheyt en 't menschelijk gezelschap uyt te roeyen.

IV. Ten hoogste billijk is, dat wie op dese maniere zondicht, der zelve straffe onderworpen werde, welke hy den onnozele beoogt en gepoogt heeft an te brengen. Want 1. het is in aller bekentenis de billijkste Wet, dat *wie des Mensches Bloet vergiet, sijn Bloet door den Mensche vergoten werde*, *Gen.* 9. 6. Maar wie met sijn getuyghenis een anders doot bestelt heeft, of daarna getracht, die heeft, hoe veel in hem was, sijn Bloet vergoten. 2. De rechtvaerdigheyt der straffe (de welcke bestaat in haare evene gelijkheyt met de schult) in die wet baarblijkelik onderhouden wordt. 3. De onderhouding dezer Wet daar toe strekt, dat wie zulken stuk werks in den zin hebben, en evenwel van zulken straffe af-grijzen, over de zwaricheyt uyt den aart des dings zelve vermaant, en aldus van hun voornemen afgeschrikt werden.

V. De billijkheyt dezer Wet uyt te strekken is tot valsche beschuldigers, die wetens willens lasterende, ymand van valsche schult betichtigen; ende tot Rechters, een onnozele uyt quaadheyt verdoemende; ook tot quaat-willige bedervers van getuygen en Rechters, en andre. Want dewijl in dezen allen de zelvige quaadheyt is, in 's Naestes quaad te berockenen, sy alle met de zelvige straffe moeten gestraft worden.

Het LVII. Hooft-stuk.

Van de Vergenoeginge.

EERSTE Vraag. Wat vereyst wordt tot vergenoeginge?

I. Antw. 1. Dat onze zeden vreemd zijn van alle giericheyt, *Hebr.* 13. 5. *Uwe wandel zy sonder geltgierigheyt; ende zijt vergenoeght met het tegenwoordige.*

II. 2. Dat wy niet bekommert zijn over dingen, die tot dit jegenwoordige leven behooren, *Matt.* 6. 25. *Zijt niet besorgt voor uw leven, wat ghy eten en wat ghy drincken sult: noch voor uw lichaam, waar mede ghy u kleeden sult. Is het leven niet meer dan het voedsel, ende het lichaam dan de kleedinge?* En soo voorts.

III. 3. Dat wy geen zonderlinge mate oft soorte van diergelijcke dingen onbepaaldelik of gratich begeeren, gelijk de wereltse menschen, 1 *Tim.* 6. 9. *Die rijck willen worden.*

IV. Dat wij onsen naesten alle het beste willen, ende onse staat en gelegentheyt, hoedanich sy ook is, ten beste nemen, 2 *Cor.* 13. 9. *Want wy verblyden ons, wanneer wy swack zijn, ende ghy sterck zijt: ende wy wenschen ook dit, namelik uwe volmakinge.*

Tweede

Tweede Vraag. Met welcke bewijs-redenen wy ons zelven konnen opwecken tot vlijt van deze vergenoeginge?

V. Antw. 1. Gods voorzienigheyt, alles tot sijne eere en onze zalicheyt bedeylende, die onderdanicheyt der vergenoeginge van ons afeyst, *Job.* 1. 21. *Hy seyde, Naakt ben ick uyt mijns Moeders buyk gekomen, ende naakt sal ick daar henen wederkeeren; de Heere heeft gegeven, de Heere heeft genomen: De Naam des Heeren zy geloofl.*

VI. 2. Het mangel dezer vergenoegsaamheyt ons in vele verzoekingen en zonden invoert, zo tegen Godt, jegens wiens wille wy murmureren, als tegen den Naeste, dien wy benijden.

VII. 3. Gerustheyt des gemoets (zonder welke wy onbequaam gemaakt worden tot gemeyne plichten der godvruchtigheyt, liefde, en gerechtigheyt, en in welke een groot deel onzer geluckigheit bestaat) en kan zonder dese genoeginge niet behouden worden.

VIII. 4. Gebrek van vergenoeginge bewijst dat het gemoet tot de werelt en sijn profijten te zeer overgegeven en geneyght is.

Derde Vraag. Wat middelen voornamentlik krachtig gedyen, om die vergenoeginge te bekomen?

IX. Antw. 1. Indien wy in ons verwekken een rechtmatige achtinge der geestelicke dingen, en gepaste toegedaanheyt jegens deselve.

X. 2. Indien wy dezes Werelts ydelheyt ernstelik en veel overpeynzen.

XI. 3. Indien wy in onze allerhande staat inzonderheyt letten op dingen, die ons stoffe verschaffen om Godt te loven.

XII. 4. Indien wy ons zelven gewennen, dat wy de dingen, ons hier van Godt verleent, zo gebruyken en hebben, als of wyse niet en hadden, 1 *Cor.* 7. 29, 30, 31. *Dit segge ick, broeders, dat de tijt voorts kort is; op dat ook die wijven hebben, souden zijn als niet hebbende: ende die weenen als niet weenende: ende die blijde zijn, als niet blijde zijnde: ende die koopen, als niet besittende: ende die deese weerelt gebruycken, als niet mis-bruyckende: want de gedaante deeser weerelt gaat voor by.*

EERE ZY GODT, DEN MENSCHEN VREEDE DER CONSCIENTIE.

Vijfde Boeks eynde.

VERMANING

Aan de Benijveraers der God-geleertheyt, Gedaan tot Franeker, den 22 van Oegstmaand, in het Jaar 1623.

ALhoewel ik, zeer vermaarde Mannen en lieve toehoorders, in dit slag van zeggen noch anderen kan, noch my zelven grootelix pleegh te behagen; ende alzo veel grager in de gebruykelicke lessen mach voort-gaan, als in die omwegen van voor-redenen vertoeven: nochtans dewijl beyde tijden en zeden dit zelfde, als zeker nootwendig deel mijns Ampts, van my schijnen te vorderen; heb ik beslooten, de vieze oordeelen en straffingen van geleerder Ooren achter-stellende, voor dees tijdt der toehoorders beste met een korte Vermaninge, gelijk met een Zoen-offer, te verwerven.

Socrates daarom van alle behartigden onder d'aalowden meest vermaart wordt, dat hy eerst de Werltwijsheyt afgetrocken heeft van verborge, en door de Nature zelve bewimpelde dingen, in welcke alle Werlt-wijzen voor hem waren bezich geweest, ende haar tot het gemeyne leven gebracht heeft, op dat sy deugden en fauten, ende ganschelik goede en quade dingen onderzochte, hoe ver sy konnen gedyen om wel te leven. Met gelijken opzet (de vergelijking werde maar niet beneeden) heb ik in 't voorgaande Jaar verzocht, vermits een nootwendig ding zach na gelaten, hebbe verzocht (zeg ik) of ick de God-geleertheyt eensdeels konde aftrecken, ten minste in onze Opper School, van eenige doornige, verwarde, en min noodige Vraagstucken en zin-twisten, ende haar tottet leven en werkinge aanleyden, op dat de leer-oeffenaers aan de Conscientie en haare bezorginge ernstig begonden te dencken.

Die mijne raatslag weet ik dat van alle goede lieden gepreezen wordt: nochte meyn ik ymand te darren, zich zo vreemd van alle Godzaligheyt houden, dat hy het voornemen zelf opentlik doeme of berispe. Want dit ist, dat alle Godvruchtigen in onze Hooge-Schoolen nu lange, en zeker al te lang begeert hebben. Het mangel van dit slach der onderwijzinge meest alle Paapse, en voornamentlik der Jesuiten Schoolen, ons niet zonder onze schaamte schijnen tegen te werpen en verwijten. Dit hebben de Dienaers van het zuyverste Geloof en ook gansche Kercken-zameningen, van de Leydsche Hooge-school-Voogden met herhaalde wensingen ettelijkemaal verzocht: alwaar wy ook, gelijk billik is, in 't korte, 't en zy het wikken bedriegt, zoodanigen voorlezinge zullen zien vast gestelt. Entelik dit zelfde, 't geen het aller zwaarst is, de erbarmelijcke Kercken Gods, als met haar eygen regt, van allen Academien afvorderen, welcke zich uytroepen verraden en vlak verdorven te worden, dewijl der Menschen Conscientien sulcke persoonen te bezorgen en amptswegen te handelen bevolen worden, die de konst daar van in genen deele geleert hebben; die, of zulk een leere nootwendig zy, ja of s'er ganschelik zy, schijnen niet te weten; die nawlix een Gebodt daar recht opziende, niet allen bekent, of ooyt zich zelven voorgenomen hebben vlijtelik 't over-

peynzen,

peynzen, of van andere naerstelick hooren inscherpen. Met deze dingen, dewijl 'et dus geleegen is, en vrees ick wel niet, dat dees' niewe manier van leeren, welke ik begonnen heb, van ymand openbaarlik berispt zal worden. Echter, 't welk te passe pleegt te komen, dat de menschen niet terstond prijzen en omhelzen, dat sy bekennen goed te wezen; dunkt my dit in dees' zake waargenomen te hebben. 't Is zo, niemand berispt het geen tot noch in dit slach voorgestelt geweest is; lijkewel weynig zijn'er, die 't zelvige begrijpen, of met gerechtige nijverheyt zoeken t'achtervolgen.

Nu om deze flaewt te geneezen dit eenigh middel by de hant is, indien de dwalinge, uyt welcke sy geboren wordt, samentlik gemerkt en gemindert konnen worden, ofte ook uyt onze gemoederen uytgerukt.

Dit dan, dewijl ik voor tegenwoordig kortelik betrachten zal, verzoeke u, dat ghy met aendachtige en gunstige gemoederen my wilt by zijn.

De eerste en meeste Hooft-dwaling, van welke bykans alle andere haar oorsprong hebben, hier in verkeert, dat het eygen eynde der Godgeleertheyt zelden en luttel bedacht wordt van hun, die onder haar voesterlingen hunn' namen spellen. Want wat wonder ist, zoo sy het doel-wit nimmer treffen, die daar na met een stijf gezichte nooyt gemickt en hebben?

Welke nu het doel-wit eenes God-geleerde zijn moet, d' Apostel met weynig woorden leert, 1 Tim. 4. 16. namentlik dat hy zik zelven behoude ende die hem hooren: dat is, zelf Gode levende, ook anderen tot Godt brenge; of, dat hy zich geheel overgeve en vereygene ter heerlikheyt Gods en stichtinge der gemeynte. Waarlik een braaf voornemen, ende de hemelsche Engelen waerdich; met wien ook de Gods-geleerden in dit deel een gemeyne last ontfangen. Die nu dit perk voor Oogen hebben, en hebben van noode tot bevlijtingen te worden opgeweckt; welcke inniglik tot de Conscientie behooren: sy hebben de Conscientie gelijk als duyzend vermaners. Want sy weten dat het leven en de zaligheyt niet konnen gegreepen worden, dan zijnde een goede Gewisse behouden; welcke verstoten, verworpen, of verzuymt zijnde, Schip-breucke des Geloofs niet en kan gemijdt worden, 1 *Tim.* 1. *vers.* 19.

Maar dusdanige toelegh hoe verre sy is van alle raatslagen van 't grootste deel der gener, die nu ten dage na den dienst staan ofte tot hope van dien worden opgetrocken, klaarder is, dan dat het met veel woorden hoeft getoont te worden. Wat is anders voor oorzaak, waarom by kans niemand uyt hun die van een Adelijck Huys gebooren zijn, ofte van d'Ouders verwachten waar van sy rijkelik moogen leven, toe-treedt tot de God-geleertheyt, ofte zich oyt den dienst voorstelt, dan datse aan de wereltsche begeerlickheden overgegeven, hun kromme gemoederen niet konnen oprechten, om dingen t'achtervolgen, die van de eere en groote profijten deezer Weereldt versteecken worden, schoon sy meest hemelsch en t'eenemaal Goddelick zijn?

Van zeker Romeyns Edel-jonge verhaalt Hieronymus, dat hy al spelende, tegen de geluckzalige Damasus, plagt te zeggen, ***Maakt my Bisschop der stad Roomen, en strax zal ik een Christen zijn.*** Aldus mede van velen der gener die nu den dienst vlieden en verachten, met geen ydele gissinge mag bewaarheydt worden, indiense Abten, Bisschoppen, Cardinalen, Pausen mochten worden,

strax

strax zouden sy Dienaars zijn. Maar met den Dienst zow 't wel wezen, dat sy niets en heeft, weshalven van dusdanige Slaven der Werelt gevrijd werd; wanneer sy alleen anders van gemoet waren, die dat vlijtelik zoeken, 't gheen sy van die eersten mercken verwaarloost, 'k zeg niet, versmaadt te worden. Maar oock van die de meeste zoo gemoedt schijnen, dat zoo het met de zelvige lichtigheyt kon geschieden, sy allerley niet armelik leven souden voor den Dienst verkiezen: en anders na wensch niet konnende bekomen, daar heen als gedwongen zijnde vervallen, volgends het oude spreeck-woord, die geen Snaren-spelers konnen worden, worden Pijpers. Derhalven en begeeven sy zich niet anders tot het Leer-ampt, dan andre pleegen te doen tot andre konsten of bezigheden dezes levens, te weten om de kost te winnen. Indien zodanigen naderhand een onnutte last der Kerke zullen geweest zijn, indien sy gelijk de Kamerspelers alleen den tijt dienen, indien sy altoos hun eyge ende niet Gods dingen zoeken, en heeft zik niemant yets te verwonderen. Maar meerder te verwonderen is Gods genade en voorzienigheyt, door welke tot noch gemaackt is, dat de Kercke bestaat, hoe wel sy van zulcke huurlingse Menschen op een erbarmelijke wijs' verdruckt wordt. Hierom dan voor eerst sy alle, die hunn' namen tot deze heylige bedieninge hebben aangegeven, of dit als noch in den zin hebben, zijn te bidden, an te manen, ende in Gods naam te betuygen, dat sy zich van begin zo tot bevlijtinge der Goddelicke dingen begeeven, niet als de belijdenis der Godzaligheyt voor gewin houdende, maar als de Godzaligheyt zelve zettende voor alle gewin. Doch wie met Simon den Toveraer sijn eyge profijten uyt den dienst zoeckt, hy hoore het vonnis van Simon Petrus of liever Godes, over hem al eertijts uytgesproken: *Ghy en hebt geen deel noch lot in dit woort; want uw Herte en is niet recht voor Godt*, *Hand*. 8. 21.

Tot zo ver heb ik onze eerst-geboren faut angeteykent, uyt welke allerley andere fauten lichtelik voortvloejen.

De naeste aan deze en meeste Bloet-verwant is, dat zulk een gemoet tot die bevlijtingen niet toe gebracht en wordt, welke zo goddelijcke leeringe waerdig is.

Het moet een zuyvere en afgevaagde Spiegel zijn, in welke het Beeldt der eewiger waarheyt klaarlick schijnt. Bezoedelingen van ondeugden en 't gerommel van begeerlikheden moeten wech wezen (hoe veel doenlijck is) van dat Herte, waar in zich de Goddelijcke Wijsheyt een Tabernakel hechten zal. Tot dappere dingen worden kloecke Mannen bestelt; tot Godvruchticheyts plichten alleen Godvruchtige zijn te zenden. Nochtans dit d'elendicheyt dezer tijden is, dat die in de snootste zeden gedoopt, geweykt, en vervuylt zyn, konnen en darren hunne verflonste gemoederen tot den dienst vervoegen: als of sy niet anders zochten, dan de heyligheyt des Ampts met hun ondeugden te ont-eeren. Wel kan ymand een goed Snijder, Schaep-herder, of Osse-weyder zijn, die geen goed Man en is? Maar wie geen goed Man en ook wat meer is, die selve noyt een goed Dienaer worden zal. Zulcke Gods-geleerden zijn een ongezouten, smakeloos, mal zout, nochte deugen ergends meer toe, dan om buyten geworpen, en van ygelik vertreden te worden. 't Gene dan Paulus

den

den Jongman Timotheus gezegt heeft, 2 *Tim.* 2. dat denke yder Christelijck Jongman, doch inzonderheyt een Godsgeleerde tot hem gezegt te zijn: *Vlied de begeerlikheden der jonckheyt; ende jaeght na rechtvaerdigheyt, geloove, liefde, vreede, met hun die den Heere aanroepen uyt een reyn herte.*

Op den toeleg en 't gemoet tot deze bevlijtingen geschickt, de bevlijtingen zelve altoos volgen en die vertoogen.

Studenten, bevlijtigers, worden sy alle genoemt, welcker namen in 't Academische Register komen; maar niemand deze benoeming meer toe komt, dan die hun moeyte besteeden in de Gods-geleertheyt. Want hy eygentlik *spoudaios*, vlijtig, gezeght wordt, die een deftige en gepreezen zaacke met eenparigen arbeyd naerstelik betracht: nu wat kan 'er deftiger of gepreezener bedacht worden, als is de belijdenis der Godgeleertheyt? Hier en wordt niet gehandelt van hoeven en gronden, en diergelijcke aardsche goederen, als in het Burgerlik regt: maar van het hoogste goed en d'oppersten Hemel. Niet van een kortwijlige gezontheyt des Lighaams, als in de Heel-kunst; maar van de zaligheyt en 't eewige leven. Niet en wordt hier, als daar, onderzocht op der Menschen belieften, willekeuren, schriftelijcke antwoorden en voorschrijvingen: maar op de eewige wijsheyt en volmaackte wille Gods. Echter wel vele van hun. die daar toe geroepen worden, zoo blind zijn, dat sy dus Goddelijcke dingen of ganschelik niet bevlijtigen, of der mate verkeerdelik en onvoorzichtig. Als ick sommigen ganselik ontken zich te bevlijtigen, ik de sulcke niet alleen verstaa, dewelcke zich geheel over geven tot ledigheyt, onachtsaamheyt, wel-lusten, noch zelfs yetwes lezen, noch anderen hooren voor lezen: maar ook de genen die sommerig en welstaans-halven zo wat heen doen. Want wy dier zake gezeght worden te bevlijtigen, welke wy zeer veel achten, ende met groot gepoog benaerstigen te bekomen. Veele dan zich bevlijtigen in veel andre dingen: maar in zoo grooten overvloed van Studenten met name, waarlix weynigen de God-geleertheyt bevlijtigen. Genoeg is veelen tot den dienst, eenig kort begrijp lichtelik doorloopen te hebben, schoon sy het Boeck Gods plat verzegelt hebben, nochte zorgen dat het zich geopent of ontslooten werde. Als zodanige van de Hooge-Schoolen uyt-gezonden worden om de Gemeynten te onder-wijsen, of moeten sy die ongeloofelijcke grootheyt en geluckigheyt van verstant gebruyken, waar in Lucullus gezegt wordt machtig geweest te zijn, die tot de Mithridatise Oorlog gezonden, van Romen treckende row in den Krijgs-handel, gezegt wordt in Asien een volmaakt Velt-overste, gekomen te zijn: ofte row blijvende, onderwijzen naderhand dat sy niet en weten, datse noyt zelfs geleert en hebben: dit zelf niet wetende, datse niet weten 't ghene sy andere moeten onderwijzen. Laat hen ende alle anderen hooren het bevel des Apostels aan Timotheus, *Br.* 1 *cap.* 4. *vers.* 13, 15. *Houdt aan in 't lezen, bedenkt deze dingen, weest hier in bezich; op dat uw toenemen openbaar zy in allen.* Dit is die plechtelijke stem, in owde heyligheeden gebruyckt, doet dit. Alle lichthandige moeyte, en slappe vaddigheyt, in zoo groote dingen, is een onuytspreekelik schelmstuk.

Noch ook veel beter mach men van hun hopen, die wel lopen, doch het spoor byster zijn: strijden (gelijk d'Apostel spreekt) maar niet wettelik:

bevlijtigen

bevlijtigen zich wel noestelik, maar de rechte wijze en wech in hunne bevlijtingen geensins houden. De owde Genees-meesters, die de sterflicke Menschen zeer veel gebaat hebben, gezegt worden hun leere afgedeelt te hebben in drie deelen, de leer-stucken, de orde en d'ervarenis Dat wel, om eygentlik te spreeken, geen deelen der Artsenye zijn, maar manieren om te 'eeren, ende middelen om te wercken, niet vo r den artsen alleen. maar voor hun allen, die eenige wetenschap willen in 't werck stellen, en voor al den Godsgeleerden. Want hoe edelder de Gods-geleertheyt is dan alle andre leeringen, zo veel zorgvuldiger haar leer-stucken te kennen end' ook ordentliker te begrijpen zijn: ende hoe sy inniger tot 's levens praktijke behoort, als yets daar beneffens, des te meer by deze wetenschap mede d'ervarenheyt gevoeght moet worden. Nochte en kan zonder deze drie samen gevoeght, oyt vervult worden dat Gebod van bevlijtigen, het welk d'Apostel geeft, 2. *Tim*. 2. 15. *Benaerstig u om u zelven beproeft Gode voor te stellen, eenen arbeyder die niet beschaamt en wordt, die het woordt der waarheydt recht snijdt*. Niet reukeloos heeft Luter gezeght, dat behalven gestadige lezinge, ook het gebed en de verzoeking nootwendigh zijn, om een waar Godts-geleerde nawpuntelik te fatsoeneren.

Maar onze Gods-geleerden meynen tot alle deelen hunnes Ampts treflik voorzien te wezen, zose de Leer-stucken maar verstaan, ende och of syse verstonden!

Nochtans sy en door-snuffelen alle Leer-stukken niet, maar die alleen, welcke voornamentlik pleegen in zwang te gaan, ende in betwistinge getrocken te worden. Over zulx sy enkelik die deeltjes der Schrifture bezorgen in te zien, diese anderen zien by brengen, om zekere gemeyne plaets of zin-twist te beslichten. Om de Taalen te door-leeren sy geen zorge dragen. De reden-kunst waanense overtollig te zijn. Betrouwen op Postillen, verzinningen, en dikmaal verzierselen van Menschen. O elendig lot der Kercken, en van alle goeden met waare traanen te beschreyen, welcke dus in verachtinge van hun gehouden worden, die sy tot Herders zullen hebben, dat sy menigwerf niet anders schijnen te dencken, dan om haar te bespotten. Van u zy doch, lieve Jongmans, verre van u zy deez' zo groote goddeloosheyt. Betracht de Schriften vlijtelijk, terwijl ghy wel gelegen tijt hebt. Betrachtse redelik en duydelik te begrijpen, op dat ghy geoeffende zinnen hebt tot onderscheydinge van goedt en quaadt, *Hebr*. 5. 14. Betracht entelik in de zelven niet alleen weynig leerstucken en twist-zaken, maar alle onderrichtinge en onderwijzinge in den wech en ondervindinge van alle deugt en godzaligheyt; op dat ghy meugt worden Mannen Gods, tot alle goed werck volmaaktelik toegerust, 2 *Tim*. 3. 17. Bykans allen haast ghy u in 't bevlijtigen. 't En komt u niet te passe, eenig deel des levens in moeyelijcke en ydele beuzelingen te slijten. Dit zy dan uw' eerste en eenige zorg, dat ghy de Schriften duydelik gevat als huys gemeyn hebbet: uyt welcke bestaat het Scheersel ende inslag der God-geleertheyt, ende door welcke, gelijk Clemens Alexandrinus vermaant, all' onze preekinge zich bewegen en leven moeten. Van andre Schrijvers, welcker hulpe ghy somtijts gebruyken moet, sy voornemelik uyt te kiesen en

te

te doorlezen zijn, die na 't vleesch en bloed der Schrifture smaken, die tot werkinge der godzaligheyt aanleyden; welcke ook niet zo zeer trachtet om te verstaan, als dat ghy eensdeels swijmt daar na: dit altoos vast en hegt houdende, dat de God-geleertheyt dan eerst waarlik en nuttelik wordt geleert, wanneer sy niet in 't verstand en de geheugenis of mage nederzitten gaat, maar tot de bewegenissen zelve wordt voortgezet, als de innigste ingewanden der ziele.

Kennisse van twist-zaken hebben ons de Ketters nootwendig gemaackt: maar den vlijt der Godvruchtigheyt, als onbegrensdelijk noodig, Godt zelf ons bevolen heeft. Indien wy dan omtrent twist-vraagen zo dol te wercke gaan, datwe de leere der godzaligheyt verachteloozen; en weet ik zeker niet, of veel Ketteryen niet haast even-eens den bestrijders beschadigen, die sy van zo groot een goed aftrekken, als sy den aannemers zelven beschadigen, wien zy nochtans verrukken tot groote quaaden.

De twist-zaken der god-geleertheyt, noch te vlieden zijn, gelijck sommige voor manier hebben; noch te zoeken of na te trachten, zo by anderen in gebruyk is: doch waar hare verhandeling nodich is, moeten sy toegelaten worden, ende uyt zekre beginselen kortelik ontvouwen. Nu een bondige godgeleertheyt, welke pleegt vast-stellende geheeten te worden, voor al uyt de Schrift te putten, en langs den rechten wech in te drinken is: als dan daar uyt zekre gevolgen tot uytwerkinge af te leyden zijn. In die dingen is Gods Koninkrijk en sijne gerechtigheyt geleegen: welcke eerst verkreegen zijnde, al de andere dingen van zelfs zullen volgen.

Maar sy die de beginselen en by na alle werkachtige zaken verzuymen, als gemeyn, aller weegs voorkomende, ende voor allen open, en midlertijdt suffen omtrent eenige spitszinnige vraagen en ingewickelde twistingen; alsse naderhand komen tottet prediken, zich zelven wel al te zeer behagen, maar alle verstandige lieden nu aan 't lagchen maken, dan tot ontferminge pleegen te beweegen. Aan 't lagchen, wanneer sy d'allerminste gelegenheyt aanvattende, over eenige onnodige twist-zake meer voor den dag halen, als er in eenig Vrachtschip zou konnen geladen worden: tot ontferminge, als se gedwongen van werkachtige dingen te spreeken, gelijk in een andere Werelt schijnen verstelt, en koeler het werk doen, dan veele van de menigte des volks souden doen, alsse in hun plaetse waren.

Doch zoo met d'ervarenheyt, gelijckelik de betrachting dezer dingen ontbreekt, ist schande om denken, hoedanigen schow-spel zik vertoogt dusdanig een meester der zin-wisten. Heftelik drijft hy, dat de Heyligen en Engelen niet zijn aan te roepen: daar hy, immiddels, God d'allerbeste, d'allergrootste of niet weet, of verzuymt aan te roepen. Naaw verweert hy, dat Christus lighaam nochte in het Sacraments Broot, noch onder sijn gedaante schuylt: echterwel hy Christus gemeynschap, als zekre gedaante of mommerye, onwaerdelik handelt. Zorgvuldelik bewijst hy, dat alle zonden doodtlijk zijn: ende leeft zoo, als of geen schelmstuk vergiffenis van noode had. Met veel getuyghenissen en bewijs-redenen betoont hy, dat de Mensch door de wercken niet gerechtvaerdigt wordt: maar noyt met eenige wercken betoont, dat sijn

Geloof

Geloof levend en waarachtig is. Zal hy het Volk niet braaf met sijn twistingen op-bouwen? Maar van de bevlijtingen tot zo ver: resteert yetwes daar by te doen, van de god-geleerde Oeffeningen. Oeffening tot alle treffelik werkstuk nootwendich is. Want hoe (gelijkerwijs Ambrosius seer wel seydt) sal 'er geleertheyt zonder Oeffening, of toeneming zonder gebruyk zijn? 't Is onder de Werlt-wijzen aangenomen, tot de deugt teelt ons de natuur, verwekt de leer, en voltooyt de Oeffening en gewoonte. Doch met meerder waarheyt mogen wy verzekeren, dat wy tot de god-geleertheyt door genade worden gebooren, door leere opgewekt, door oeffeninge voltrokken. Niets en is dan meer te bedroeven, dan dat een goed deel van d'onzen dus vreemd zijn van god-geleerde oeffeningen. Wie de Krijgs-konst wil leeren (gelijk de zelve Ambrosius waarneemt) wordt dagelijks geoeffent in Wapenen, ende als ter slag toegerust, neemt daar af het voor-spel, ende weert zich als staande voor den Vyand, en om ervarenis met krachten tot schieten te krijgen, hy of syn armen beproeft, of der weer-partyen slag ontwijkt, ende met een fier gelaat omgaat. Wie gaarn een Schip in Zee mettet Roer bestieren wow, of roejen met Riemen, eerstelik in een Riviere de proef neemt. Wie daar staan na de zoetigheyt van zingen ende een fraeje stem, die selve te voren de stemme met zingen verwecken. En wie met 's Lighaams krachten en wettigen worstel-strijd na de Kroone steeken, geduurende in een dagelijks gebruyk der worstel-plaetse, en de leeden voedende, sich tot verdraagsaamheyt der arbeyd gewennen. Aldus hebben sy, die waare en bondige Gods-geleerden willen worden, ook te oeffenen, dat de Godsgeleertheyt betreft. Van de Schrift-redenen zal ik niet zeggen; vermits niemand die vliedt, dan wie zich bewust is eener schandelijke onervarendheyt. Welker eygen' oorzaak mede is het verzuym van de redenkonst.

Aengaende die voorlopende Predikatien, welcke men propositien, voorstellingen heet, dit des diensts aankomelingen te vermanen zijn, dat sy niet veel werks maken van de ydelheden der inleydingen of voor-redenen, van de zangerigheyt der stemme, of toestellinge der gebaerden tot zekre gemaakte statigheyt, als of se de pronk-kassen of bewegenissen der toeknikkende Stokbeelden wouden na-bootsen. Want daar over dat korte gebodt vernoegt: natuur fatsoenere de stem en gebaerden: kloekheyt verbetere zo wat faut in de nature is: datter blanketsel af, maar het betamelicke by zy. Hier omtrent moeten sy meer toeleggen en verkeeren, dat sy sich ernstelik oeffenen, op dat sy de goddelijke letteren bescheydentlik en verstandelik na het begrijp en heugenisse des Volx uytleggen; van de godzaligheyt deftig en kraftig redeneren; de leeringen rechtschapen uyt den Text lokken, ende krachtelik toepassen om de gemoederen der Menschen met hemelsche bevlijtingen t' ontsteeken.

Daar zijn noch eenige andre oeffeningen aan de Godgeleertheyt eygen ende als huysgenooten, zonder welke die eerste luttel gelden. Hoedanig die zijn, d'Apostel als met den Vinger aanwijst, 1 *Tim.* 4. 7. Waar hy een Dienaar onderrichtende staatelick vermaant, dat hy zik *oeffene* tot godtzaligheyt: Ende *Hand.* 24. 16. waar hy sijne oeffeninge vertellende bewaarheydt, dat hy daar

in

in geheel doende geweest zy, op dat hy zich zelven *oeffende*, om altijt een on-ergerlijke Conscientie te hebben, by Godt ende Menschen. Oeffeningen van dit slag zijn geduurzame gebeeden, voortgehaalt niet uyt een Kinderlijk formulier, maar uyt een innig gevoelen des hertes en daagelijksche voorvallentheyt: opwecking van gelove, hope, liefde, boete, en allerhande genade door gepaste overpeynzingen: onderlinge mededeyling van Gods gaven in tijdige aenporringen, vermaningen, vertroostingen. Doch daar van te handelen is in de lessen zelver. Voor tegenwoordig zal ik 'er niet meer bydoen, dan dat ik onze goedertierenste Godt bid, dat hy my uyt de schatten sijner wijsheyt mildelik verleene, 't geen ik met vrucht der godzaligheyt voorstellen konne; ende u die genade, waar door ghy tot het eynde der godgeleertheyt opklimmen meugt. 'k Heb gezeght.
